

Petar Korunić

**NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKIH POKRAJINA
1750-1857. GODINE**

SVEZAK 1

Sumarni pregledi popisa
stanovništva hrvatskih pokrajina
od 1746/51. do 1857. godine

**Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina
1750-1857. godine**

Prvi tom
Svezak 1

Nakladnik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
FF press

Za nakladnika

Vesna Vlahović-Štetić

Urednik izdanja

Željko Holjevac

Recenzenti

Mira Kolar
Željko Holjevac

Lektura

Jadranka Brnčić

Korektura i izrada kazala

Filip Šimetin Šegvić

Naslovnica

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Ivanka Cokol

Tisak

Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada

200 primjeraka

ISBN

978-953-175-619-8 (cjelina)
978-953-175-719-5 (svezak 1)

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu NSK pod brojem 001005851

Objavlivanje knjige omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Petar Korunić

**NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKIH POKRAJINA
1750-1857. GODINE**

SVEZAK 1

 FF press

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

1. Predgovor	13
1.1. Kratki povijesni pregled.....	18
1.1.1. O politici i političkim procesima.....	18
1.1.2. Teritorijalne i upravne promjene.....	19
1.1.3. Urbari i urbarijalne regulacije.....	20
2. Uvod	22
2.1. Historijska demografija.....	22
1. Izvori iz historijske demografije u 18. stoljeću	24
1.1. Conscriptio Bonorum i poimenični popisi stanovništva.....	24
1.1.1. Nomina et Cognomina Incolarum.....	24
1.1.2. Konskripcije krajem 17. i početkom 18. stoljeća.....	25
1.1.3. Konskripcije početkom 18. stoljeća.....	26
1.1.4. Konskripcije od 1708. do 1717. godine.....	28
1.1.5. Konskripcije od 1719. do 1725. godine.....	29
1.1.6. Konskripcije od 1728. do 1736. godine.....	32
1.1.7. Konskripcije od 1740. do 1745. godine.....	35
1.1.8. Konskripcije 1746-1751. godine.....	37
1.1.9. Konskripcije od 1753. do 1757. godine.....	40
1.1.10. Konskripcije od 1759. do 1771. godine.....	41
1.1.11. Konskripcije od 1772. do 1775. godine.....	45
1.2. Urbarijalna regulacija i poimenični popis stanovništva.....	46
1.2.1. Urbarijalna regulacija 1774-1784. godine.....	46
1.2.2. Urbarijalna regulacija od 1784. do 1848. godine.....	47
1.3. Feudalni porezi i poimenični popisi stanovništva.....	47
1.3.1. Feudalni porezi kao izvori za demografiju.....	47
1.3.2. Computus Laboratorum: poimenični popisi kmetova.....	47
1.3.3. Devetine i desetine: poimenični popisi kmetova.....	48
1.3.4. Ratni porez dicas: poimenični popisi stanovništva.....	48
1.4. Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba.....	48
1.4.1. O matičnim knjigama uopće.....	48
1.4.2. Matične knjige rođenih: poimenični popis stanovništva.....	49
1.4.3. Matične knjige vjenčanih: poimenični popis stanovništva.....	49
1.4.4. Matične knjige umrlih osoba: poimenični popis stanovništva.....	49
1.5. Urbari, katastri i kanonske vizitacije i demografija.....	50
1.6. Conscriptio status Impopulationis: svjetovni popisi stanovništva.....	50
1.6.1. Popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1754. i 1762. godine.....	50
1.6.2. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1772. godine.....	52
1.6.3. Popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1772/73. godine.....	54
1.6.4. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1776. godine.....	55
1.6.5. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1779/80. godine.....	57
1.6.6. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1784/87. godine.....	59
1.6.7. Popis stanovništva u Ugarskoj i Hrvatskoj 1784/87. godine.....	60
1.6.8. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1789. godine.....	65
2. Izvori iz historijske demografije u 19. stoljeću	67
2.1. Svjetovni broježani popisi stanovništva.....	67
2.1.1. Svjetovni popis stanovništva u Hrvatskoj 1802. godine.....	67
2.1.2. Svjetovni popis stanovništva u Hrvatskoj 1805/07. godine.....	69
3. Objavljeni izvori iz historijske demografije	70
3.1. Historijska statistika kao povijesni izvor – objavljeni izvori.....	70
3.2. Historijska statistika i historijska demografija.....	71
3.3. Osnovice i etape pred moderne i moderne statistike – objavljeni izvori.....	71
4. Etnografska statistika i etnička identifikacija	78

4.1. Istraživanje etničkih struktura stanovništva	78
4.2. Osnovice i etape etničke identifikacije	78
4.3. Etnografska statistika i vjerska identifikacija	82
4.3.1. Vjerska identifikacija i stanovništvo	82
4.3.2. Vjera i etničke/nacionalne strukture stanovništva	83
5. Teritorij i površine Hrvatske u 18. i 19. stoljeću	88
5.1. Teritorij i površine (areal: milje ² i kilometri ²) hrvatskih pokrajina	88
5.1.1. Janos Lipszky: Naselja i površine hrvatskih pokrajina 1808. godine	90
5.1.2. W. Klenner: Površine hrvatskih pokrajina 1833. godine	91
5.1.3. Tafeln zur Statistik: Površine hrvatskih pokrajina 1845/46. godine	92
5.1.4. Popis stanovništva 1851. godine: površine hrvatskih pokrajina	93
5.1.5. Popis stanovništva 1857. godine: površine hrvatskih pokrajina	94
5.1.6. Statistische Jahrbuch: Površina hrvatskih pokrajina 1863-67. godine	97
5.1.7. Popis stanovništva 1869/70. godine: površine hrvatskih pokrajina	98
5.1.8. A. Ficker: Površina hrvatskih pokrajina 1790-1877. godine	101
5.1.9. F. Vrbančić: Površina hrvatskih pokrajina 1790-1877. godine	102
5.1.10. Mjere za površine u Habsburškoj monarhiji u 19. stoljeću	102
6. Popis stanovništva Hrvatske 1746-1751. godine	104
6.1. Pojedinačni popisi stanovništva: Conscriptio Bonorum	104
6.2. Popis stanovništva Hrvatske i Slavonije 1746/51. godine	104
7. Popisi stanovništva u Monarhiji 1754-72. godine	106
7.1.1. Popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1754. i 1762. godine	106
7.1.2. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1772. godine	108
8. Popis Stanovništva Hrvatske 1772/73. godine	109
8.1. Izvori	109
8.2. Stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1772/73. godine	109
8.2.1. Hrvatska i Slavonija 1772/73. godine: rođeni i umrli	110
8.2.2. Hrvatska i Slavonija 1772/73. godine: prirast stanovništva	110
9. Stanovništvo Hrvatske 1782. godine	112
9.1. Izvori	112
9.2. Stanovništvo hrvatskih i slavonskih županija 1782. godine	113
9.3. Komparacije i kvantitativni podaci	117
9.3.1. Stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije 1782. godine	117
9.3.2. Udio muškaraca i žena u popisu stanovništva 1782. godine	119
9.3.3. Dobne strukture stanovništva Hrvatske i Slavonije 1782. godine	120
9.3.4. Društvene strukture stanovništva Hrvatske i Slavonije	121
9.3.5. Rođeni i umrli 1782. godine u Hrvatskoj i Slavoniji	123
9.3.6. Promjene u strukturi stanovništva i prirast 1782. godine	123
9.3.7. Stanje i promjene u brakovima 1782. godine	124
9.3.8. Popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1772-1780. godine	125
10. Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine	126
10.1. Izvori o popisu stanovništva 1784/87. godine	126
10.1.1. Prvi izvor: knjige više autora iz kraja 18. i početka 19. stoljeća	126
10.1.2. Drugi izvor: Jozefinski popis 1786/87. godine iz hrvatskog arhiva	126
10.1.3. Treći izvor: Jozefinski popis 1784/87. godine iz mađarskog arhiva	126
10.1.4. Sadržajne razlike u tim dokumentima	127
10.2. Jozefinski popis stanovništva 1785/87. godine – prvi izvor	128
10.2.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1785/87. godine	128
10.2.2. Naselja i stanovništvo Vojne Hrvatske krajem 18. stoljeća	129
10.2.3. Ukupno civilna i vojna Hrvatska, broj stanovnika i površine	131
10.3. Civilna i vojna Slavonija 1785/87. godine	132
10.3.1. Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1785/87. godine	132
10.3.2. Naselja i stanovništvo Vojne Slavonije krajem 18. stoljeća	132
10.3.3. Ukupno civilna i vojna Slavonija, broj stanovnika i površine	133
10.4. Komparacije i kvantitativni podaci – prema brojnim knjigama	134

10.4.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1785/87. godine	134
10.4.2. Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1785/87. godine.....	134
10.4.3. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije.....	134
10.4.4. Naselja i stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća	135
10.4.5. Ukupno: Naselja i stanovništvo Vojne krajine.....	135
10.4.6. Površine i stanovništvo hrvatskih pokrajina krajem 18. stoljeća.....	136
10.5. Jozefinski popis stanovništva 1786/87. godine – drugi izvor.....	137
10.5.1. Poznavanje izvora o popisu stanovništva 1785/87. godine	137
10.5.2. Josephinam Popularum Ignobilium Conscriptioem.....	138
10.5.3. Civilna Hrvatska: Conscriptioem Popularis Ignobilium 1786/87.....	138
10.5.4. Civilna Slavonija: Conscriptioem Popularis Ignobilium 1786/87.....	139
10.6. Komparacije i kvantitativni podaci: Summarium iz hrvatskog arhiva	140
10.6.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1786/87. godine.....	141
10.6.2. Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1786/87. godine.....	142
10.6.3. Naselja i stanovništvo hrvatskog i slavonskog Provincijala	142
10.6.4. Površine i stanovništvo Hrvatske krajem 18. stoljeća	143
10.7. Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine – treći izvor.....	144
10.7.1. Dokumenti iz mađarskog arhiva	144
10.7.2. Civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. godine.....	144
10.7.3. Civilna Hrvatska 1784/87. godine	146
10.7.4. Civilna Slavonija 1784/87. godine	149
10.8. Komparacije i kvantitativni podaci: izvor iz mađarskog arhiva	153
10.8.1. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima.....	153
10.8.2. Naselja i stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1784/87. godine.....	154
10.8.3. Broj stanovnika na jedno naselje (grad, trgovište i selo).....	155
10.8.4. Broj stanovnika na jednu kuću i porodicu i obitelj.....	156
10.8.5. Društvene strukture stanovništva: muške populacije	157
10.8.6. Dobne strukture stanovništva 1784/87. godine.....	158
10.8.7. Oženjeni i neoženjeni muškarci i broj stanovnika na jednu obitelj.....	159
10.8.8. Gustoća naseljenosti prisutnog stanovništva 1784/87. i 1802. godine	160
10.9. Komparacija statističkih podataka o stanovništvu 1784/87. godine.....	161
10.9.1. Naselja i stanovništvo Provincijala prema autorskim knjigama	161
10.9.2. Naselja i stanovništvo Provincijala prema Summariumu	162
10.9.3. Stanovništvo Provincijala prema izvoru iz mađarskog arhiva	162
10.10. Stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća	163
10.10.1. Naselja i stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća	163
10.10.2. Naselja i stanovništvo Hrvatske ukupno krajem 18. stoljeća.....	164
10.11. Naseljenost stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije 1786/87.	164
10.12. Naseljenost stanovništva Vojne krajine krajem 18. stoljeća	166
10.13. stanovništvo Dalmacije krajem 18. stoljeća	169
10.13.1. Popisi stanovništva krajem 18. i početkom 19. stoljeća.....	169
10.13.2. Dalmacija u popisu stanovništva 1781. godine.....	169
10.13.3. Tabela: Naselja i stanovništvo Dalmacije 1781. godine.....	171
10.13.4. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1781. godine u postocima	172
10.13.5. Dalmacija u popisu stanovništva 1790. godine.....	172
10.13.6. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1790. godine	174
10.13.7. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1790. godine u postocima	175
10.14. Komparacija dvaju popisa u Dalmaciji: 1781. i 1790. godine.....	176
10.14.1. Prirast stanovništva u Dalmaciji 1781. i 1790. godine	176
11. Stanovništvo hrvatske početkom 19. stoljeća	178
11.1. Izvori	178
11.2. Stanovništvo hrvatskih pokrajina 1785/87. i 1802. godine	179
11.2.1. Komparacija: stanovništvo Provincijala 1785/87. i 1802. godine	179
11.2.2. Summarium: Civilna Hrvatska 1785/87. i 1802. godine.....	180
11.2.3. Summarium: Civilna Slavonija 1785/87. i 1802. godine.....	180

11.2.4. Komparacija: Stanovništvo Hrvatske 1785/87. i 1802. godine	182
11.2.5. Komparacija: Stanovništvo Slavonije 1785/87. i 1802. godine.....	183
11.3. Summarium: Popularum Ignobilium Conscriptioem 1802.	184
11.3.1. Civilna Hrvatska 1802. godine: naselja, kuće i porodica	184
11.3.2. Civilna Hrvatska 1802. godine: strukture stanovništva.....	185
11.3.3. Civilna Hrvatska 1802. godine: vjerske strukture	185
11.3.4. Civilna Slavonija 1802. godine: naselja, kuće i porodice.....	186
11.3.5. Civilna Slavonija 1802. godine: strukture stanovništva.....	186
11.3.6. Civilna Slavonija 1802. godine: vjerske strukture.....	186
11.4. Naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine.....	187
11.4.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine.....	187
11.4.2. Naselja i stanovništvo Ugarskog Primorja 1802. godine	190
11.4.3. Naselja i stanovništvo civilna Slavonija 1802. godine.....	191
11.5. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine	194
11.6. Komparacije: Naselja i stanovništvo Vojne krajine	196
11.6.1. Naselja i stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća	196
11.6.2. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine	196
11.7. Tabele - kvantitativni pokazatelji	197
11.7.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine: A).....	197
11.7.2. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine: B).....	197
11.7.3. Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1802. godine	198
11.7.4. Naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine.....	198
11.7.5. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine	199
11.7.6. Ukupno: Naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine	200
11.7.7. Ukupno: Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine.....	200
11.7.8. Ukupno: Naselja i stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1802. godine.....	200
11.7.9. Površine, kuće, porodice i stanovništvo 1802. godine	201
11.7.10. Gustoća naseljenosti u hrvatskim pokrajinama 1802. godine.....	202
11.7.11. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	203
11.7.12. Vjerske strukture u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1802. godine	204
11.7.13. Vjerske strukture u Vojnoj krajini 1802. godine	205
11.7.14. Gradovi Provincijala i Vojne krajine 1802. godine	206
12. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1805-1813. godine.....	207
12.1.1. Izvori	207
12.2. Civilna i vojna Hrvatska 1804/05. i 1807. godine.....	208
12.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1804/05. godine.....	209
12.2.2. Primorje (Maritim) i Istra 1802-1805. godine.....	210
12.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1807. godine.....	211
12.2.4. Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1799. do 1808. godine.....	212
12.3. Civilna i vojna Slavonija 1805. i 1813. godine	213
12.3.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1805. godine	213
12.3.2. Vojna Slavonija (Vojna krajina) 1812/13. godine	213
12.3.3. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1806. godine	214
12.3.4. Stanovništvo Dalmacije 1809/1815. godine.....	215
12.4. Komparacije i kvantitativni pokazatelji	216
12.4.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1805-1815. godine	216
12.4.2. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1807-1813. godine	216
12.4.3. Naselja i stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1805-1813. godine.....	216
12.4.4. Stanovništvo i površine hrvatskih pokrajina 1805-1813. godine.....	218
13. Naselja i stanovništvo Ilirskih provincija.....	219
13.1. Naselja i stanovništvo Provincije civilne Hrvatske 1811. godine.....	219
13.1.1. Civilna Hrvatska: stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine	219
13.1.2. Ukupno Provincija civilne Hrvatske 1811. godine	222
13.1.3. Naselja i stanovništvo Provincije Istra 1811. godine	223
13.1.4. Ukupno Provincija Istra 1811. godine	226

13.1.5. Naselja i stanovništvo Provincije Dalmacija 1811. godine	227
13.1.6. Ukupno Provincija Dalmacija 1811. godine (bez Dubrovnika)	231
13.1.7. Ukupno Provincija Dalmacija 1812. godine (bez Dubrovnika)	231
13.1.8. Dubrovnik i Kotor: stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine.....	232
13.1.9. Ukupno Provincije: Dalmacija i Primorje i Istra 1811. godine	234
13.2. Naselja i stanovništvo Provincije Dalmacija 1813. godine	235
13.2.1. Izvori	235
13.2.2. Stanovništvo Dalmacije 1813. godine: Popolazione della Dalmazia	235
13.2.3. Ilirske Provincije: teritorijalna i upravna struktura.....	237
14. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1815-22. godine.....	238
14.1. Izvori	238
14.1.1. Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi.....	238
14.1.2. Knjige autora o tom razdoblju.....	239
14.1.3. Arhivska građa	239
14.1.4. Problemi demografskog istraživanja od 1809. do 1822. godine.	240
14.2. Civilna i vojna Hrvatska 1815/17. godine	241
14.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1815/17. godine.....	241
14.2.2. Hrvatsko Primorje (Maritim) i Istra 1815/1816. godine	244
14.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1815. godine	248
14.2.4. Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1815. godine.....	250
14.3. Civilna i vojna Slavonija 1815. godine.....	251
14.3.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1815. godine	251
14.3.2. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1815. godine	253
14.3.3. Stanovništvo Dalmacije 1815. godine.....	254
14.4. Komparacije i kvantitativni podaci	256
14.4.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1815/17. godine	256
14.4.2. Hrvatska i slavonska Vojna krajina 1815/17. godine.....	256
14.4.3. Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija 1815/17. godine	256
14.4.4. Hrvatske pokrajine 1815/17. godine: naselja, porodice i kuće	257
14.4.5. Hrvatske pokrajine 1815/17. godine: naseljenost stanovništva.....	258
14.4.6. Kvantitativna analiza podataka	259
14.4.7. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	260
14.5. Stanovništvo Hrvatske od 1817. do 1822. godine.....	261
14.5.1. Civilna i vojna Slavonija 1817. godine.....	261
14.5.2. Civilna i vojna Hrvatska 1817-1822. godine	261
14.5.3. Naselja i <i>stanovništvo</i> Dalmacije 1816/1817. godine.....	262
14.5.4. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1817/18. godine.....	263
15. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1825. godine	267
15.1. Izvori	267
15.2. Civilna i vojna Hrvatska 1825. godine	270
15.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1825. godine.....	270
15.2.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1825. godine.....	272
15.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1825. godine	273
15.2.4. Stanovništvo hrvatske Vojne krajine 1802-1825. godine.....	275
15.3. Naselja i stanovništvo Istre 1825. godine.....	276
15.4. Civilna i vojna Slavonija 1825. godine.....	276
15.4.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1825. godine	277
15.4.2. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1825. godine	278
15.5. Stanovništvo Dalmacije 1825. godine.....	280
15.5.1. Dalmacija od 1811. do 1818. godine.....	280
15.5.2. Stanovništvo Dalmacije 1825. godine.....	280
15.6. Komparacije i kvantitativni podaci	282
15.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1825. godine.....	282
15.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1825. godine	282
15.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1825. godine	282

15.6.4. Hrvatske pokrajine 1825. godine: naselja, porodice i kuće.....	283
15.6.4. Hrvatske pokrajine 1825. godine: naseljenost stanovništva.....	284
15.6.6. Kvantitativna analiza podataka	285
15.6.7. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	286
16. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1827/28. godine.....	287
16.1. Izvori	287
16.2. Konskripcija iz 1827/28. godine.....	291
16.3. Hrvatski i slavonski Provincijal 1827/28. godine.....	293
16.3.1. Civilna Hrvatska 1827/28. godine	293
16.3.2. Civilna Slavonija 1827/28. godine	294
16.3.3. Ugarsko Primorje 1827/28. godine	295
16.4. Hrvatska i slavonska Vojna krajina 1827/28. godine.....	295
16.4.1. Hrvatska Vojna krajina 1827/28. godine.....	295
16.4.2. Slavonska Vojna krajina 1827/28. godine.....	297
16.5. Stanovništvo Dalmacije 1827/28. godine	298
16.5.1. Izvori	298
16.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1827/28. godine.....	299
16.5.3. Vjenčani, rođeni i umrli u Dalmaciji od 1819. do 1828. godine.....	301
16.5.4. Prirast stanovništva u Dalmaciji od 1819. do 1828. godine	302
16.5.5. Stanovništvo Dalmacije 1827/28. godine: konfesionalne strukture	302
16.5.6. Stanovništvo glavnih naselja i upravna struktura Dalmacije	305
16.6. Zaključak – kvantitativne analize	306
16.7. Komparacije i kvantitativni podaci	307
16.7.1. Naselja i stanovništvo hrvatske i slavonske Vojne krajine.....	307
16.7.2. Naselja i stanovništvo hrvatskog i slavonskog Provincijala	308
16.7.3. Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1827/28. godine.....	308
16.7.4. Površine, kuće i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1827/28. godine	309
16.7.5. Broj stanovnika (a) na jednom kilometaru ² i (b) na jednu kuću	310
16.7.6. Naseljenost i gustoća stanovništva u Habsburškoj monarhiji	311
16.7.7. Vjerske strukture u hrvatskim pokrajinama 1827/28. godine	312
16.7.8. Vjerske strukture u Hrvatskoj 1827/28. godine: postoci	313
16.7.9. Gradovi Provincijala i Vojne krajine 1827/28. godine	314
16.7.10. Trgovišta i vojni komuniteti 1827/28. godine.....	314
16.7.11. Naselja preko 2.000 stanovnika 1827/28. godine.....	316
17. Naselja i stanovništvo hrvatske 1830/31. godine	318
17.1. Izvori	318
17.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1830/31. godine	319
17.2. Civilna i vojna Hrvatska 1830/31. godine.....	321
17.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1830/31. godine.....	321
17.2.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1831. godine.....	324
17.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1831. godine	324
17.3. Civilna i vojna Slavonija 1830/31. godine	331
17.3.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1830/31. godine.....	331
17.3.2. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1831. godine	333
17.4. Naselja i stanovništvo Istre 1831. godine.....	336
17.5. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1830/31. godine.....	337
17.5.1. Izvori	337
17.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1831. godine	338
17.5.3. Vjenčani, rođeni i umrli u Dalmaciji od 1819. do 1831. godine	340
17.5.4. Prirast stanovništva u Dalmaciji od 1819. do 1831. godine	340
17.5.5. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1831. godine.....	341
17.5.6. Stanovništvo Dalmacije 1830. godine: na razini kotara	342
17.5.7. Stanovništvo Dalmacije 1830. godine: na razini općina.....	345
17.5.8. Glavna naselja i upravna struktura Dalmacije 1830. godine.....	348
17.5.9. Dalmacija 1830. godine: postotak vjernika i gustoća naseljenosti	350

17.5.10. Stanovništvo Dalmacije 1831. godine: konfesionalne strukture.....	352
17.6. Komparacije i kvantitativni podaci	354
17.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1830/31. godine	354
17.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1830/31. godine	354
17.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1830/31. godine	354
17.6.4. Hrvatske pokrajine 1830/31. godine: naselja, porodice i kuće	355
17.6.5. Hrvatske pokrajine 1830/31. godine: naseljenost stanovništva.....	356
17.6.6. Kvantitativna analiza statističkih podataka	357
17.6.7. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	358
17.6.8. Vojna krajina 1831. godine: postotak muškaraca i žena	359
17.6.9. Dalmacija 1831. godine: postotak muškaraca i žena	360
18. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1836. godine	361
18.1. Izvori	361
18.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1831-40. godine	362
18.2. Civilna i vojna Hrvatska 1836. godine	364
18.2.1. Izvori	364
18.2.2. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1836. godine.....	366
18.2.3. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1836. godine.....	368
18.2.4. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1836. godine	368
18.3. Civilna i vojna Slavonija 1836. godine.....	376
18.3.1. Izvori	376
18.3.2. Ukupno civilna i vojna Slavonija 1836. godine	376
18.3.3. Civilna Slavonija (Provincijal) 1836. godine.....	377
18.3.4. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1836. godine	379
18.4. Naselja i stanovništvo Istre 1836. godine.....	384
18.5. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1836. godine	386
18.5.1. Izvori	386
18.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1836. godine	386
18.5.3. Broj brakova, te rođenih i umrlih u Dalmaciji od 1819. do 1836. godine.....	387
18.5.4. Prirast stanovništva u Dalmaciji od 1819. do 1836. godine	388
18.5.5. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1836. godine.....	388
18.5.6. Stanovništvo Dalmacije 1836. godine: konfesionalne strukture.....	391
18.6. Komparacije i kvantitativni podaci	394
18.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1836. godine.....	394
18.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1836. godine	394
18.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1836. godine	394
18.6.4. Hrvatske pokrajine 1836. godine: naselja, porodice i kuće.....	395
18.6.5. Hrvatske pokrajine 1836. godine: naseljenost stanovništva.....	396
18.6.6. Kvantitativna analiza statističkih podataka	397
18.6.7. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	398
19. Naselja i stanovništvo Hrvatske 1841. godine	400
19.1. Izvori	400
19.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1836-41. godine	401
19.2. Civilna i vojna Hrvatska 1841. godine	403
19.2.1. Izvori	403
19.2.2. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1841. godine.....	404
19.2.3. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1841. godine.....	407
19.2.4. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1841. godine	408
19.3. Civilna i vojna Slavonija 1841. godine.....	415
19.3.1. Izvori	415
19.3.2. Ukupno civilna i vojna Slavonija 1841. godine	415
19.3.3. Civilna Slavonija (Provincijal) 1841. godine	416
19.3.4. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1841. godine	418
19.4. Naselja i stanovništvo Istre 1841. godine.....	424
19.5. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1841. godine	426

19.5.1. Izvori	426
19.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1841. godine	426
19.5.3. Broj i postotak sklopljenih brakova, te rođenih i umrlih osoba	428
19.5.4. Stanovnika na 1 brak, 1 rođeno dijete i 1 umrlu osobu	429
19.5.5. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1841. godine.....	432
19.5.6. Prirast stanovništva u Dalmaciji 1836. do 1841. godine.....	435
19.5.7. Stanovništvo Dalmacije 1841. godine: konfesionalne strukture.....	436
19.6. Komparacije i kvantitativni podaci	440
19.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1841. godine.....	440
19.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1841. godine	440
19.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1841. godine	440
19.6.4. Hrvatske pokrajine 1841. godine: naselja, porodice i kuće.....	441
19.6.5. Hrvatske pokrajine 1841. godine: naseljenost stanovništva.....	442
19.6.6. Hrvatske pokrajine 1841. godine: prostorna/teritorijalna gustoća.....	443
19.6.7. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1841. godine	444
19.6.8. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1841. godine	445
19.6.9. Kvantitativna analiza statističkih podataka	446
19.6.10. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji	447
19.7. E. Fényes: Stanovništvo Hrvatske 1839/40. godine	448
19.7.1. Schematismus cleri kao povijesni izvor o stanovništvu	448
19.7.2. Knjige Elek Fényesa kao izvor o stanovništvu Hrvatske.....	448
19.7.3. Provincijal: Stanovništvo civilne Hrvatske 1839/40. godine	449
19.7.4. Provincijal: Stanovništvo civilne Slavonije 1839/40. godine	450
19.7.5. Provincijal: konfesionalne strukture 1839/40. godine	451
19.7.6. Provincijal: jezične/etničke strukture 1839/40. godine	451
19.7.7. Vojna krajina 1839/40. godine: jezične/etničke strukture	452
19.7.8. Rimokatoličke biskupije 1839/40. godine: jezik i narodnosti	452

1. PREDGOVOR

Ovo je knjiga (planirana u tri opsežna toma) o naseljima i stanovništvu Hrvatske od 1750. do 1857. godine. Obuhvaća više od jednog stoljeća: od poimeničnog popisa stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1746/51. godine, od tog feudalnog *komorskog popisa*¹ stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji za vrijeme Marije Terezije do prvog modernog građanskog popisa stanovništva 1857. godine. Knjiga dakle počinje s poimeničnim popisom stanovništva.

Feudalni pred moderni poimenični popisi stanovništva, sadržani u popisima imovine (*conscriptio bonorum*) kmetova, koji se u Monarhiji obavljaju od početka 18. stoljeća i sve do sloma feudalizma za revolucije 1848/49. godine, po svojim su i sadržajima i ciljevima i metodama posve drugačiji, prvo, od brojčanih popisa stanovništva koji se u Monarhiji obavljaju za vrijeme Marije Terezije (od 1754. do 1780. godine) i zatim za vrijeme Josipa II. (1782. i 1784/87. godine) i, drugo, od modernih građanskih popisa stanovništva od 1851. i 1857. godine dalje. Imaju posve različite upisne liste i rubrike, koje se, kako ćemo upoznati, stalno mijenjaju. Pa ipak, ti poimenični popisi stanovništva, sadržani u popisima imovine (*conscriptio bonorum*), imaju određenu prednost pred tadašnjim brojčanim popisima stanovništva, jer sadrže važne podatke o ekonomskom i socijalnom položaju pučanstva.

Knjiga je utemeljena na arhivskim istraživanjima. Sadrži i donosi istraživanje relativno dugog razdoblja u kojem nastaju značajne promjene: i privredne, i socijalne, i upravne, i kulturne i druge. Sve te promjene, u tom razdoblju, postupno nastaju na svim područjima života ljudi. Ali je u tom razdoblju vidljiv i razvoj povijesne demografije, koja prati i analizira sve te važne događaje vezane uz život stanovništva i društva. Izvori su mi dakle bili razni popisi stanovništva i radovi iz demografske statistike, ali i drugi brojni arhivski izvori.

Demografska statistika, koja postupno prati i analizira te razne popise stanovništva u razvoju, koja prikuplja i analizira brojne podatke o socijalnom i ekonomskom položaju populacije, kao i druge pojave, već od početka 18. stoljeća dalje postaje važna za društvo u razvoju. Tako da različite i brojne komisije - koje se osnivaju sredinom 18. stoljeća za vrijeme Marije Terezije, i stalno daju brojna statistička izvješća u kojima se nalaze i izvješća o stanovništvu² - i zatim statistički uredi, koji se u 19. stoljeću u Habsburškoj monarhiji osnivaju pri vladi i ministarstvima, kao i izuzetno korisne crkvene/kanonske vizitacije, postaju ključne institucije koje sustavno prikupljaju i objavljuju različite statističke podatke vezane uz stanovništvo i promjene u društvu. No, svi ti razvojni procesi (i privredni i socijalni i obrazovni i drugi), prema tim dokumentima i bogatim arhivskim izvorima, veoma su se sporo mijenjali i transformirali, napose u razdoblju kasnofeudalnog društva, sve do 1848/49. godine. Historijska statistika, ma koliko bila nerazvijena, od početka 18. stoljeća prati te promjene u društvu.

Uzroke tih sporih promjena i transformacija tradicionalnog društva ne treba tražiti i nalaziti samo u tom feudalnom društvu kao takvom niti u Habsburškoj monarhiji, pri čemu se ta država u historiografiji često demonizira. Uzroci i posljedice tih sporih promjena i transformacija su, kako ćemo vidjeti, znatno dublji i složeniji. Jer, ključna obilježja tog tradicionalnog društva, koja se sporo mijenjaju, su: masovni život stanovništva na selu, život u malim seoskim zajednicama, masovna ili potpuna nepismenost tog pučanstva, nerazvijenost privrede uopće i napose poljoprivrede i stočarstva, a time i slaba produktivnost privrede uopće, vrlo spor rast poljoprivredne produktivnosti, što je posljedica zaostale tehnologije obrade zemljišta, loša ili nikakva liječnička zaštita stanovništva, loša prehrana i loši uvjeti stanovanja itd. A takva stanja tog tradicionalnog društva veoma su se sporo mijenjala i transformirala. Ta su se tradicionalna društva, a time i ta tradicionalna stanja, koje sam naveo, veoma sporo mijenjala i nakon što je za revolucije 1848/49. godine srušeno to kasnofeudalno društvo.

Drugim riječima, i nakon rušenja feudalizma i postupnog uvođenja tog novog građanskog društva, od 1851. godine dalje, to se tradicionalno društvo i ta tradicionalna stanja vrlo sporo mijenjaju i moderniziraju i transformiraju. A ta stanja tog tradicionalnog društva veoma su nepovoljno utjecala na prirast stanovništva na svim hrvatskim prostorima.

¹ *Komorski poimenični popisi* - koje provodi Dvorska komora za različite potrebe od 1701. godine dalje. To nisu brojčani popisi stanovništva, koji se provode kasnije, već *popisi imovine: conscriptio bonorum*, popisi zemljišnih posjeda i feudalnih obaveza kmetova; popisi su vezani uz urbar i urbarijalnu regulaciju. Ipak, te komorske poimenične konskripcije, kako ćemo upoznati, sadrže izuzetno važne podatke o naseljima i stanovništvu.

² O tome: Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fondove *Acta Comissionalia* i *Hrvatsko kraljevsko vijeće*.

Zbog toga je istraživanje povijesti *naselja* (prije svega njihove organizacije i brojnosti i naseljenosti) i *stanovništva* (brojnosti i strukture tog pučanstva, a napose njegova položaja: i ekonomskog i socijalnog i kulturnog i obrazovnog i svakog drugog), ali i istraživanje geografske uvjetovanosti (ili stanja i promjena i transformacija okoliša/prirode na kojem se nalaze ta naselja ljudi), veoma važno za povijest svakog naroda, pa tako i za hrvatski narod u prošlosti. Popisi stanovništva i sve te različite konskripcije, kao i brojni izvještaji o životu pučanstva na hrvatskom prostoru, sjajni su izvori za sve te spoznaje i tu analizu.

Tri su razloga zašto sam uzео to razdoblje za istraživanje, od 1746/51. do 1857. godine: prvi, malo ima arhivskih istraživanja o naseljima i stanovništvu iz tog razdoblja, iako izvora ima mnogo; drugi, malo ima radova iz historijske demografije koji su utemeljeni na toj veoma bogatoj arhivskoj građi iz tog istog doba i, treći, ta su istraživanja, napose socijalnog i ekonomskog položaja većine stanovništva od sredine 18. stoljeća dalje, koji možemo upoznati preko tih konskripcija, ključna za bolje poznavanje i 18. i 19. i 20. stoljeća u cjelini.

Većina demografa - uz izuzetke onih koji su proučavali matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih osoba - uglavnom su selektivno istraživali razdoblje od prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine dalje. Iako su poneki historičari (I. Mažuran, K. Kaser, J. Buturac, I. Erceg i drugi) svojim arhivskim istraživanjima pokazali da postoje konskripcije koje su nastale ranije, ipak do sustavnih arhivskih istraživanja o stanovništvu nije došlo. Pritom u društvenim znanostima, koje se bave tom demografijom, postoji uvriježeno mišljenje da je prvi popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji obavljen 1754. godine za vrijeme Marije Terezije i zatim 1785. godine za vrijeme Josipa II. i napokon 1805. godine. A nakon toga tek 1851. i 1857. godine. Uz to, tvrdi se da je Marija Terezija odredila da se popisi stanovništva obavljaju svake treće/četvrte godine, ali da do toga nije došlo. To je mišljenje utjecalo na demografe, iz različitih područja znanosti, da ne idu u sustavna arhivska istraživanja, s uvjerenjem da se očito nema što tražiti, jer se popisi stanovništva nisu provodili.³

Posve suprotno. Prvo, poimenični popisi stanovništva, koje sadrže *popisi njihove imovine (conscriptio bonorum)* provode se u Habsburškoj monarhiji od početka 18. stoljeća. Do sredine 18. stoljeća obavljeno je više tih konskripcija. Drugo, 1746/51. godine obavljen je taj popis u Hrvatskoj i Slavoniji, u hrvatskom i slavonskom Provincijalu. Dok su od 1755/56. godine dalje često popisivane i feudalne obaveze kmetova, ali i mijenjali sadržaji urbara, nakon čega je na nekim područjima Hrvatske i Slavonije buknuła buna seljaka, jer su feudalni nameti, koji su se tada tražili, bili veoma visoki. Treće, nakon toga, od 1750/51. godine dalje, provode se popisi/konskripcije stanovništva svake treće/četvrte godine. Te su konskripcije, kao izvori, veoma dragocjene. Mnoge se nisu u cijelosti sačuvale, bar ne u izvornom obliku, ali su se sačuvali dijelovi i sumarni pregledi tih popisa. Poneki se popisi mogu naći, i marljivi ih historičari nalaze u domaćim i inozemnim arhivima, ipak u cijelosti.⁴

Uz ostale konskripcije, u arhivu sam pronašao i taj opsežni poimenični popis stanovništva (koji je sadržan u konskripciji imovine: *conscriptio bonorum*) hrvatskih županija i Primorja iz 1749/51. i popis Slavonije iz 1746/51. godine. Nema sumnje, ta se komorska konskripcija održala na prostoru hrvatskog i slavonskog Provincijala 1746/51. godine. Ta poimenična konskripcija, za sva naselja, sadrži ime i prezime domaćina kuće i oca porodice (*hospites seu pater familias*), broj oženjene braće i sinova i udovaca/ica, a to je broj obitelji u jednoj kući, te veličinu i kvalitetu zasijanog i nezasijanog zemljišta, veličinu vinograda i broj stoke i košnica pčela. O tom sjajnom popisu stanovništva hrvatskog i slavonskog Provincijala iz 1746-1751. godine nije sve do danas napisana ni jedna rasprava. A to je, kako je rečeno, iznimno dragocjen izvor za istraživanje i broja i rodoslovlja i socijalnog i ekonomskog položaja većine zaboravljenog (od istraživača) stanovništva u Provincijalu.⁵

Nadalje, od 1754/55. godine dalje ponovo se obavlja taj poimenični popis oca porodice i obitelji, ali se u njemu, vezano uz sadržaj urbara, navode feudalne radne i naturalne i novčane obaveze kmetova, ne dakle samo popis imovine: *conscriptio bonorum*. Takvi se popisi i konskripcije, u kombinaciji popisa iz 1746/51. i popisa iz 1754/60. godine – u kojima se sada (1) popisuje ime i prezime oca porodice, broj oženjene braće i sinova i udovaca/ica, te veličina i kvaliteta zemljišta, ali i (2) radne i naturalne i novča-

³ Usp. o tome: Stipetić i Vekarić (2004); Gelo (1987); Vranješ-Šoljan (2009) i literaturu u tim djelima.

⁴ Usp. o tome: I. Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993; K. Kaser, *Popis Like i Krbave 1712. godine*, Zagreb 2003; J. Buturac, *Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950. godine*, Zagreb 2004. U arhivima postoje više konskripcija iz prve polovice 18. stoljeća.

⁵ O arhivskom istraživanju iz područja demografije, i drugoj arhivskoj građi vezano uz to, više dalje u knjizi.

ne feudalne obaveze kmetova – ponavljaju često do kraja 18. stoljeća, ali i kasnije, gotovo svake treće/četvrte godine.

Popisi poreza. Za demografska istraživanja u 18. i 19. stoljeću posebno su korisni dokumenti vezani uz feudalne poreze, napose tri različita popisa tih poreza. Prvo, od 1754/55. godine dalje, iz godine u godinu, nastaju popisi feudalnih radnih obaveza kmetova, a sačuvani su pod naslovom *Computus Laboratorum*. U tim se popisima upisuju domaćini/očevi porodica u svim naseljima i visina feudalnih obaveza. Kako se ti popisi (*Computus Laboratorum* ili *Robotorum*) ponavljaju iz godine u godinu, možemo pratiti rodoslovlje i pojavu novih obitelji u naselju. Prema visini tih obaveza, lako možemo upoznati ekonomsku i socijalnu strukturu stanovništva. Drugo, u čitavom 18. stoljeću i u prvoj polovici 19. stoljeća nastaju popisi poreza *devetine* i *desetine*. To su sjajni dokumenti za istraživanje ekonomske i socijalne strukture stanovništva i napose za istraživanje poljoprivredne produktivnosti seljaka/kmetova. U tim dokumentima navode se popis očeva porodica i popis količine poljoprivrednih proizvoda: pšenice, raži, zobi, kukuruza itd. A znamo da je poljoprivredna produktivnost, uz stočarstvo, bila izuzetno važna za prehranu i prirodni prirast stanovništva. Tih dokumenata u arhivu ima veoma mnogo, u fondovima svih hrvatskih i slavonskih županija, ali i u nekim drugim fondovima. Treća vrsta dokumenata o porezima, koja su također važna za demografska i ekonomska istraživanja, su izvori o ratnom porezu *dicas*. To su posebno važni dokumenti. To su zapravo sjajni popisi stanovništva. Dvije su vrste tih izvora o porezu *dicas*: jedni koji donose, iz godine u godinu, popis naselja i za svako to naselje ukupnu visinu tog poreza i, drugi, koji sadrže za svako naselje popis očeva šire porodice, broj braće i sinova i kćeri, broj udovica, broj inkvilina, veličinu i kvalitetu zemljišta i broj stoke. Na sve se to plaćalo taj ratni porez. I to su doista sjajni popisi stanovništva. Te tri vrste arhivskih dokumenata o feudalnim obavezama i porezima (1. *Computus Laboratorum*, 2. *devetina* i *desetina* i 3. ratni porez *dicas*) izuzetno su važni za temu ove knjige o naseljima i stanovništvu i ekonomskom položaju pučanstva.

Svjetojni brožani popisi stanovništva u Hrvatskoj. Prema izvorima koje sam pronašao u arhivima, u drugoj polovici 18. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji, tj. u hrvatskom i slavonskom Provincijalu, obavljen je prvi brožani svjetovni popis stanovništva tek 1772/74. godine, zatim 1782. godine i 1785/87. godine (josefinski popis), te 1791/93. i 1797/99. godine.

Međutim, posebno je za historijsku demografiju i za istraživanje ekonomske i socijalne povijesti stanovništva dragocjena bogata arhivska građa o *urbarijalnoj regulaciji*, kada nastaje najcjelovitiji *poimenični popis stanovništva* u 18. stoljeću: to je urbarijalna regulacija koja se u Hrvatskoj i Slavoniji provodi od 1774. do 1784. godine i nastavlja do 1848. godine, do sloma feudalizma i feudalnog sustava uopće. Ta je građa veoma opsežna. A tada, u tom razdoblju, nastaje i josefinski *zemljišni katastar*, koji je od izuzetne važnosti za historijsku demografiju. To su sjajni izvori za povijesno-demografska istraživanja. Veoma su opsežni i bogati podacima. U tim dokumentima o katastru i urbarijalnoj regulaciji, za svako naselje, nalazimo popis stanovništva, popis kmetova i inkvilina (siromašnih seljaka s malo zemlje), te veličinu i kvalitetu zemljišta, tj. sesije kmetova i njihove radne i prirodne i novčane feudalne obaveze.

To su, sve do 1827/30. godine, do novog i u cijelosti sačuvanog feudalnog poimeničnog popisa stanovništva, najvažniji izvori za historijsku demografiju u hrvatskim pokrajinama: za sustavno istraživanje i upoznavanje rodoslovlja i broja stanovništva, te njihova socijalnog i ekonomskog položaja u tom kasnofeudalnom društvu. Golema je to građa, posve neistražena, osim objavljenih izvora koji se odnose na varaždinsku županiju. Naime, tu je građu o urbarijalnoj regulaciji varaždinske županije, iz tog istog razdoblja (1774/84. godine), priredio i objavio varaždinski arhiv.⁶ Međutim, varaždinska županija ima 333 naselja, dok, na primjer, zagrebačka županija ima preko 1200 naselja. A samo zagrebačka županija, u više fondova, ima oko 500 kutija izvora o toj urbarijalnoj regulaciji: za svako naselje u toj županiji postoji opsežni dokumenti. Tih izvora o urbarijalnoj regulaciji ima za sve hrvatske i slavonske županije.

Tu građu o urbarijalnoj regulaciji valja objaviti, ali je pritom nužno provesti kvantitativnu analizu broja i strukture stanovništva, te analizu socijalnog i ekonomskog položaja pučanstva. Nužno je dakle prilikom objavljivanja te građe o katastru i urbarijalnoj regulaciji 1774/84. godine provesti (1) *komparativnu metodu* (usporediti te podatke s konskripcijama od 1746/51. do 1772/74. godine, s onim konskripcijama koje prethode toj urbarijalnoj regulaciji, kao i sadržajima novih urbara, i zatim onim popisima koji se nadovezuju na to od 1784. do 1848. godine) i ujedno (2) provesti *kvantitativnu analizu* kako broja i strukture stanovništva tako i njihova socijalnog i ekonomskog položaja.

⁶ *Marijaterezijanski urbari Varaždinske županije 1774.-1784. godine*, svezak 1-2, uredila: Vida Pavliček, Državni arhiv u Varaždinu, Varaždin 2011/12. Predviđeno je više svezaka.

Svjetovalne brojčane popise stanovništva koji su nastali 1754. i 1762. i 1779/80. godine, za vrijeme Marije Terezije, i zatim 1782. i 1785/87. i 1789. godine, za vrijeme Josipa II., nisam uspio naći u cijelosti u arhivu, ali sam pronašao sumarne preglede tih popisa i popisa više županija. Međutim, pronašao sam dosta opsežni, za većinu naselja, svjetovni popis stanovništva Hrvatske i Slavonije iz 1772/75. godine. Uz to, o popisima iz 1785/87. i 1789. i 1792. i 1794. i 1799. godine, na temelju dokumenta, pisalo je više autora krajem 18. i početkom 19. stoljeća, čije su knjige iz demografske povijesne statistike veoma dragocjene. Osim toga, mađarski historičari Danyi Dezsó i Dávid Zoltán iz državnog arhiva u Budimpešti objavili su 1960. godine jozefinski popis stanovništva iz 1784/87. godine koji se obavio u svim županijama i zemljama ugarske krune, pa tako i u svim hrvatskim i slavonskim županijama.⁷ Nužno je nastaviti s arhivskim istraživanjem popisa stanovništva iz tog razdoblja, iz 18. i prve polovice 19. stoljeća, kako u domaćim tako i u inozemnim arhivima. A te građe ima dosta.

Zatim je obavljen popis stanovništva 1802. godine, i to kako u hrvatskom i slavonskom Provincijalu tako i u Vojnoj krajini. Taj sam *summarij* iz 1802. godine, ali i popis stanovništva iste godine za neke županije, pronašao u arhivu i analiziram ga u knjizi. Veoma su dragocjeni ti statistički demografski podaci. A onda je, nakon kratkog vremena, obavljen popis stanovništva 1805/1807. godine. U hrvatskom i slavonskom Provincijalu, u Hrvatskoj i Slavoniji, obavljen je popis stanovništva 1805. godine, a u Vojnoj krajini 1807. godine. I za to su potrebna dodatna i vrlo opsežna i dugotrajna arhivska istraživanja.

Međutim, tada nastaju znatne i teritorijalne i upravne i političke i državne promjene, kako u Habsburškoj monarhiji tako i na području hrvatskih pokrajina. Zbog tih teritorijalnih i upravnih promjena u toj Monarhiji, od početka 19. stoljeća i sve do 1822. godine, a time i u organizaciji prikupljanja i praćenja demografskih promjena, nastaju velike poteškoće u istraživanju i analizi točnih podataka o naseljima i stanovništvu na hrvatskom prostoru početkom 19. stoljeća, sve do prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine.

Izvori za demografska istraživanja, od kraja 18. do sredine 19. stoljeća, relativno su česti popisi i izvještaji o stanovništvu u Habsburškoj monarhiji uopće i napose u pojedinim hrvatskim pokrajinama i brojne knjige u kojima tada autori donose, uz ostale statističke podatke (o klimi, privredi, školstvu, upravi, teritoriju, državi, posjedima, crkvi i drugim institucijama), i izvješća o demografskoj statistici pokrajina. No, od početka 19. stoljeća, napose od 20-tih godina tog stoljeća dalje, pojavljuju se i druge edicije (brojni leksikoni, godišnjaci, časopisi, enciklopedije) koje donose i podatke o demografskoj statistici u Habsburškoj monarhiji uopće, a time i za svaku pokrajinu i zemlju u toj državi, i dakako za sve hrvatske pokrajine.

Kada je riječ o izvorima demografske statistike za Dalmaciju, postoji mletački katastar koji je nastao početkom 18. stoljeća.⁸ Veoma je dragocjen taj izvor za istraživanje broja i strukture stanovništva, napose za upoznavanje njegova socijalnog i ekonomskog položaja. Osim toga, za Dalmaciju postoje izvori o popisima stanovništva koji su nastali krajem 18. stoljeća, dok je još Dalmacija bila u okviru Mletačke države, a onda oni popisi koji su nastali za vrijeme prve austrijske uprave, i konskripcije koje nastaju u okviru Napoleonovih Ilirskih provincija od 1809. do 1813/14. godine kao i brojni popisi stanovništva koji nastaju od 1815. godine dalje u okviru Habsburške monarhije, sve do raspada te Monarhije 1918. godine.⁹

U svakom slučaju, kada je riječ o popisima stanovništva na hrvatskom prostoru, a time i o istraživanju i analizi tih podataka o demografskoj statistici, koji se obavljaju od početka 19. stoljeća do 1822. godine, nužno je imati na umu da tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene na prostoru hrvatske Vojne krajine te Zagrebačke županije i Primorja. Stoga je oprez prijeko potreban kada analiziramo te demografske statističke podatke. I za to sam razdoblje pronašao popise stanovništva. Posebno su vrijedni popisi stanovništva hrvatskih i slavonskih županija u to doba: 1814/15. i 1817/18. i 1824/25, 1827/28. i 1834/35. i 1843. godine, ali i popisi od tada dalje. Dobro su se sačuvali ti popisi Zagrebačke i Srijemske županije iz tih godina. Po svom sadržaju ti su popisi stanovništva veoma značajni. Te su konskripcije neposredni pred moderni popisi stanovništva. Upoznat ćemo njihov sadržaj i rubrike.

Za ovo istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske posebno je nadalje vrijedan još jedan feudalni poimenični popis stanovništva koji se u Hrvatskoj i Slavoniji proveo 1827/28. godine. Do sada se malo

⁷ Danyi Dezsó és Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

⁸ Usp. o tome: M. Rimac i G. Mladineo, *Zadarsko okružje na mletačkom katastru iz 1709. godine*, Prvi dio, Zadar 2009. godine i Drugi dio, Zadar 2011. i M. Rimac Treći dio tog okružja, Zadar 2012. godine.

⁹ Usp. o tome: M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012.

znalo o toj konskripciji. Taj je popis stanovništva sačuvan u cijelosti u mađarskom arhivu. Preko Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu zatražili smo i dobili (mikrofilmove) iz Mađarske taj dragocjeni poimenični popis stanovništva. Veoma je opsežan: ima 27 rola mikrofilmova. To je, za prvu polovicu 19. stoljeća, najvažniji izvor za istraživanje broja i strukture stanovništva i zanimanja ljudi, kao i za analizu socijalnog i ekonomskog položaja tog pučanstva u Hrvatskoj i Slavoniji, u Provincijalu. Iako je tada, po svemu sudeći, nastao i takav popis stanovništva i u Vojnoj krajini. O tome više dalje u knjizi.

Za demografska, i napose socio-ekonomska istraživanja položaja stanovništva, veoma su važni *katastri*. Krajem 18. stoljeća realiziran je tzv. *jozefinski katastar*, prema projektu Josipa II. A početkom 19. stoljeća, od 1817. godine dalje, nastaje *Katastar Franje I.* Na području Istre obavljen je od 1818. do 1822. godine, na području Dalmacije od 1823. do 1838. godine, a u Hrvatskoj i Slavoniji od 1851. do 1877. godine. U Hrvatskom državnom arhivu kao i u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu sačuvan je, za neke županije kompletno, taj *jozefinski katastar*, ali i katastar iz početka 19. stoljeća. Komparacija tih važnih katastara, uz druge izvore, kao što su izvori o urbarijalnoj regulaciji i devetini i desetini, pružaju sjajne mogućnosti istraživanja ekonomskog i socijalnog položaja stanovništva na hrvatskom prostoru.

Prema arhivskom istraživanju koje sam obavio, popisi stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji obavljani su, nakon 1827/28. godine, slijedećih godina: 1830/31. i 1834/35. i 1837. i 1843. i 1846. godine. A nakon rušenja feudalizma 1848. godine, na hrvatskom prostoru nastaje *Popis naroda 1848/49.* godine u vojne svrhe. Uz to, posebno je za demografske istraživanja vrijedna anketa (u historiografiji pogrešno nazvana kao tzv. „Kukuljevićeva anketa“) koja je provedena 1850. godine u hrvatskom i slavonskom Provincijalu i u Vojnoj krajini. Zatim je 1851. godine u Hrvatskoj i Slavoniji obavljen *provi građanski popis stanovništva*.¹⁰

Nakon toga, od 1851. godine dalje, imajući na umu izvore za demografsku statistiku, a time i pojavu historijske statistike na hrvatskom prostoru, nastaje novo razdoblje, koje je prethodilo prvom modernom građanskom popisu 1857. godine. Od 1851. do 1857. godine, iz godine u godinu, u Hrvatskoj i Slavoniji, ali i na drugim hrvatskim područjima, sustavno se prikupljaju i objavljuju brojni različiti statistički podaci, a time i podaci iz demografske statistike. O tome ima mnogo izvora, objavljenih i arhivskih.¹¹

Jasno je da je za ta arhivska istraživanja, za razdoblje od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, potrebno uložiti silan trud, više godina sustavnog rada u arhivima. Nisam bio svjestan toga kada sam krenuo u ta istraživanja. No, kako je riječ o mnogim fondovima i arhivima, sigurno je da nisam sve to mogao istražiti kako sam namjeravao. Za to je potrebno više i vremena i više istraživača. Ovom knjigom dajem osnove i pokazujem kako valja dalje nastaviti ta arhivska istraživanja. Pokazujem, prvo, da izvora za demografska istraživanja ima u arhivima i za razdoblja prije prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine, da tih izvora ima veoma mnogo i, drugo, da su ti raniji izvori izuzetno dragocjeni i bogati podacima.

Međutim, o tom daljnjem demografskom istraživanju iz razdoblja prije modernog popisa stanovništva 1857. godine, iz razdoblja koje obuhvaća ova knjiga, ali i iz ranijeg razdoblja, želim ovdje dati jednu važnu napomenu. Nakon što sam više godina dobrim dijelom pretraživao i snimao i analizirao tu bogatu arhivsku građu, uvjeren sam da bi se trebalo posvetiti istraživanju kraćih razdoblja: jednog desetljeće ili sustavnog istraživanja pojedinih popisa stanovništva. Tako bi se moglo bolje istražiti (u domaćim i inozemnim arhivima) ta pojedina kraća razdoblja ili pojedine popise stanovništva. Pritom je nužno koristiti sve dostupne različite izvore koji se tiču života pučanstva, napose njihova ekonomskog i socijalnog položaja.

Posebno je važna arhivska građa, ponavljam, koje ima mnogo, o socijalnom i ekonomskom položaju svih struktura stanovništva, o stanju poljoprivredne produktivnosti i razvoju stočarstva, kao i o kulturi prehrane i stanovanja i higijene i liječničke zaštite, ali i o stanju pismenosti i obrazovanju ljudi. Suvišno je kazati da je to važno za demografska istraživanja. O svemu tome (napose o veličini zemljišnog posjeda pojedinih porodica i naselja, o njihovoj imovini, o stanju i razvoju poljoprivrede i stočarstva) ovisio je prirodni prirast stanovništva, ovisio je ritam i rađanja i života i smrtnosti pučanstva.

Drugim riječima, izvora za demografska istraživanja iz razdoblja od početka 18. stoljeća do prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine u arhivima ima u obilju, veoma mnogo. Ti su različiti

¹⁰ Sve sam te popise u cijelosti snimio. Nužno je okupiti tim suradnika za objavljivanje tih sjajnih izvora.

¹¹ Usp. o tome: Korunić (2010), *Historijski zbornik LXIII*, str. 53-77.

izvori za demografska istraživanja dragocjeni i bogati podacima. Ne smijemo te izvore uspoređivati s onim popisima stanovništva koji su nastali od 1857. godine dalje. Jer ti arhivski izvori imaju svoju veliku vrijednost za upoznavanje broja i strukture stanovništva, za upoznavanje i praćenje rodoslovlja tog pučanstva, a napose za upoznavanje njihova socijalnog i ekonomskog položaja u 18. stoljeću i u prvoj polovici 19. stoljeća.

Na žalost, razdoblje od početka 18. do sredine 19. stoljeća, a ne dakle samo od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, veoma je neistraženo područje hrvatske povijesti. Napose je slabo istražena socijalna i ekonomska povijest i kulturna razina i stanja većine tzv. zaboravljenog stanovništva, koje živi na selu, u tom tradicionalnom društvu. Štoviše, od svih razdoblja hrvatske povijesti, to je najslabije istraženo područje. Još više iznenađuje činjenica da arhivskih izvora za to razdoblje i za te važne povijesne procese ima veoma mnogo. Poznamo donekle političku povijest, a napose povijest na primjer Ilirskog pokreta ili neke ugledne ličnosti, ali ne i povijest svakodnevnog života većine stanovništva, ne i njihov socijalni i ekonomski i kulturni položaj. Bez dubinske analize tih procesa – života većine stanovništva, koje uglavnom živi na selu, u malim seoskim zajednicama, u lošim uvjetima prehrane i stanovanja i slabe liječničke zaštite, pri niskoj razini i slabog rasta poljoprivrede i poljoprivredne produktivnosti, izvrnuti stalnim bolestima i velikoj smrtnosti djece u najranijoj dobi, gotovo potpuno nepismeni – bez dubinskih istraživanja tih stanja i procesa, ne možemo se valjano baviti proučavanjem demografije. Imajući ta stanja na umu, pritom su dakle manje važne primjene raznih pomodnih metoda i teorija, pri čemu se stvaraju sumnjivi izračuni, kojima se često nadomještaju sustavna arhivska istraživanja, iako umjerene modele i teorije ne smijemo zanemariti i valja ih razumno primijeniti, daleko su korisnija i nužna temeljita dubinska svestrana arhivska istraživanja svih spomenutih stanja i procesa koja se odnose na život stanovništva u prošlosti.

Da pojasnim tu dosta jaku ocjenu stanja u hrvatskoj historiografiji, a ta se ocjena tiče i stanja i metoda i modela istraživanja demografije, jer je ovdje i o tome riječ. Kada istražujemo popise stanovništva, nužno nas zanima i mora zanimati život svih struktura pučanstva, a ne samo život elite ili pojedinih grupa stanovništva. Nadalje, nužno je istražiti sve izvještaje o stanovništvu i sve popise stanovništva u prošlosti, koji su se održavali i do kojih možemo doći, a ne samo od prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine dalje, i to samo na temelju selektivnih objavljenih izvora. Ne smijemo dakle zanemariti sustavna arhivska istraživanja. A arhivskih izvora, ponavljam, ima veoma mnogo. Nikakve metode i nikakvi modeli, i razni pomodni izračuni, ne mogu nadomjestiti arhivska istraživanja. Na žalost ta su arhivska istraživanja, napose koja se tiču demografije i života stanovništva od početka 18. stoljeća dalje, veoma zanemarena. A napose su zanemarena istraživanja spomenutih stanja i procesa koja se tiču života i rasta stanovništva: njihova socijalnog i ekonomskog i kulturnog položaja.

1.1. Kratki povijesni pregled

1.1.1. *O politici i političkim procesima*

Hrvatska i Slavonija i Vojna krajina u drugoj polovici 18. stoljeća nalaze se unutar Habsburške monarhije. Od kraja 18. stoljeća i Dalmacija dolazi unutar Habsburške monarhije; zatim je jedno vrijeme u okviru Ilirskih provincija, a onda ponovo dolazi unutar te Monarhije, sve do njezina raspada 1918. godine. Od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, u razdoblju koje obuhvaća ova knjiga, bilo je više vladara iz dinastije Habsburgovaca u toj Monarhiji: carica Marija Terezija (1740-1780), zatim njezin sin car Josip II. (1780-1790). Naslijedio ga je kratko vrijeme car Leopold II. (1790-1792); zatim car Franjo I. (1792-1835). Njega je naslijedio car Ferdinand V. (1835-1848), a ovog je na kraju naslijedio car Franjo Josip I. (1848-1916). Sve do revolucije 1848/49. godine, to je razdoblje kasnofeudalnog društvenog sustava.

O tim carevima Habsburške monarhije, iz tog razdoblja često burne povijesti, upoznat ćemo samo dva procesa koja se tiču teme ove knjige, vezana uz demografska istraživanja: prvo, upoznat ćemo i u knjizi stalno pratiti upravne i teritorijalne promjene koje se odnose na sve hrvatske pokrajine, promjene njihovih granica i upravnih struktura; drugo, od posebnog su značenja procesi koji se odnose na urbare i urbarijalne regulacije u tom dugom razdoblju, koji se odnose na ključne životne uvjete većine stanovnika - dodjele kmetovima veličine i kvalitete zemljišnih posjeda i na opseg njihovih feudalnih radnih i naturalnih i novčanih podavanja.

Političkim procesima, politici i političkim događajima, u ovoj knjizi nije mjesto. Između ostalog i zato jer bi, i najkraći prikaz političkih procesa, ova knjiga još više narasla, koja je i tako dosta opsežna. Uz to, uvjeren sam da bi ti politički događaji malo doprinijeli boljem poznavanju porijekla i rasta i broja i strukture stanovništva na prostoru hrvatskih pokrajina u razdoblju od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. O politici i političkim događajima u tom dugom razdoblju svaki čitatelj može upoznati iz priručnika iz povijesti Habsburške monarhije i hrvatskih pokrajina. Od svega toga, kako je rečeno, za bolje poznavanje rasta ili prirodnog prirasta i strukture stanovništva u hrvatskim pokrajinama najvažnije je istražiti uvjete života pučanstva i to za svako razdoblje napose: istražiti životne uvjete stanovanja (gradnje kuća prikladnih za udobno i zdravo stanovanje), prehrane, higijene i liječničke zaštite, a napose je važno istražiti stanje i razvoj poljoprivrede i stočarstva i poljoprivredne produktivnosti. Jer od toga, u tom dugom razdoblju, od poljoprivrede i stočarstva živi većina stanovništva. No, to se može dubinski istražiti, vezano uz svestrano proučavanje demografskih struktura i uvjeta rasta stanovništva, samo za jedno uže razdoblje ili jedan popis i na ograničenom teritoriju.

1.1.2. Teritorijalne i upravne promjene

Tek što je stupila na carsko prijestolje, M. Terezija je morala obraniti to naslijeđe i zaratila je s pruskim kraljem Fridrikom II. Tako je započeo austrijski nasljedni rat, koji je trajao od 1741. do 1748. godine. A s istim tim pruskim kraljem započela je i drugi tzv. sedmogodišnji rat od 1756. do 1763. godine. No, ovdje nas ne zanimaju ti ratovi, jer to nije tema ove knjige, već nas zanimaju koje su teritorijalne promjene nastale na prostoru hrvatskih pokrajina već za vladavine M. Terezije. Jer su te teritorijalne promjene utjecale na demografske procese.

Na požunskom krunidbenom saboru 1741. godine M. Terezija je hrvatskim saborskim poslanicima obećala da će obnoviti slavonske županije i pridružiti ih Hrvatskoj. To je i učinila 1745. godine. Obnovljene su slavonske županije: virovitička, požeška i srijemska. Time je obnovljena nekadašnja Slavonija koja je sjedinjena s Hrvatskom. U isto vrijeme preuređena je i slavonska Vojna krajina. To je obnovljenje i preuređenje proveo ban Karlo Batthyány. Kao što je Slavonija uređena u županije, koja se dijele na okružja i kotareve i općine, tako je proširena i obnovljena Vojna krajina podijeljena u regimente, koji se dijele na bataljune i kumpanije i općine. Upravitelji tih jedinica u Vojnoj krajini (pukovnici i majori i kapetani i poručnici) vodili su sve vojne i javne poslove. Službeni jezik bio je njemački. Muškarci od 16 do 60 godine bili su podložni vojnoj obavezi: bili su vojnici. Tako je dugo ostalo.

Valja još spomenuti pripojenje šireg područja Rijeke Hrvatskoj. Na nagovor svoga sina cara Josipa II., Marija Terezija je 1776. godine šire područje Rijeke "vratila" Hrvatskoj. Od tog područja formirana je severinska županija, koja je već 1786. godine ukinuta.¹²

Nakon što je M. Terezija obnovila te tri slavonske županije, a time i Slavoniju, i pridružila ih Hrvatskoj, Mađari su počeli uporno tvrditi da su te tri slavonske županije sastavni dio Ugarske. No, ipak su hrvatski poslanici uspjeli obraniti se od tih mađarskih zahtjeva, pa su te tri slavonske županije i Slavonija i dalje ostale pod banskom upravom. Od tada dalje, u razdoblju koji obuhvaća ova knjiga, Hrvatska i Slavonija su blisko povezane, osim za vrijeme uprave Josipa II. kada je odijelio i posve drugačije preuređio hrvatske i slavonske županije.

Car Josip II. je, u namjeri da ukine kmetstvo, najprije proveo reorganizaciju uprave. Tako da je 1785. godine Ugarsku te Hrvatsku i Slavoniju razdijelio u deset okružja, koja su se sastojala od nekoliko županija. Tada su, za kratko vrijeme, Hrvatska i Slavonija prekinule blisku upravnu povezanost: Slavonija je s baranjskom županijom potpala pod Pečuh, a Hrvatska je sa zaladskom županijom sačinjavala zasebno okružje sa sjedištem u Zagrebu. Car je tada, 1786. godine, ukinuo severinsku županiju; njezin sjeverni dio (Gorski kotar) pridružio je Zagrebačkoj županiji, dok je od primorja uredio zasebnu oblast, nazvanu Ugarsko Primorje koje se sastojalo od tri kotara: riječkog, bakarskog i vinodolskog.

U knjizi donosim površine (austrijske milje² i kilometre²) svih hrvatskih historijskih pokrajina, ali i sve upravne i teritorijalne promjene, a tih je promjena bilo dosta.

¹² Usp. o tome: Šišić (1962, 329-332).

1.1.3. Urbari i urbarijalne regulacije

U razdoblju koji obuhvaća ova knjiga, ali i od ranije i sve do 20. stoljeća, najveći broj stanovnika živi na selu, preko 90%, u malim seoskim zajednicama. Kako ćemo vidjeti dalje u knjizi, znatno manji broj stanovnika živi u nekoliko gradova i malim trgovištima. To brojno seosko stanovništvo u Hrvatskoj i Slavoniji ima različiti kmetski položaj. Ono što iznenađuje, ti seljaci/kmetovi imaju dosta različiti i pravni i socijalni i ekonomski status. A taj njihov različiti položaj, prije svega socijalni i ekonomski, proizlazi iz posve nejednakih zemljišnih površina (oranica, livada, vinograda itd.) koje posjeduju: od početka 18. stoljeća, ali i od ranije, i sve do sredine 19. stoljeća, sve do ukidanje feudalnog društvenog sustava, među seljacima kmetovima postoje znatne razlike u veličini i kvaliteti tih zemljišnih površina koje im dodjeljuje feudalni vlastelini, naravno uz velike radne i prirodne i novčane obaveze (feudalnu rentu).¹³

To pokazuju arhivski dokumenti koje sam pronašao i snimio, a za to su najvažniji ovi arhivski izvori: a) popisi imovine kmetova od početka 18. stoljeća dalje, a napose je važan popis njihove imovine onaj već spomenuti iz 1746/51. godine; ti se popisi njihove imovine i njihovih feudalnih obaveza ponavljaju sve do kraja 18. stoljeća, ali i sve do sredine 19. stoljeća; b) zatim, to su popisi njihove imovine koji se provode u razdoblju najtemeljitiije urbarijalne regulacije 1774-1784. godine, ali i sve do 1848. godine; c) to pokazuju i brojni dokumenti iz razdoblja neapsolutizma, kada se razrješavaju kmetski odnosi i feudalni sustav. Svi ti brojni arhivski dokumenti, iz čitavog tog dugog razdoblja, pokazuju da među seljacima/kmetovima postoje velike razlike u posjedovanju obradive zemlje, koje im dodjeljuje vlastela. A iz toga proizlazi i njihov posve različiti socijalni i ekonomski i pravni status. Iz tog njihovog različitog socijalnog i ekonomskog položaja, prema veličini i kvaliteti zemljišta koje posjeduju, proizlaze i njihovi različiti feudalni nameti: radni i prirodni i novčani. Upoznajmo to ukratko.

Sve te složene feudalne odnose i kmetske položaje, u čitavom tom razdoblju, možemo promatrati kroz formiranje i dopunu više urbara i procesa urbarijalnih regulacija. Već je M. Terezija, u sklopu reformi koje je poduzela, pokrenula ustanovljenje i očuvanje urbara, koji valja da riješi veličinu kmetskog obradivog zemljišta i njihovih obaveza (radnih i prirodnih i novčanih, feudalne rente) i da ograniči pretjeranu samovolju vlastele prema svojim kmetovima. Ako tako promatramo, onda urbar postaje "zakon", u smislu urbarijalne regulacije: regulacije odnosa između kmetova i vlastele. To je i pokušaj zaštite kmetova. Naravno, iza svih tih pokušaja zaštite seljaka, iza svih tih urbarijalnih regulacija, stoji porezna politika države.

Nakon spomenutog poimeničnog popisa stanovništva 1746/51. godine, nakon veoma temeljitog popisa imovine seljaka/kmetova, i nakon popisa njihovih obaveza prema vlasteli (i radnih i prirodnih i novčanih) 1754/55. godine, koje su bile pretjerano velike, zbog čega su seljaci/kmetovi na nekim područjima Hrvatske i Slavonije 1755. godine podigli bunu, doneseni su urbarijalni propisi i "privremeno uređenje urbarijalnih podavanja" za Hrvatsku 1755. godine, a za Slavoniju je donesen urbar (Marije Terezije) 1756. godine.

To je početak povremene dorade urbara i provođenja urbarijalne regulacije. No, što je urbar i koju je funkciju imala urbarijalna regulacija? Urbar je određivao "zakonske" odnose između kmetova i njihovih vlastelina, trebao je da odredi veličinu i kvalitetu obradive zemljišne površine i veličinu feudalne rente, kmetskih podavanja. Ključno je ovdje pitanje: a) kolike su bile te površine obradivog i neobradivog zemljišta, koju su imali i mogli imati kmetovi i b) jesu li od tih obradivih površina mogli zadovoljiti zahtjeve vlastele i crkve i države (razne poreze, devetine, desetine, novčana podavanja) i prehraniti svoje obitelji? Za demografska istraživanja veoma je važno odgovoriti na ta pitanja. O svemu tome ovdje ukratko.

O veličini posjeda obradivih površina. Arhivski izvori iz čitavog 18. stoljeća, koje sam već spomenuo, pokazuju da kmetovi imaju različite veličine obradivih zemljišnih površina. Smatralo se je da kmet može udovoljiti svim feudalnim obavezama i nametima (podmiriti razne poreze i državi i vlasteli i crkvi) i valjano prehraniti svoju obitelj samo ako ima jednu cjelovitu sesiju obradivog i neobradivog zemljišta. A *jedna puna seljačka/kmetska sesija* zemljišta je iznosila: a) 24 jugera/jutra oranica ili obradivog zemljišta; b) 1 jutro okućnice; c) 6 jutara livade; d) 6 jutara šumskog terena. Ukupno dakle puna sesija iznosi 37 jugera/jutara. Međutim, u dokumentima rijetko kada se navodi taj puni opseg sesije od

¹³ O veličini tih kmetskih feudalnih nameta (radnih i prirodnih i novčanih) usp. Bösendorfer (1950).

37 jugera, već mnogi navode samo 24 jugera/jutra oranica ili obradivog zemljišta. To je ujedno i najveća sesija koju sam našao u izvorima. U 18. stoljeću ta je sesija imala od 16 do 18 jutara oranica i livada.

J. Bösendorfer navodi da puna sesija iznosi 34 jutra: 24 jutra oranica, 6 jutara livade, 1 jutro okućnice i 3 jutra zajedničkog pašnjaka.¹⁴ Prema tom autoru, u dodjeli kmetske sesije (pune ili (8/8) ili dijelova (7/8 ili 6/8 ... ili 1/8) važno je načelo da svaki kmet dobije toliko zemljišta da s porodicom može normalno (*commode*) "živjeti i snositi javne i privatne terete".¹⁵

Prvo, prema svim dokumentima o veličini seljačkog/kmetskog zemljišta u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, arhivskim dokumentima koje sam spomenuo, a tih dokumenata ima dosta, jasno je da kmetovi imaju posve različite veličine obradivog i neobradivog zemljišta. Na kraju ove knjige donosim dva poglavlja o tome iz prve polovice 18. stoljeća. Prema tim izvorima, ali i mnogim drugim, vidimo da malo ima kmetova koji posjeduju jednu puno sesiju, iako ih ima, i da najviše ima kmetova koji imaju manje od jedne polovice sesije. A dosta ima seljaka koji imaju po svega 3-4 jutra zemljišta, čak i manje.¹⁶ Posebno inkvilini imaju veoma malo tog zemljišta, a subinkvilini nemaju ni to. Tih seljaka/kmetova, koji imaju veoma male posjede ima dosta. Pitanje je samo kako su od toga mogli prehraniti svoje obitelji i snositi sve javne terete: podmiriti razna veoma teška podavanja i radne obaveze (i vlasteli i državi i crkvi)?

Zbog tih životnih uvjeta i stanja, siromaštva i teškoga rada (rada na svom škrtom imanju i ujedno izvršavanje radnih obaveza prema feudalcu) i u uvjetima loše prehrane i stanovanja i liječničke zaštite, a posljedice su tog stanja veliki pomor djece u najranijoj dobi, jasno je da nije moglo biti bržeg prirodnog prinosa broja stanovništva. Važno je to stalno imati na umu.

Valja spomenuti da je car Josip II. ukinuo kmetstvo u smislu da je seljacima dao slobodu kretanja i nezavisnost od vlastele, ali bivšeg kmeta nije učinio vlasnikom zemljišta.

¹⁴ Bösendorfer (1950, str.120-121); Adamček (1980, str. 408-426).

¹⁵ Bösendorfer (1950, str.120); Adamček (1980, 408-426).

¹⁶ Usp. o tome Mažuran (1993) i Adamček (1980, 408-426).

2. UVOD

2.1. Historijska demografija

Ključne teme u ovoj knjizi su, kako je već rečeno, *istraživanje strukture i položaja i brojnosti stanovništva, te veličine i brojnosti naselja* u hrvatskim pokrajinama od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. To su teme iz *historijske demografije i statistike*, ali ovdje shvaćene s gledišta i metoda i modela i arhivskog rada historičara. I jednu i drugu temu, koje se međusobno uvjetuju i dopunjuju, postupno sam širio tijekom sustavih *povijesno-demografskih istraživanja*. Da bih te teme, i taj zadatak koji sam pred sebe postavio, mogao ostvariti, da bih mogao postići i istraživački i metodološki pomak u povijesnoj znanosti, bilo je nužno potražiti i pronaći posve nove i arhivske ali i zaboravljene objavljene *izvore za te povijesno-demografske analize*.

Važno je da te pojmove pojasnim. *Historijsku demografiju* ili *demografsku povijesnu statistiku*, s gledišta istraživanja, i promatram i analiziram na dva međusobno povezana područja: prvo, na području svih dostupnih arhivskih *izvora* iz demografske statistike, koji nastaju u tijeku obavljanja različitih konoskopija i u tijeku razvoja statistike o stanovništvu i, drugo, kao posebnu *znanost*, koja proučava, na temelju povijesnih izvora, stanovništvo neke države u prošlosti. U svemu tome, u ovom slučaju, ključni su arhivski izvori.

U knjizi se dakle ne držim samo ili prije svega istraživanja koja su, u većini slučajeva, ostvarivali demografi, koji su se uglavnom zanimali za biološki razvoj stanovništva: natalitet i mortalitet i prirodni prinos stanovništva, i to na temelju selektivnih objavljenih izvora o popisima stanovništva od 1857. godine dalje. Istraživanju strukture i života stanovništva u hrvatskim pokrajinama od sredine 18. do sredine 19. stoljeća pristupio sam prije svega kao historičar istraživač. A osnovna polazišta historičara u tom istraživanju su slijedeća:

- a) nužno je sustavno istražiti različite arhivske izvore, sve one koji se tiču brojnosti i strukture i života stanovništva u svim hrvatskim pokrajinama u 18. i 19. i 20. stoljeću;
- b) valja koristiti i objavljene izvore, ali ne samo od popisa do popisa stanovništva, već i brojne edicije (autorske knjige, godišnjake, enciklopedije itd.) koje sadrže podatke o stanovništvu;
- c) nužno je pratiti prirodni i mehanički prirast stanovništva, ali i život tog stanovništva;
- d) istražiti kulturu stanovanja (kuća prikladnih za stanovanje) i kulturu prehrane ljudi;
- e) posebno istražiti razvoj privrede uopće i napose poljoprivrede i stočarstva, a ponajviše njihovu produktivnost, jer je o tome ovisila prehrana tog stanovništva, onda i prirast;
- f) istražiti uzroke silne smrtnosti djece; jer u čitavom tom razdoblju, sve do sredine 20. stoljeća, već u prvoj godini života umire i do 30% djece, a od 2 do 17 godine, i do 50%.
- g) istražiti stoga ne samo kulturu stanovanja i prehrane nego i liječničke zaštite stanovništva, a time i silnih i pogubnih epidemija i bolesti koje su stalno harale među stanovništvom;
- h) istražiti utjecaj promjena prirode i okoliša (pojavu suša i poplava) na razvoj privrede;
- i) nužno je sve hrvatske pokrajine promatrati u njihovu povijesnom opsegu i teritoriju.

Da bih ispunio tu zadaću, da bih te teme (o naseljima i stanovništvu Hrvatske od sredine 18. do sredine 19. stoljeća) mogao uspješno ostvariti, bilo je dakle nužno ići u arhive i potražiti izvore o tome. Budući da sam u tome bio relativno uspješan, da sam pronašao dosta novih raznih konoskopija o stanovništvu iz tog razdoblja - iako sam uvjeren da tih povijesnih izvora ima još dosta u arhivima koje, zbog opsežnosti i brojnosti fondova, nisam uspio sve do kraja istražiti - sada sam tijekom rada na tim izvorima pratio razvoj i sadržaj tih različitih popisa o stanovništvu. Bio sam uvjeren da ću tu demografsku statistiku, i stanovništvo Hrvatske u tom razdoblju, najbolje upoznati ako pratim metodologiju i razvoj i sadržaj tih popisa i izvora.

Na temelju tih izvora - o različitim popisima stanovništva: na temelju tabela i podataka koje su sadržavale te konoskopije, koje su se stalno mijenjale - nastojao sam upoznati i pratiti metode i ciljeve tih popisa stanovništva u prošlosti. Prema tome, smatrao sam da je analiza povijesnih izvora u tome najvažnija. Dakako, uz uvjet da potražim te izvore u arhivima. A tih izvora iz razdoblja pred moderne, uvjerio sam se tijekom radu arhivima, ima u obilju.

Prema brojim izvorima, razdoblje *pred moderne historijske demografije* ili *demografske povijesne statistike* u Habsburškoj monarhiji, a time i na hrvatskom prostoru, traje od početka 18. stoljeća do 1846. godine. A prema ciljevima i modelima i rubrikama tih ranih konskripcija i zatim popisa stanovništva, koje sam pronašao u arhivima, tada nastaju četiri razvojne etape:

- 1) etapu obilježile su feudalne komorske konskripcije (poimenični popisi stanovništva) od 1701. do 1746/51. godine – bili su to popisi imovine stanovništva: *conscriptio bonorum*;
- 2) etapu obilježile su (1) poimenične konskripcije i (2) popisi kmetskih podavanja od 1754. do 1777/79. godine – bili su to također popisi/konskripcije imovine: *conscriptio bonorum*, ali i poneki popisi šireg sloja stanovništva, popis „duša“ ili Seelen-Konsignationen;
- 3) etapu obilježili su feudalni popisi stanovništva od 1772/74. i 1785/87. do 1799. godine; tada nastaje *Marija terezijanski popis 1772/74. i jozefinski popisi 1782. i 1785/87. godine*;
- 4) etapu obilježili su napredniji kasnofeudalni popisi stanovništva od 1802. do 1846. godine. U tom razdoblju/etapi nastaju brojni različiti izvori iz demografske historijske statistike.

Razdoblje *moderne historijske demografije* i/ili *demografske povijesne statistike* traje od 1851/1857. godine dalje: od prvog građanskog popisa stanovništva u Habsburškoj monarhiji, a time i u hrvatskim pokrajinama, od 1851. godine i od prvog modernog popisa 1857. godine do suvremenosti. Tada nastaju mnogobrojni izvori za demografska istraživanja.

Ti brojni popisi stanovništva, i ujedno različite mjesečne i godišnje statističke izvještaje, kojih je s vremenom bilo sve više, od prvih početaka dalje, iz razdoblja pred moderne i moderne statistike, uz druge izvore, valja uzeti kao veoma važne izvore za demografska istraživanja, za upoznavanje života većine stanovništva u prošlosti. Ključno je pitanje koliko ti izvori historijske statistike i demografije, tijekom razvojnih procesa, od pred moderne do moderne, od početka 18. stoljeća dalje, sadrže podataka ne samo za historijsku demografiju nego i šire, za istraživanje različitih područja iz života stanovništva: ne samo podataka o broju i veličini i strukturi stanovništva, nego i o privredi i produktivnosti koje ostvaruje to pučanstvo, o njihovom socijalnom i ekonomskom položaju, o njihovoj pismenosti i obrazovanju, o školstvu, o zdravstvu i liječničkoj zaštiti, o načinu i kulturi prehrane, o kulturi stanovanja, o naseljima (njihovoj brojnosti i veličini i organizaciji i promjenama), o komunikacijama itd.

Kada dakle u knjizi govorim o statistici, prije svega mislim na historijsku statistiku, koja sadrži izvore o raznim konskripcijama i popisima stanovništva u prošlosti, ali i te brojne podatke o životu populacije na nekom prostoru: o privredi i školstvu i stanovanju i prehrani i liječničkoj zaštiti stanovništva. To je suština historijske demografije koju proučava historičar. Na žalost, iako sam tijekom tog arhivskog istraživanja pronašao i snimio mnoge te izvore (uz razne popise stanovništva, i opsežne izvore o njihovom ekonomskom i socijalnom položaju, o tom položaju kmetova, o pismenosti i obrazovanju, ali i druge izvore) ipak to ne mogu sve donijeti ovdje, jer bi tada knjiga narasla u najmanje 7 opsežnih tomova.

Od sredine i napose od kraja 18. stoljeća dalje – s razvojem i organizacijom moderne države i njezine uprave i, u tom cilju, s razvojem moderne statistike, tijekom tih procesa, u 19. i 20. stoljeću sve više – mnogi su u javnome životu (znanstvenici različitog profila, državnici i državne institucije, uprava, statistički uredi i drugi) nastojali proučiti i što točnije utvrditi brojno stanje stanovništva i brojna područja života te populacije na nekom području.

Tako su nastali i različiti objavljeni izvori iz historijske statistike, a time i historijske demografije. Brojni su i različiti ti objavljeni izvori, to su: brojne autorske knjige koje sadrže podatke iz historijske statistike, brojni godišnjaci, leksikoni, enciklopedije itd. To su izuzetno dragocjeni izvori. Budući da su se mnogi izvori o popisima stanovništva i uopće iz historijske statistike izgubili, napose kad je riječ o razdoblju prije prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine, mnoge te edicije (knjige, godišnjaci, enciklopedije, leksikoni itd.) sadrže važne statističke i demografske podatke, jer su nastali na temelju tadašnjih izvora.

1. IZVORI IZ HISTORIJSKE DEMOGRAFIJE U 18. STOLJEĆU

1.1. Conscriptio Bonorum i poimenični popisi stanovništva

1.1.1. *Nomina et Cognomina Incolarum*

Izvora za demografska istraživanja, od početka 18. do sredine 19. stoljeća, kako je rečeno, ima veoma mnogo. Ako je u tom demografskom istraživanju cilj da svestrano upoznamo život većine stanovništva na nekom prostoru, onda je jasno da nas mora zanimati brojna područja života tog pučanstva, prije svega kmetova. A onda nas ne zanima samo brojno stanje stanovnika, i svi sjajni podaci koji iz toga slijede, već i stanje i razvoj gospodarstva (napose poljoprivrede i stočarstva od čega živi većina stanovništva, o razvoju kojeg ovisi prirodni prirast pučanstva) i kultura prehrane ljudi i način stanovanja i liječnička zaštita i pismenost i obrazovanje itd. Ta je arhivska građa još uvijek dosta neistražena. Stoga je nužno nastaviti s tim istraživanjem. To najbolje može ostvariti tim marljivih istraživača, koji bi morali duže boraviti u domaćim i inozemnim arhivima, napose u austrijskim i mađarskim.

Općenito, historijska statistika, u kojoj je sadržana i demografska statistika, u tom razdoblju veoma je različita i bogata podacima. Ovdje neću ulaziti u povijest statistike uopće. O tome postoji opsežna literatura koju donosim i na kraju ove knjige.¹⁷ Ovdje treba da nas zanima što utječe na prirodni prirast i/ili opadanje stanovništva na nekom hrvatskom prostoru, u nekoj hrvatskoj i slavonskoj županiji i u Vojnoj krajini. Treba dakle da nas zanima svaki arhivski izvor i svi objavljeni tekstovi koji nam u tom istraživanju može pomoći.

U svakom slučaju, povijest statistike uopće i historijat demografske statistike na hrvatskom prostoru u prošlosti možemo najbolje upoznati preko analize brojnih konskripcija i njihovih upisnih tabela i rubrika od početka 18. do sredine 19. stoljeća koje sam pronašao u arhivu. To su sjajni izvori za sustavna istraživanja stanovništva i njihova ekonomskog i socijalnog položaja na hrvatskom prostoru. Uvjeren sam da je, umjesto prikaza razvoja povijesti statistike uopće i napose povijesti demografske statistike, korisnije da prikazem povijest konskripcija i njihove upisne tabele i rubrike koje su se provodile na hrvatskom prostoru od početka 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća. Ti su popisi i te tabele, napose od razdoblja Marije Terezije i njezine urbarijalne regulacije, vezane uz nastanak urbara.

Te brojne popise i različite konskripcije i njihove tabele pronašao sam u arhivu i snimio tu golemu građu. Upoznajmo te brojne konskripcije preko njihovih upisnih tabela i rubrika. Te su konskripcije veoma važne za ovu temu: za temeljito istraživanje naselja i stanovništva, napose za temeljito istraživanje njihova ekonomskog i socijalnog položaja u hrvatskim pokrajinama u 18. i 19. stoljeću. Da bih pokazao razvoj i sadržaj i metodu poimeničnih popisa stanovništva na hrvatskom prostoru, donio sam tabele tih konskripcija od početka do kraja 18. stoljeća. Ali donosim i najvažnije upisne tabele i rubrike brojčanih popisa stanovništva koji su se održavali u Habsburškoj monarhiji i u Hrvatskoj.

¹⁷ O tome: Gürtler (1909); *Tafeln zur Statistik* (1828-70); *Statistische Monatschrift* (1875-1920); knjige i Zbornici o kongresima statističara u 19. stoljeću (Internationalen Congresses für Statistik); Vranješ-Šoljan (2009).

1.1.2. *Konskripcije krajem 17. i početkom 18. stoljeća***Poimenični popis stanovništva 1698. i 1702. godine***Conscriptio bonorum Slavoniae Anno 1698 et 1702***Tabela br. 1**

Konskripcija 1698. godine	Konskripcija 1702. godine
Sela: a) naseljena i b) nenaseljena	Sela: a) naseljena i b) nenaseljena
Domaćin (ime i prezime oca porodice)	Muževa (domaćina i očeva porodice)
Broj oženjene braće	Broj sinova
Broj oženjenih sinova	Broj kćeri
Broj kćeri	Broj oženjene braće i sinova
Broj inkvilina (osiromašenih seljaka)	Broj inkvilina
Konja	Konja i ždrebadi
Volova	Volova i junadi
Krava	Krava i teladi
Teladi	Ovaca i koza
Ovca i koza	Svinja i prasadi
Svinja	Košnica pčela
Košnica pčela	Jugera zemljišta
Jugera zemljišta	Vinogradi (broj motika zemlje)
Vinogradi (broj motika zemlje)	Pšenice i raži
Pšenice, raži	Ječma
Ječma	Zobi
Zobi	Kukuruzna
Prosa	Ječma
Kukuruzna	Prosa
Sijena vozova	Sjenokoša kosaca
	Vodenica

To su tabele koje sadrže dva poimenična popisa stanovništva iz kraja 17. i početka 18. stoljeća. Te konskripcije (*conscriptio bonorum: popis imovine*) objavio je I. Mažuran.¹⁸ U arhivu sam pronašao dosta takvih konskripcija od početka 18. stoljeća dalje, pronašao sam brojne fragmente, za neke godine i neka područja i veće cjeline. Pronašao sam i cjelovite popise. U tim se popisima, čak i za iste godine, ponekad razlikuju upisne tabele i broj rubrika u njima. Ipak se u tim tabelama osnovne rubrike/vrijednosti stalno ponavljaju. A to su rubrike o ocu porodice, članovima obitelji, veličini i kvaliteti zemljišta, vinograda i broj stoke. To je dragocjen izvor za sustavna demografska istraživanja, napose za dubinsku analizu socijalnog i ekonomskog položaja stanovništva. Ni jedan drugi izvor ne pruža toliko sjajnih podataka o stanovništvu i naseljima kao te konskripcije. A sve su te tabele i te konskripcije, ponavljam, vezane uz nastanak i razvoj novog urbara, stvaranje novih odnosa između kmeta i vlastele.

¹⁸ I. Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, Osijek 1993; isti, „Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, JAZU, Osijek 1988; isti, *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*, Osijek 1966.

1.1.3. *Konskripcije početkom 18. stoljeća*

Poimenični popis stanovništva iz 1702. godine¹⁹
Conscriptio Districtus Diakovaniensis Anno 1702

Tabela br. 2

Nomina Incolarum Hospites (seu pater familias)	Ime i prezime stanovnika naselja Domaćin (ili otac porodice)
Sessiones integra Media (sessiones) et 4talitia (sessiones)	Veličina sesije (kmetski posjed) Srednja veličina sesije i dijelova (sesije: ½ ili ¼ itd.)
Fratres uxorati	Broj oženjene braće
Filii uxorati	Broj oženjenih sinova
Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
Equi et Hinulli	Konja i ždrebadi
Boves	Volova
Vaccae	Krava
Vituli	Teladi
Oves et capra	Ovaca i koza/jaraca
Majales et Porceli (porci)	Svinja i prasadi
Alvearia	Košnica pčela
Vinea fessorum	Površina/motika vinograda
Tritici jugera inseminata	Jugera zasijanih pšenicom
Vacua jugera	Jugera nezasijane zemlje
Hordei jugera	Jugera zasijanih ječmom
Avenae jugera	Jugera zasijane zobi
Milly et Kukuruz	Prosa i kukuruza
Pratorum falcatores	Livade (polja pod travom, za ispašu)
Molendine	Mlinovi (broj mlinova u naselju)

To je tabela i rubrike feudalnog komorskog poimeničnog popisa stanovništva Đakova i njegove šire okolice (Distrikta) iz 1702. godine, koji je sadržan u popisu imovine (*conscriptio bonorum*) kmetova. Dosta je opsežan taj popis. U cijelosti sam ga snimio. Nužno ga je objaviti i analizirati, dakako uz korištenje i drugih izvora, a naročito tadašnjeg urbara te matičnih knjiga rođenih i umrlih osoba. Tu se nalazi popis domaćina ili oca porodice, te broj oženjene braće i sinova, a to je broj obitelji u jednoj kući. Zatim se navode inkvilini (osiromašeni seljaci), veličinu kmetske sesije i uopće zemljišnog posjeda, kvalitetu zemljišta, zasijane površine, veličina vinograda, broj stoke, broj košnica pčela, veličina livada i broj mlinova u naselju. U zagrade sam stavio pojmove koji se u tim popisima navode kasnije. Ti se popisi ponekad razlikuju po broju rubrika i navedenih vrijednosti.

¹⁹ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* (Urbariski spisi i popisi posjeda) i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum* (Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija), kutija br. 9, usp. dokument *Districtus Diakovaniensis*.

Poimenični popis stanovništva iz 1702. godine²⁰
Conscriptio Districtus Kutievo Anno 1702

Tabela br. 3

Nomina Incolarum seu Hospites (seu pater falimias)	Ime i prezime stanovnika naselja Domaćin (ili otac porodice)
Sessio	Veličina sesije (kmetskog posjeda)
Fratres et filii uxorati	Broj oženjene braće i sinova
Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
Equi	Konja
Boves	Volova
Vaccae	Krava
Juveni et Vituli	Junaca i junica
Oves et capra	Ovaca i koza/jaraca
Porci	Svinja
Alvearia	Košnica pčela
Vinea fossorum	Površina/motika vinograda
Inseminata Jugera: Tritici, Hordei, Avene Mili, Panici, Kukuruz	Jugera zasijanih površina: Pšenica, ječam, zob Proso, kukuruz
Terarum jugera in toto	Ukupno broj jugera zemljišta
Pratorum falcatores	Livade (polja pod travom, za ispašu)
Mola rotius Pagi (Molendine)	Mlinovi (broj mlinova u selu)

Donosim i taj drugi dokument o poimeničnom popisu iz 1702. godine radi usporedbe. To je tabela i rubrike feudalnog komorskog poimeničnog popisa stanovništva Kutjeva i njegove šire okolice (Distrikta) iz 1702. godine, koji je sadržan u popisu imovine (*conscriptio bonorum*) kmetova. Također je vezan uz urbar i nastanak novih ugovora između kmeta i vlastele. I tu se nalazi popis domaćina i oca porodice, te broj oženjene braće i sinova, a to je broj obitelji u jednoj kući. Zatim se navode broj inkvilina (osiromašenih seljaka), veličina kmetske sesije, kvaliteta zemljišta, broj jugera/jutara zasijanih površina zemljišta, broj motika vinograda, te broj stoke, broj košnica pčela, veličina livada i broj mlinova u naselju. Kako vidimo, te su tabele i rubrike i ti obrasci gotovo identični. Tih dokumenata iz samog početka 18. stoljeća, ponavljam, ima mnogo, iz godine u godinu od 1701. godine dalje. Snimio sam i nabavio dosta tih dokumenata. Nužno ih je objaviti i donijeti kvantitativne analize svih tih sjajnih podataka o broju porodica i obitelji, podataka o ritmu rađanja i smrtnosti ljudi u tim naseljima, a napose o njihovom socijalnom i ekonomskom položaju. Ali i nastaviti dalje s istraživanjem.

²⁰ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* (Urbarski spisi i popisi posjeda) i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum* (Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija), kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Kutievo*.

1.1.4. *Konskripcije od 1708. do 1717. godine***Poimenični popis stanovništva iz 1708. godine²¹***Conscriptio Dominium Petroviz Anno 1708***Tabela br. 4**

	Nomina Incolarum Hospites (et pater falimias)	Ime i prezime stanovnika naselja Domaćin (ili otac porodice)
	Sessiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)
	Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
	Fratres uxorati	Broj oženjene braće
	Filii uxorati	Broj oženjenih sinova
	Equi	Konja
	Hinuli	Ždrebadi
	Boves	Volova
	Juvenci	Junaca i junica
	Vaccae	Krava
	Vituli	Teladi
	Majales	Svinja
	Oves et capra	Ovaca i koza/jaraca
	Alvearia	Košnica pčela
	Vinea fossorum	Površina/motika vinograda
	Seminati Jugera: Tritici jugera Hordei jugera	Jugera zasijanih površina: jugera zasijanih pšenicom jugera zasijanih ječmom
	Pratorum falcatores	Livade (polja pod travom, za ispašu)

To je primjer feudalnog komorskog poimeničnog popisa stanovništva, koji je sadržan u popisu imovine (*conscriptio bonorum*) kmetova iz 1708. godine u Virovitičkoj županiji. Takvih popisa/konskripcija, i dokumenata o tome, kako sam već kazao, u razdoblju od 1708. do 1717. godine ima dosta u arhivu. Gotovo su svi ti poimenični popisi stanovništva međusobno slični, s veoma malim razlikama u broju rubrika i vrijednosti, kao što smo vidjeti u tabelama koje sam do sada naveo. U svim se tim popisnim tabelama, u svim konskripcijama u razdoblju od 1708. do 1717. godine, navodi ime i prezime domaćina ili oca porodice, broj oženjene braće i sinova, veličinu i kvalitetu zasijanih površina zemljišta, broj motika vinograda, broj jugera livada, te broj stoke i košnice pčela. Nužno je objaviti i te dokumente, bez obzira što su to popisi pojedinih distrikata. Ali ima i većih cjelina tih popisa, koja zahvaćaju i veća područja. Nužno je dalje sveobuhvatno istraživati i to razdoblje.

²¹ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* (Urbarški spisi i popisi posjeda) i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum* (Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija), kutija br. 11, usp. dokument *Dominium Petroviz*.

1.1.5. Konskripcije od 1719. do 1725. godine

Od 1719. do 1725. godine na hrvatskom prostoru se veoma intenzivno provodila feudalna urbarijalna komorska konskripcija i urbarijalna regulacija vezana uz nastanak urbara. Bio je to također poimenični popis stanovništva, sadržan u popisu imovine (*conscriptio bonorum*). U arhivu sam pronašao više popisa pojedinih Distrikata, za svaku tu godinu. Ovdje navodim, za svaku tu godinu, po jedan primjer tih popisa. Tada se dakako provodio samo jedan popis, ali je trajao više godina. Ti se popisi od 1728. godine dalje obavljaju sve češće. Bio je to uvod u urbarijalnu regulaciju od 1774. do 1784. godine.

Poimenični popis stanovništva iz 1720. godine²²

Conscriptio Districtus Mitroviziensis Anno 1720

Tabela br. 5

	Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
	Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
	Fratres et Filii uxorati et non uxorati	Braća i sinovi: oženjeni i neoženjeni
	Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
	Equi	Konja
	Boves	Volova
	Vaccae	Krava
	Juvenci	Junaca i junica
	Agni et caprae	Ovaca i koza/jaraca
	Porci	Svinja
	Alvearia	Košnica pčela
	Jugera terae arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
	Foenilium falcatores	Broj kola sijena
	Vinearum fossos	Površina/motika vinograda
	Sesiones	Veličina sesije (kmetškog posjeda)

Ovdje, radi usporedbe, donosim feudalne komorske poimenične popise stanovništva koji su se provodili od 1720. do 1724. godine, a sadržani su u tim popisima imovine (*conscriptio bonorum*) u tom razdoblju. Kako vidimo, te su konskripcije i njihove tabele i rubrike gotovo identične. Osnovne se vrijednosti, koje se popisuju, i rubrike ne mijenjaju. Tako će ostati sve do poimeničnog popisa stanovništva koji se obavio 1746/51. godine na cjelokupnom prostoru civilne Hrvatske i Slavonije, iako se već 1740. godine naziru promjene u tim tabelama. Ponavljam i ovdje, ti su popisi vezani uz nastanak novog urbara. Ti popisi definiraju urbar i nove odnose između kmetova i vlasnika velikih posjeda, feudalaca.

²² HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* (Urbariski spisi i popisi posjeda) i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum* (Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija), kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Mitroviziensis*.

Poimenični popis stanovništva iz 1721. godine²³
Conscriptio Districtus Posegiensis Anno 1721

Tabela br. 6

Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii uxorati et adulti	Braća i sinovi: oženjeni i odrasli
Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
Equi	Konja
Boves	Volova
Vaccae et Juvenci	Krava i junaca/junica
Agni et caprae	Ovaca i koza/jaraca
Porci	Svinja
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terae Arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossiores	Površina/motika vinograda
Pruneta	Broj stabala šljiva
Mala Cochlearia	Nerodice zbog nevremena, suše itd.
Sesiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

Poimenični popis stanovništva iz 1722. godine²⁴
Conscriptio Districtus Mitroviz Anno 1722

Tabela br. 7

Nomina Pagorum	Imena naselja (summarium)
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii uxorati	Braća i sinovi: oženjeni
Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
Equi	Konja
Boves	Volova
Vaccae et Juvenci	Krava i junaca/junica
Agni et caprae	Ovaca i koza/jaraca
Porci	Svinja
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terae arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossiores	Površina/motika vinograda
Prunorum arbores	Broj stabala šljiva
Officina	Radionice
Sesiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

²³ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Posegiensis*.

²⁴ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Mitroviz*.

Poimenični popis stanovništva iz 1723. godine²⁵
Conscriptio Districtus Naschizensis Anno 1723

Tabela br. 8

Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii (uxorati)	Braća i sinovi (oženjeni)
Inqulini	Siromašni seljaci bez zemlje
Equi	Konja
Boves	Volova
Vaccae et Juvenci	Krava i junaca/junica
Agni et caprae	Ovaca i koza/jarca
Porci	Svinja
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terae arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
Pruneta	Broj stabala šljiva
Sessiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

Poimenični popis stanovništva iz 1724. godine²⁶
Conscriptio Districtus Verovitizensis Anno 1724

Tabela br. 9

Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii (uxorati)	Braća i sinovi (oženjeni)
Inqulini	Siromašni seljaci bez zemlje
Equi	Konja
Boves	Volova
Vaccae et Juvenci	Krava i junaca/junica
Agni et caprae	Ovaca i koza/jaraca
Porci	Svinja
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terae	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
Pruneta	Broj stabala šljiva
Sesiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

²⁵ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Naschizensis*.

²⁶ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 3, usp. dokument *Districtus Verovitizensis*.

1.1.6. Konskripcije od 1728. do 1736. godine

I ovdje, radi usporedne analize tih izvora, donosim tabele feudalnih poimeničnih popisa stanovništva koji su se provodili od 1728. do 1736. godine, a sadržani su također u popisima imovine (*conscriptio bonorum*) kmetova, a vezani su uz novi urbar. Kako vidimo, sve su te konskripcije i njihove tabele i rubrike gotovo identične, a i posve slične s tim popisima stanovništva i imovine od početka 18. stoljeća. Osnovne se vrijednosti, koje se sustavno popisuju u više navrata i više godišta, ni sada ne mijenjaju. Tako će ostati do popisa stanovništva 1746/51. godine, iako se već 1740. godine naziru promjene u tim tabelama.

Konskripcija 1728. godine: Kako vidimo prema tabeli iz 1728. godine, koju sam prenio iz popisa Distrikta Kutine za tu godinu, osnovne rubrike i dalje ostaju gotovo nepromijenjene od početka 18. stoljeća. U tom razdoblju, već od 1821. godine dalje, seljaci traže da se provede revizija urbara i popisa imovine i obave nove konskripcije. U arhivu ima dosta tih dokumenata. Za seljake/kmetove je to bilo posebno važno, jer se time utvrđivao njihov zemljišni posjed. No, to je bilo važno i za feudalno društvo, jer je to bila osnova za utvrđivanje visine poreza.

Konskripcija 1731. godine: Te su se konskripcije, od distrikta do distrikta, od županije do županije, provodile iz godinu u godinu. Imam dokumente pojedinih distrikata i regija za svaku godinu. Tabela iz 1731. godine (konskripcija Distrikta Našice: *Conscriptio Districtus Nassicza Anno 1731*), kako vidimo, također je, po svojim rubrikama i vrijednostima koje se popisuju, posve istovjetna s tabelama i dokumentima od početka 18. stoljeća. Ključno je bilo popisati ime i prezime oca porodice, oženjenu braću i sinove, te veličinu i kvalitetu zemljišnog posjeda i broj stoke. Za seljake je to bilo važno jer im je taj popis imovine, napose popis veličine i kvalitete zemljišta, u feudalnom pravnom smislu, osiguravao posjed i definirao njihova podavanja, a za feudalce i državu to je bila podloga za ubiranje feudalnih nameta i poreza.

Konskripcija 1735. godine: Kako vidimo prema tabeli iz 1735. godine, koju sam prenio iz popisa Distrikta Kutine za tu godinu, osnovne rubrike i dalje ostaju gotovo nepromijenjene. Te su konskripcije slične prethodnim ali i kasnijim spomenutim popisima imovine.

Konskripcija 1736. godine: Tu sam tabelu i rubrike donio prema popisu stanovništva koji je u arhivu pronašao i objavio I. Mažuran. Izvanredan je taj popis. To je također poimenični popis stanovništva i ujedno popis imovine (*conscriptio bonorum*) kmetova. To je poimenični popis stanovništva slavonskog Provincijala, pronađen i objavljen u cijelosti. Popis je veoma značajan za analizu rodoslovlja, te broja stanovništva i za ekonomsku i socijalnu povijest.

Taj poimenični popis stanovništva i popis imovine kmetova cjelokupne civilne Slavonije iz 1736. godine, koji je objavio I. Mažuran, pokazuje koliko je sjajan taj izvor za demografska istraživanja, a napose za istraživanja različitog socijalnog i ekonomskog položaja pučanstva. A ekonomske razlike među kmetovima su znatne. Kako sam kazao, još bolji je i cjelovitiji posve sličan poimenični popis stanovništva iz 1746/51. godine koji je obavljen na cjelokupnom prostoru civilne Hrvatske i Slavonije. Ponavljam, snimio sam taj popis i pripremao ga za objavljivanje. Uz taj izvor, valja koristiti i druge dokumente: o porezima, poljoprivredi, matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba itd. To su izuzetno vrijedni dokumenti za hrvatsku povijest 18. i 19. stoljeća, još uvijek nedovoljno istraženi.

Poimenični popis stanovništva iz 1728. godine²⁷
Conscriptio Districtus Kutinensis Anno 1728

Tabela br. 10

Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii (uxorati)	Braća i sinovi (oženjeni)
Inqulini	Siromašni seljaci bez zemlje
Equi	Konja
Boves	Volova
Vaccae	Krava
Agni et caprae	Ovaca i koza/jaraca
Porci	Svinja
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terrae arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
Pruneta	Broj stabala šljiva
Sesiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

Poimenični popis stanovništva iz 1731. godine²⁸
Conscriptio Districtus Nassicza Anno 1731

Tabela br. 11

Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii (uxorati)	Braća i sinovi (oženjeni)
Inqulini	Siromašni seljaci bez zemlje
Equi	Konja
Boves	Volova
Vaccae et juvenci	Krava i junaca/junica
Oves et caprae	Ovaca i koza/jaraca
Porci	Svinja
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terrae arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
Pruneta	Broj stabala šljiva
Sesiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

²⁷ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Kutinensis*.

²⁸ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Nassicza*.

Poimenični popis stanovništva iz 1735. godine²⁹

Tabela br. 12

Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii (uxorati)	Braća i sinovi (oženjeni)
Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
Vidua	Udovica
Equi	Konja
Hinnuli	Ždrebadi
Boves	Volova
Vaccae	Krava
Juveni et Juvenae	Junaca i junica
Porci	Svinja
Oves et caprae	Ovaca i koza/jaraca
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terrae arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
Pruneta	Broj stabala šljiva
Sesiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

Poimenični popis stanovništva iz 1736. godine³⁰

Tabela br. 13

Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et Filii (uxorati)	Braća i sinovi (oženjeni)
Inqulini	Broj siromašnih seljaka bez zemlje
Vidua	Udovica
Equi	Konja
Hinnuli	Ždrebadi
Boves	Volova
Vaccae	Krava
Juveni et Juvenae	Junaca i junica
Porci	Svinja
Oves et caprae	Ovaca i koza/jaraca
Alvearia	Košnica pčela
Jugera terrae arabilis	Broj jugera zemljišta (ukupno)
Foenilium falcatores	Broj kola sijena
Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
Pruneta	Broj stabala šljiva
Sesiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)

²⁹ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 11, usp. dokument *Districtus Kutinensis*.

³⁰ I. Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine*, Osijek 1993: *Conscriptio bonorum Slavoniae*.

1.1.7. Konskripcije od 1740. do 1745. godine

Od 1740. godine nalazimo sve više feudalnih komorskih poimeničnih konskripcija koje su se obavljale i u Hrvatskoj. Do tada, od kraja 17. stoljeća dalje, najviše tih konskripcija obavljeno je u Slavoniji. Te su se konskripcije od početka 18. stoljeća dalje provodile u čitavoj Ugarskoj, i stalno u Slavoniji, pa nema sumnje da su se provodile i u Hrvatskoj. No, tih sam konskripcija malo našao u arhivu koja su se obavljale u Hrvatskoj. Ali, od 1740. i napose od 1749. godina dalje, redovito se, dosta često, kako ćemo vidjeti, ti popisi obavljaju u Hrvatskoj. Ovdje donosim jednu tabelu i popisne vrijednosti koje su se 1740. obavile u Varaždinskoj i Križevačkoj županiji. Kako vidimo, te se tabele i rubrike u ponećemu razlikuju od dotadašnjih tabela koje smo upoznali. U ovoj se tabeli ne navode oženjene sinove i braću, već se navodi broj svih sinova i braće oca porodice, dakle navodi se sve muške članove u kući. Donosim i jednu tabelu i popisne vrijednosti/rubrike konskripcije iz Slavonije nastale 1745. godine. I ova je konskripcija, kao i sve do sada, vezana uz urbar koji se tada provodi.

Poimenični popis stanovništva 1740. godine³¹

Conscriptio Dominij Martianecz Anno 1740

Tabela br. 14

Pagus Poliana Inferior		Selo Poljana Donja Varaždinačka županija
	Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
	Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
	Filii et Fratres	Broj sinova i braće (svi)
	Sessiones	Veličina sesije (kmetskog posjeda)
	Laboratores	Radnika i radnih obaveza
	Jugera terrae	Broj jugera zemlje
	Prata Falcatores	Broj kola sijena
	Boves	Broj volova
	Equi	Broj konja
	Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
	Majalium	Broj svinja
	Capra	Broj koza i jaraca
	Pulli	Broj kokoši
	Ova	Broj jaja dnevno

³¹ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 2, usp. dokument *Dominij Martianecz*.

Poimenični popis stanovništva 1745. godine³²
Conscriptio Essekiensis Inferioris Anno 1745

Tabela br. 15

Essekiensis Inferioris Anno 1745: Osijek, donji grad	
Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja
Hospites (seu pater familias)	Domaćin (ili otac porodice)
Fratres et filii uxorati	Oženjena braća i sinovi
Fratres et filii non uxorati	Neoženjena braća i sinovi
Vidua possessionata	Udovica, nositeljica sesije/posjeda
Culta et Seminata	Kultivirano i zasijano zemljište
Non Seminata	Nezasijano zemljište
Culta et Deserta	Zapušteno zemljište
Foenilium falkatores	Broj kola sijena
Vinearum fossores	Površina/motika vinograda
Prunetarum jugera	Jugera zemljišta pod šljivama
Boves jugales	Volova za vuču
Vacca mulgibiles	Krava
Equi	Konja
Caballae	Kobila
Hinulli 3-annos	Ždrebadi do 3 godine
Juvenes et juveae 3-annos	Junaca i junica do 3 godine
Majales	Svinja
Oves et capra	Ovaca i koza/jaraca
Apium Alvearia	Košnica pčela

To je upisna tabela grada Osijeka, prema poimeničnom popisu stanovništva i popisu njihove imovine (*conscriptio bonorum*) iz 1745. godine i urbaru. Taj je dokument dosta opsežan. Obuhvaća cjelokupni grad Osijek. Taj popis donosi, kako vidimo, ime i prezime domaćina (*hospites*) ili oca porodice, a zatim broj oženjene i neoženjene braće i sinova, broj udovica nositeljica zemljišnog posjeda. Ti nam podaci omogućuju da odredimo broj obitelji u jednoj kući i/ili porodici, ali i broj muškaraca. To je osnova za određenje i prosječnog broja ukućana i ujedno broja stanovnika naselja, a onda i broja stanovnika županije i pokrajine. Posebno su vrijedni podaci o veličini i kvaliteti zemljišta, o kvaliteti i veličini seljačke sesije, o zasijanim i nezasijanim površinama zemljišta, te broja i kvalitete stoke, broja košnica pčela itd. Ta je konskripcija iz 1745. godine, po vrijednostima koje su popisane u tim tabelama, bogatija od prethodne tabele. Taj popis i ta tabela iz 1745. godine, kako ćemo vidjeti, predstavljaju uvod u poimenični popis stanovništva i popis imovine kmetova koji se u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji obavio od 1746. do 1751. godine.

³² HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 10, usp. dokum. *Conscriptio Essekiensis Inferioris*.

1.1.8. Kanskripcije 1746-1751. godine

Od 1746. do 1751. godine provodi se do tada najcjelovitiji feudalni komorski poimenični popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji i definira urbar, a time i feudalne obaveze kmetova, feudalna renta. Ali se te kanskripcije u tom razdoblju obavljaju i na čitavom teritoriju zemalja ugarske krune. U svakom slučaju, to je najcjelovitiji poimenični popis stanovništva u hrvatskom i slavonskom Provincijalu, a sadržan je u popisu njihove imovine (*conscriptio bonorum*). Pripremamo ga, kako sam kazao, za objavljivanje, uz temeljne uvodne studije i kvantitativne analize svih podataka. To su najmanje 4 opsežne knjige tih izvora. Taj se popis stanovništva u Hrvatskoj provodio 1749/51. godine, a u Slavoniji 1746/51. godine.

To su sjajni izvori za analizu: rodoslovlja u naseljima u Hrvatskoj i Slavoniji, veličine i brojnosti obitelji, prosječnog broja stanovnika svih naselja i uopće u pojedinim županijama i regijama i pokrajinama, veličine i kvalitete sesije i zemljišta uopće, veličine vinograda, broj stoke i košnica pčela itd. To su izvanredni izvori za analizu socijalnog i ekonomskog položaja većine tzv. zaboravljenog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji sredinom 18. stoljeća.

Tako cjelovite kanskripcije i sveobuhvatni popisi imovine i stanovništva, koji su se očuvali u arhivu, obavljaju se u Hrvatskoj i Slavoniji (u Provincijalu) i za vrijeme urbarijalne regulacije od 1774. do 1784. godine. Zato je, radi sustavne usporedne analize tih podataka, veoma dragocjen taj popis iz 1746/51. godine. Osnovni podaci koji se nalaze u tabelama iz 1746/51. godine u Hrvatskoj i Slavoniji su identični, iako su neke vrijednosti drugačije.

Taj se popis stanovništva, sadržan u popisu imovine (*conscriptio bonorum*), u Hrvatskoj i Slavoniji obavio od 1746. do 1751. godine, a ne 1754. godine, kako se to ističe u historiografiji. Ti su se popisi, u čitavom 18. stoljeću, obavljali i u Ugarskoj. O tim kanskripcijama u mađarskim arhivima ima veoma mnogo dokumenata, koje posjedujem. Uz poimenične popise stanovništva u kojima se 1754/55. godine i kasnije, iz godine u godinu, popisuju i feudalne obaveze seljaka/kmetova (različite radne, te prirodne i novčane), ali i razni porezi, ipak i u čitavom tom razdoblju nastaju popisi imovine (*conscriptio bonorum*) u svim zemljama ugarske krune, pa tako i u Hrvatskoj i Slavoniji. Prema tome, i nakon te kanskripcije iz 1746/51. godine, i dalje se obavljaju ti poimenični popisi, sve do kraja 18. stoljeća.

Od 1755/56. godine dalje u Hrvatskoj i Slavoniji ponovo se popisuje ime i prezime oca porodice, ali se sada, kao i kasnije, navode i feudalne obaveze kmetova, feudalna renta. Zbog veličine tih obaveza, na nekim dijelovima Hrvatske i Slavonije su 1755/56. godine izbili nemiri seljaka. O tim feudalnim obavezama i nemirima seljaka ima dosta dokumenta u arhivu.

Upoznajmo te tabele o poimeničnom popisu stanovništva i popisu njihove imovine (*conscriptio bonorum*) koji se 1746/51. godine obavio u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Poimenični popis stanovništva 1749/51. godine³³
Conscriptio Bonorum Croatiae Anno 1749/51.

Tabela br. 16

Conscriptio Bonorum Comitatus Zagrabienensis Anno 1750. NASELJA hrvatskih županija							
Nomina incolarum		Ime i prezime stanovnika naselja					
Hospites (seu pater familias)		Domaćin (ili otac porodice)					
Fratres et filii uxorati		Oženjena braća i sinovi					
Non uxorati supra 15 anni labor capaces		Neoženjeni iznad 15 godina koji su sposobni za rad					
Vidua possessionata		Udovice – nositeljice sesije/posjeda					
Terarum sessionalium iugera	Seminarum	Prima classe	Broj iugera sessionalnog zemljišta	Zasijano zemljište	Prva klasa		
		Media classe			Srednja klasa		
		Infima classe			Najniža klasa		
	Non seminarum	Prima classe			Ne zasijano zemljište	Prva klasa	
		Media classe				Srednja klasa	
		Infima classe				Najniža klasa	
Foenilium plaustra		Kola sijena/krme					
Vinearum sessinalium fossores		Površina/motika vinograda					
Boves iugales		Volova za vuču					
Vacca mulgibiles		Krava					
Equi		Konja					
Caballa		Kobila					
Hinuli 3-annos		Ždrebadi do 3 godine					
Juveni et juvenae 3-annos		Junaca i junica do 3 godine					
Majales		Svinja					
Oves et capra		Ovaca i koza/jaraca					
Apium Alvearia		Košnica pčela					
Muli et asini		Mula i magaraca					

Ta se tabela ponešto razlikuje od dotadašnjih tabela i rubrika, iako se osnovne vrijednosti ponavljaju od početka 18. stoljeća. Ti su dokumenti važni za demografska istraživanja, a napose za temeljitu analizu socijalnog i ekonomskog položaja većine zaboravljenog stanovništva. Tek sustavnim istraživanjem i analizom tih dokumenata možemo upoznati znatne socijalne i ekonomske razlike koje postoje među kmetovima, znatne razlike u posjedovanju veličine sesije, veličine i kvalitete zemljišta, kao i znatni broj postojanja inkvilina (koji posjeduju okućnicu i male zemljišne posjede) i subinkvilina (koji nemaju ni kuće ni okućnice). Na temelju analize tih dokumenata, vezane uz urbar i veličinu zemljišta, ali i broj i kvalitetu stoke, možemo bolje upoznati razvoj i strukturu i život stanovništva.

³³ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 12-14.

Poimenični popis stanovništva 1746/51. godine³⁴
Conscriptio Bonorum Slavoniae Anno 1746/51.

Tabela br. 17

Conscriptio Bonorum Comitatus Posegano Anno 1750. NASELJA slavonskih županija				
Nomina Locorum et Nomina Incolarum		Naziv naselje i ime i prezime stanovnika naselja		
Sessiones		Broj jugera selišne zemlje		
Hospites seu Pater familias		Domaćin ili otac porodice		
Fratres et Filii uxorati Capita		Oženjena braća i sinovi		
Fratres et Filii Caelibes		Neoženjena braća i sinovi		
Vidui et viduae possessionate		Udovice i udovice nositeljice sesije		
Terarum jugera		Jugera selišne zemlje		
Foenilium falcatores		Kola sijena/krme		
Vinearum fossores		Površina/motika vinograda		
Boves jugales		Volova za vuču		
Vacca et juveni		Krava i junaca/junica		
Equi et Cabala		Konja i kobila		
Alvearia		Košnica pčela		
Oves et Capra		Ovca i koza/jaraca		
Porci		Svinja		
Census	Flor. = florenos	Visina poreza	Visina porezne stope koja je u ovom popisu određena za svako naselje ukupno.	
	Denar. = denarios			

Ta je konskripcija, koja se 1746/51. godine obavila u Slavoniji, u dvije rubrike drugačija od konskripcije koja se 1749/51. obavila u Hrvatskoj. Prvo, u Hrvatskoj je do tada, uz nastajanje novog urbara, već određena i izmjerena kvaliteta i veličina zemljišta (broj jugera seljačke sesije), pa imamo tri kvalitete zemljišta (prvu klasu, srednju klasu i najnižu klasu), dok se u Slavoniji navodi samo ukupni broj jugera selišne zemlje. Drugo, u popisnim tabelama za Slavoniju postoji rubrika za visinu porezne stope, koja se u popisu određuje za svako naselje ukupno. Taj cenzus, kako smo vidjeli, nije unesen u popisne tabele konskripcije koja se obavila u Hrvatskoj 1749/51. godine. Ti su popisi, ponavljam, od izuzetne važnosti za demografska istraživanja. I te izvore pripremamo za objavljivanje.

³⁴ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, fasc. br. 75, *Conscriptio Bonorum Anno 1750.*

1.1.9. Konskripcije od 1753. do 1757. godine

Komorski poimenični popisi stanovništva, sadržani, kao i do tada, u popisu imovine (*conscriptio bonorum*) kmetova, obavljaju se na području hrvatskog i slavonskog Provincijala i 1753/57. godine, ali, ponavljam, i slijedećih godina. Donosim samo jedan takav primjer. Tih dokumenata ima mnogo. Iste konskripcije obavljaju se tada i na čitavom području Ugarske.

Poimenični popis stanovništva 1753/57. godine³⁵
Conscriptio Bonorum Croatiae et Slavoniae Anno 1753-57

Tabela br. 18

<i>Conscriptio Summarium</i> Esseckini Anno 1753 Popis stanovništva i sumarni pregled Osijeka 1753. godine			
	Nomina Locorum	Naziv naselje	
	Nomina Incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja	
	Hospites seu Pater familias	Domaćin ili otac porodice	
	Fratres et Filii uxorati	Oženjena braća i sinovi	
	Fratres et Filii Caelibes	Neoženjena braća i sinovi	
	Vidui et viduae possessionate	Udovica i udovica nositeljica sesije	
	Terarum jugera	Jugera selišne zemlje	
	Foenilium falcatores	Kola sijena/krme	
	Vinearum fossores	Površina/motika vinograda	
	Boves jugales	Volova za vuču	
	Vacca et juvenci	Krava i junaca/junica	
	Equi et Cabala	Konja i kobila	
	Alvearia	Košnica pčela	
	Oves et Capra	Ovca i koza/jaraca	
	Porci	Svinja	
	Sessio	Veličina sesije, seljačkog posjeda	
Census	Flor. = florenos	Visina poreza	Visina porezne stope koja je u ovom popisu određena za svako naselje ukupno.
	Denar. = denarios		

Međutim, od 1755/56. godine sustavno se provode i spomenuti popisi i konskripcije u kojima se određuju feudalne obaveze seljaka/kmetova. Upoznajmo to u slijedećoj tabeli.

³⁵ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 10 i 14: *Summarum Esseckini*, sumarni pregled popisa stanovništva i njihove imovine grada Osijeka, Slavonija, konskripcija iz 1753. godine.

Popis feudalnih obaveza seljaka/kmetova 1754/57. godine³⁶
Urbarialis Conscriptio Croatiae et Slavoniae Anno 1754-57

Tabela br. 19

Conscriptio Comitatus Zagrabienensis Anno 1756 Poimenični popis stanovništva i popis feudalnih obaveza					
Possessio		Veličina sesije, seljačkog posjeda			
Nomina et cognomina colonarum		Ime i prezime seljaka/kmetova			
Bobus	Labo- rat. (ores)	Prostant hebdoma datim	Broj volova		
Bovestres			S volovima	radne oba- veze	
Pedestres			S ljudima/pješaci		
Florenos		Prostant Annus sesionales Census	Novčani census – florenos	Census: Feudalne obaveze tijekom godine	
Denarios			Novčani census – denarios		
Tritici	Mod- ios		Količina pšenice		Žita- rice
Avenae			Količina zobi		
Majales	Broj svinja				
Capone	Broj pijetlova (kopuna)				
Pullos	Broj pilića				
Ova	Broj jaja				
Gallinos	Broj kokoši				
Caseos	Broj sireva				

To je popis feudalnih obaveza seljaka/kmetova koji je, u tom obliku, nastao tek 1754/56. godine. Također je vezan uz novi urbar. Dokumenta o tom popisu u arhivu ima veoma mnogo. Obavljen je na čitavom prostoru hrvatskog i slavonskog Provincijala. Ali je obavljen i na čitavom prostoru Ugarske. Te su tabele i broj rubrika u njima i visina feudalnih obaveza, od sela do sela i od pokrajine do pokrajine, često različite. Ovdje sam donio samo jednu od tih „klasičnih“ tabela u kojoj su navedene feudalne obaveze. Zbog tih feudalnih nameta (i radnih i novčanih i naturalnih), zbog visine tih obaveza, 1755/56. godine su na nekim područjima Hrvatske i Slavonije izbile pobune seljaka/kmetova.

Posebno će ti feudalni nameti biti iskazani od 1755. do 1772. godine u posebnim svescima za svako naselje i zatim u urbarijalnoj regulaciji 1774/84. godine. Već od 1762/64. godine i napose 1769. godine te će se dvije gornje tabele (popis imovine i popis feudalnih obaveza seljaka) iskazivati u jednoj tabeli. Dokumenta o tome ima mnogo u arhivu.³⁷

1.1.10. Konskripcije od 1759. do 1771. godine

Svi ti poimenični popisi stanovništva pružaju osnovu za analizu rodoslovlja, te broja obitelji i stanovnika, ali i ekonomskog položaja pučanstva. Taj ekonomski položaj stanovništva upoznajemo analizom njihove poljoprivredne produktivnosti. Dokumenta o tome u arhivu ima veoma mnogo. Postoje dvije vrste izvora o poljoprivrednoj proizvodnji: a) u određenju feudalnih nameta devetine i desetine popisuje se iz godine u godinu poljoprivredna proizvodnja (pšenice, raži, zobi, kukuruza, vina) svake

³⁶ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 14; Popis feudalnih obaveza seljaka/kmetova 1756. godine, Possessio Inferior Bisztra – selo Gornja Bistra, Zagrebačka županija.

³⁷ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 6; i fondovi hrvatskih i slavonskih županija.

obitelji u svim naseljima i b) često se donose sumarni pregledi te produktivnosti u Hrvatskoj i Slavoniji. Donosim jedan dio sumarnog pregleda tih proizvoda u Slavoniji 1759. godine.³⁸ A zatim donosim i neke podatke o tome na području Hrvatske. Ti su dokumenti važni za demografska istraživanja, prije svega zato jer je prirodni prirast stanovništva ovisio o kvaliteti prehrane: o poljoprivredi i stočarstvu.

Tabela br. 20

DISTRICHTUS Upravna područja	POPIS privredne produktivnosti u Slavoniji 1759. godine											
	Janjad/ovce Agnorum	Koze /jarci Caprae	Pšenica Tritici	Raž Siliginis	Ječam Hordei	Zob Avenae	Košn. pčela Ap. Alvearia	Vino Vini	Kukuruz Kukor	Proso Miliium	Pir, krupnica Spelta	Duhan Thobaco
	Otkup Redemptio		oca ³⁹	oca	oca	oca	No.	oca	oca	oca	oca	No.
Distrikt Pleternica	540	1.164	35.656	1.338	1.578	7.782	347	11.741	32.003	-	-	2.258
Distrikt Velika	1.239	571	10.701	12.949	2.521	4.809	118	10.060	12.595	520	406	3.887
Distrikt Cernik	1.149	1.103	15.819	3.057	474	5.159	111	7.731	18.592	584	-	196
Distrikt Kamensko	963	781	5.519	6.983	813	3.111	65	1.345	12.098	97	113	978
Distrikt Požega	207	238	8.231	1.174	295	939	85	7.056	5.243	-	-	475
UKUPNO	4.094	3.857	75.926	25.501	5.680	21.800	726	37.933	80.521	701	519	7.794
Distrikt Virovitica	340	565	12.168	24.486	-	6.168	266	17.875	2.302	458	539	-
Distrikt Voćin	651	599	9.175	22.270	1.924	8.775	106	6.737	2.964	509	103	-
Distrikt Mikleuš	614	696	16.951	4.658	932	5.561	301	4.009	3.367	220	73	-
Distrikt Orahovica	255	1.162	14.681	7.898	746	5.438	152	3.926	1.861	79	-	-
Trgovište Virovitica	-	96	1.260	3.000	-	6.030	25	3.228	871	39	96	-
UKUPNO	1.860	3.118	54.235	62.312	3.602	31.972	850	35.775	11.365	1.305	811	-

To su izvori o produktivnosti poljoprivrede i stočarstva u Slavoniji 1759-68. godine. Ovdje se ne mogu zadržati na izlaganju i analizi svih tih podataka, kojih ima dosta, jer bi ova i onako opsežna knjiga narasla još za 200 stranica. No, zanimljiv je kvantitativni tabelarni popis tih vrijednosti. Veoma je to važno za demografska istraživanja.

U razdoblju od 1759. do 1771. godine i dalje obavljaju se poimenični popisi stanovništva, koji su i sada, kao i ranije, sadržani u tom popisu imovine (*conscriptio bonorum*).

Donosim dva primjera tih konskripcija koje se provode u čitavom hrvatskom i slavonskom Provincijalu.

³⁸ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* (Urbarski spisi i popisi posjeda) i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum* (Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija), kutija br. 6; i posebno fond *Computus Laboratorum*.

³⁹ Oca ili oka = stara mjera za težinu: 1 oka = 1,28 kg. A za zapreminu (npr. vino): 1 oka = 1,5 l.

Poimenični popis stanovništva 1762. godine⁴⁰
Conscriptio Bonorum Slavoniae Anno 1762

Tabela br. 21

Conscriptio Bonorum Slavoniae Anno 1762 Poimenični popis požeške županije 1762. godine			
	Nomina pagorum	Naziv naselja/sela	
	Nomina incolarum	Ime i prezime stanovnika naselja	
	Hospites seu Pater familias	Domaćin ili otac porodice	
	Fratres et Filii uxorati	Oženjena braća i sinovi	
	Fratres et Filii caelibes	Neoženjena braća i sinovi	
	Inquilini	Domos habentes	Inkvilini koji imaju kuću
		Domos non habentes	koji nemaju kuću
	Viduae possessionata	Udovica, nositeljica posjeda/sesije	
	Terarum jugera	Broj jugera zemljišta	
	Foenilium falcatores	Kola sijena/krme	
	Vinearum fossores	Površina/motika vinograda	
	Prunetarum jugera	Broj jugera šljivika	
	Sessiones	Veličina sesije, seljačkog posjeda	
	Census	Denarios	Cenzus Visina porezne stope koja određena za svako naselje
		Florenos	

Ta se konskripcija u nekim detaljima razlikuje od dosadašnjih. Sada je više posvećeno popisu stanovništva. Popisuje se: domaćin ili otac porodice, broj oženjene i neoženjene braće i sinova i broj udovica, te broj *inkvilina*, koji imaju nekakvu siromašnu kuću i okućnicu, a to je veoma mali posjed, jer nemaju veća izvan selišna zemljišta i *subinkvilina*, koji nemaju ni kuću niti ikakva posjeda. Inkvilini (koji imaju kuću i malo okućnice) i subinkvilini (koji nemaju ni kuće ni okućnice) su osiromašeni seljaci, bez sesije ili većeg zemljišnog posjeda.

⁴⁰ HDA, fond br. 22: *Acta Urbaria et Conscriptioes Bonorum* (Urbarski spisi i popisi posjeda) i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum* (Popisi plemićkih posjeda prije regulacije županija), kutija br. 12.

Poimenični popis stanovništva 1769. godine⁴¹
Conscriptio Bonorum Croatiae et Slavoniae Anno 1769

Tabela br. 22

<i>Poimenični popis stanovništva 1769. godine i popis feudalnih obaveza kmetova</i>			
Nomina possessio seu pago	Individualis Conscriptio: Nomina Incolarum, Conscriptio Bonorum	Naziv naselja ili sela	Individualni popis stanovnika naselja i popis imovine stanovnika
Nomina incolarum		Ime i prezime stanovnika naselja	
Hospites (seu pater familias)		Domaćin (ili otac porodice)	
Filii et Fratres		Broj sinovi i braće	
Sessiones jugera		Jugera površina selišta	
Terras arabiles jugera		Jugera obradivog zemljišta	
Foenilia ad currus		Broj kola sijena	
Vineas fossores		Površina/motika vinograda	
Sylvam praprram jugeram		Jugera vlastitih šuma	
Equos et boves jugales		Broj konja i volova za vuču	
Vaccas et juvenes		Broj krava i junaca/junica	
Majales, oves et capras		Broj svinja, ovaca i koza	
Avearia Apium		Broj košnica pčela	
Prastant annue manuales Labor		Feudalna renta: radna, naturalna i novčana	
Prastant annue jugales Labores	Godišnje zaprežne tlake		
Xmam prugu ad Cubulos	Desetinu od žitarica		
Xmam Vini: urnas et pintas	Desetinu od vina: pinti i vjedara		
Ex Jure Montano Istat	Prava od šumskih plodova		
Butyrum ad mediors	Maslaca mjera		
Corseos No	Broj sireva		
Capones et anseres No	Broj kopuna i gusaka		
Pullos	Broj pilića		
Dat ova	Broj jaja		
Prosperat cubulos exmola	Iz mlina poklonio mjere		
A Mola Solvit: census	Novčane obaveza za korišt. mlina		
Paratu census praestat	Novčane obaveze, porezi		

To je konskripcija iz 1769. godine koja se obavila na prostoru hrvatskog i slavonskog Provincijala. Dokumenta o tom popisu ima dosta u arhivu. Od 1762. do 1769. godine, kao i do tada, obavlja se više konskripcija s posve različitim tabelama. Ovdje sam donio samo dvije tabelle. Ova konskripcija iz 1769. godine sadrži popis imovine, ali i popis feudalnih obaveza kmetova. I ta je konskripcija, vezana uz urbarijalnu regulaciju, uz novi urbar, kao i druge, veoma važna za demografska istraživanja, a napose za istraživanje socijalnog i ekonomskog položaja seljaka/kmetova. Te su konskripcije bile neposredni uvod u najobuhvatniju urbarijalnu regulaciju koja se na hrvatskom prostoru obavila od 1774. do 1784. godine.

⁴¹ HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kutija br. 6.

1.1.11. Konoskopije od 1772. do 1775. godine

Poimenični popis stanovništva 1772. godine⁴²*Conscriptio Bonorum Croatiae Anno 1772*

Tabela br. 23

<i>Poimenični popis stanovništva 1772. godine i popis feudalnih obaveza kmetova</i>				
	Possessio - pago	Individualis Conscriptio: Nomina Incolarum Conscriptio Bonorum	Naziv posjeda ili sela	Individualni popis stanovnika naselja i popis njihove imovine
	Nomina et Cognomina Hospites		Ime i prezime domaćina	
	Filii, Fratres cum Hospite		Domaćin sa sinovima i braćom	
	Fundus jugera		Jugera zemljišnog posjeda	
	Terrarum arabilium jugera		Jugera s vrtom i voćnjakom	
	Foenilium fakcator		Kola sijena/krmе	
	Vinea fossor.		Površina/motika vinograda	
	Boves		Volova	
	Equi, Cabala cum Hinuli		Konja, kobila i ždrebadi	
	Vacca		Krava	
	Juveni et juvencae cum vituli		Junaca, junica i teladi	
	Saetigeri (saetiger = čekinjast)		Svinja	
	Oves, agnelli		Ovaca i janjadi	
	Apium alvearia		Košnica pčela	
	In Robotis	Feudalne rente: radne, prirodne i novčane	Radne obaveze	Feudalne obaveze seljaka/kmetova
	In decimis Frumenti		Desetina u žitu	
	In decimis Vini		Desetina u vinu	
	In decimis majales		Desetina u svinjama	
	In Parato Censu: for. et krac.		Novčani cenzus	

To je poimenični popis stanovništva, sadržan, kao i do tada, u popisu imovine (*conscriptio bonorum*), i popis feudalnih obaveza iz 1772. godine, uz urbarijalnu regulaciju. Takvi su se popisi obavljali od 1772. do 1775. godine. U tim se popisima imovine i feudalnih obaveza kmetova, od sela do sela, i od vremena do vremena, tabele ponekad razlikuju, ali su se osnovne rubrike redovito ponavljale. Međutim, te će se tabele i broj rubrika u njima ujednačiti prilikom urbarijalne regulacije od 1774. do 1784. godine. I od tada se te tabele, sve do 1848. godine, sve do ukidanja feudalizma, ponavljaju u svim takvim konoskopijama.

⁴² HDA, fond br. 22: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond br. 4: *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, kut. br. 7.

1.2. Urbarijalna regulacija i poimenični popis stanovništva

1.2.1. Urbarijalna regulacija 1774-1784. godine

Poimenični popis stanovništva 1774/84. godine⁴³*Urbarialis Conscriptio et Conscriptio Bonorum 1774/84*

Tabela br. 24

<i>Tabela urbarialszka</i>				
I M E N A Y P R I D O V K I Colonorum perpetuae obligationis				
Kmetszkoga szelischa kakvocha				
N u m e r o	Posunnszki Vagan	G r u n t	Nute- rni	Odlucheny szelischa
	Rali Zemlye ili Mekote		Z v u n s z k i	
	Rali germja			
	Rali Koloszeka			
	Koszi Szenokosse			
Dne- vov	Tlake z Marhum	Celoga leta tlake		
	Ali meszto ovih Possecki tlachki Tesaki			
	Vu Nature zvan Lana y konopely	Devetina		
Raj.	Czins	Podanki, y Dache		
Klaf.	Dérv na Ogeny			
Funt	Prediva			
Holb	Maszla			
Num- ero	Kopunov			
	Pischenez			
	Jajcza			
No.	Nutrasnih hisnih Gruntov y Szenokos pomankanya nadomeschenye od koisze deveto nedaje			

To je tabela urbarijalne regulacije iz 1774/84. godine. Tu se nastoji ujednačiti obaveze kmetova i utvrditi njihov posjed. Te se tabele ponavljaju sve do ukidanja feudalizma 1848. godine. Tih dokumenata ima veoma mnogo. Sjajni su za analizu ekonomskog položaja stanovništva. No, ti dokumenti daju samo ime i prezime domaćina ili oca porodice, a onda i broj kuća kmetova, ali ne daju i broj sinova i braće i udovica i obitelji, kao što su to sadržavale konskripcije koje smo upoznali. Sve će to nadomjestiti svjetovni broičano popisi stanovništva koji se tada provode. Ta se izvorna urbarijalna tabela, pisana na kajkavskom jeziku, ponekad, iako rijetko, izdaje i na latinskom jeziku, s nekim manjim izmjenama.

⁴³ HDA, *Urbarialia 1780*, svežanj 260, spisi 1-4, Zagrebačka županija.

1.2.2. Urbarijalna regulacija od 1784. do 1848. godine

Kako smo vidjeli, najvažnije razdoblje utemeljenja urbara i organizacije urbarijalne regulacije u Hrvatskoj i Slavoniji je od 1774. do 1784. godine, kada je provedena na čitavom prostoru hrvatskog i slavonskog Provincijala. No, taj proces tada nije završio. Urbarijalna regulacija traje sve do 1848/49. godine, do ukidanja feudalizma. U tom razdoblju, od 1784. do 1848/49. godine, i dalje se ta regulacija provodi tamo gdje nije do tada, na svim područjima. Ali se i ponavlja na mnogim vlastelinstvima. Ipak, najviše dokumenata o urbarijalnoj regulaciji ima, kako je rečeno, iz razdoblja od 1774. do 1784. godine. To su najopsežniji dokumenti o poimeničnim popisima stanovništva, te o ekonomskom i socijalnom položaju te populacije, ali i o feudalnoj renti, o feudalnim obavezama i nametima kmetova: radnim i naturalnim i novčanim. Međutim, važno je ponoviti da u arhivima ima dokumenta o toj regulaciji sve do sloma feudalizma 1848. godine. Tako da sve do 1848. godine možemo pratiti poimenične popise stanovništva, koji se, kako ćemo vidjeti, nalaze i u drugim dokumentima. Tabele i rubrike urbarijalne regulacije od 1784. godine dalje posve su istovjetne onima iz „klasičnog razdoblja“ kada su utemeljene, iz razdoblja 1774/84. godine.

1.3. Feudalni porezi i poimenični popisi stanovništva

1.3.1. Feudalni porezi kao izvori za demografiju

Feudalna renta, feudalni nameti/obaveze i porezi (nameti *devetina* i *desetina* i ratni porez *dicas*) i radne obaveze (*Computus Laboratorum*), koje su kmetovima nametnuli i vlastelini i crkva i država, i sjajni podaci koje sadrže ti dokumenti, kojih ima dosta u arhivu, veoma su dragocjeni za demografska istraživanja, za upoznavanje strukture stanovništva. Dokumenti o tim feudalnim nametima i porezima i obavezama kmetova sadrže izvanredne podatke koji su od neprocjenjive koristi za našu temu. Te feudalne namete i obaveze kmetova (i radne i naturalne i novčane) sadrže i spomenuti popisi imovine (*conscriptio bonorum*) od 1754/55. i napose od 1762. godine dalje. A posebno o tim nametima i porezima i feudalnim obavezama kmetova svjedoče dokumenti o *urbarijalnoj regulaciji* od 1774. do 1848. godine. Upoznajmo ukratko sadržaj i vrijednosti tih dokumenata za demografska istraživanja.

1.3.2. *Computus Laboratorum*: poimenični popisi kmetova

Dokumentu pod nazivom *Computus Laboratorum* vezani su uz popis feudalnih radnih obaveza kmetova. Nastali su nakon spomenutog poimeničnog popisa stanovništva iz 1746/51. godine i dorade novog urbara. Pojavljuju se već 1754/55. godine, a onda se ponavljaju gotovo svake godine. Svake dakle godine nastaju poimenični popisi seljaka/kmetova (ime i prezime domaćina ili očeva porodice) i u dvije kolone popis radnih obaveza za cijelu porodicu: jedna kolona pokazuje godišnje radne obaveze, a druga kolona pokazuje koliko su te radne obaveze obavljene, tj. koliko nisu obavljene. Te su se feudalne radne obaveze kmetovima određivali na temelju: a) broja ukućana sposobnih za rad; b) prema broju volova i konja sposobnih za vuču i oranje; c) prema količini i kvaliteti zemljišta (broju jugera: oranica, livada, vinograda i šume) koju su feudalcu dodjeljivali kmetovima na upotrebu. Najmanje radnih obaveza imali su inkvilini, osiromašeni seljaci, a zatim redom svi kmetovi prema broju ukućana sposobnih za rad te broju volova i konja sposobnih za vuču i oranje i broju jugera zemljišta. Budući da imamo izvore koji pokazuju imovinsko stanje seljaka (*conscriptio bonorum*), i ujedno taj popis njihovih feudalnih radnih obaveza (*Computus Laboratorum*), lako možemo na temelju tih dokumenata iz godine u godinu odrediti imovinsko stanje kmetova i ritam njihova ekonomskog razvoja ili propadanja. Pogotovo dakle kad znamo da se ti popisi radnih obaveza kmetova pojavljuju iz godine u godinu. U svakom slučaju, ti dokumenti su od izuzetne važnosti za istraživanje broja stanovništva, njihova rodoslovlja i prirodnog prirasta, te njihova imovinskog stanja. Prije svega zato jer je ekonomski položaj seljaka (a oni u 18. stoljeću čine najveći postotak populacije), koji se osniva na veličini njihova/seljačkog posjeda (sesije) i broju stoke, omogućavao njihovu bolju prehranu i stoga veći prirodni prirast tog stanovništva.

1.3.3. *Devetine i desetine: poimenični popisi kmetova*

Dokumenti o nametima *devetine* i *desetine*, koje su kmetovi svake godine morali davati državi i crkvi od svih poljoprivrednih proizvoda veoma su važni za demografska istraživanja. Tih dokumenata, za civilnu Hrvatsku i Slavoniju, ima dosta u arhivima. Bogati su podacima za demografska istraživanja. Da bi se odredila devetina i desetina, nužno je bilo popisati količinu poljoprivredne produktivnosti i to svake godine. To su radile komisije od dvojice ili trojice službenika, imenovanih predstavnika mjesne ili pokrajinske uprave, veoma temeljito svake godine. Popisivali su: ime i prezime svakog domaćina ili oca porodice u svim naseljima i količinu poljoprivredne proizvodnje svake porodice i ukupno za svako naselje. Tako imamo, iz godine u godinu, popis količine ovih poljoprivrednih proizvoda: pšenice, raži, zobi, kukuruza, vina itd. Osim što ti dokumenti sadrže popis tih poljoprivrednih proizvoda iz godine u godinu, u tim dokumentima su se sačuvali i godišnji sumarni pregledi (*summariumi*) tih proizvoda za pojedina distrikta ili šira područja. To su sjajni podaci za analizu poljoprivredne produktivnosti, a time i za dubinsku analizu socijalnog i ekonomskog položaja stanovništva pojedinih porodica i naselja i pokrajina. I ovdje je nužno istaći važnost razvoja poljoprivrede i postizanje veće poljoprivredne produktivnosti za prehranu i prirodni prirast stanovništva.

1.3.4. *Ratni porez dicas: poimenični popisi stanovništva*

Posebno su, također za demografska istraživanja, dragocjeni dokumenti o popisima ratnog poreza *Dicas*. Taj se ratni porez plaćao na sve: i prema broju ukućana, i prema veličini zemljišta i prema broju stoke. Taj je popis obuhvaćao sva naselja i cjelokupno stanovništvo. Pronašao sam nekoliko tih dragocjenih popisa. Postoje dvije vrste tih dokumenata. Jedni dokumenti o tom porezu sadrže popis naselja i veličinu ratnog poreza *dicas* za svako naselje napose. Druga vrsta dokumenata je posve drugačija, jer sadrži poimenični popis stanovništva naselja, svake obitelji napose: donosi popis oca porodice, broj braće i sinova, udovica i kćeri, te veličinu zemljišnog posjeda i broj stoke. Na sve se to davalo određeni novčani iznos za ratni porez *dicas*. To su pravi popisi stanovništva. Prvih dokumenata ima dosta u arhivima, često su nastajali iz godine u godinu. Drugi su rjeđi, ali za demografska istraživanja znatno dragocjeniji.

1.4. Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba

1.4.1. *O matičnim knjigama uopće*

Matične knjige rođene/krštene djece i vjenčanih parova i umrlih/pokopanih osoba, uz druge dokumente, sjajni su izvori za demografska istraživanja. Kada istražujemo pojedina naselja, za jedno kraće razdoblje, te su nam matične knjige veoma korisne. Matične knjige su dobra dopuna drugim izvorima, napose njihov poimenični popis rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. Posebno je taj izvor koristan za praćenje broja i ritma rođenja djece i umrlih osoba svih uzrasta, a time i dužine života i kod djece i odraslih osoba. Ni jedan drugi izvor nema tih podataka. Ali kada istražujemo jedno duže razdoblje, kao u ovoj knjizi, onda je to nemoguće izvesti, jer su u tom slučaju to preopširni izvori, koje je teško u potpunosti prikazati. Osim toga, matične knjige, kao i druge izvore o stanovništvu, valja koristiti oprezno. Prvo, zato jer svećenici nisu bili uvijek osobito revni u njihovu vođenju. Drugo, nije sigurno da su svećenici u te matične knjige od početka upisivali svu rođenu djecu i umrle i pokopane osobe: djecu izvan brakova, djecu prostitutki, nevjernike, razbojnike, otpadnike itd.

1.4.2. *Matične knjige rođenih: poimenični popis stanovništva*

Kada istražujemo demografske probleme uopće, a napose ritam rađanja i smrtnosti ljudi, a time i ritam prirodnog prirasta stanovništva, veoma je važno istražiti koliko je djece, u određenoj godini ili tijekom više godina, rođeno u nekom naselju i koliko ih je umrlo u razdoblju od par dana do 17 godina života. Važno je dakle istražiti kakav je ritam rađanja djece, napose u odnosu na broj umrlih osoba u naselju uopće: koliki je odnos rođenih i umrlih osoba. To su sjajni izvori u kojima se vidi ritam prirodnog prirasta stanovništva u određenom naselju. Kada imamo i druge arhivske izvore, napose broj stanovnika naselja i broj i veličinu porodica, te njihovo imovinsko stanje (veličinu i kvalitetu zemljišta, poljoprivrednu proizvodnju i produktivnost, broj stoke itd.), onda možemo zaključiti, kao što sam to učinio tijekom istraživanja na jednom primjeru,⁴⁴ da se u imućnijim porodicama, u kojima ima 2-3 obitelji, koje imaju veću površinu obradivog zemljišta i veću poljoprivrednu produktivnost i veći broj stoke, rađa više djece, da ih manje umire u ranijoj dobi i da ukućani nešto duže žive od prosjeka. U tome nam matične knjige rođene/krštene djece, ali dakako i matične knjige umrlih/pokopanih osoba (svih uzrasta: i djece i odraslih) pružaju izvanredne podatke za tu dublju analizu prirodnog prirasta stanovništva i napose smrtnost djece i svih osoba.

1.4.3. *Matične knjige vjenčanih: poimenični popis stanovništva*

Broj i ritam vjenčanja parova, a time i ritam rađanja djece u naseljima koje proučavamo, također je veoma važno za demografsko istraživanje. U tom izvoru (u matičnim knjigama vjenčanih parova) lako možemo pratiti broj i ritam vjenčanja tijekom godine u nekom naselju, ali i broj obitelji u jednoj široj porodici. I to je poimenični popis stanovništva, jer imamo konkretna imena i prezimena vjenčanih, ali i prezime mlade i odakle dolazi, iz koje obitelji i iz kojeg naselja. Nadalje, možemo upoznati da li su vjenčani parovi, koji stupaju u brak, iz istog mjesta ili su iz različitih susjednih naselja. Jer, većina naselja u Hrvatskoj i Slavoniji, u razdoblju koje ovdje istražujem, kako ćemo vidjeti, ima relativno mali broj stanovnika, tako da nakon nekoliko generacija svi stanovnici tih malih naselja postaju jedan drugome bliži ili daljnji rod. Zato je bilo poželjno da se stanovništvo iz više naselja međusobno miješa. A brakovi su bili prilika za to zdravo prožimanje stanovništva. Prema mojim istraživanjima, mladi su stupali u brak iz bližih susjednih naselja, ali ne tako često. Najčešće su stupali u brak iz istog naselja, što nije bilo dobro jer su svi bili međusobno u srodstvu.

1.4.4. *Matične knjige umrlih osoba: poimenični popis stanovništva*

Matične knjige umrlih osoba, s imenom i prezimenom i osobe i koliko je godina imala kada je umrla, veoma je važan izvor za demografska istraživanja. A napose je koristan podatak ako je zabilježeno i od koje su bolesti umrle te osobe. To su sjajni izvori za istraživanje ritma rađanja i smrtnosti, za upoznavanje smrtnosti stanovništva svih dobnih struktura. To su gotovo jedini izvori koji nam kazuju koje dobne strukture najviše podliježu smrtnosti, a napose kolika je životna dob u određenom naselju ili naseljima. Ako imamo druge izvore, u kojima možemo upoznati ekonomske osnovice stanovništva tih naselja, ali i njihovu kulturu prehrane i stanovanja i liječničke zaštite, lako možemo istražiti uzroke smrtnosti, napose kod djece, ali i njihovu životnu dob. U svakom slučaju, matične knjige su nezaobilazni izvori za demografska istraživanja. Ali, kako sam kazao, i te izvore, kao i sve druge, valja oprezno koristiti.

⁴⁴ Usp. o tome: P. Korunić i F. Mirošević (2013).

1.5. Urbari, katastri i kanonske vizitacije i demografija

Vladavina carice Marije Terezije (1717-1780. godine) vezana je uz reforme koje je ona potakle. Za ovu temu najvažnije su reforme vezane uz izradu urbara i urbarijalne regulacije i katastra. I prije njezina stupanja na vlasti, već od početka 18. stoljeća, traje izrada urbara i proces urbarijalne regulacije, ali je to još više izraženo nakon što je postala carica, a posebno od 1825. godine dalje. Kako smo mogli vidjeti, izrada urbara i urbarijalne regulacije vezana je uz poimenične popise stanovništva/kmetova u kojima se određuje veličina i kvaliteta njihova zemljišnog posjeda i njihove feudalne obaveze prema vlasteli i državi i crkvi.

Za demografska istraživanja izuzetno je važan jozefinski katastar 1776-1784. godine i urbarijalna regulacije 1774-1784. godine. Tada nastaje, kako je rečeno, jedan od najvažnijih poimeničnih popisa stanovništva, popis imovine kmetova. To je veoma opsežna građa.

Novi katastar nastaje već početkom 19. stoljeća, a onda sredinom tog stoljeća. Ti su dokumenti od izuzetne važnosti za istraživanje socijalnog i ekonomskog položaja kmetova.

Kanonske/crkvene vizitacije, koje su čuvaju u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, od početka donose podatke o stanovništvu pojedinih naselja. Uz to, protokoli tih vizitacija sadrže nekoliko izuzetnih popisa stanovništva: popis 1771. godine (protokoli br. 211-214, ali i od br. 9 do 180); popis 1792. godine (protokoli br. 185-199) i popis 1802. godine (protokoli od br. 16 do 183). Ti su popisi veoma korisni, iako donose uglavnom vjerske strukture pučanstva.

1.6. Conscriptio status Impopulationis: svjetovni popisi stanovništva

1.6.1. Popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1754. i 1762. godine

U stručnoj literaturi iz historijske demografije, u brojnim knjigama i raspravama, ističe se da su 1754. i 1762. godine u Habsburškoj monarhiji obavljeni prvi svjetovni popisi stanovništva. Međutim, u arhivu nisam pronašao: ni te upisne formulare niti sumarne preglede (*summariume*) popisa stanovništva hrvatskih pokrajina ni iz 1754. niti iz 1762. godine. Po svemu sudeći, prema literaturi u kojoj se navode ti popisi, ali i prema objavljenim sumarnim pregledima, čini se da su prvi opći brožani popisi stanovništva 1754. i 1762. godine obavljeni samo u zapadnom dijelu Habsburške monarhije, dakle da nisu obavljeni i na području zemalja ugarske krune, pa nisu obavljeni ni u hrvatskim pokrajinama.

O tim popisima stanovništva iz 1754. i 1762. godine najviše podataka donosi A. Gürtler u knjizi: *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753-1790*, Innsbruck 1909. Prema tom izvoru, 1754. godine obavio se popis stanovništva, ali samo u zapadnom dijelu te Monarhije. Iako su popisne tabele iz 1754. godine sadržavale broj gradova, trgovišta, sela i kuća, taj je autor objavio samo broj stanovnika prema dobnoj strukturi (prema godinama starosti od 1-15 i od 15-20 i od 20-40 i od 40-50 i od 50 godina dalje) i spolnoj podjeli (broj muškaraca i žena). Gürtler je, prema starijoj literaturi, objavio *summarium* popisa stanovništva (*Seelen-Konskription*) iz 1754. godine. Ovdje donosim samo dio te tabele: pregled boja muškaraca i žena i ukupno.⁴⁵

⁴⁵ Gürtler (1909), navedeno djelo, Dodatak, tabele br. I. i II. Usp. i: Goehlert (1855) i Schlözer (1778, 237-39).

Tabela br. 25

Seelen-Konskription: Popis stanovništva 1754. godine			
POKRAJINE Habsburške monarhije	UKUPNO		UKUPNO Stanovnika
	Muškarci	Žene	
Češka	909.535	1.031.749	1.941.284
Moravska	417.442	449.780	867.222
Šleska	73.535	80.672	154.207
Donja Austrija	444.343	485.233	929.576
Gornja Austrija	209.029	221.310	430.339
Štajerska	346.063	350.543	696.606
Koruška	132.900	139.024	271.924
Kranjska, Gorica i Gradiška	222.619	224.282	446.901
Tirol i Vorarlberg	190.638	205.861	396.499
UKUPNO	2.946.104	3.188.454	6.134.558

Kako vidimo, u tom sumarnom pregledu iz 1754. godine nisu navedene zemlje ugarske krune, pa ni hrvatske pokrajine. A to znači samo jedno: da se taj prvi brojčani svjetovni popis stanovništva 1754. godine nije obavio i u pokrajinama kojih nema u tom izvoru. U zemljama ugarske krune, a onda i u Slavoniji i Hrvatskoj, obavljaju se, kako smo upoznali, poimenični popisi stanovništva, koji su sadržani u popisu imovine (*conscriptio bonorum*).⁴⁶ A to su dvije posve različite konskripcije: imaju različite upisne formulare i tabele i posve različite ciljeve i različitu svrhu. Poimenični popisi i popisi imovine imaju neku prednost, jer donose, za svako naselje, popise obitelji i rodova i sjajne podatke o ekonomskom položaju stanovništva.

No, upoznajmo i rezultate popisa stanovništva iz 1762. godine. I za taj popis stanovništva najviše podataka donosi spomenuti austrijski statističar A. Gürtler u istoj knjizi.⁴⁷

Tabela br. 26

POKRAJINE Habsburške monarhije	Seelen-Konskription: Popis stanovništva 1762. godine							Ukupno Stanov- nika
	BROJ: gradova, trgovišta, sela, kuća i samostana					Broj obitelji		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Samostan	s kućom	bez kuće	
Donja Austrija	39	211	2.390	105.330	155	128.477	54.138	777.277
Gornja Austrija	12	74	1.697	38.389	23	51.948	30.661	417.035
Štajerska	21	91	2.673	104.405	68	94.386	95.145	495.514
Koruška	12	26	1.547	34.739	45	32.431	13.114	259.911
Kranjska	15	13	3.325	51.756	24	46.565	3.681	220.671
Gorica i Gradiška	3	-	373	15.049	21	14.937	1.897	79.749
Češka	244	288	10.936	263.992	160	258.933	111.592	1.669.003
Moravska	81	182	2.901	116.173	73	117.267	60.631	834.561
Šleska	22	3	474	29.800	11	29.468	8.541	135.795
UKUPNO sve pokrajine	449	888	26.316	759.633	580	774.412	379.400	4.889.516

⁴⁶ Tih dokumenata, kako je rečeno, u Hrvatskom državnom arhivu (u Zagrebu) i u Mađarskom državnom arhivu (u Budimpešti) ima veoma mnogo u fondovima: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum*.

⁴⁷ Gürtler (1909), navedeno djelo, Dodatak, tabele br. I. i III.

I u toj tabeli vidimo da je popis stanovništva 1762. godine obavljen samo u zapadnim ili austrijskim pokrajinama Habsburške monarhije, i to ne u svima. I prema tim podacima, ni taj brojčani svjetovni popis stanovništva 1762. godine nije obavljen i u zemljama ugarske krune, pa dakle nije obavljen ni u hrvatskim pokrajinama. Obavljaju se kontinuirano u čitavom 18. stoljeću, kako smo vidjeli u navedenim upisnim tabelama, poimenični komorski popisi imovine (*conscriptio bonorum*), ali ne i taj opći brojčani svjetovni popis stanovništva 1762. godine, popis naselja i kuća i obitelji i dobne strukture itd. Prema literaturi iz historijske demografije, i prema izvorima koje sam pronašao u arhivu, prvi brojčani svjetovni popis stanovništva, koji se obavio u svim pokrajinama i zemljama Habsburške monarhije, dakle i u zemljama ugarske krune i u hrvatskim pokrajinama, bio je popis stanovništva 1772/73. godine. Upoznat ćemo, u posebnom poglavlju, taj popis stanovništva iz 1772/73. godine: a) prema literaturi u kojoj se navode podaci za čitavu Habsburšku monarhiju i b) prema arhivskim izvorima koji sadrže taj popis stanovništva Hrvatske i Slavonije.

Zadržimo se ipak malo na tim popisima iz 1754. i 1762. godine. Podaci koji se navode u tim tabelama pružaju mogućnost komparativne analize više problema, posebno sumarni pregled iz 1762. godine. O tome više na drugom mjestu. Ali ono što iznenađuje jesu podaci o ukupnom broju stanovnika u tim popisima. Naime, broj stanovnika 1762. godine, u svim pokrajinama, manji je od broja stanovnika 1754. godine. Što je teško objasniti. Na primjer, 1762. godine: Češka ima 272.281 stanovnika manje, Donja Austrija ima 152.299 stanovnika manje, Štajerska ima 201.092 stanovnika manje itd. Kako je moguće tolika razlika u broju stanovnika između popisa 1754. i 1762. godine? Čak da je u tih osam godina bilo velikih poštasti i ratova, nije moguće da bi toliko stanovništva nestalo u tim pokrajinama.

Prema arhivskim izvorima, u to su vrijeme u tim zemljama harale silne bolesti, liječnička zaštita stanovništva je i tu slaba, prehrana i stanovanje stanovnika nije na visini. Pa ipak, toliki se broj stanovnika za osma godina nije mogao smanjiti. Ostaje jedino da zaključim da ti popisi nisu valjano obavljeni ili da njihova prezentacija nije vjerodostojna.

Uz druge probleme, posebno su zanimljivi podaci o obiteljima: 1) obiteljima koje posjeduju kuće (*behaust* = okućen) i 2) obiteljima koje nemaju kuće (*unbehaust* = beskućnik). Čini se da su ti beskućnici inkvilini, osiromašeni seljaci. A tih beskućnika ima veoma mnogo. Ovdje su nam ti popisi važni po tome što su to prvi brojčani svjetovni popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji. Posebno su nam, s gledišta metodologije, ali i s gledišta historijske demografije, važne te tabele i vrijednosti koje se popisuju u tim popisima. No, to ćemo još bolje upoznati u analizi spomenutog brojčanog svjetovnog popisa stanovništva 1772/73. godine kada je, kako je rečeno, obavljen taj popis stanovništva i u Hrvatskoj i Slavoniji.

1.6.2. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1772. godine

Poimenični popisi stanovništva, koji su sadržani u konskripcijama imovine (*conscriptio bonorum*), koji se, ponavljam, redovito provode od početka 18. stoljeća dalje, sjajni su za demografska istraživanja. Te su konskripcije prije svega poslužile da se kmetovima odrede feudalne namete i porezi. No, te konskripcije nisu mogle zadovoljiti potrebu temeljitih svjetovnih popisa stanovništva. Kako smo vidjeli, ti se svjetovni popisi stanovništva na prostoru Habsburške monarhije obavljaju 1754. i 1762. godine. Međutim, po svemu sudeći, ta su se dva svjetovna popisa obavila samo u zapadnoj polovici te Monarhije. Isto se takav svjetovni popis stanovništva obavio i 1771. godine, ali također samo u zapadnoj polovici Habsburške monarhije.

Prema dokumentima, prvi brojčani svjetovni popis stanovništva, koji se obavio gotovo u svim pokrajinama Habsburške monarhije, bio je 1772. godine. Upoznajmo te podatke.⁴⁸

⁴⁸ Gürtler (1909, str. 28-50 i Tabelle I. i V).

Tabela br. 27

Seelen-Konskription: Popis stanovništva 1772. godine			
POKRAJINE Habsburške monarhije	UKUPNO		UKUPNO Stanovnika
	Muškarci	Žene	
Böhmen (Češka)	1,097.663	1,168.204	2,265.867
Mähren (Moravska)	658.300	759.123	1,417.423
Niederösterreich	797.880	869.247	1,667.127
Oberösterreich	197.891	203.023	400.914
Schlesien (Šlezija)	99.664	100.016	199.680
Steimark (Štajerska)	233.588	270.314	503.902
Kärnten (Koruška)	109.639	119.879	229.509
Krain (Kranjska)	99.004	99.964	198.968
Gradiska (Gradiška)	54.492	60.843	115.335
Summa – zajedno s vojskom	3,348.112	3,650.613	6,998.725
Ugarn (Ugarska)	2,106.407	2,264.083	4,370.490
Slavonien	1.096.196	1,123.104	2,219.300
Siebenbürgen (Erdelj)	204.379	217.904	422.283
Tirol	292.068	297.173	589.241
Vorderösterreich	45.755	48.271	94.026
Temeschwarer Banat	189.931	196.173	386.104
Summa – bez Vojne krajine	3,934.736	4,146.708	8,081.444

Iako ću o tom popisu više raspravljati u knjizi o tome, ipak sam ovdje naveo tu tabelu da pokažem razliku između tog popisa koji se obavio u Monarhiji od popisa stanovništva koji se 1772/73. godine obavio u Hrvatskoj i Slavoniji. Kako ćemo vidjeti dalje, posve su drugačije upisne tabele i rezultati tog popisa koji se tada proveo u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Zadržimo se kratko na tabeli koju sam ovdje naveo. U toj tabeli vidimo da se je taj popis obavio na prostoru ugarskih zemalja: Ugarske (Mađarske), Erdelja, Banata i Slavonije. Ne navodi se i Hrvatska. Međutim, iznenađuju brožčani podaci o stanovništvu Slavonije. Nema sumnje, Slavonija tada nije mogla imati toliki broj stanovnika. Nije sigurno jesu li pod pojmom *Slavonija*, koju navode u toj tabeli, misli i na Hrvatsku i na Vojnu krajinu. U svakom slučaju, brožčani podaci o stanovništvu koji se tu navode za *Slavoniju* nisu vjerodostojni.

No, kako je rečeno, u arhivu sam pronašao opsežan popis stanovništva Hrvatske i Slavonije iz 1772/73. godine, i to ne samo sumarni pregled (*summarium*), nego popis i po naseljima, ali i statistička izvješća od 1772. do 1778. godine. Na slijedećim stanicama donosim samo dvije upisne tabele tog popisa stanovništva; inače, tih upisnih tabela iz tog popisa 1772/76. godine u arhivu ima mnogo: o strukturi stanovništvu, poljoprivredi i poljoprivrednim produktivnostima, zanimanjima, obrazovanju itd.⁴⁹

⁴⁹ HDA, fond *Hrvatsko kraljevsko vijeće*, god. 1772.-1776, ti se popisi i izvještaji nalaze u više kutija, a posebno je važna kutija br. CCIII, ali i kutije br. CXXVIII, CXXIX, CLXXXV, CLXXXVI, CLXXXIX, CXCI i CCXVIII.

1.6.3. Popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1772/73. godine

Tabela br. 28

Tabelle Impopulationis Comitatum pro Anno 1773 Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija 1773. godine						
	In Comitatu			U županiji ... (isti je formular i za gradove)		
Ignobiles Catholici, Acatolici et Schismatici	Mares	Infra 15-a annum		Neplemići, tj. pučanstvo: katolici, akatolici i šizmatici	Muškarci	Do 15 godina
		Adulti				Odrasli
	Faeminae	Infra 15-a annum			Žene	Do 15 godina
		Adultae				Odrasle
Suma Totalis				Ukupno stanovnika		
Paria conjugatorum hoc Anno				Parovi u braku, vjenčani ove godine		
NATI	Parentibus Catholicis	Mares	ROĐENI	Roditelji Katolici	Muškarci	
		Faeminae			Žene	
	Aatholicis et Schismaticis	Mares		Akatolici i šizmatici	Muškarci	
		Faeminae			Žene	
Suma Totalis				Ukupno rođenih		
MORTUI	Catholici	Mares	UMRLI	Katolici	Muškarci	
		Faeminae			Žene	
	Accatolici vel Schismatici	Mares		Akatolici ili šizmatici	Muškarci	
		Faeminae			Žene	
Suma Totalis				Ukupno umrlih		
Impopulatio	Accrevit			Stanovništvo	Prirast (+)	
	Decrevit				Depopulacija (-)	
Accessio per advenientes	Fine fingendi domicili			Strani državljani - doseljenici	Koji imaju prebivalište	
	Serviendi Causa				Koji traže prebivalište	
Decessio per	Emigrantes			Oni koji odlaze, napuštaju zemlju	Imigranti	
	Militiam				Vojnici	
	Sacrum ordinem				Duhovnici	
	Ultimo Suplicio aspectos				Oni koji su protjerani	
Impopulatio	Accrevit			Prethodno stanovništvo	Prirast (+)	
	Decrevit				Depopulacija (-)	
Summa utriusque	Inerementi			Ukupno svega	Prirast stanovništva (+)	

To je ključna upisna lista/tabela popisa stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1772/73. godine. Iste su upisne tabele bile za sve hrvatske i slavonske županije i gradove. No, kako je rečeno, postoje još i druge upisne tabele: o privredi, produktivnosti, zanimanjima itd. Ovdje sam donio samo tu tabelu o stanovništvu hrvatskog i slavonskog Provincijala. Iz nje je jasno da je taj popis obuhvatio različite strukture stanovništva neplemičkog porijekla (pučanstvo): dobnu strukturu, vjersku pripadnost, broj rođene djece (broj dječaka i djevojčica, i to prema vjerskoj pripadnosti) i broj umrlih osoba, broj stranaca itd. Ali upoznajmo i drugu upisnu tabelu u kojoj se popisuje stanovništvo i njihova privreda, te feudalne obaveze seljaka/kmetova.

Tabela br. 29

Conscriptio Impopulatione Comitatum pro Anno 1772/73 Popis stanovništva i privrede Hrvatske i Slavonije 1772/73. godine			
Nomina Pagus seu Cives		Naziv sela i gradova	
Hospites (seu pater familias)		Ime i prezime domaćina i oca porodice	
Filii et Fratres	Uxorati	Sinovi i braća	Oženjeni
	Non uxorati		Neoženjeni
Viduae	Possessionata	Udovice	S posjedom
	Non possessionata		Bez posjeda
Inquilini	Possessionati	Inkvilini	S posjedom
	Non possessionati		Bez posjeda
Boves jugales		Broj volova za vuču	
Equi et Caballa		Broj konja i kobila	
Hinuli 3-or Annorum		Broj ždrebadi do 3 godine	
Vacca	Mulgibiles	Broj krava	koje daju mlijeka
	Steriles		koje ne daju mlijeka
Juveni et Junea 3-or Annorum		Junaca i junica do 3 godine	
Sabalici - ? nečitljivo	2-or Anno	(Nečitljivo)	Do 2 godine
	Unus anni		Do jedne godine
Oves		Broj ovaca	
Capra		Broj koza/jaraca	
Pecor et Pecudum		Broj stoke i goveda	
Sementa Metreta		Jutara biljke jar	
Vini Urna – classio: 1-a, 2-a, 3-a		Vjedara vina – 1, 2 i 3 klase	
Tritium		Jugera zasijanih pšenicom itd.	
Fundorum		Jugera posjeda	
Apium Alveario		Broj košnica pčela	
Recapitulas Dicarum	Extra sssialium	Rekapitulacija i visina ratnog poreza = <i>dicas</i> - prema:	Izvan selišnom posjedu
	Fundorum		Broju jugera posjeda
	Pecorum et Pecudum		Broju stoke i goveda
	Persomarum		Broju osoba/ljudi
Summa Dicarum		Ukupno poreza	
A quibus solvent ad Cassam	Contributionalem	Iz kojeg se izvora plaća opći porez	Kontribucije
	Domesticam		Po kućama
Summa utriusque Praestationis		Ukupno oba plaćanja	

Te nam upisne tabele, i popis koji se provodio 1772/73. godine, pružaju mogućnost da upoznamo broj i strukturu stanovništva u hrvatskom i slavonskom Provincijalu. Ali i šire, da ujedno upoznamo ekonomski i socijalni i obrazovni položaj tog stanovništva. Za Vojnu krajinu imamo podatke o popisu stanovništva iz 1776. godine. To su sjajni demografski podaci.

1.6.4. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1776. godine

Ponovo se svjetovni popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji obavlja 1776. godine, ali opet, po svemu sudeći, samo u nekim pokrajinama zapadnog dijela te Monarhije. U popisnim tabelama traži se broj gradova, naselja, obitelji, te stanovništva po dobnoj strukturi i vjeroispovijedi. No, u starijoj literaturi sačuvali su se samo podaci o broju muškaraca i žena, muškaraca po dobnoj strukturi, a prema vjeroispovijedi samo podaci o Kršćanima (Christen) i Židovima (Juden). Evo tih tabela, br. 30 i 31.

Tabela br. 30

Pokrajine Habsburške monarhije	Seelen-Konskription: Popis stanovništva 1776. godine					
	K r š ć a n i (Christen)			Ž i d o v i (Juden)		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
Steiermark	720.017	357.952	362.065	-	-	-
Krain	373.670	201.439	172.231	-	-	-
Kärnten	282.114	139.231	142.883	-	-	-
Görz-Gradiska	114.387	58.330	56.057	389	189	200
Tirol	558.421	272.097	286.324	-	-	-
Schlesien	247.046	124.464	122.582	-	-	-
Galizien	2.480.885	1.220.935	1.259.950	147.598	74.276	73.322
Vorlande	352.633	-	-	1.368	690	678
Summe	5.129.173	2.374.448	2.402.092	149.355	75.155	74.200

Tabela br. 31

Pokrajine Habsburške monarhije	Popis stanovništva 1776. godine: dobne strukture			
	M u š k a r c i: Kršćani (Christen)			
	-17 godina	18-40 god.	preko 40 god.	Ukupno
Steiermark	137.295	120.420	100.210	357.952
Krain	84.038	43.599	73.802	201.439
Kärnten	50.404	49.220	39.607	139.231
Görz-Gradiska	19.068	24.462	14.654	58.330
Tirol	-	-	-	272.097
Schlesien	55.674	41.297	27.493	124.464
Galizien	481.861	-	-	1.220.935
Vorlande	66.470	58.507	54.869	-
Summe	894.810	337.505	310.635	2.374.448

I taj popis stanovništva ima svoje slabosti. Nije obuhvatio sve pokrajine. Daleko je bio napredniji popis stanovništva koji je obavljen u Hrvatskoj i Slavoniji 1772/73. godine. Prema starijoj literaturi, 1776. godine obavio se je popis stanovništva u slavonskoj Vojnoj krajini, a 1782. godine obavio se je popis stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini.⁵⁰

Ovdje valja istaći da je posebno vrijedan popis stanovništva 1771. godine koji je nastao prilikom kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije (Protokoli br. 211-214).

⁵⁰ Engel (1798, 259-68); Hietzinger (1817, 161-74); Goehlert (1855, 5-25).

1.6.5. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1779/80. godine

Tabela br. 32

Habsburška monarhija: popis stanovništva 1779/80. godine – popisna tabela										
Numer der Häuser				Broj kuća						
christliche	Nummern der Familien		kršćanskih		Broj obitelji					
jüdische			židovskih							
Adelige	männlich Christen		Plemstvo		muskarci kršćani					
Beamte und Honoratioren			Dužnosnici i dostojanstvenici							
Bürger in Städte, auch Professionisten auf dem Lande			Građani u gradovima, i stručnjaci/profesionalci u zemlji							
Bauern			Seljaštvo							
Voranstehender Bürger und Bauern Gewerbsnachfolger oder nächste Erben			Građani i seljaci i trgovci baštinici (koji imaju posjed)							
Häusler, Gärtler und sonst beim Nähr- stand und Provinzialbeschäftigungen			Inkvilini, nadničari (vrtlari) i ostali koji se mogu zaposliti u provinciji							
Zu anderen Staatsnotdürften verwen- dbar			Zaposleni u državnim poslovima							
von 1-12 Jahren Nachwuchs			od 1-12 godina starosti (djeca)							
von 13-17 Jahren Nachwuchs			od 13-17 godina starosti (omladina)							
Hiezu das weibliche Geschlecht							Isto tako i za ženski spol			
S u m e			U k u p n o							
verehelicht	männlich		J u d e n		oženjeni		muškarci		Ž i d o v i	
ledig und Witwer					neoženjeni i udovci					
Hiezu das weibliche Geschlecht	Isto se odnosi i na ženski spol									
S u m e			U k u p n o							
verheiratet	Absente		Unter den Chri- sten männlichen Geschlechts sind		oženjeni		Među kršćanima muškoga spola			
ledig und Witwer					neoženjeni i udovci					
inner Landes					unutar zemlje					
ausser Landes					izvan zemlje					
unwissend wo			nepoznato		Odsutni					
Inländer dieses konskribier. Lan- des			Über die Christen männlichen Geschlechts sind in die- sem Orte Fremde		Stanovnici ove zemlje ročnika				O stranci- ma kršćanima muškoga spola	
männlich	aus anderen österreich. Erblanden				muškarci		iz druge austrijske pokrajine			
weiblich					žene					
männlich	völlig Ausländer aus anderen Staaten				muškarci		potpuni stranci iz druge države			
weiblich			žene							
S u m e			U k u p n o							

To je razrađena predmoderna upisna tabela i pred moderni svjetovni popis stanovništva koji se obavlja u zemljama Habsburške monarhije 1779/80. godine. Taj se popis stanovništva, tako detaljan, navodi u starijoj literaturi, ali samo za neke pokrajine (za Korušku).⁵¹ Pa ipak, u toj se literaturi navodi sumarni pregled popisa stanovništva za pokrajine te Monarhije iz 1779. i 1780. godine. Upoznajmo te popise stanovništva i usporedimo ih s nekim ranijim popisima.

⁵¹ Schlözer (1780); usp. o tome: Gürtler (1909, 52-118).

Popis stanovništva od 1772. do 1780. godine.⁵²

Tabela br. 33

Zemlje i pokrajine	Stanovništvo u Habsburškoj monarhiji 1772-1780. godine				
	1772. god.	1774. god.	1776. god.	1779. god.	1780. god.
Böhmen	2.265.867	2.500.000	2.401.115	2.400.000	2.265.867
Mähren	1.417.423	1.500.000	1.128.827	1.138.000	1.137.227
Schlesien	199.680	200.000	247.046	270.000	247.886
Niederösterreich	1.667.127	1.700.000	-	1.200.000	1.682.395
Oberösterreich	400.914	500.000	-	600.000	
Steiermark	503.902	700.000	720.017	750.000	800.000
Kärnten	229.509	300.000	282.114	270.000	289.507
Krain	198.968	500.000	373.670	417.000	383.170
Görz	115.335		114.387	114.000	114.365
Gradiska					
Triest s. G.	-	-	-	20.000	20.000
Istrien	-	-	-	-	-
Tirol	589.241	600.000	558.422	554.000	589.968
Vorarlberg	-	-	-	96.000	96.000
Galizien	3.888.946	2.500.000	2.628.483	2.797.000	2.580.796
Bukowina	-	-	-	130.000	130.000
Ungarn	4.756.594	3.400.000	-	4.300.000	5.230.000
Siebenbürgen	422.283	1.000.000	-	1.125.000	1.250.000
Kroatien-Slavonien und Militärgrenze	2.219.300	-	-	602.000	620.000
Summe	18.875.089	15.400.000	8.454.081	16.783.000	17.437.181

Prema literaturi, u kojoj su se sačuvali podaci o tome, svjetovni popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji obavljali su se za vrijeme Marije Terezije više puta. Ako su se obavljali prema navedenoj tabeli, onda su to vrijedni podaci. Na žalost, malo je tih podataka sačuvano. A ono što navodi starija literatura, nije posve pouzdano. Nešto su vjerodostojniji podaci iz 1779. i 1780. godine. Popisi koji se navode za Hrvatsku i Slavoniju (bez Vojne krajine) iz 1779. i 1780. godinu donekle odgovaraju realnom stanju broja stanovništva. Pa ipak, ti su podaci nešto drugačiji od spomenutog popisa Hrvatske i Slavonije iz 1772/73. godine.

⁵² Usp. o tome: Gürtler (1909, 52-118 i tabela I) i tamo navedenu stariju literaturu o tome.

1.6.6. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1784/87. godine

Tabela br. 34 - I. i II. i III. dio

PRVI DIO: Konskriptions-Haupt-Tabelle vom Jahre 1784.					
POKRAJINE	Gradovi	Trgovišta	Sela	Kuće	Obitelji
Niederösterreich	38	237	4.301	134.476	221.608
Oberösterreich	14	91	6.409	99.033	130.295
Steiermark	20	98	3.483	159.679	148.604
Kärnten	11	25	2.801	49.740	49.079
Krain	16	23	3.431	72.049	77.064
Görz und Gradiska	2	1	381	19.835	22.001
Tirol u. Vorarlberg	16	31	956	68.237	-
Böhmen	247	307	11.415	420.462	572.574
Mähren u. Schlesien	123	168	3.448	225.983	307.546
UKUPNO	487	981	33.625	1.249.494	1.528.771

DRUGI DIO: Konskriptions-Haupt-Tabelle vom Jahre 1784.						
POKRAJINE	Muškarci – unter dem männlichen Geschlechte					
	Svećenstvo	Plemstvo	Uglednici	Građani	Seljaštvo	Oženjeni
Niederösterreich	4.673	2.861	4.163	28.411	61.391	184.358
Oberösterreich	1.592	357	591	17.948	37.591	108.063
Steiermark	2.514	673	1.231	11.011	37.648	135.643
Kärnten	953	498	494	4.310	28.757	43.022
Krain	1.331	448	450	2.080	49.305	78.981
Görz und Gradiska	774	506	265	1.066	8.442	22.465
Tirol u. Vorarlberg	-	-	-	-	-	-
Böhmen	6.365	1.586	3.102	89.322	118.010	475.322
Mähren u. Schlesien	3.581	761	2.275	33.625	90.909	279.352
UKUPNO	21.783	7.690	12.571	187.773	452.053	1.327.206

TREĆI DIO: Konskriptions-Haupt-Tabelle vom Jahre 1784.							UKUPNO stanovništvo
POKRAJINE	Kršćani (Christen)			Židovi (Juden)			
	Muškarci	Žene	Ukupno	Muški	Žene	Ukupno	
Niederösterreich	474.267	517.772	992.039	296	246	542	992.581
Oberösterreich	307.797	313.536	621.333	-	-	-	621.333
Steiermark	398.910	416.630	815.540	-	-	-	815.540
Kärnten	142.026	152.501	294.527	-	-	-	294.527
Krain	210.866	213.326	424.192	-	-	-	424.192
Görz und Gradiska	59.354	56.675	116.029	209	216	425	116.454
Tirol u. Vorarlberg	236.042	246.222	482.264	157	154	311	482.575
Böhmen	1.255.533	1.381.991	2.637.524	20.907	20.873	41.780	2.679.304
Mähren u. Schlesien	717.969	766.067	1.484.036	13.304	13.558	26.862	1.510.898
UKUPNO	3.802.764	4.064.720	7.867.484	34.873	35.047	69.920	7.937.404

O tome više dalje. Ovdje sam donio tu preglednu tabelu i te sumarne statističke podatke o stanovništvu pokrajina zapadne polovice Habsburške monarhije. Upoznajmo i upisne tabele tog popisa koji se obavio u zemljama ugarske krune, te u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

1.6.7. Popis stanovništva u Ugarskoj i Hrvatskoj 1784/87. godine

Prema upisnoj tabeli i rubrikama iz 1779/80. godine (tabela br. 32), obavljen je taj popis stanovništva 1784. godine u zapadnoj polovici Habsburške monarhije, ali i u nekim hrvatskim županijama (Severinskoj). U zemljama ugarske krune, a time i u Hrvatskoj i Slavoniji, obavio će se svjetovni popis stanovništva 1785/87. godine. U arhivu sam pronašao sumarni pregled (*Summarium*) tog popisa svih zemalja ugarske krune, dakle i popis Hrvatske i Slavonije. Uz to, rezultate tog jozefinskog popisa stanovništva, koji se 1784/87. godine obavio u svim zemljama ugarske krune, a onda i u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, objavljen je iz mađarskog arhiva.⁵³ Na temelju te knjige/izvora, I. Erceg je objavio opsežni rad o stanovništvu Hrvatske i Slavonije.⁵⁴

Upoznajmo tri upisne tabele jozefinskog popisa 1784/87. godine zemalja ugarske krune, a time i civilne Hrvatske i Slavonije: a) prema starijoj literaturi; b) prema *Summariumu* iz Hrvatskog državnog arhiva i c) prema tom popisu koji je objavljen iz mađarskog arhiva.

Popisna tabela 1785/87. godine ugarskih zemalja prema starijoj literaturi:⁵⁵

Tabela br. 35

Stanovništvo Ugarske 1785/86. godine: Volksmenge in Ungarn		
Rubrike: osnovni demografski podaci	1785. god.	1786. god.
Broj kršćanskih obitelji - (Christliche Familien)	1.299.141	1.299.301
Broj židovskih obitelji - (Jüdische Familien)	15.221	15.208
Svećenstvo (Geistliche - duhovnici)	13.802	13.728
Plemstvo	162.974	162.495
Dužnosnici i dostojanstvenici	4.387	4.396
Građani, trgovci i zanatlije	83.871	83.656
Seljaštvo (Bauern)	509.823	584.226
Građani, seljaci i trgovci baštinici	511.976	511.561
Inkvilini, vrtlari i nadničari	788.993	788.014
Odsutni	4.681	4.125
Koji se nalaze u državnim poslovima	183.995	183.830
Djeca od 1 do 12 godina	983.871	983.175
Djeca od 13 do 17 godina	267.101	266.853
Žene /Weiblichen Geschlechts – ženski spol)	3.417.996	3.414.366
Ukupno Kršćana	6.933.485	6.926.025
Ukupno Židova	-	75.028
UKUPNO STANOVNIŠTVA	-	7.001.153
Od toga:		
a) oženjenih	1.399.332	1.393.705
b) neoženjenih i udovaca	2.116.157	2.113.784
Stranci iz drugih država	106.800	120.661

Prema Liechtensternu, popis stanovništva u Ugarskoj imao je 1785. godine ukupno 7.008.574 stanovnika; 1786. godine 7.044.462 stanovnika; 1787. godine 7.116.789 stanovnika, te 68 gradova, 589 trgovišta, 10.797 sela i 1.072.487 kuća.⁵⁶ O tome više dalje u knjizi.

⁵³ Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

⁵⁴ Erceg (1992).

⁵⁵ Liechtenstern (1817-1818, sv. 1-3 i 1820); Gürtler (1909, 135).

⁵⁶ Liechtenstern (1817/18, sv. 1-3 i 1820); Gürtler (1909, 135).

Prema *Summariumu* koji sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu, i prema tom popisu koji su objavili mađarski historičari 1960. godine, podaci o stanovništvu Ugarske i hrvatskih zemalja iz 1784/87. godine, kako ćemo vidjeti, posve su drugačiji i daleko precizniji.

Upoznajmo i ovdje najprije arhivski izvor tog *Summariuma*:

Kako je poznato, jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine, za cjelokupno područje Habsburške monarhije na kojem se obavio, nije nikada u cijelosti objavljen. Ali su se s njegovim rezultatima služili neki autori koji su o tome pisali. Iz mađarskog arhiva objavljen je taj popis za sve županije zemalja ugarske krune, pa tako i za hrvatske županije.⁵⁷ Osim tog arhivskog izvora, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pronašao sam dva slijedeća *Summariuma* koji donose dva veoma važna popisa stanovništva svih ugarskih zemalja, te civilne Hrvatske i Slavonije, konskripcije iz 1785/87. i 1802. godine pod naslovima:⁵⁸

- 1) *Summarium respectivo Bilanx Accrescentio, Durescentio juxta Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptioem, ad exigentiam Benignae Resolutionis Regiae, sub 1. Julii 1802.* No. 6458.
 - a. Taj *Summarium* donosi statističke podatke o stanovništvu ugarskih zemalja, te Hrvatske i Slavonije, prema županijskoj upravi, koje sadrže dvije konskripcije:
 - a) jozefinsku konskripciju (u izvoru: *Josephinam*) iz 1785/87. godine
 - b) i konskripciju iz 1802. godine (u izvoru: *Modernam*).
- 2) *Summarium Generale Conscriptioem Popularis Ignobilium cujuscunque Seans, Religionis, et Conditionis Personarum in Regno Hungaria. Partibusque Eidem adnexis existentium, de positivo Altissimo Jussu Regio in Sensu Diatalis Art: II 1802 e submissis Anno 1804/5 per Regni Iurisdictiones Summariis, confectum.*
 - a. Taj sumarni pregled (*Summarium*) sadrži brojne dragocjene statističke podatke o naseljima i stanovništvu ugarskih zemalja, a time i civilne Hrvatske i Slavonije, prema županijskoj upravi, koje donosi konskripcija iz 1802. godine.
 - b. Međutim, osim tog sumarnog pregleda iz 1802. godine, u arhivu sam pronašao i popis stanovništva Hrvatske iz 1802. godine, sjajan popis županija i naselja.

Ti sumarni pregledi (*Summariumi*) pisani su rukom i ovjereni su. To su vjerodostojni povijesni izvori. Sačuvani su u fondu *Banskih spisa* u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Ti su popisi stanovništva samo donekle obavljeni prema upisnoj tabeli iz 1779/80. godine (tabela br. 32.). To su sjajni izvori za demografska istraživanja. No, nužno je nastaviti s istraživanjem tih demografskih izvora, jer je očito da se razni popisi stanovništva hrvatskih zemalja još uvijek kriju u domaćim i stranim arhivima. Upoznajmo sada i te upisne tabele.

⁵⁷ Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

⁵⁸ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

**Tabela jozefinskog popisa stanovništva 1785/87. godine ugarskih zemalja
prema izvoru iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu⁵⁹**

Tabela br. 36

<i>Summarium: popis stanovništva ugarskih zemalja 1785/87. i 1802. godine</i>					
N o m i n a Jurisdictionum			Naziv naselja ili distrikta ili pokrajine		
Josephinam	Summa totius Populationis Ignobilium Conscriptio		Jozefinski popis 1785/7. godine		Ukupno stanovništvo pučkoga porijekla
Modernam			Moderni popis 1802. godine		
Accrescentia	Per factam combinationem evenit		Povećavanje (više)		Ukupni (prirodni) prirast stanovništva
Decrescentia			Smanjivanje (manje)		
Christianorum	Josephinam	Summa Populationis Masculorum Ignobilium	Kršćani	Jozefinski popis 1785/87. godine	Ukupno muško stanovništvo pučkoga porijekla
Judearum			Židovi		
Christianorum	Modernam	Kršćani	Moderni popis 1802. godine		
Judearum		Židovi			
Christianorum	Accrescentia	Facta Combinatione evenit	Kršćani	Povećavanje broja (više)	Faktično stanje ukupno prisutnog stanovništva
Judearum			Židovi		
Christianorum	Decrescentia		Kršćani	Smanjivanje broja (manje)	
Judearum			Židovi		
Josephinam	Summa Statuibilium Masculorum juxta Conscriptio		Jozefinski popis 1785/7. godine		Ukupni broj muškaraca vojnika
Modernam			Moderni popis 1802. godine		
Accrescentia	Facta Combinatione evenit		Povećavanje (više)		Faktično stanje ukupno prisutnog stanovništva
Decrescentia			Smanjivanje (manje)		
Observationes			Dopune o stanovništvu koje se tiču nekog naselja ili distrikta ili županije ili pokrajine		

To je sumarni pregled dvaju popisa stanovništva: a) sumarni pregled (*Summarium*) jozefinskog popisa stanovništva 1785/87. godine svih ugarskih zemalja, a time i u hrvatskim i slavonskim županijama u toj komparaciji i b) sumarnim pregledom popisa iz 1802. godine.

Naravno, ovdje nas zanima samo upisna tabela popisa stanovništva iz 1785/87. godine. Kako vidimo, ta se tabela ipak razlikuje od tabele koja je, na državnoj razini, donesena za cijelu Habsburšku monarhiju (vidi tabelu br. 32). Taj je sumarni pregled stanovništva svih ugarskih zemalja, a time i civilne Hrvatske i Slavonije, kako sam kazao, veoma važan za demografska istraživanja. Ti se podaci u nečemu razlikuju od broja stanovništva koji sadrži jozefinski popis koji su objavili mađarski historičari iz mađarskog arhiva. Upoznajmo i tu upisnu tabelu.

⁵⁹ *Summarium Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptio*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

**Tabele jozefinskog popisa stanovništva 1784/87. godine ugarskih zemalja
prema izvoru iz mađarskog državnog arhiva u Budimpešti⁶⁰
Upisne tabele jozefinskog popisa: sumarni podaci svih županija**

Tabela br. 37

Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine u ugarskim zemljama				
	Megye	Helységek	Naziv županije	N a s e l j a
	Szabad királyi város		Broj gradova	
	Mezőváros		Broj trgovišta	
	Község		Broj sela	
	Praedium		Broj predija, zaselaka	
	Összesen		Ukupni broj svih naselja	
	Házak	Broj kuća		
	Családok	Broj obitelji		
	Jogi népesség	UKUPNO STANOVNIKA		
	Távollevők	Broj iseljenih stanovnika		
	Idegenek	Broj doseljenih stanovnika		
	Tényleges népesség	Ukupno prisutnih stanovnika		
	Házas	Férfiak	Broj oženjenih muškaraca	
	Nőtlen		Broj neoženjenih muškaraca	
	Összesen		UKUPNO	
	Nők összesen	Ukupno broj žena		
	Pap	A férfiak közül	Svećenici	M u š k a r a c i
	Nemes		Plemići	
	Tisztviselő		Službenici	
	Polgár		Građani	
	Paraszt		Seljaci	
	Polgárok és paraszttok örökösei		Građani i seljaci baštinici	
	Zsellérek		Inkvilini, vrtlari i nadničari	
	Egyéb		Ostali	
	Szabadságolt katona		Vojnici	
	Sarjadék 1-12 éves		Djeca od 1 do 12 godine	
	Sarjadék 13-17 éves		Mladež od 13 do 17 godina	
	Összesen		UKUPNO	

To je prijevod na mađarski jezik iz izvorne upisne tabele (koja je na njemačkom jeziku) jozefinskog popisa stanovništva 1784/87. godine koji se obavio u zemljama ugarske krune, a time i u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Nedostaje samo broj stanovnika prema vjeroispovijedi: broj Katolika (Chatoliken) i Židova (Juden) koji postoje u originalu. Ali su autori u posebnim tabelama prikazali stanovništvo tih zemalja i prema vjeroispovijedi. U knjizi su objavili izvornu originalnu tabelu na njemačkom jeziku.⁶¹ Ipak sam se odlučio da ovdje donesem tu njihovu tabelu na mađarskom jeziku, jer su prema toj tabeli ti mađarski historičari/statističari objavili taj jozefinski popis stanovništva ugarskih zemalja, te civilne Hrvatske i Slavonije. Donosim i drugu njihovu tabelu, prema kojoj su objavili popis stanovništva naselja u županijama.

⁶⁰ Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

⁶¹ Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 448-49.

Upisne tabele jozefinskog popisa: popis naselja u županijama

Tabela br. 38

Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine u ugarskim zemljama			
A helység neve		Naziv naselja (sela)	
Birtokos neve		Ime feudalca posjednika naselja (sela)	
Házak	S z á m a	Kuća	B r o j
Családok		Obitelji	
Jogi népesség		Ukupno stanovnika naselja	
Távollevők (-)		Iseljenih stanovnika	
Idegenek (+)		Doseljenih stanovnika	
Tényleges népesség		Ukupno prisutnih stanovnika	
Házas		Férfiak száma	
Nőtlen	Broj neoženjenih muškaraca		
Összesen	UKUPNO		
Nők összesen		Ukupno broj žena	
Pap	A férfiak özül	Svećenici	M u š k a r c i
Nemes		Plemići	
Tisztviselő		Službenici	
Polgár		Građani	
Paraszt		Seljaci	
Polgárok és paraszttok örökösei		Građani i seljaci baštiniči	
Zsellérek		Inkvilini, vrtlari i nadničari	
Egyéb		Ostali	
Szabadságolt katona		Vojnici	
Sarjadék 1-12 éves		Djeca od 1 do 12 godine	
Sarjadék 13-17 éves		Mladež od 13 do 17 godina	
Összesen		UKUPNO	

I u toj upisnoj tabeli, iz popisa stanovništva 1785/87. godine, nedostaje broj stanovnika prema vjeroispovijedi. Prema originalnoj tabeli koju su objavili u knjizi, čini se da je taj popis u Mađarskoj obavljen na njemačkom jeziku, dok je u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji (prema *Summariumu* iz Hrvatskog državnog arhiva) taj popis obavljen na latinskom jeziku. U toj tabeli iz hrvatskog državnog arhiva postoje rubrike za vjersku identifikaciju, ali samo za Kršćane (*Christianorum*) i Židove (*Judearum*). O svim tim tabelama i razlikama u jozefinskom popisu stanovništva 1784/87. godine više dalje u knjizi.

1.6.8. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1789. godine

Prema starijoj literaturi, u zemljama Habsburške monarhije obavio se je zatim popis stanovništva 1789. godine. Godinu ranije donesene su, na državnoj razini, upisne tabele za popis stanovništva i poljoprivrede. Kako je riječ o izuzetnim tabelama, dajem jednu u originalu.

Bevölkerungs-Tabelle = tabela za popis stanovništva

1. **Volksmenge von Zeit der letzten Konskription** = stanovništvo od zadnjeg popisa.
 - a. **Zuwachs** = prirast stanovništva
 - b. **Geborene** = rođeni
2. **Eingewanderte** = imigranti
 - a. **Aus anderen Gegenden der Provinz** = iz ostalih područja pokrajine
 - b. **Aus anderen Erbländern** = iz ostalih nasljednih zemalja
 - c. **Aus fremden Staaten** = iz stranih država
3. **Abnahme** = opadanje broja stanovnika
4. **Gestorbene** = broj umrlih
5. **Ausgewanderte** = broj stanovnika u dijaspori
 - a. **In andere Gegenden des Landes** = u ostalim dijelovima zemlje
 - b. **In andere Erbländer** = u drugim pokrajinama
 - c. **In fremde Staaten** = u stranim državama
6. **Wirkliche Volksmenge im Jahre N.** = broj stanovnika u N. godini
7. **Unterteilung der ganzen Volksmenge** = broj cjelokupnog stanovništva
8. **Nach der Religion** = Broj stanovnika prema religijama, konfesijama
 - a. **Ktholiken** = Katolici
 - b. **Protestanten** = Protestanti
 - c. **Juden** = Židovi
9. **Nach dem Geschlecht** = prema spolu
 - a. **Männlichen** = muškarci
 - b. **Weiblichen** = žene
10. **Nach den Ehen** = prema bračnom stanju
 - a. **Verheirateten Standes** = oženjeni
 - b. **Unverehelichen Standes** = neoženjeni
 - c. **Witwen Standes** = udovac/udovice
11. **Nach dem Alter** = prema dobi
 - a. **Von der Geburt bis 1 Jahre** = od rođenja do 1. godine
 - b. **Von 1. bis 18. Jahre** = od 1 do 18 godina
 - c. **Von 18. bis 40. Jahre** = od 18 do 40 godina
 - d. **Von 40 an** = od 40 godina dalje
12. **Nach der Standesbestimmung** = prema posebnim odredbama, nakon registra
 - a. **Adel** = plemstvo
 - b. **Mittelstand** = srednja klasa
 - c. **Landvolk** = seljaštvo
 - d. **Manufakturisten** = trgovci manufakturnom robom
 - e. **Klerisei** = kler
 - i. **Welt- Geistlichkeit** = Svjetovno svećenstvo
 - ii. **Ordeus- Geistlicheit** = redovnici i redovnice

Uz tu tabelu, objavljena je i tabela o popisu privrede uopće (*Landwirtschafts-Tabelle*) i tabela o manufakturama i tvornicama (*Manufakturen und Fabriken-Tabelle*).⁶²

To su sjajne tabele, pred moderne ili gotovo posve moderne. Nije jasno koliko se i kako prema tim tabelama tada obavio taj složeni popis stanovništva i svih drugih vrijednosti. No, sigurno je jedno: 1789. godine u Habsburškoj monarhiji obavio se popis stanovništva. O tome svjedoči starija literatura u

⁶² Gürtler (1909, 145-151).

kojoj se navode rezultati tog popisa. Ja do sada nisam uspio u arhivu pronaći taj popis stanovništva za Hrvatsku i Slavoniju, ni za Provincijal niti za Vojnu krajinu. Evo podataka o tom popisu koji se nalaze, kako je rečeno, u starijoj literaturi.⁶³

Tabela br. 39

Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1789. godine				
POKRAJINE	Gradovi	Trgovišta	Sela	Stanovništvo
Niederösterreich	35	213	4.300	1.268.000
Oberösterreich	14	152	6.329	620.000
Steiermark	20	97	3.464	760.000
Kärnten	11	25	2.801	295.000
Krain mit Istrien	16	24	3.307	440.000
Gözt-Gradiska	3	1	378	120.000
Triest und Aquleja	2	-	11	30.000
Tirol	17	14	2.875	430.000
Böhmen	548	431	11.435	2.922.233
Mähren	97	170	4.300	1.262.000
Schlesien	25	1	536	270.000
Ungern	53	454	8.538	6.974.000
Slavonien	3	3	250	259.000
Kroatien	4	-	-	267.000
Siebenbürgen	8	70	2.488	1.490.000
Galizien	118	192	6.160	3.147.000
Bukowina	5	-	251	120.000
Militärgrenze	2	-	300	350.000
UKUPNO	981	1.847	57.723	21.024.673

Prema tim podacima, koje navodi starija literatura, za Hrvatsku ne navode broj trgovišta i sela. Međutim, prema sumarnim podacima jozefinskog popisa stanovništva iz 1785/87. godine imamo, kako ćemo vidjeti, slijedeće statističke podatke, dosta vjerodostojne:

Civilna Hrvatska 1785/87. godine ima: 7 gradova, 15 trgovišta, 2.063 sela, 40.046 kuća i 371.980 stanovnika, te ove površine 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 km².

Civilna Slavonija 1785/87. godine ima: 1 grad, 21 trgovište, 580 sela, 35.569 kuća i 264.625 stanovnika, te ove površine 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 km².

Hrvatska/slavonska Vojna krajina 1799. godine ima: 9 gradova ili 9 vojnih komuniteta, 10 trgovišta, 1.539 sela i 60.251 kuću, te 393,2 austrijske milje² ili 22.627,3 km².

⁶³ Gürtler (1909, 145-151, tabele br. I i VIII); Liechtenstern (1817/18, sv. 1-3, 1820).

2. IZVORI IZ HISTORIJSKE DEMOGRAFIJE U 19. STOLJEĆU

2.1. Svjetovni brojčani popisi stanovništva

2.1.1. Svjetovni popis stanovništva u Hrvatskoj 1802. godine

Postoje četiri izvora o popisu stanovništva u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1802. godine: a) sumarni pregled tog popisa;⁶⁴ b) popis iz te godine koji je objavio Demian;⁶⁵ c) popis stanovništva hrvatskih županija pod naslovom *Conscriptio*, dokumenti na deset stranica;⁶⁶ d) poimenični popis stanovništva u feudalnom popisu *desetine*. Svi ti dokumenti zajedno sjajni su izvori za demografska istraživanja stanovništva hrvatskih pokrajina na početku 19. stoljeća.

Prema tome, osim tog sumarnog pregleda (*Summariuma*) iz 1802. godine, u arhivu sam pronašao i popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija pod naslovom *Conscriptio* također iz 1802. godine. To su dokumenti, ispisani na štampanom formularu od deset stranica velikog formata, u kojima se donosi ukupni broj stanovnika naselja, ime vlastelina kojem pripada, broj „duša“ (*numerus animarum*) prema vjerskoj pripadnosti za svako naselje. A zatim se navode: broj obitelji (*domus*) za svako naselje, te veličinu feudalnog poreza i obaveza itd.

Svaki je taj dokument na kraju potpisan od tri ili četiri člana komisije i potvrđen s voštanim pečatom. Taj je popis obavljen prema teritorijalnoj organizaciji Katoličke Crkve. Na početku dokumenta se navodi glavna župa (*parochia*) i zatim sva naselja (*possessio*) i kapelanije (*filiales parochiarum*) i zaselci koji pripadaju toj glavnoj župi. Nema sumnje da su se te komisije služile i podacima koje su imali svećenici (matične knjige), ali je neosporno da su komisije donosile procjene o brojnom stanju stanovnika i podatke iz drugih dokumenata, napose o broju porodica u naseljima i o feudalnim obavezama i porezima za svako naselje napose. Budući da ti sjajni dokumenti sadrže vrijedne podatke o stanovništvu i naseljima, valjalo bi ih u cijelosti objaviti.

Osim toga, 1802. godine provela se kanonska vizitacija na području Zagrebačke nadbiskupije. Taj je popis sačuvan u 19 Protokola u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. U istom je arhivu sačuvan i popis stanovništva iz 1792. godine, Protokoli br. 185-199.

Međutim, osim tih dokumenata iz 1802. godine, krajem 18. i početkom 19. stoljeća nastaju popisi feudalnih obaveza i poreza u kojima se navodi ime i prezime očeva porodica u naseljima, te poljo-privredna produktivnost (količina pšenice, raži, zobi, kukuruza itd.) svake porodice i svakog naselja napose. To su i za ovo razdoblje sjajni dokumenti za demografska istraživanja, napose za analizu ekonomskog položaja stanovništva. Ti popisi feudalnih obaveza i poreza (s popisom očeva porodice u svim naseljima) su dopuna navedenim dokumentima iz 1802. godine. A te dosta detaljne podatke (o broju stanovnika, strukturi stanovništva, o školstvu i vjerskoj organizaciji itd.) za Vojnu krajinu iz 1802. godine donosi Demian.⁶⁷ Svi nam ti brojni i različiti dokumenti pružaju sjajne podatke o tom stanovništvu hrvatskih pokrajina početkom 19. stoljeća. A iz tog razdoblja proveo se popis stanovništva u Dalmaciji. Upoznajmo upisnu tabelu popisa stanovništva 1802. godine, prema dokumentu iz hrvatskog arhiva.

⁶⁴ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

⁶⁵ Demian (1805. i 1806. i 1810).

⁶⁶ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fondovi hrvatskih i slavonskih županija, 1802-1805. godine.

⁶⁷ Demian (1805-1807.)

Upisna tabela popisa stanovništva 1802. godine ugarskih i hrvatskih županija
prema izvoru iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu⁶⁸

Tabela br. 40

„Moderni“ popis stanovništva 1802. godine u ugarskim i hrvatskim zemljama								
N o m i n a Jurisdictionum			Naziv naselja ili distrikta ili pokrajine					
Civitatum	N u m e r u s	Gradova		B r o j				
Oppidorum		Trgovišta						
Pagorum		Sela						
Praediorum		Predija, zaselaka						
Domum		Kuća						
Familiarum		Porodica						
Officiales et Honoratiores	C l a s i f i c a t i o M a s c u l o r u m	Uglednici i dostojanstvenici		K l a s i f i k a c i j a m u š k a r a c a				
Cives et opifices		Građani i radnici						
Servi Nobilium		Sluge kod plemića						
Rustici		Seljaci/kmetovi						
In- et subinquilini		inkvilini i subinkvilini						
Filii Familias		Sinovi porodica i obitelji						
Faeminae generatim	Žene ukupno (ženska djeca i odrasle)							
Summa Praedictorum	UKUPNO (stanovnika)							
A 1-16 Annum	E x p r a e d i c t i s M a s c u l i s u n t	Djeca od 1 do 17 godine		U K U P N O M U Š K A R A C A (Struktura navedene muške populacije)				
Uxorati a. 17-40 Annum		Oženjeni od 17 do 40 godine						
Caelibes et vidui a 17-40 Annum		Neoženjeni i udovci 17-40 godina						
Supra 40 Annum		Iznad 40 godina						
Chatolicis		Katolici						
Augustae Confesionis		Protestanti August. konfesije						
Helvetica Confesionis		Protestanti Helvet. konfesije						
Graeci non unitos Ritus		Grko-istočni vjernici, Pravoslavni						
A 1-16 Annum		J u d a i j u x t a a e t a t e m	Djeca od 1-16 godina				Ž i d o v i	
Uxorati 17-40 Annum			Oženjeni 17-40 godina					
Caelibes 17-40 Annum			Neoženjeni 17-40 godina					
Supra 40 Annum			Iznad 40 godina					
Regno		A b s e n t e s	U kraljevstvu				O d s u t n i	
Extra Regnum			Izvan kraljevstva					
Nescitus ubi	Nepoznato mjesto							
Uxorati	C a p i t u l a n t e s e m e r i t i	Oženjeni		K o j i i m a j u k r a t - k o b o r a v i š t e				
Caelibes		Neoženjeni						
Domiciliati	E x t r a n e i	Koji imaju trajno prebivalište		S t r a n c i				
Commorantes		Koji imaju privremeno boravište						
Christiat. Judeatum	Accrescetia Masculorum	P e r f a c . C o m b i n a t i o C o n s c r i p t i o n i J o s e p h i n a m a . 1 7 8 7 e t M o d e r n a m 1 8 0 2	Kršćani	P o v e ć a v a n j e b r o j a m u š k a r a c a	K o m p a r a c i j a j o z e f i n s k o g p o p i s a i z 1 7 8 7 . i m o d e r n o g i z 1 8 0 2 . g o d i n e			
Christiat. Judeatum	Decrescentia Masculorum		Kršćani Židovi			Smanjivanje broja muškaraca		
SUMMA			UKUPNO					
illorum qui signo notali sunt etin Rubrica aetatis a 17 usque 40 Annum non continentuae			svih prijavljenih u dobi od 17 do 40 godina					

To je ta „moderna“ upisna tabela i „moderni“ popis stanovništva: u izvornu je nazvan „modernim“ popisom. To je sjajan izvor za demografsku analizu. Više o tome dalje u knjizi.

⁶⁸ *Summarium Conscriptionis Popularis Ignobilium*, Hrvatski državni arhiv, *Banski spisi*, kut. LXXXIV, 1808. g.

2.1.2. *Sojetočni popis stanovništva u Hrvatskoj 1805/07. godine*

**Upisna tabela popisa stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1805. godine
prema izvoru iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu⁶⁹**

Tabela br. 41

Popis stanovništva 1805. godine u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji – popis svih županija							
Domuum Familiarum		Series	Kuća Obitelji		Broj		
Oficiales, et Honoratiores		Classificatio Mascularum	Uglednici i dostojanstvenici		Klasifikacija muškaraca		
Cives, et opifices			Građani i radnici				
Servi Nobilium			Sluge kod plemića				
Rustici			Seljaci/kmetovi				
In- et subinquilini			inkvilini i subinkvilini				
Filii familias			Sinovi porodica i obitelji				
Faeminae generatim			Žene ukupno (ženska djeca i odrasle)				
Suma praedictorum				UKUPNO (stanovnika)			
A 1 usque 17 Annum inclus.		Juxta aetatem	Od 1 do 17 godina (djeca)		Prema sta- rošći	UKUPNO MUŠKARACA	
Uxorati	A 18-40 Annum		Oženjeni	Od 18-40 godina			
Caelibes et vidui			Neoženjeni				
Supra 40 Annum			Iznad 40 godina				
Catholici		Katolici					
August. Confessionis		Protestanti August. konfesije					
Helveticae Confessionis		Protestanti Helvet. konfesije					
Graeci non unitos Ritus		Grko-istočni vjernici, Pravoslavni					
A 1 usque 17 Annum		Juxta Religionem	Djeca od 1-17 godina		Prema religijama		
Uxorati a 18-40 Annum	Judaei i aetatem		Oženjeni 18-40 godina				
Caelibes et Vidui 18-40 An.			Neoženjeni 18-40 godina				
Supra 40 Annum			Iznad 40 godina				
In Regno		U kraljevstvu					
Extra Regnum		Izvan kraljevstva					
Nescitur ubi		Nepoznato mjesto					
Uxorati		Absentes	Oženjeni		Odsutni		
Caelibes			Neoženjeni				
Domiciliati		Capitulantes emeriti	Privremeno boravište				
Commorantes							
Nati		Extranei	Koji imaju trajno prebivalište		Stranci		
Imigrarum			Koji imaju privremeno prebivalište				
Mortui		Accrescentes	Broj rođenih		Povećavanje stanovništva		
Emigrarum			Broj useljenika				
Mortui		Decrescentes	Broj umrlih		Smanjivanje stanovništva		
Emigrarum			Broj emigranata				
Observationes			Dopune o stanovništvu koje se tiču nekog naselja ili distrikta ili županije ili pokrajine				

Ta je upisna tabela, kako vidimo, dosta slična „modernoj“ upisnoj tabeli iz 1802. godine. Od tada te se tabele ponavljaju sve do modernog popisa stanovništva 1846. i 1851. godine. Takav popis stanovništva na prostoru Provincijala, u Hrvatskoj i Slavoniji, obavio se 1814/15. i 1817/18. i 1825. i 1834/35. i 1843. godine. U arhivu ima dosta tih dokumenata.

⁶⁹ *Summarium Conscriptionis Popularis Ignobilium*, Hrvatski državni arhiv, *Banski spisi*, kut. LXXXIV, 1808. g.

2. OBJAVLJENI IZVORI IZ HISTORIJSKE DEMOGRAFIJE

3.1. Historijska statistika kao povijesni izvor – objavljeni izvori

Kako je poznato, prvi moderni popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji proveden je 1857. godine.⁷⁰ Međutim, zbog razdoblja o kojem je ovdje riječ, nužno je upoznati razvoj historijske statistike u toj državi od početka 18. stoljeća dalje. Popisi stanovništva u 18. i 19. stoljeću u toj Monarhiji, napose utemeljenje statističkih ureda, koje organizira država i s njima upravljaju državne institucije, koji organiziraju prikupljanje statističkih podataka iz svih područja života naroda i države, te njihovo objavljivanje u brojnim statističkim edicijama, od izuzetne je važnosti za povijest svih naroda u toj državi. To je golemo područje historijske statistike i izvanredni izvori za demografiju. To su najvažniji povijesni izvori koji svjedoče o veoma složenim ritmovima razvojnih procesa na svim područjima života stanovništva.⁷¹

Te veoma važne statističke/povijesne podatke (o privredi uopće, poljoprivredi, industriji, bankama, upravi, sudstvu, školstvu i pismenosti i obrazovanju, zdravstvu i zdravstvenoj zaštiti, o prometu, o klimi, vojsci itd., o svim tim pojavama iz svakodnevnog života stanovništva) nismo dovoljno proučili. Mnoge te knjige, brojne statističke studije i edicije, koje izlaze svake godine, a ne samo povodom popisa stanovništva, koji se provode otprilike svakih deset godina, ostale su zanemarene i doslovno zakopane u dubokoj prašini u arhivima i knjižnicama i statističkim uredima. Isto je tako, kako sam pokazao, i s različitom statističkom građom o tome u arhivima. Tu opsežnu i dragocjenu *historijsku statistiku*, koja sadrži gotovo sva važna područja iz života naroda i države, historičari slabo proučavaju i malo koriste u svom radu, ali i slabo poznaju. Djelomično je koriste, i to veoma selektivno, demografi i geografi i ekonomski historičari. Pa ipak, u korištenju tih knjiga i edicija, u kojima nalazimo izuzetno dragocjene statističke povijesne podatke, u kojima se nalaze važni podaci o pojedinim narodima (o broju stanovnika, školstvu i obrazovanju, kulturi, vjeri, privredi itd.), svakako moramo biti veoma oprezni.

Glavni predstavnici, iz različitih područja društvenih znanosti, koji su imali ključnu riječ o tome - koji su u svojim djelima i pisali i izvještavali o različitim strukturama stanovništva, o brojnim područjima iz privrede i poljoprivrede napose, o školstvu i pismenosti i obrazovanju, o kulturi i jeziku naroda, o etničkoj i nacionalnoj statistici i etničkoj geografiji itd. u Habsburškoj monarhiji krajem 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća - bili su slijedeći autori: A. F. W. Crome, I. de Luca, J. Ch. Engel, M. Schwartzner, S. Bredetzky, J. G. Meusel, J. A. Demian, J. Roher, J. C. Bisinger, J. Ch. Adlung, W. Humboldt, G. Hassel, J. M. Liechtenstern, A. Hietzinger, J. Csaplovics, R. E. Jenny, C. André, Ch. G. D. Stein, P. J. Šafařík, Fr. Sartori, Pál Magda, F. A. Bickes, F. W. Klenner, J. C. Thiele, S. Jowitsch, F. V. Hoffmann, J. Springer, F. W. Schubert, A. A. Schmidl, S. Becher, E. Fényes, H. Berghaus, Ch. Bernoulli, J. Chownitz, H. Meynert, F. H. Ungewitter, Franz Petter, H. F. Brachelli, J. E. Wappäus i drugi.⁷²

⁷⁰ **Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1857. godine - izvori:** *Statistik Bevölkerung 1857; Tafeln zur Statistik 1855–1857; Statistisches Jahrbuch 1864; Mittheilungen Statistik 1858; Czoernig 1861; Ficker 1860; Wappäus 1859. i 1861; Kolb 1862. i 1865; Schmitt 1860;* usp. popis izvora i literature na kraju knjige.

⁷¹ O razvoju statistike u Habsburškoj monarhiji postoji obimna literatura. To su brojne edicije, studije i časopisi (*Tafeln zur Statistik oesterreichischen Monarchie, Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, Statistische Monatschrift, Oesterreichische Statistik, Oesterreichisches statistisches Handbuch, Statistisches Jahrbuch, Ungarisches statistisches Jahrbuch, Statistikaik Közlemények* i druge edicije), te brojne knjige o statistici, knjige priređene povodom internacionalnih kongresa statističara itd. Brojne te publikacije izlaze svake godine.

⁷² Navodim ovdje samo 2-3 djela tih autora. Neki su od njih objavili znatno više knjiga. Na primjer, od I. de Luca nabavio sam 11 knjiga, od J. M. Liechtensterna 17 knjiga, od J. A. Demiana 15 knjiga i tako dalje. U knjizi navodim sva ta djela koja sam nabavio i proučio. Ovdje ih navodim prema godini izdanja glavnih djela: **Crome** (1785, 1820-28 I-IV); **Luca** (1790, 1791, 1798); **Engel** (1798); **Schwartzner** (1798, 1809 i 1811); **Bredetzky** (1803, 1805, 1807); **Meusel** (1804, 1807); **Demian** (1804-1807 I-IV te 1810 i 1812); **Roher** (1804 I-II, 1807); **Bisinger** (1807, 1808); **Severin-Adlung-Humboldt** (1806, 1809, 1812, 1817); **Hassel** (1807, 1816 I-II, 1817 I-II, 1822); **Liechtenstern** (1817, 1818, 1820); **Hietzinger** (1817-1823 I-III); **Csaplovics** (1819 I-II, 1829 I-II); **Jenny** (1822); **André** (1823); **Stein** (1825, 1834); **Šafařík** (1826, 1849); **Sartori** (1830); **Pál Magda** (1832, 1834); **Bickes** (1833); **Klenner** (1833); **Thiele** (1833 I-IV); **Jowitsch** (1835); **Hoffmann** (1834-1836 I-IV); **Springer** (1840 I-II); **Schubert** (1836, 1842, 1845); **Schmidl** (1840, 1841, 1857); **Becher** (1841, 1846); **Fényes** (1842-43 I-III); **Berghaus** (1842, 1845, 1847); **Bernoulli** (1841, 1849); **Chownitz** (1851); **Meynert** (1851, 1853); **Ungewitter** (1852, 1856); **Franz Petter** (1857 I-II); **Brachelli** (1857, 1858); **Wappäus** (1859) i mnogi drugi. Usp. i *Tafeln zur Statistik* od 1828. do 1846. godine, *Mittheilungen aus der Gebiete der Statistik* 1850. i 1852. i druge edicije navedene u knjizi.

3.2. Historijska statistika i historijska demografija

Da bismo mogli upoznati svu tu povijesnu/statističku građu, nužno je imati na umu da u tim izvorima postoje *različita područja*, koja se međusobno dopunjuju, područja: 1) *historijske statistike*, koje se u mnogim izvještajima objavljuje svake godine, a često i više puta tijekom godine, koje sadrži brojne podatke iz života naroda i države, sva područja iz privrede uopće i napose iz poljoprivrede, stočarstva, ribarstva, industrije, novčarskih zavoda, banaka, sudstva, školstva, pismenosti i obrazovanja, zdravstva, bolesti, liječničke zaštite, vojske, pošte, transporta, grada i sela; 2) *historijske demografije*, koje sadrži sve podatke o stanovništvu, o rađanju, životu i smrti ljudi, o broju stanovništva i njihovih naselja; 3) statističke građe koja se odnosi na *popise stanovništva*, koji se u Monarhiji obavljaju u 18. i 19. stoljeću; 4) *statističke edicije* koje od 30-tih godina 19. stoljeća izlaze svake godine, često više puta na godinu, napose brojni časopisi u kojima se objavljuju studije o svim aspektima iz života naroda, utemeljene na tim statističkim pokazateljima, ali i 5) golemo i vrlo različito područje *neobjavljene statističke građe* koja se čuva u mnogim stranim i domaćim arhivima i knjižnicama i zavodima.

Oni koji u svom znanstvenom istraživanju koriste tu bogatu građu moderne statistike, građu historijske statistike i demografije, moraju znati za te razlike, moraju poznavati sve te brojne edicije i istražiti tu bogatu arhivsku građu. Nadalje, moramo upoznati svu tu građu, sve te edicije koje su izlazile u drugim europskim državama, a napose odluke i metode koje su se prihvaćale na internacionalnim statističkim kongresima od sredine 19. stoljeća.

Ako se bavimo istraživanjem bilo kojeg područja iz 19. i 20. stoljeća, a napose vezano uz život stanovništva i uz modernizacijske procese (privrede, tehnologija, produktivnosti, kapitala i novčarskih ustanova, kulture, školstva, zdravstva, etničkih struktura stanovništva itd.), ako znamo da je sve te procese temeljito i sustavno pratila moderna statistika, onda je jasno da moramo upoznati svu tu statističku građu i primijeniti dva modela: prvo, model komparacija, istraživati dakle sličnosti i razlike kod drugih naroda, napose kada istražujemo stanja i procese unutar Habsburške monarhije i, drugo, model kvantitativnih analiza.

Osim tih brojnih statističkih publikacija i časopisa, koje izdaju statistički uredi u Beču, Budimpešti i Zagrebu, u mnogim arhivima (napose u Zagrebu, Zadru, Beču i Pešti), ponavljam ovdje jer je to veoma važno za ovu temu istraživanja, nalazi se golema statistička građa od 18. stoljeća dalje. Kako je rečeno, tu arhivsku statističku građu slabo koristimo. Uz to, nužno je poznavati i statistiku u Europi, napose onu vezanu uz internacionalne kongrese i prihvaćanje jedinstvenih obrazaca i modela u prikupljanju i obrađivanju tih podataka.

3.3. Osnovice i etape pred moderne i moderne statistike – objavljeni izvori

U Habsburškoj monarhiji je od sredine 18. stoljeća dalje, napose od tridesetih godina 19. stoljeća do raspada te države 1918. godine, bila veoma razvijena službena državna i uopće znanstvena javna statistika. Uz to, kao predmet, statistika se predaje u svim srednjim i višim školama i na sveučilištu. O tom razvoju i njezinoj modernizaciji objavljene su mnoge studije i knjige. S gledišta modernizacije, postoji nekoliko etapa razvoja te historijske statistike:

I. ETAPA – RAZDOBLJE PREDMODERNOSTI

- a. **Od sredine 18. stoljeća do 1828. godine:** do pokretanja godišnjaka *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie* 1828. godine. U tom razdoblju obavljeno je nekoliko pred-modernih popisa stanovništva u Monarhiji. Svjetovne popise stanovništva 1754. i 1762. i 1772/74. godine u Habsburškoj monarhiji potakla je carica Marija Terezija, a 1779/80. i 1784/85. i 1789. godine car Josip II. Osnove tih popisa smo upoznali. U Hrvatskoj i Slavoniji obavljen je prvi svjetovni popis stanovništva 1772/73. godine. U Ugarskoj i Hrvatskoj i Slavoniji obavljali su se poimenični popisi stanovništva od početka 18. stoljeća. Posebno je bio važan poimenični popis iz 1746/51. godine. Zatim su, od 1754/55. godine, svake godine provedeni popisi feudalnih obaveza kmetova, ali su se seljaci tom prilikom pobunili, napose u Slavoniji. Nakon popisa stanovništva 1802. i 1805. godine, u Hrvatskoj i Slavoniji održavaju se popisi stanov-

ništva 1814, 1817/18, 1828/29, 1832, 1837, i 1843. i opći popisi 1846. i 1851. godine. U tom razdoblju bilo je više poimeničnih popisa stanovništva: popisa poreznih obveznika, ratni porez dicas, popisa za vojne obveznike, popisi kmetova i njihovih feudalnih obaveza itd. U Vojnoj krajini popis stanovništva održao se 1802. i 1807. i 1814. i zatim svake pete godine.

- b. Objavljeno je više statističkih edicija: autorskih knjiga, leksikona, enciklopedija. Napose je važna edicija o geografsko-statističkim pokazateljima zemalja Habsburške monarhije. U tim se brojnim knjigama nalazi vrijedni podaci i o hrvatskim pokrajinama. Upoznajmo ovdje najvažnije autore i njihove knjige prema redoslijedu izlaženja:

Anonim: *Politisch-geographisch und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn*, Pressburg 1772.

Ignaz de Luca, više knjiga: *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate*, sv. I-VI, Wien 1790-92; i druge; *Historisch-statistisches Lesebuch zur Kenntniss des Oesterreichischen Staates*, sv. I-II, Wien 1797-98.

Johann Christian von Engel: *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien*, Halle 1798.

Martin Schwartzner: *Statistik des Königreichs Ungarn*, Pest 1798. (606 str.); *Statistik des Königreichs Ungarn*, drugo znatno prošireno izdanje s novim podacima o novim popisima stanovništva, Ofen, sv. I. 1809. (445 str.) i sv. II-III. 1811. (552 str.).

Joseph Rohrer: *Versuch über die deutschen Bewohner der oesterreichischen Monarchie*, sv. I-II, Wien 1804; *Versuch über die slawischen Bewohner der oesterreichischen Monarchie*, I-II, Wien 1804; *Statistik des oesterreichischen Kaiserthums*, sv. I-II, Wien 1827.

Konrad Mannert: *Statistik der europäischen Staaten*, Hamburg 1805.

Joseph Const. Bisinger: *General-Statistik des österreichischen Kaiserthumes*, I, Wien 1806; *General-Statistik des österreichischen Kaiserthumes*, II, Wien 1808.

Joseph Milbiller: *Handbuch der Statistik der europäischen Staaten*, I-II, Landshut 1811.

Anonim: *Die Illyrische Provinzen und ihre Einwohner*, Wien 1812.

Anonim: *Neueste Länder- und Völkerkunde. Ein Geographisches Lesenbuch: Kaiserthum Oesterreich*, Weimar 1813.

Anonim: *Illyrien und Dalmatien*, I-II, Pest 1816.

Johann Andréas Christian Löhr: *Die Länder und Völker der Erde*, sv. I-IV, Leipzig 1818-19; - *Geographie oder Beschreibung der Länder*, Leipzig 1819; - *Die Bewohner der Erde oder Beschreibung der Völker der Erde*, Leipzig 1823.

Rudolph Jenny: *Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate. Geographisch-statistisch-ethnographische Skizze*, Wien 1822.

Anonim: *Das Königreich Illyrien nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch Beschreiben*, Wien 1826.

Christian C. André: *Neueste Zahlenstatistik der europäischen und aussereuropäischen Staaten*, Stuttgart/Tübingen, 1823.

Johann Csaplovics: *Slavonien und zum Theil Croatien*, sv. I-II, Pest 1819; - *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungarn*, sv. I-II, Wien 1821; - *Gemälde von Ungarn*, sv. I-II, Pest 1829.

Johann Andréas Demian - više knjiga: *Beruf über die Staatskräfte der österreichischen Monarchie*, Wien 1787; *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach neuesten statistischen Beziehungen*, sv. I-VII, Wien 1804.-1807; *Statistische Darstellung der Illyrischen Provinzen*, Tübingen 1810; *Statistik des oesterreichischen Kaiserthums*, Leipzig 1820.

Georg Hassel – objavio je više knjiga, među kojima: *Statistischer Abriss des österreichischen Kaiserthums*, Leipzig 1807; *Allgemeines europäischen Staats- und Address- Handbuch*, sv. I-II, Weimar 1816-17; *Vollständiges Handbuch der neuesten Erdbeschreibung*, sv. II, Weimar 1819.

Carl Bernhard von Hietzinger: *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, Wien, sv. I. 1817, sv. II/1. 1820. i sv. II/2. 1823.

Joseph Marx Freiherr von Liechtenstern – više knjiga: *Staatsverfassung der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1791; *Skizze einer statistischen Schilderung des österreichischen Staats*, Wien 1800; *Handbuch der neusten Geographie des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II. 1817. i sv. III. 1818. Wien; *Vollständiger Umriss des Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Brünn 1820.

Johann Georg Meusel: *Lehrbuch der Statistik*, Leipzig 1804. i 1817.

- Johann Daniel Albert Höck:** *Handbuch einer Statistik der deutschen Bundesstaaten*, Leipzig 1821.
- Carl August von Malchus:** *Statistik und Staatenkunde*, Stuttgart 1826.
- Joseph Rohrer:** *Statistik des österreichischen Kaiserthums*, I-II, Wien 1827.
- István Lassú:** *Az Austriai birodalomnak. Statistikai, geographiai es historiai leirasu*, Budan 1829.
- Neueste Länder- und Völkerkunde*, sv. I-XXII, Weimar 1805-1820; serija knjiga posvećenih pojedinih europskim zemljama; pod tim naslovom 1813. godine izlaze dvije knjige posvećene Habsburškoj monarhiji i Osmanskom carstvu.
- c. Objavljeno je više knjiga u kojima se određuje ime jezika i kulture i narodnosti:
- Johann Christoph Adelung, Johann Severin Vater i Wilhelm von Humboldt:** *Mithridates oder allgemeine Spachenkunde*, Berlin, sv. I. (1806), sv. II. (1809), sv. III. 1-3 (1812), sv. III. (1816), sv. IV. (1817)
- Georg August Breitenbauch:** *Klassifikation der Hauptvölkerschaften*, Leipzig 1800.
- A. Schleicher,** *Die Sprachen Europa in systematischer Uebersicht*, sv. I-II, Bonn 1850.
- Paul Joseph Schaffarik:** *Geschichte der Slawische Sprache und Literatur*, Ofen 1826; **Paul Joseph Šafařík,** *Geschichte der Slawische Sprache und Literatur*, Prag 1869.
- d. **Razdoblje od 1828. do 1845. godine:**
- Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Wien 1828-1845. Preko tog sjajnog godišnjaka možemo pratiti razvoj modernizacije statistike uopće u Monarhiji, napose organizaciju centralnog statističkog ureda u Beču i organizaciju skupljanja statističkih podataka u svim pokrajinama i kraljevinama te Monarhije.
- Sartori F:** *Historisch-ethnographische Übersicht der wissenschaftlichen Cultur, Geistesthätigkeit und Literatur des österreichischen Kaiserthums nach seinen mannigfaltigen Sprachen und deren Bildungsstufen*, Wien 1830.
- Pál Magda:** *Neueste statistisch-geographisches Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Leipzig 1832; dr. izdanje: *Neueste statistisch-geographisches Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Leipzig 1834.
- Friedrich Adolph Bickes:** *Die Bewegung der Bevölkerung mererer europäischen Staaten*, Stuttgart und Tübingen 1833
- Carl August von Malchus:** *Handbuch der Militär-Geographie von Europa*, Wien 1832; *Handbuch der Militär-Geographie oder Erd- und Staaten-Kunde Europa mit specieller Beziehung auf Kriegführung*, sv. I-II, Heidelberg und Leipzig 1833.
- J. C. von Theile:** *Das Königreich Ungarn*, sv. I-VI, Kaschan 1833.
- Hans Normann:** *Ungarn, das Reich, Land und Volf*, Leipzig 1833.
- Anonim:** *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.
- Christian Gottfried Daniel Stein:** *Hendbuch der Geographie und Statistik*, Leipzig, sv. I-III. 1819-20, sv. I-III. 1824-26. i sv. I-III. 1833-34.
- Christian Carl André:** *Handbuch der politischen Eedbeschreibung*, I-II, Stuttgart-Tübingen 1835.
- Spiridon Jowitsch:** *Ethnographisches Gemählde der slavonischen Militärgrenze*, Wien 1835.
- Karl Friedrich Vollrath Hoffmann:** *Europa und seine Bewohner*, sv. I-IV, Leipzig und Stuttgart 1835-1837; *Deutschland und seine Bewohner*, sv. I-IV, Stuttgart 1834-1836.
- Historischer und geographischer Atlas von Europe*, sv. I-II, Berlin 1836.
- Johann Gottfried Sommer:** *Das Kaiserthum Oesterreich, geographisch-statistisch dargestellt*, Prag 1839.
- Johann Springer:** *Statistik des oesterreichischen Kaiserstaates*, I-II, Wien 1840.
- Peter Evan Turnbull:** *Austria*, sv. I-II, London 1840.
- Carl Neumann:** *Länder und Völker und Allgemeine Statistik*, München 1840.
- Georg Norbert Schnabel:** *General-Statistik der Europäischen Staaten*, I-II, Wien 1829-33; *General-Statistik der Europäischen Staaten*, I-II, Wien 1841-42.
- Adolph Schmidl:** *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Stuttgart 1839-1843; *Das Königreich Dalmatien*, Stuttgart 1842.
- Elek Fényes:** *Magyarország Statistikája*, sv. I-III, Pest 1842-43.
- Anonim:** *The Austrian Empire. Population and Resources*, I-II, London 1842.
- Siegfried Becher:** *Die Bevölkerungs-Verhältnisse der österreichischen Monarchie 1819 bis Jahre 1843*, Wien 1846; *Statistische Uebersicht des Handels der österreichischen Monarchie 1829-1838*,

Stuttgart und Tübingen 1841; *Statistische Uebersicht der Bevölkerung der österreichischen Monarchie 1834 bis Jahre 1840*, Stuttgart und Tübingen; *Die Bevölkerungs-verhältnisse der österreichischen Monarchie*, Wien 1846.

Anonim: *Slawen, Russen, Germanen*, Leipzig 1843.

Schnabel G. R: *General-Statistik der europäischen Staaten*, I-II, Wien 1841.

Friedrich Wilhelm Schubert: *Handbuch der Allgemeinen Staatskunde von Europa*, I-IV, Königsberg 1835-39; - *Handbuch der Allgemeinen Staatskunde des Kaiserthums Oesterreich*, Königsberg 1842.

Dragutin Seljan: *Početak, naprijedak i vrijednost Literature Ilirske. S kratkim geografsko-statističkim opisom Ilirskih državah*, Zagreb 1840; - *Zemljopis pokrajina Ilirskih, iliti ogleдало zemlje*, Zagreb 1843.

Pawel Josef Šafařík: *Slovanský Národopis*, Praha 1842. i 1849.

Alexander Pusztay: *Die Ungarn in ihrem Staats- und Nationalwesen von 889 bis 1842*, Leipzig 1843.

e. **Leksikoni, enciklopedije, godišnjaci od kraj 18. stoljeća do 1845. godine:**

Georg August Galletti, knjige: *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder*, Pest 1835, 1840. i 1847.

Karl Georg Rumi: *Geographisch-statistisches Wörterbuch des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1809.

Franz Gräffer: *Geographisch-statistisches Handwörterbuch des österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1827.

Georg Hassel: *Geographisch-statistisches Handwörterbuch*, sv. I-II, Weimar 1817.

Objavljeno je više knjiga pod naslovom: *Kirchliche Geographie und Statistik*. Vrlo ih mnogo ima na Internetu za čitavo 19. stoljeće.

II. ETAPA – POČECI MODERNOSTI OD 1846. DO 1851. GODINE

a. To su razdoblje obilježili popisi stanovništva:

1846. godine – prvi put se provodi i anketa o narodnosti.

1851. godine – drugi put se provodi i anketa o narodnosti.

b. O tim popisima stanovništva i o tom razdoblju govore slijedeće knjige:

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Wien 1828-1865.

Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, Wien 1850-1872.

Statistisches Jahrbuch der oesterreichischen Monarchie, Wien 1863-1881.

Statistikai Közlemények, Pesten 1861-1870.

Joseph Hain, važne knjige za popis stanovništva 1846. i 1851: *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1852–53.

Friedrich Schmitt: *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1854.

Anonim: *Oesterreich, Ungarn und die Woivodina*, Wien 1850.

Julian Chownitz: *Handbuch zur Kenntniz Ungarn*, Hamburg 1851

Joseph Ritter von Hauer: *Politisch-statistische Uebersicht der Veränderungen österreichischen Monarchie*, Wien 1851; *Uebersicht des Standes der Verfassung, der Administration der österreichischen Monarchie*, Wien 1853.

Austria. Direction der administration Statistik: *Uebersicht-Tafeln zur Statistik österreichischen Monarchie*, Statistische Mittheilungen, Wien 1850.

Élek Fényes, knjige: *Magyarország Leirása*, sv. I-II, Pest 1847; *Az Ausztriai birodalom statistikája es földrajzi leirása*, sv. I-II, Pest 1857.

Alexius Fényes: *Ungarn im Vormärz*, Leipzig 1851.

Hermann Meynert: *Neueste Geographie und Staatskunde des Ksiserthums Oesterreichs*, Wien 1851; *Handbuch der Geographie und Staatskunde von Oesterreich*, Pest, Wien und Leipzig 1853.

Franz Heinrich Ungewitter: *Die österreichische Monarchie, geographisch, statistisch, topographisch und historisch dargestellt*, Brünn 1856; *Neueste Erdbeschreibung und Staatenkunde, oder geographisch-statistisch-historisches Handbuch*, sv. I-II, Dresden 1848.

Hugo Franz Bracheli: *Die Staaten Europa's. Kurzer statistischer Darstellung*, Brünn 1853.

Adolph Schmidl: *Das Kaiserthum Oesterreich. Geographisch, statistisch, topographisch, mit alphabetischem Ortslexikon*, Wien 1857.

Franz Petter: *Damlatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, I-II, Gotha 1857.

- Karl Friedrich Vollrath Hoffmann:** *Das Land Ungarn mit Croatien, Slavonien, Siebenbürgen und der Militärgrenze, Statistik*, Leipzig 1849.
- Maximilian von Riedwald:** *Allgemeine Geographie und Statistik Kaiserthums Oesterreich*, Wien 1856.
- János Hunfalvy:** *Az Osztrák birodalom rövid statisztikája*, Pest 1867.
- Heinrich Malten:** *Neueste Weltkunde*, Frankfurt am Main 1848.
- Friedrich Wilhelm von Reden:** *Vergleichende Kultur-Statistik der Gebiets- und Bevölkerungsverhältnisse der Gross-Staaten Europas*, Berlin 1848.
- Heinrich Meidinger:** *Das Britisch Reich in Europa*, Leipzig 1851.
- Johann Ferdinand Neugebauer:** *Die Süd-Slaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung*, Leipzig 1851.
- Friedrich Wilhelm von Reden:** *Allgemeine Finanz-Statistik*, sv. I-II, Darmstadt 1851.
- Wilhelm Pütz:** *Lehrbuch der oesterreichischen Vaterlandskunde zur genauer Kenntniss der Wesentlichsten historischen, geographischen und statistischen Verhaeltnisse des oesterreichischen Staates*, Coblenz 1851.
- c. *Objavljeno je više etničkih karata i etničkih studija:*
- Joseph Vincenz Haeufler:** *Sprachenkarte der österreichischen Monarchie*, Pest 1846.
- J. P. Šafařík:** *Sprachenkarte iz 1846. godine*
- Rudolph Alois Fröhlich:** *Historisch-ethnographisch-statistische Erläuterungen zur neuesten National- und Sprachenkarte des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1849.
- Karl Bernhardt:** *Sprachenkarte von Deutschland*, Kassel 1844; *Sprachenkarte von Deutschland*, Kassel 1849.
- Heinrich Berghaus:** *Physikalischen Atlas, Ethnographie*, sv. 8, Gotha 1852; *Grundlinien Ethnographie*, Stuttgart 1850.
- Karl Freiherr von Czoernig:** *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*, herausgegeben von der k. k. Direction der administrativen Statistik, Wien 1855; *Ethnographische Karte Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, k. k. Direction der administrativen Statistik, herausgegeben Ethnographischen Karte der Monarchie in 4 Blättern, Wien 1868.
- Adolf Ficker:** *Die Völkerstämme der oesterreichisch-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln*, Wien 1869.
- Johann Christoph Reimers:** *Völkerkunde oder Lebensweise, Sitten und Gebräuche der verschiedenen Völker der Erde*, Itzehoe 1844.

III. ETAPA: UTEMELJENJE MODERNOSTI OD 1851/52. DO 1862. GODINE

- a. Tu su etapu obilježile mnoge edicije koje izlaze svake godine:
- Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie. Neue Folge 1849-1865.* i *Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik 1850-1872.*
- Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Oesterreich 1848-1862.* Izlazi svake godine u pet svezaka; sadrži podatke iz svih pokrajine.
- Hof- und Staats-Schematismus österreichischen Kaiserthumes 1848-62.*
- b. Objavljeno je više izuzetno važnih autorskih knjiga, navodimo najvažnije:
- Friedrich Wilhelm von Reden:** *Allgemeine Finanz-Statistik*, sv. I-1 i I-2 (1853) i sv. II, Darmstadt 1856; *Deutschland und das Uebrige Europa. Handbuch der Bodens-, Bevölkerungs-, Erwerbs- und Verkehrs-Statistik*, Wiesbaden 1854; *Ost-Europa. Türkei un Griechenland*, Frankfurt am Main 1856.
- Friedrich Schmitt:** *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1860.
- K. Czoernig**, kao direktor statističkog ureda u Beču: *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, sv. I-III, Wien 1855-57; *Statistisches Handbüchlein für die oesterreichische Monarchie*, Wien 1861; *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie 1855*, ta je etnografska karta objavljena više puta do 1868. godine, ali je izvorna samo ona iz 1855. godine, i napose je važna za našu raspravu.
- A. Ficker:** *Bevölkerung der Österreichischen Monarchie in ihren wichtigsten Momenten statistisch dargestellt*, Wien 1860; *Die dritte Versammlung des Internationalen Congresses für Statistik zu Wien 1857*, Wien 1857; brojni njegovi radovi i etnička karta o stanovništvu Habsburške monarhije;
- Hugo Franz Brachelli:** *Deutsche staatenkunde. Ein Handbuch der Statistik des deutschen Bundes und seiner Staaten*, sv. I-II, 1856-57.

Franz Petter: *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, sv. I-II, Gotha 1857.

Georg Friedrich Kolb: *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*, Zürich 1857, te u Leipzigu 1860, 1862, 1865, 1868, 1871, 1875; *Statistik der Neuzeit. Supplement zum Handbuch der vergleichenden Statistik*, Leipzig 1883.

Franz Heinrich Ungewitter: *Neueste Erdbeschreibung und Staatenkunde, oder geographisch-statistisch-historisches Handbuch*, sv. I-II, Dresden 1858-59.

Anonim: *Istrien. Historische, geographische und statistische Darstellung*, Trieste 1863.

Élek Fényes: *Az Ausztriai birodalom statistikaja es földrajzi leirása*, sv. I-II, Pest 1857.

Ludwig Ritter von Heufler: *Österreich und seine Kronländer. Ein geographischer Versuch*, Wien 1854-56.

Wilhelm Pütz: *Charakteristiken zur Vergleichenden Erd- und Völkerkunde*, Köln 1860.

Vicenz Ferrerius Klun: *Allgemeine Handels-Geographie*, Wien 1860. i 1868; *Statistik von Oesterreich-Ungarn*, Wien 1876.

János Hunfalvy: *Az Osztrák birodalom rövid statisztikaja*, Pest 1867; *A Magyar birodalom természeti viszonyainak Leirása*, sv. I-III, Pest 1863-65.

Sándor Konek: *Az Ausztriai birodalom jelesen a Magyar korona országainak statistikai kézikönyve*, Pest 1865; *Az Ausztriai-Magyar Monarchia. Statistikai kézikönyve*, Pest 1868.

Paul Hunfalvy: *Ethnographie von Ungarn*, Budapest 1877.

c. **Proi moderni popis stanovništva 1857. godine:**

Naslov/izvor tog popisa iz 1857. godine: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31. October 1857*, Ministerium des Innern, Wien 1859

Osnovni izvori i knjige o tom popisu: *Tafeln zur Statistik 1855-1857*; *Statistisches Jahrbuch 1864*; *Mittheilungen Statistik 1858*; Czoernig 1861; Ficker 1860; Wappäus 1859. i 1861; Kolb 1862. i 1865; Schmitt 1860; usp. literaturu na kraju knjige.

d. **Više knjiga i edicija iz komparacijske europske i sovjetske statistike:**

F. Kolb, *Handbuch der vergleichenden Statistik*, Leipzig 1857, 1862. i 1865.

Jahrbuch für Volkswirtschaft und Statistik, 1850-1863, Leipzig

Jarbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1860-1885, Jena

Journal de la Société de statistique, 1855-1922, Paris

Journal of the Statistical Society, 1839-1919, London

Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik, 1850-1872, Wien

Statistikai Közlemények, 1861-1918, Pesten

The Statesman's Year-book, 1860-1950, London

IV. ETAPA: RAZDOBLJE MODERNOSTI OD 1862/63. DO 1918. GODINE

a. Tu su etapu obilježile mnogobrojne edicije i popisi stanovništva: 1869/70., 1880., 1890., 1900. i 1910. te migracijski popisi stanovništva od 1914. do 1918. godine.

b. Golem je popis statističkih edicija, autorskih knjiga i studija koje tada izlaze u Beču, Budimpešti i Zagrebu i u drugim pokrajinama; navest ću samo neke:

Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie 1863-1881; izlazi svake godine; izvanredno je važna edicija koja govori o svim aspektima života naroda;

Österreichisches statistisches Handbuch 1882-1914; izlazi svake godine; veoma je važna edicija koja sadrži sva područja života naroda i države.

Statistische Monatschrift, Wien 1875-1817; to je časopis u kojem su izlazile izvanredne statističke studije iz svih područja života naroda i države; u njemu su i studije o Hrvatskoj; časopis sadrži sva izdanja o statistici u Monarhiji, Europi i u svijetu; važan je izvor informacija o svemu što se tiče statistike, napose o izvorima iz statistike.

Österreichische Statistik 1881-1918; izlazi svake godine u više opsežnih svezaka; to je najvažnija edicija o statistici u Monarhiji; sadrži opsežne statističke podatke i studije o svim područjima života naroda i države u cjelini.

Statistikai Közlemények 1861-1918; izlazi u Budimpešti svake godine u dva a kasnije i u više svezaka. To je veoma važna edicija o statistici zemalja ugarske krune, pa prema tome i o statistici Hrvatske i Slavonije, ali i Vojne krajine.

- c. U tom razdoblju izlaze brojne knjige i studije o statistici. Golema je to povijesna građa za istraživanje svih područja iz života stanovništva, a za temu o kojoj je ovdje riječ (za istraživanje naselja i stanovništva i privrede i školstva itd.) posebno dragocjena. Širi popis tih autor-skih knjiga i drugih edicija donosimo na kraju knjige. Sve te publikacije sadrže važne podatke i za hrvatske pokrajine, napose o Dalmaciji, Istri i Vojnoj krajini, a do 1869/70. i o Hrvatskoj i Slavoniji. To je važni povijesni izvor uopće.
- d. U Budimpešti izlaze mnogobrojne statističke edicije, ne samo popisi stanovništva, nego i publikacije koje izlaze svake godine u brojnim opsežnim tomovima, koje su za Hrvatsku i Slavoniju, napose od 1860. dalje, od osobite važnosti, čak i nakon što je 1874. u Zagrebu ustanovljen posebni statistički ured za hrvatske pokrajine.
- e. Brojne su statističke edicije, godišnjaci i knjige i studije, koje izlaze u Budimpešti i Zagrebu, napose od 1880. godine sve do prvog svjetskog rata. Bila bi dugačka lista kada bih sve to ovdje naveo. To je moderna statistika koja prati sve segmente života stanovništva. Izvanredna je to povijesna građa. Treba samo ovdje spomenuti da se većina tih ključnih statističkih publikacija, koje su izlazile u Beču i Budimpešti, nalaze u Zagrebu, u Državnom statističkom uredu, knjižnici HAZU, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Hrvatskom državnom arhivu, ali i u drugim arhivima u Zemlji.

Naveo sam samo dio te vrlo bogate statističke literature i statističkih izvora. Na kraju knjige navodim više tih radova i drugih edicija o statistici. Veći dio tih knjige sam nabavio i pregledao. Sve te knjige ću pokloniti Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. No, postoji znatno veća literatura o statistici. To je nužno imati na umu. Nabavio sam one knjige koje se tiču teme u ovoj knjizi, Habsburške monarhije uopće i hrvatskih zemalja napose.

Uspjeh te moderne statistike u Habsburškoj monarhiji uopće, i kod svakog naroda u toj zajedničkoj državi napose, ovisio je: a) o razvoju moderne svjetske statistike i o organizaciji internacionalnih statističkih kongresa, koji su se održavali i u Beču i Budimpešti, na kojima se raspravljalo, veoma stručno i temeljito, o funkciji i razvoju moderne statistike, te prihvaćali jedinstveni modeli i formulari za prikupljanje i obradu svih statističkih podataka u svim državama; b) o utemeljenju i organizaciji statističkih ureda ne samo u Beču i Budimpešti, nego u drugim pokrajinama u Habsburškoj monarhiji i o obradi i publikaciji tih statističkih podataka; c) o organizaciji i sustavnom prikupljanju statističkih podataka na svim područjima života stanovništva i države, u svim dijelovima zemlje, u svakom mjestu, u svakom gradu i selu; d) o stručnoj obradi i sustavnom objavljivanju statističke građe svake godine i pokretanju brojnih statističkih edicija; e) o razvoju statistike kao znanosti, napose na području o kojima je ovdje riječ; f) o obrazovanju i edukaciji stanovništva, o razvoju pismenosti i školstva u zemlji.

Na temelju svega toga, kada imamo u vidu sve te mnogobrojne statističke edicije, brojne opsežne knjige i izvanredne studije, kao i mnogobrojne pedantno uređene tabele, od kojih možemo mnogo naučiti, lako je zaključiti da je u Habsburškoj monarhiji bila veoma razvijena moderna statistika, napose od početka 19. stoljeća do 1918. godine, do raspada te višenacionalne i višekulturne države. Na tim se osnovama dalje razvijala statistika. To je prvorazredni izvor za istraživanje svih područja života stanovništva i države. Ako temeljito ne upoznamo tu objavljenu statističku građu i ujedno neobjavljene arhivske statističke izvore, za što je potrebno mnogo vremena i marljivosti, mnogo godina rada u stranim i domaćim arhivima i knjižnicama, posve je jasno da je vrlo teško ako ne i nemoguće istraživati proces izgradnje moderne nacije, ali i modernog društva uopće.

3. ETNOGRAFSKA STATISTIKA I ETNIČKA IDENTIFIKACIJA

4.1. Istraživanje etničkih struktura stanovništva

Ta raznovrsna statistička građa, sve te statističke knjige i studije, popisi stanovništva, brojna etnografska i lingvistička istraživanja i etnografske/jezične karte, sadrže podataka i o etničkoj i nacionalnoj identifikaciji i etničkim strukturama stanovništva svih naroda i svih etničkih grupa (nacionalnih manjina) u Habsburškoj monarhiji uopće i kod svakog naroda napose, podatke o njihovom položaju: kulturnom, obrazovnom, socijalnom, političkom, ekonomskom i svakom drugom. Ti se dragocjeni podaci (o identifikaciji tog stanovništva: i etničkoj i jezičnoj i kulturnoj i obrazovnoj i vjerskoj i socijalnoj i rodnoj i pokrajinskoj i političkoj i državnoj i svakoj drugoj) nalaze: u brojnim popisima stanovništva, u brojnim statističkim knjigama, studijama i godišnjacima, u školskim dokumentima (u imenicima i maticama svih škola i fakulteta), u brojnim časopisima, u vojnim dokumentima, u sudskim spisima, u dokumentima o iseljenicima i "strancima", u maticama rođenih i umrlih itd.

4.2. Osnovice i etape etničke identifikacije

S gledišta procesa modernizacije, a time i razvoja statistike, kao i postupnog procesa izgradnje novog građanskog i industrijskog društva i svih povijesnih pojava vezanih uz masovnu etničku i nacionalnu identifikaciju stanovništva, uz tu multikulturalnu identifikaciju koja se stalno mijenja i razvija, koja u sebi sadrži silne napetosti, postoji nekoliko etapa u razvoju.

I. RAZDOBLJE PRED-MODERNOSTI OD SREDINE 18. STOLJEĆA DO 1845. GODINE

- a. U tom razdoblju dominira vjerska i rodna i pokrajinska identifikacija stanovništva.
- b. Uz vjersku i pokrajinsku i regionalnu identifikaciju stanovništva, prisutna je (1) govorna neknjiževna jezična/etnička identifikacija, a zatim se, napose od kraja 18. i početka 19. stoljeća, postupno razvija (2) književna standardna jezična/etnička identifikacija.
- c. Od početka 19. stoljeća, novi književni standardni jezik, jezik pismenosti i obrazovanja, postupno postaje najvažnija vrijednost za etničku/nacionalnu identifikaciju.
- d. Ni vjerska ni pokrajinska identifikacija nije nacionalna niti se tako može promatrati.
- e. Vjersko opredjeljenje pučanstva, uz jezična i pokrajinska obilježja, u nekim sredinama složene multikulturalnosti, imalo je važnu ulogu u etničkoj identifikaciji.
- f. To je razdoblje izvorne multikulturalnosti i multietničnosti na prostoru Habsburške monarhije uopće i svih pokrajina napose, ali i na prostoru većine europskih država.

II. POČECI MODERNOSTI OD 1846. DO 1851. GODINE

- a. To razdoblje obilježili su popisi stanovništva 1846. i 1851. godine, kada se pokušalo statistički istražiti i etničke strukture stanovništva u Habsburškoj monarhiji.
- b. Etničku identifikaciju i etničke strukture stanovništva određivalo se prema "narodnom jeziku" kojim govori stanovništvo u pojedinim pokrajinama: Sprache, Muttersprache, Familiensprache, Umgangssprache, Lebende Sprache.
- c. To je početak službene/državne odluke da se administrativnim putem (u tijeku obavljanja popisa stanovništva, preko upisnih formulara i upisnih tabela) pokuša odrediti i ispitati stanje jezične i etničke identifikacije stanovništva na čitavom prostoru Habsburške monarhije. To je dakako pokušaj određenja „identiteta drugoga“.
- d. To je nastojanje - koje tada nije uspjelo, ali će uspjeti od 1880. godine dalje - da se putem administrativnih odluka jezična/etnička identifikacija formira i modelira „odozgo“. Nemamo dokumenata da upoznamo kako je na to reagiralo pučanstvo.
- e. Od tada jezik i kultura svakog naroda i svake etničke grupe, i njihove supkulture, kao objektivne pojave, kao nove etničke/nacionalne vrijednosti, postali su ključne osnovice u određivanju svake etničke/nacionalne identifikacije, u svim državama i pokrajinama.

III. UTEMELJENJE MODERNOSTI OD 1851. DO 1880. GODINE

- a. Popisi iz 1846. i 1851. godine pokazali su da stanovništvo u Habsburškoj monarhiji, masovno nepismeno, ne zna odgovoriti na pitanje kojim narodnim jezikom govori (u rubrici je bilo jedno od pitanja o jeziku: Sprache, Muttersprache, Familiensprache, Umgangssprache), a time i kojoj narodnosti (Nationalitäten) pojedinci pripadaju.⁷³
- b. Nakon toga, državne su vlasti, putem zakonskih odredbi ministarstva, naredile da se u svim školama, od pučkih preko gimnazija do sveučilišta, uvede obavezna identifikacija učenika: i vjerska i etnička, i socijalna i pokrajinska i državna. Sve su škole, napose srednje, i fakulteti dobili službene formulare u kojima se upisuju svi ti podaci.
- c. Tri jezika su pokazivala etničku/nacionalnu identifikaciju učenika i studenata: Materinski jezik (Muttersprache), nastavni jezik (Unterrichtssprache) i javni ili komunikacijski jezik u pokrajini (Lebende Sprache). Sve su škole i svi fakulteti morali u svojim službenim dokumentima (imenicima i maticama) uvesti i etničku identifikaciju učenika i studenata. Na taj način država je, putem školskih zakona i školovanja, uz vjersku identifikaciju, sada odgajala mlade ljude i u svojoj etničkoj i nacionalnoj identifikaciji. Jezik i nacionalnost (Sprache und Nationalität) a time i nova građanska kultura postali su jednoznačni. To je odluka i internacionalnih kongresa. O tome postoji brojni dokumenti.⁷⁴
- d. Osim toga, u tom su se razdoblju pojavile mnogi radovi u kojima se nastoji i teorijski i praktično odrediti etničku strukturu stanovništva u Monarhiji, to su:
 - a) brojne jezične i etničke karte (*Sprachen-karte*) naroda u Monarhiji;
 - b) radovi lingvisti, statističara i geografa; o tome u svojim radovima raspravljaju: J. P. Šafařík, J. Hain, K. Czoernig, A. Ficker, G. Fr. Kolb, K. Keleti i drugi.

IV. RAZDOBLJE MODERNOSTI OD 1880. DO 1918. GODINE

- a. Od školske godine 1850/51. dalje, ponavljam, u svim je školama i na svim fakultetima, u njihovim najvažnijim dokumentima (imenicima i maticama) uvedena jezična, a time i jezična/etnička i nacionalna identifikacija učenika (Nationalität). Nakon trideset godina, pripremajući se za popis stanovništva 1880. godine, državne su statističke institucije zaključile da napokon mogu u upisne formulare unijeti rubriku o jezičnoj etničkoj identifikaciji, vjerujući da je sada bar jedan član porodice školovan i pismen i da će moći, u ime svih ukućana, odgovoriti na pitanje kojim jezikom govore. Od tada u svim popisima stanovništva, od 1880. do zadnjeg popisa u Habsburškoj monarhiji 1910. godine, uvodi se jezična/etnička (nacionalna) identifikacija stanovništva. Ključna identifikacijska oznaka za nacionalnost (*Nationalität*) kod svih naroda u toj Monarhiji, pa tako i u svim hrvatskim pokrajinama, od tada je bio jezik: materinski jezik (*Muttersprache*) ili jezik obitelji (*Familiensprache*) ili javni/službeni jezik u pokrajini (*Umgangssprache*).
- b. Od 1880. godine dalje ne samo popisi stanovništva nego i sve statističke edicije, koje izlaze svake godine, sadrže jezičnu/etničku i nacionalnu identifikaciju i sadrže etničke strukture stanovništva svih naroda i svih etničkih grupa u Monarhiji. Golema je ta etnička i statistička građa. Jasno je da bez tih dokumenata, kojih ima u obilju, ne možemo raspravljati ni o jednom segmentu koji se tiče fenomena etniciteta: ni o razvoju tzv. nacionalne svijesti niti o izgradnji i razvoju moderne nacije, niti o multietničnosti.

Ako to imamo na umu, jasno je da samo na toj građi, koja sadrži različite izvore i statističke podatke o masovnoj identifikaciji stanovništva, možemo utemeljiti istraživanja o etničkim strukturama stanovništva

⁷³ Kada raspravljamo o etničkoj identifikaciji nužno je imati na umu tadašnju masovnu nepismenost stanovništva. Sredinom 19. stoljeća u Monarhiji je, gotovo kod svih naroda, nepismenost preko 95/96%, a često i više.

⁷⁴ **Izvori za školstvo i etničku identifikaciju učenika i studenata** u tom razdoblju: *Statistische Uebersicht über die österreichischen Gymnasien*, Wien 1850-1860; *Statistische Uebersicht über die österreichischen Gymnasien 1865-1872*; *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, časopis izlazi svake godine od 1850 do 1868, Wien; *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, Wien 1852, Heft I. (str. 1-177) i IV. (str. 1-208); *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, Wien 1853, Heft II. (1-43) *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, Wien 1855, Heft V (1-116); *Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, Wien 1858, Heft I. (1-152) i IV. (1-104); *Verhandlungen der k. k. Statistischen Central-Commission im Jahre 1863, Formulare zur Unterrichts-Statistik*, Wien 1864, 140-153; *Statistika nastave u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*, Zagreb 1873; Haushofer 1872 (129, 135, 412-16).

u razdoblju od 18. do 20. stoljeća. Naravno da moramo koristiti i druge izvore, ali je ovdje riječ o masovnoj identifikaciji stanovništva, a te podatke za većinsku masovnu identifikaciju stanovništva ne sadrži ni jedan drugi povijesni izvor. Prema tome, etničku identifikaciju i etničke/nacionalne strukture stanovništva u 18. i 19. i 20. stoljeću mogu se istraživati, ali samo na tim izvorima. Drugo su sve priče i beskrajna domišljanja.

Na temelju tih izvora, koji sadrže historijsku statistiku, možemo pratiti nekoliko procesa: 1) interes i zanimanje službene statistike (putem državnih institucija i popisa i brojnih izvještaja o stanovništvu, mnogih različitih konkripcija) i autora tih knjiga za mnogostruku identifikaciju stanovništva svih tih naroda; 2) proces pojave i razvoja samo-identifikacije stanovništva na "terenu", kod svakog naroda napose, u različitim razdobljima i na različitim prostorima, unutar različitih kultura i društava; 3) proces razvoja statističke znanosti (njezine metode i organizaciju) u tom praćenju razvoja i identifikacije tog stanovništva; 4) stupanj i razinu razvoja pojedinih naroda na mnogim područjima života. Zato su svi ti popisi stanovništva i napose sve te knjige izuzetno dragocjen povijesni izvor, jer se sada autori tih knjiga, s vremenom sve više, služe egzaktnim statističkim pokazateljima.

To su izvanredni izvori za istraživanje, uz mnoge druge teme, ne samo etničkih i/ili nacionalnih identiteta, nego i procesa nastanka i razvoja mnogostrukih identiteta, koji nastaju na mnogim područjima života svakog naroda. Kod svih naroda u Europi i napose kod svih naroda u Habsburškoj monarhiji, postoje i multikulturalnost i multietničnost i mnogostruki identiteti. Brojni povijesni izvori i različiti popisi stanovništva, veoma korisne različite konkripcije o stanovništvu i sve te knjige sadrže obavijesti o postojanju i multikulturalnosti i multietničnosti kod tih naroda, koje tvore slijedeće pojave i vrijednosti:

1. **Vjera** - obavijesti o religijama i o vjerskoj pripadnosti stanovništva:
 - a) obavijesti o organizaciji vjerskih/konfesionalnih zajednica i njihovih crkava,
 - b) o svećenicima i broju vjernika, o vjerskim školama, učilištima i fakultetima,
 - c) o imovinskom stanju pojedinih crkava i o njihovom položaju i moći u državi;
 - d) to je dugotrajna i najjasnija i neupitna vjerska identifikacija stanovništva.
2. **Jezič** - obavijesti o pripadnost stanovništva jezičnim zajednicama:
 - a) obavijesti o "narodnim" jezicima i pripadnosti ljudi jezičnim zajednicama;
 - b) jezik ("narodni jezik", književni jezik, jezik nastave i materinski jezik) i jezična zajednica već od početka 19. stoljeća, napose od 30-tih godina i napokon od 1846. godine dalje postaju (kao objektivne i stvarne i životne pojave) najvažnije vrijednosti za etničku i nacionalnu identifikaciju stanovništva svih naroda u Monarhiji;
 - c) od tada se, u svim službenim/javnim dokumentima i formularima koje propisuje austrijsko ministarstvo, jezik i nacionalnost izjednačuju: *Sprache und Nationalität*, tj. jezik i jezična zajednica (Sprache) = etnička/nacionalna zajednica (Nation);
 - d) od tada, od 1846/51. godine dalje, u tim izvorima nalazimo, s vremenom sve više, dosta obavijesti o "narodnim" jezicima i o pripadnosti ljudi jezičnim zajednicama;
 - e) ali je problem identifikacije tog "narodnog" književnog jezika, kod svakog naroda napose, na jednoj i, na drugoj strani, poistovjećivanja ljudi s tim jezikom, izuzetno kompleksan, kako zbog tek početnog razvoja standardnog književnog jezika kod pojedinih naroda, tako i zbog teškoća da se s tim književnim jezikom poistovjeti nepismeno stanovništvo koje govori regionalnim neknjiževnim jezicima i koje stoga stoljećima žive unutar mnogih regionalnih jezičnih supkultura.
3. **Kultura** - obavijesti o pripadnosti ljudi regionalnoj ili nacionalnoj kulturi:
 - a) obavijesti o postojanju više regionalnih supkultura i identifikaciji s njima,
 - b) te o nastanku građanske nacionalne kulture koja obuhvaća sve segmente naroda,
 - c) obavijesti o procesu nastanka jedinstvene/nacionalne kulturne zajednice.
4. **Obrazovanje** - obavijesti o pripadnosti ljudi različitom stupnju obrazovanja:
 - a) obavijesti o stupnju i strukturi obrazovanja stanovništva kod pojedinih naroda;
 - b) do sredine 19. stoljeća, većina stanovništva (preko 96%) je nepismena.
5. **Školstvo** – obavijesti o stanju i razvoju školstva kod pojedinih naroda:
 - a) obavijesti o školstvu: pučkom, srednjem i visokom (sveučilištima);
 - b) obavijesti o broju škola, fakulteta, te broju učenika, studenata i nastavnika.
6. **Privreda** – obavijesti o razvoju privrede pojedinih pokrajina i naroda uopće:
 - a) obavijesti o svim razinama i područjima privrede, napose poljoprivrede;
 - b) statistički podaci o pojedinim privrednim granama i produktivnostima;
 - c) statistički podaci o privrednim organizacijama i proizvodima.

7. **Kapital, banke, produktivnost** – obavijesti o financijama i produktivnostima:
- obavijesti o postojanju i razvoju kapitala i banaka kod pojedinih naroda,
 - obavijesti o produktivnosti kod pojedinih naroda i države uopće.
 - ti se dragocjeni podaci u izvorima s vremenom vrlo iscrpno donose.
8. **Država** - obavijesti o državi i političkom ustrojstvu u kojima stanovništvo živi:
- obavijesti o državi i državnoj organizaciji u kojoj stanovništvo živi,
 - obavijesti o državi na dvije razine: (1) o Habsburškoj monarhiji kao zajedničkoj državi svih naroda i (2) napose o „narodnoj državi“ svakog naroda,
 - o identifikaciji stanovništva s tim državama i državnim organizacijama.
9. **Politički sustav** – obavijesti o političkom razvoju i političkom ustrojstvu:
- obavijesti o političkom ustrojstvu u kojem stanovništvo živi;
 - o identifikaciji stanovništva s političkim ustrojem u kojem živi,
 - obavijesti o procesu razvoja jedinstvene političke zajednice svakog naroda.
10. **Domovina** - obavijesti o pripadnosti stanovništva domovini u kojoj živi:
- obavijesti o shvaćanju pojma "domovine" kao države ili pokrajine ili regije,
 - o identifikaciji s "domovinom" kao užom regijom, pokrajinom, gradom, državom;
 - obavijesti o različitim stupnjevima poimanja patriotizma kod stanovništva.
11. **Muški/ženski rod** - pripadnost muškoj ili ženskoj populaciji:
- obavijesti o broju muškaraca i žena u populaciji stanovništva;
 - obavijesti o dobnoj/starosnoj strukturi stanovništva svih naroda;
 - ti su podaci stalno prisutni u svim izvještajima o stanovništvu.
12. **Socijalni položaj ljudi** – pripadnost ljudi pojedinim socijalnim strukturama:
- obavijesti o pripadnosti stanovništva različitim socijalnim strukturama,
 - o različitim socijalnim položajima stanovništva kod svakog naroda napose.
13. **Grad i selo** - pripadnost stanovništva selu ili gradu:
- obavijesti o broju gradova i sela, o stanovništvu u gradovima i na selu;
 - do kraja 19. stoljeća, većina stanovnika živi na selu, u vrlo lošim uvjetima.
14. **Stanovništvo** – obavijesti o broju i statusu vojnog i civilnog stanovništva:
- obavijesti o broju i položaju civilnog stanovništva kod svih naroda;
 - te o broju i položaju i statusu vojnog stanovništva;
 - statistički podaci o svim strukturama stanovništva kod svih naroda.
15. **Zvanja i zanimanja** – obavijesti o zvanjima i zanimanjima stanovništva:
- obavijesti o strukturi obrazovanja te o zvanjima i zanimanjima stanovništva;
 - to su važne obavijesti o obrazovnom i socijalnom položaju stanovništva.
16. **Običaji** – obavijesti o različitim običajima naroda i njihova stanovništva:
- pojedini autori donose dosta obavijesti o običajima pojedinih naroda,
 - napose obavijesti o običajima pojedinih regija i pokrajina.
17. **Stanovanje, nošnja i prehrana** – obavijesti o stanovanju i nošnji stanovništva:
- to su dragocjene obavijesti, jer je riječ o ključnim životnim uvjetima ljudi,
 - napose su važne obavijesti o kulturi stanovanja i prehrane stanovništva,
 - prema tim obavijestima, postoji vrlo niska razina stanovanja i prehrane.
18. **Zdravstvena zaštita** – obavijesti o zdravstvenoj zaštiti stanovništva:
- obavijesti o broju liječnika i babica i bolnica kod pojedinih naroda,
 - obavijesti o bolestima i epidemijama koje su harale u 18. i 19. stoljeću,
 - prema tim obavijestima, zdravstvena zaštita stanovništva bila je vrlo niska.
19. **Nacionalni karakter** – obavijesti o nacionalnom karakteru stanovništva:
- na temelju tih obavijesti autori su pisali o nacionalnom karakteru pojedinih naroda;
 - tim podacima, u kojima ponekad ima i pretjerivanja, valja pristupiti oprezno.
20. **Etničke grupe i etničke/nacionalne zajednice:**
- obavijesti o jezičnoj i kulturnoj i etničkoj raznolikosti kod nekog naroda,
 - obavijesti o postojanju etničkih grupa, etničkih i nacionalnih zajednica i
 - obavijesti o odnosu države prema toj etničkoj/nacionalnoj raznolikosti.

Obavijesti o tim pojavama možemo, s vremenom sve više, pratiti u tim izvorima. Sve su te povijesne pojave, koje nalazimo u izvorima i statističkim edicijama, važne za mnogostruku identifikaciju stanov-

ništva svih naroda u Habsburškoj monarhiji, pa tako i hrvatskog naroda. Uz to, valja imati na umu da je komparacija u tim izvorima prisutna na mnogim razinama. Stoga i te komparacije moramo i pratiti i temeljito upoznati.

Prema tim brojnim izvorima i knjigama, sve su te povijesne pojave/strukture/zajednice prolazile dugi proces unutrašnjeg razvoja, a time i *unutrašnjeg priznavanja*, tj. proces samo-identifikacije stanovništva, i *vanjskog priznavanja*, a to je, kako je poznato, identitet drugoga ili drugih. To je dugi proces pojave i razvoja tih povijesnih pojava i struktura i zajednica, ali i proces njihovih stalnih promjena.

Međutim, od 1846/1851. godine etničku/nacionalnu identifikaciju (Nationalität, Nation) kod svakog naroda određivale su, u svim tim statističkim edicijama i državnim dokumentima (koji su se odnosili na upravu, sudstvo, školstvo, vojsku, lične dokumente i putne isprave) slijedećih pet ključnih vrijednosti: suvremeni *književni jezik, obrazovanje, nacionalna kultura, podrijetlo, običaji i vjera* (Sprache, Bildung, Abstammung, Sitten und Religion).⁷⁵

No, uvijek je, uz materinski ili obiteljski jezik (*Muttersprache* ili *Familiensprache*), prije svega moderni i suvremeni *književni jezik* i na taj način jedan javni komunikacijski jezik (koji je imao različite nazive prema svojoj funkciji: *Landessprache, Lebendesprache, Umgangssprache, Hochsprache, Unterrichtssprache*) svakog većinskog naroda u Habsburškoj monarhiji bio glavna i najvažnija objektivna vrijednost u određenju etničke/nacionalne identifikacije stanovništva u svim pokrajinama Habsburške monarhije. Taj su novi standardni književni jezik, u različitim prilikama, različito vrednovali i stoga različito imenovali. Zbog toga je ovdje potrebno, za naše razmatranje jezika i jezične zajednice i njihova identiteta, a onda i etničke i/ili nacionalne identifikacije, unijeti ukratko još dodatna objašnjenja o ta dva različita procesa etničke identifikacije, a time i dva različita pristupa etničke i/ili nacionalne identifikacije stanovništva.

Kada se bavimo ovom temom, etničke ili nacionalne identifikacije uopće, uvijek najprije valja i objasniti i shvatiti proces unutrašnjeg priznavanja književnog jezika i njegova identiteta i jezične zajednice i jezičnog kolektiviteta jednog naroda. Da bi se postiglo unutrašnje priznavanje jezika kod nekog naroda, a time i priznavanje njegova identiteta, da bi svi segmenti jednog naroda (umjesto mnogih regionalnih narječja i supkultura) prihvatili jedan književni jezik, koji će postupno integrirati sve te segmente na mnogim razinama (na jezičnoj, kulturnoj, obrazovnoj, komunikacijskoj i etničkoj identifikacijskoj razini), nužno je da taj jezik postigne standardne osnovice: potrebno je da neka grupa/elita kod tog naroda izabere jedno narječje, koje ima najdužu tradiciju, ali koje će prihvatiti svi dijelovi i sve pokrajine tog naroda, da napiše i objavi modernu gramatiku i pravopis i rječnik na temeljima suvremenih filoloških dostignuća i da zatim taj književni jezik uvede u javni komunikacijski sustav – u novinstvo, školstvo, upravu, vojsku i uopće javnu komunikaciju, da na tom jeziku počne pisati književna i znanstvena djela. Tek nakon toga, nakon unutrašnjeg priznavanja jednog književnog jezika i izgradnje jedne cjelovite književne zajednice, slijedi vanjsko priznavanje tih identiteta: i jezika i jezične zajednice, a time postupno i etničke/nacionalne zajednice.⁷⁶

4.3. Etnografska statistika i vjerska identifikacija

4.3.1. Vjerska identifikacija i stanovništvo

U svim statističkim edicijama, u popisima stanovništva i u svim knjigama koji se odnose na stanovništvo u Habsburškoj monarhiji, pa tako i na stanovništvo u hrvatskim pokrajinama, prisutna je identifikacija ljudi: i vjerska i rodna i dobna i socijalna i pokrajinska i državna i vojna/civilna i obrazovna itd. Identifikacija ljudi je, prema tome, uvijek mnogostruka. Te će identifikacije, napose vjerska i pokrajinska i državna, ostati trajne i neupitne u čitavom tom razdoblju, od sredine 18. stoljeća dalje, ali i od ranije, sve do 1918. godine, ali i kasnije. Vjerska identifikacija uvijek se, međutim, nalazi na prvom mjestu u svim formularima i svim rubrikama, u svim popisima stanovništva i u svim tim dokumentima: osobnim, školskim, državnim, vojnim, sudskim, vjerskim i drugim. Pripadnost određenoj vjeri i vjerskoj zajednici, a time i vjerska identifikacija, ostat će u dokumentima i onda kada nema ni

⁷⁵ Usp. o tome: Kolb 1862 (140-41); Czoernig 1857, sv. I.

⁷⁶ Usp. o tome: Škiljan (2002) i literaturnu o jeziku i jezičnoj zajednici u toj knjizi.

jedne druge identifikacije. Iako o tome, o vjerskoj identifikaciji u mnogim spisima i dokumentima, ima i iznimaka. Po tome, ali i mnogim drugim vanjskim obilježjima u životu stanovništva u toj Monahinji uopće, koja tu populaciju vezuje uz vjeru, ali i koja ljudima nameću i vjera i svećenici i vlast (politička i državna) to je izrazito religiozno društvo. Pritom katolička crkva na ovim prostorima, kao i u Europi uopće, ima dominantnu ulogu u životu ljudi.

Vjerska identifikacija ili pripadnost određenoj vjerskoj zajednici (konfesiji) na tim prostorima započela je davno, već u ranom srednjem vijeku, ali u pravnom i svakom drugom pogledu, prema uputama koje su dale državne vlasti u dogovoru s Crkvom, masovna vjerska „službena“ identifikacija započela je upisom vjernika u matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih osoba od 16/17. stoljeća dalje. To su najvažniji dokumenti koji svjedoče o tome. Potvrda o pripadnosti određenoj vjerskoj zajednici i državi, a time i potvrda o mjestu i datumu rođenja i vjenčanja ljudi, postala je najvažniji osobni/pravni dokument za stanovništvo.

U svakom slučaju, to je dragocjena povijesna građa (matice rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba) za istraživanje stanovništva, a time i njihove vjerske identifikacije. Na tim izvorima su nastale mnoge magistarske radnje i disertacije. Toj građi, koje ima veoma mnogo, međutim, valja pristupiti oprezno. Prvo, pitanje je jesu li svećenici upisivali i dozvolili da se u te matične knjige upišu svi stanovnici naselja: svi tzv. "otpadnici" od Crkve, lopovi, razbojnici, prostitutke, djeca rođena izvan brakova, nevjernici, "vještice" itd. Drugo, pitanje je koliko su svećenici bili revni u vođenju tih matičnih knjiga. Evo dokaza da to svećenici nisu uvijek radili marljivo. Kada se u Hrvatskoj pripremalo za popis stanovništva 1851. godine, vlasti su već 1850. godine pozvale svećenike da im u tome pomognu, da iz matičnih knjiga prepisu broj stanovnika u svakom naselju i da te podatke pošalju komisiji za provedbu tog popisa stanovništva. Međutim, službene su vlasti tada u Hrvatskoj iskazali silne zamjerke na račun svećenika: formirana je komisija koja je poslana da na terenu ispita ta stanje matičnih knjiga. Ali se pokazalo da svećenici vrlo neredovito vode matične knjige, da su im te knjige manjkave, da broj stanovnika prepisuju prema starijim dokumentima, da su neažurni itd. Zbog tih nedostataka, tada se zaključilo da su podaci o stanovništvu, koje su sa zakašnjenjem slali neki svećenici, praktično neupotrebljivi. Tada je Hrvatski Sabor donio zakonske odluke da civilne vlasti nadgledaju vođenje knjiga rođenih i umrlih osoba.⁷⁷

O vjeri i vjerskoj identifikaciji stanovništva, kod svih naroda u Habsburškoj monarhiji, ima vrlo mnogo dokumenata. Te podatke sadrže sve statističke edicije od samog početka. To su dragocjeni izvori za istraživanje više tema. Ipak, tu vjersku identifikaciju stanovništva i vjerske/konfesionalne strukture u hrvatskim pokrajinama, u komparaciji s drugim narodima u Habsburškoj monarhiji, iako o tome ima vrlo mnogo dokumenata, ovdje neću analizirati temeljito, jer je to preopširna tema. Donosim samo kratki tabelarni pregled.

4.3.2. Vjera i etničke/nacionalne strukture stanovništva

No, prije toga potrebno je odgovoriti na pitanje smijemo li na temelju vjere i vjerske opredijeljenosti ljudi, na temelju vjerske identifikacije, istraživati i upoznati njihovu etničku i nacionalnu identifikaciju. Prvo, kako je rečeno, vjerska identifikacija, a time i pripadnost nekoj vjeri/konfesiji, nije isto što i etnička/nacionalna identifikacija, pripadnost određenoj etničkoj grupi (tzv. nacionalnoj manjini) ili nacionalnoj zajednici. Pa ipak, bilo je pokušaja da se preko vjerske identifikacije promatra etnička pripadnost stanovništva. To je u Monarhiji radilo više autora.⁷⁸ Najpoznatiji pokušaj je učinio E. Fényes.⁷⁹ On je vjersku identifikaciju stanovništva u zemljama ugarske krune, a time i u hrvatskim pokrajinama, poistovjetio s nacionalnostima.

Pod utjecajem tih knjiga, napose knjiga E. Fényesa, M. Lorković 1939. godine, također na temelju vjerske identifikacije u hrvatskim zemljama na početku 19. stoljeća, govori o nacionalnom sastavu

⁷⁷ O tome ima dokumenata u spisima *Banskog vijeća* i *Banske vlade* iz razdoblja od 1850. do 1854. godine u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. O tome više u knjizi o popisu stanovništva 1851. godine.

⁷⁸ Engel (1798); Demian (1804. i 1805. i 1806); Liechtenstern (1812. i 1818. i 1821); Pál Magda (1832. i 1834); Hietzinger (1817. i 1820. i 1823); Fényes (1842. i 1843.) i drugi.

⁷⁹ Fényes (1842 I, 26-52).

stanovništva: "Vjerska statistika daje nam uvid u etnički sastav građanske Hrvatske onoga vremena. Katolički elemenat gotovo je bez iznimke hrvatski, osim nekog broja Nijemaca u gradovima. Kalvinsko žiteljstvo je pretežno mađarske narodnosti, dijelom još ostatak od prije turskih vremena, dijelom kasnije naseljeno (...) Pravoslavno pučanstvo identificiramo danas sa srpskim; ono drži područja koja je zapremilo u tursko doba i pri zadnjem velikim seobama koncem XVII. vijeka. Jača njemačka i mađarska kolonizacija u hrvatske krajeve u to vrijeme još nije primjetljiva (...) Građanska Hrvatska i Slavonija početkom prošloga vijeka nastavane su dakle gotovo isključivo starosjedilačkim hrvatskim i doseljenim pravoslavnim življem. Ostale narodnosti čine jedva primjetljivu skupinu."⁸⁰

To je ova identifikacijska formula: vjera i vjerska pripadnost ljudi = nacionalnost i nacionalna pripadnost stanovništva. To je formula vjerske/etničke identifikacije.

Na temelju statističkih studija koje su nastale krajem 18. i početkom 19. stoljeća, koje, uz mnoge druge statističke podatke o narodima i zemljama u Habsburškoj monarhiji, donose i vjersku identifikaciju tog stanovništva, Lorković je izradio ovu "sliku konfesija u banskoj Hrvatskoj" početkom 19. stoljeća (1802/4. i 1815. godine).⁸¹

M. Lorković:

Vjerske strukture stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji početkom 19. stoljeća

Tabela br. 42

Hrvatske pokrajine	Katolici	Pravoslavni	Protestanti
Gradanska Hrvatska	400.000	4.800	40
Vojnička Hrvatska	195.300	180.800	5
Uža Hrvatska	595.300	185.600	45
Gradanska Slavonija	148.000	135.000	3.500
Vojnička Slavonija	102.300	84.300	2.600
Slavonija	250.300	84.300	6.100
Hrvatska i Slavonija	845.600	404.900	6.145

Polazeći od tih podataka o vjerskoj strukturi stanovništva iz 1802/4. i 1815. godine, koja nisu posve točna, i podataka koja je donio Elek Fényes 1842. i 1843. godine,⁸² Lorković je izradio sljedeću tabelu o "narodnostima" iz 1840. godine u županijama Hrvatske i Slavonije:⁸³

⁸⁰ Lorković (2005. str. 76-78) - pretisak izdanja iz 1939. godine.

⁸¹ Usp. Engel (1782); Demian (1804. i 1805.); Pál Magda (1832.); Hietzinger (1817.); Fényes (1842. i 1843.).

⁸² Fényes (1842. i 1843.).

⁸³ Lorković (2005. str. 86-87).

M. Lorković: "Narodnosti" u Hrvatskoj i Slavoniji 1840. godine

Tabela br. 43

Županije i Vojna kraj.	Stanovništvo	Hrvati	Srbi	Mađari	Nijemci	Slovaci	Grci	Albanci	Židovi
Hrvatska granica	498.947	258.454	240.493	-	-	-	-	-	-
Križevačka županija	70.281	68.367	1.769	-	-	-	-	-	145
Primorska županija	42.762	40.390	-	200	2.000	-	67	-	105
Poževačka županija	74.470	41.032	32.215	-	1.000	-	-	-	223
Srijemska županija	100.562	32.659	63.223	2.500	1.600	500	-	1.600	80
Slavonska granica	259.153	127.326	122.853	-	4.126	2.658	300	-	290
Varaždinska županija	131.305	130.678	153	-	-	-	-	-	474
Virovitička županija	146.048	96.730	42.495	2.451	3.500	400	-	-	472
Zagrebačka županija	282.202	279.991	978	-	1.000	-	-	-	313
UKUPNO	1.605.730	1.075.627	504.179	5.151	13.226	3.558	367	1.600	2.100

Prema knjigama E. Fényesa,⁸⁴ na temelju kojih je izradio gornju tabelu "narodnosti" u Hrvatskoj i Slavoniji, iako moramo biti oprezni kada za to razdoblje govorimo o tom broju stanovništva, Lorković donosi i postotak tih "narodnosti", tj. postotak Hrvata, Srba i Nijemaca u Banskoj Hrvatskoj iz 1840. godine. Druge postotke "narodnosti" ne navodi.

Lorković je uvjeren da ta "statistika vjeroispovijesti" (vjerska identifikacija) daje "prilično jasan uvid i u nacionalni sastav banske Hrvatske" (vjersku/etničku identifikaciju) i početkom 19. stoljeća i 1840. godine, ali i kasnije. Po njemu, katolici su "gotovo bez iznimke Hrvati", a pravoslavci Srbi, dok su protestanti Nijemci i Mađari. Prema tome, u tom i svakom drugom slučaju, vjerska identifikacija (tj. vjerska/konfesionalna identifikacija) jednaka je nacionalnoj identifikaciji. Po tom modelu, i uvjerenju koje su zastupali mnogi, među njima i neki srpski historičari, napose kad je riječ o identifikaciji pravoslavca u hrvatskim pokrajinama, na temelju vjerskih struktura stanovništva može se, kod svakog naroda i u svakoj državi napose, "lako i precizno" odrediti njihov etnički sastav i stoga njihove nacionalne strukture. To međutim ne stoji. Problem je daleko složeniji. I povijesni izvori o tome govore posve drugačije.

Lorkovića sam uzeo kao primjer. Takvih pokušaja ima više. Ipak ovdje neću ulaziti u analizu njegovih podataka o stanovništvu u hrvatskim pokrajinama, niti ću navesti druge takve primjere, jer je to opsežna tema. O tome na drugom mjestu. Moram međutim istaći da su svi takvi pokušaji, poistovjećivanja bilo koje vjere/konfesije i vjerske identifikacije stanovništva s njegovim nacionalnim opredjeljenjem, u osnovi pogrešni. I to iz slijedećih razloga.

Prvo, identifikacija s nekom vjerom i crkvom i crkvenom organizacijom (pri čemu je vjera i konfesija ključna odrednica) drugačija je od etničke i napose od nacionalne identifikacije, koja se, kako ćemo vidjeti, prije svega osniva na svjetovnim ne-vjerskim vrijednostima, u prvom redu na identifikaciji stanovništva s jezikom (književnim, javnim, materinskim, jezikom nastave itd.), i pokrajinom ili državom u kojoj živi, i novom građanskom kulturom određenog naroda ili na identifikaciji neke etničke grupe s njezinom supkulturom. Drugim riječima, vjerska identifikacija i pripadnost ljudi nekoj konfesiji i crkvi nije isto što i etnička i nacionalna pripadnost, pripadnost ljudi nekoj naciji ili etničkoj grupi. Vjera i

⁸⁴ Fényes 1842. i 1843.

konfesija nije područje etniciteta, koji se osniva na svjetovnim vrijednostima, iako u nekim slučajevima, kao npr. tada i kasnije kod Hrvata i Srba u hrvatskim pokrajinama, ali i u nekim drugim državama kad je riječ o vjerskoj pripadnosti, može samo donekle pomoći u tom određenju: u tom slučaju to je vjerska/etnička identifikacija koju, u kombinaciji sa svjetovnim vrijednostima (jezikom, kulturom, običajima itd.), moramo i rabiti i promatrati veoma oprezno. Pa ipak, pripadnost nekoj konfesiji i crkvi, koju je stoljećima iskazivalo stanovništvo, bez obzira na njegovu masovnu neukost i nepismenost, bila je od velike pomoći znanstvenicima. Zbog dugoga trajanja vjere i vjerskih zajednica u životu svih naroda u Habsburškoj monarhiji, i u Europi uopće, i ujedno dugotrajne vjerske pripadnosti stanovništva, koju je (pripadnost) mnogo lakše i iskazati i upoznati nego li pripadnost nekoj etničkoj grupi i/ili nacionalnoj zajednici, ali i zbog velikog utjecaja i goleme moći koju je vjera uopće i napose katolička Crkva imala u državi, vjerska i/ili konfesionalna identifikacija ljudi nalazi se, kako je rečeno, u svim formularima i rubrikama statističkih edicija na prvom mjestu. Vjera i vjerska identifikacija i pripadnost stanovništva vjerskim zajednicama, a time i utjecaj vjere i crkve i svećenika na život stanovništva uopće, nezaobilazna je tema kada proučavamo etničku i svaku drugu identifikaciju ljudi.⁸⁵ Ali, ponavljam, uvijek moramo imati na umu da vjera i vjerska identifikacija nije područje određenja strukture etnosa i etniciteta, dakle da vjera/konfesija nije područje ni etničkog ni nacionalnog identiteta. Tek kada u dokumentima, prije svega u modernim popisima stanovništva, uz vjersku i pokrajinsku imamo i jezičnu identifikaciju ljudi (njihove odgovore na pitanje kojim jezikom govore: koji im je materinski jezik ili javni jezik ili jezik nastave u školama) u tom slučaju, kako ćemo vidjeti kod Hrvata i Srba u hrvatskim pokrajinama, vjera može pomoći u određenju njihove etničke/nacionalne identifikacije.

Drugo, vjerska zajednica (koju predstavlja: 1. neka vjerska dogma, 2. organizacija crkve i svećenstva i 3. vjernici) nije isto što i etnička i/ili nacionalna zajednica (nacija). Vjera i vjerska zajednica (katolička ili pravoslavna ili protestantska ili bilo koja druga vjera) može okupiti različite etničke grupe, različite jezike i kulture. Vjerskih/konfesionalnih zajednica ima više u svakoj naciji. Nadalje, bitna je razlika u toj samoj identifikaciji. S određenom vjerom, a time i crkvom i vjerskom zajednicom, može se identificirati, u najzabačenijoj regiji i u svakom i najmanjem mjestu i u svakom selu gdje postoji crkva i svećenik, nepismeno i posve neuko stanovništvo. Dovoljno je samo da su vjernici, da posjećuju crkvu i da slušaju propovijedi svećenika, bez obzira na njegovo obrazovanje, i da su upisani u matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih. Ne moraju znati mnogo o toj vjeri ni o crkvenoj organizaciji niti o vjerskim spisima. Štoviše, neukom i posve nepismenom stanovništvu strani su i sami izvori i vjere i biblije i svi slični tekstovi i sve složene i nedokučive teološke studije o religiji. Nepismen čovjek prihvaća jednostavne vjerske obrede i tu jednostavnu dogmu. Svi ti objektivni pokazatelji (i neukost i nepismenost i siromaštvo većine vjernika) nisu stoljećima ometali vjersku pripadnost stanovništva, njegovu relativno jasnu identifikaciju s određenom vjerom i crkvom. Međutim, sasvim je drugačije s etničkom ne-vjerskom identifikacijom stanovništva, s pripadnošću ljudi nekoj etničkoj zajednici, sasvim je drugačija njihova identifikacija sa svjetovnim nacionalnim vrijednostima koje utječu na integraciju svih segmenata jednog naroda: identifikacija s književnim jezikom, građanskom kulturom, nacionalnim institucijama, nacionalnim simbolima, nacionalnim tržištem, jednom političkom zajednicom itd.

Za identifikaciju s tim svjetovnim ne-vjerskim vrijednostima potrebno je, prvo, da se te posve nove *cjelovite i homogene nacionalne vrijednosti* (standardni književni jezik, građanska nacionalna kultura, cjelovita politička zajednica, šire nacionalno tržište, nacionalni simboli, jedinstveni komunikacijski sustav itd.) pojave u zbilji, da je vidljiv proces njihova i nastanka i razvoja, da je vidljiv njihov utjecaj na okupljanje svih segmenata jednog naroda u nove veće i masovnije cjeline i, drugo, da se stanovništvo opismeni i obrazuje da može i upoznati i doživjeti i pratiti taj posve novi nacionalni svijet (i jezični, i kulturni, i politički, i teritorijalni, i privredni, i upravni, i institucionalni, i komunikacijski itd.) i da se s njim i interesno i psihološki i solidarno i u svakom drugom pogledu poistovjeti. Da taj nacionalni svijet i razumije i shvati i doživi. To je dakako proces postupne transformacije tradicionalnog svijeta u kojem, ponavljam, prevladava: masovni život stanovništva na selu, njegova masovna nepismenost, slaba edukacija, podijeljenost u mnoge pokrajine i regije, postojanje lokalnih i regionalnih supkultura, loša produktivnost itd. Taj novi nacionalni svijet (homogene nacionalne vrijednosti o kojima je riječ) obilježavaju pojavu posve novog nacionalnog svijeta unutar građanskog i industrijskog društva.⁸⁶

⁸⁵ O utjecaju religije na život stanovništva usp. Chaunu (2002) te literaturu i izvore u toj knjizi. Usp. seriju knjiga pod naslovom: *Kirchliche Geographie und Statistik*. Mnoge se nalaze na Internetu (Google Books).

⁸⁶ Usp. o tome Korunić 2006.

Nasuprot tome, crkve i vjere, katolička ili bilo koja druga, nisu tražile - niti je to bilo nužno za njihovo dogo stoljetno i milenijsko trajanje i za njihovu organizaciju, za njihovo trajanje i razvoj, za njihovu dominaciju i širenje na određenom području, unutar svake države, u Europi i izvan nje, za njihovu golemu i presudnu moć u društvu - nikakvu transformaciju i promjenu života većine stanovništva, promjenu njegove masovne nepismenosti, slabe edukacije, loših uvjeta njegova stanovanja i prehrane, loše ili nikakve njihove liječničke zaštite, neproduktivnosti u svakom pogledu itd. Dapače, gledajući u cjelini, često sasvim suprotno. O tome ima vrlo mnogo dokumenata, napose o tim procesima i stanjima u 18. i 19. stoljeću.

5. TERITORIJ I POVRŠINE HRVATSKE U 18. I 19. STOLJEĆU

5.1. Teritorij i površine (areal: milje² i kilometri²) hrvatskih pokrajina

Da bismo mogli istražiti stanovništvo hrvatskih zemalja, valja upoznati kolika je bila površina tih pokrajina od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. Ništa se toliko nije u tom razdoblju mijenjalo kao granice i površine i okoliš hrvatskih pokrajina. Na primjer, početkom 19. stoljeća nastaju Ilirske Provincije, zatim se formira Kraljevina Ilirija, unutar koje je, do 1822. godine, bio uključen dio hrvatskog teritorija, do desne obale Save. Osim toga, mijenjala su se upravna i politička područja, prekrajaju se županije, a onda i površine, napose od 1851. godine dalje. Zato je potrebno upoznati točne površine, posebno zbog broja i gustoće stanovništva.

Međutim, kada je riječ o tim promjenama granica i površina, koje nastaju i uključenjem Dalmacije unutar Habsburške monarhije i zatim formiranjem Ilirskih Provincija i Kraljevine Ilirije, valja odmah istaći slijedeće: prvo, točno mjerenje površina kraljevina i pokrajina u Habsburškoj monarhiji nastaje tek potkraj 18. i na početku 19. stoljeća; drugo, službeni su dokumenti i gotovo svi autori u svojim knjigama i statističkim pregledima te dijelove hrvatskog teritorija, koji su bili pridruženi Kraljevini Iliriji, promatrali kao dio civilne ili vojne Hrvatske; treće, tada su se pojavile brojne knjige i dokumenti u kojima se prikazuje stanovništvo i prostor tih novih cjelina, pa je lako istražiti statistiku stanovništva i naselja u tom razdoblju.

U knjigama i različitim izvorima tada se koriste dvije jedinice za određenje površine zemalja: *austrijska* ili *geografska milja*² (*österreichische Quadrat-Meile*, *geographische Quadrat-Meile*). U početku, krajem 18. i na samom početku 19. stoljeća, mnogi izvori spominju milje četvorne (*Quadrat-Meilen*), ali ne znamo o kojoj se milji² radi: o austrijskoj ili o geografskoj. Među njima naravno ima razlike, a te su razlike u površinama pokrajina značajne kada se vrši pretvorba tih milja² u kilometre². Kasnije, već od tridesetih godina 19. stoljeća, redovito se navode, za svaku zemlju, i jedna i druga jedinica za površine. Od 1869/70. godine za površine zemalja navode se slijedeće dvije jedinice: i geografske milje² i kilometri².

U izvorima se, za sve popise stanovništva do 1805. godine i kasnije, navode različiti podaci o površini pojedinih zemalja, pa tako i za površine hrvatskih pokrajina. Točne površine pokrajina vezane su uz nastanak katastra. No, kako se katastar neprekidno rektificira i dopunjuje, napose u 19. stoljeću, ispravljaju se i te površine. Krajem 18. i početkom 19. stoljeća objavljena su mjerenja: dužina granica i teritorija i površina u Monarhiji.

Kad je riječ o površinama zemalja i regija ugarske krune, ta je mjerenja konačno objavio **János Lipszky** (1) u knjizi: *Repertorium locorum objectorumque Hungariae, Slavoniae, Croatae, et conniorum Militarium magni item principatus Transilvaniae*, Budae 1808. i (2) u dvije geografske karte: a) *Tabula Generalis Regni Hungariae, Croatiae et Slavoniae* i b) *Mappa Generalis in IX sectiones moduli*, Pesthini 1810. Lipszky u tim djelima navodi geografske milje² (*geographische Quadrat-Meile*). Ali su se uskoro počele primjenjivati dvije jedinice za površine: i austrijske i geografske milje².

Wilhelm Klenner je 1833. godine objavio i jednu i drugu jedinicu za površine, i austrijske i geografske milje² (*oesterreichische Quadrat-Meile*, *geographische Quadrat-Meile*) za sve pokrajine i zemlje Habsburške monarhije, pa dakako i za sve hrvatske pokrajine. Učinio je to u knjizi: *Handbuch zur topographischen Handelskarte des Oesterreichischen Kaiserstaates mit einer Ueberschreitung der Monarchie Gränze*, Wien 1833.

Na temelju tih mjerenja, početkom 19. stoljeća pojavile su se razne edicije (godišnjaci, enciklopedije, leksikoni, autorske knjige, brojni časopisi) u kojima se navode pouzdanije jedinice za površine svake pokrajine i kraljevine i svake upravne jedinice i države u cjelini. Od tridesetih godina 19. stoljeća, donekle su se ustalile te jedinice za površine.⁸⁷ Prema tome, do četrdesetih godina 19. stoljeća najpouzdanije podatke o površinama svih pokrajina donosi:

- a) J. Lipszky u navedenim djelima 1808. i 1810. godine;
- b) W. Klenner u spomenutoj knjizi iz 1833. godine i
- c) *Tafeln zur Statistik* od 1828. godine dalje.

⁸⁷ Lipszky (1808); Hassel (1807, 1816, 1819, 1822); Klenner (1833); *Tafeln zur Statistik* od 1828.

No, *Tafeln zur Statistik*, do izvještaja za 1841. godinu, za površine pokrajina donosi samo austrijske milje² (*oesterreichische Quadrat-Meile*), ali samo cijele brojeve (34 milje²), bez decimalnih brojeva (34,23 milje²) koje donose Lipszky i Klenner. Za 1845. i 1846. godinu *Tafeln zur Statistik* donosi tri jedinice za površine svake pokrajine: i *oesterreichische* i *geographische* Qudrat-Meile i *Quadrat-Joche* s decimalnim brojevima. Ti su brojeve za površinu svih pokrajina sada nešto promijenjeni. Osnovne jedinice mjera za površinu koje donosi Lipszky u svojim djelima i dalje su ostala, ali su unijete korekcije. Očito je da su sada izvršena nova mjerenja površina većine pokrajina u Monarhiji. Od tada dalje ti su podaci za površine, koje donosi *Tafeln zur Statistik*, postala pouzdanija. Zato donosim i te podatke za površinu hrvatskih pokrajina koje daje *Tafeln zur Statistik* 1845. godine.

Međutim, nakon 1850. godine izvršena su temeljita mjerenja površina svih zemalja Habsburške monarhije, koja nastaju u tijeku izrade novoga katastra do 1864. godine, ali i kasnije. Ta su mjerenja pokazala neka odstupanja od ranijih, prije svega i zato jer su 1851. godine uvedena nova upravna područja u Habsburškoj monarhiji. Te nove površine objavljene su u popisu stanovništva iz 1857. i 1869/70. godine. Prema tome, najpouzdanije su one površine svih pokrajina i kraljevina te Monarhije koje je objavio *Statistische Jahrbuch* od 1863. godine dalje i one koje donose popisi stanovništva od 1857. i 1869/70. godine dalje.

Sve te jedinice (i austrijske i geografske milje²) donosim kako ih nalazim u izvorima, dakle ne vršim automatski njihovu pretvorbu u kilometre², ukoliko se kilometri² ne nalaze u izvorima. Ali ću austrijske milje² usporedno prikazati u komentarima². Prema tome, donosim sve te jedinice za površine (austrijske i geografske milje²) i njihove vrijednosti, kako ih nalazim u izvorima, pa je lako izračunati i kilometre², kako sam to uradio u brojnim tablicama.

Te jedinice mjera, koje su se koristile u Habsburškoj monarhiji, objavljene su na više mjesta, ali su najpouzdanije one koje su objavljene u godišnjaku *Geographische Jahrbuch* 1866. godine. Tu su objavljene sve mjere (za dužine, težine, površine itd.) koje se u 19. stoljeću koriste ne samo u Habsburškoj monarhiji nego i u svim državama u Europi i svijetu. Ovdje donosim te jedinice za površine koje su se koristile u Habsburškoj monarhiji.

Kada se vrši pretvorba površina iz austrijskih i geografskih milja² (*oesterreichischen Quadrat-Meilen*, *geographischen Quadrat-Meilen*) u kilometre² za bilo koju pokrajinu i regiju i kraljevinu u Habsburškoj monarhiji, a time i za hrvatske pokrajine, nužno je:

- 1) za razdoblje do 1844. godine uzeti one izmjerene i utvrđene površine pokrajine ili regije (u miljama²) koje donosi Lipszky (1808. i 1810. godine) i Klenner (1833. godine);
- 2) za razdoblje od 1845. do 1849. godine uzeti one površine (u miljama²) za sve pokrajine u Monarhiji, i za sve hrvatske pokrajine, koje donosi *Tafeln zur Statistik* za 1846. godinu;
- 3) za razdoblje od 1851. do 1855/56. godine uzeti one površine (u miljama²) koje su iskazane u popisu stanovništva 1851. godine;
- 4) za razdoblje od 1857. godine dalje uzeti one površine (u miljama²) koje donosi popis stanovništva 1857. godine, *Statistische Jahrbuch* 1863.-1882. godine, *Statistische Handbuch* 1882.-1918. godine i *Oestaerreichische Statistik* od 1880. do 1918. godine.
- 5) U razdoblju dakle za i poslije modernih popisa stanovništva 1857. i 1869/70. godine i dalje valja uzeti i one površine za sve pokrajine i regije u Monarhiji koje su iskazane u popisima stanovništva: i geografske milje² i kilometre². S tim da od 1874. godine dalje, kada je riječ o hrvatskim pokrajinama, te površine valja usporediti s onima podacima o tim površinama koje donosi statistički ured u Zagrebu u svojim brojnim izdanjima.

Upoznajmo površine (u miljama²) hrvatskih pokrajina koje donosi J. Lipszky (1808. i 1810. godine), W. Klenner (1833. godine), *Tafeln zur Statistik* (1845/46. godine), zatim one površine koje su iskazane u objavljenim popisima stanovništva iz 1851. i 1857. godine, te one površine koje donosi *Statistische Jahrbuch* 1863.-67. godine, napose one površine i upravne jedinice koje su iskazane prilikom popisa stanovništva 1869/70. godine.

Važna napomena: Ovdje je riječ o površinama koje se odnose na cjelokupni teritorij jedne ili više pokrajina. Posve je drugačiji izračun kada je riječ o zemljišnim površinama koje posjeduju kmetovi. U 18. stoljeću, a dijelom i u 19. stoljeću, drugačiji je izračun površine jednog jugera ili jednog jutra, a time i seljačke sesije (selišta) ili veličine zemljišnog posjeda u Hrvatskoj, a drugačiji u Slavoniji, ali drugačiji i u Vojnoj krajini. Štoviše, tijekom povijesti, od 13. stoljeća dalje, stalno se mijenja i izračun jugera/jutra i seljačke sesije. Ali se taj izračun razlikuje i u samim tim pokrajinama, već prema običajnom pravu. Osim običajnog prava i službenih naputaka o izračunu seljačkih/kmetskih zemljišnih površina, postoje dvije ključne mjere za veličinu jugera/jutra, a time i seljačke sesije, veličine oranica i livada: 1) kraljevska mjera (ulna regalis) za površinu koja se naziva i geometrijska mjera; 2) nasuprot njoj stoji tzv. ekonomska mjera za izračun kmetskih zemljišnih površina, koja se ravna ili po jednodnevnom radu ili po količini utrošenog sjemena. U svakom slučaju, ništa nije tako osjetljivo kada je riječ o tumačenju povijesnih izvora i o izračunu veličine jednog jugera/jutra i seljačke sesije. O tome više raspravljam u zadnjem poglavlju ove knjige, gdje donosim jedan takav arhivski izvor.

5.1.1. János Lipszky: Naselja i površine hrvatskih pokrajina 1808. godine⁸⁸

Tabela br. 44

János Lipszky: Naselja i površine (geographische Quadrat-Meile, milje ²)				
HRVATSKE POKRAJINE	Civitas	Oppida	Pagi	Gr. Q-M ⁸⁹
	Gradovi	Trgovišta	Sela	Milje ²
Civilna HRVATSKA	5	13	2.056	172,2
Križevačka županija	2	2	294	30,0
Varaždinska županija	1	5	524	34,2
Zagrebačka županija	2	6	1.238	108,0
Civilna SLAVONIJA	1	22	571	172,2
Srijemska županija	-	7	80	43,3
Virovitička županija	-	9	237	83,7
Požeška županija	1	6	254	45,2
Vojna HRVATSKA	1	13	1.248	288,1
<i>Karlovački Generalat</i>	1	5	617	170,7
Lički Regiment	-	2	106	47,5
Otočki Regiment	1	1	79	50,6
Ogulinski Regiment	-	1	95	46,0
Slunjski Regiment	-	1	337	26,6
<i>Varaždinski Generalat</i>	-	3	371	67,4
Križevački Regiment	-	2	192	29,6
Đurđevački Regiment	-	1	179	37,8
<i>Banska Granica</i>	-	5	260	50,0
Prvi Banski Regiment	-	1	118	25,3
Drugi Banski Regiment	-	4	142	24,7
Vojna SLAVONIJA	-	5	310	139,5
Gradiški Regiment	-	1	131	30,4
Brodski Regiment	-	1	97	36,0
Petrovaradinski Regiment	-	3	70	56,6
Tschajkisten District	-	-	12	16,5
UKUPNO	7	53	4.185	772,0

⁸⁸ J. Lipszky, *Repetorium Königreich Ungarn, Kroatien, Slavonien ...*, 1808; *Tabula i Mappa Generalis*, 1810.

⁸⁹ U izvoru: Geographischen Quadrat-Meilen, geografske milje². Usp. mjere za te jedinice u slijedećim tabelama.

5.1.2. W. Klenner: Površine hrvatskih pokrajina 1833. godine⁹⁰

Tabela br. 45

HRVATSKE POKRAJINE 1833. godine	Milje ² = Quadrat-Meilen	
	Austrijske	Geografske
Civilna HRVATSKA	164,9	172,4
Križevačka županija	28,9	30,0
Varaždinska županija	32,7	34,2
Zagrebačka županija	103,3	108,0
Civilna SLAVONIJA	164,8	172,2
Srijemska županija	41,5	43,3
Virovitička županija	80,1	83,7
Požeška županija	43,2	45,2
Vojna HRVATSKA	275,6	288,1
<i>Karlovački Generalat</i>	163,3	170,7
Lički Regiment	45,4	47,5
Otočki Regiment	48,4	50,6
Ogulinski Regiment	44,0	46,0
Slunjski Regiment	25,5	26,6
<i>Varaždinski Generalat</i>	64,5	67,4
Križevački Regiment	28,3	29,6
Đurđevački Regiment	36,2	37,8
<i>Banska Granica</i>	47,8	50,0
Prvi Banski Regiment	24,2	25,3
Drugi Banski Regiment	23,6	24,7
Vojna SLAVONIJA	117,6	123,0
Gradiški Regiment	29,1	30,4
Brodski Regiment	34,4	36,0
Petrovaradinski Regiment	54,1	56,6
DALMACIJA	231,8	242,3
Zadarski kotar	98,8	103,2
Splitski kotar	96,4	100,8
Dubrovački kotar	25,1	26,3
Kotorski kotar	11,5	12,0
UGARSKO PRIMORJE Ungarisch Küstenland	6,2	6,5
ISTRA Istrianer Kreis	86,2	90,1
UKUPNO	1.047,1	1.094,4

⁹⁰ W. Klenner, *Handbuch zur topographischen Handelskarte des Oestaerreichischen Kaiserstaates*, Wien 1833.

5.1.3. Tafeln zur Statistik: Površine hrvatskih pokrajina 1845/46. godine⁹¹

Tabela br. 46

HRVATSKE POKRAJINE 1845/46. godine	Milje ² - Quadrat-Meilen		Dodatak
	Austrijske	Geografske	Kilometri ²
Civilna HRVATSKA	165,00	172,5068	9.495,16
Križevačka županija	29,00	30,3194	1.668,85
Varaždinska županija	33,00	34,5013	1.899,03
Zagrebačka županija	103,00	107,6861	5.927,28
Civilna SLAVONIJA	164,00	171,4613	9.437,62
Srijemska županija	41,00	42,8653	2.359,40
Virovitička županija	80,00	83,6397	4.603,72
Požeška županija	43,00	44,9563	2.474,50
Vojna HRVATSKA	276,00	288,5569	15.882,82
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>164,00</i>	<i>171,4613</i>	<i>9.437,62</i>
Lički Regiment	46,00	48,0928	2.647,14
Otočki Regiment	49,00	51,2293	2.819,78
Ogulinski Regiment	44,00	46,0018	2.532,04
Slunjski Regiment	25,00	26,1374	1.438,66
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>64,00</i>	<i>66,9118</i>	<i>3.682,97</i>
Križevački Regiment	28,00	29,2739	1.611,30
Đurđevački Regiment	36,00	37,6379	2.071,67
<i>Banska Granica</i>	<i>48,00</i>	<i>50,1838</i>	<i>2.762,23</i>
Prvi Banski Regiment	24,00	25,0919	1.381,11
Drugi Banski Regiment	24,00	25,0919	1.381,11
Vojna SLAVONIJA	117,00	122,3231	6.732,93
Gradiški Regiment	29,00	30,3194	1.668,85
Brodski Regiment	34,00	35,5469	1.956,58
Petrovaradinski Regiment	54,00	56,4568	3.280,15
DALMACIJA	222,00	232,4127	12.775,31
Zadarski kotar	98,00	102,9402	5.639,55
Splitski kotar	89,00	93,1135	5.121,63
Dubrovački kotar	23,00	24,8127	1.323,57
Kotorski kotar	11,00	11,5463	633,01
UGARSKO PRIMORJE Ungarisch Litorale	6,00	6,2730	345,28
ISTRA Istrianer Kreis	85,00	89,7957	4.891,45
UKUPNO	1.035,00	1.083,3295	59.560,57

⁹¹ Tafeln zur Statistik, 1845/46. godine.

5.1.4. Popis stanovništva 1851. godine: površine hrvatskih pokrajina⁹²

Tabela br. 47

HRVATSKE POKRAJINE 1851. godine	Milje ² - Quadrat-Meilen	
	Austrijske	Geografske
HRVATSKA	183,50	191,85
Zagrebačka županija	87,50	91,48
Križevačka županija	29,75	31,10
Varaždinska županija	44,75	46,79
Riječka županija	21,50	22,48
SLAVONIJA	134,76	140,89
Osječka županija	91,76	95,93
Požeška županija	43,00	44,96
HRVATSKO-SLAVONSKA VOJNA KRAJINA	339,00	354,42
Lički Regiment	46,00	48,09
Otočki Regiment	49,00	51,23
Ogulinski Regiment	44,00	46,00
Slunjski Regiment	25,00	26,14
Prvi Banski Regiment	24,00	25,09
Drugi Banski Regiment	24,00	25,09
Đurđevački Regiment	36,00	37,64
Križevački Regiment	28,00	29,27
Gradiški Regiment	29,00	30,32
Brodski Regiment ⁹³	34,00	35,55
DALMACIJA	222,30	232,41
Zadarski kotar	98,47	102,94
Splitski kotar	89,06	93,71
Dubrovački kotar	23,73	24,81
Kotorski kotar	11,04	11,55
ISTRA Kreis Istrien	85,87	89,78
UKUPNO	965,43	1.009,35

⁹² Izvori za popis stanovništva 1851. godine u Habsburškoj monarhiji uopće: *Uebersichts-Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*, I. Heft, Wien 1852, str. 1-178; *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, I. Band, Wien 1856. Izvori za popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. godine napose: opsežna građa o tom popisu nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu; tu sam građu snimio i pripremam je za objavljivanje. Dijelom je taj popis opisala M. Gross (1985).

⁹³ Petrovaradinski Regiment, koji je do 1850. godine bio unutar vojne Slavonije, sada je pridružen Srpsko-banatskoj vojnoj Krajini (*Serbisch-banatisches Landes-Militär-Comando*).

5.1.5. Popis stanovništva 1857. godine: površine hrvatskih pokrajina⁹⁴

Tabela br. 48

HRVATSKE POKRAJINE 1857. godine	Milje ² - Quadrat-Meilen	
	Austrijske	Geografske
HRVATSKA	182,79	191,06
Zagrebačka županija	102,86	107,52
Zagreb – grad	0,71	0,74
Zagreb – kotar, okrug	8,80	9,20
Karlovac – grad	0,10	0,11
Karlovac – kotar, okrug	4,24	4,43
Bosiljevo – kotar	5,51	5,76
Dugoselo – kotar	6,87	7,18
Velika Gorica – kotar	9,76	10,20
Jaska – kotar	7,05	7,37
Sv. Ivan – kotar	8,53	8,92
Modruš potok – kotar	5,71	5,97
Moslavina – kotar	9,50	9,93
Pisarovina – kotar	7,76	8,11
Samobor – kotar	7,07	7,39
Sisak – kotar	10,90	11,39
Stubica – kotar	4,95	5,17
Vrbovec – kotar	6,11	6,39
Varaždinska županija	55,97	58,50
Koprivnica – grad	0,98	1,02
Koprivnica – kotar, okrug	2,12	2,22
Križevci – grad	0,58	0,61
Križevci – kotar, okrug	4,82	5,04
Varaždin – grad	0,85	0,89
Varaždin – kotar, okrug	5,36	5,60
Klanjec – kotar	3,64	3,80
Klenovnik (Ivanec) – kotar	5,36	5,60
Krapina – kotar	4,17	4,36
Ludbreg – kotar	5,26	5,50
Pregrada – kotar	2,94	3,07
Prelog – kotar	4,36	4,56
Strigovo – kotar	3,50	3,66
Toplice – kotar	3,73	3,90
Čakovec – kotar	3,60	3,76
Zlatar – kotar	4,70	4,91
Riječka županija	23,96	25,04
Bakar – grad	0,54	0,56
Bakar – kotar, okrug	2,06	2,15

⁹⁴ Izvori za popis stanovništva 1857. godine: *Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Zählung von 31. October 1857*, Wien 1859; *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie*, Neue Folge, III. Band, Wien 1861; *Statistisches Jahrbuch der oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1863*, Wien 1864; građa o tom popisu stanovništvu u Hrvatskoj i Slavoniji u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

HRVATSKE POKRAJINE 1857. godine	Milje ² - Quadrat-Meilen	
	Austrijske	Geografske
Rijeka – grad	0,24	0,25
Rijeka – kotar, okrug	2,67	2,79
Crkvenica – kotar	3,93	4,11
Čabar – kotar	3,43	3,59
Delnice – kotar	7,01	7,33
Vrbovsko – kotar	4,08	4,26
SLAVONIJA	134,76	140,86
Požeška županija	65,97	68,96
Požega – grad	0,40	0,42
Požega – kotar, okrug	10,75	11,24
Daruvar – kotar	9,05	9,46
Kutjevo – kotar	11,06	11,56
Pakrac – kotar	8,21	8,58
Slatina – kotar	9,07	9,48
Virovitica – kotar	9,65	10,09
Vučin, Voćin – kotar	7,78	8,13
Osječka županija	68,79	71,90
Osijek – grad	1,03	1,08
Osijek – kotar, okrug	9,21	9,62
Đakovo – kotar	13,68	14,30
Miholjec – kotar	8,18	8,55
Našice – kotar	12,42	12,98
Valpovo – kotar	9,75	10,19
Vukovar – kotar	14,52	15,18
Zajedno: CIVILNA HRVATSKA I SLAVONIJA	317,55	331,92
Hrvatska i slavonska VOJNA KRAJINA	339,00	354,34
Lički Regiment	46,00	48,08
Otočki Regiment	49,00	51,22
Ogulinski Regiment	44,00	46,00
Slunjski Regiment	25,00	26,13
Prvi Banski Regiment	24,00	25,08
Drugi Banski Regiment	24,00	25,08
Đurđevački Regiment	36,00	37,63
Križevački Regiment	28,00	29,27
Gradiški Regiment	29,00	30,31
Brodski Regiment	34,00	35,54
DALMACIJA	222,30	232,36
Zadarski kotar	97,14	101,53
Zadar – okrug	21,51	21,48
Rab – otok, okrug	1,79	1,87
Benkovac – okrug	9,80	10,25
Drniš – okrug	11,52	12,03
Kistanje – okrug	5,51	5,76
Knin – okrug	13,01	13,60

HRVATSKE POKRAJINE 1857. godine	Milje ² - Quadrat-Meilen	
	Austrijske	Geografske
Obrovac – okrug	12,17	12,72
Pag – otok, okrug	5,12	5,35
Skradin – okrug	5,24	5,47
Šibenik – okrug	11,47	12,00
Splitski kotar	90,39	94,48
Split – okrug	9,78	10,22
Trogir – okrug	11,27	11,78
Omiš – okrug	4,86	5,08
Imotski – okrug	11,15	11,66
Hvar – otok, okrug	5,43	5,67
Vis – otok, okrug	1,75	1,83
Makarska – okrug	5,28	5,52
Metković – okrug	6,56	6,85
Brač – otok, okrug	6,86	7,17
Sinj – okrug	16,20	16,94
Vrgorac - okrug	4,24	4,43
Vrlika – okrug	7,01	7,33
Dubrovački kotar	23,73	24,81
Dubrovnik – okrug	3,38	3,53
Cavtat - okrug	3,64	3,80
Korčula – otok, okrug	5,71	5,97
Orebić – okrug	4,54	4,75
Stagne – okrug	6,46	6,76
Kotorski kotar	11,04	11,54
Budva – okrug	2,03	2,12
Hercegnovi – okrug	1,63	1,71
Kotor – okrug	3,58	3,74
Risan – okrug	3,80	3,97
ISTRA	85,87	89,76
Labin – kotar	5,53	5,78
Buje – kotar	4,62	4,83
Kopar – kotar	5,31	5,55
Novigrad – kotar	7,72	8,07
Cres – otok, kotar	5,85	6,12
Vodnjan – kotar	6,24	6,52
Lošinj – otok, kotar	3,04	3,18
Pazin – kotar	9,40	9,83
Motovun – kotar	5,43	5,67
Poreč – kotar	3,76	3,93
Buzet – kotar	6,61	6,91
Piran – kotar	1,88	1,97
Pula – kotar	3,38	3,53
Rovinj – kotar	3,80	3,97
Krk – otok, kotar	7,46	7,80
Volosko – kotar	5,84	6,10
UKUPNO	964,72	1.008,38

5.1.6. *Statistische Jahrbuch: Površina hrvatskih pokrajina 1863-67. godine*⁹⁵

Tabela br. 49

HRVATSKE POKRAJINE 1863. godine	Milje ² - Quadrat-Meilen	
	Austrijske	Geografske
HRVATSKA I SLAVONIJA	334,92	350,16
Zagrebačka županija	79,62	83,24
Varaždinska županija	32,99	34,49
Križevačka županija	28,99	30,31
Riječka županija	29,35	30,69
Požeška županija	42,99	44,95
Virovitička županija	79,98	83,62
Srijemska županija	41,00	42,86
HRVATSKO-SLAVONSKA VOJNA KRAJINA	339,00	354,34
Lički Regiment	46,00	48,08
Otočki Regiment	49,00	51,22
Ogulinski Regiment	44,00	46,00
Slunjski Regiment	25,00	26,13
Prvi Banski Regiment	24,00	25,08
Drugi Banski Regiment	24,00	25,08
Đurđevački Regiment	36,00	37,63
Križevački Regiment	28,00	29,27
Gradiški Regiment	29,00	30,31
Brodski Regiment	34,00	35,54
DALMACIJA	222,30	232,36
Zadarski kotar	97,14	101,54
Splitski kotar	90,39	94,48
Dubrovački kotar	23,73	24,80
Kotorski kotar	11,04	11,54
ISTRA	85,87	89,76
UKUPNO	982,09	1026,62

Statistisches Jahrbuch od 1863. do 1867. godine daje uglavnom iste podatke o miljama² za hrvatske županije, a za Vojnu krajinu i Dalmaciju i Istru posve iste podatke sve do izvješća za popis stanovništva 1869/70. godine. Od 1868. godine taj godišnjak više ne daje podatke za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Od izvješća za popis stanovništva iz 1869/70. godine (*Statistisches Jahrbuch* 1872. godine) za površine donosi geografske milje² i kilometre², ali i posve nove upravne jedinice: županije, distrikte i kotare. U korištenju tih podataka valja biti veoma oprezan. Lako je sve milje² pretvoriti u kilometre². Ovdje to nisam uradio jer sam se držao originalnog izvornog modela koje donosi taj časopis.

⁹⁵ *Statistisches Jahrbuch oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1863-67., Wien 1864.-70.*

5.1.7. Popis stanovništva 1869/70. godine: površine hrvatskih pokrajina⁹⁶

Tabela br. 50

HRVATSKA I SLAVONIJA U popisu stanovništva 1869/70. godine	Milje ²	Quadrat-km
	Geografske	Kilometri ²
HRVATSKA I SLAVONIJA	422,486	23.264,423
Zagrebačka županija	80,408	4.427,651
Zagreb – grad – Agram	0,604	33,266
Zagrebački kotar – Zagreb	6,570	361,769
Karlovac – grad – Karlstadt	0,144	7,920
Karlovački kotar – Karlovac	5,900	324,883
Dugoselski kotar – Dugoselo	4,811	264,917
Jastrebarski kotar – Jaska	6,752	371,801
Modrušpotočki kotar – Modruš potok	3,856	212,335
Samoborski kotar – Samobor	6,420	353,493
Severinski kotar – Severin	4,828	265,838
Sisački kotar – Sisak	10,421	573,845
Stubički kotar – Stubica	5,940	327,070
Sv. Ivanjski kotar – Sv. Ivan	6,722	370,185
Pokupski kotar – Pokupsko	6,212	342,058
Velikogorički kotar – Velika Gorica	11,228	618,271
Varaždinska županija	33,194	1.828,003
Varaždin - grad	0,902	49,675
Varaždinski kotar – Varaždin	6,752	371,818
Ivanečki kotar – Ivanec	4,420	243,403
Klanječki kotar – Klanjec	2,826	155,622
Krapinski kotar – Krapina	4,030	221,935
Pregradski kotar – Pregrada	2,846	156,744
Sv. križki kotar – Sv. Križ	2,941	161,958
Vinički kotar – Vinica	3,003	165,400
Zlatarski kotar – Zlatar	5,474	301,448
Riječka županija	29,041	1.599,155
Bakarski kotar – Bakar	0,556	30,676
Čabarski kotar – Čabar	5,170	284,652
Delnički kotar – Delnice	8,102	446,127
Grobničko-hreljinski kotar - Grobnik i Hreljin	5,847	321,937
Vinodolski kotar – Vinodol	4,452	245,159
Vrbovski kotar – Vrbovsko	4,905	270,109
Senj – grad	0,009	0,495
Grad Rijeka – Stadt Fiume		
Rijeka – grad	0,358	19,700
Križevačka županija	31,833	1.752,836
Križevci – grad	0,694	38,211
Koprivnica – grad	1,083	59,690

⁹⁶ Izvori: Statistički ljetopis za godinu 1874, Zagreb 1876.

HRVATSKA I SLAVONIJA U popisu stanovništva 1869/70. godine	Milje ²	Quadrat-km
	Geografske	Kilometri ²
Koprivnički kotar – Koprivnica	4,295	236,478
Križevački kotar – Križevci	4,702	258,914
Ludbreški kotar – Ludbreg	2,747	151,282
Moslavački kotar – Moslavina	8,346	459,502
Novomarovski kotar – Novi Marof	4,531	249,459
Vrbovački kotar – Vrbovec	5,435	299,300
Bjelovarska županija	70,592	3.887,132
Bjelovar – grad	0,106	5,836
Ivanić – grad	0,008	0,455
Bjelovarski kotar – Bjelovar	10,862	598,133
Garešnički kotar – Garešnica	9,776	538,300
Đurđevački kotar – Sv. Georgen	7,224	397,736
Grubišnopoljski kotar – Grubišno Polje	12,991	715,424
Ivanički kotar – Ivanić	9,399	517,523
Peteranečki kotar – Peteranec	6,210	341,943
Sv. Ivanjski kotar – Sv. Ivan	7,810	430,041
Virovski kotar – Virje	6,206	341,741
Požeška županija	45,585	2.510,138
Požega – grad	0,444	24,438
Veličko-požeški kotar – Velika-Požega	9,049	498,322
Begetežki kotar – Begtež	9,416	518,489
Cernički kotar – Cernik	3,741	205,969
Daruvarski kotar – Daruvar	8,454	465,470
Kutinski kotar – Kutina	5,620	309,476
Pakrački kotar – Pakrac	8,861	487,974
Virovitička županija	87,516	4.819,039
Osijek – grad	1,029	56,628
Osječki kotar - Osijek	9,115	501,908
Đakovački kotar – Đakovo	15,066	829,611
Miholjački kotar – Miholjac	9,364	515,617
Našički kotar – Našice	14,516	799,302
Slatinski kotar – Slatina	8,461	465,896
Valpovački kotar – Valpovo	9,967	548,855
Virovitički kotar - Virovitica	11,080	610,169
Voćinski kotar – Voćin	8,918	491,053
Srijemska županija	44,317	2.440,469
Erdevički kotar - Erdevik	5,795	319,133
Iločki kotar – Ilok	6,519	359,024
Iriški kotar – Irig	6,377	351,127
Rumski kotar – Ruma	9,066	499,249
Šidski kotar – Šid	5,263	289,850
Vukovarski kotar – Vukovar	11,297	622,086
HRVATSKA I SLAVONSKA VOJNA KRAJINA	369,253	20.332,203
Ličko-otočko Okružje (Distrikt)	107,983	5.945,935
Doljno-lapački kotar – Donji Lapac	7,003	385,614

HRVATSKA I SLAVONIJA U popisu stanovništva 1869/70. godine	Milje ²	Quadrat-km
	Geografske	Kilometri ²
Gospićki kotar – Gospić	19,807	1.090,654
Gračački kotar – Gračac	17,559	966,912
Otočki kotar – Otočac	25,431	1.400,296
Perušićki kotar – Perušić	15,500	853,530
Udbinski kotar – Udbina	8,352	459,859
Zavaljski kotar – Zavalje	14,017	771,804
Karlobag – grad	0,314	17,266
Ogulinско-slunjsko Okružje (Distrikt)	75,508	4.157,723
Barilovički kotar – Barilović	7,903	435,110
Brinjski kotar – Brinje	16,399	903,028
Kostanjevački kotar – Kostanjevec	5,017	276,260
Ogulinski kotar – Ogulin	17,204	947,344
Plaški kotar – Plaški	8,885	489,211
Rakovički kotar – Rakovica	6,836	376,405
Slunjski kotar – Slunj	6,491	357,413
Vojnički kotar – Vojnić	6,773	372,952
Bansko Okružje (Banal-Distrikt)	50,329	2.771,239
Dubički kotar – Dubica	8,676	477,700
Dvorski kotar – Dvor	7,965	438,564
Glinski kotar – Glina	13,421	738,997
Petrinjski kotar – Petrinja	8,749	481,729
Vrginmotski kotar – Vrginmost	10,525	579,572
Kostajnica – grad	0,261	14,389
Petrinja – grad	0,732	40,288
Gradiško Okružje (Distrikt)	34,942	1.924,041
Novski kotar – Novska	12,982	714,825
Novo-gradiški kotar – Nova Gradiška	11,957	658,421
Orijovački kotar – Orijevac	10,003	550,795
Brodsko Okružje (Distrikt)	40,367	2.222,747
Garčinski kotar – Garčin	10,975	604,320
Vinkovački kotar – Vinkovci	14,623	805,185
Županjski kotar – Županja	14,455	795,976
Brod – grad	0,314	17,266
Petrovaradinsko Okružje (Distrikt)	60,124	3.310,518
Mitrovički kotar – Mitrovica	13,463	741,299
Morovički kotar – Morović	10,599	583,600
Staropazijski kotar – Stara Pazova	13,735	756,263
Zemunski kotar – Semlin	19,128	1.053,243
Karlovci – grad	1,401	77,122
Petrovaradin – grad	0,784	43,163
Zemun – grad	1,014	55,828
DALMACIJA	232,33	12.792,57
Zadar – grad	0,05	2,88
Zadar – kotar	29,65	1.632,59
Benkovac – kotar	28,72	1.581,38
Kotor – kotar	11,54	635,31

HRVATSKA I SLAVONIJA U popisu stanovništva 1869/70. godine	Milje ²	Quadrat-km
	Geografske	Kilometri ²
Korčula – otok, kotar	10,71	589,85
Imotski – kotar	11,65	641,64
Knin – kotar	25,64	1.411,61
Hvar – otok, kotar	7,50	413,18
Makarska – kotar	16,81	925,35
Dubrovnik – kotar	14,09	775,73
Šibenik – kotar	17,46	961,60
Sinj – kotar	24,26	1.335,65
Split – kotar	34,25	1.885,80
ISTRA	89,74	4.941,51
Capo d'Istria (Koper) – kotar	14,42	794,14
Lošinj – otok, kotar	17,09	940,88
Poreč – kotar	14,43	794,72
Pazin – kotar	15,60	859,17
Pula – kotar	14,03	772,27
Volosko – kotar	14,17	780,33
UKUPNO	1.113,809	61.330,706

5.1.8. A. Ficker: Površina hrvatskih pokrajina 1790-1877. godine⁹⁷

Tabela br. 51

A. Ficker: Površine hrvatskih pokrajina 1790.-1877. godine u geografskim miljama ²					
HRVATSKE POKRAJINE	1790.	1804.	1810.	1816.	1877.
Kroatien und Slavonien Civilna Hrvatska i Slavonija	345,97	345,97	281,17	363,06	422,47
Militärgrenze Čitava vojna krajina ⁹⁸	740,84	742,84	509,02	742,84	369,25
Oesterreich. Dalmatien u. Albanien Dalmacija i Kotorski kotar	-	224,62	-	232,33	232,33
Istrien Kreis Istra	29,43	72,65	-	72,65	89,74

Ovdje donosim geografske milje² koje je dao austrijski statističar A. Ficker. Ti podaci, o geografskim miljama² za hrvatske pokrajine, a onda i podaci o kilometrima², nisu ni pouzdani ni precizni. Donosim ih zato jer se na tu studiju A. Fickera i na njegove podatke poziva F. Vrbanić. A preko Vrbanića i njegova djela te su podatke preuzeli i drugi statističari. To je izazvalo dosta zablude. No, upoznajmo i Vrbanić

⁹⁷ Adolf Ficker, „Gebietsveränderungen der österreichisch-ungarischen Monarchie 1790-1877.“, *Statistische Monatsschrift*, sv. IV, Wien 1878, 19-35.

⁹⁸ A. Ficker ovdje donosi geografske milje² za čitavu Vojnu krajinu, a ne samo za Hrvatsko-slavonsku granicu.

ćevu tabelu.

5.1.9. F. Vrbanić: Površina hrvatskih pokrajina 1790-1877. godine

Tabela br. 52

F. Vrbanić: Površine hrvatskih pokrajina 1790-1877. godine u četvornim miljama			
Godina	Gradanska Hrvatska i Slavonija	Hrvatska i Slavonska Vojna krajina	Hrvatska i Slavonija ukupno
1790.	345,97	438,34	784,31
1804.	345,97	439,84	785,81
1810.	281,17	206,02	487,19
1816.	281,17	439,84	721,01
1851.	334,81	379,72	714,53
1877.	422,47	369,25	791,72

Ni ti podaci koje daje F. Vrbanić nisu pouzdani. Vrbanić je u svojim radovima upozorio da postoje različiti podaci o površinama hrvatskih pokrajina. Pa ipak, ni njegovi podaci, kako je rečeno, nisu precizni ni pouzdani. Te su njegove podatke o površinama hrvatskih pokrajina preuzeli neki geografi i statističari. Zato sam dao i njegovu tabelu. U svakom slučaju, valja biti veoma oprezan u utvrđivanju površina hrvatskih pokrajina, napose kada vršimo pretvorbu milja² u kilometre², jer moramo znati radi li se o austrijskim ili o geografskim miljama².

U svakom slučaju, podaci o površinama hrvatskih pokrajina, koje sam naveo u gornjim tabelama, pouzdaniji su i precizniji od podataka koje donosi A. Ficker i F. Vrbanić.

5.1.10. Mjere za površine u Habsburškoj monarhiji u 19. stoljeću⁹⁹

Austrijska i geografska milja² -

österreichische und geographische Quadrat-Meile:

- a) 1 Österreichische Quadrat-Meile = 57,546443 Quadrat-Kilometer
 - i. Jedna austrijska milja² = 57,546443 kilometara²
- b) 1 Österreichische Quadrat-Meile = 1,045104 Deutsche Quadrat-Meile
 - i. Jedna austrijska milja² = 1,045104 geografske (njemačke) milje²
 - ii. 100 austrijskih milja² = 104,5104 geografske milje²
- c) 1 Quadrat-Kilometer = 0,0173773 Österreichische Quadrat-Meile
 - i. Jedan kilometar² = 0,0173773 austrijske milje²
 - ii. 100 kilometara² = 1,73773 austrijske milje²
- d) 1 Deutsche Quadrat-Meile = 0,9568428 Österreichische Quadrat-Meile
 - i. Jedna geografska milja² = 0,9568428 austrijskih milja²
 - ii. Jedna geografska milja² = 55,0628997 kilometara²

⁹⁹ Geographisches Jahrbuch, sv. I, Gotha 1866, sve mjere dodatak str. I-CIX, austrijske mjere str. XXX-XXXII.

- e) 1 Österreichische Quadrat-Meile = 10.000 Wiener Joch
 i. Jedna austrijska milja² = 10.000 bečkih joha

Tabela br. 53

Austrijske i geografske milje ² Österreichische und geographische Quadrat-Meile	
1 Österreichische Quadrat-Meile Jedna austrijska milja ²	= 57,546443 Quadrat-Kilometer = 57,546443 kilometara ²
1 Österreichische Quadrat-Meile Jedna austrijska milja ² 100 austrijskih milja ²	= 1,045104 Deutsche Quadrat-Meile = 1,045104 geografske (njemačke) milje ² = 104,5104 geografske (njemačke) milje ²
1 Quadrat-Kilometer Jedan kilometer ² 100 kilometara ²	= 0,0173773 österreichische Quadrat-Meile = 0,0173773 austrijske milje ² = 1,73773 austrijske milje ²
1 Deutsche Quadrat-Meile Jedna geografska milja ² Jedna geografska milja ²	= 0,9568428 österreichische Quadrat-Meile = 0,9568428 austrijskih milja ² = 55,0628997 kilometara ² = 55,063 km ²
1 Österreichische Quadrat-Meile Jedna austrijska milja ²	= 10.000 Wiener Joch = 10.000 bečkih joha

DRUGI DIO

6. POPIS STANOVNIŠTVA HRVATSKE 1746-1751. GODINE

6.1. Pojedinačni popisi stanovništva: *Conscriptio Bonorum*

Pojedinačnih popisa stanovništva, vezanih uz urbar, sadržanih u popisu imovine (*Conscriptio Bonorum*) seljaka/kmetova, koji su obavljani od početka 18. stoljeća dalje, u arhivu ima veoma mnogo. Do sredine 18. stoljeća obavljeno je više tih konskripcija. Nisu se svi sačuvali u cijelosti, ali jesu za pojedine Distrikte i za veća područja, napose za pojedine godine. Najobimniji takav pojedinačni popis, sadržan također u popisu imovine kmetova, je onaj o popisu Slavonije iz 1736. godine koji je objavio I. Mažuran.¹⁰⁰ Izuzetno je dragocjen. Međutim, još obimniji je onaj iz 1746/51. godine koji je obavljen na cjelokupnom prostoru hrvatskog i slavonskog Provincijala. Taj sam popis u cijelosti snimio i, ponavljam, s trojicom mladih historičara pripremamo ga za objavljivanje. Veoma je opsežan. Kada se izda, bit će to najmanje 4 opsežne knjige izvora. No, te konskripcije se obavljaju i kasnije. To je izuzetno dragocjen izvor za demografska istraživanja. Važan je za istraživanja socijalne i ekonomske strukture stanovništva, kao i brojnosti tog pučanstva. O tome više na drugom mjestu.

6.2. Popis stanovništva Hrvatske i Slavonije 1746/51. godine

Pojedinačni popis stanovništva, sadržan u popisu imovine (*Conscriptio Bonorum*) kmetova, koji se obavio u Hrvatskoj i Slavoniji 1746/51. godine, koji je vezan uz nastanak urbara, kako sam kazao, veoma je opsežan. Za sva naselja u Hrvatskoj i Slavoniji sadrži: ime i prezime domaćina ili oca porodice (*hospites seu pater familias*), broj oženjene braće i sinova i udovica, veličinu i kvalitetu zasijanih i nezasijanih površina (broj jugera ili jutara), veličinu vinograda (broj motika zemlje), broj stoke, broj košnica pčela i veličinu šljivika. Taj popis sam snimio i priređujemo ga za objavljivanje. To je sjajan izvor za analizu rodoslovlja, broja porodica i obitelji, veličine i kvalitete zemljišta (veličine seljačke sesije) i broj stoke, za kvantitativnu analizu socijalnog i ekonomskog položaja pučanstva u Hrvatskoj i Slavoniji.

Taj opsežni popis pripremamo i analiziramo. Objavit ćemo ga s uvodnim studijama i komentarima. No, to je veoma obiman posao. Kada bude sav taj popis upisan u tablice, moći ćemo donijeti mnoge kvantitativne podatke o stanovništvu Hrvatske i Slavonije 1746/51. godine. Sada, dok na tome radimo, teško je donijeti konačne rezultate o svemu tome.

Pa ipak, budući da imam taj popis i kompletne te izvore, ali i druge brojne dokumente vezane uz to razdoblje (popis feudalnih podavanja, veličine poreza, veličine poljoprivredne proizvodnje itd.), za ovu priliku, uz nužni oprez, ovdje dajem sumarni pregled stanovništva Hrvatske i Slavonije 1746/51. godine do kojeg sam došao analizom tih izvora. O svemu tome više prilikom izdavanja tih arhivskih izvora, tog popisa stanovništva 1746/51. godine.

Prema toj prvoj analizi, i prema temeljitom uvidu u taj opsežni pojedinačni popis stanovništva, Hrvatska i Slavonija 1746/51. godine ukupno imaju oko 415.000 stanovnika (200.940 muškarca i 214.060 žena). Muškaraca ima oko 48,42%, a žena ima 51,58%.

Od toga u županijama:

- a) **Zagrebačka županija** zajedno s **Primorjem** (koje je, u upravnom pogledu, tada bilo posebno organizirano) ima 160.478 stanovnika (73.930 muškaraca i 86.548 žena).
- b) **Varaždinska županija** ima 51.865 stanovnika (24.200 muškaraca i 27.665 žena).
- c) **Križevačka županija** ima 37.727 stanovnika (18.641 muškarca i 19.086 žena).
- d) **Virovitička županija** ima 74.570 stanovnika (36.531 muškarca i 38.039 žena).
- e) **Požeška županija** ima 41.040 stanovnika (21.050 muškaraca i 19.990 žena).
- f) **Srijemska županija** ima 49.320 stanovnika (26.590 muškaraca i 22.730 žena).

¹⁰⁰ I. Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Osijek 1993.

Upoznajmo još i udio muškog i ženskog stanovništva u postocima:

Tabela br. 54

Popis 1746/51. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima					
ŽUPANIJE	M u š k a r c i		Ž e n e		UKUPNO
	Ukupno	%	Ukupno	%	
Zagrebačka	73.930	46,07%	86.548	53,93%	160.478
Varaždinska	24.200	46,66%	27.665	53,34%	51.865
Križevačka	18.641	49,41%	19.086	50,59%	37.727
Virovitička	36.531	48,99%	38.039	51,01%	74.570
Požeška	21.050	51,29%	19.990	48,71%	41.040
Srijemska	26.590	53,91%	22.730	46,09%	49.320
UKUPNO	200.940	48,42%	214.060	51,58%	415.000

7. POPISI STANOVNIŠTVA U MONARHIJI 1754-72. GODINE

7.1.1. Popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1754. i 1762. godine

U stručnoj literaturi iz historijske demografije, u brojnim knjigama i raspravama, u mnogim edicijama, ističe se da su 1754. i 1762. godine u Habsburškoj monarhiji obavljani prvi svjetovni popisi stanovništva. Međutim, u arhivu nisam pronašao: ni te upisne formulare niti sumarne preglede (*summariume*) popisa stanovništva hrvatskih pokrajina ni iz 1754. niti iz 1762. godine. Po svemu sudeći, prema literaturi u kojoj se navode ti popisi, ali i prema objavljenim sumarnim pregledima, kako je rečeno, čini se da su prvi opći popisi stanovništva 1754. i 1762. godine obavljani samo u zapadnom dijelu Habsburške monarhije, dakle da nisu obavljani i na području zemalja ugarske krune, pa ni u Hrvatskoj.

O tim popisima stanovništva iz 1754. i 1762. godine najviše podataka donosi A. Gürtler u knjizi: *Die Volkszählungen Maria Theresias und Josef II. 1753-1790*, Innsbruck 1909. Prema tom izvoru, 1754. godine obavio se popis stanovništva, ali samo u zapadnom dijelu te Monarhije. Iako su popisne tabele iz 1754. godine sadržavale broj gradova, trgovišta, sela i kuća, taj je autor objavio samo broj stanovnika prema dobnoj strukturi (prema godinama starosti od 1-15 i od 15-20 i od 20-40 i od 40-50 i od 50 godina dalje) i spolnoj podjeli (broj muškaraca i žena). Gürtler je, prema starijoj literaturi, objavio *summarium* popisa stanovništva (*Seelen-Konskription*) iz 1754. godine. Ovdje donosim samo dio te tabele: pregled boja muškaraca i žena i ukupno.¹⁰¹

Tabela br. 55

Seelen-Konskription: Popis stanovništva 1754. godine			
POKRAJINE Habsburške monarhije	UKUPNO		UKUPNO Stanovnika
	Muškarci	Žene	
Češka	909.535	1.031.749	1.941.284
Moravska	417.442	449.780	867.222
Šleska	73.535	80.672	154.207
Donja Austrija	444.343	485.233	929.576
Gornja Austrija	209.029	221.310	430.339
Štajerska	346.063	350.543	696.606
Koruška	132.900	139.024	271.924
Kranjska, Gorica i Gradiška	222.619	224.282	446.901
Tirol i Vorarlberg	190.638	205.861	396.499
UKUPNO	2.946.104	3.188.454	6.134.558

Kako vidimo, u tom sumarnom pregledu iz 1754. godine nisu navedene zemlje ugarske krune, pa ni hrvatske pokrajine. A to znači samo jedno: da se taj prvi brojčani svjetovni popis stanovništva 1754. godine nije obavio i u pokrajinama kojih nema u tom izvoru. U zemljama ugarske krune, a onda i u Slavoniji i Hrvatskoj, obavljaju se, kako smo upoznali, poimenični popisi stanovništva, koji su sadržani u popisu imovine (*conscriptio bonorum*).¹⁰² A to su dvije posve različite konskripcije: imaju različite upisne formulare i tabele i posve različite ciljeve i različitu svrhu. Poimenični popisi i popisi imovine imaju neku prednost, jer donose, za svako naselje, popise obitelji i rodova i sjajne podatke o ekonomskom položaju stanovništva.

No, upoznajmo i rezultate popisa stanovništva iz 1762. godine. I za taj popis stanovništva najviše podataka donosi spomenuti austrijski statističar A. Gürtler u istoj knjizi.¹⁰³

¹⁰¹ Gürtler (1909), navedeno djelo, Dodatak, tabele br. I. i II. Usp. i: Goehlert (1855) i Schlözer (1778, 237-39).

¹⁰² Tih dokumenata, kako je rečeno, u Hrvatskom državnom arhivu (u Zagrebu) i u Mađarskom državnom arhivu (u Budimpešti) ima veoma mnogo u fondovima: *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum*.

¹⁰³ Gürtler (1909), navedeno djelo, Dodatak, tabele br. I. i III.

Tabela br. 56

POKRAJINE Habsburške monarhije	Seelen-Konskription: Popis stanovništva 1762. godine							Ukupno Stanov- nika
	BROJ: gradova, trgovišta, sela, kuća i samostana					Broj porodica		
	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće	Samo- stan	s kućom	bez kuće	
Donja Austrija	39	211	2.390	105.330	155	128.477	54.138	777.277
Gornja Austrija	12	74	1.697	38.389	23	51.948	30.661	417.035
Štajerska	21	91	2.673	104.405	68	94.386	95.145	495.514
Koruška	12	26	1.547	34.739	45	32.431	13.114	259.911
Kranjska	15	13	3.325	51.756	24	46.565	3.681	220.671
Gorica i Gradiška	3	-	373	15.049	21	14.937	1.897	79.749
Češka	244	288	10.936	263.992	160	258.933	111.592	1.669.003
Moravska	81	182	2.901	116.173	73	117.267	60.631	834.561
Šleska	22	3	474	29.800	11	29.468	8.541	135.795
UKUPNO	449	888	26.316	759.633	580	774.412	379.400	4.889.516

I u toj tabeli vidimo da je popis stanovništva 1762. godine obavljen samo u zapadnim ili austrijskim pokrajinama Habsburške monarhije, i to ne u svima. I prema tim podacima, ni taj brojčani svjetovni popis stanovništva 1762. godine nije obavljen i u zemljama ugarske krune, pa dakle nije obavljen ni u hrvatskim pokrajinama.

Obavljaju se kontinuirano u čitavom 18. stoljeću poimenični komorski popisi imovine (*conscriptio bonorum*), ali ne i taj opći brojčani svjetovni popis stanovništva 1762. godine, popis naselja i kuća i obitelji i dobne i profesionalne strukture itd.

Prema literaturi iz historijske demografije, i prema izvorima koje sam pronašao u arhivu, prvi brojčani svjetovni popis stanovništva, koji se obavio u svim pokrajinama i zemljama Habsburške monarhije, dakle i u zemljama ugarske krune i u hrvatskim pokrajinama, bio je popis stanovništva 1772/73. godine. Upoznat ćemo, u posebnom poglavlju u ovoj knjizi, taj popis stanovništva iz 1772/73. godine: a) prema literaturi iz demografije u kojoj se navode podaci za čitavu Habsburšku monarhiju i b) prema arhivskim izvorima koji sadrže taj popis stanovništva Hrvatske i Slavonije.

Zadržimo se ipak malo na tim popisima iz 1754. i 1762. godine. Podaci koji se navode u tim tabelama pružaju mogućnost komparativne analize više problema, posebno sumarni pregled iz 1762. godine. O tome više na drugom mjestu. Ali ono što iznenađuje jesu podaci o ukupnom broju stanovnika u tim popisima. Naime, broj stanovnika 1762. godine, u svim pokrajinama, manji je od broja stanovnika 1754. godine. Što je teško objasniti. Na primjer, 1762. godine: Češka ima 272.281 stanovnika manje, Donja Austrija ima 152.299 stanovnika manje, Štajerska ima 201.092 stanovnika manje itd. Kako je moguće tolika razlika u broju stanovnika između popisa 1754. i 1762. godine? Čak da je u tih osam godina bilo velikih pošasti i ratova, nije moguće da bi toliko stanovništva nestalo u tim pokrajinama.

Prema arhivskim izvorima, u to su vrijeme u tim zemljama harale silne bolesti, liječnička zaštita stanovništva je i tu slaba, prehrana i stanovanje stanovnika nije na visini. Pa ipak, toliki se broj stanovnika za osma godina nije mogao smanjiti. Ostaje jedino da zaključim da ti popisi nisu valjano obavljani ili da njihova prezentacija nije vjerodostojna.

Uz to, posebno su zanimljivi podaci o porodicama: 1) porodicama koje posjeduju kuće (*behaust* = okućen) i 2) porodicama koje nemaju kuće (*unbehaust* = beskućnik). Čini se da su ti beskućnici inkvilini, osiromašeni seljaci bez zemlje. A tih beskućnika ima veoma mnogo.

Ovdje su ti popisi važni po tome što su to prvi brojčani svjetovni popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji. Posebno su nam, s gledišta metodologije, i dakako s gledišta historijske demografije, važne te tabele i vrijednosti koje se popisuju u tim popisima. No, to ćemo još bolje upoznati u analizi spomenutog brojčanog svjetovnog popisa stanovništva 1772/73. godine kada je, kako je rečeno, obavljen taj popis stanovništva i u Hrvatskoj i Slavoniji.

7.1.2. Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1772. godine

Poimenični popisi stanovništva, koji su sadržani u konskripcijama imovine (*conscriptio bonorum*), koji se redovito provode od početka 18. stoljeća dalje, sjajni su za demografska istraživanja. Te su konskripcije prije svega poslužile da se kmetovima odrede feudalne namete i porezi. No, te konskripcije nisu mogle zadovoljiti potrebu temeljitih svjetovnih popisa stanovništva. Kako smo vidjeli, ti se svjetovni popisi stanovništva na prostoru Habsburške monarhije obavljaju 1754. i 1762. godine. Međutim, po svemu sudeći, ta su se dva svjetovna popisa obavila samo u zapadnoj polovici te Monarhije. Isto se takav svjetovni popis stanovništva obavio i 1771. godine, ali također samo u zapadnoj polovici Monarhije.

Prema dokumentima, prvi brojučani svjetovni popis stanovništva, koji se obavio gotovo u svim pokrajinama Habsburške monarhije, bio je 1772. godine. Upoznajmo te podatke.¹⁰⁴

Tabela br. 57

Seelen-Konskription: Popis stanovništva 1772. godine			
POKRAJINE Habsburške monarhije	UKUPNO		UKUPNO Stanovnika
	Muškarci	Žene	
Böhmen (Češka)	1,097.663	1,168.204	2,265.867
Mähren (Moravska)	658.300	759.123	1,417.423
Niederösterreich	797.880	869.247	1,667.127
Oberösterreich	197.891	203.023	400.914
Schlesien (Šlezija)	99.664	100.016	199.680
Steimark (Štajerska)	233.588	270.314	503.902
Kärnten (Koruška)	109.639	119.879	229.509
Krain (Kranjska)	99.004	99.964	198.968
Gradiska (Gradiška)	54.492	60.843	115.335
Summa – zajedno s vojskom	3,348.112	3,650.613	6,998.725
Ugarn (Ugarska)	2,106.407	2,264.083	4,370.490
Slavonien	1.096.196	1,123.104	2,219.300
Siebenbürgen (Erdelj)	204.379	217.904	422.283
Tirol	292.068	297.173	589.241
Vorderösterreich	45.755	48.271	94.026
Temeschwarer Banat	189.931	196.173	386.104
Summa – bez Vojne krajine	3,934.736	4,146.708	8,081.444

Iako ću o tom popisu više raspravljati kasnije, ipak sam ovdje naveo tu tabelu da pokažem razliku između tog popisa koji se obavio u Monarhiji od popisa stanovništva koji se 1772/73. godine obavio u Hrvatskoj i Slavoniji. Kako ćemo vidjeti dalje u knjizi, posve su drugačije upisne tabele i rezultati tog popisa koji se tada proveo u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Zadržimo se kratko na tabeli koju sam ovdje naveo. U toj tabeli vidimo da se je taj popis obavio na prostoru ugarskih zemalja: Ugarske (Mađarske), Erdelja, Banata i „Slavonije“. Ne navodi se i Hrvatska. Međutim, iznenađuju brojčani podaci o stanovništvu „Slavonije“. Nema sumnje, Slavonija tada nije mogla imati toliki broj stanovnika. Nije sigurno jesu li pod pojmom „Slavonija“, koju navode u toj tabeli, misli i na Hrvatsku i na Vojnu krajinu. U svakom slučaju, brojčani podaci o stanovništvu koji se tu navode za „Slavoniju“ nisu vjerodostojni.

No, kako je rečeno, u arhivu sam pronašao opsežan popis stanovništva Hrvatske i Slavonije iz 1772/73. godine, i to ne samo sumarni pregled (*summarium*), nego popis i po naseljima i županijama, ali i različita statistička izvješća od 1772. do 1778. godine. Na slijedećim stanicama donosimo samo dvije upisne tabele tog popisa stanovništva; inače, tih upisnih tabela iz 1772/76. godine ima mnogo: o stanovništvu, privredi, produktivnostima, zanimanjima, obrazovanju itd.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Gürtler (1909, str. 28-50 i Tabelle I. i V).

¹⁰⁵ HDA, fond *Hrvatsko kraljevsko vijeće*, god. 1772-1776, ti se popisi i izvještaji nalaze u više kutija, a posebno je važna kutija br. CCIII, ali i kutije br. CXXVIII, CXXIX, CLXXXV, CLXXXVI, CLXXXIX, CXCI i CCXVIII.

8. POPIS STANOVNIŠTVA HRVATSKE 1772/73. GODINE

8.1. Izvori

Prema izvorima, prvi brojčani popis stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji obavljen je 1772/73. godine. Taj je sumarni pregled popisa stanovništva Hrvatske i Slavonije objavio R. Skenderović.¹⁰⁶ Popis je pronašao u fondu *Hrvatsko kraljevsko vijeće*, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Navodi samo jednu kutiju iz tog fonda u kojoj je pronašao taj popis.¹⁰⁷

Međutim, ja sam u tom fondu pronašao i taj popis i brojne izvještaje o stanovništvu Hrvatske i Slavonije od 1772. do 1778. godine u više od 25 kutija. Ta građa sadrži statističke podatke o stanovništvu svih hrvatskih i slavonskih županija i za većinu naselja. Taj ću popis, ponavljam, objaviti u posebnoj knjizi. Ovdje dajem samo sumarni pregled stanovništva.

8.2. Stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1772/73. godine

Tabela br. 58

Stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1773. godine					
ŽUPANIJE	Muškarci		Žene		UKUPNO
	Do 15 godina	Odrasli	Do 15 godina	Odrasle	
Zagrebačka	34.978	50.897	37.365	58.831	182.071
Varaždinska	12.032	16.920	11.920	16.097	56.969
Križevačka	7.838	18.195	8.055	19.435	53.523
Virovitička	22.464	17.954	20.436	31.998	92.852
Požeška	11.474	16.656	10.757	15.221	54.108
Srijemska	11.938	20.792	11.219	19.583	63.532
UKUPNO	100.724	141.414	99.752	161.165	503.055

Tabela br. 59

Popis 1773. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima					
ŽUPANIJE	Muškarci		Žene		UKUPNO
	Ukupno	%	Ukupno	%	
Zagrebačka	85.875	47,17%	96.196	52,83%	182.071
Varaždinska	28.952	50,82%	28.017	49,18%	56.969
Križevačka	26.033	48,63%	27.490	51,37%	53.523
Virovitička	40.418	43,53%	52.434	56,47%	92.852
Požeška	28.130	51,99%	25.978	48,01%	54.108
Srijemska	32.730	51,52%	30.802	48,48%	63.532
UKUPNO	242.138	48,13%	260.917	51,87%	503.055

¹⁰⁶ R. Skenderović, „Popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija iz 1773. godine (*Tabella Impopulationis pro Anno 1773*)“, *Povijesni prilozi* 39, Zagreb 2010, str. 73-92.

¹⁰⁷ HDA, *Hrvatsko kraljevsko vijeće*, kutija 203 i odgovarajući mikro-film.

8.2.1. Hrvatska i Slavonija 1772/73. godine: rođeni i umrli

Tabela br. 60

Popis 1773. godine: ROĐENI/E prema spolu i vjerskoj pripadnosti					
ŽUPANIJE	Catholicis - Katolici		Schismaticis - Šizmatici ¹⁰⁸		UKUPNO
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Zagrebačka	2.890	2.769	108	74	5.839
Varaždinska	1.608	1.449	0	0	3.057
Križevačka	1.573	1.754	64	80	3.471
Virovitička	1.094	1.799	1.361	661	4.915
Požeška	852	795	407	418	2.472
Srijemska	437	368	1.345	1.045	3.195
UKUPNO	8.454	8.932	3.285	2.278	22.949

Tabela br. 61

Popis 1773. godine: UMRILI/E prema spolu i vjerskoj pripadnosti					
ŽUPANIJE	Catholicis - Katolici		Schismaticis - Šizmatici		UKUPNO
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Zagrebačka	2.414	2.378	41	28	4.861
Varaždinska	1.392	1.433	0	0	2.825
Križevačka	920	1.011	45	59	2.035
Virovitička	1.263	1.060	474	455	3.252
Požeška	801	471	318	288	1.878
Srijemska	283	207	753	660	1.903
UKUPNO	7.073	6.560	1.631	1.490	16.754

8.2.2. Hrvatska i Slavonija 1772/73. godine: prirast stanovništva

Tabela br. 62

Popis 1773. godine: prirodni prirast stanovništva u toj godini popisa					
ŽUPANIJE	Catholicis - Katolici		Schismaticis - Šizmatici		UKUPNO
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Zagrebačka	više 476	više 391	više 67	više 46	više 980
Varaždinska	više 216	više 16	0	0	više 232
Križevačka	više 653	više 743	više 19	više 21	više 1.436
Virovitička	manje 169	više 739	više 887	više 206	više 1.663
Požeška	više 51	više 324	više 89	više 130	više 594
Srijemska	više 154	više 161	više 592	više 385	više 1.292
UKUPNO	više 1.381	više 2.372	više 1.654	više 788	više 6.195

Svi ti statistički podaci o stanovništvu Hrvatske i Slavonije 1773. godine, ali ne samo ovi koje sam dao u tih pet tabela (od br. 58 do br. 62), nego i drugi brojni izvori o stanovništvu koje sam pronašao u tom fondu, kao i građa o tome iz više drugih fondova, a tih izvora ima veoma mnogo (pojedinačni po-

¹⁰⁸ Catholicis = Rimokatolici i Unijati, a Schismaticis = Grko-istočni vjernici (pravoslavni) i protestanti.

pisi stanovništava od naselja do naselja, brojčani svjetovni popisi stanovništva, struktura tog pučanstva, privreda, porezi, veličine i kvaliteti posjeda, broj stoke itd.), kako iz tog razdoblja (1772-1778. godine) tako i za čitavo 18. stoljeće, ali i za kasnije razdoblje u 19. stoljeću uopće, daju izvanrednu mogućnost za kvantitativne analize položaja stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji, ali i svih drugih hrvatskih pokrajina.

Samo za to uže razdoblje, od 1769. do 1776. godine, snimio sam sjajnih izvora o položaju i strukturi stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji, a dijelom i u Vojnoj krajini. To su izvanredni povijesni izvori, najmanje za dvije opsežne knjige, koje valja prirediti i analizirati i objaviti. Nadam se da ću uspjeti okupiti tim sposobnih suradnika i za taj posao.

Kako vidimo, u Hrvatskoj i Slavoniji 1773. godine ukupno ima 503.055 stanovnika (242.138 muškaraca i 260.917 žena). U postocima: muškaraca ima 48,13%, a žena 51,87%. Ukupno gledajući, žena ima više nego muškaraca, ali u pojedinim županijama to izgleda drugačije: u Varaždinskoj i Požeškoj i Srijemskoj županiji u postocima ima više muškaraca, a u Zagrebačkoj i Križevačkoj i Virovitičkoj ima više žena. No, to ipak nisu velike razlike.

Veoma su korisni statistički podaci o broju rođenih (muške i ženske djece) i umrlih osoba (svih uzrasta). Ukupno je u Hrvatskoj i Slavoniji rođeno 22.949 djece (11.739 dječaka i 11.210 djevojčica), a umrle su 16.754 osobe (8.704 muškarca svih uzrasta i 8.050 žena svih uzrasta). Prema zbroju rođenih i umrlih osoba, u Hrvatskoj i Slavoniji 1773. godine, kada se obavlja taj popis stanovništva, prirodni prirast iznosi 6.195 stanovnika. Kako sam kazao, o tom popisu stanovništva više na drugom mjestu, jer je to sjajna i veoma opsežna građa.

Ovdje valja spomenuti da je 1771. godine provedena kanonska vizitacija Zagrebačke nadbiskupije. Tada je, na velikom prostoru Hrvatske i Slavonije i Vojne Krajine, nastao sjajan popis stanovništva. Sačuvan je u Protokolima br. 211-214, ali i u mnogim drugim Protokolima, od br. 9 do 180. Sačuvan je u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, u fondu vizitacija.

To je popis stanovništva od naselja do naselja, s mnogim važnim podacima o vjerskim i dobnim strukturama stanovništva. Nužno ga je objaviti. To je opsežna knjiga dokumenata.

9. STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1782. GODINE

9.1. Izvori

Više autora, ali i službeni državni dokumenti u Habsburškoj monarhiji, krajem 18. i početkom 19. stoljeća hrvatske pokrajine promatraju u okviru *Austrijske i/ili ugarske Ilirije* (österreichische oder ungarische Illyrien). U tome su slijedili jednu dugu tradiciju o upotrebi ilirskog imena, napose u geografskom i teritorijalnom smislu. Promatrajući dakle s gledišta i povijesti i geografije i etnografije, mnogi autori, koji se bave tim problemima, na prostoru jugoistočne Europe u tom razdoblju nalaze *Veliku Iliriju* (*Gross-Ilyrien*) koju dijele na četiri dijela: a) Austrijsku/ugarsku Iliriju, b) Venecijansku Iliriju, c) Dubrovačku Iliriju i d) Osmansku Iliriju. Prema njihovu uvjerenju, *Austrijska/ugarska Ilirija* obuhvaća tri hrvatske pokrajine: Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. Zato oni, u brojnim knjigama, posebno poglavlje posvećuje tim hrvatskim pokrajinama. Dakako riječ je o civilnom i vojnom dijelu i Hrvatske (koju daju pod pojmom: *Königreich Kroatien*) i Slavonije (*Königreich Slavonien*), iako Vojnu krajinu posebno prikazuju. U etnografskom pogledu, četiri „slavenske nacije“ nastanjuju te pokrajina: Slavonci, Srbi ili Rašani, Hrvati i Dalmatinci koji govore "ilirskim jezikom", te nešto Nijemaca, Talijana i Mađara. Na tom prostoru Austrijske/ugarske Ilirije, prema njima, tada živi oko 810.000 stanovnika.¹⁰⁹

Postoje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati temu koja je predmet ove knjige. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina krajem 18. stoljeća.

Objavljeni izvori - knjige iz kraja 18. i početka 19. stoljeća:

Ignac de Luca (1791); Engel (1789); Liechtenstern (1791, 1800); Demian (1805, 1806), Schwartzner (1789, 1809. i 1811) i drugi.

Knjige i studije:

J. Kovacsics, *A történeti statisztika forrásai*, Budapest 1957.

H. Marczali, *Magyarország története II. József korában*, Budapest 1888.

A. Vályi, *Magyar országnak leirása*, Buda, 1796-1799. 1-3

D. Dezső i D. Zoltán, *Az első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

D. Dezső, *Az 1777. évi lellek összeírása*, Statisztikai Évkönyv, Budapest 1960.

G. Thirring, *Magyarország népessége II. József korában*, Budapest 1938.

J. Lipszky, *Mappa generalis Regni Hungariae partiumque adnexarum*, Budapest 1806. i *Repertorium locorum objectorumque XII. tabulis mappae ...* Budapest, 1808.

Gy. Acsádi, *Az 1784-85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnyilvántartások. A történeti statisztika forrásai*, Budapest 1957.

E. Fényes, *Magyarországnak sa hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geogr. tekintetben*, Budapest 1836-1840, sv. 1-5; posebno je važan sv. 5 (iz 1839. godine) koji donosi podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih i slavonskih županija.

I. Erceg, „Stanje i struktura stanovništva u hrvatsko-slavonskim županijama 1782. godine“, *Starine JAZU*, vol 59, 1984, str. 309-25.

Arhivska građa:

Summarium vom Jahre 1782, taj se *Summarium* nalazi u Biblioteci centralnog statističkog ureda u Budimpešti: Magyar Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár, *Tabella conscriptionis animarum 1782*. Razne konoskopcije koje se nalaze u brojnim fondovima (napose u ovim fondovima hrvatskih i slavonskih županija, u fondu Hrvatskog kraljevskog vijeća itd.) iz kraja 18. stoljeća u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu; brojni poimenični popisi stanovništva; *Conscriptio Bonorum*; *Conscriptio animarum*; opsež-

¹⁰⁹ Luca (1791); Engel (1789); Liechtenstern (1791, 1800); Demian (1805, 1806) i drugi.

na građa o urbarijalnoj regulaciji i urbari iz 1774/84. godine; Jozefinski katastar; matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih osoba iz tog razdoblja; Schematismus cleri; brojne porezne knjige itd.

9.2. Stanovništvo hrvatskih i slavonskih županija 1782. godine

Prije svakog civilnog javnog popisa stanovništva u Habsburškoj monarhiji, od Marije Terezije do sredine 19. stoljeća, svjetovne državne institucije obratile bi se vjerskim institucijama da, prema matičnim knjigama (rođenih/krštenih, vjenčanih i umrlih/pokopanih „duša“) i vjerskim šematizmima (*Schematismus cleri*), dadu podatke o broju stanovništva za svako mjesto i svaku pokrajinu, a time i za državu u cjelini. Na te vjerske/statističke podatke, koje daju vjerske ili crkvene institucije, državne institucije (političke, upravne, privredne itd.) nisu se mogle posve osloniti iz više razloga: prvo, ti su podaci bili nepouzdana zato jer svećenici, kako se pokazalo, nisu bili revni u vođenju tih matičnih knjiga; drugo, zato jer su ti šematizmi bili i suviše oskudni s podacima, uglavnom su donosili broj i vjersku pripadnost stanovništva. A državi je bilo potrebno, iz više razloga, a najviše zbog projekta općeg razvoja naroda i države u cjelini, da u popisima stanovništva istraži i obuhvati mnoge aspekte života naroda i razdoblja: teritorij i površine pokrajina i države, stanje klime, količinu i kvalitetu zemljišta, razvoj privrede, poljo-privrednu produktivnost, broj i socijalni položaj stanovništva, broj banaka, stanje zdravstva, kulture, školstva itd.

Uz to, prije svakog službenog državnog popisa, provodio se i probni civilni/javni popis stanovništva. Tako se probna civilna/javna konskripcija provela 1782. godine (uoči državnog popisa 1785/87. godine) i 1798/99. godine uoči popisa 1802. i 1805. godine, ali i kasnije.

Prema toj praksi, prije jozefinskog popisa stanovništva, koje se provodilo od 1785. do 1787. godine, crkvenim institucijama i svećenstvu upućen je poziv da, prema matičnim knjigama i crkvenim šematizmima, dostave podatke o stanovništvu. Ali je također provedena i probna civilna/javna konskripcija. Tako je u Monarhiji nastao izvještaj o stanovništvu iz 1782. godine. U tom su izvještaju sadržani i podaci o stanovništvu u hrvatskim pokrajinama. Posve uobičajeno za takva crkvena i probna civilna izvješća, u njemu je sadržan samo broj i vjerska pripadnost stanovništva. Upoznajmo te statističke podatke koje je dala crkva.¹¹⁰

U tom popisu/izvještaju o stanovništvu u Monarhiji iz 1782. godine, prema toj konskripciji, sadržan je i popis hrvatskih i slavonskih županija i broj stanovništva, ali bez križevačke županije. Prema tom popisu, civilna Hrvatska i Slavonija (hrvatski i slavonski Provincijal) imaju 548.893 stanovnika (279.731 muškarac i 269.162 žene). Prema vjerskoj pripadnosti, ima 419.522 stanovnika Rimokatoličke vjeroispovijesti, 113.130 grko-istočnih vjernika (Graeci Ritus non Unitos)¹¹¹, 2.192 protestanta, 17 Židova, i 14.032 stanovnika nepoznate vjeroispovijesti. Taj hrvatski i slavonski Provincijal zajedno imaju 4.323 stranca s boravkom, 5.149 slugu, 3.524 sluškinje, 882 prosjaka, 91 osobe u ubožnicama i 63 u zakladama. Taj Provincijal ima svećenika: 958 katoličkih, 187 grko-istočnih vjernika (Graeci Ritus non Unitos, pravoslavni) i 4 protestanta. I zajedno 175 katoličkih župa, 82 kapelanije.

Od toga, prema popisu stanovništva iz 1782. godine, u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, u hrvatskim i slavonskim županijama, postoje slijedeće demografske vrijednosti i strukture:¹¹²

Zagrebačka županija - prema popisu stanovništva iz 1782. godine ima ove vrijednosti:

- Broj stanovnika*: u Zagrebačkoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 163.921 stanovnika (muškaraca 82.645 ili 50,42% i žena 81.276 ili 49,58%).
- Vjerske strukture*: ima 156.396 stanovnika katoličke vjeroispovijesti, 2.595 grčko-istočnih vjernika (pravoslavni), 1 protestant i 4.930 nepoznate vjeroispovijesti.
- Dobne strukture*: ima odraslih stanovnika 100.451 ili 61,28% (muškaraca 49.594 i žena 50.857) i djece od 1 do 16 godina 63.470 ili 38,71% (muške 33.051 i ženske 30.419).

¹¹⁰ Taj je izvještaj o stanovništvu objavio i analizirao I. Erceg (1984).

¹¹¹ U izvorima, sve do početka 20. stoljeća, navode se ovi pojmovi za ne-sjedinjene pravoslavne vjernike: *Graeci Ritus non Unitos* (za vjernike) i *Graeci Ritus non Unitorum Ecclesiam et Parochum* (za crkvenu organizaciju). A za unijate ovi pojmovi: *Graeci Ritus Catholicorum Filialem*, *Graeci Ritus Catholicos Accolas*.

¹¹² József Kovacsics, *A történeti statisztika forrásai*, Budapest 1957.

- d) *Stranci*: ukupno ima 1.745 stranaca s boravkom.
- e) *Socijalne strukture*: osim seljaka, kojih ima najviše, i građana, kojih ima manje, ima 1.723 slugu, 1.234 sluškinja, 114 prosjaka, 53 osobe u ubožnicama i 61 u zakladama.
- f) *Svećenici i župe*: ima 260 katoličkih svećenika i 7 grčko-istočnih svećenika, te 74 župe.
- g) *Brakova*: ukupno ima 37.787 sklopljenih brakova i isti taj broj obitelji; prosječno svaka obitelji u Zagrebačkoj županiji ima oko 4 (4,34) člana.
- h) *Rođeni 1782. godine*: ukupno je rođeno 8.468 djece (muške 4.284 i ženske 4.184).
- i) *Umrli 1782. godine*: ukupno je umrlo 7.157 osoba i to muškaraca 3.726 (odraslih 1.872 i djece 1.854) i žena 3.431 (odraslih 1.695 i djece 1.736).
- j) *Prirodni prirast*: 1.311 djece se više rodilo nego je ukupno umrlo stanovnika. To je, kao i u drugim županijama, slab prirodni prirast stanovništva.

Varaždinska županija - prema popisu stanovništva iz 1782. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Varaždinskoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 83.978 stanovnika (muškaraca 42.346 ili 50,43% i žena 41.632 ili 49,57%).
- b) *Vjerske strukture*: ima 80.811 stanovnika katoličke vjeroispovijesti, 3 Židova i 3.164 stanovnika nepoznate vjeroispovijesti.
- c) *Dobne strukture*: ima odraslih stanovnika 49.790 ili 59,28% (muškaraca 24.956 i žena 24.834) i djece od 1 do 16 godina 34.188 ili 40,72% (muške 17.390 i ženske 16.798).
- d) *Stranci*: ukupno ima 785 stranaca s boravkom.
- e) *Socijalne strukture*: osim seljaka, kojih ima najviše, i građana, kojih ima znatno manje, ima 1.132 slugu, 1.176 sluškinja, 40 prosjaka, 31 osobe u ubožnicama.
- f) *Svećenici i župe*: ima 126 katoličkih svećenika, 42 župe.
- g) *Brakova*: ukupno ima 17.067 brakova i ima isti taj broj obitelji; prosječno svaka obitelj u Varaždinskoj županiji ima oko 5 (4,92) članova.
- h) *Rođeni 1782. godine*: ukupno je rođeno 4.133 djece (muške 2.124 i ženske 2.009).
- i) *Umrli 1782. godine*: iste godine je ukupno umrlo 3.917 osoba i to muškaraca 2.000 (odraslih 892 i djece 1.108) i žena 1.917 (odraslih 861 i djece 1.056).
- j) *Prirodni prirast*: 216 djece je više rođeno nego je ukupno umrlo stanovnika. To je slab prirodni prirast stanovništva. A to je karakteristika tog prirasta u čitavom 18. stoljeću.

Severinska županija - prema popisu stanovništva iz 1782. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Severinskoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 59.925 stanovnika (muškaraca 29.663 ili 49,50% i žena 30.262 ili 50,50%).
- b) *Vjerske strukture*: ima 58.550 stanovnika katoličke vjeroispovijesti, 9 grčko-istočnih vjernika, 1 protestanta, 1 Židova i 1.364 stanovnika nepoznate vjeroispovijesti.
- c) *Dobne strukture*: ima odraslih stanovnika 34.971 ili 58,36% (muškaraca 17.231 i žena 17.740) i djece od 1 do 16 godina 24.954 ili 41,64% (muške 12.432 i ženske 12.522).
- d) *Stranci*: ukupno ima 279 stranaca s boravkom.
- e) *Socijalne strukture*: osim seljaka, kojih ima najviše, i građana, kojih ima znatno manje, ima 402 slugu, 414 sluškinja, 267 prosjaka, 2 osobe žive u zakladama.
- f) *Svećenici i župe*: ima 104 katolička svećenika, 26 župa i 73 kapelanije.
- g) *Brakova*: ukupno ima 12.022 braka i toliko obitelji; prosječno svaka obitelji u Severinskoj županiji ima 5 (4,98) članova.
- h) *Rođeni 1782. godine*: ukupno rođeno 2.559 djece (muške 1.279 i ženske 1.280).
- i) *Umrli 1782. godine*: iste godine ukupno su umrle 1.674 osobe i to muškaraca 823 (odraslih 378 i djece 445) i žena 851 (odraslih 359 i djece 492).
- j) *Prirodni prirast*: 885 djece je više rođeno nego je ukupno umrlo stanovnika. I u ovoj je županiji to slab prirodni prirast stanovništva.

Požeška županija - prema popisu stanovništva iz 1782. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Požeškoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 58.914 stanovnika (muškaraca 30.824 ili 52,33% i žena 28.090 ili 47,67%).
- b) *Vjerske strukture*: ima 34.066 stanovnika katoličke vjeroispovijesti, 24.262 grko-istočna vjernika, 13 Židova i 573 stanovnika nepoznate vjeroispovijesti.

- c) *Dobne strukture*: odraslih stanovnika ima 33.420 ili 56,72% (muškaraca 17.375 i žena 16.045) i djece od 1 do 16 godina 25.494 ili 43,28% (muške 13.449 i ženske 12.045).
- d) *Stranci*: ukupno ima 249 stanaca s boravkom.
- e) *Socijalne strukture*: osim seljaka, kojih ima najviše, i građana, kojih ima znatno manje, u toj županiji ima 173 sluga, 83 sluškinje i 68 prosjaka.
- f) *Svećenici i župe*: ima 62 katolička svećenika i 30 grko-istočnih svećenika.
- g) *Brakova*: ukupno ima 12.710 brakova i toliko obitelji; prosječno svaka obitelji u Požeškoj županiji ima 5 (4,64) članova.
- h) *Rođeni 1782. godine*: ukupno je rođeno 2.785 djece (muške 1.388 i ženske 1.397).
- i) *Umrli 1782. godine*: ukupno su umrle 2.315 osoba i to muškaraca 1.103 (odraslih 430 i djece 673) i žena 1.212 (odraslih 555 i djece 657).
- j) *Priradni prirast*: 470 djece je više rođeno nego je ukupno umrlo stanovnika. I ovdje je to slab prirodni prirast stanovništva. To se u 18. stoljeću ponavlja iz godine u godinu.

Srijemska županija - prema popisu stanovništva iz 1782. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Srijemskoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 75.593 stanovnika (muškaraca 39.404 ili 52,13% i žena 36.189 ili 47,87%).
- b) *Vjerske strukture*: ima 19.834 stanovnika katoličke vjeroispovijesti, 53.034 grko-istočna vjernika, 1.033 protestanta i 1.692 stanovnika nepoznate vjeroispovijesti.
- c) *Dobne strukture*: odraslih stanovnika ima 44.919 ili 59,42% (muškaraca 23.145 i žena 21.774) i djece od 1 do 16 godina 30.674 ili 40,58% (muške 16.259 i ženske 14.415).
- d) *Stranci*: ukupno ima 538 stanaca s boravkom.
- e) *Socijalne strukture*: osim seljaka, kojih ima najviše, i građana, kojih ima znatno manje, u toj županiji ima 819 sluga, 193 sluškinje i 142 prosjaka.
- f) *Svećenici i župe*: u toj županiji ima 230 katoličkih svećenika, 102 grko-istočna svećenika, 1 protestantski, 33 župe, 9 kapelanija i 19 bogomolja ili hramova.
- g) *Brakova*: ukupno ima 17.642 sklopljena braka i toliko obitelji; prosječno svaka obitelji u Srijemskoj županiji ima 4 (4,28) članova.
- h) *Rođeni 1782. godine*: ukupno je rođeno 3.115 djece (muške 1.579 i ženske 1.536).
- i) *Umrli 1782. godine*: ukupno su umrle 3.810 osoba i to muškaraca 1.964 (odraslih 1.133 i djece 831) i žena 1.846 (odraslih 965 i djece 881).
- j) *Priradni prirast*: ukupno je 695 više stanovnika umrlo nego se rodilo djece. To je bilo pogubno za prirodni prirast stanovništva. To je minus u povećanju stanovništva.

Virovitička županija - prema popisu stanovništva iz 1782. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Virovitičkoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 106.562 stanovnika (muškaraca 54.849 ili 51,47% i žena 51.713 ili 48,53%).
- b) *Vjerske strukture*: ima 69.865 stanovnika katoličke vjeroispovijesti, 33.230 grko-istočna vjernika, 1.158 protestanata i 2.309 stanovnika nepoznate vjeroispovijesti.
- c) *Dobne strukture*: odraslih stanovnika ima 60.650 ili 56,91% (muškaraca 31.016 i žena 29.634) i djece od 1 do 16 godina 45.912 ili 43,09% (muške 23.833 i ženske 22.079).
- d) *Stranci*: ukupno ima 727 stanaca s boravkom.
- e) *Socijalne strukture*: osim seljaka, kojih ima najviše, i građana, kojih ima znatno manje, u toj županiji ima 900 sluga, 424 sluškinje, 251 prosjak i 7 osoba u ubožnicama.
- f) *Svećenici i župe*: u toj županiji ima 176 katoličkih svećenika, 48 grko-istočnih svećenika (pravoslavnih) i 3 protestantska svećenika.
- g) *Brakova*: ukupno ima 22.738 brakova i toliko obitelji; prosječno svaka obitelji u Virovitičkoj županiji ima 5 (4,69) članova.
- h) *Rođeni 1782. godine*: ukupno je rođeno 5.507 djece (muške 2.853 i ženske 2.654).
- i) *Umrli 1782. godine*: ukupno su umrle 3.952 osobe i to muškaraca 2.099 (odraslih 973 i djece 1.126) i žena 1.853 (odraslih 898 i djece 955).
- j) *Priradni prirast*: 1.555 djece je više rođeno nego je ukupno umrlo stanovnika. Ovdje je prirodni prirast stanovništva nešto veći nego u drugim županijama.

Križevačka županija - prema jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine:¹¹³

U sumarnom pregledu popisa stanovništva iz 1782. godine (*Summarium vom Jahre 1782.*) nema Križevačke županije. Ovdje je donosim prema jozefinskom popisu iz 1785/87. godine. Taj je popis nastao poslije 3 ili 4 godine i u osnovnim podacima nema velike razlike.

- a) *Broj stanovnika*: Križevačka županija, prema popisu stanovništva iz 1785/87. godine, bez gradova, ima 61.516 stanovnika (30.036 muškaraca i 31.480 žena).
- b) Prema muškoj populaciji, ukupno s populacijom u gradovima (Križevci i Koprivnica), Križevačka županija ima 32.399 muškaraca-Katolika i 14 muškaraca-Židova.
- c) *Gradovi*: Križevci imaju 1.617 stanovnika, a Koprivnica 3.360 stanovnika.
- d) *Ukupno stanovnika*: s gradovima Križevci i Koprivnica, Križevačka županija ima: 66.493 stanovnika (32.413 muškarca i 34.080 žena).
- e) Žena ima 1.667 više nego muškaraca: žena ima 51,25%, a muškaraca ima 48,75%.
- f) *Površine*: Križevačka županija 1785/87. godine ima 28 milja² (izvori za točne površine: Lipszky i Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ta županija ima 28,9 austrijskih milja ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,1 kilometar²).¹¹⁴
- g) *Naselja i broj kuća*: ta županija ima 2 grada (Križevci i Koprivnica), 2 trgovišta, 289 sela, 7.464 kuće. Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.449 stanovnika.¹¹⁵
- h) *Gustoća naseljenosti*: na jednom kilometru² prosječno živi 43 (42,57) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 9 (9,48) stanovnika.¹¹⁶

U tim podacima za Križevačku županiju, koje ovdje donosim prema popisu stanovništva iz 1785/87. godine, nalaze se, kako vidimo, i mjere za površine. Ovdje neću donijeti sve te podatke o površinama i za druge hrvatske i slavonske županije, jer ćemo sve te površine upoznati već u slijedećem poglavlju o jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine, kao i gustoću naseljenosti stanovništva i druge podatke vezane uz površine hrvatskih pokrajina.

Isto tako ovdje ne donosim ni podatke o gradovima drugih županija, jer u popisu iz 1782. godine nema tih podataka, kao ni podataka o broju plemstva. Te ćemo podatke o stanovništvu hrvatskih i slavonskih gradova također upoznati u slijedećem poglavlju. Iako, kako smo vidjeli, te podatke o hrvatskim gradovima donosi već popis stanovništva iz 1772/73. godine.

Uza sve nedostatke koje sadrži popis stanovništva iz 1782. godine, to su ipak sjajni podaci za demografsku analizu iz tog razdoblja. Ali nam, uz ostalo, ti demografski statistički podaci iz 1782. godine pomaže da izvršimo komparacijsku analizu sa statističkim podacima iz ranijeg razdoblja (s popisom iz 1772/73. godine), ali i za kasnije razdoblje, iz 1785/87. godine.

Da bismo mogli sve to bolje analizirati, upoznajmo tabele u kojima donosim kvantitativne podatke i dublju analizu svih tih statističkih demografskih pokazatelja.

¹¹³ Danyi Deszö és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51.

¹¹⁴ Točne površine za sve hrvatske pokrajine donosim već u tekstu o popisu stanovništva iz 1785/87. godine.

¹¹⁵ O svemu tome, i o različitim izvorima o popisu iz 1785/87. godine, opširnije u slijedećem poglavlju.

¹¹⁶ Liechtenstern (1791, 1800. i 1818); Demian (1806); Hassel (1807); Engel (1789); Schwartner (1809, 1811).

9.3. Komparacije i kvantitativni podaci

9.3.1. Stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije 1782. godine

Tabela br. 63

Civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine: stanovništvo i vjerske strukture								
Županije	Stanovništvo			Vjerske/konfesionalne strukture				
	Muško	Žensko	Ukupno	Katolici	Pravosl.	Protest.	Židovi	Ostali
Zagrebačka	82.645	81.276	163.921	156.396	2.595	1	0	4.930
Varaždinska	42.346	41.632	83.978	80.811	0	0	3	3.164
Križevačka	-	-	-	-	-	-	-	-
Severinska	29.663	30.262	59.925	58.550	9	1	1	1.364
Požeška	30.824	28.090	58.914	34.066	24.262	0	13	573
Srijemska	39.404	36.189	75.593	19.834	53.034	1.033	0	1.692
Virovitička	54.849	51.713	106.562	69.865	33.230	1.158	0	2.309
UKUPNO	279.731	269.162	548.893	419.522	113.130	2.192	17	14.032
Križevačka ¹¹⁷ 1785/87. g.	32.597	31.480	64.077	64.063	0	0	14	0
UKUPNO	312.328	300.642	612.970	483.585	113.130	2.192	31	14.032

Tabela br. 64

Civilna Hrvatska 1782. godine: stanovništvo i vjerske/konfesionalne strukture								
Hrvatske županije	Stanovništvo			Vjerske/konfesionalne strukture				
	Muško	Žensko	Ukupno	Katolici	Pravosl.	Protest.	Židovi	Ostali
Zagrebačka	82.645	81.276	163.921	156.396	2.595	1	0	4.930
Varaždinska	42.346	41.632	83.978	80.811	0	0	3	3.164
Severinska	29.663	30.262	59.925	58.550	9	1	1	1.364
Križevačka 1785/87. g.	32.597	31.480	64.077	64.063	0	0	14	0
UKUPNO	187.251	184.650	371.901	359.820	2.604	2	18	9.458

Tabela br. 65

Civilna Slavonija 1782. godine: stanovništvo i vjerske/konfesionalne strukture								
Slavonske županije	Stanovništvo			Vjerske/konfesionalne strukture				
	Muško	Žensko	Ukupno	Katolici	Pravosl.	Protest.	Židovi	Ostali
Požeška	30.824	28.090	58.914	34.066	24.262	0	13	573
Srijemska	39.404	36.189	75.593	19.834	53.034	1.033	0	1.692
Virovitička	54.849	51.713	106.562	69.865	33.230	1.158	0	2.309
UKUPNO	125.077	115.992	241.069	123.765	110.526	2.191	13	4.574

Kako vidimo, civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine imaju (bez Križevačka županije) 540.893 stanovnika, a s Križevačkom županijom (prema popisu stanovništva iz 1784/87. godine) imaju ukupno 612.970 stanovnika (312.328 muškaraca i 300.642 žene). Od toga, iste godine civilna Hrvatska ima (s Križevačkom županijom iz 1784/87. godine) ukupno 371.901 stanovnika (187.251 muškarca i 184.650 žena), dok civilna Slavonija ima ukupno 241.069 stanovnika (125.077 muškaraca i 115.992 žene). To je znatna razlika u broju stanovnika civilne Hrvatske i Slavonije, a to je ujedno i znatna razlika u gustoći

¹¹⁷ Danyi Desz6 és Dávid Zoltán, *Az eles6 Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51.

pučanstva, iako obje imaju gotovo iste površine: Hrvatska (sa svim županijama, ali bez Primorja) ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara² tako da u Hrvatskoj na jedan kilometr² dolazi 39 (39,19) stanovnika. A civilna Slavonija ima 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara² pa u toj slavonskoj pokrajini na jedan kilometr² dolazi 25 (25,42) stanovnika. To je znatna razlika u gustoći naseljenosti. Iako Slavonija ima više plodnih površina, znatno je slabije naseljena stanovništvom. Uzroci su različiti. Doseljavanja u Slavoniji u 18. stoljeću nisu bila povoljna, kao ni prirodni prirast stanovništva.

*Gustoća naseljenosti stanovništva u hrvatskih i slavonskim županijama:*¹¹⁸

Tabela br. 66

Civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine: površine i gustoća naseljenosti			
ŽUPANIJE	Površina, km ²	Broj stanovnika	Osoba na 1 km ²
Zagrebačka	4.582	163.921	35,77
Varaždinska	1.899	83.978	44,22
Križevačka	-	-	-
Severinska	1.670	59.925	35,88
Požeška	2.474	58.914	23,81
Srijemska	2.359	75.593	32,04
Virovitička	4.603	106.562	23,15
UKUPNO	17.587	548.893	31,21
Križevačka ¹¹⁹ 1785/87. g.	1.668	64.077	38,42
UKUPNO	19.255	612.970	31,83

Prema vjerskim/konfesionalnim strukturama, civilna Hrvatska i Slavonija ukupno imaju: 483.585 ili 78,89% Katolika, 113.130 ili 18,46% Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavaca) i 2.192 ili 0,36% Protestanta i 31 ili 0,01% Židova i 14.032 ili 2,29% ostalih (vjerski neopredijeljenih). U civilnoj Hrvatskoj ukupno ima 359.820 ili 96,75% Katolika, te 2.604 ili 0,7% Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavaca), 2 Protestanta, 18 Židova i 9.458 ili 2,54% „ostalih“ (neopredijeljenih). U Hrvatskoj, kako vidimo, gotovo svi ti Pravoslavci (osim njih 9) žive u Zagrebačkoj županiji, dok ih u Varaždinskoj i Križevačkoj županiji nema. U Slavoniji ima 123.765 ili 51,34% Katolika, te 110.526 ili 45,85% Grko-istočnih vjernika (Pravoslavaca), 2.191 ili 0,91% Protestanata i 13 Židova, te 4.574 ili 1,90% „ostalih“ (neopredijeljenih).

¹¹⁸ Točne površine svih hrvatskim pokrajina u miljama² i kilometrima² donosim u slijedećim poglavljima.

¹¹⁹ Danyi Desző és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51.

9.3.2. Udio muškaraca i žena u popisu stanovništva 1782. godine

Tabela br. 67

Hrvatska i Slavonija: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima					
ŽUPANIJE	M u š k a r c i		Ž e n e		UKUPNO
	Ukupno	%	Ukupno	%	
Zagrebačka	82.645	50,42%	81.276	49,58%	163.921
Varaždinska	42.346	50,43%	41.632	49,57%	83.978
Križevačka	-		-		-
Severinska	29.663	49,50%	30.262	50,50%	59.925
Požeška	30.824	52,33%	28.090	47,67%	58.914
Srijemska	39.404	52,13%	36.189	47,87%	75.593
Virovitička	54.849	51,47%	51.713	48,53%	106.562
UKUPNO	279.731	50,96%	269.162	49,04%	548.893
Križevačka ¹²⁰ 1785/87. g.	32.597	48,83%	31.480	51,17%	64.077
UKUPNO	312.328	50,95%	300.642	49,05%	612.970

Tabela br. 68

HRVATSKA: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1782. godine					
HRVATSKE ŽUPANIJE	M u š k a r c i		Ž e n e		UKUPNO
	Ukupno	%	Ukupno	%	
Zagrebačka	82.645	50,42%	81.276	49,58%	163.921
Varaždinska	42.346	50,43%	41.632	49,57%	83.978
Severinska	29.663	49,50%	30.262	50,50%	59.925
Križevačka 1785/87. g.	32.597	48,83%	31.480	51,17%	64.077
UKUPNO	187.251	50,35%	184.650	49,65%	371.901

Tabela br. 69

SLAVONIJA: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1782. godine					
SLAVONSKE ŽUPANIJE	M u š k a r c i		Ž e n e		UKUPNO
	Ukupno	%	Ukupno	%	
Požeška	30.824	52,33%	28.090	47,67%	58.914
Srijemska	39.404	52,13%	36.189	47,87%	75.593
Virovitička	54.849	51,47%	51.713	48,53%	106.562
UKUPNO	125.077	51,88%	115.992	48,12%	241.069

Prema tim podacima, nešto je veći broj muškaraca nego žena, s tim da je ta razlika nešto veća u Slavoniji. Ukupno gledajući bilo je 11. 686 ili 1,91% muškaraca više nego žena.

¹²⁰ Danyi Deszö és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51.

9.3.3. Dobne strukture stanovništva Hrvatske i Slavonije 1782. godine

Tabela br. 70

Civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine: dobne strukture stanovništva								
Županije	Odrasli/odrasle od 17 godina dalje				Djeca i mladež 1-16 godina			
	Muški	Ženske	Ukupno	Postotak	Muška	Ženska	Ukupno	Postotak
Zagrebačka	49.594	50.857	100.451	61,28%	33.051	30.419	63.470	38,71%
Varaždinska	24.956	24.834	49.790	59,28%	17.390	16.798	34.188	40,72%
Križevačka	-	-	-	-	-	-	-	-
Severinska	17.231	17.740	34.971	58,36%	12.432	12.522	24.954	41,64%
Požeška	17.375	16.045	33.420	56,72%	13.449	12.045	25.494	43,28%
Srijemska	23.145	21.774	44.919	59,42%	16.259	14.415	30.674	40,58%
Virovitička	31.016	29.634	60.650	56,91%	23.833	22.079	45.912	43,09%
UKUPNO	163.317	160.884	324.201	59,06%	116.414	108.278	224.692	40,94%
Križevačka ¹²¹ 1785/87. g	20.101	19.360	39.461	61,58%	12.496	12.120	24.616	38,42%
UKUPNO	183.418	180.244	363.662	59,33%	128.910	120.398	249.308	40,67%

Tabela br. 71

Civilna Hrvatska 1782. godine: dobne strukture stanovništva								
Županije	Odrasli/odrasle od 17 godina dalje				Djeca i mladež 1-16 godina			
	Muški	Ženske	Ukupno	Postotak	Muška	Ženska	Ukupno	Postotak
Zagrebačka	49.594	50.857	100.451	61,28%	33.051	30.419	63.470	38,71%
Varaždinska	24.956	24.834	49.790	59,28%	17.390	16.798	34.188	40,72%
Križevačka	-	-	-	-	-	-	-	-
Severinska	17.231	17.740	34.971	58,36%	12.432	12.522	24.954	41,64%
Križevačka 1785/87. g	20.101	19.360	39.461	61,58%	12.496	12.120	24.616	38,42%
UKUPNO	111.882	112.791	224.673	60,17%	75.369	71.859	147.228	39,83%

Tabela br. 72

Civilna Slavonija 1782. godine: dobne strukture stanovništva								
Županije	Odrasli/odrasle od 17 godina dalje				Djeca i mladež 1-16 godina			
	Muški	Ženske	Ukupno	Postotak	Muška	Ženska	Ukupno	Postotak
Požeška	17.375	16.045	33.420	56,72%	13.449	12.045	25.494	43,28%
Srijemska	23.145	21.774	44.919	59,42%	16.259	14.415	30.674	40,58%
Virovitička	31.016	29.634	60.650	56,91%	23.833	22.079	45.912	43,09%
UKUPNO	71.536	67.453	138.989	57,66%	53.541	48.539	102.080	42,34%

Prema više izvora, djeca su tada obuhvaćena od 1-16 godine, a odrasli od 17 godina dalje. Prema tim pokazateljima, djece ima 249.308 ili 40,67%, a odraslih 363.662 ili 59,33%.

¹²¹ Danyi Desző és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51. i József Kovácsics, *A történelmi statisztika forrásai*, Budapest 1957.

9.3.4. Društvene strukture stanovništva Hrvatske i Slavonije¹²²

Komparacija: društvene strukture stanovništva iznad 17 godina: 1782. i 1784/87. godine.

Tabela br. 73

Civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine: društvene strukture stanovništva ¹²³								
Županije	Svećenici katolički	Svećenici pravosl.	Stranci	Plemići	Sluge	Sluškinnje	Prosjaci	Ostali
Zagrebačka	260	7	1.745	5.525	1.723	1.234	114	114
Varaždinska	126	0	785	541	1.132	1.176	40	31
Križevačka	-	-	-	2.483	-	-	-	-
Severinska	104	0	279	257	402	414	267	2
Požeška	62	30	249	71	173	83	68	0
Srijemska	230	102	538	69	819	193	142	0
Virovitička	176	48	727	175	900	424	251	7
UKUPNO	958	187	4.323	9.121	5.149	3.524	882	154

Tabela br. 74

Civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. godine: društvene strukture muške populacije ¹²⁴								
Županije	Seljaci kmetovi	Građani	Građani i seljaci baštinici	Inkvilini, kmetovi	Plemići	Svećenici	Službenici	Ostali
Zagrebačka	10.348	488	10.327	17.423	5.525	288	45	3.876
Varaždinska	7.963	276	8.387	6.089	541	118	38	1.771
Križevačka	5.059	25	4.872	5.834	2.483	68	10	1.741
Severinska	6.394	157	6.704	2.555	257	101	36	806
Požeška	5.297	77	5.700	7.111	71	96	27	1.998
Srijemska	9.767	543	9.267	6.205	69	291	27	1.898
Virovitička	10.749	769	11.308	9.838	175	208	43	2.769
UKUPNO	55.577	2.335	56.565	55.055	9.121	1.170	226	14.859

Ovdje je riječ o muškoj populaciji iznad 17. godina:

- Seljaci*: riječ je o seljacima/kmetovima s veoma malim zemljišnim posjedom.
- Građani*: riječ je o zanatlijama, trgovcima itd. - stanovnicima grada bez zemljiš. posjeda.
- Seljaci i građani posjednici*: riječ je seljacima/kmetovima i građanima kojima feudalci daju zemljišni posjed. I jedni i drugi su, gledajući pravno, kmetovi i žive od poljoprivrede.
- Inkvilini* i subinkvilini: riječ je o osiromašenim seljacima, bez zemljišnog posjeda.

Podaci o socijalno-ekonomskom položaju pučanstva iz popisa 1782. godine daju samo donekle sliku o društvenim strukturama tog stanovništva. Riječ je o manjim ili malobrojnim skupinama. Ne donose dakle broj seljaka/kmetova i građana. Donosi broj svećenika (ukupno njih 1.145) i plemića (ukupno 9.121), te siromašnih skupina: slugu i sluškinja i prosjaka. Teško da su ti podaci točni. Pa ipak, ti podaci daju približno bročano stanje tih manjih skupina. Osim skupine „sluškinja“ u toj se tabeli (prema popisu iz 1782. godine) radi o muškoj populaciji. Već jozefinski popis stanovništva iz 1784/87. godine, koji je

¹²² Ovo poglavlje i tabele osnivam na dva izvora: a) D. Deszó és D. Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51. i b) J. Kovacsics, *A történeti statisztika forrásai*, Budapest 1957.

¹²³ József Kovacsics, *A történeti statisztika forrásai*, Budapest 1957.

¹²⁴ Danyi Deszó és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51.

nastao kratko vrijeme nakon tog popisa iz 1782. godine, donosi više podataka o društvenim strukturama. Kako je riječ o dva popisa stanovništva koji su se obavili u kratkom razdoblju, na temelju njihovih podataka možemo uglavnom dobro upoznati socijalne strukture stanovništva Hrvatske i Slavonije.

Da bismo imali bolji uvid u brojnost i različitost tih društvenih struktura u Hrvatskoj i Slavoniji, i radi komparacije, donosim i drugu tabelu, koja je rađena prema popisu iz 1784/87. godine.¹²⁵ I u jednoj i u drugoj tabeli radi se o muškoj populaciji iznad 17 godina, osim podataka o „sluškinjama“ iz 1782. godine. Na temelju prve (iz 1782. godine) i druge tabele (iz 1784/87. godine) upoznajmo društvene strukture stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji.

- a) *Svećenika* ima 1.145 ili 0,21% (1782. godine) i 1.170 ili 0,18% (1784/87. godine).
- b) *Plemstvo*: Plemića muškaraca ima 9.121 i najmanje ima toliko žena plemkinja, i od toga dvije trećine njihove djece, onda plemstva ukupno ima 30.403 ili 4,92%.
- c) *Službenika* ima 226 ili 0,04% od ukupnog stanovništva (617.357 iz 1784/87. godine).
- d) *Stranaca* ima 4.323 ili 0,79% od ukupnog stanovništva (iz 1782. godine).
- e) *Sluga* i *sluškinja* i *prosjaka* ukupno ima 9.555 ili 1,74% od ukupnog stanovništva.
- f) *Građana* (zanatlija i trgovaca) ima 2.335 ili 0,38% od ukupnog stanovništva.
- g) *Seljaka/kmetova* (muškaraca) s malim posjedom ima 55.577; no, ako ima najmanje toliko njihovih žena i od toga dvije trećine djece, onda ih ukupno ima 185.257 ili 30,01%.
- h) *Građana i seljaka baštinika* (kmetova) ima 56.565; no, ako ima najmanje toliko njihovih žena i od toga dvije trećine djece, onda ih ukupno ima 188.550 ili 30,24%.
- i) *Inkvilina i subinkvilina* (osiromašenih seljaka bez zemljišnog posjeda) ima 55.055; no, ako ima najmanje toliko njihovih žena i, od tog broja, dvije trećine njihove djece, onda ih (u statusu inkvilina i subinkvilina) ukupno ima 183.517 ili 29,33%.
- j) *Ostali*: u statusu „ostalih“ ili nedefiniranih stanovnika ukupno ima 14.859 ili 2,41%.
- k) **UKUPNO svih**: 100,04% - time je dakle ukupno obuhvaćeno 100% stanovništva.

Najviše iznenađuje veliki broj inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka/kmetova bez zemljišnog posjeda, određen urbarijalnom regulacijom, ili s vrlo malim posjedom. S tim da su inkvilini imali nekakvu malu kućicu i nešto malo okućnice i zemlje, a subinkvilini nisu imali ni kuće za stanovanje niti ikakvog posjeda. To je relativno veliki postotak (oko 29,33%) tih osiromašenih seljaka/kmetova. A ako tom broju pribrojimo i seljake/kmetove s malim posjedom (oko 30%) onda je to ukupno oko 60% ili (s drugim osiromašenim skupinama) više od polovice stanovništva koje je, prema tom izvoru, veoma siromašno.

¹²⁵ Danyi Desző és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51.

9.3.5. Rođeni i umrli 1782. godine u Hrvatskoj i Slavoniji¹²⁶

Tabela br. 75

Civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine: rođeni i umrli								
Županije	R O Đ E N I			U M R L I				Ukupno
	Muški	Ženske	Ukupno	Muški		Ženske		
				odrasli	djeca	odrasle	djeca	
Zagrebačka	4.284	4.184	8.468	1.872	1.854	1.695	1.736	7.157
Varaždinska	2.124	2.009	4.133	892	1.108	861	1.056	3.917
Križevačka	-	-	-	-	-	-	-	-
Severinska	1.279	1.280	2.559	378	445	359	492	1.674
Požeška	1.388	1.397	2.785	430	673	555	657	2.315
Srijemska	1.579	1.536	3.115	1.133	831	965	881	3.810
Virovitička	2.853	2.654	5.507	973	1.126	898	955	3.952
UKUPNO	13.507	13.060	26.567	5.678	6.037	5.333	5.777	22.825

9.3.6. Promjene u strukturi stanovništva i prirast 1782. godine

Tabela br. 76

Civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine: rođeni i umrli i prirast								
Županije	Povećanje stanovništva			Smanjenje stanovništva			Prirast stanovništva	
	Rođeni	Doselili	Ukupno	Umrli	Iselili	Ukupno	+ / -	Postotak
Zagrebačka	8.468	549	9.017	7.157	243	7.400	+ 1.617	0,99%
Varaždinska	4.133	373	4.506	3.917	244	4.161	+ 345	0,41%
Križevačka	-	-	-	-	-	-	-	-
Severinska	2.559	261	2.820	1.674	288	1.962	+ 858	1,43%
Požeška	2.785	205	2.990	2.315	238	2.553	+ 437	0,74%
Srijemska	3.115	336	3.451	3.810	205	4.015	- 564	- 0,74%
Virovitička	5.507	467	5.974	3.952	302	4.254	1.720	1,61%
UKUPNO	26.567	2.191	28.758	22.825	1.520	24.345	4.977	0,91%

To su veoma važni podaci za dublje demografske analize. Odnos rođenih i umrlih osoba, napose u jednoj godini, dobar je izvor za upoznavanje prirodnog prirasta stanovništva. Najvažniji izvori za to su matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba. Ovdje imamo te podatke za 1782. godinu. Ako uzmemo odnos rođenih i umrlih, vidimo da je ukupni prirodni prirast u Hrvatskoj i Slavoniji 3.742 stanovnika. A u županijama taj prirodni prirast iznosi: u Zagrebačkoj županiji 1.311 stanovnika, u Varaždinskoj županiji 216 stanovnika, u Severinskoj županiji 885 stanovnika, u Požeškoj županiji 470 stanovnika, u Virovitičkoj županiji 1.555 stanovnika, dok je u Srijemskoj županiji 695 osoba više umrlo nego ih se rodilo. Ukupno gledajući, to je slab prirodni prirast stanovnika. Uzrok tome su tada, kako i ranije ali i kasnije, loši uvjeti i prehrane i stanovanja i liječničke zaštite stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji, ali i slaba poljoprivredna produktivnost.

¹²⁶ József Kovacsics, *A történeti statisztika forrásai*, Budapest 1957.

9.3.7. Stanje i promjene u brakovima 1782. godine

Tabela br. 77

Civilna Hrvatska i Slavonija 1782. godine: stanje i promjene i postoci u brakovima								
Županije	Sklopljeni brakovi 1782. god.	Na 1 brak dolazi osoba	Brakovi iz prijašnjih godina	Pridošli bračni parovi	UKUPNO brakova	Smrtnost i iseljenje brakova	Stvarno stanje brakova	Na 1 brak dolazi osoba
Zagrebačka	2.030	80,75	37.301	44	39.375	1.588	37.787	4,34
Varaždinska	812	103,42	16.199	56	17.067	976	16.091	5,22
Križevačka	-	-	-	-	-	-	-	-
Severinska	478	125,36	11.477	67	12.022	332	11.690	5,13
Požeška	656	89,81	12.015	39	12.710	591	12.119	4,86
Srijemska	507	149,10	16.926	209	17.642	1.074	16.568	4,56
Virovitička	975	109,29	21.626	137	22.738	1.080	21.658	4,92
UKUPNO	5.458	100,57	115.544	552	121.554	5.641	115.913	4,74

Analiza bračnog stanja (broja brakova i broja obitelji) veoma je važna za demografska istraživanja. Broj sklopljenih brakova 1782. godine pokazuje da jedan brak, u svim županijama, dolazi na različiti broj osoba: u Zagrebačkoj županiji jedan brak prosječno dolazi na 81 osobu (ili je prosječno sklopljeno 12,38 brakova na 1.000 stanovnika), u Požeškoj županiji na 90 osoba (ili je prosječno sklopljeno 11,13 brakova na 1.000 stanovnika), u Varaždinskoj županiji na 103 osobe (ili je prosječno sklopljeno 9,67 brakova na 1.000 stanovnika), u Virovitičkoj županiji na 109 osoba (ili je prosječno sklopljeno 9,15 brakova na 1.000 stanovnika), u Severinskoj županiji na 125 osoba (ili je prosječno sklopljeno 7,98 brakova na 1.000 stanovnika) i u Srijemskoj županiji čak na 149 osoba (ili je prosječno sklopljeno 6,71 brak na 1.000 stanovnika). Uz to, veoma su vrijedni i podaci koji pokazuju ukupni broj oženjenih i neoženjenih muškaraca starijih od 17 godina, a onda i broj brakova/obitelji u svim županijama. Te podatke o oženjenim i neoženjenim muškarcima nemamo za 1782. godinu, ali ih ima u popisu stanovništva 1784/87. godine. Te podatke donosim u slijedećem poglavlju. Naravno, moramo pretpostaviti da i tada postoje parovi koji godinama žive zajedno i nisu vjenčani. Crkva nije imala te podatke.

Podaci sadržani na kraju te tabele veoma su značajni za upoznavanje kako broja brakova, a time i broja obitelji u svakoj županiji, tako i prosječnog broja ukućana. Kako vidimo, taj je prosjek broja ukućana u obiteljima dosta ujednačen u svim županijama, a kreće se prosječno od 4,34 osobe u obiteljima u Zagrebačkoj županiji do 5,22 u Varaždinskoj županiji. Prema tom prosjeku broja ukućana u obiteljima, ako dakako imamo i broj obitelji, lako možemo izračunati broj stanovnika u pojedinim naseljima i regijama i županijama. Uzmimo za primjer Zagrebačku županiju: 37.787 (broj brakova/obitelji) puta 4,34 (prosječni broj ukućana) = 163.995,58 osoba. A to gotovo u potpunosti odgovara broju stanovnika te županije (163.921) iz 1782. godine.

9.3.8. Popisi stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1772-1780. godine¹²⁷

Tabela br. 78

Zemlje i pokrajine	Stanovništvo u Habsburškoj monarhiji 1772-1780. godine				
	1772. god.	1774. god.	1776. god.	1779. god.	1780. god.
Böhmen	2.265.867	2.500.000	2.401.115	2.400.000	2.265.867
Mähren	1.417.423	1.500.000	1.128.827	1.138.000	1.137.227
Schlesien	199.680	200.000	247.046	270.000	247.886
Niederösterreich	1.667.127	1.700.000	-	1.200.000	1.682.395
Oberösterreich	400.914	500.000	-	600.000	
Steirmark	503.902	700.000	720.017	750.000	800.000
Kärnten	229.509	300.000	282.114	270.000	289.507
Krain	198.968	500.000	373.670	417.000	383.170
Görz	115.335		114.387	114.000	114.365
Gradiska	-	-	-	-	-
Triest s. G.	-	-	-	20.000	20.000
Istrien	-	-	-	-	-
Tirol	589.241	600.000	558.422	554.000	589.968
Vorarlberg	-	-	-	96.000	96.000
Galizien	3.888.946	2.500.000	2.628.483	2.797.000	2.580.796
Bukowina	-	-	-	130.000	130.000
Ungarn	4.756.594	3.400.000	-	4.300.000	5.230.000
Siebenbürgen	422.283	1.000.000	-	1.125.000	1.250.000
Kroatien-Slavonien und Militärgrenze	2.219.300	-	-	-	-
Kroatien-Slavonien	-	-	-	602.000	620.000
Kroatien - ¹²⁸ 1784/85. god.	-	-	-	-	367.000
Slavonien - ¹²⁹ 1784/85. god	-	-	-	-	253.000
Summe	18.875.089	15.400.000	8.454.081	16.783.000	17.437.181

Izvori o popisima stanovništva u Habsburškoj monarhiji u tom razdoblju navode i hrvatske pokrajine, ali se podaci često ne podudaraju. Prema *Deutsches Museum* iz 1786. godine, Hrvatska ima 471 milju² i 370.000 stanovnika, a Slavonija 328 milja² i 260.000 stanovnika. Dok izvor koji navodim (*Statistische Uebersicht*) navodi slijedeće: Hrvatska ima 477 milja² i 367.000 stanovnika, a Slavonija ima 331 milju² i 253.000 stanovnika. Prema prvom izvoru Hrvatska i Slavonija ukupno imaju 610.000, a prema drugom 620.000 stanovnika. A prema popisu iz 1782. godine, Hrvatska i Slavonija ukupno imaju 612.970 stanovnika. Kako vidimo, ti se podaci o stanovništvu Hrvatske i Slavonije u tom razdoblju gotovo podudaraju.

¹²⁷ Usp. o tome: Gürtler (1909, 52-118 i tabela I) i tamo navedenu stariju literaturu o tome.

¹²⁸ Rendel, *Statistische Übersicht der Vornehmsten Deutschen und sämtlichen europäischen Staaten in ansehung ihrer Grösse, Bevölkerung, ihres Finanz und Kriegeszustandes*, Wien 1786; *Deutsches Museum*, sv. 2, Leipzig 1786.

¹²⁹ Rendel, *Statistische Übersicht*, Wien 1786; *Deutsches Museum*, sv. 2, Leipzig 1786.

10. JOZEFINSKI POPIS STANOVNIŠTVA 1784/87. GODINE

10.1. Izvori o popisu stanovništva 1784/87. godine

Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1784/87. godine, po svim obilježjima i brojnim podacima, gotovo je moderan popis. Ovdje koristim tri izvora o tom popisu.

10.1.1. Prvi izvor: knjige više autora iz kraja 18. i početka 19. stoljeća

Knjige više autora koji su krajem 18. i početkom 19. stoljeća objavljivali mnoge podatke o stanovništvu svih zemalja Habsburške monarhije, a time i svih hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori za demografska istraživanja zemalja Habsburške monarhije uopće i posebno za hrvatske pokrajine. Mnogi su ti autori pisali o tome na temelju izvora. U tome je njihova vrijednost, jer su se tijekom vremena mnogi ti popisi stanovništva izgubili. Te knjige sadrže ne samo brojčane podatke o stanovništvu tih zemalja, već i druge veoma dragocjene podatke, napose o privredi, produktivnosti, školstvu, vjerskoj/crkvenoj organizaciji, klimi, geografiji, naseljima itd. Budući da postoje neke sadržajne razlike u tim knjigama, valja kritički istraživati i taj izvor. Pa ipak, uza sav nužni oprez, te su knjige nezaobilazni izvor. Na ovom primjeru ćemo vidjeti da je i to veoma pouzdan izvor, jer ću ih usporediti s dva arhivska izvora o tom popisu stanovništva.¹³⁰

10.1.2. Drugi izvor: Jozefinski popis 1786/87. godine iz hrvatskog arhiva

Izvor iz hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu: *Summarium respectivo Bilanx Accrescentio, Durescentio juxta Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptionem, ad exigentiam Benignae Resolutionis Regiae, sub 1. Julii 1802.* No. 6458. Taj *Summarium* pronašao sam u Hrvatskom državnom arhivu.¹³¹ Sadrži komparaciju popisa stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije iz 1787. godine (pod pojmom: *Josephinam*) i popisa stanovništva iz 1802. godine (pod pojmom: *Modernam*). Taj popis stanovništva hrvatskog i slavonskog Provincijala 1785/87. godine daje drugačiju upravnu organizaciju Hrvatske i drugačije rezultate popisa stanovništva od jozefinskog popisa stanovništva koji su objavili D. Dezső i D. Zoltán 1960. godine, a to je treći izvor.

10.1.3. Treći izvor: Jozefinski popis 1784/87. godine iz mađarskog arhiva

Izvor iz mađarskog arhiva: Taj su sjajni popis stanovništva iz 1784/87. godine, iz Mađarskog državnog arhiva u Budimpešti, objavili D. Dezső i D. Zoltán 1960. godine.¹³² To je veoma dragocjeni izvor i za hrvatsku povijest, i za demografsku analizu na hrvatskom prostoru. Na način kako je proveden, koje je upisne rubrike i metodologiju imao, to je posve moderan popis stanovništva u svim zemljama ugarske krune, pa dakle i u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji. U svakom slučaju, u toj su knjizi objavili brojne sumar-

¹³⁰ Liechtenstern (1791, 1800, 1805, 1807, 1809, i 1818); Demian (1796, 1797, 1805, 1806, 1807, 1810); Hassel (1805, 1807, 1816, 1819); Engel (1789); Schwartner (1798, 1809. i 1811); I. de Luca (1791, 1792, 1797, 1798); Crome (1794, 1785, 1792, 1793); Randel (1786, 1792. i 1805); Acht Statistische Tabellenn (1783); Allge. Geogr. Ephemeriden (1806, 1815); Topografia Veneta (1787); Hoeck (1784, 1800, 1802.-1803. i 1806); Bötticher (1789); Anonim (1790, 1802); Franz (1788); Hermann (1782); Hammerdörfer (1793); Ehrmann (1791); Kleinsorg (1787); Grellmann (1786, 1790. sv. I, 1795, 1797. sv. II. i 1802); Büsching (1778); Franz (1788, 1790); Fick (1801,1817); Hammerdörfer (1783); Rohrer (1804); Normann (1802); Bisinger (1807); Leonhardi (1809); Berghaus (1811); Hietzinger (1817, 1820, 1823); André (1816, 1923); i drugi.

¹³¹ *Summarium*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

¹³² Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

ne preglede svih ugarskih i hrvatskih županija. Ali su uz to objavili i popis naselja tih županija, ali, na žalost, ne svih, jer ih očito nisu pronašli. Tako su objavili i popis naselja samo tri hrvatske županije: Križevačku, Severinsku i Varaždinsku. Na temelju tog izvora/knjige, I. Erceg je objavio raspravu o popisu stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije 1785/87. godine.¹³³

10.1.4. Sadržajne razlike u tim dokumentima

Ključna je razlika u tome što popis stanovništva iz 1784/87. godine, koji su objavili ti mađarski historičari, za Hrvatsku sadrži statističke podatke za sve hrvatske županije među kojima je i Severinska, a u tom *Summariumu*, koji sam pronašao u hrvatskom arhivu, nema Severinske županije, jer je ona 1786. godine ukinuta, nego ima Primorje (*Maritim*).

Mogli bismo dakle zaključiti da se je taj jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine obavljao u dva navrata: prvi put 1784/85. godine (tada Severinska županija još postoji, a to je popis koji su objavili ti mađarski historičari) i drugi put 1786/87. godine, a to je popis koji je sadržan u tom *Summariumu*, kada je Severinska županija (1786. godine) ukinuta i umjesto nje osnovano Primorje (*Maritim*), dok je jedan dio Severinske županije pridružen Zagrebačkoj županiji. Otuda i razlike u broju stanovništva, kako ćemo vidjeti, na tom području.

Prema dosadašnjim istraživanjima, pronađena su još dva *Summariuma* koja sadrže popis stanovništva iz 1785/87. godine. Jedan je u mađarskom arhivu pronašao M. Lorković.¹³⁴ No, ti se podaci o stanovništvu hrvatskih i slavonskih županija dosta razlikuju od *Summariuma* koji sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Podaci koje Lorković navodi gotovo su posve slični s podacima koje donose spomenuti mađarski historičari¹³⁵ i prema tom izvoru I. Erceg u navedenom radu.¹³⁶ Uz to, I. Karaman je pisao o jozefinskom popisu stanovništva iz 1787. godine.¹³⁷ U tom radu Karaman navodi da se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondu Zagrebačke županije, čuva taj popis pod naslovom: „Summarium über den Population Stand des Königreich Hungarn für das 1787. Jahr“. Međutim, to je posve drugi *Summarium* od onog kojeg sam ja pronašao u tom arhivu, ali u drugom fondu, a drugačiji su i podaci u njima.

Upoznajmo popis stanovništva hrvatskih pokrajina iz 1784/87. godine prema tim izvorima. Upoznajmo i razlike u broju stanovnika koji donose ta tri izvora.

¹³³ Erceg (1992).

¹³⁴ Lorković (1939. i 2005, 73).

¹³⁵ Dezső D. i Zoltán D. (1960).

¹³⁶ Erceg (1992).

¹³⁷ I. Karaman, „Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke u doba Josipa II 1787. godine“, *Zbornik za društvenu nauku*, vol. 29, Matica srpska, Novi Sad 1961, str. 88-90.

PRVI IZVOR:

knjige više autora iz kraja 18. i početka 19. stoljeća¹³⁸

10.2. Jozefinski popis stanovništva 1785/87. godine – prvi izvor

10.2.1. *Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1785/87. godine*

Civilna Hrvatska (hrvatski Provincijal, Provinzialkomitate), prema jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine, i prema tim izvorima, ima 178,50 milja² ili Quadrat-Meilen¹³⁹ (ispravne površine, kako je rečeno, donosi Lipszky u navedenim djelima iz 1808. i 1810. godine, te Klenner 1833. i *Tafeln zur Statistik* od 1829. godine dalje: civilna Hrvatska, bez Primorja, ima 164,9 austrijskih milja² ili 172,4 geografske milje² ili 9.489,4 kilometra²), nadalje ima 5 gradova, 13 trgovišta, 2.040 sela, 35.283 kuće, te 323.867 stanovnika.

Na jednoj austrijskoj milji² (*Österreichische Quadrat-Meile*) u civilnoj Hrvatskoj (u hrvatskom Provincijalu) prosječno živi 1.964 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 34 (34,13) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,18) stanovnika.

Ukupno s Primorjem (*Maritim*), koje smatraju sastavnim dijelom Hrvatske, civilna Hrvatska 1785/87. godine ima: 171,1 austrijsku milju² ili 178,9 geografskih milja² ili 9.846,2 kilometra²; ima 7 gradova, 15 trgovišta, 2.063 sela, 40.046 kuća i 343.795 stanovnika.

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.009 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35 (34,92) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (8,59) stanovnika.

U civilnoj Hrvatskoj 1785. godine živjelo je 8.946 plemića: u Zagrebačkoj županiji 5.759, u Varaždinskoj 611, a u Križevačkoj županiji 2.576 plemića.

Od toga u hrvatskim županijama:

- a) **Zagrebačka županija** 1785/87. godine ima 108 Quadrat-Meilen (izvori za površine: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ta županija ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,5 kilometara², 2 grada (Zagreb i Karlovac), 6 trgovišta, 1.275 sela, 16.053 kuće i 157.853 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.528 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 27 (26,55) stanovnika.
- b) **Varaždinska županija** 1785/87. godine ima 32,5 milje² (izvori za površine: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ta županija ima 32,7 austrijskih milja² ili 34,2 geografskih milja² ili 1.881,8 kilometara²), 1 grad (Varaždin), 5 trgovišta, 476 sela, 11.766 kuća i 95.223 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.912 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 51 (50,60) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 8 (8,09) stanovnika.
- c) **Križevačka županija** 1785/87. godine ima 16 milja² (izvori za površine: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ta županija ima 28,9 austrijskih milja ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,09 kilometara²), 2 grada (Križevci i Koprivnica), 2 trgovišta, 289 sela, 7.464 kuće i 70.791 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.449 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 43 (42,57) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 9 (9,48) stanovnika.¹⁴⁰

Gradovi civilne Hrvatske: U tim izvorima nema podataka o broju stanovništva hrvatskih gradova. Ali broj stanovništvo tih gradova navodi *Summarium* koji sam pronašao, u kojem se broj pučanstva tih gradova posebno iskazuje. Prema tom izvoru, 1785/87. godine: Zagreb ima 2.580 stanovnika, Karlovac

¹³⁸ **Liechtenstern** (1791, 1792, 1800, 1805, 1807, 1809, 1817-1819); **Demian** (1796, 1797, 1805, 1806. i 1807.); **Hassel** (1805, 1807, 1809, 1816. sv. I-IV, 1817. sv. I-II, 1819.); **Engel** (1789); **Schwartner** (1789, 1809. i 1811.); **I. de Luca** (1789, 1791-92, 1797-98. sv. I-II); **Randel** (1786, 1792. i 1805); **Acht Statistische Tabellen** (1783); **Hoeck** (1784, 1800, 1802-1803. i 1806); **Bötticher** (1789); **Anonim** (1790. i 1802); **Franz** (1788); **Hermann** (1782); **Hammerdörfer** (1793); **Ehrmann** (1791); **Kleinsorg** (1787); **Grellmann** (1786, 1790. sv. I, 1795, 1797. sv. II.); **Rohrer** (1804); **Normann** (1802); **Brunn** (1805); **Lipszky** (1808. i 1810.) i drugi.

¹³⁹ Prema Demianu (1805, 1806. i 1810) civilna i vojna Hrvatska ima 477 milja²; Lipszky (1808. i 1810) navodi 467 milja² (uz Primorje); Ignaz de Luca spominje 417 milja², a prema Liechtensternu Hrvatska tada ima 355 milja². Tada svi navode samo: *Quadrat-Meilen*. Ali nije sigurno radi li se o austrijskim ili geografskim miljama².

¹⁴⁰ Liechtenstern (1791, 1800. i 1818); Demian (1806); Hassel (1807); Engel (1789); Schwartner (1809, 1811).

2.733 stanovnika, Križevci 1.617 stanovnika, Koprivnica 3.360 stanovnika i Varaždin 4.690 stanovnika. Ukupno tih pet (5) hrvatskih gradova imaju: 14.980 stanovnika. Civilna Hrvatska u tri županije ima 323.867 stanovnika, a u tih 5 gradova ima 14.980 stanovnika. **Ukupno dakle ima 338.847 stanovnika.**

Primorje (*Maritim*) ima 14.746 stanovnika, a dva grada imaju: grad Bakar i njegovo šire upravno područje ima 7.473 stanovnika, a grad Rijeka i njezino šire upravno područje ima 5.732 stanovnika. Prema tom *Summariumu*, 1786/87. godine Primorje ima 19.928, a ta dva grada 13.205 stanovnika. Ukupno dakle Primorje ima 33.133 stanovnika.

Ukupno stanovnika: Prema tome, ukupno s Primorjem, računajući i stanovništvo tih sedam gradova, civilna Hrvatska 1785/87. godine ima 371.980 stanovnika.

To približno odgovara podacima o broju stanovništva civilne Hrvatske koje (1) donosi, kako ćemo vidjeti, posebni sumarni pregled (*summarium*) i (2) koje u svojim brojnim knjigama donosi Liechtenstern i drugi autori. Prema Liechtensternu, civilna Hrvatska 1781. godine ima 367.000 stanovnika, a 1787. godine ima 7 gradova, 17 trgovišta, 2.331 selo i 368.926 stanovnika (188.501 muškarca i 180.425 žena). Ukupno s Primorjem (a to Primorje, koje navode pod pojmom *Maritim* ili *Seebezirke*, tada ima 2 grada, 1 trgovište, 4.763 kuće i 23 sela) civilna Hrvatska, prema Liechtensternu, 1787. godine ima 388.854 stanovnika.¹⁴¹

Primorje (*Maritim*, *Seebezirk*, *Littorale*, *Ungarische Küstenland*) ima 6,50 milja² ili *Quadrat-Meilen* (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* – ima 6,2 austrijske milje² ili 6,5 geografskih milja² ili 356,8 kilometara²), 2 grada (Rijeka i Bakar), 2 trgovište, 23 sela, 4.763 kuće, 19.928 stanovnika (9.776 muškaraca i 10.152 žene). Ukupno s gradovima (Bakar i njegovo šire okružje tada ima 7.473 stanovnika, a Rijeka i njezino šire okružje tada ima 5.732 stanovnika) to Primorje prema tim izvorima tada ima 33.133 stanovnika.

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 5.344 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 93 (92,86) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7 (6,96) stanovnika. Kako vidimo, to je znatna gustoća stanovništva na tom uskom priobalnom prostoru.

10.2.2. Naselja i stanovništvo Vojne Hrvatske krajem 18. stoljeća

Izvori: Izvora za stanovništvo Vojne krajine ima veoma mnogo, ali, kako ćemo upoznati, tek od kraja 18. i početka 19. stoljeća. Za drugu polovicu 18. stoljeća ti su izvori oskudniji. Ovdje donosim podatke o stanovništvu Vojne krajine iz 1798. i 1799. godine.¹⁴²

Vojna Hrvatska (*Militär-Gränz*, *Militär-Gränzland*) krajem 18. stoljeća, prema brojnim autorima, ima 242,75 milja² ili *Quadrat-Meilen* (ispravne površine donosi Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833 i *Tafeln zur Statistik* od 1828. godine dalje: vojna Hrvatska ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,79 kilometara²). Prema Liechtensternu i Hasselu,¹⁴³ vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1798/99. godine ima 363.726 stanovnika (185.372 muškaraca i 178.354 žene), 6 vojnih komuniteta, 5 trgovišta, 1.240 sela i 38.062 kuće. Ima 7.018 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,96%, a žena ima 49,04%.

Gustoća naseljenosti stanovništva: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.320 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 23 (22,93) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10 (9,56) stanovnika. To je dosta slaba naseljenost stanovništva. Uzrok tome svakako leži u veoma slaboj produktivnosti privrede, niskoj obrazovanosti ljudi i stoga niskoj razini edukacije stanovništva, ali i lošim uvjetima i prehrane i stanovanja i liječničke zaštite.

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** ima 141¹/₄ milja² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* – taj Generalat ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,33 kilometara²), 2 grada ili

¹⁴¹ Liechtenstern (1791, 1800, 1818. i 1819); Engel (1789); Randel (1786, 1792. i 1805); Demian (1797, 1805, 1806. i 1810); Schwartner (1809. i 1811); Hassel (1805, 1807); Bötticher (1789); Anonim (1790. i 1802).

¹⁴² Liechtenstern (1818, sv. III, str. 1574-1665).

¹⁴³ Liechtenstern (1800, 1805, 1818. sv. III, 1820), Hassel (1807, 55), Schwartner (1809. i 1811).

2 vojna komuniteta, 2 trgovišta, 610 sela, 17.222 kuće (od toga je 8.240 katoličkih kuća); 1782. godine ima 151.165 stanovnika, a 1798. godine 175.413 stanovnika (89.390 muškaraca i 86.023 žene), od tog broja stanovnika ima 81.597 katolika-muškaraca. Ima 3.367 muškaraca više nego žena: Muškaraca ima 50,96%, a žena ima 49,04%. Na jednoj austrijskoj milji² u tom Generalatu prosječno živi 1.074 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 19 (18,67) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 11 (10,60) stanovnika. Od toga u **Regimentima** Karlovačkog Generalata:

- a. **Lički Regiment** 1798. godine ima $50\frac{1}{3}$ milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: taj Regiment točno ima 45,4 austrijske milje² ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,60 kilometara²), 1 grad, 104 sela, 4.378 kuća, 4.500 obitelji i 46.382 stanovnika (23.863 muškarca i 22.519 žena), ima 15.947 katolika, dok je 1.541 kuća katolička. Ima 1.344 muškarca više nego žena: muškaraca ima 51,45%, a žena ima 48,55%. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.022 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 18 (17,75) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,58 stanovnika.
 - b. **Otočki Regiment** 1798. godine ima $31\frac{2}{3}$ milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: točno ima 48,4 austrijske milje² ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,24 kilometara²), 1 grad, 83 sela, 4.023 kuće, 3.931 obitelj i 42.503 stanovnika (21.428 muškarca i 21.075 žena), ima 26.960 katolika, dok su 2.384 kuće katoličke. Ima 353 muškarca više nego žena: muškaraca ima 50,42%, a žena ima 49,58%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 878 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 15 (15,26) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 11 (10,57) stanovnika.
 - c. **Ogulinski Regiment** 1798. godine ima $43\frac{1}{2}$ milja² (Lipsky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: točno ima 44,0 austrijske milje² ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,04 kilometara²), 105 sela, 4.346 kuća, 41.067 stanovnika (21.045 muškaraca i 20.022 žene), ima 22.113 katolika, dok su 2.582 kuće katoličke. Ima 1.023 muškarca više nego žena: muškaraca ima 51,25%, a žena ima 48,75%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 933 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 16 (16,22) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,45) stanovnika.
 - d. **Slunjski Regiment** ima $15\frac{5}{4}$ milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: točno ima 25,5 austrijskih milja² ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,43 kilometara²), 318 sela, 3.825 kuća, 3.951 obitelj i 41.722 stanovnika (21.242 muškarca i 20.480 žena), ima 16.577 katolika, dok su 1.733 kuće katoličke. Ima 762 muškarca više nego žena: muškaraca ima 50,91%, a žena ima 49,09%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.636 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (28,43) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11 (10,91) stanovnika.
 - e. **Vojni komuniteti**:
 - i. **Senj** ima 2.744 stanovnika (1.324 muškarca i 1.420 žena).
 - ii. **Karlobag** ima 995 stanovnika (488 muškaraca i 507 žena).
 - iii. Ta dva vojna komuniteta ukupno imaju 3.739 stanovnika (1.812 muškaraca i 1.927 žena). Muškaraca ima 48,46%, a žena ima 51,54%.
- b) **Banski Generalat** (Banal-Gränze) 1798/99. godine ima $33\frac{3}{4}$ milja², a prema Liechtensternu Banski Generalat tada ima 38 Quadrat-Meilen (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,71 kilometara²), ima 2 grada, 2 vojna komuniteta, 1 trgovište, 269 sela, 10.259 kuća, a prema Liechtensternu Banska Granica 1798/99. godine ima 83.611 stanovnika (43.370 muškaraca i 40.241 ženu). Ima 3.129 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 51,87%, a žena ima 48,13%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.749 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 30 (30,40) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 8 (8,15) stanovnika. Od toga u **Regimentima**:
- a. **Provi Banski Regiment** ima $15\frac{1}{2}$ milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,62 kilometara²), 130 sela, 4.607 kuća, 36.773 stanovnika (19.637 muškarca i 17.136 žene). Ima 2.501 muškarac više nego žena: muškaraca ima 53,40%, a žena ima 46,60%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.520 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 26 (26,41) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (7,98) stanovnika.
 - b. **Drugi Banski Regiment** ima $17\frac{3}{4}$ milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 23,6 austrijskih milja² ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,09 kilometara²), 139 sela, 4.960 kuća, 43.933 stanovnika (22.278 muškaraca i 21.655 žena). Ima 623 muškarca više nego žena: muškaraca ima 50,71%, a žena ima 49,29%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno 1.862 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32 (32,35) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (8,86) stanovnika.

c. **Vojni komuniteti:**

- i. *Petrinja* ima 432 kuće i 1.888 stanovnika (953 muškarca i 935 žena).
- ii. *Kostajnica* ima 260 kuće i 1.017 stanovnika (502 muškarca i 515 žena).
- iii. Ta dva vojna komuniteta ukupno imaju 2.905 stanovnika (1.455 muškaraca i 1.450 žena). Muškaraca ima 50,09%, a žena ima 49,91%.

c) *Varaždinski Generalat*, prema tim izvorima, 1798. godine ima $67\frac{3}{4}$ milja² ili Quadrat-Meilen (izvori za površinu: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* – taj Generalat ima 64,5 austrijske milje² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,74 kilometara²), 2 grada, 2 vojna komuniteta, 1 trgovište, 361 selo, 10.581 kuću (od toga su 7.264 kuće katoličke), a prema Liechtensternu 1799. godine ima 104.702 stanovnika (52.612 muškaraca i 52.090 žena). Ima 522 muškarca više nego žena: muškaraca ima 50,25%, a žena ima 49,75%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.623 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (28,21) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10 (10,27) stanovnika.

Od toga u **Regimentima:**

- a. *Križevački Regiment* ima $31\frac{3}{4}$ milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: taj Regiment ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,56 kilometara²), 188 sela, 4.248 kuća (2.960 kuća je katoličkih), 52.602 stanovnika (26.065 muškarca i 26.537 žena). Ima 472 žene više nego muškaraca: žena ima 50,45%, a muškaraca ima 49,55%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.859 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32 (32,30) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 12 (12,38) stanovnika.
- b. *Đurđevački Regiment* ima 36 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,18 kilometara²), 173 sela, 5.946 kuća (4.304 kuće su katoličke), 50.645 stanovnika (25.896 muškaraca i 24.749 žena). Ima 1.147 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 51,13%, a žena ima 48,87%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.399 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 24 (24,31) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 9 (8,52) stanovnika.
- c. **Vojni komuniteti:**
 - i. *Bjelovar* ima 233 kuće i 804 stanovnika (322 muškarca i 482 žene).
 - ii. *Ivanić* ima 154 kuće i 651 stanovnika (329 muškaraca i 322 žene).
 - iii. Ta dva vojna komuniteta ukupno imaju 1.455 stanovnika (651 muškarca i 804 žene). Muškaraca ima 44,74%, a žena ima 55,26%.

Prema Liechtensternu, Karlovački Generalat tada ima 118,52 Quadrat-Meilen: Lički Regiment ima 34,40 milja², Otočki Regiment ima 33,60 milja², Ogulinski Regiment ima 33,45 milja², a Slunjski Regiment ima 17,97 milja². Očito Liechtenstern još nije znao za mjerenja površina koje je objavio Lipszky 1808. i 1810. godine, iako ih Hassel i drugi autori, ali i centralni statistički uredi, primjenjuju već od početka 19. stoljeća.¹⁴⁴

Početak 19. stoljeća te površine (u austrijskim i geografskim miljama²) civilne i vojne Hrvatske postale su određenije. Zato svi podaci o površinama, za sve pokrajine u Habsburškoj monarhiji, koje se donose krajem 18. stoljeća, valja uzeti s oprezom. Uvijek ih valja usporediti s onim mjerenjima površina koje donose Lipszky 1808. i 1810. godine, te Klenner 1833. i *Tafeln zur Statistik* od 1828. godine dalje, ali i drugi statistički godišnjaci.

10.2.3. Ukupno civilna i vojna Hrvatska, broj stanovnika i površine

Civilna i vojna Hrvatska krajem 18. stoljeća, ukupno s Primorjem (koje tada nazivaju i *Ugarska Dalmacija*), prema izvorima koji se najčešće spominju, ima 421,2 geografske milje² (ispravne površine donosi Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: civilna i vojna Hrvatska ukupno ima 446,7 austrijskih milja² ili 467,0 geografskih milja² ili 25.705,9 kilometara², 7 gradova, 6 vojnih komuniteta, 20 trgovišta, 3.303 sela, 78.108 kuća i 735.706 stanovnika.

¹⁴⁴ Hassel (1807, 1816); Klenner (1833); *Tafeln zur Statistik* od 1829. godine dalje.

Gustoća naseljenosti stanovništva: U civilnoj i vojnoj Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.647 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29 (28,62) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,42) stanovnika.

10.3. Civilna i vojna Slavonija 1785/87. godine

10.3.1. Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1785/87. godine

Civilna Slavonija (Provinzial-Slavonien) 1777. godine ima 235.000 stanovnika. Prema autorima koji donose važne podatke o konskripciji iz 1785/87. godine, ima 158 milja², a prema Liechtensternu 171 milje² (ispravne površine donosi Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833 i *Tafeln zur Statistik* od 1828. godine dalje: civilna Slavonija ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,65 kilometara²),¹⁴⁵ 1 grad, 21 trgovište, 580 sela, 35.189 kuća, te 267.680 stanovnika.¹⁴⁶ **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.624 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (28,23) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (7,61) stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) **Virovitička županija** ima 83 milje² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: točno ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara²), 8 trgovišta, 235 sela, 14.589 kuća, ima 117.334 stanovnika, te 150 plemića. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.465 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 25 (25,45) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (8,04) stanovnika.
- b) **Požeška županija** ima 45 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: točno ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,01 kilometar²), 1 grad, 7 trgovišta, 252 sela, 6.742 kuće, ima 66.983 stanovnika, od toga 109 plemića. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.551 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 27 (26,94) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,94) stanovnika.
- c) **Srijemska županija** ima 43 milje² (Lipszky, Klenner, *Tafeln zur Statistik*: točno ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,18 kilometara²), ima 6 trgovišta, 93 sela, 13.858 kuća i 81.436 stanovnika, te 55 plemića. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.962 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 34 (34,09) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6 (5,88) stanovnika.

10.3.2. Naselja i stanovništvo Vojne Slavonije krajem 18. stoljeća

Vojna Slavonija (Slavonische Militär-Gränze) 1798/99. godine ima 102²/₅ Quadrat-Meilen (ispravne površine donosi Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833 i *Tafeln zur Statistik* od 1828. dalje: vojna Slavonija točno ima 117,6 austrijskih milja² ili 123,0 geografske milje² ili 6.767,46 kilometara²); ima 187.454 stanovnika (94.477 muškarca i 92.977 žena); ima 3 grada ili 3 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 299 sela, 19.492 kuće. Ima 1.500 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,40%, a žena ima 49,60%.

Gustoća naseljenosti stanovništva: Krajem 18. stoljeća na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.594 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (27,70) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,62) stanovnika.

Od toga u **Regimentima**:

- a) **Brodski Regiment** 1799. godine ima 28²/₅ milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: taj Regiment ima 34,4 austrijske milje² ili 36,0 geografske milje² ili 1.979,60 kilometara²), 2 trgovišta, 95

¹⁴⁵ Tu se već primjenjuje površina koju daje Lipszky (1808), pa Demian (1805, 408) za civilnu i vojnu Slavoniju navodi da ima 295 Quadrat-Meilen, a točno je imala: 295,2 geografske milje². Usp. Hassel (1807).

¹⁴⁶ Hassel (1807, 55) navodi da je civilna Slavonija 1786. godine imala 269.029 stanovnika.

- sela, 5.952 kuće i 57.435 stanovnika (29.027 muškaraca i 28.408 žena). Ima 619 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,54%, a žene ima 49,46%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.670 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29 (29,01) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,65) stanovnika.
- b) **Gradiški Regiment** 1799. godine ima 26 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: taj Regiment ima 29,1 austrijsku milju² ili 30,4 geografske milje² ili 1.674,60 kilometara²), 2 trgovišta, 136 sela, 5.222 kuće, 48.935 stanovnika (24.557 muškarca i 24.378 žena). Ima 179 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,18%, a žene ima 49,82%. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.682 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29 (29,22) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,37) stanovnika.
- c) **Petrovaradinski Regiment** ima 48 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 54,1 austrijsku milju² ili 56,6 geografskih milja² ili 3.113,26 kilometara²), 3 grada, 3 vojna komuniteta, 1 trgovište, 68 sela, 8.318 kuća, 65.728 stanovnika (32.723 muškarca i 33.005 žena). Ima 282 žene više nego muškaraca: žena ima 50,21%, a muškaraca ima 49,79%. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.224 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 21 (21,28) stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (7,96) stanovnika.
- d) Vojni komuniteti:
- Semlin/Zemun** ima 1.214 kuća i 7.089 stanovnika (3.811 muškaraca i 3.278 žena),
 - Karlovc**i imaju 859 kuća i 4.745 stanovnika (2.536 muškaraca i 2.209 žena)
 - Petrovaradin** ima 624 kuće i 3.522 stanovnika (1.823 muškarca i 1.699 žena).
 - Ta tri vojna komuniteta ukupno imaju 15.356 stanovnika (8.170 muškarca i 7.186 žena). Muškarca ima 53,20%, a žena ima 46,80%.

10.3.3. Ukupno civilna i vojna Slavonija, broj stanovnika i površine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien) krajem 18. stoljeća ima 260²/₅ Quadrat-Meilen (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: civilna i vojna Slavonija ukupno ima 282,4 austrijske milje² ili 295,2 geografske milje² ili 16.251,11 kilometar²), 4 grada, 3 vojna komuniteta, 26 trgovišta, 879 sela, 24 zaselka, 57.378 kuća i 455.134 stanovnika.

Gustoća naseljenosti stanovništva: U civilnoj i vojnoj Slavoniji na jednoj austrijskoj milji² živi 1.612 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (28,01) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 8 (7,93) stanovnika, što je prosječna veličine obitelji.

Upoznajmo te statističke podatke, koje sadrže brojne edicije, a napose brojne autorske knjige, u slijedećim tabelama. Te tabele omogućuju kvantitativnu analizu podataka.

10.4. Komparacije i kvantitativni podaci – prema brojnim knjigama

10.4.1. *Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1785/87. godine*¹⁴⁷

Tabela br. 79

Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1785/87. godine							
Civilna HRVATSKA	Grad	Trgo-vište	Selo	Kuće	Stanov-ništvo	Površine: milje ²	
						austrijs.	geograf.
Zagrebačka županija	2	6	1.275	16.053	157.853	103,3	108,0
Varaždinska županija	1	5	476	11.766	95.223	32,7	34,2
Križevačka županija	2	2	289	7.464	70.791	28,9	30,2
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	2	23	4.763	19.928	6,2	6,5
Gradovi – 7 gradova	-	-	-	-	28.185		
Ukupno	7	15	2.063	40.046	371.980	171,1	178,9

10.4.2. *Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1785/87. godine*

Tabela br. 80

Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1785/87. godine							
Civilna SLAVONIJA	Grad	Trgo-vište	Selo	Kuće	Stanov-ništvo	Površine: milje ²	
						austrijs.	geograf.
Srijemska županija	-	6	93	13.858	81.436	41,5	43,3
Virovitička županija	-	8	235	14.589	117.334	80,1	83,7
Požeška županija	1	7	252	6.742	66.983	43,2	45,2
Grad Požega	-	-	-	-	1.927	-	-
Ukupno	1	21	580	35.189	267.680	164,8	172,2

10.4.3. *Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije*

Tabela br. 81

Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije 1785/87. godine							
Provincijal	Grad	Trgo-vište	Selo	Kuće	Stanov-ništvo	Površine: milje ²	
						austrijs.	geograf.
Civilna Hrvatska	5	13	2.040	35.283	352.052	164,9	172,4
Primorje	2	2	23	4.763	19.928	6,2	6,5
Civilna Slavonija	1	21	580	35.189	267.680	164,8	172,2
Ukupno	8	36	2.643	75.235	639.660	335,9	351,1

¹⁴⁷ I za ovo razdoblje najpouzdanije podatke o naseljima donosi: Lipszky 1808. i 1810. godine, te popis stanovništva 1827/28. godine. Već popis stanovništva 1802. godine daje drugačije podatke o broju naselja. Usp. o tome moju raspravu: „Naselja i stanovništvo Hrvatske 1802. godine“, *Historijski zbornik* 2013, br. 1, str. 47-99.

10.4.4. Naselja i stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća

Tabela br. 82

VOJNA KRAJINA 1798/99. godine	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Vojni kom.	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
VOJNA HRVATSKA	-	6	1.240	38.062	185.372	178.354	363.726
<i>Karlovački GENERALAT</i>	-	2	610	17.222	89.390	86.023	175.413
Lički Regiment	-	-	104	4.378	23.863	22.519	46.382
Otočki Regiment	-	-	83	4.023	21.428	21.075	42.503
Ogulinski Regiment	-	-	105	4.346	21.045	20.022	41.067
Slunjski Regiment	-	-	318	3.825	21.242	20.480	41.722
Vojni komunitet: Karlobag	-	1	-	180	488	507	995
Vojni komunitet: Senj	-	1	-	470	1.324	1.420	2.744
<i>Varaždinski GENERALAT</i>	-	2	361	10.581	52.612	52.090	104.702
Đurđevački Regiment	-	-	173	5.946	25.896	24.749	50.645
Križevački Regiment	-	-	188	4.248	26.065	26.537	52.602
Vojni komunitet: Bjelovar	-	1	-	233	322	482	804
Vojni komunitet: Ivanić	-	1	-	154	329	322	651
<i>Banski GENERALAT</i>	-	2	269	10.259	43.370	40.241	83.611
Prvi Banski Regiment	-	-	130	4.607	19.637	17.136	36.773
Drugi Banski Regiment	-	-	139	4.960	22.278	21.655	43.933
Vojni komunitet: Petrinja	-	1	-	432	953	935	1.888
Vojni komunitet: Kostajnica	-	1	-	260	502	515	1.017
VOJNA SLAVONIJA	-	3	299	22.189	94.477	92.977	187.454
Gradiški Regiment	-	-	136	5.222	24.557	24.378	48.935
Brodski Regiment	-	-	95	5.952	29.027	28.408	57.435
Petrovaradinski Regiment	-	-	68	8.318	32.723	33.005	65.728
Vojni komunitet: Petrovaradin	-	1	1	624	1.823	1.699	3.522
Vojni komunitet: Karlovc	-	1	-	859	2.536	2.209	4.745
Vojni komunitet: Semlin/Zemun	-	1	-	1.214	3.811	3.278	7.089
Ukupno VOJNA KRAJINA	-	9	1.539	60.251	279.849	271.331	551.180

10.4.5. Ukupno: Naselja i stanovništvo Vojne krajine

Tabela br. 83

VOJNA KRAJINA 1799. godine	Grad	Vojni komunitet	Trgovište	Selo	Kuće	Stanovništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilometri ²
Vojna Hrvatska	-	6	5	1.240	38.062	363.726	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	-	3	5	299	22.189	187.454	117,6	6.767,5
UKUPNO VOJNA KRAJINA	-	9	10	1.539	60.251	551.180	393,2	22.627,3

10.4.6. Površine i stanovništvo hrvatskih pokrajina krajem 18. stoljeća

Tabela br. 84

Površine i stanovništvo hrvatskih pokrajina krajem 18. stoljeća				
Hrvatske pokrajine	Austrijske Milje ²	Geografske milje ²	Broj kuća	Broj stanovnika
KÖNIGREICH KROATIEN	446,7	467,0	78.108	735.706
Civilna Hrvatska – 1785/87. godine	171,1	178,9	40.046	371.980
a Zagrebačka županija	103,3	108,0	16.053	157.853
b Varaždinska županija	32,7	34,2	11.766	95.223
c Križevačka županija	28,9	30,2	7.464	70.791
d Primorje (<i>Maritim</i>)	6,2	6,5	4.763	19.928
Gradovi – 7 gradova	-	-	-	28.185
Vojna Hrvatska – 1798/99. godine	275,6	288,1	38.062	363.726
<i>Karlovački Generalat</i>	163,3	170,7	16.572	171.674
1. Lički Regiment	45,4	47,5	4.378	46.382
2. Otočki Regiment	48,4	50,6	4.023	42.503
3. Ogulinski Regiment	44,0	46,0	4.346	41.067
4. Slunjski Regiment	25,5	26,6	3.825	41.722
<i>Banski Generalat</i>	47,8	50,0	9.567	80.706
5. Prvi Banski Regiment	24,2	25,3	4.607	36.773
6. Drugi Banski Regiment	23,6	24,7	4.960	43.933
<i>Varaždinski Generalat</i>	64,5	67,4	10.194	103.247
7. Križevački Regiment	28,3	29,6	4.248	52.602
8. Đurđevački Regiment	36,2	37,8	5.946	50.645
<i>Vojni komuniteti</i> - ukupno	-	-	1.729	8.099
KÖNIGREICH SLAVONIEN	282,4	295,2	57.758	455.134
Civilna Slavonija – 1785/87. godine	164,8	172,2	35.569	267.680
a Virovitička županija	80,1	83,7	14.589	117.334
b Požeška županija	43,2	45,2	6.742	66.983
c Srijemska županija	41,5	43,3	13.858	81.436
Grad Požega	-	-	380	1.927
Vojna Slavonija – 1798/99. godine	117,6	123,0	22.189	187.454
1. Brodski Regiment	34,4	36,0	5.952	57.435
2. Gradiški Regiment	29,1	30,4	5.222	48.935
3. Petrovaradinski Regiment	54,1	56,6	8.318	65.728
4. Vojni komuniteti	-	-	2.697	15.356
Ukupno Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija	729,1	762,2	135.866	1.190.840
DALMACIJA – 1790. godine	231,8	242,3	39.405	256.966
ISTRA – 1790. godine	86,2	90,1	17.167	95.532
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	1.047,1	1.094,6	192.438	1.543.338

DRUGI IZVOR:

Summarium - dokumenti iz Hrvatskog državnog arhiva¹⁴⁸

10.5. Jozefinski popis stanovništva 1786/87. godine – drugi izvor

10.5.1. Poznavanje izvora o popisu stanovništva 1785/87. godine

Popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji, koji je proveo Josip II. 1785/87. godine, pruža izvanredne mogućnosti za upoznavanje broja stanovnika i njihova života. To je sjajan popis, gotovo posve moderan. Rezultati tog popisa, kao i drugih popisa krajem 18. stoljeća, kad je riječ o Habsburškoj monarhiji uopće i napose o zemljama ugarske krune, a time i hrvatskih i slavonskih županija, dobrim su dijelom, kako smo već upoznali, objavljeni: prvo, u brojnim knjigama u kojima mnogi autori krajem 18. i početkom 19. stoljeća pišu o tim popisima¹⁴⁹ i, drugo, objavljeni su sumarni pregledi tog jozefinskog popisa iz 1785/87. godine, ali i popis naselja više županija, ali nažalost ne svih. Objavljen je i popis naselja nekih hrvatskih županija, ali samo za Varaždinsku, Severinsku i Križevačku županiju.¹⁵⁰ Taj popis stanovništva naselja tih triju županija, zbog svoje važnosti, donosim u drugom svesku ove knjige.

O tom jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine piše i M Lorković, ali je očito da je u njegovu datiranju pogriješio.¹⁵¹ Naime, i M. Lorković i I. Erceg, kad je riječ o hrvatskim i slavonskim županijama, govore o istom popisu stanovništva, ali koriste različite dokumente. Lorković ističe da je u Pešti „našao ovjereni rukopisni sumarij popisa pučanstva Ugarske i Hrvatske iz 1787. godine“, dok je I. Erceg objavio rad o tom jozefinskom popisu iz izvora koji su objavili mađarski historičari.¹⁵² I Lorković (prema *Summariumu* koji je pronašao u mađarskom arhivu) i Erceg (prema tom jozefonskom popisu koji su iz mađarskog arhiva objavili mađarski historičari) u popisu hrvatskih županija navode *Severinsku županiju*.

Problem je ovdje u tome što više autora (Demian, Lichtenstern, Meusel, Bisinger i mnogi drugi), koji su poznavali popis stanovništva iz 1785/87. godine, ne navode Severinsku županiju, jer je 1786. godine ukinuta. Ali ni *Summarium*, koji sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, također ne spominje Severinsku županiju. Naime, 1785/86. godine županije su kao upravo-teritorijalne jedinice bile dokinute u Ugarskoj i Hrvatskoj, a obje su zemlje bile podijeljene u deset okruga. Hrvatska i Slavonija su spadale u dva okruga: prvo, *zagrebačko okružje* sa slijedećim županijama: Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Požeška i Zaladska i, drugo, *pečuško okružje* sa slijedećim županijama: Srijemskom, Virovitičkom, Simežkom i Tolnanskom. Kako vidimo, Severinska županija je tada ukinuta, te je formirano Primorje (pod nazivom *Maritim*, kasnije Ungarische Küstenland).

Da u jozefinskom popisu stanovništva 1786/87. godine ne može biti i Severinska županije, jer je 1786. godine ukinuta, govori i ovaj podatak. U Habsburškoj monarhiji su tom jozefinskom popisu pristupili vrlo ozbiljno. Učinjene su mnoge pripreme. Kada su krenuli u njegovu realizaciju, numerirali su kuće i vršili prvi popis: taj se popis obavljao 1784/85. godine. Kada je završeno to numeriranje kuća i obavljen taj prvi popis, krenulo se u drugo sustavno popisivanje stanovništva, a tom se poslu pristupilo u drugoj polovici 1786. i tijekom 1787. godine. A tada su uspostavljena posve druga upravno-teritorijalna područje, u kojem, kako smo vidjeli, više nema Severinske županije, već se u popisu navodi i Primorje (*Maritim*).

¹⁴⁸ *Summarium*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

¹⁴⁹ Liechtenstern (1791, 1800, 1805, 1807, 1809, i 1818); Demian (1796, 1797, 1805, 1806, 1807, 1810); Hassel (1805, 1807, 1816, 1819); Engel (1789); Schwartner (1798, 1809. i 1811); I. de Luca (1791, 1792, 1797, 1798); Crome (1794, 1785, 1792, 1793); Randel (1786, 1792. i 1805); Acht Statistische Tabellen (1783); Allge. Geogr. Ephemeriden (1806, 1815); Topografia Veneta (1787); Hoeck (1784, 1800, 1802.-1803. i 1806); Bötticher (1789); Anonim (1790, 1802); Franz (1788); Hermann (1782); Hammerdörfer (1793); Ehrmann (1791); Kleinsorg (1787); Grellmann (1786, 1790. sv. I, 1795, 1797. sv. II. i 1802); Büsching (1778); Franz (1788, 1790); Fick (1801,1817); Hammerdörfer (1783); Rohrer (1804); Normann (1802); Bisinger (1807); Leonhardi (1809); Berghaus (1811); Hietzinger (1817, 1820, 1823); André (1816, 1923); i drugi.

¹⁵⁰ Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

¹⁵¹ Lorković (1939. i 2005).

¹⁵² Erceg (1992); Dezső D. i Zoltán D. (1960).

Na žalost, te su demografske statističke podatke iz tog „popisa“ iz 1785/87. godine, koje donosi M. Lorković, prihvatili i neki drugi demografi, među njima i J. Gelo.¹⁵³

10.5.2. *Josephinam Popularum Ignobilium Conscriptioem*

Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine (za zemlje ugarske krune) objavljen je, kako smo upoznali, iz mađarskog arhiva.¹⁵⁴ Ali osim tog sjajnog izvora, upoznajmo ponovo to i ovdje, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu sačuvana su dva *Summariuma* koji također donose dva važna popisa stanovništva svih ugarskih zemalja, pa tako i popis civilne Hrvatske i Slavonije, konskripcije iz 1785/7. i 1802. godine pod slijedećim naslovima:

- a) *Summarium respectivo Bilanx Accrescentio, Durescentio juxta Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptioem, ad exigentiam Benignae Resolutionis Regiae, sub 1. Julii 1802. No. 6458.*
 - a. Taj *Summarium* donosi komparativnu analizu statističkih podataka o stanovništvu ugarskih zemalja, te Hrvatske i Slavonije, prema županijskoj upravi, koje sadrže dvije konskripcije: prvu, jozefinsku konskripciju (u izvoru: *Josephinam*) iz 1785/87. godine i, drugu, konskripciju iz 1802. godine (u izvoru: *Modernam*).
- b) *Summarium Generale Conscriptioem Popularis Ignobilium cujuscunque Seans, Religionis, et Conditionis Personarum in Regno Hungaria. Partibusque Eidem adnexis existentium, de positivo Altissimo Jussu Regio in Sensu Diatalis Art: II 1802 e submissis Anno 1804/5 per Regni Iurisdictiones Summariis, confectum.*
 - a. Taj drugi *Summarium* sadrži brojne statističke podatke o naseljima i stanovništvu ugarskih zemalja, te Hrvatske i Slavonije, prema županijskoj upravi, koje daje konskripcija iz 1802. godine. Oba sumarna pregleda (*summariuma*) se dopunjuju, a sadrže izuzetno dragocjene podatke o naseljima i stanovništvu svih ugarskih županija, pa tako i svih hrvatskih i slavonskih županija.

Sumariji su pisani rukom i ovjereni su. To su vjerodostojni izvori. Sačuvani su u fondu *Banskih spisa* u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.¹⁵⁵ Ovdje donosim samo podatke koje sadrži jozefinska konskripcija iz 1785/87. godine, a u slijedećem poglavlju o naseljima i stanovništvu Hrvatske 1802. godine donosimo sve druge podatke o tome. Te dokumente, koji imaju velike važnosti, u cijelosti donosim na drugom mjestu.

10.5.3. *Civilna Hrvatska: Conscriptioem Popularis Ignobilium 1786/87.*

Civilna Hrvatska (Provincijal), prema prvom *Summariumu* i prema tom jozefinskom popisu stanovništva (*Josephinam Popularum Conscriptioem*) iz 1786/87. godine, ukupno s Primorjem i stanovništvom gradova, ima 372.466 stanovnika (184.425 muškaraca i 188.041 žena), od toga 184.383 muškarca-Katolika (u većini Rimokatolika i veoma mali broj Unijata) i oko 187.965 žena-katolkinja, te oko 88 Židova (ukupno muškaraca i žena). Ima sedam gradova: Zagreb, Karlovac, Križevci, Koprivnica, Varaždin, Bakar i Rijeka.

Žena ima 3.616 više nego muškaraca: žena ima 50,49%, a muškaraca ima 49,51%.

Od toga u hrvatskim županijama i u Primorju (*Maritimu*):

- a) **Zagrebačka županija** 1786/87. godine, bez gradova, ima 181.793 stanovnika (90.101 muškarca i 91.692 žene). Prema muškoj populaciji, ukupno s tom populacijom gradova, koju donosi taj sumarij, ta županija ima 92.578 muškarca-Katolika i 3 muškarca-Židova.

¹⁵³ Gelo (1987, 83-84).

¹⁵⁴ Danyi Dezső és Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

¹⁵⁵ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

- a. Ukupno s gradovima Zagrebom i Karlovcem, Zagrebačka županija ima: 187.106 stanovnika (92.581 muškarca i 94.525 žena).
- b. Žena ima 1.944 više nego muškaraca: žena ima 50,52%, a muškaraca ima 49,48%.
- b) **Križevačka županija** 1786/87. godine, bez gradova, ima 61.516 stanovnika (30.036 muškaraca i 31.480 žena). Prema muškoj populaciji, ukupno s tom populacijom gradova, Križevačka županija ima 32.399 muškaraca-Katolika i 14 muškaraca-Židova.
- a. Ukupno s gradovima Križevcima i Koprivnicom, Križevačka županija ima: 66.493 stanovnika (32.413 muškarca i 34.080 žena).
- b. Žena ima 1.667 više nego muškaraca: žena ima 51,25%, a muškaraca ima 48,75%.
- c) **Varaždinska županija** 1786/87. godine, bez grada Varaždina, ima 86.226 stanovnika (43.652 muškarca i 42.574 žene). Prema muškoj populaciji, Varaždinska županija ima 45.892 muškaraca-Katolika i 8 muškaraca-Židova.
- a. Ukupno s gradom Varaždinom, Varaždinska županija ima: 90.916 stanovnika (45.900 muškarca i 45.016 žena).
- b. Muškaraca ima 884 više nego žena: muškaraca ima 50,49%, a žena 49,51%.
- d) **Primorje (Maritim)** 1786/87. godine, bez gradova, ima 14.746 stanovnika (7.394 muškarca i 7.352 žene). Prema muškoj populaciji, Ugarsko Primorje ima 13.514 muškaraca-Katolika i 17 muškaraca-Židova.
- a. Ukupno, s gradovima Bakrom i Rijekom, Ugarsko Primorje ima: 27.951 stanovnika (13.531 muškarca i 14.420 žena).
- b. Žena ima 889 više nego muškaraca: žena ima 51,59%, a muškaraca ima 48,41%.
- e) GRADOVI:
- a. **Zagreb** ima 2.580 stanovnika (1.311 muškarca i 1.269 žena).
- b. Karlovac ima 2.733 stanovnika (1.169 muškarca i 1.564 žena). Od toga, prema muškoj populaciji, grad Karlovac ima 3 muškarca-Židova.
- c. **Križevci** imaju 1.617 stanovnika (717 muškarca i 900 žena). Od toga, prema muškoj populaciji, grad Križevci ima 2 muškarca-Židova.
- d. **Koprivnica** ima 3.360 stanovnika (1.660 muškarca i 1.700 žene). Od toga, prema muškoj populaciji, grad Koprivnica ima 3 muškarca-Židova.
- e. **Varaždin** ima 4.690 stanovnika (2.248 muškarca i 2.442 žena). Od toga, prema muškoj populaciji, grad Varaždin ima 8 muškaraca-Židova.
- f. **Bakar** i njegova šira okolica ima 7.473 stanovnika (3.570 muškarca i 3.903 žene).
- g. **Rijeka** i šira okolica ima 5.732 stanovnika (2.567 muškarca i 3.165 žene). Od toga, prema muškoj populaciji, Rijeka ima 17 muškaraca-Židova.¹⁵⁶

Prema tom *Summariumu*, u civilnoj Hrvatskoj od muške populacije većina stanovnika je Katoličke vjeroispovijesti i samo ima 42 Židova-muškaraca i u prosjeku isto toliko žena. Većina stanovnika živi na selu: u tih 7 gradova živi 28.185 ili 8 (7,57)% stanovnika, a na selu živi 344.281 ili 92 (92,43)% stanovnika. Štoviše, u gradovima ima još manje stanovnika, jer ovdje Rijeka i Bakar obuhvaćaju šire upravno područje, s ukupno 23 sela, dok sami ti gradovi (i Rijeka i Bakar) imaju znatno manji broj stanovnika. Tako da u tih 7 gradova, i njihovih užih gradskih područja, ne živi više od 20.000 stanovnika, ne više od 5,37% stanovnika

10.5.4. Civilna Slavonija: *Conscriptionis Popularis Ignobilium* 1786/87.

Civilna Slavonija (Provincijal), prema istom *Summariumu*, i prema konskripciji iz 1786/87. godine, ukupno s gradom Požegom, ima 264.625 stanovnika (136.958 muškarca i 127.667 žene), od toga 136.943 katolika-muškaraca (u većini Rimokatolika i dio Unijeta) i oko 127.667 žena-katolkinja, te oko 30 Židova (muškaraca i žena). Očito je da su u ovom izvoru sve kršćane (i Rimokatolike i Unijate i Grko-istočne vjernike) proglasili Katolicima.

¹⁵⁶ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

Muškaraca ima 9.291 više nego žena: muškaraca ima 51,76%, a žena ima 48,24%.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) **Srijemska županija** ima 81.886 stanovnika (42.491 muškarca i 39.395 žena). U toj županiji, prema tom izvoru, svi muškarci i sve žene pripadaju katoličkoj vjeri.
 - a. Muškaraca ima 3.096 više nego žena: muškaraca ima 51,89%, a žena ima 48,11%.
- b) **Virovitička županija** ima 116.578 stanovnika (59.823 muškaraca i 56.755 žene). Prema muškoj populaciji, ta županija ima 59.814 muškaraca-Katolika i 9 muškaraca-Židova.
 - a. Muškaraca ima 3.068 više nego žena: muškaraca ima 51,32%, a žena ima 48,68%.
- c) **Požeška županija**, bez grada Požege, ima 64.234 stanovnika (33.703 muškaraca i 30.531 žena). Prema muškoj populaciji, u toj županiji ima 34.638 muškaraca-Katolika i 6 Židova.
 - a. Ukupno, s gradom Požegom, Požeška županija ima: 66.161 stanovnika (34.644 muškaraca i 31.517 žena).
 - b. Muškaraca ima 3.125 više nego žena: muškaraca ima 52,36%, a žena ima 47,64%.
- d) Grad: **Požega** ima 1.927 stanovnika (941 muškarca i 986 žena).

Prema tom sumariju, civilna Slavonija ima samo jedan grad, Požegu. U gradu dakle živi 1.927 ili 0,73% stanovnika, a na selu 262.698 ili 99 (99,27)% stanovnika.

Civilna Hrvatska i Slavonija 1786/87. godine ukupno imaju 637.091 stanovnika (321.383 muškarca i 315.708 žena). Ukupno imaju 8 gradova. U gradovima žive 30.112 stanovnika ili 5 (4,73)% stanovnika, a na selu živi 606.949 ili 95 (95,27)% stanovnika. No, u gradovima žive, kako je rečeno, još manje stanovnika, jer gradovi Rijeka i Bakar, u toj konskripciji, obuhvaćaju šire upravno područje, u kojem su uključena i njihova sela.

Upoznajmo sve te statističke podatke o stanovništvu u slijedećim tabelama.

10.6. Komparacije i kvantitativni podaci: *Summarium* iz hrvatskog arhiva¹⁵⁷

Tabela br. 85

<i>Summarium: Stanovništvo civilne Hrvatske 1786/87. godine</i>				
Županije i gradovi Civilna Hrvatske	Ukupno stanovnika	Muška populacija		Ženska populacija
		Katolici	Židovi	
Zagrebačka županija	181.793	90.101	-	91.692
Varaždinska županija	86.226	43.652	-	42.574
Križevačka županija	61.516	30.027	9	31.480
Primorje (<i>Maritim</i>)	14.746	7.394	-	7.352
GRADOVI:				
Zagreb	2.580	1.311	-	1.269
Karlovac	2.733	1.166	3	1.564
Križevci	1.617	715	2	9.00
Koprivnica	3.360	1.657	3	1.700
Varaždin	4.690	2.240	8	2.442
Bakar (<i>i šira okolica</i>)	7.473	3.570	-	3.903
Rijeka (<i>i šira okolica</i>)	5.732	2.550	17	3.165
UKUPNO	372.466	184.383	42	188.041

¹⁵⁷ *Summarium Josephinam Popularum Conscriptionem Anno 1785/87*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

Tabela br. 86

<i>Summarium: Stanovništvo civilne Slavonije 1786/87. godine</i>				
Županije i gradovi Civilna Slavonije	Ukupno stanovnika	Muška populacija		Ženska populacija
		Katolici	Židovi	
Srijemska županija	81.886	42.491	-	39.395
Virovitička županija	116.578	59.814	9	56.755
Požeška županija	64.234	33.697	6	30.531
GRAD: Požega	1.927	941	-	986
UKUPNO	264.625	136.943	15	127.667

Tabela br. 87

<i>Summarium: Stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije 1786/87. godine</i>				
HRVATSKA i SLAVONIJA	Ukupno stanovnika	Muška populacija		Ženska populacija
		Katolici	Židovi	
Civilna Hrvatska	372.466	184.383	42	188.041
Civilna Slavonija	264.625	136.943	15	127.667
UKUPNO	637.091	321.326	57	315.708

Taj *Summarium*, prema vjerskoj pripadnosti stanovništva, donosi samo Katolike (Catholicos), među kojima očito ubraja Rimokatolike i Unijate, te Židove; navodi mušku i žensku populaciju i ukupni broj stanovnika svih županija, te Primorja i gradova.

10.6.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1786/87. godine¹⁵⁸

Tabela br. 88

HRVATSKA Županije s gradovima	Broj naselja ¹⁵⁹ i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Zagrebačka županija	2	6	1.275	16.053	92.581	94.525	187.106
Varaždinska županija	1	5	476	11.766	45.900	45.016	90.916
Križevačka županija	2	2	289	7.464	32.413	34.080	66.493
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	2	23	4.763	13.531	14.420	27.951
Ukupno	7	15	2.063	40.046	184.425	188.041	372.466

¹⁵⁸ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

¹⁵⁹ Najpouzdanije podatke o naseljima donosi: Lipszky 1808. i 1810. godine, te popis stanovništva 1827/28. godine. Već popis stanovništva 1805. godine daje drugačije podatke o broju naselja, napose o broju sela.

10.6.2. *Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1786/87. godine*¹⁶⁰

Tabela br. 89

SLAVONIJA Županije s gradom	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Srijemska županija	-	6	93	13.858	42.491	39.395	81.886
Virovitička županija	-	8	235	14.589	59.823	56.755	116.578
Požeška županija	1	7	252	6.742	34.644	31.517	66.161
Ukupno	1	21	580	35.189	136.958	127.667	264.625

10.6.3. *Naselja i stanovništvo hrvatskog i slavonskog Provincijala*

Tabela br.90

HRVATSKA i SLAVONIJA 1786/87. godine	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Civilna Hrvatska	7	15	2.063	40.046	184.425	188.041	372.466
Civilna Slavonija	1	21	580	35.189	136.958	127.667	264.625
Ukupno	8	36	2.643	75.235	321.383	315.708	637.091

Prema tom *Summariumu*, iz hrvatskog arhiva, civilna Hrvatska ima 7 gradova, a civilna Slavonija samo jedan grad; Hrvatska ima 15 trgovišta, a Slavonija 21 trgovište; Hrvatska ima 2.063 sela, a Slavonija 580 sela. Ukupno, Hrvatska ima znatno više naselja, a najviše ih ima Zagrebačka županija. O tim naseljima, na temelju pouzdanih izvora, više podataka donosim u slijedećim poglavljima. Hrvatska ima i znatno više i kuća i stanovnika. No, budući da je to opsežna teme, i o svemu tome temeljito raspravljam u slijedećim poglavljima.

¹⁶⁰ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium. Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

10.6.4. Površine i stanovništvo Hrvatske krajem 18. stoljeća¹⁶¹

Tabela br. 91

Površine i stanovništvo hrvatskih pokrajina krajem 18. stoljeća				
Hrvatske pokrajine	Austrijske Milje ²	Kilometri ²	Broj kuća	Broj stanovnika
KÖNIGREICH KROATIEN	446,7	25.705,9	78.108	736.192
Civilna Hrvatska – 1785/87. godine	171,1	9.846,2	40.046	372.466
a Zagrebačka županija	103,3	5.944,5	16.053	181.793
b Varaždinska županija	32,7	1.881,8	11.766	86.226
c Križevačka županija	28,9	1.663,1	7.464	61.516
d Primorje (<i>Maritim</i>)	6,2	356,8	4.763	14.746
Gradovi		-	-	28.185
Vojna Hrvatska – 1798/99. godine	275,6	15.859,7	38.062	363.726
<i>Karlovački Generalat</i>	163,3	9.397,2	16.572	171.674
1. Lički Regiment	45,4	2.612,6	4.378	46.382
2. Otočki Regiment	48,4	2.785,2	4.023	42.503
3. Ogulinski Regiment	44,0	2.532,0	4.346	41.067
4. Slunjski Regiment	25,5	1.467,4	3.825	41.722
<i>Banska Granica – 1799. godine</i>	47,8	2.750,7	9.567	80.706
5. Prvi Banski Regiment	24,2	1.392,6	4.607	36.773
6. Drugi Banski Regiment	23,6	1.358,1	4.960	43.933
<i>Varaždinski Generalat</i>	64,5	3.711,8	10.194	103.247
7. Križevački Regiment	28,3	1.628,6	4.248	52.602
8. Đurđevački Regiment	36,2	2.083,2	5.946	50.645
<i>Vojni komuniteti - ukupno</i>	-	-	1.729	8.099
KÖNIGREICH SLAVONIEN	282,4	16.251,2	57.758	452.079
Civilna Slavonija – 1785/87. godine	164,8	9.483,7	35.569	264.625
a Virovitička županija	80,1	4.609,5	14.589	116.578
b Požeška županija	43,2	2.486,0	6.742	64.234
c Srijemska županija	41,5	2.388,2	13.858	81.886
Grad Požega	-	-	380	1.927
Vojna Slavonija – 1798/99. godine	117,6	6.767,5	22.189	187.454
1. Brodski Regiment	34,4	1.979,6	5.952	57.435
2. Gradiški Regiment	29,1	1.674,6	5.222	48.935
3. Petrovaradinski Regiment	54,1	3.113,3	8.318	65.728
<i>Vojni komuniteti - ukupno</i>	-	-	2.697	15.356
Ukupno Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija	729,1	41.957,1	135.866	1.188.271
DALMACIJA 1790. godine	231,8	13.339,3	39.405	256.966
ISTRA 1790. godine	86,2	4.960,5	17.167	95.532
Ukupno SVE HRVATSKE POKRAJINE	1.047,1	60.256,9	192.438	1.540.769

¹⁶¹ *Summarium*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. god. i knjige brojnih autora.

TREĆI IZVOR:

dokumenti iz mađarskog državnog arhiva¹⁶²

10.7. Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine – treći izvor

10.7.1. Dokumenti iz mađarskog arhiva

Kako smo već upoznali, Danyi Dezső i Dávid Zoltán objavili su 1960. godine popis stanovništva svih zemalja ugarske krune iz 1784/87. godine, a time i popis civilne Hrvatske i Slavonije. To je do sada najopsežniji pronađeni jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine. Za demografska istraživanja civilne Hrvatske i Slavonije 1784/87. godine, to je sjajan izvor, veoma bogat statističkim podacima. Kako sam kazao, na temelju te knjige izvora, I. Erceg je objavio opsežnu raspravu o tom jozefinskom popisu stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije 1785/87. godine.¹⁶³ Ali, osim tih sumarnih pregleda, koje je I. Erceg objavio, taj izvor sadrži i popis stanovništva naselja triju hrvatskih županija: Križevačke, Severinske i Varaždinske. Kako je riječ o vrijednom izvoru, u drugom svesku donosim popis naselja tih triju županija.

O tom popisu stanovništva, koji su iz mađarskog arhiva objavili D. Dezső i D. Zoltán, ovdje neću opširnije raspravljati. Međutim, postoje znatne razlike između popisa stanovništva koji sadrži *Summariium*, koji sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu, i popisa stanovništva iz 1784/87. godine koji sadrži taj izvor iz mađarskog državnog arhiva. Prvo, razlika je u broju i organizaciji hrvatskih županija. Popis iz mađarskog arhiva sadrži i *Severinsku županiju*, koja je, kako je rečeno, ukinuta 1786. godine. A zatim je formirano Primorje, dok je jedan dio teritorija Severinske županije pridružen Zagrebačkoj županiji. U *Summriiumu* koji sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu nema Severinske županije, već Primorje. Zato su drugačije prikazani i svi statistički podaci. Drugo, pitanje je izvora tih podataka: nema spora da se je jozefinski popis održao u dva navrata: prvi put 1784/85. godine (i otuda podaci i za Severinsku županiju) i, drugi put, 1786/87. godine, a tada više nema Severinske županije, jer je ukinuta 1786. godine. Međutim, jozefinski popis koji su objavili ti mađarski historičari očito sadrži, za neke županije, popis iz 1784/85. godine (prije svega za Severinsku županiju) a za neke druge županije iz 1786/87. godine.

Sva ta tri izvora (prvo, knjige brojnih autora;¹⁶⁴ drugo, *Summariium* iz hrvatskog arhiva¹⁶⁵ i, treće, dokumenti iz mađarskog arhiva¹⁶⁶) o popisu stanovništva iz 1784/87. godine čine jednu cjelinu, svi se međusobno dopunjuju i sva tri su važna za taj jozefinski popis stanovništva u hrvatskim pokrajinama. Zato sam ovdje naveo sva ta tri primjera izvora. Svaki od ta tri izvora ima posebne vrijednosti kada proučavamo te demografske podatke.

10.7.2. Civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. godine

Stanovništvo: Prema tom popisu stanovništva 1784/87. godine, iz mađarskog državnog arhiva, koji su 1960. godine objavili mađarski historičari, civilna Hrvatska i Slavonija (hrvatski i slavonski Provincijal) imaju 617.357 stanovnika (muškaraca 317.578 ili 51,44% i žena 299.779 ili 48,56%). Ako tom ukupnom broju dodamo broj pučanstva 8 slobodnih kraljevskih gradova (24.418 stanovnika), onda

¹⁶² Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960.

¹⁶³ Erceg (1992).

¹⁶⁴ **Liechtenstern** (1791, 1800, 1805, 1807. i 1819); **Demian** (1796, 1797, 1805 i 1806); **Hassel** (1805, 1807); **Engel** (1789); **Schwartner** (1809. i 1811); **I. de Luca** (1791); **Randel** (1786, 1792. i 1805); **Acht Statistische Tabellen** (1783); **Hoeck** (1784, 1800, 1802.-1803. i 1806); **Bötticher** (1789); **Anonim** (1790. i 1802); **Franz** (1788); **Hermann** (1782); **Hammerdörfer** (1793); **Ehrmann** (1791); **Kleinsorg** (1787); **Grellmann** (1786, 1790. sv. I, 1795, 1797. sv. II. i 1802); **Rohrer** (1804); **Normann** (1802) i drugi.

¹⁶⁵ *Summariium*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godine.

¹⁶⁶ Danyi Dezső es Dávid Zoltán, *Az Első Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960; Erceg (1992).

civilna Hrvatska i Slavonija tada imaju ukupno **641.775 stanovnika** (muškaraca 329.646 ili 51,36% i žena 312.129 ili 48,64%).

Prema tom izvoru, u tih osam slobodnih kraljevskih gradova živi 24.418 ili 3,80% a na selu 617.357 ili 96,20% stanovništva. Na selu dakle živi velika većina stanovništva.

Prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva, Civilna Hrvatska i Slavonija 1785/87. godine imaju 637.091 stanovnika (321.383 muškarca i 315.708 žena).¹⁶⁷ Razlike nisu velike.

Naselja: ima 8 gradova, 41 trgovište, 1.742 sela. Prema *popisu* iz hrvatskog arhiva, civilna Hrvatska i Slavonija ukupno imaju 8 gradova, 36 trgovišta, 2.643 sela, 75.235 kuća.

Konfesije: Izvor iz mađarskog arhiva ne donosi vjersku strukturu stanovništva. Međutim, *Summarium* iz hrvatskog arhiva donosi podatke o vjerskoj pripadnosti muške populacije u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji: Katolika (*Catholicos* – Rimokatolika) ukupno ima 321.326, a Židova 57, dok ženske populacije ukupno ima 315.708. Taj izvor dakle ne navodi Grko-istočne vjernike (pravoslavne) ni Protestante, kao što to navode drugi dokumenti.

Međutim, vidjeli smo da popis stanovništva iz 1782. godine donosi precizniju vjersku pripadnost stanovništva: prema tom popisu stanovništva iz 1782. godine u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji (zajedno s Križevačkom županijom iz 1785/87. godine) ukupno ima 612.970 stanovnika. Od tog broja stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti, ima: 483.585 Katolika, 113.130 Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni), 2.192 Protestanta, 31 Židov i 14.032 „ostalih“. Ako pogledamo po pokrajinama, onda to izgleda ovako: **Hrvatska** ukupno ima 371.901 stanovnika, a od toga, prema vjerskoj pripadnosti, ima: 359.820 Katolika, 2.604 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 2 Protestanta, 18 Židova i 9.458 „ostalih“. **Slavonija** ukupno ima 241.069 stanovnika, a od toga, prema vjerskoj pripadnosti, ima: 123.765 Katolika, 110.526 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 2.191 Protestanta, 13 Židova i 4.574 „ostala“.¹⁶⁸

Socijalne i profesionalne strukture stanovništva: Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine, iz mađarskog arhiva u Budimpešti, donosi socijalne strukture i zanimanja muškog pučanstva iznad 17 godina života. Civilna Hrvatska i Slavonija tada ukupno ima:

- a) **55.577 seljaka/kmetova** s veoma malim zemljišnim posjedom, dijelovima sesije;
- b) **2.335 građana** (zanatlija, trgovaca, činovnika itd.);
- c) **56.565 seljaka/kmetova i građana s posjedom** (riječ je o seljacima/kmetovima i građanima koji se bave poljoprivredom, kojima feudanci daju zemljišni posjed);
- d) **55.055 inkvilina** (osiromašeni seljaci/kmetovi s malim zemljišnim posjedom);
- e) **plemića 9.121** (muška populacija);
- f) **1.170 svećenika;**
- g) **226 službenika** (činovnika);
- h) **87 vojnika s dopustom** i
- i) **14.859 „ostalih“.**
- j) Ukupno, muškaraca iznad 17 godina, koji su uključeni u neki oblik aktivnosti, ima 194.908.

Površine: Taj popis iz mađarskog arhiva sadrži i veličinu teritorija svake županije. Te ćemo površine upoznati u preglednim tabelama i u analizi svake županije napose.

Gradovi: Kao i u popisu iz 1772/73. godine, i jozefinski popis stanovništva donosi broj stanovnika hrvatskih gradova. Slobodni kraljevski gradovi su: Zagreb (Zagreb-Gradec-Grič), Karlovac, Varaždin, Križevci, Koprivnica, Bakar i Rijeka i Požega. Kako ćemo vidjeti, postoje neke razlike u broju stanovnika koje daje *Summarium*¹⁶⁹ i jozefinski popis iz mađarskog arhiva: prema izvoru iz mađarskog arhiva, u tim gradovima živi 24.418 stanovnika, a prema tom *Summariumu* 30.112 stanovnika. O tome niže u posebnom poglavlju.

Upoznajmo sve te demografske vrijednosti u hrvatskim i slavonskim županijama.

¹⁶⁷ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

¹⁶⁸ Danyi Desz6 és Dávid Zoltán, *Az eles6 Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51. i József Kovacsics, *A történeti statisztika forrásai*, Budapest 1957; Erceg (1984).

¹⁶⁹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

10.7.3. *Civilna Hrvatska 1784/87. godine*

HRVATSKE ŽUPANIJE - prema جوزيفينسكوم popisu stanovništva iz 1784/87. godine, koji je 1960. godine objavljen iz mađarskog arhiva u Budimpešti.¹⁷⁰

Zagrebačka županija – prema popisu stanovništva iz 1784/87. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Zagrebačkoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 149.533 stanovnika (muškaraca 76.612 ili 51,23% i žena 72.921 ili 48,77%);
 - a. iseljenih stanovnika te godine je bilo 1.509, a doseljenih 645 stanovnika;
 - b. ukupno je prisutnog stanovništva u toj županiji bilo 148.669.
 - c. Slobodni kraljevski gradovi Zagreb i Karlovac ukupno imaju 5.769 stanovnika.
 - d. **Ukupno**, Zagrebačka županija, prema tom izvoru, tada ima **155.302 stanovnika** (muškaraca 79.530 ili 51,21% i žena 75.772 ili 48,79%).
 - e. U ta dva grada živi 5.769 ili **3,71%** a na selu 149.533 ili **96,29%** stanovnika.
- b) *Broj naselja*: prema جوزيفينسكوم popisu stanovništva iz mađarskog arhiva, u Zagrebačkoj županiji tada ima: 2 grada, 5 trgovišta, 462 sela i 14.949 kuća.¹⁷¹
- c) *Broj kuća i porodica i obitelji*: u toj županiji (bez gradova) ima 14.949 kuća i 14.107 širih porodica ili porodičnih zadruga, te 32.102 braka/obitelji (oženjenih muškaraca);
 - a. na jednu porodičnu zadrugu prosječno dolazi 2,28 brakova/obitelji;
 - b. na jednu kuću dolazi 0,94 širih porodica i 2,14 brakova/obitelji;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 10,00 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu/porodičnu zadrugu prosječno dolazi 10,60 stanovnika;
 - e. na jednu obitelj (ili jednog oženjenog) prosječno dolazi 4,66 stanovnika.
- d) *Broj brakova - oženjeni i neoženjeni muškarci*: oženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo je 32.102 ili 41,90%, a neoženjenih (među njima i djeca) 44.510 ili 58,10%;
 - a. ako je broj oženjenih muškaraca (njih 32.102) jednak ukupnom broju brakova, onda je te godine u Zagrebačkoj županiji bilo 32.102 braka/obitelji i jedan dio udovica;
 - b. ako od tih neoženjenih muškaraca (njih 44.510) oduzmemo broj muške djece (njih 28.292), onda je neoženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo 16.218.
- e) *Dobne strukture muške populacije*: muškaraca ukupno ima 76.612; od tog broja:
 - a. odraslih muškaraca iznad 17 godina ima 48.320 ili 63,07%;
 - b. muške djece ima 28.292 ili 36,93% (od 1-12 godina 22.720 ili 80,31% i od 13-17 godina 5.572 ili 19,69%).¹⁷²
- f) *Broj muškaraca i žena*: muškaraca ukupno ima 76.612 ili 51,23% (48.320 odraslih iznad 17 godina i 28.292 djece), a žena ukupno 72.921 ili 48,77%; no, ženska populacija nije popisana prema dobnoj strukturi, kao muška populacija.
- g) *Socijalne strukture muške populacije iznad 17 godina*: u toj županiji ima
 - a. 10.348 seljaka kmetova s veoma malim zemljišnim posjedom;
 - b. 10.327 seljaka/kmetova i građana baštinika, koji imaju zemljišni posjed; nema sumnje da je u tom broju „baštinika“ seljaka/kmetova bilo znatno više od građana;
 - c. 17.432 inkvilina (bez zemljišnog posjeda); iznenađuje toliki broj inkvilina;
 - d. 288 svećenika; na jednog svećenika dolazilo je 519 stanovnika;
 - e. 5.525 plemića; na jednog plemića dolazilo je 27 stanovnika;
 - f. 45 službenika; na jednog službenika dolazilo je 3.323 stanovnika;
 - g. 488 građana (zanatlija, trgovaca itd.); na jednog građanina (zanatliju, trgovca itd.) dolazilo je 306 stanovnika;

¹⁷⁰ Danyi Desző és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960; Erceg (1992).

¹⁷¹ Međutim, prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva, **Zagrebačka županija** ima 2 grada (Zagreb i Karlovac), 6 trgovišta, 1.275 sela, 16.053 kuće i (s dijelom teritorija ukinute Severinske županije) 187.106 stanovnika (muškaraca 92.581 ili 49,48% i žena 94.525 ili 50,52%), a **Primorje** ima 2 grada (Bakar i Rijeka), 2 trgovišta, 23 sela i 4.763 kuće i 27.951 stanovnika (muškaraca 13.531 ili 48,41% i žena 14.420 ili 51,59%).

¹⁷² Dobnu strukturu svakog naselja napose, u svim hrvatskim županijama i u Zagrebačkoj županiji, možemo lako istražiti prema matičnim knjigama rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

- h. 9 vojnika s dopustom i
i. 3.867 „ostalih“ neidentificiranih stanovnika.
- h) *Površine*: prema tom izvoru, Zagrebačka županija (u tadašnjem teritorijalnom i upravnom uređenju, uz prisustvo još i Severinske županije) ima 4.582 kilometra²; budući da prisutnog stanovništva ima 148.669, onda na jednom kilometru² dolazi 32,44 stanovnika.
- i) *Gradovi*: slobodni kraljevski gradovi Zagreb i Karlovac izdvojeno su se tada popisivali:
a. *Zagreb* ima 2.815 stanovnika (muškaraca 1.546 ili 54,93% i žena 1.269 ili 45,07%), te 419 kuća, 473 obitelji, 473 oženjena muškarca i 1.073 neoženjena muškarca (među njima i djeca od 1-17 godina, kojih ima više nego odraslih neoženjenih);
b. *Karlovac* ima 2.954 stanovnika (muškaraca 1.372 ili 46,45% i žena 1.582 ili 53,55%), te 532 kuće, 564 obitelji, 564 oženjena muškarca i 808 neoženjenih.
c. ukupno Zagreb i Karlovac imaju 5.769 stanovnika.
- j) *Vjerske strukture*: taj izvor ne donosi vjerske strukture stanovništva.
- k) *Broj rođenih i umrlih i prirodni prirast 1784/87. godine*: taj izvor ne donosi te podatke; no, ti se podaci za svako naselje, kao i za svaku godinu napose, nalaze u matičnim knjigama rođenih ili krštenih, vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

Varaždinska županija – prema popisu stanovništva iz 1784/87. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Varaždinskoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 86.890 stanovnika (muškaraca 44.316 ili 51,00% i žena 42.574 ili 49,00%);
a. iseljenih stanovnika te godine je bilo 159, a doseljenih 126 stanovnika;
b. ukupno je tada u toj županiji bilo prisutno 86.857 stanovnika.
c. Slobodni kraljevski grad Varaždin ukupno ima 4.402 stanovnika.
d. **Ukupno**, Varaždinska županija tada ima **91.292 stanovnika** (muškaraca 46.480 ili 50,91% i žena 44.812 ili 49,09%).
- b) *Broj naselja*: prema jozefinskom popisu stanovništva iz mađarskog arhiva, u Varaždinskoj županiji tada ima: 1 grad, 6 trgovišta, 139 sela i 11.018 kuća.¹⁷³
- c) *Broj kuća i porodica i obitelji*: u toj županiji ima 11.018 kuća i 10.531 šira porodica ili porodična zadruga, te 15.577 brakova/obitelji (oženjenih muškaraca);
a. na jednu porodičnu zadrugu prosječno dolazi 1,48 brakova/obitelji;
b. na jednu kuću dolazi 0,96 širih porodica i 1,41 brak/obitelj;
c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,89 stanovnika;
d. na jednu porodicu/porodičnu zadrugu prosječno dolazi 8,25 stanovnika;
e. na jednu obitelj (ili jednog oženjenog) prosječno dolazi 5,57 stanovnika.
- d) *Broj brakova - oženjeni i neoženjeni muškarci*: oženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo je 15.577 ili 35,15%, a neoženjenih (među njima i djeca) 28.739 ili 64,85 %;
a. ako je broj oženjenih muškaraca (njih 15.577 jednak ukupnom broju brakova, onda je te godine u Varaždinskoj županiji bilo 15.577 brakova/obitelji i jedan dio udovica;
b. ako od tih neoženjenih muškaraca (njih 28.739) oduzmemo broj muške djece (njih 19.133), onda je neoženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo 9.606.
- e) *Dobne strukture muške populacije*: muškaraca ukupno ima 44.316; od tog broja:
a. odraslih muškaraca iznad 17 godina ima 25.183 ili 56,83%;
b. muške djece ima 19.133 ili 43,17% (od 1-12 godina 15.955 ili 83,39% i od 13-17 godina 3.178 ili 16,61%).
- f) *Broj muškaraca i žena*: muškaraca ukupno ima 44.316 ili 51,00% (25.183 odraslih iznad 17 godina i 19.133 djece), a žena ukupno 42.574 ili 49,00%. Međutim, ženska populacija tada nije popisana prema dobnoj strukturi, kao muška populacija.
- g) *Socijalne strukture muške populacije iznad 17 godina*: u toj županiji ima
a. 7.963 seljaka kmetova s veoma malim zemljišnim posjedom;
b. 8.387 seljaka/kmetova i građana baštinika, koji imaju zemljišni posjed; nema sumnje da je u tom broju baštinika seljaka/kmetova bilo znatno više od građana;
c. 6.089 inkvilina (bez zemljišnog posjeda); iznenađuje toliki broj inkvilina;

¹⁷³ Prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva, Varaždinska županija ima 1 grad, 5 trgovišta, 476 sela, 11.766 kuća i s gradom Varaždinom ukupno 90.916 stanovnika (muškaraca 45.900 ili 50,49% i žena 45.016 ili 49,51%).

- d. 118 svećenika; na jednog svećenika dolazilo je 774 stanovnika;
 - e. 541 plemića; na jednog plemića dolazilo je 169 stanovnika;
 - f. 38 službenika; na jednog službenika dolazilo je 2.402 stanovnika;
 - g. 276 građana (zanatlija, trgovaca itd.); na jednog građanina (zanatliju, trgovca itd.) dolazilo je 331 stanovnika;
 - h. 5 vojnika s dopustom i
 - i. 1.766 „ostalih“ neidentificiranih stanovnika.
- h) *Površine*: prema tom izvoru, Varaždinska županija (u tadašnjem teritorijalnom i upravnom uređenju) ima 1.899 kilometra²; budući da prisutnog stanovništva ima 86.857, onda na jednom kilometru² dolazi 45,73 stanovnika.
- i) *Grad*: slobodni kraljevski grad Varaždin izdvojeno se tada popisivao:
- a. *Varaždin* ima 4.402 stanovnika (muškaraca 2.164 ili 49,16% i žena 2.238 ili 50,84%), te 754 kuće, 836 obitelji, 835 oženjenih muškaraca i 1.329 neoženjenih (među njima i djeca od 1-17 godina, kojih ima više od odraslih).
 - j) *Vjerske strukture*: taj izvor ne donosi vjerske strukture stanovništva.
 - k) *Broj rođenih i umrlih i prirodni prirast 1784/87. godine*: taj izvor ne donosi te podatke; no, ti se podaci za svako naselje, kao i za svaku godinu napose, nalaze u matičnim knjigama rođenih ili krštenih, vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

Križevačka županija – prema popisu stanovništva iz 1784/87. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Križevačkoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 64.077 stanovnika (muškaraca 32.597 ili 50,87% i žena 31.480 ili 49,13%);
 - a. iseljenih stanovnika te godine je bilo 1.106, a doseljenih 606 stanovnika;
 - b. ukupno je prisutnog stanovništva u toj županiji bilo 63.577.
 - c. Slobodni kraljevski gradovi Križevci i Koprivnica ukupno imaju 5.218 stanovnika.
 - d. **Ukupno**, Križevačka županija, prema tom izvoru, tada ima **69.295 stanovnika** (muškaraca 35.189 ili 51,21% i žena 34.106 ili 48,79%).
 - e. U ta dva grada živi 5.218 ili **7,53%** a na selu 64.077 ili **92,47%** stanovnika.
- b) *Broj naselja*: prema jozefinskom popisu stanovništva iz mađarskog arhiva, u Križevačkoj županiji tada ima: 2 grada, 1 trgovište, 252 sela i 6.472 kuće.¹⁷⁴
- c) *Broj kuća i porodica i obitelji*: u toj županiji (bez gradova) ima 6.472 kuće i 6.248 širih porodica ili porodičnih zadruga, te 13.329 brakova/obitelji (oženjenih muškaraca);
 - a. na jednu porodičnu zadrugu prosječno dolazi 2,13 brakova/obitelji;
 - b. na jednu kuću dolazi 0,97 širih porodica i 2,06 brakova/obitelji;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 9,90 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu/porodičnu zadrugu prosječno dolazi 10,26 stanovnika;
 - e. na jednu obitelj (ili jednog oženjenog) prosječno dolazi 4,81 stanovnik.
- d) *Broj brakova - oženjeni i neoženjeni muškarci*: oženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo je 13.329 ili 40,89%, a neoženjenih (među njima i djeca) 19.268 ili 59,11%;
 - a. ako je broj oženjenih muškaraca (njih 13.329) jednak ukupnom broju brakova, onda je te godine u Križevačkoj županiji bilo 13.329 brakova/obitelji i jedan dio udovica;
 - b. ako od tih neoženjenih muškaraca (njih 19.268) oduzmemo broj muške djece (njih 12.496), onda je neoženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo 6.772
- e) *Dobne strukture muške populacije*: muškaraca ukupno ima 32.597; od tog broja:
 - a. odraslih muškaraca iznad 17 godina ima 19.268 ili 59,11%;
 - b. muške djece ima 12.496 ili 38,33% (od 1-12 godina 9.747 ili 78,00% i od 13-17 godina 2.749 ili 22,00%).¹⁷⁵
- f) *Broj muškaraca i žena*: muškaraca ukupno ima 32.597 ili 50,87% (20.101 odraslih iznad 17 godina i 12.496 djece), a žena ukupno 31.480 ili 49,13%; no, ženska populacija nije popisana prema dobnoj strukturi, kao muška populacija.

¹⁷⁴ Međutim, prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva, Križevačka županija ima 2 grada (Križevci i Koprivnica), 2 trgovišta, 289 sela i 7.464 kuće i 66.493 stanovnika (muškaraca 32.413 ili 48,75% i žena 34.080 ili 51,25%).

¹⁷⁵ Dobnu strukturu svakog naselja napose u svim hrvatskim županijama i u Križevačkoj županiji možemo lako istražiti prema matičnim knjigama rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

- g) *Socijalne strukture muške populacije iznad 17 godina*: u toj županiji ima:
- 5.059 seljaka kmetova s veoma malim zemljišnim posjedom;
 - 4.872 seljaka/kmetova i građana baštinika, koji imaju zemljišni posjed; nema sumnje da je u tom broju baštinika seljaka/kmetova bilo znatno više od građana;
 - 5.834 inkvilina (bez zemljišnog posjeda); iznenađuje toliki broj inkvilina;
 - 68 svećenika; na jednog svećenika dolazilo je 1.278 stanovnika;
 - 2.483 plemića; na jednog plemića dolazilo je 35 stanovnika;
 - 10 službenika; na jednog službenika dolazilo je 8.689 stanovnika;
 - 25 građana (zanatlija, trgovaca itd.); na jednog građanina (zanatliju, trgovca itd.) dolazilo je 3.476 stanovnika;
 - 10 vojnika s dopustom i
 - 1.731 „ostali“ neidentificirani stanovnik.
- h) *Površine*: prema tom izvoru, Križevačkoj županija (u tadašnjem teritorijalnom i upravnom uređenju) ima 1.668 kilometra²; budući da prisutnog stanovništva ima 63.577, onda na jednom kilometru² dolazi 38,12 stanovnika.
- i) *Gradovi*: slobodni kraljevski gradovi Križevci i Koprivnica izdvojeno su se tada popisivali:
- Križevci* imaju 1.624 stanovnika (muškaraca 794 ili 48,90% i žena 830 ili 51,10%), te 316 kuća, 320 obitelji, 320 oženjenih muškaraca i 474 neoženjena (ujedno i djeca);
 - Koprivnica* ima 3.594 stanovnika (muškaraca ima 1.798 ili 50,03% ili žena 1.796 i 49,97%), te 694 kuće, 698 obitelji, 698 oženjenih muškaraca i 1.100 neoženjenih muškaraca (među njima i djeca, kojih ima više nego odraslih neoženjenih).
 - ukupno Križevci i Koprivnica imaju 5.218 stanovnika.
- j) *Vjerske strukture*: taj izvor ne donosi vjerske strukture stanovništva.
- k) *Broj rođenih i umrlih i prirodni prirast 1784/87. godine*: taj izvor ne donosi te podatke; no, ti se podaci za svako naselje, kao i za svaku godinu napose, nalaze u matičnim knjigama rođenih ili krštenih, vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

10.7.4. Civilna Slavonija 1784/87. godine

SLAVONSKE ŽUPANIJE - prema jozefinskom popisu stanovništva iz 1784/87. godine, koji je 1960. godine objavljen iz mađarskog arhiva u Budimpešti:¹⁷⁶

Srijemska županija – prema popisu stanovništva iz 1784/87. godine ima ove vrijednosti:

- Broj stanovnika*: u Srijemskoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 82.261 stanovnika (muškaraca 42.866 ili 52,10% i žena 39.395 ili 47,90%);
 - iseljenih stanovnika te godine je bilo 549, a doseljenih 544 stanovnika;
 - ukupno je prisutnog stanovništva u toj županiji bilo 82.258
 - Slobodni kraljevski gradovi: ta županija nema gradova.
 - Ukupno**, Srijemska županija, prema tom izvoru, ima **82.261 stanovnika** (muškaraca 42.866 ili 52,10% i žena 39.395 ili 47,90%).
 - Na selu i u 8 malih trgovišta prema tome živi **82.261 ili 100%** stanovnika.
- Broj naselja*: prema jozefinskom popisu stanovništva iz mađarskog arhiva, u Srijemskoj županiji tada ima: 8 trgovišta, 91 selo i 14.061 kuća.¹⁷⁷
- Broj kuća i porodica i obitelji*: u toj županiji ima 14.061 kuća i 13.759 širih porodica ili porodičnih zadruga, te 17.679 brakova/obitelji (oženjenih muškaraca);
 - na jednu porodičnu zadrugu prosječno dolazi 1,28 brakova/obitelji;
 - na jednu kuću dolazi 0,98 širih porodica i 1,26 brakova/obitelji;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 5,85 stanovnika;

¹⁷⁶ Danyi Deszö és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Budapest 1960; Erceg (1992).

¹⁷⁷ Međutim, prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva, Srijemska županija 1784/87. godine ima, 6 trgovišta, 93 sela, 13.858 kuća, te 81.886 stanovnika (muškaraca 42.491 ili 51,89% i žena 39.395 ili 48,11%).

- d. na jednu porodicu/porodičnu zadrugu prosječno dolazi 5,98 stanovnika;
 e. na jednu obitelj (ili jednog oženjenog) prosječno dolazi 4,65 stanovnika.
- d) *Broj brakova - oženjeni i neoženjeni muškarci*: oženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo je 17.679 ili 41,24%, a neoženjenih (među njima i djeca) 25.187 ili 58,76%;
- a. ako je broj oženjenih muškaraca (njih 17.679) jednak ukupnom broju brakova, onda je te godine u Srijemskoj županiji bilo 17.679 brakova/obitelji i jedan dio udovica;
 b. ako od neoženjenih muškaraca (25.187) oduzmemo broj muške djece (njih 14.799), onda je neoženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo 10.388, a to je znatno.
- e) *Dobne strukture muške populacije*: muškaraca ukupno ima 42.866; od tog broja:
 a. odraslih muškaraca iznad 17 godina ima 28.067 ili 65,48%;
 b. muške djece ima 14.799 ili 34,52% (od 1-12 godina 11.927 ili 80,59% i od 13-17 godina 2.872 ili 19,41%).¹⁷⁸
- f) *Broj muškaraca i žena*: muškaraca ukupno ima 42.866 ili 52,10% (28.067 odraslih iznad 17 godina i 14.799 muške djece), a žena ukupno 39.395 ili 47,90%; no, ženska populacija nije popisana prema dobnoj strukturi, kao muška populacija.
- g) *Socijalne strukture muške populacije iznad 17 godina*: u toj županiji ima
 a. 9.767 seljaka kmetova s veoma malim zemljišnim posjedom;
 b. 9.267 seljaka/kmetova i građana baštinika, koji imaju zemljišni posjed; nema sumnje da je u tom broju „baštinika“ seljaka/kmetova bilo znatno više od građana;
 c. 6.205 inkvilina (bez zemljišnog posjeda); iznenađuje toliki broj inkvilina;
 d. 291 svećenika; na jednog svećenika dolazilo je 283 stanovnika;
 e. 69 plemića; na jednog plemića dolazilo je 1.192 stanovnika;
 f. 27 službenika; na jednog službenika dolazilo je 3.047 stanovnika;
 g. 543 građana (zanatlija, trgovaca itd.); na jednog građanina (zanatliju, trgovca itd.) dolazilo je 152 stanovnika; izvor donosi broj građana, iako županija nema gradova;
 h. 15 vojnika s dopustom i
 i. 1.883 „ostalih“ neidentificiranih stanovnika.
- h) *Površine*: prema tom izvoru, Srijemska županija (u tadašnjem teritorijalnom i upravnom uređenju) ima 2.359 kilometra²; budući da prisutnog stanovništva ima 82.256, onda na jednom kilometru² dolazi 34,87 stanovnika.
- i) *Gradovi*: kao je rečeno, Srijemska županija tada nema slobodnih kraljevskih gradova;
 j) *Vjerske strukture*: taj izvor ne donosi vjerske strukture stanovništva.
- k) *Broj rođenih i umrlih i prirodni prirast 1784/87. godine*: taj izvor ne donosi te podatke; no, ti se podaci za svako naselje, kao i za svaku godinu napose, nalaze u matičnim knjigama rođenih ili krštenih, vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

Virovitička županija – prema popisu stanovništva iz 1784/87. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Virovitičkoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 116.990 stanovnika (muškaraca 60.235 ili 51,48% i žena 56.755 ili 48,52%);
 a. iseljenih stanovnika te godine je bilo 613, a doseljenih 626 stanovnika;
 b. ukupno je u toj županiji bilo prisutno 117.003 stanovnika;
 c. Virovitička županija tada nema slobodnih kraljevskih gradova;
 d. **Ukupno**, Virovitička županija, prema tome, ima **116.990 stanovnika** (muškaraca 60.235 ili 51,48% i žena 56.755 ili 48,52%);
 e. na selu dakle živi svih **116.990** ili **100%** stanovnika.
- b) *Broj naselja*: prema jozefinskom popisu stanovništva iz mađarskog arhiva, u Virovitičkoj županiji tada ima: 12 trgovišta, 273 sela, 2 zaselka i 14.881 kuća.¹⁷⁹
- c) *Broj kuća i porodica i obitelji*: u toj županiji ima 14.881 kuća i 15.128 širih porodica ili porodičnih zadruga, te 23.575 brakova/obitelji (oženjenih muškaraca);

¹⁷⁸ Dobnu strukturu svakog naselja napose, u toj i u svim slavonskim županijama, možemo lako istražiti prema matičnim knjigama rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

¹⁷⁹ Međutim, prema *Summariumu* iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, Virovitička županija ima 8 trgovišta, 235 sela, 14.589 kuća i 116.578 stanovnika (muškaraca 59.823 ili 51,32% i žena 56.755 ili 48,68%).

- a. na jednu porodičnu zadrugu prosječno dolazi 1,56 brakova/obitelji;
- b. na jednu kuću dolazi 0,98 širih porodica i 1,58 brakova/obitelji;
- c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,86 stanovnika;
- d. na jednu porodicu/porodičnu zadrugu prosječno dolazi 7,73 stanovnika;
- e. na jednu obitelj (ili jednog oženjenog) prosječno dolazi 4,96 stanovnika.
- d) *Broj brakova - oženjeni i neoženjeni muškarci*: oženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo je 23.575 ili 39,14%, a neoženjenih (među njima i djeca) 36.660 ili 60,86%;
 - a. ako je broj oženjenih muškaraca (njih 23.575) jednak ukupnom broju brakova, onda je te godine u Zagrebačkoj županiji bilo 23.575 brakova/obitelji i jedan dio udovica;
 - b. ako od tih neoženjenih muškaraca (njih 36.660) oduzmemo broj muške djece (njih 15.277), onda je neoženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo 21.383, a to je puno.
- e) *Dobne strukture muške populacije*: muškaraca ukupno ima 60.235; od tog broja:
 - a. odraslih muškaraca iznad 17 godina ima 44.958 ili 74,64%;
 - b. muške djece ima 15.277 ili 25,36% (od 1-12 godina 10.170 ili 66,57% i od 13-17 godina 5.107 ili 33,43%).¹⁸⁰
- f) *Broj muškaraca i žena*: muškaraca ukupno ima 60.235 ili 51,48% (44.958 odraslih iznad 17 godina i 15.277 djece), a žena ukupno 56.755 ili 48,52%; no, ženska populacija nije popisana prema dobnoj strukturi, kao muška populacija.
- g) *Socijalne strukture muške populacije iznad 17 godina*: u toj županiji ima
 - a. 10.749 seljaka kmetova s veoma malim zemljišnim posjedom;
 - b. 11.308 seljaka/kmetova i građana baštinika, koji imaju zemljišni posjed; nema sumnje da je u tom broju „baštinika“ seljaka/kmetova bilo znatno više od građana;
 - c. 9.838 inkvilina (bez zemljišnog posjeda); iznenađuje toliki broj inkvilina;
 - d. 208 svećenika; na jednog svećenika dolazilo je 562 stanovnika;
 - e. 175 plemića; na jednog plemića dolazilo je 669 stanovnika;
 - f. 43 službenika; na jednog službenika dolazilo je 2.721 stanovnika;
 - g. 769 građana (zanatlija, trgovaca itd.); na jednog građanina (zanatliju, trgovca itd.) dolazilo je 152 stanovnika; navode se „građani“, iako u toj županiji nema gradova;
 - h. 29 vojnika s dopustom i
 - i. 2.740 „ostalih“ neidentificiranih stanovnika.
- h) *Površine*: prema tom izvoru, Virovitička županija (u tadašnjem teritorijalnom i upravnom uređenju) ima 4.603 kilometra²; budući da prisutnog stanovništva ima 117.003, onda na jednom kilometru² dolazi 25,42 stanovnika.
- i) *Gradovi*: ta županija tada nema slobodnih kraljevskih gradova;
- j) *Vjerske strukture*: taj izvor ne donosi vjerske strukture stanovništva.
- k) *Broj rođenih i umrlih i prirodni prirast 1784/87. godine*: taj izvor ne donosi te podatke; no, ti se podaci za svako naselje, kao i za svaku godinu napose, nalaze u matičnim knjigama rođenih ili krštenih, vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

Požeška županija – prema popisu stanovništva iz 1784/87. godine ima ove vrijednosti:

- a) *Broj stanovnika*: u Požeškoj županiji, prema tom popisu stanovništva, ukupno ima 64.417 stanovnika (muškaraca 33.886 ili 52,60% i žena 30.531 ili 47,40%);
 - a. iseljenih stanovnika te godine je bilo 455, a doseljenih 33 stanovnika;
 - b. u toj županiji bilo je ukupno prisutno 63.995 stanovnika;
 - c. slobodni kraljevski grad Požega ukupno ima 1.986 stanovnika.
 - d. **Ukupno**, Požeška županija, s gradom Požegom, prema tom izvoru, tada ima **66.403 stanovnika** (muškaraca 34.892 ili 52,55% i žena 31.511 ili 47,45%).
 - e. U tom gradu živi 1.986 ili **2,99%** a na selu 149.533 ili **97,01%** stanovnika.
- b) *Broj naselja*: prema jozefinskom popisu stanovništva iz mađarskog arhiva, u Požeškoj županiji tada ima: 1 grad, 4 trgovišta, 253 sela i 6.421 kuća.¹⁸¹

¹⁸⁰ Dobnu strukturu svakog naselja napose, u svim slavonskim županijama i u Virovitičkoj županiji, možemo lako istražiti prema matičnim knjigama rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

¹⁸¹ Međutim, prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva, **Požeška županija** ima 1 grad (Požega), 7 trgovišta, 252 sela, 6.742 kuće i 66.161 stanovnika (muškaraca 34.644 ili 52,36% i žena 31.517 ili 47,64%).

- c) *Broj kuća i porodica i obitelji*: u toj županiji (bez grada) ima 6.421 kuća i 6.311 širu porodicu ili porodičnu zadrugu, te 12.654 braka/obitelji (oženjenih muškaraca);
- na jednu porodičnu zadrugu prosječno dolazi 2,01 brak/obitelj;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 1,02 šire porodice i 1,97 brakova/obitelji;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 10,03 stanovnika;
 - na jednu porodicu/porodičnu zadrugu prosječno dolazi 10,21 stanovnik;
 - na jednu obitelj (ili jednog oženjenog muškarca) prosječno dolazi 5,09 stanovnika.
- d) *Broj brakova - oženjeni i neoženjeni muškarci*: oženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo je 12.654 ili 37,34%, a neoženjenih (među njima i djeca) 21.232 ili 62,66%;
- ako je broj oženjenih muškaraca (njih 12.654) jednak ukupnom broju brakova, onda je te godine u Požeškoj županiji (bez grada Požega) bilo 12.654 braka/obitelji;
 - ako od tih neoženjenih muškaraca (njih 21.232) oduzmemo broj muške djece (njih 13.503), onda je neoženjenih muškaraca iznad 17 godina bilo 7.729.
- e) *Dobne strukture muške populacije*: muškaraca ukupno ima 33.886; od tog broja:
- odraslih muškaraca iznad 17 godina ima 20.383 ili 60,15%;
 - muške djece ima 13.503 ili 39,85% (od 1-12 godina 10.456 ili 77,43% i od 13-17 godina 3.047 ili 22,57%).¹⁸²
- f) *Broj muškaraca i žena*: muškaraca ukupno ima 33.886 ili 52,60% (20.383 odraslih iznad 17 godina i 13.503 djece), a žena ukupno 30.531 ili 47,40%; no, ženska populacija nije popisana prema dobnoj strukturi, kao muška populacija.
- g) *Socijalne strukture muške populacije iznad 17 godina*: u toj županiji ima
- 5.297 seljaka kmetova s veoma malim zemljišnim posjedom;
 - 5.700 seljaka/kmetova i građana baštinika, koji imaju zemljišni posjed; nema sumnje da je u tom broju „baštinika“ seljaka/kmetova bilo znatno više od građana;
 - 7.111 inkvilin (bez zemljišnog posjeda); iznenađuje toliki broj inkvilina;
 - 96 svećenika; na jednog svećenika dolazilo je 671 stanovnik;
 - 71 plemić; na jednog plemića dolazilo je 907 stanovnika;
 - 27 službenika; na jednog službenika dolazilo je 2.386 stanovnika;
 - 77 građana (zanatlija, trgovaca itd.); na jednog građanina (zanatliju, trgovca itd.) dolazilo je 837 stanovnika;
 - 16 vojnika s dopustom i
 - 1.982 „ostalih“ neidentificiranih stanovnika.
- h) *Površine*: prema tom izvoru, Požeška županija (u tadašnjem teritorijalnom i upravnom uređenju) ima 2.474 kilometra²; budući da prisutnog stanovništva ima 63.995, onda na jednom kilometru² dolazi 25,87 stanovnika.
- i) *Grad*: slobodni kraljevski grad Požega izdvojeno se tada popisivao:
- j) *Požega* ima 1.986 stanovnika (muškaraca 1.006 ili 50,66% i žena 980 ili 49,34%).
- k) *Vjerske strukture*: taj izvor ne donosi vjerske strukture stanovništva.
- l) *Broj rođenih i umrlih i prirodni prirast 1784/87*. godine: taj izvor ne donosi te podatke; no, ti se podaci za svako naselje, kao i za svaku godinu napose, nalaze u matičnim knjigama rođenih ili krštenih, vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

¹⁸² Dobnu strukturu svakog naselja napose, u svim slavonskim županijama i u Požeškoj županiji, možemo lako istražiti prema matičnim knjigama rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

10.8. Komparacije i kvantitativni podaci: izvor iz mađarskog arhiva¹⁸³

10.8.1. Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima

Tabela br. 92

Stanovništvo civilne Hrvatske 1784/87. godine					
Županije i gradovi	Ukupno stanovnika	Muškarci		Žene	
		Broj	%	Broj	%
Zagrebačka županija	149.533	76.612	51,23	72.921	48,77
Varaždinska županija	86.890	44.316	51,00	42.574	49,00
Križevačka županija	64.077	32.597	50,87	31.480	49,13
Severinska županija	53.189	27.066	50,88	26.123	49,12
UKUPNO	353.689	180.591	51,06	173.098	48,94
GRADOVI:					
Zagreb	2.815	1.546	54,93	1.269	45,07
Karlovac	2.954	1.372	46,45	1.582	53,55
Križevci	1.624	794	48,90	830	51,10
Koprivnica	3.594	1.798	50,03	1.796	49,97
Varaždin	4.402	2.164	49,16	2.238	50,84
Bakar	1.607	758	47,17	849	52,83
Rijeka (i šira okolica)	5.436	2.630	48,39	2.806	51,61
<i>Ukupno u 7 gradova</i>	<i>22.432</i>	<i>11.062</i>	<i>49,31</i>	<i>11.370</i>	<i>50,69</i>
UKUPNO	376.121	191.653	50,96	184.468	49,04

Tabela br. 93

Stanovništvo civilne Slavonije 1784/87. godine					
Županije i gradovi	Ukupno stanovnika	Muškarci		Žene	
		Broj	%	Broj	%
Srijemska županija	82.261	42.866	52,10	39.395	47,90
Virovitička županija	116.990	60.235	51,48	56.755	48,52
Požeška županija	64.417	33.886	52,60	30.531	47,40
GRAD: Požega	1.986	1.006	50,66	980	49,34
UKUPNO	265.654	137.993	51,94	127.661	48,06

Tabela br. 94

Stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije 1784/87. godine					
Ukupno PROVINCIJAL	Ukupno stanovnika	Muškarci		Žene	
		Broj	%	Broj	%
HRVATSKA	376.121	191.653	50,96	184.468	49,04
SLAVONIJA	265.654	137.993	51,94	127.661	48,06
UKUPNO	641.775	329.646	51,36	312.129	48,64

¹⁸³ Danyi Desző és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960; Erceg (1992).

10.8.2. Naselja i stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1784/87. godine¹⁸⁴

Tabela br. 95

Civilna Hrvatska: broj naselja, ¹⁸⁵ kuća, porodica, oženjenih muškaraca i obitelji ¹⁸⁶								Ukupno stanovnika
ŽUPANIJE	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	Oženjeni muškarci	Ukupno obitelji	
Zagrebačka	2	5	462	14.949	14.107	32.102	33.046	149.533
Varaždinska	1	6	139	11.018	10.531	15.577	16.035	86.890
Križevačka	2	1	252	6.472	6.248	13.329	13.721	64.077
Severinska	2	5	308	9.085	8.015	10.872	11.192	53.189
Gradovi (7)	-	-	9	3.984	4.262	4.262	4.387	22.432
UKUPNO	7	17	1.170	45.508	43.163	76.142	78.381	376.121

Tabela br. 96

Civilna Slavonija: broj naselja, kuća, porodica, oženjenih muškaraca i obitelji								Ukupno stanovnika
Županije	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	Oženjenih muškaraca	Ukupno obitelji	
Virovitička	0	12	237	14.881	15.128	23.575	24.268	116.990
Požeška	1	4	253	6.421	6.311	12.654	13.026	64.417
Srijemska	0	8	91	14.061	13.759	17.679	18.199	82.261
Grad Požega	(1)	-	-	421	416	416	428	1.986
UKUPNO	1	24	581	35.784	35.614	54.324	55.921	265.654

Tabela br. 97

Ukupno PROVINCIJAL	Broj naselja, kuća, porodica, oženjenih muškaraca i obitelji							Ukupno stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	Oženjenih muškaraca	Ukupno obitelji	
HRVATSKA	7	17	1.170	45.508	43.163	76.142	78.381	376.121
SLAVONIJA	1	24	581	35.784	35.614	54.324	55.921	265.654
UKUPNO	8	41	1.751	81.292	74.515	130.466	134.302	641.775

Za analizu tih statističkih demografskih podataka, posebno su značajni međuodnosi: a) broj naselja i kuća i porodica i oženjenih muškaraca i obitelji i broj ukupnog stanovništva, b) udio muškaraca i žena u ukupnom broju stanovništva, c) udio/broj djece (muške i ženske) i odraslih u ukupnom broju stanovništva u svim pokrajinama i županijama i naseljima. U ovom slučaju, na temelju tog izvora, bilo je moguće izračunati prosječni broj porodica i obitelji.

¹⁸⁴ Dezső D. i Zoltán D. (1960) i Erceg (1992).

¹⁸⁵ Najpouzdanije podatke o broju naselja svih županija donosi: Lipszky 1808. i 1810. godine.

¹⁸⁶ Broj obitelji ukupno dobijemo tako da broju oženjenih muškaraca dodamo i broj udovica; prema analizi popisa stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji 1772/74. godine, na 33,341 oženjenog muškarca dolazi jedna (1) udovica. Taj podatak sam uzeo, ali sam zaokružilo tako da na 34 oženjena muškarca dolazi prosječno jedna (1) udovica. Najpouzdaniji podaci o broju porodica i obitelji i udovaca/udovica nalaze se (1) u poimeničnim popisima stanovništva – HDA, fond *Acta Urbarialia et Conscriptioes Bonorum* i fond *Conscriptioes Bonorum ante regulationem Comitatum*, te fond: *Computus Laboratorum* i fond: *Urbarijalna regulacija* - i (2) za svako naselje i svaku obitelj napose u matičnim knjigama rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

10.8.3. Broj stanovnika na jedno naselje (grad, trgovište i selo)¹⁸⁷

Tabela br. 98

Na jedno naselje (grad, trgovište i selo) dolazi prosječno broj stanovnika							Ukupno Stanovnika
HRVATSKE Županije	broj stanovnika na jedan (1) grad		broj stanovnika na jedno (1) trgovište		broj stanovnika na jedno (1) selo		
	gradovi	stanovn.	trgovišta	stanovn.	sela	stanovn.	
Zagrebačka	2	74.767	5	29.907	462	324	149.533
Varaždinska	1	86.890	6	14.482	139	625	86.890
Križevačka	2	32.039	1	64.077	252	254	64.077
Severinska	2	26.595	5	10.638	308	173	53.189
Gradovi (7)	(7)	3.205	-	-	9	2.492	22.432
UKUPNO	7	53.732	17	22.125	1.170	321	376.121

Tabela br. 99

Na jedno naselje (grad, trgovište i selo) dolazi prosječno broj stanovnika							Ukupno Stanovnika
SLAVONSKE Županije	broj stanovnika na jedan (1) grad		broj stanovnika na jedno (1) trgovište		broj stanovnika na jedno (1) selo		
	gradovi	stanovn.	trgovišta	stanovn.	sela	stanovn.	
Virovitička	0	-	12	9.749	237	494	116.990
Požeška	1	64.417	4	16.104	253	255	64.417
Srijemska	0	-	8	10.283	91	904	82.261
Grad Požega	(1)	1.986	-	-	-	-	1.986
UKUPNO	1	265.654	24	11.069	581	457	265.654

Tabela br. 100

Na jedno naselje (grad, trgovište i selo) dolazi prosječno broj stanovnika							Ukupno Stanovnika
Ukupno PROVINCIJAL	broj stanovnika na jedan (1) grad		broj stanovnika na jedno (1) trgovište		broj stanovnika na jedno (1) selo		
	gradovi	stanovn.	trgovišta	stanovn.	sela	stanovn.	
HRVATSKA	7	53.732	17	22.125	1.170	321	376.121
SLAVONIJA	1	265.654	24	11.069	581	457	265.654
UKUPNO	8	80.222	41	15.653	1.751	367	641.775

Broj i veličina naselja u svakoj državi, kao i u svakoj pokrajini, važni su za demografska istraživanja, napose je važan odnos grada i sela, te struktura urbanog i ruralnog stanovništva. Struktura stanovništva u gradu i na selu posve je drugačija: u gradovima se razvijaju zanati i trgovina, tu je začetak i razvoj školstva, brži razvoj pismenosti i obrazovanja, razvoj urbanih sredina, ali i brži razvoj liječničke zaštite itd. Na selu je tada i još dosta kasnije feudalni sustav i seosko/ruralno stanovništvo. Na selu se tada živi u vrlo lošim uvjetima prehrane i stanovanja i uopće liječničke zaštite. Kako su pokazali izvori, raslojavanje je na selu veliko: postoje seljaci kmetovi koji posjeduju znatno zemljište i brojnu stoku i veliki broj seljaka/kmetova s malim zemljišnim posjedom, a napose znatni broj inkvilina, osiromašenih seljaka bez zemlje.

¹⁸⁷ Dezső D. i Zoltán D. (1960) i Erceg (1992).

10.8.4. Broj stanovnika na jednu kuću i porodicu i obitelj

Tabela br. 101

Na jednu kuću i porodičnu zadrugu i obitelj dolazi broj stanovnika							Ukupno Stanovnika
HRVATSKE Županije	broj stanovnika na jednu (1) kuću		broj stanovnika na jednu (1) porodicu		broj stanovnika na jednu (1) obitelj		
	kuća	stanovnika	porodica	stanovnika	obitelji	stanovnika	
Zagrebačka	14.949	10,00	14.107	10,60	33.046	4,52	149.533
Varaždinska	11.018	7,89	10.531	8,25	16.035	5,42	86.890
Križevačka	6.472	9,90	6.248	10,26	13.721	4,67	64.077
Severinska	9.085	5,85	8.015	6,64	11.192	4,75	53.189
Gradovi (7)	3.984	5,63	3.984	5,63	4.387	5,11	22.432
UKUPNO	45.508	8,26	43.163	8,71	78.381	4,80	376.121

Tabela br. 102

Na jednu kuću i porodičnu zadrugu i obitelj dolazi broj stanovnika							Ukupno Stanovnika
SLAVONSKE Županije	broj stanovnika na jednu (1) kuću		broj stanovnika na jednu (1) porodicu		broj stanovnika na jednu (1) obitelj		
	kuća	stanovn.	porodica	stanovn.	obitelji	stanovn.	
Virovitička	14.881	7,85	15.128	7,73	24.268	4,82	116.990
Požeška	6.421	10,03	6.311	10,21	13.026	4,95	64.417
Srijemska	14.061	5,85	13.759	5,98	18.199	4,52	82.261
Grad Požega	421	4,72	421	4,71	428	4,64	1.986
UKUPNO	35.784	7,42	35.614	7,46	55.921	4,75	265.654

Tabela br. 103

Na jednu kuću i porodičnu zadrugu i obitelj dolazi broj stanovnika							Ukupno Stanovnika
Ukupno PROVINCIJAL	broj stanovnika na jednu (1) kuću		broj stanovnika na jednu (1) porodicu		broj stanovnika na jednu (1) obitelj		
	kuća	stanovn.	porodica	stanovn.	obitelji	stanovn.	
HRVATSKA	45.508	8,26	43.163	8,71	78.381	4,80	376.121
SLAVONIJA	35.784	7,42	35.614	7,46	55.921	4,75	265.654
UKUPNO	81.292	7,89	78.777	8,15	134.302	4,78	641.775

Podaci koje sadrže te tabele veoma su važni za demografske analize. Poimenični popisi stanovništva, o kojima sam već govorio, sadrže podatke, za svako naselje, o očevima porodice, te o oženjenoj braći i sinovima, ali i udovicama. No, ni tada ne možemo znati točan broj obitelji, jer ni taj popis ne donosi podatke o svim ukućanima: o broju djece i žena. Sve te podatke sadrže matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

Pa ipak, podatke koje sam iznio u tim tabelama veoma su dragocjeni, napose podaci o prosječnom broju stanovnika (u svim hrvatskim i slavonskim županijama) na jednu kuću i jednu porodicu i jednu obitelj. To su vjerodostojni podaci. A posebno su važni podaci o prosječnom broju stanovnika u jednoj obitelji. Kako vidimo, prosječni broj stanovnika u jednoj obitelji dosta je ujednačen u svim županijama, osim u Varaždinskoj županiji.

10.8.5. Društvene strukture stanovništva: muške populacije¹⁸⁸

Tabela br. 104

Civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. godine: društvene strukture muške populacije											
Županije	Seljaci (kmetovi)	Građani	Građani i seljaci baštinici	Inkvilini (kmetovi)	Plemići	Svećenici	Službenici	Vojnici	Djeca	Ostali	Ukupno muškaraca
Zagrebačka	10.348	488	10.327	17.423	5.525	288	45	9	28.292	3.867	76.612
Varaždinska	7.963	276	8.387	6.089	541	118	38	5	19.133	1.766	44.316
Križevačka	5.059	25	4.872	5.834	2.483	68	10	10	12.496	1.731	32.597
Severinska	6.394	157	6.704	2.555	257	101	36	3	10.056	803	27.066
Požeška	5.297	77	5.700	7.111	71	96	27	16	13.503	1.982	33.886
Srijemska	9.767	543	9.267	6.205	69	291	27	15	14.799	1.883	42.866
Virovitička	10.749	769	11.308	9.838	175	208	43	29	24.367	2.740	60.235
UKUPNO	55.577	2.235	56.565	55.055	9.121	1.170	226	87	122.646	14.722	317.578
Gradovi	339	1.643	1.367	3.544	605	364	259	-	3.190	739	12.068
UKUPNO	55.916	3.878	57.932	58.599	9.726	1.534	485	87	125.836	15.461	329.646

Objašnjenje pojmova:

- Seljaci*: riječ je o seljacima/kmetovima s veoma malim zemljišnim posjedom.
- Građani*: riječ je o zanatlijama, trgovcima itd. - stanovnicima bez zemljiš. posjeda.
- Seljaci i građani posjednici*: riječ je seljacima/kmetovima i građanima kojima feudanci daju zemljišni posjed. I jedni i drugi su, gledajući pravno, kmetovi i žive od poljoprivrede.
- Inkvilini* i subinkvilini: riječ je o osiromašenim seljacima, bez zemljišnog posjeda.
- Službenici*: radi se o službenicima činovnicima.
- Djeca*: Kako smo vidjeli, radi se o dva uzrasta muške djece: a) od 1-12 i od 13-17 godina.
- Vojnici*: riječ je o vojnicima s dopustom (kod kuće).

Najviše iznenađuje veliki broj inkvilina, osiromašenih seljaka bez zemljišnog posjeda. U Hrvatskoj i Slavoniji ukupno ima 58.599 inkvilina od 17 godina dalje. Od ukupnog broja muške populacije (329.646) to je 17,78% pučanstva. Ako broju inkvilina muške populacije dodamo broj njihove ženske populacije, a to je nešto manje od broja muškaraca, onda taj ukupni broj iznosi: 58.599 inkvilina muške populacije i oko 56.000 te ženske populacije. Ako tom broju dodamo određeni broj djece koja živi u tim obiteljima, njih najmanje oko 25.000 djece, onda u Hrvatskoj i Slavoniji ukupno ima oko 140.000 inkvilina. A to je oko 22% od ukupnog broja stanovništva. To je veliki broj siromašnog pučanstva. Na taj način možemo analizirati sve te strukture muške populacije koju sam naveo u toj tabeli. Ovdje je nepotrebno da to prikazem u cjelini.

¹⁸⁸ Danyi Deszó és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960, str. 50-51.

10.8.6. Dobne strukture stanovništva 1784/87. godine

Tabela br. 105

Civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. godine: dobne strukture stanovništva									
Županije	Odrasli/odrasle i djeca ukupno					Od toga muška djeca 1-17 godine			
	Muški	%	Ženske	%	Ukupno	1-12 g.	%	13-17 g.	%
Zagrebačka	76.612	51,23	72.921	48,77	149.533	22.720	80,30	5.572	19,70
Varaždinska	44.316	51,00	42.574	49,00	86.890	15.955	83,38	3.178	16,62
Križevačka	32.597	50,87	31.480	49,13	64.077	9.747	78,00	2.749	22,00
Severinska	27.066	50,88	26.123	49,12	53.189	8.430	83,83	1.626	16,17
Požeška	33.886	52,60	30.531	47,40	64.417	10.456	77,43	3.047	22,57
Srijemska	42.866	52,10	39.395	47,90	82.261	11.927	80,59	2.872	19,41
Virovitička	60.235	51,48	56.755	48,52	116.990	19.170	78,67	5.197	21,33
Gradovi (8)	12.068	49,42	12.350	50,58	24.418	2.465	77,27	725	22,73
UKUPNO	329.646	51,36	312.129	48,64	641.775	98.405	80,2	24.241	19,8

Tabela br. 106

Civilna Hrvatska 1784/87. godine: dobne strukture stanovništva									
Županije	Odrasli/odrasle i djeca ukupno					Od toga muška djeca 1-17 godina			
	Muški	%	Ženske	%	Ukupno	1-12 g.	%	13-17 g.	%
Zagrebačka	76.612	51,23	72.921	48,77	149.533	22.720	80,30	5.572	19,70
Varaždinska	44.316	51,00	42.574	49,00	86.890	15.955	83,38	3.178	16,62
Križevačka	32.597	50,87	31.480	49,13	64.077	9.747	78,00	2.749	22,00
Severinska	27.066	50,88	26.123	49,12	53.189	8.430	83,83	1.626	16,17
Gradovi (7)	11.062	49,31	11.370	50,69	22.432	2.281	77,19	674	22,81
UKUPNO	191.653	50,96	184.468	49,04	376.121	59.133	81,08	13.799	18,92

Tabela br. 107

Civilna Slavonija 1784/87. godine: dobne strukture stanovništva									
Županije	Odrasli/odrasle i djeca ukupno					Od toga muška djeca 1-17 godina			
	Muški	%	Ženske	%	Ukupno	1-12 g.	%	13-17 g.	%
Požeška	33.886	52,60	30.531	47,40	64.417	10.456	77,43	3.047	22,57
Srijemska	42.866	52,10	39.395	47,90	82.261	11.927	80,59	2.872	19,41
Virovitička	60.235	51,48	56.755	48,52	116.990	19.170	78,67	5.197	21,33
Grad Požega	1.006	50,65	980	49,35	1.986	184	78,30	51	21,70
UKUPNO	137.993	51,94	127.661	48,06	265.654	41.737	78,89	11.167	21,11

Dobne strukture stanovništva civilne Hrvatske pokazuju da od ukupne muške populacije (od 191.653 muškaraca ili 50,96% od ukupnog broja stanovnika) ima 72.932 ili 19,39% muške djece, a u Slavoniji od muške populacije (od 137.993 muškarca ili 51,94% od ukupnog broja stanovnika) ima 52.904 ili 19,91% muške djece. Uz podatak da Provincijalu ima nešto manje žena nego muškaraca (muškaraca ima 51,36%, a žena ima 48,64%) lako možemo izračunati i broj ženske djece.

10.8.7. Oženjeni i neoženjeni muškarci i broj stanovnika na jednu obitelj

Tabela br. 108

Civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. godine: oženjeni i neoženjeni muškarci								
Županije	Oženjeni		Neoženjeni		Ukupno muški	Ukupno stanovnika	Dolazilo je stanovnika na:	
	Broj	%	Broj	%			1 oženjenog	1 porodicu
Zagrebačka	32.102	41,90	44.510	58,10	76.612	149.533	4,66	10,60
Varaždinska	15.577	35,14	28.739	64,86	44.316	86.890	5,58	8,25
Križevačka	13.329	40,89	19.268	59,11	32.597	64.077	4,81	10,26
Severinska	10.872	40,16	16.194	59,84	27.066	53.189	4,89	6,64
Požeška	12.654	37,34	21.232	62,66	33.886	64.417	5,09	10,21
Srijemska	17.679	41,24	25.187	58,76	42.866	82.261	4,65	5,98
Virovitička	23.575	39,13	36.660	60,87	60.235	116.990	4,96	7,73
Gradovi (8)	4.576	37,92	7.492	62,08	12.068	24.418	5,34	5,54
UKUPNO	130.364	39,55	199.282	60,45	329.646	641.775	4,92	7,89

Tabela br. 109

Civilna Hrvatska 1784/87. godine: oženjeni i neoženjeni muškarci								
Županije	Oženjeni		Neoženjeni		Ukupno muški	Ukupno stanovnika	Dolazilo je stanovnika na:	
	Broj	%	Broj	%			1 oženjenog	1 porodicu
Zagrebačka	32.102	41,90	44.510	58,10	76.612	149.533	4,66	10,60
Varaždinska	15.577	35,14	28.739	64,86	44.316	86.890	5,58	8,25
Križevačka	13.329	40,89	19.268	59,11	32.597	64.077	4,81	10,26
Severinska	10.872	40,16	16.194	59,84	27.066	53.189	4,89	6,64
Gradovi (7)	4.262	38,53	6.800	61,47	11.062	22.432	5,26	5,63
UKUPNO	76.142	39,73	115.511	60,27	191.653	376.121	4,94	8,26

Tabela br. 110

Civilna Slavonija 1784/87. godine: oženjeni i neoženjeni muškarci								
Županije	Oženjeni		Neoženjeni		Ukupno muški	Ukupno stanovnika	Dolazilo je stanovnika na:	
	Broj	%	Broj	%			1 oženjenog	1 porodicu
Požeška	12.654	37,34	21.232	62,66	33.886	64.417	5,09	10,21
Srijemska	17.679	41,24	25.187	58,76	42.866	82.261	4,65	5,98
Virovitička	23.575	39,13	36.660	60,87	60.235	116.990	4,96	7,73
Grad Požega	314	31,21	692	68,79	1.006	1.986	4,77	4,71
UKUPNO	54.222	39,29	83.771	60,71	137.993	265.654	4,90	7,42

Bračno stanje muškaraca ili broj oženjenih i neoženjenih muškaraca veoma je važan za demografska istraživanja: ako znamo broj oženjenih muškaraca i broj udovaca i udovica, znamo i broj obitelji u naseljima i županijama. A onda možemo izračunati prosječni broj stanovnika na jednog oženjenog muškarca i prosječni broj stanovnika na jednu obitelj. Broj obitelji je uvijek veći od broja porodica (porodičnih zadruga). U jednoj porodici može biti više obitelji. Broj obitelji (koju čini otac i mati i djeca) jednak je broju oženjenih muškaraca.

10.8.8. Gustoća naseljenosti prisutnog stanovništva 1784/87. i 1802. godine

Tabela br. 111

Civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. i 1802. godine: površine i gustoća naseljenosti							
1784/87. godina: površine i naseljenost				1802. godina: površine i naseljenost			
ŽUPANIJE	Broj prisut. stanovnika	km ² 1784/87.	Osoba na 1 km ²	Osoba na 1 km ²	km ² 1802. g.	Broj prisut. stanovnika	ŽUPANIJE
Zagrebačka	148.669	4.582	33,08	30,64	5.944,5	182.146	Zagrebačka
Varaždinska	86.857	1.899	48,27	52,21	1.881,8	98.254	Varaždinska
Križevačka	63.577	1.668	41,34	34,25	1.663,1	56.962	Križevačka
Severinska	53.048	1.670	37,31	38,36	356,8	13.696	Primorje
Požeška	63.995	2.474	26,66	26,28	2.486,0	65.344	Požeška
Srijemska	82.256	2.359	34,86	37,57	2.388,2	89.721	Srijemska
Virovitička	117.003	4.603	25,41	28,12	4.609,5	129.641	Virovitička
Gradovi	25.391	-	-	-	-	31.266	Gradovi
UKUPNO	640.796	19.255	33,28	34,51	19.329,9	667.030	UKUPNO

Tabela br. 112

Civilna Hrvatska 1784/87. i 1802. godine: površine i gustoća naseljenosti							
1784/87. godina: površine i naseljenost				1802. godina: površine i naseljenost			
ŽUPANIJE	Broj prisut. stanovnika	km ² 1784/87.	Osoba na 1 km ²	Osoba na 1 km ²	km ² 1802. g.	Broj prisut. stanovnika	ŽUPANIJE
Zagrebačka	148.669	4.582	33,08	30,64	5.944,5	182.146	Zagrebačka
Varaždinska	86.857	1.899	48,27	52,21	1.881,8	98.254	Varaždinska
Križevačka	63.577	1.668	41,34	34,25	1.663,1	56.962	Križevačka
Severinska	53.048	1.670	37,31	38,36	356,8	13.696	Primorje
Gradovi (7)	23.412	-	-	-	-	29.623	Gradovi (7)
UKUPNO	375.563	9.819	38,25	38,66	9.846,2	380.681	UKUPNO

Tabela br. 113

Civilna Slavonija 1784/87. i 1802. godine: površine i gustoća naseljenosti							
1784/87. godina: površine i naseljenost				1802. godina: površine i naseljenost			
ŽUPANIJE	Broj prisut. stanovnika	km ² 1784/87.	Osoba na 1 km ²	Osoba na 1 km ²	km ² 1802. g.	Broj prisut. stanovnika	ŽUPANIJE
Požeška	63.995	2.474	26,66	26,28	2.486,0	65.344	Požeška
Srijemska	82.256	2.359	34,86	37,57	2.388,2	89.721	Srijemska
Virovitička	117.003	4.603	25,41	28,12	4.609,5	129.641	Virovitička
Grad (1)	1.979	-	-	-	-	1.643	Gradovi (1)
UKUPNO	265.233	9.436	28,11	30,19	9.483,7	286.349	UKUPNO

U tim tablicama su komparacije s podacima iz 1784/87. i 1802. godine, zato jer su podaci o površinama točniji iz 1802. godine. Kako vidimo, civilna Hrvatska i Slavonija 1784/87. godine imaju ukupno 640.796 prisutnih stanovnika, a 1802. godine imaju 667.030 stanovnika. Za tih najmanje 15 godina, prirast stanovništva u tom hrvatskom i slavonskom Provincijalu ukupno iznosi 26.234 osoba. A to svake godine prosječno iznosi 1.749 (1.748,9) stanovnika. Mali je to prirast stanovništva. Uzroci su prije svega u lošim uvjetima prehrane i stanovanja i liječničke zaštite stanovništva i u niskoj razini privredne produktivnosti, napose poljoprivrede.

Civilna Hrvatska 1784/87. godine ima ukupno **375.563** stanovnika, a 1802. godine ima 380.681 stanovnika. Prirodni prirast za tih najmanje 15 godina iznosi 5.118 stanovnika. A to svake godine prosječno iznosi samo 341 stanovnik. To je izuzetno slabi prirast stanovništva.

Civilna Slavonija 1784/87. godine ima ukupno 265.233 stanovnika, a 1802. godine ima 286.349 stanovnika. Prirodni prirast za tih najmanje 15 godina iznosi 21.116 stanovnika. A to svake godine prosječno iznosi 1.408 stanovnika. U civilnoj Slavoniji je prirast stanovništva znatno povoljniji nego u Hrvatskoj, a posebno u Srijemskoj i Virovitičkoj županiji.

Gledajući ukupno, postoji razlika u broju stanovnika u Hrvatskoj na jednoj i u Slavoniji na drugoj strani, ali i znatna razlika u gustoći pučanstva, iako obje imaju gotovo iste površine.

Prema tom izvoru iz mađarskog arhiva, civilna Hrvatska sa svim županijama (još uvijek i sa Severinskom županijom) 1784/87. godine ima **9.819** kilometara², dok 1802. godine (bez Severinske županije ali s Primorjem) ima 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometara². Tako da u Hrvatskoj 1784/87. godine, prema tom izvoru iz mađarskog arhiva, na jedan kilometar² dolazi **38,25** stanovnika, a 1802. godine na jedan kilometar² dolazi 38,66 stanovnika. To znači da se za tih 15 godina u civilnoj Hrvatskoj gustoća stanovništva nije bitno promijenila.

Civilna Slavonija 1784/87. godine, prema istom izvoru, ima 9.436 kilometara² pa u toj slavonskoj pokrajini na jedan kilometar² dolazi **28,11** stanovnika, a 1802. godine, prema drugim izvorima, ima 9.483,7 kilometara² i na jedan kilometar² dolazi 30,19 stanovnika.

To je znatna razlika u gustoći naseljenosti stanovništva: u Hrvatskoj dolazi 38 (38,25) osoba na jednom kilometru² a u Slavoniji 28 (28,11) osoba na jednom kilometru². Iako civilna Slavonija ima više plodnih površina, znatno je slabije naseljena. Uzroci su različiti. Doseljavanja u Slavoniji u 18. stoljeću nisu bila povoljna, iako je prirast stanovništva u Slavoniji povoljniji nego u Hrvatskoj. Još je slabiji prirast stanovništva u Vojnoj krajini.

10.9. Komparacija statističkih podataka o stanovništvu 1784/87. godine

Da bismo još bolje uočili razlike i sličnosti svega toga, usporedimo podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskog i slavonskog Provincijala (civilne i Hrvatske i Slavonije) koje donose ta tri izvora o jozefinskom popisu 1784/87. godine: a) knjige i statističke tabele autora i b) spomenuti *Summarium* iz hrvatskog arhiva i c) izvori iz mađarskog arhiva. Najprije ćemo, u prve dvije tabele, upoznati statističke podatke o naseljima i stanovništvu civilne i Hrvatske i Slavonije i napose Primorja, a zatim ću, u druge dvije pregledne tabele, Primorje (*Maritim*) uključiti u civilnu Hrvatsku, kako to rade mnogi dokumenti od kraja 18. stoljeća dalje.

10.9.1. Naselja i stanovništvo Provincijala prema autorskim knjigama

Tabela br. 114

HRVATSKA i SLAVONIJA 1785/87. godine	Broj naselja i kuća				Stanov- ništvo	Površine	
	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće		Austrijske milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska	5	13	2.040	35.283	338.847	164,9	9.489,4
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	2	23	4.763	33.133	6,2	356,8
Civilna Slavonija	1	21	580	35.189	267.680	164,8	9.483,7
Ukupno	8	36	2.643	75.235	639.660	335,9	19.329,9

10.9.2. Naselja i stanovništvo Provincijala prema *Summariumu*¹⁸⁹

Tabela br. 115

HRVATSKA i SLAVONIJA 1786/87. godine	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće	Muškar- ci	Žene	Ukupno
Civilna Hrvatska	5	13	2.040	35.283	170.894	173.621	344.515
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	2	23	4.763	13.531	14.420	27.951
Civilna Slavonija	1	21	580	35.189	136.958	127.667	264.625
Ukupno	8	36	2.643	75.235	321.383	315.708	637.091

10.9.3. Stanovništvo Provincijala prema izvoru iz mađarskog arhiva¹⁹⁰

Tabela br. 116

HRVATSKA i SLAVONIJA 1784/87. godine	Naselja i kuće				Stanovništvo		
	Gra- dova	Trgo- višta	Sela	Kuća	Muškar- ci	Žene	Ukupno
Civilna Hrvatska	7	17	1.170	45.508	191.653	184.468	376.121
Civilna Slavonija	1	24	581	35.784	137.993	127.661	265.654
Ukupno	8	41	1.751	81.292	329.646	312.129	641.775

Kad je riječ o tim knjigama i statističkim tabelama, izabrao sam one statističke podatke o naseljima i kućama koje su vjerodostojni. No, u tim knjigama i tabelama pojavljuju se vidljive greške u računanju, što sam nastojao ispraviti i pogreške otkloniti. Broj naselja i stanovništva se od autora do autora razlikuje. Ključno je pitanje, koliko se manjih naselja (zaselaka, majura) i po kojem kriteriju računaju u sela. Nadalje, koliko se tih manjih naselja (zaselaka), i po kojem kriteriju, uzima u obzir pri popisu stanovništva. Kad je riječ o naseljima hrvatskih pokrajina najvažniji izvor je, ponavljam, Lipszky (1808. i 1810) koji je i nabrojio i obilježio i ucrtao sva ta naselja u svoje sjajne mape. Isto je tako i s površinama svih hrvatskih pokrajina.

Kad je riječ o stanovništvu Provincijala, civilne Hrvatske i civilne Slavonije, koje donosi jozefinska konoskopija 1784/87. godine, ta se tri izvora (brojne autorske knjige i taj *Summarium* i taj popis iz mađarskog arhiva) uglavnom podudaraju. Te razlike nisu velike. I ovdje je važno napomenuti da se u ukupne podatke o stanovništvu, za svaku pokrajinu napose, uključuje i broj stanovništva tih gradova. Jer su se slobodni kraljevski gradovi tada, kao zasebne administrativne cjeline, posebno popisivali, što jasno pokazuju ti dokumenti.

Komparacija izvora o jozefinskom popisu stanovništva 1785/87. godine:

- a) Prvi izvor: knjige i statističke tabele brojnih autora:¹⁹¹
 - a. Civilna Hrvatska, prema tom izvoru, ukupno ima 371.980 stanovnika.
 - b. Civilna Slavonija ima 267.680 stanovnika.

¹⁸⁹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

¹⁹⁰ Dezső D. i Zoltán D. (1960) i Erceg (1992)

¹⁹¹ Liechtenstern (1791, 1800, 1805, 1809, 1818, 1819); Demian (1796, 1797, 1805, 1806, 1807, 1810); Hassel (1805, 1807, 1809, 1816, 1819); Engel (1789); Schwartner (1798, 1809. i 1811); I. de Luca (1791, 1792, 1797, 1798); Crome (1794, 1785, 1792, 1793); Randel (1786, 1792. i 1805); Acht Statistische Tabellen (1783); Allge. Geogr. Ephemeriden (1806, 1815); Topografia Veneta (1787); Höck (1784, 1800, 1802.-1803. i 1806); Bötticher (1789); Anonim (1790, 1802); Hermann (1782); Hammerdörfer (1793); Ehrmann (1791); Kleinsorg (1787); Grellmann (1786, 1790. sv. I, 1795, 1797. sv. II); Büsching (1778); Franz (1788, 1790); Fick (1801,1817); Hammerdörfer (1783); Rohrer (1804); Normann (1802); Brunn (1805); Bisinger (1807); Leonhardi (1809); Berghaus (1811); Hietzinger (1817, 1820, 1823); André (1816, 1923); i drugi.

- c. Ukupno taj Provincijal ima 639.660 stanovnika.
 d. Razlike su: 2.569 stanovnika više od drugog izvora i 2.115 manje od trećeg.
- b) Drugi izvor: *Summarium* iz hrvatskog arhiva:¹⁹²
- a. Civilna Hrvatska, prema tom izvoru, ukupno ima 372.466 stanovnika.
 b. Civilna Slavonija ima 264.625 stanovnika.
 c. Ukupno taj Provincijal ima 637.091 stanovnika.
 d. Razlike su: 2.569 stanovnika manje od prvog izvora i 4.684 manje od trećeg.
- c) Treći izvor: popis iz mađarskog arhiva:¹⁹³
- a. Civilna Hrvatska, prema tom izvoru, ukupno ima 376.121 stanovnika.
 b. Civilna Slavonija ima 265.654 stanovnika.
 c. Ukupno taj Provincijal ima 641.775 stanovnika.
 d. Razlike su: 2.115 stanovnika više od prvog izvora i 4.684 više od drugog.

10.10. Stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća

Vojna Hrvatska i Slavonija, tj. hrvatska i slavonska Vojna krajina, krajem 18. stoljeća, ukupno imaju 9 vojnih komuniteta, 10 trgovišta, 1.539 sela, 60.251 kuću, 551.180 stanovnika, te 393,2 austrijske milje ili 411,1 geografsku milju² ili 22.627,3 kilometra².

Usporedimo te podatke o Vojnoj krajini, u ovom zaključku, s podacima iz hrvatskog arhiva u slijedećim tabelama koju smo već upoznali.¹⁹⁴

10.10.1. Naselja i stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća

Tabela br. 117

VOJNA KRAJINA 1799. godine	Vojni komu- niteti	Trgo- višta	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
						Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna HRVATSKA	6	5	1.240	38.062	363.726	275,6	15.859,8
Vojna SLAVONIJA	3	5	299	22.189	187.454	117,6	6.767,5
UKUPNO	9	10	1.539	60.251	551.180	393,2	22.627,3

¹⁹² Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

¹⁹³ Danyi Deszö és Dávid Zoltán, *Az eleső Magyarországi népszámlálás (1784-1787)*, Budapest 1960; Erceg (1992).

¹⁹⁴ Izvori: *prvo*, *Summarium*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina i, *drugo*, *knjige brojnih autora*: Liechtenstern (1791, 1800, 1805, 1807, 1809, 1819, 1820. i 1818); Demian (1796, 1797, 1805, 1806, 1807, 1810); Hassel (1805, 1807, 1816, 1819); Engel (1789); Schwartner (1798, 1809. i 1811); I. de Luca (1791, 1792, 1797, 1798); Crome (1794, 1785, 1792, 1793); Randel (1786, 1792. i 1805); Acht Statistische Tabellen (1783); Allge. Geogr. Ephemeriden (1806, 1815); Topografia Veneta (1787); Höck (1784, 1800, 1802.-1803. i 1806); Bötticher (1789); Anonim (1790, 1802); Hermann (1782); Hammerdörfer (1793); Ehrmann (1791); Kleinsorg (1787); Grellmann (1786, 1790. sv. I, 1795, 1797. sv. II. i 1802); Büsching (1778); Franz (1788, 1790); Fick (1801, 1817); Hammerdörfer (1783); Rohrer (1804); Normann (1802); Bisinger (1807); Leonhardi (1809); Berghaus (1811); Hietzinger (1817, 1820, 1823); André (1816, 1923); i drugi.

10.10.2. Naselja i stanovništvo Hrvatske ukupno krajem 18. stoljeća

Tabela br. 118

PROVINCIJAL i VOJNA KRAJINA	Grad- ovi	Vojni komu- niteti	Trgo- višta	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	7	6	20	3.303	78.108	736.192	446,7	25.705,9
Civilna i vojna SLAVONIJA	1	3	26	879	57.758	452.079	282,4	16.251,2
UKUPNO	8	9	46	4.182	135.866	1.188.271	729,1	41.957,1

Civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien) i *civilna i vojna Slavonija* (Königreich Slavonien) 1785/87. godine ukupno imaju 8 gradova, 9 vojnih komuniteta, 46 trgovišta, 4.182 sela, 135.866 kuća, 1.188.271 stanovnika (prema *Summariumu*) ili 1.190.840 stanovnika (prema tim knjigama), te 729,1 austrijsku milju² ili 762,2 geografske milje² ili 41.957,1 kilometar². Na jednoj austrijskoj milji² u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji prosječno živi 1.630 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (28,32) stanovnika. U civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji na jednu kuću prosječno dolazi 9 (8,75) stanovnika.

10.11. Naseljenost stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije 1786/87.

Gustoća naseljenosti stanovništva na nekom prostoru, u bilo kojoj državi, veoma je važna iz više razloga. Ta gustoća, promatrajući je u relativno kratkom ili u dužem razdoblju, pokazuje nam, prije svega, ritam rađanja i smrti ljudi, ali i mogućnost održavanja života ljudi i stoga prirodni prirast stanovništva, na što poglavito utječe način prehrane i stanovanja i liječničke zaštite. Upoznajmo to stanje u slijedećim tabelama, prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva.

Civilna Hrvatska: gustoća naseljenosti stanovništva 1786/87. godine

Tabela br. 119

Civilna Hrvatska 1786/87. godine	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika na:		
		1 austrij. milji ²	1 kilometru ²	1 kuću
Zagrebačka županija	187.106	1.811	31 (31,47)	12 (11,66)
Varaždinska županija	90.916	2.780	48 (48,31)	8 (7,73)
Križevačka županija	66.493	2.301	40 (39,98)	9 (8,91)
Primorje (<i>Maritim</i>)	27.951	4.508	78 (78,34)	6 (5,87)
UKUPNO	372.466	2.177	38 (37,83)	9 (9,30)

Civilna Slavonija: gustoća naseljenosti stanovništva 1785/87. godine

Tabela br. 120

Civilna Slavonija 1786/87. godine	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika na:		
		1 austrij. milji ²	1 kilometru ²	1 kuću
Srijemska županija	81.886	1.973	34 (34,29)	6 (5,91)
Virovitička županija	116.578	1.455	25 (25,29)	8 (7,99)
Požeška županija	66.161	1.532	27 (26,61)	10 (9,81)
UKUPNO	264.625	1.606	28 (27,90)	8 (7,52)

Ukupno Provincijal: gustoća naseljenosti stanovništva 1785/87. godine

Tabela br. 121

PROVINCIJAL	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika na:		
		1 austrij. milji ²	1 kilometru ²	1 kuću
Civilna Hrvatska	372.466	2.177	38 (37,83)	9 (9,30)
Civilna Slavonija	264.625	1.606	28 (27,90)	8 (7,52)
UKUPNO	637.091	1.897	33 (32,96)	8 (8,47)

Civilna Hrvatska je, prema *Summariumu* iz hrvatskog arhiva, krajem 18. stoljeća znatno gušće naseljena od civilne Slavonije. A to će se stanje održati i kasnije. To iznenađuje, jer je Slavonija imala više ravnica, više obradivih površina, plodnijih od Hrvatske, imala je veće mogućnosti razvoja kvalitetnije poljoprivrede i dobre izgleda za bolju prehranu i razvoj stanovništva. Imala je dakle i veće mogućnosti naseljenosti stanovništva. No, u usporedbi s drugim zemljama u Habsburškoj monarhiji, hrvatske pokrajine, napose Vojna krajina, imaju najslabiju gustoću stanovništva. A to je značilo: da su i prehrana i stanovanje i liječnička zaštita bili na vrlo niskoj razini, da je smrtnost bila velika, napose kod djece.

U Hrvatskoj najgušće je naseljeno obalno područje Primorja: 4.508 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 78 stanovnika na jednom kilometru². Od hrvatskih županija, najgušće je naseljena Varaždinska županija (2.780 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 48 stanovnika na jednom kilometru²), a zatim Križevačka (2.301 stanovnik na jednoj austrijskoj milji² ili 40 stanovnika na jednom kilometru²) i Zagrebačka (1.811 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 31 stanovnika na 1 kilometru²). U Slavoniji najgušće je naseljena Srijemska županija (1.973 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 34 stanovnika na jednom kilometru²), a zatim slijedi Požeška županija (1.532 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 27 stanovnika na jednom kilometru²) i Virovitička županija (1.455 stanovnika na jednoj milji² ili 25 stanovnika na jednom kilometru²).

Civilna Hrvatska: udio muškog i ženskog stanovništva 1785/87. godine

Tabela br. 122

Civilna Hrvatska 1785/87. godine	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika		Postotak %	
		Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Zagrebačka županija	187.106	92.581	94.525	49,48%	50,52%
Varaždinska županija	90.916	45.900	45.016	50,49%	49,51%
Križevačka županija	66.493	32.413	34.080	48,75%	51,25%
Primorje (<i>Maritim</i>)	27.951	13.531	14.420	48,41%	51,59%
UKUPNO	372.466	184.425	188.041	49,51%	50,49%

Civilna Slavonija: udio muškog i ženskog stanovništva 1785/87. godine

Tabela br. 123

Civilna Slavonija 1785/87. godine	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika		Postotak %	
		Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Srijemska županija	81.886	42.491	39.395	51,89%	48,11%
Virovitička županija	116.578	59.823	56.755	51,32%	48,68%
Požeška županija	66.161	34.644	31.517	52,36%	47,64%
UKUPNO	264.625	136.958	127.667	51,76%	48,24%

Ukupno Provincijal: udio muškog i ženskog stanovništva 1785/87. godine

Tabela br. 124

PROVINCIJAL	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika		Postotak %	
		Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
Civilna Hrvatska	372.466	184.425	188.041	49,51%	50,49%
Civilna Slavonija	264.625	136.958	127.667	51,76%	48,24%
UKUPNO	637.091	321.383	315.708	50,45%	49,55%

Udio muškaraca i žena u broju i razvoju stanovnika veoma je važan, napose s gledišta reprodukcije i prirodnog prirasta stanovništva. Prema tim izvorima, u civilnoj Hrvatskoj po brojnosti prevladavaju žene, osim u varaždinskoj županiji. Dok u civilnoj Slavoniji u svim županijama po brojnosti prevladavaju muškarci, napose u požeškoj županiji. Iako te razlike nisu velike. Broj muškaraca i žena gotovo da se podudaraju. Pitanje je u kojem se omjeru muška i ženska djeca rađaju, tj. kakav je ritam rađanja i smrtnosti. A o tome govore matične knjige.

10.12. Naseljenost stanovništva Vojne krajine krajem 18. stoljeća¹⁹⁵

Vojna krajina: gustoća naseljenosti stanovništva krajem 18. stoljeća

Tabela br. 125

VOJNA KRAJINA	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika na:		
		1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	jednu kuću
VOJNA HRVATSKA	363.726	1.320	23 (22,93)	10 (9,56)
Karlovački Generalat	175.413	1.074	19 (18,67)	11 (10,60)
1. Lički Regiment	46.382	1.022	18 (17,75)	11 (10,58)
2. Otočki Regiment	42.503	878	15 (15,26)	11 (10,57)
3. Ogulinski Regiment	41.067	933	16 (16,22)	9 (9,45)
4. Slunjski Regiment	41.722	1.636	28 (28,43)	11 (10,91)
Banski Generalat	83.611	1.749	30 (30,40)	8 (8,15)
5. I. Banski Regiment	36.773	1.551	27 (26,94)	10 (9,94)
6. II. Banski Regiment	43.933	1.862	32 (32,35)	9 (8,86)
Varaždinski Generalat	104.702	1.623	28 (28,21)	10 (10,27)
7. Križevački Regiment	52.602	1.859	32 (32,30)	12 (12,38)
8. Đurđevački Regiment	50.645	1.399	24 (24,31)	9 (8,52)
VOJNA SLAVONIJA	187.454	1.594	28 (27,70)	10 (9,62)
1. Brodski Regiment	57.435	1.670	29 (29,01)	10 (9,65)
2. Gradiški Regiment	48.935	1.682	29 (29,22)	9 (9,37)
3. Petrovarad. Regiment	65.728	1.224	21 (21,28)	8 (7,96)
UKUPNO	551.180	1.402	24 (24,36)	9 (9,15)

Vojna krajina, od svih hrvatskih pokrajina, najslabije je naseljena stanovništvom. To je i najslabije naseljeno područje stanovništvom u Habsburškoj monarhiji uopće. Slabo je naseljen Karlovački Generalat (1.074 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 19 stanovnika na jednom kilometru²), a napose njegovi Regimenti: i Otočki i Ogulinski i Lički. Veću gustoću stanovništva ima samo Slunjski Regiment.

¹⁹⁵ Izvori: navedene knjige brojnih autora, usp. prethodnu bilješku i druge bilješke gdje se navode te knjige.

Nešto je bolje naseljen Varaždinski Generalat (1.623 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 28 stanovnika na jednom kilometru²) i Banski Generalat (1.749 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 30 stanovnika na jednom kilometru²).

Vojna Slavonija (gdje živi 1.594 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 28 stanovnika na jednom kilometru²) gušće je naseljena od vojne Hrvatske (u kojoj živi 1.320 stanovnika na jednoj austrijskoj milji² ili 23 stanovnika na jednom kilometru²). Kako smo vidjeli, drugačija je gustoća stanovništva u Provincijalu: civilna Hrvatska je nešto gušće naseljena stanovništvom od civilne Slavonije. Prirodni prirast stanovništva je veoma nizak.

Razlog tom stanju slabe naseljenosti je vrlo niska razina razvoja poljoprivrede i loša produktivnost privrede uopće, a time i niska razina i prehrane i stanovanja i liječničke zaštite. Ali i vrlo niska razina pismenosti stanovništva. Sada, krajem 18. stoljeća, većina stanovništva živi na selu i gotovo je 99% nepismeno, te je vrlo rijetko neki seljak polupismen. Njihova edukacija – na bilo kojoj razini, a napose s gledišta njihove edukacije za razvoj intenzivne poljoprivrede i privrede uopće, koja bi omogućila bolju prehranu i potakla veću kulturu stanovanja i higijene uopće – bila je, zbog tog stanja masovne nepismenosti, na vrlo niskoj razini. Dakako, posve je sigurno, sva su ta stanja utjecala i na veoma veliku smrtnost djece i na relativno kratki životni vijek ljudi uopće i stoga na nisku razinu prirodnog prirasta stanovništva.

Uz to, život kmetova, kojima je urbarijalna regulacija 1774.-1784. godine donekle osigurala sigurnost seljačkog posjeda i obradivog zemljišta, ipak je bio i ostao vrlo težak, a feudalni nameti i silni porezi i dalje veoma veliki. Napose su bili nepodnošljivi životni uvjeti u kojima su se nalazili relativno brojni inkvilini i subinkvilini, a to su bili osiromašeni seljaci, bez zemlje i posjeda, koji nemaju gotovo nikakvih uvjeta za život, osim da budu nadničari. Konskripcija iz 1802. godine, kako ćemo vidjeti, donosi broj tih osiromašenih seljaka (inkvilina i subinkvilina) u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, u svakoj županiji napose. Broj osiromašenih seljaka bezemljaša je - u odnosu prema seljacima/kmetovima koji imaju veći ili manji zemljišni posjed, osiguran urbarijalnom regulacijom - relativno veliki.

Vojna krajina: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima krajem 18. stoljeća

Tabela br. 126

VOJNA KRAJINA	Ukupno stanovnika	Broj stanovnika		Postotak %	
		Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
VOJNA HRVATSKA	363.726	185.372	178.354	50,96%	49,04%
Karlovački Generalat	175.413	89.390	86.023	50,96%	49,04%
1. Lički Regiment	46.382	23.863	22.519	51,45%	48,55%
2. Otočki Regiment	42.503	21.428	21.075	50,42%	49,58%
3. Ogulinski Regiment	41.067	21.045	20.022	51,25%	48,75%
4. Slunjski Regiment	41.722	21.242	20.480	50,91%	49,09%
Vojni komuniteti	3.739	1.812	1.927	48,46%	51,54%
Banski Generalat	83.611	43.370	40.241	51,87%	48,13%
5. I. Banski Regiment	36.773	19.637	17.136	53,40%	46,60%
6. II. Banski Regiment	43.933	22.278	21.655	50,71%	49,29%
Vojni komuniteti	2.905	1.455	1.450	50,09%	49,91%
Varaždinski Generalat	104.702	52.612	52.090	50,25%	49,75%
7. Križevački Regiment	52.602	26.065	26.537	49,55%	50,45%
8. Đurđevački Regiment	50.645	25.896	24.749	51,13%	48,87%
Vojni komuniteti	1.455	651	804	44,74%	55,26%
VOJNA SLAVONIJA	187.454	94.477	92.977	50,40%	49,60%
1. Brodski Regiment	57.435	29.027	28.408	50,54%	49,46%
2. Gradiški Regiment	48.935	24.557	24.378	50,18%	49,82%
3. Petrovarad. Regiment	65.728	32.723	33.005	49,79%	50,21%
Vojni komuniteti	15.356	8.170	7.186	53,20%	46,80%
UKUPNO	551.180	279.849	271.331	50,78%	49,22%

Prema tim izvorima o odnosu muškog i ženskog stanovništva, u hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini krajem 18. stoljeća prevladavaju muškarci: broj muškaraca je brojniji, osim u dva Regimenta, u Križevačkom i Petrovaradinskom Regimentu gdje su žene nešto brojnije.

Ti podaci dosta iznenađuju. Zato jer je to vojničko društvo, razdoblje čestih ratovanja, pogotovo na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, kada muškarci odlaze u ratove i mnogi ili su ranjeni i postaju invalidi ili pogibaju u ratu, ili umiru zbog raznih epidemija. Zašto je ipak u hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini više muškaraca nego žena? I za Vojnu krajinu, kao i za sve druge hrvatske pokrajine, u 18. i 19. stoljeću, ima sjajnih izvora o broju muške i ženske djece i o ritmu rađanja i smrtnosti ljudi: to su matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih osoba, koja su se sačuvala gotovo u svim naseljima, ali i drugi arhivski izvori.

Prema tim i brojnim drugim izvorima, možemo zaključiti da je život žena bio dosta težak: one su nosile glavni teret u svim poslovima u polju i kod kuće, najviše zato jer su muškarci često imali vojnu obavezu. Uz to, često su rađale, u vrlo lošim uvjetima stanovanja i prehrane, u lošim uvjetima liječničke zaštite. Naporno su radile, često rađale i ne tako mali broj od ukupnog broja tih žena umirale u ranoj dobi. Zbog tih loših uvjeta života, i znatan broj djece umire u ranoj dječjoj dobi. Pitanje je jesu li ženska djeca više umirala od muške djece i jesu li odrasle žene više umirale od odraslih muškaraca? Odgovor na ta pitanja (o broju muškaraca i žena i o ritmu rođenja i smrtnosti ljudi na tim prostorima) možemo dakle potražiti u spomenutim matičnim knjigama rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba.

Budući da je to golema građa, i o Vojnoj krajini i o drugim hrvatskim pokrajinama, i da ovom prilikom ne mogu istražiti veći broj naselja na tom cjelokupnom području, pogotovo ne za jedno duže razdoblje, kao što je teme ove knjige, zato sam ovdje uzeo samo nekoliko naselja (po jedan vojni komunitet i tri/četiri sela) iz svakog Regimenta u Vojnoj krajini i istražio broj i ritam rođenja i smrtnosti ljudi krajem 18. stoljeća. Uzeo sam samo ona naselja koja imaju matične knjige iz tog razdoblja, jer sva naselja to nemaju za te godine. Na drugom mjestu objavit ću ta istraživanja, ali na većem broju naselja, a ovdje donosim samo sažetak tog rada.

Prema tom istraživanju, u tih nekoliko naselja u Vojnoj krajini, iz razdoblja od 1791. do 1800. godine, kada se promatra ukupni broj rođenih i umrlih osoba u tom razdoblju od jednog desetljeća, gotovo da se rađa jednaki broj muške i ženske djece, iako se u nekim naseljima, u nekim godinama, pojave razlike u broju rođene muške i ženske djece. Međutim, iznenađuje veliki broj djece koja umiru u ranoj dobi, najviše u prve dvije/tri godine, a napose do desete godine života. U nekim naseljima, napose u malim i siromašnim, u naseljima koji nemaju dovoljno plodnih oranica, još više u obiteljima koje nemaju dovoljno zemlje, ponekad godišnje umire i do polovice od sve rođene djece. No, to nije samo slučaj u Vojnoj krajini, to sam stanje velike smrtnosti djece uočio i u Provincijalu.¹⁹⁶ Kako sam imao i druge izvore (o veličini zemljišnog posjeda i o broju stoke, i to za pojedine obitelji) uočio sam da manje djece umire i da ljudi nešto duže žive u onim obiteljima koja imaju veće površine zemljišta i brojniju stoku, napose koja imaju više krava (i više mlijeka), a time i bolju prehranu.

U svakom slučaju, u tom razdoblju (kraj 18. stoljeća) nisam uočio, ni na području Vojne krajine niti na području hrvatskog i slavonskog Provincijala, da ženska djeca umiru više od muške djece. U konačnom zbroju, gledajući ukupno, male su razlike, iako u nekim godinama postoje razlike. Ali sam uočio da žene više umiru u dobi od 17 do 35 godina života. To je vrijeme kada one najviše rađaju, i to često. Uz to, uočio sam da je životni vijek ljudi na tim prostorima relativno kratak, malo ih žive duže od 50 godina; štoviše, prava je rijetkost da i muškarci i žene dožive preko 60 godina. Ta je pojava (relativno kratkog životnog vijeka ljudi), koju sam uočio na temelju analize sjajnih dokumenata o tome, karakteristična za cjelokupni prostor svih hrvatskih pokrajina u 18. stoljeću. Na to stanje utječe, kako sam kazao, loši uvjeti i prehrane i stanovanja i liječničke zaštite, nerazvijenost privrede, a napose poljoprivrede.

Za tu demografsku analizu (broja rođene djece, odnosa muške i ženske djece, smrtnosti te djece i životnog vijeka ljudi uopće) imamo sjajnih dokumenata. To su, u prvom redu, matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba. Zatim, imamo brojne poimenične popise stanovništva: a) spomenute popise *Conscriptio bonorum*; b) urbarijalna regulacija; c) popis feudalnih obaveza *Computus laboratorum*; d) popis poreza devetina i desetina itd.

Analizom tih dokumenata možemo upoznati, za svako naselje, gotovo u svim hrvatskim pokrajinama, broj i strukturu stanovništva, starosnu dob i životni vijek ljudi, a napose njihov ekonomski i socijalni položaj, veličinu njihova zemljišnog posjeda, broj stoke, ali i njihovu poljoprivrednu produk-

¹⁹⁶ Korunić i Mirošević (2013).

tivnost za svaku godinu. No, ponavljam, za to je potrebno uzeti jedno kraće razdoblje, kao i relativno uže područje, pojedine distrikte i regije. Za to je potrebno timski rad i dobra organizacija troje/četvero vrijednih istraživača.

10.13. stanovništvo Dalmacije krajem 18. stoljeća

10.13.1. Popisi stanovništva krajem 18. i početkom 19. stoljeća

U Dalmaciji su se od 1797. do 1815. godine promijenile četiri države i četiri politička vladanja, pri čemu su nastajale upravne i demografske promijene: 1) nakon gotovo 400 godina vladanja, Venecija je 1797/8. godine napustila Dalmaciju; 2) 1797/8. godine Austrija zauzima Dalmaciju i uvodi novu upravu do 1805. godine; 3) 1806. godine Francuzi osvajaju Dalmaciju i uključuju je u Ilirske Provincije do 1814. godine; 4) napokon 1814/15. godine Austrija ponovo osvaja Dalmaciju, koja u Habsburškoj monarhiji ostaje do njezina sloma 1918. godine.

Dalmacija, krajem 18. stoljeća, pod vladavinom Venecije, ima nekoliko kotareva kao upravno-teritorijalne jedinice. Prema popisu stanovništva iz 1781. godine, Dalmacija ima 21 grad, 29 trgovišta, 653 sela, 39.434 kuće, 38.059 obitelji (672 plemićke, 1.487 građanske i 35.900 pučkih) i 236.997 stanovnika. Mjere za površinu Dalmacije donosim kasnije.

Komparacija popisa stanovništva: ima nekoliko popisa stanovništva koja su u Dalmaciji nastala krajem vladavine Venecije (1771. i 1781. i 1790. godine) i na početku vladavine Austrije (1798. i 1803. i 1805. godine). Ti popisi stanovništva pokazuju ova stanja:

1771. godine Dalmacija ima 233.765 stanovnika, te 17 gradova, 29 trgovišta i 650 sela.
1781. godine Dalmacija ima 236.997 stanovnika, te 17 gradova, 29 trgovišta i 653 sela.
1790. godine Dalmacija ima 256.966 stanovnika, te 17. gradova, 29 trgovišta i 654 sela.
1798. godine popisivači su prepisali podatke o stanovništvu iz 1790. godine. Zato taj popis stanovništva iz 1798. godine nije vjerodostojan. Na njega se ne smijemo pozivati.
1803. godine, u popisu stanovništva koji provodi austrijska uprava, popisivači prepisuju broj stanovnika iz 1781. godine. Zato ni taj popis iz 1803. godine nije vjerodostojan.¹⁹⁷
1805. godine, prema vjerodostojnom izvoru,¹⁹⁸ prije dolaska Francuza, Dalmacija ima, kako ćemo upoznati, 297.826 stanovnika, te 17 gradova, 29 trgovišta i 660 sela. Od 1790. do 1805. godine, porast stanovništva je veći nego u prethodnim razdobljima.

10.13.2. Dalmacija u popisu stanovništva 1781. godine

Upoznajmo sada broj naselja, kuća, obitelji i stanovništva u Dalmaciji krajem 18. stoljeća: prema popisima stanovništva iz 1781. godine, dakako bez Dubrovačke Republike i Kotora, koji će se tek od kraja 18. stoljeća uključiti u Dalmaciju. Te ćemo statističke podatke najbolje upoznati preko *kotareva kao upravo-teritorijalnih jedinica i njihovih općina*:

- 1) *Zadar* - na području kotara i otocima i Novigradom, 1781. godine ima 131 selo, a 1796. godine 138 sela; 1781. godine ima 6.497 kuća, 6.870 porodica (19 plemićkih, 125 građanskih i 6.726 pučkih); 1781. godine ima 45.046 stanovnika, a 1790. godine 50.887 stanovnika.
- 2) *Nin* - na području kotara, 1781. godine ima 7 sela, 292 kuće, 241 porodicu (6 plemićkih, 9 građanskih, 226 pučkih); Nin 1781. godine ima 1.422 stanovnika.
- 3) *Skradin* - na području kotara, 1781. godine ima 32 sela; prema dokumentima, 1771. godine ima 641 kuću, 1781. godine 312 kuća (u Skradinu), a 1796. godine 1.571 kuću, a tada je riječ o širem

¹⁹⁷ Taj popis iz 1803. godine objavio je I. Erceg (1993, 133-44). Popisivači su 1803. godine prepisali broj stanovnika od 1781. godine, pa je stoga popis iz 1803. godine posve nevjerodostojan i neupotrebljiv.

¹⁹⁸ *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, br. 26, 1815, str. 163-164.

- području; 1781. godine ima 693 porodice (8 plemićkih, 72 građanske, 613 pučkih); 1781. godine ima 4.796 stanovnika, a 1790. godine ima 5.357 stanovnika.
- 4) *Šibenik* – na području kotara i otocima, 1781. godine ima 31 selo; 1781. godine ima 2.532 kuće, a 1796. godine ima 3.160 kuća; 1781. godine ima 3.052 porodice (29 plemićkih, 89 građanskih, 2.934 pučke); 1781. godine ima 17.507, a 1790. godine 23.040 stanovnika.
 - 5) *Trogir* – na području kotara i otocima, 1781. godine ima 43 sela, 1781. godine ima 2.744 kuće, a 1796. godine 3.058 kuća; 1781. godine ima 2.878 porodica (27 plemićkih, 31 građansku, 2.820 pučkih) i 15.180 stanovnika, a 1790. godine 17.345 stanovnika.
 - 6) *Split* – na svom području i otocima, 1781. godine ima 16 sela, a 1796. godine 22 sela; 1781. godine ima 1.953 kuće, a 1796. godine 2.159 kuća, 1781. godine ima 1.995 porodica (21 plemićku, 81 građansku, 1.893 pučke), 11.477 stanovnika, a 1790. godine 16.328 stanovnika.
 - 7) *Klis* – na području kotara, 1781. godine ima 6 sela; 1771. godine ima 692 kuće, 1781. godine ima 429 porodica (3 građanske i 426 pučke) i 2.717 stanovnika.
 - 8) *Omiš i Zadvarje* – na svom području, 1781. godine ima 12 sela, 1.063 kuće, 815 porodica (37 plemićkih, 30 građanskih, 748 pučkih) i 5.254 stanovnika, a 1790. godine 5.477 stanovnika.
 - 9) *Makarska* – na području kotara, 1781. godine ima 15 sela, a 1796. godine 24 sela; 1781. godine ima 1.611 kuća, a 1796. godine 2.217 kuća, 1781. godine ima 1.183 porodice (8 plemićkih, 1.175 pučkih) i 7.440 stanovnika, a 1790. godine ima 11.936 stanovnika.
 - 10) *Neretva* – na području kotara, 1781. godine ima 18 sela, 849 kuća, 692 porodice (7 plemićkih i 685 pučkih) i 3.663 stanovnika, a 1790. godine ima 5.499 stanovnika.
 - 11) *Poljica* – na području kotara, 1781. godine imaju 12 sela, 1.096 kuća, 1.096 porodica (52 plemićke, 617 građanskih, 427 pučkih) i 7.827 stanovnika, a 1790. godine 6.566 stanovnika.
 - 12) *Vrgorac* – na području kotara, 1781. godine ima 9 sela, 567 kuća, 567 porodica (567 pučkih) i 2.902 stanovnika, a 1793. godine ima 3.075 stanovnika.
 - 13) *Imotski* – na području kotara, 1781. godine ima 29 sela, 1.768 kuća, 1.681 porodicu (2 građanske i 1.679 pučkih) i 12.592 stanovnika, a 1790. godine ima 13.404 stanovnika.
 - 14) *Sinj* – na području kotara, 1781. godine ima 63 sela, 2.402 kuće, 2.291 porodicu (47 građanskih i 2.244 pučke) i 18.048 stanovnika, a 1790. godine ima 17.419 stanovnika.
 - 15) *Knin* – na području kotara, 1781. godine ima 77 sela, 3.819 kuća, 3.195 porodica (5 plemićkih, 2 građanske, 3.188 pučkih) i 31.158 stanovnika, 1790. godine 27.705 stanovnika.
 - 16) *Cres i Osor* – na svom području, 1781. godine ima 23 sela, 2.172 kuće, 2.072 porodica (45 plemićkih, 7 građanskih, 2.020 pučkih) i 9.861 stanovnika, a 1790. godine 10.687 stanovnika.
 - 17) *Krk* – na području kotara, 1781. godine ima 70 sela, 2.371 kuću, 1.563 porodica (12 plemićkih, 26 građanskih, 1.525 pučkih) i 9.932 stanovnika, 1790. godine 9.380 stanovnika.
 - 18) *Rab* – na području kotara, 1781. godine ima 9 sela, 443 kuće, 417 porodica (15 plemićkih, 25 građanskih, 376 pučkih) i 4.287 stanovnika, a 1790. godine ima 4.042 stanovnika.
 - 19) *Pag* – na području kotara, 1781. godine ima 5 sela, 483 kuće, 482 porodica (6 plemićkih, 8 građanskih, 468 pučkih) i 2.715 stanovnika, a 1790. godine ima 2.572 stanovnika.
 - 20) *Brač* – na području kotara, 1781. godine ima 22 sela, 1.502 kuće, 1.430 porodica (244 plemićke, 222 građanske, 964 pučke) i 7.660 stanovnika, a 1790. godine 10.986 stanovnika.
 - 21) *Hvar i Vis* – 1781. godine imaju 16 sela, 2.776 kuća, 3.753 porodice (40 plemićkih, 70 građanskih, 3.643 pučke) i 10.467 stanovnika, a 1790. godine 12.416 stanovnika.
 - 22) *Korčula* – na području kotara, 1781. godine ima 7 sela, 1.038 kuća, a 1796. godine 1.220 kuća; 1781. godine ima 964 porodice (90 plemićkih, 21 građansku, 853 pučke) i 5.046 stanovnika, a 1790. godine ima 5.858 stanovnika.

10.13.3. Tabela: Naselja i stanovništvo Dalmacije 1781. godine

Tabela br. 127

Upravna okružja: Kotarevi	Broj sela	Broj Kuća	BROJ PORODICA				Ukupno stanovnika
			Ukupno:	Plemićke	Građanske	Pučke	
1) Zadar	131	7497	6.870	19	125	6.726	45.046
2) Nin	7	292	241	6	9	226	1.422
3) Skradin	32	641	693	8	72	613	4.796
4) Šibenik	31	2.532	3.052	29	89	2.934	17.507
5) Trogir	43	2.744	2.878	27	31	2.820	15.180
6) Split	16	1.953	1.995	21	81	1.893	11.477
7) Klis	6	692	429	-	3	426	2.717
8) Omiš i Zadvarje	12	1.063	815	37	30	748	5.254
9) Makarska	15	1.611	1.183	8	-	1.175	7.440
10) Neretva	18	849	692	7	-	685	3.663
11) Poljica	12	1.096	1.096	52	617	427	7.827
12) Vrgorac	9	567	567	-	-	567	2.902
13) Imotski	29	1.768	1.681	-	2	1.679	12.592
14) Sinj	63	2.402	2.291	-	47	2.244	18.048
15) Knin	77	3.819	3.195	5	2	3.188	31.158
16) Cres i Osor	23	2.172	2.072	45	7	2.020	9.861
17) Krk	70	2.371	1.563	12	26	1.525	9.932
18) Rab	9	443	416	15	25	376	4.287
19) Pag	5	483	482	6	8	468	2.715
20) Brač	22	1.502	1.430	244	222	964	7.660
21) Hvar i Vis	16	2.776	3.753	40	70	3.643	10.467
22) Korčula	7	1.038	964	90	21	853	5.046
UKUPNO	653	40.311	38.058	671	1.487	35.900	236.997

Prema tom izvoru, u Dalmaciji ima 21 grad, 653 naselja, 40.311 kuća, 38.058 porodica i 236.997 stanovnika. Od tog ukupnog broja ima porodica: 671 plemićka, 1.487 građanskih i 35.900 pučkih. A u postocima ima porodica: plemićkih 2 (1,76)%, građanskih 4 (3,91)% i pučkih 94 (94,33)%. Otoci, prema broju stanovnika, imaju najveći postotak porodica „plemičkog roda“ (conte). Uz pretpostavku da i porodice „plemenita roda“ stanuju u gradu, ipak je većina stanovnika pučkog/seljačkog porijekla. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,88% stanovnika.

10.13.4. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1781. godine u postocima

Tabela br. 128

DALMACIJA Upravna okružja, kotarevi	B r o j naselja		B r o j kuća i porodica		Prosječni broj stanovnika na:			Ukupno stanovnika
	Gradova	Sela	Kuća	Porodica	Jedno naselje	Jednu kuću	Jednu porodicu	
1) Zadar	1	131	7.497	6.870	341,26	6,93	6,56	45.046
2) Nin	1	7	292	241	177,75	4,87	5,90	1.422
3) Skradin	1	32	641	693	145,33	7,48	6,92	4.796
4) Šibenik	1	31	2.532	3.052	547,09	6,91	5,74	17.507
5) Trogir	1	43	2.744	2.878	345,00	5,53	5,27	15.180
6) Split	1	16	1.953	1.995	675,12	5,88	5,75	11.477
7) Klis	1	6	692	429	388,14	3,93	6,33	2.717
8) Omiš i Zadvarje	1	12	1.063	815	404,15	4,94	6,45	5.254
9) Makarska	1	15	1.611	1.183	465,00	4,62	6,29	7.440
10) Neretva	-	18	849	692	203,50	4,31	5,29	3.663
11) Poljica	1	12	1.096	1.096	602,08	7,14	7,14	7.827
12) Vrgorac	-	9	567	567	322,44	5,12	5,12	2.902
13) Imotski	1	29	1.768	1.681	419,73	7,12	7,49	12.592
14) Sinj	1	63	2.402	2.291	282,00	7,51	7,88	18.048
15) Knin	1	77	3.819	3.195	399,46	8,16	9,75	31.158
16) Cres i Osor	1	23	2.172	2.072	410,88	4,54	4,76	9.861
17) Krk	1	70	2.371	1.563	139,89	4,19	6,35	9.932
18) Rab	1	9	443	416	428,70	9,68	10,31	4.287
19) Pag	1	5	483	482	452,50	5,62	5,63	2.715
20) Brač	1	22	1.502	1.430	333,04	5,10	5,36	7.660
21) Hvar i Vis	2	16	2.776	3.753	581,50	3,77	2,79	10.467
22) Korčula	1	7	1.038	964	630,75	4,86	5,23	5.046
UKUPNO	21	653	40.311	38.058	351,63	5,88	6,23	236.997

Prosječni broj stanovnika u tim dalmatinskim kotarevima 1781. godine na jedno naselje i na jednu kuću i porodicu pokazuje gustoću stanovnika. Kasnije donosim i gustoću stanovnika na jedan kilometar². Ti podaci pokazuju znatnu razliku u prosječnom broju stanovnika u Dalmaciji. Najveći broj stanovnika na jedno naselje je na otoku Korčuli (720,86 stanovnika) i u splitskom kotaru (717,31 stanovnik), a najmanji broj je na otoku Krku (141,89 stanovnika) i u skradinskom kotaru (149,88 stanovnika). Posebno su značajni podaci o prosječnom broju stanovnika na jednu kuću i jednu porodicu. Najveći broj stanovnika na jednu kuću i na jednu porodicu dolazi na otoku Rabu (9,68 stanovnika na jednu kuću i 10,31 na jednu porodicu); slijedi kninski kotar (8,15 stanovnika na jednu kuću i 9,75 stanovnika na jednu porodicu) itd. Najmanji prosječni broj stanovnika na jednu kuću i jednu porodicu dolazi na otocima Hvaru i Visu: 3,77 stanovnika na jednu kuću i 2,79 stanovnika na jednu obitelj. To su sjajni podaci za demografsku analizu.

10.13.5. Dalmacija u popisu stanovništva 1790. godine

Statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije krajem 18. stoljeća, koje smo gore upoznali, objavio je I. Erceg. Ovdje donosim popis stanovništva Dalmacije iz 1790. godine koji je objavio Luca Garagnin 1806. godine.¹⁹⁹ I. Erceg je taj popis jednim dijelom koristio, ali smatra da je riječ o popisu iz 1796.

¹⁹⁹ L. Garagnin, *Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia*, Zara 1806, dodatak na kraju knjige.

godine. Međutim, doista je riječ o popisu iz 1790. godine i veoma je sadržajan. Sadrži popis mjesta, te broj obitelji i kuća, broj stanovništva uopće i napose popis stanovništva prema vjeri, te popis stoke i privrede. Ovdje dajem samo popis naselja, te broj obitelji i kuća i stanovništva, prema vjerskim opredjeljenjima. U cijelosti taj popis donosim na drugom mjestu. Redoslijed mjesta (kotara) navodim prema originalu.

Napomena: Broj nekih porodica i kuća u ovom izvoru nije vjerodostojan. Garagnin za neka naselja i kotareve (Zadar i Novigrad i Nin, te Poljica, Omiš, Hvar i Vis) donosi znatno manji broj nego što ih ima popis iz 1781. godine, iako bi, kao i za većinu drugih naselja, taj broj trebao biti nešto veći. Za te gradove/kotareve i područja navodim one podatke iz 1781. godine, jer su realniji. Nadalje, u Dalmaciji se u tim popisima, ali i u nekim popisima kasnije u 19. stoljeću, navode veći broj kuća nego porodica: na primjer, u ovom popisu iz 1790. godine to je posebno izraženo za područja/kotareve Skradina i Neretve. A to izaziva veliku sumnju, jer je gotovo u svim hrvatskim pokrajinama, ali i u pokrajinama u Habsburškoj monarhiji, obrnuto: svugdje je jednak ili nešto veći broj porodica od broja kuća (u kojima često živi više obitelji). Sredinom i krajem 18. stoljeća, a negdje tek početkom 19. stoljeća, u Dalmaciji se počinju graditi kamene kuće za stanovanje, i to najčešće prizemnice, a zatim i katnice. Teško je zamisliti da bi na selu, ali i u tim malim gradovima, siromašni stanovnici gradili više kuća nego što ima porodica. Podatke ipak donosim kakvi su u izvoru.

Upoznajmo sada i broj naselja, kuća, obitelji i stanovništva u Dalmaciji iz 1790. godine. Te ćemo statističke podatke najbolje upoznati preko *kotareva kao upravo-teritorijalnih jedinica*:

- 1) *Zadar* – na području kotara i otocima te *Novigradom* i *Ninom*, 1790. godine ima 3 grada, 3 trgovišta, 138 sela, 3.025 porodica i 5.667 kuća i 50.887 stanovnika: 34.849 Katolika (Latina) i 16.038 Grko-istočnih vjernika (Pravoslavnih). **Napomena:** prema popisu iz 1781. godine, na području kotara Zadra i Novigrada i Nina ima **7.111 porodica i 7.789 kuća**.²⁰⁰
- 2) *Skradin* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 32 sela, 880 porodica, 1.571 kuću i 5.357 stanovnika: 2.916 Katolika (Latina) i 2.441 Grčko-istočna vjernika (Pravoslavna).
- 3) *Šibenik* – na području kotara i otocima, 1790. godine ima 1 grad, 2 trgovišta, 31 selo, 2.887 porodica, 3.160 kuća i 23.040 stanovnika: 22.343 Katolika (Latina), 695 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna) i 2 Protestanta.
- 4) *Trogir* – na području kotara i otocima, 1790. godine ima 1 grad, 43 sela, 3.524 porodice, 3.058 kuća i 17.345 stanovnika: 17.081 Katolika (Latina) i 264 Grčko-istočna vjernika.
- 5) *Split* – na području kotara i otocima, 1790. godine ima 1 grad, 5 trgovišta, 22 sela, 2.259 porodica, 2.159 kuća i 16.328 stanovnika: 16.048 Katolika (Latina), 104 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 173 Protestanta i 3 Židova.
- 6) *Omiš* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 1 trgovište, 12 sela, 823 porodice, 800 kuća i 5.477 stanovnika: svi su Katolici (Latini). **Napomena:** prema popisu iz 1781. godine, na području kotara Omiša ima **815 porodica i 1.063 kuće**.
- 7) *Makarska* – na svom području, 1790. godine ima 1 grad, 3 trgovišta, 24 sela, 2.255 porodica, 2.217 kuća i 11.936 stanovnika: 11.924 Katolika (Latina) i 12 Grčko-istočna vjernika.
- 8) *Neretva* – na području kotara, 1790. godine ima 3 trgovišta, 18 sela, 884 porodice, 1.429 kuća i 5.559 stanovnika: 5.287 Katolika (Latina) i 272 Grčko-istočna vjernika Pravoslavna.
- 9) *Poljica* – na području tog kotara, 1790. godine ima 12 sela, 427 porodica, 400 kuća i 6.566 stanovnika: svi su Katolici (Latini). **Napomena:** prema popisu iz 1781. godine, na području kotara Poljica ima **1.096 porodica i 1.096 kuća**.
- 10) *Imotski* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 1 trgovište, 29 sela, 2.228 porodica, 1.768 kuća i 13.404 stanovnika: 12.798 Katolika (Latina) i 606 Grčko-istočna vjernika.
- 11) *Sinj* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 1 trgovište, 63 sela, 2.799 porodica, 2.402 kuće i 17.419 stanovnika: 16.266 Katolika (Latina) i 1.153 Grčko-istočna vjernika.
- 12) *Knin* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 2 trgovišta, 77 sela, 3.560 porodica, 3.240 kuća i 27.705 stanovnika: 12.856 Katolika (Latina) i 14.849 Grčko-istočna vjernika.
- 13) *Cres* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 3 trgovišta, 23 sela, 2.700 porodica, 2.400 kuća i 10.687 stanovnika: svi su Katolici (Latini).

²⁰⁰ Ponavljam: broj nekih **porodica i kuća** u izvoru nije vjerodostojan; neki se ti podaci ne slažu s popisom iz 1781. godine. Tamo gdje za 1790. godinu Garagnin navodi niže te brojeve, prilažem one iz 1781. godine u *kurzivu*.

- 14) *Krk* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 70 sela, 2.680 porodica, 2.540 kuća i 9.380 stanovnika: svi su Katolici (Latini).
- 15) *Rab* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 1 trgovište, 9 sela, 681 porodicu, 626 kuća i 4.042 stanovnika: svi su Katolici (Latini).
- 16) *Pag* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 6 sela, 520 porodica, 484 kuće i 2.572 stanovnika: svi su Katolici (Latini).
- 17) *Brač* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 4 trgovišta, 22 sela, 2.084 porodice, 1.746 kuća i 10.988 stanovnika: 10.986 Katolika (Latina) i 2 Protestanta.
- 18) *Hvar i Vis* – na područjima kotara, 1790. godine imaju 2 grada, 16 sela, 2.771 porodicu, 2.518 kuća i 12.416 stanovnika: 12.412 Katolika (Latina) i 4 Grčko-istočna vjernika. Napomena: prema popisu iz 1781. godine, ta područja imaju **3.753 porodice i 2.776 kuća**.
- 19) *Korčula* – na području kotara, 1790. godine ima 1 grad, 7 sela, 1.350 porodica, 1.220 kuća i 5.858 stanovnika: 5.852 Katolika (Latina) i 6 Grčko-istočna vjernika.

10.13.6. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1790. godine²⁰¹

Tabela br. 129

Grad i Kotarsko područje CITTA: E TERRITORI	Trgovišta Borghi	Sela Vilaghi	Porodice Famiglie	Kuće Case	Broj stanovnika - Popolazione				
					Katolici Latini	Grko- istočni Greci- ²⁰²	Židovi Ebrei	Protest. Svizeri- ²⁰³	Ukupno: Somma Totale
Zadar, Novigrad, Nin	3	138	7.111	7.789	34.849	16.038	-	-	50.887
Skradin – Scardona	-	32	880	1.571	2.916	2.441	-	-	5.357
Šibenik – Sebenico	2	31	2.887	3.160	22.343	695	-	2	23.040
Trogir – Trau	-	43	3.524	3.058	17.081	264	-	-	17.345
Split – Spalato	5	22	2.259	2.159	16.048	104	173	3	16.328
Poljica – Poglizza	-	12	1.096	1.096	6.566	-	-	-	6.566
Omiš – Almissa	1	12	815	1.063	5.477	-	-	-	5.477
Makarska - Macarsca	3	24	2.255	2.217	11.924	12	-	-	11.936
Neretva – Narenta	3	18	884	1.429	5.287	272	-	-	5.559
Imotski – Imoschi	1	29	2.228	1.768	12.798	606	-	-	13.404
Knin	2	77	3.560	3.240	12.856	14.849	-	-	27.705
Sinj – Sign	1	63	2.799	2.402	16.266	1.153	-	-	17.419
Korčula – Curzola	-	7	1.350	1.220	5.852	6	-	-	5.858
Hvar i Vis-Lesina, Lissa	-	16	3.753	2.776	12.412	4	-	-	12.416
Brač – Brazza	4	22	2.084	1.746	10.986	-	-	2	10.988
Pag – Pago	-	6	520	484	2.572	-	-	-	2.572
Rab – Arbe	1	9	681	626	4.042	-	-	-	4.042
Krk – Veglia	-	70	2.680	2.540	9.380	-	-	-	9.380
Cres - Cherso	3	23	2.700	2.400	10.687	-	-	-	10.687
UKUPNO	29	654	44.066	42.744	220.342	36.444	173	7	256.966

²⁰¹ Brojevi porodica i kuća koje u ovoj tabeli donosim u kurzivu su iz popisa 1781. godine (vidi taj popis).

²⁰² Graeci Ritus non Unitos – Grčko-istočna vjeroispovijest, kasnije Pravoslavna crkva, a vjernici Pravoslavci.

²⁰³ U izvoru: Svizeri – dakako, riječ je o protestantima.

Ovdje prilažem broj porodica i kuća koje je donio Luca Garagnin, a u ovoj tabeli navodim broj porodica i kuća iz 1781. godine u *kurziou*: za **Zadar** i **Novigrad** i **Nin** Garagnin navodi 3.025 porodica i 5.667 kuća; za **Poljica** navodi 427 porodica i 400 kuća; za **Omiš** navodi 823 porodice i 800 kuća; za **Hvar** i **Vis** navodi 2.771 porodicu i 2.518 kuća.

Broj kuća i porodica važan je za demografsku analizu, ali je važan i broj obitelji. Broj porodica (a u našim sredinama u 18. i 19. stoljeću to je broj porodičnih zadruga) često je jednak broju kuća, dok je broj obitelji znatno veći, jer u jednoj široj porodici ili u jednoj kući u većini slučajeva živi više obitelji, ne previše brojnih kako se misli. Broj obitelji znamo ako popis navodi broj oženjenih muškaraca, kao u jozefinskom popisu iz 1785/87. godine.

U ovom popisu vidimo vjersku identifikaciju stanovništva: Katolika ima 85,75%, a zatim Grko-istočnih vjernika (Pravoslavni) 14,18%, Židova 0,067% i Protestanata 0,003%.

10.13.7. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1790. godine u postocima

Tabela br. 130

Grad i Kotarsko područje	Broj naselja			B r o j:		Prosječni broj stanovnika na:					Ukupno stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Porodica	Kuća	Jedan grad	Jedno trgovište	Jedno selo	Jednu porodicu	Jednu kuću	
Zadar, Nin i Novigrad	3	3	138	7.111	7.789	16.962	16.962	368,75	7,16	6,53	50.887
Skradin	1	-	32	880	1.571	5.357	-	167,41	6,09	3,41	5.357
Šibenik	1	2	31	2.887	3.160	23.040	11.520	743,23	7,98	7,29	23.040
Trogir	1	-	43	3.524	3.058	17.345	-	403,37	4,92	5,67	17.345
Split	1	5	22	2.259	2.159	16.328	3.266	742,18	7,23	7,56	16.328
Poljica	1	-	12	1.096	1.096	6.566	-	547,17	5,99	5,99	6.566
Omiš	1	1	12	815	1.063	5.477	5.477	456,42	6,72	5,15	5.477
Makarska	1	3	24	2.255	2.217	11.936	3.979	497,33	5,29	5,38	11.936
Neretva	-	3	18	884	1.429	-	1.853	308,83	6,29	3,89	5.559
Imotski	1	1	29	2.228	1.768	13.404	13.404	462,21	6,02	7,58	13.404
Knin	1	2	77	3.560	3.240	27.705	13.853	359,81	7,78	8,55	27.705
Sinj	1	1	63	2.799	2.402	17.419	17.419	276,49	6,22	7,25	17.419
Korčula	1	-	7	1.350	1.220	5.858	-	836,86	4,34	4,80	5.858
Hvar i Vis	2	-	16	3.753	2.776	6.208	-	776,00	3,31	4,47	12.416
Brač	1	4	22	2.084	1.746	10.988	2.747	499,45	5,27	6,29	10.988
Pag	1	-	6	520	484	2.572	-	428,67	4,95	5,31	2.572
Rab	1	1	9	681	626	4.042	4.042	449,11	5,94	6,46	4.042
Krk	1	-	70	2.680	2.540	9.380	-	134,00	3,50	3,69	9.380
Cres	1	3	23	2.700	2.400	10.687	3.562	464,65	3,96	4,45	10.687
Ukupno	21	29	654	44.066	42.744	12.236	8.861	392,91	5,83	6,12	256.966

Prosječni broj stanovnika u Dalmaciji na jedan grad, trgovište i selo, te na jednu porodicu i kuću, a kasnije ćemo upoznati i na jedan kilometar², pokazuje gustoću stanovništva. Na jedno selo prosječno najviše stanovnika dolazi na otoku Korčuli (837), a zatim na otocima Hvaru i Visu (776), te u šibenskom kotaru (743) i splitskom kotaru (742) itd. Ukupno u Dalmaciji na jedno selo dolazi 393 stanovnika. U Hrvatskoj 1787. godine na jedno selo dolazi 321 stanovnik, a u Slavoniji 457 stanovnika. No, od županije do županije su znatne razlike.

Broj porodica i kuća i prosječni broj stanovnika koji žive u jednoj porodici i jednoj kući, kako je rečeno, važno je za demografsku analizu. Podaci u toj tabeli pokazuju da u Dalmaciji, od kotara do kotara,

postoje znatne razlike u prosječnom broju stanovnika koji dolaze na jednu porodicu i kuću. Najviše ukućana na jednu porodicu i kuću dolazi u kotarevima: šibenskom (7,98) i kninskom (7,78) i splitskom (7,23) i zadarskom (7,16), a najmanje na otocima Cresu (3,96) i Krku (3,50) te Hvaru i Visu (3,31). Prosječno na jednu porodicu dolazi 5,83 a na jednu kuću 6,12. U Provincijalu prosječno na jednu porodicu dolazi 8,15 a na jednu kuću 7,89 ljudi.

10.14. Komparacija dvaju popisa u Dalmaciji: 1781. i 1790. godine

Krajem 18. stoljeće u Dalmaciji ima 21 grad, 29 trgovišta, 654 sela, 39.405 kuća, 38.337 porodica i 256.966 stanovnika. Prema vjeroispovijesti ima: 220.342 Katolika, 36.444 Grčko-istočna vjernika (Pravoslavna), 173 Židova i 7 Protestanata. U postocima ima: 85,75% Katolika, 14,18% Pravoslavaca, 0,067% Židova i 0,003% Protestanata. Od svih hrvatskih pokrajina, samo u Dalmaciji ima više kuća nego obitelji. Izvor za 1781. godinu pokazuje nešto više kuća u Dalmaciji nego za 1790. godinu. Taj podatak nije lako objasniti.

10.14.1. Prirast stanovništva u Dalmaciji 1781. i 1790. godine

Tabela br. 131

DALMACIJA 1781. i 1790. godine Upravna okružja i Kotarevi	Prirast stanovništva			
	Broj stanovnika 1781. godine	Broj stanovnika 1790. godine	Prirast stanovnika: više (+) i manje (-)	
1) Zadar	45.046	50.887	više	4.419
2) Nin	1.422			
3) Skradin	4.796	5.357	više	561
4) Šibenik	17.507	23.040	više	5.533
5) Trogir	15.180	17.345	više	2.165
6) Split	11.477	16.328	više	4.851
7) Klis	2.717	-	-	-
8) Omiš i Zadvarje	5.254	5.477	više	223
9) Makarska	7.440	11.936	više	4.496
10) Neretva	3.663	5.559	više	1.896
11) Poljica	7.827	6.566	manje	1.261
12) Vrgorac	2.902	-	-	-
13) Imotski	12.592	13.404	više	812
14) Sinj	18.048	17.419	manje	629
15) Knin	31.158	27.705	manje	3.453
16) Cres i Osor	9.861	10.687	više	826
17) Krk	9.932	9.380	manje	552
18) Rab	4.287	4.042	manje	245
19) Pag	2.715	2.572	manje	143
20) Brač	7.660	10.988	više	3.328
21) Hvar i Vis	10.467	12.416	više	1.949
22) Korčula	5.046	5.858	više	812
UKUPNO	236.997	256.966	više	19.969

Od 1781. do 1790. godine u Dalmaciji ukupno prirast (i prirodni, tj. veći broj rođenih od umrlih, i mehanički, tj. iseljavanje i dolazak stranaca) iznosio je 19.969 stanovnika. U tih deset godina to je prosječno 1.996,9 stanovnika svake godine. Imajući na umu vrlo loše uvjete života stanovništva, to je relativno dobar prirast stanovništva. Ako uzmemo podatke konskripcije iz 1781. godine, onda krajem 18. stoljeća imamo i socijalne strukture stanovništva, dakako uz pretpostavku da se oni od 1781. do 1790. godine nisu bitno promijenili. Kako smo vidjeli, u Dalmaciji je većina stanovništva pučkog porijekla. Većina dakle živi na selu, u vrlo lošim uvjetima zaostale poljoprivrede i privrede uopće, u lošim uvjetima i stanovanja i prehrane i liječničke zaštite. No, što se tiče stanovanja, upravo se krajem 18. i početkom 19. stoljeća u Dalmaciji, uz preporuke i naredbe vlasti, počinju graditi čvrste kamene kuće i na selu, najčešće male prizemnice, a kasnije i na kat. Dok se staje za stoku, izgrađene u suhozidu od gruboga kamena grade odvojene od kuća za stanovanje. Time se higijena i uvjeti stanovanja donekle mijenjaju, ali i bitno razlikuju od gradnje kuća i stanovanja u kontinentalnoj Hrvatskoj. U dalmatinskim gradovima, u planiranim urbanim sredinama, kuće se grade veće i urednije.

No, što se tiče tog prirasta stanovništva u Dalmaciji, od 1781. do 1790. godine, prema tim izvorima, iznenađuje da se u šest kotareva pojavio manjak stanovništva, da je 1790. godine bilo manje stanovnika nego 1781. godine. Prema dokumentima koje imamo ne možemo zaključiti koji je uzrok tome opadanju stanovništva. Jesu li uzroci tomu bile bolesti ili loši uvjeti života, glad i loši uvjeti stanovanja i prehrane, loši prinosi poljoprivrede, loša liječnička zaštita itd. Ali je činjenica da se tada, u 18. i dobrim dijelom u 19. stoljeću, stalno ističe loše stanje agrara, zapuštenost poljoprivrede i vrlo niski njezini prinosi. Izvori stalno ponavljaju da je poljoprivreda u tako lošem stanju, da se stanovništvo jedva može prehraniti.

11. STANOVNIŠTVO HRVATSKE POČETKOM 19. STOLJEĆA

11.1. Izvori

za ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati ovu temu. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe početkom 19. stoljeća, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina početkom 19. stoljeća.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1800-1830)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1818-1868)
- 4) *Allgemeines historisch-statistisch-geographisches Lexikon* (1804-1805)
- 5) *Archiv für Geschichte und Statistik* (1801-1802.)
- 6) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1830)
- 7) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1810-1811)
- 8) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1823-1850)
- 9) *Conversations-Lexicon oder Encyclopädisches Handwörterbuch* (1810-1820)
- 10) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-historisches Handwörterbuch* (1828-31)
- 11) *Europäische Annalen* (1810-1820)
- 12) *Geographisch-Historisch-statistisches Zeitungs-Lexikon* (1784-1820)
- 13) *Geographisches Statistisch-Topographisches Lexikon von Italien* (1812-20)
- 14) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1800-1830.)
- 15) *Kirchliche Statistik* (1804-1830.)
- 16) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Encyklopädie* (1825-36)
- 17) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 18) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 19) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1850.)
- 20) *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (1808-1818)
- 21) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie* (1828-1829)
- 22) Berghaus, *Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 23) Berghaus, *Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 24) Galletti, *Allgemeines geographisches Wörterbuch* (sv. I-II, 1822)
- 25) Galletti, *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845)
- 26) Gräffer, *Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 27) Hassel, *Geographisch-statistisches Handwörterbuch* (sv. I-II, 1817)
- 28) Hassel, *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 29) Jäger, *Geographisch-historisch-statistisches Zeitung-Lexikon* (1805-1811)
- 30) Lassú, *Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 31) Rumi, *Geographisches Wörterbuch des österreichischen Kaiserstaates* (1809)
- 32) Stein, *Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1818-24)
- 33) Zedlitz, *Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

Knjige autora početkom 19 stoljeća:

André (1813, 1823, 1835. sv. I-II); **Anonim** (1826); **Anonim** (1834); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II); **Bec-her** (1841. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839); **Bickes** (1833); **Bisinger** (1807. i 1808); **Bredetzky** (1803, 1805. i 1807); **Brunn** (1805. i 1819. sv. I-III); **Crome** (1802. i 1820.-1828. sv. I-IV); **Csaplovics** (1819. sv. I-II, 1829. sv. I-II); **Demian** (1804, 1805, 1806, 1807, 1809, 1810. i 1812); **Fényes** (1839, 1842. i 1843); **Fick** (1801. i 1817. sv. I-II); **Fränzl** (1838.-41. sv. I-III); **Galletti** (1835, 1840, 1845. i 1850); **Gebhardi** (1805); **Gentner**

(1803. sv. I-II); **Guts-Muths** (1818. sv. I-II); **Hassel** (1805, 1807, 1809, 1816. sv. I-II, 1817. sv. I-II, 1819, 1822. i 1823.-24. sv. I-II); **Hietzinger** (1817.-1823. sv. I-III); **Hoffmann** (1834.-1836. sv. I-IV); **Jenny** (1822); **Jowitsch** (1835); **Klenner** (1833); **Lassú** (1829); **Leonhardi** (1809); **Liechtenstern** (1805, 1809, 1817, 1818, 1819, 1820. i 1822); **Malchus** (1805, 1826. i 1833. sv. I-II); **Meusel** (1804, 1807. i 1817); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Müller** (1806); **Nagy** (1828. i 1829); **Roher** (1804. sv. I-II i 1807); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1840, 1841, 1843. i 1857); **Schubert** (1835.-1839, sv. I-IV, 1842, 1845. i 1848); **Severin-Adelung-Humboldt** (1806, 1809, 1812. i 1817.); **Schwartner** (1809. i 1811. sv. I-III); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1819.-20. sv. I-III, 1824.-26. sv. I-III, 1833.-34. sv. I-III); **Szendró** (1830.-1840); **Šafařík** (1826, 1842, 1846. i 1849); **Thiele** (1833. I-IV); **Woltersdorf** (1812).

Arhivska građa:

Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine; Summarium 1802; Razne konskripcije iz godina: 1802, 1805, 1807, 1811, 1814/15, 1817/18, 1822, 1824, 1827/28, 1834/35, 1843, 1846, 1848, 1850, 1851, 1855, 1857; Poimenični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; mnogi Schematismus cleri; Porezne knjige; Popisi vlastele; Popisi kuće gazda; mnogi fondovi u mnogim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.

11.2. Stanovništvo hrvatskih pokrajina 1785/87. i 1802. godine

11.2.1. Komparacija: stanovništvo Provincijala 1785/87. i 1802. godine

Popis stanovništva 1802. godine obavljen je za sve zemlje ugarske krune, a zatim se ponovio 1805. godine na području Provincijala i 1807. godine na području Vojne krajine. O toj se konskripciji (*Conscriptio populi*) iz 1802. godine, koja se obavila ne samo u Vojnoj krajini, nego i u Provincijalu, malo znalo. Dva spomenuta *Summariuma* sadrže izvanredne statističke podatke o naseljima i stanovništvu i o toj samoj konskripciji.²⁰⁴ Uz to, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondovima hrvatskih i slavonskih županija, sačuvan je popis stanovništva iz 1802. godine za sva naselja. Taj popis iz 1802. godine sačuvan je i u kanonskim vizitacijama u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu (protokoli od br. 16 do 183). To je sjajan izvor za demografska istraživanja. No, o tome više u posebnoj knjizi.

Osim tih dvaju *Summariuma*, koji sadrže podatke o Provincijalu, o toj konskripciji iz 1802. godine pisalo je više autora početkom 19. stoljeća, koji su imali uvid u dokumente tog popisa stanovništva. Izvanredne podatke o toj konskripciji, koje se odnose i na hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu, donosi J. A. Demian, J. Roher, J. C. Bisinger, G. Hassel, M. v. Schwartner, J. M. v. Liechtenstern, C. B. E. v. Hietzinger i drugi. Posebno su dragocjeni brojni statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, konfesijama itd.) koje donosi Demian.²⁰⁵

Sličan *Summarium* pronašao je M. Lorković u „mađarskom statističkom uredu u Pešti“, kako on navodi,²⁰⁶ ali ga je krivo datirao. Ne spominje da je pronašao dva sumarija, koje sam spomenuo i o kojima je ovdje riječ. Bio je uvjeren da *Summarium*, očito prvi koji navodim, daje podatke o stanovništvu za 1787. i 1804/85. godine. Za prvi popis (iz 1785/87. godine) je točno, ali ne i za drugi, koji se odnosi na 1802. godinu. Na naslovnoj strani prvog *Summariuma* navedena je 1802. godina kada je nastala „moderna“ konskripcija čije se rezultate uspoređuje s jozefinskim (*Josephinam*) popisom stanovništva iz 1785/87. godine: „*Summarium respectivo Bilanx Accrescentio, Durescentio juxta Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptioem, ad exigentiam Benignae Resolutionis Regiae, sub 1. Julii 1802.*“

Uspoređuje se dakle broj i prirast stanovništva između dvaju popisa stanovništva: prvog, jozefinskog popisa stanovništva iz 1785/87. godine i, drugog, popisa neplemićkog stanovništva 1802. godine („*Summarium respectivo Bilanx ... Josephinam et Modernam Popularum Ignobilium Conscriptioem*“).

²⁰⁴ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

²⁰⁵ Demian (1806, 1807. i 1810.), Roher (1807.), Bisinger (1807. i 1808.), Hassel (1805, 1807, 1809, 1816.), Schwartner (1809. i 1811.), Liechtenstern (1805, 1807, 1817, 1818. i 1819.), Hietzinger (1817.-23.) i drugi.

²⁰⁶ Lorković (1939, pretisak 2005, str. 73-76).

Upoznajmo statističke podatke samo o stanovništvu pučkoga porijekla (napomena: ne i stanovništva plemićkog porijekla i svećenstva) hrvatskog i slavonskog Provincijala, tj. civilne Hrvatske i civilne Slavonije, iz tog *Summariuma* u kojem se donosi komparativna analiza jozefinske konskripcija iz 1785/87. godine (u izvoru pod pojmom *Josephinam*) i konskripcije iz 1802. godine (pod pojmom *Modernam*) u slijedećim tabelama.

11.2.2. *Summarium: Civilna Hrvatska 1785/87. i 1802. godine*²⁰⁷

Tabela br. 132

Županije i gradovi Civilne Hrvatske 1785/87. i 1802.	Josephinam	Modernam	Josephinam: 1785/87.		Modernam: 1802.	
	1785/87. godine	1802. godine	Katolici	Židovi ⁻²⁰⁸	Katolici	Židovi
			Muškarci	Muškarci	Muškarci	Muškarci
Zagrebačka županija	181.793	182.146	90.101	-	91.754	12
Križevačka županija	61.516	56.962	30.027	9	28.413	18
Varaždinska županija	86.226	98.254	43.652	-	49.162	17
Primorska	14.746	13.696	7.394	-	6.846	-
GRADOVI:						
Zagreb	2.580	2.973	1.311	-	1.405	30
Karlovac	2.733	3.224	1.166	3	1.494	3
Križevci	1.617	1.478	715	2	728	1
Koprivnica	3.360	3.126	1.657	3	1.535	5
Varaždin	4.690	4.362	2.240	8	2.076	49
Bakar – i šira okolica	7.473	7.805	3.570	-	3.765	-
Rijeka – i šira okolica	5.732	6.655	2.550	17	2.872	3
UKUPNO	372.466	380.681	184.383	44	190.050	138

11.2.3. *Summarium: Civilna Slavonija 1785/87. i 1802. godine*

Tabela br. 133

Županije i gradovi Civilne Slavonije 1785/87. i 1802.	Josephinam	Modernam	Josephinam: 1785/87.		Modernam: 1802.	
	1785/87. godine	1802. godine	Katolici	Židovi	Katolici	Židovi
			Muškarci	Muškarci	Muškarci	Muškarci
Srijemska županija	81.886	89.721	42.491	-	45.572	7
Virovitička županija	116.578	129.641	59.814	9	65.231	122
Požeška županija	64.234	65.344	33.697	6	33.273	26
GRAD: Požega	1.927	1.643	941	-	826	5
UKUPNO	264.625	286.349	136.943	15	144.902	160

Taj *Summarium* donosi komparativnu analizu broja i prirasta stanovništva Hrvatske i Slavonije koju sadrže dvije konskripcije: jozefinski popis iz 1785/87. godine i konskripcija iz 1802. godine, ponavljam: za 1802. godinu samo stanovništva pučkoga porijekla. Prema tom dokumentu, koji je autentičan, hrvatski i slavonski Provincijal pokazuje ove podatke:

²⁰⁷ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

²⁰⁸ U hrvatskim pokrajinama krajem 18. i početkom 19. stoljeća postoje ove konfesije: a) Katolici (Rimokatolici, koji su u većini, i Unijati, kojih ima veoma malo); b) Pravoslavci (koje izvori, do kraja 19. stoljeća, imenuju: Graeci Ritus non Unitos); c) Protestanti i d) Židovi. Međutim, taj *Summarium* navodi samo Katolike i Židove.

Civilna Hrvatska 1785/87. i 1802. godine – prirast stanovništva. U civilnoj Hrvatskoj 1785/87. godine ima 372.466 stanovnika (184.383 muškarca i 188.083 žene). U civilnoj Hrvatskoj, prema toj konskripciji iz 1785/87. godine, ima 3.700 žena više nego muškaraca: žena ima 50,50%, a muškaraca ima 49,50%.

A 1802. godine civilna Hrvatska ima 380.681 stanovnika (190.050 muškaraca i 190.631 ženu). Ima 581 žena više nego muškaraca: žena ima 50,08%, a muškaraca ima 49,92%.

Prirast stanovništva: za 15 godina u civilnoj Hrvatskoj broj stanovnika je porastao za 8.245: 5.667 muškaraca i 2.578 žena. Prosječni godišnji prirast iznosio je 550 stanovnika. A to je slab prirast stanovništva. Očito je da su uvjeti života (stanovanja, prehrane, liječničke zaštite) bili loši, kao i niska razina poljoprivrede i slaba produktivnost. Vladala je stalna glad.

Od toga u hrvatskim županijama:

- a) *Zagrebačka županija* i gradovi Zagreb i Karlovac:
 - a. 1787. godine ima: 187.106 stanovnika (92.578 muškarca i 94.528 žena);
 - b. 1802. godine ima: 188.343 stanovnika (94.653 muškarca i 93.690 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 1.237 stanovnika. S tim da se broj žena smanjio za 838, a muškaraca povećao za 2.075 žitelja. To je slab prirast stanovništva. Očito da su loši uvjeti prehrane, stanovanja i liječničke zaštite utjecali na taj slab prirast.
- b) *Križevačka županija* i gradovi Križevci i Koprivnica:
 - a. 1787. godine ima: 66.493 stanovnika (32.399 muškaraca i 34.094 žene);
 - b. 1802. godine ima: 61.566 stanovnika (30.676 muškaraca i 30.890 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina ta je županija izgubila 4.927 stanovnika, a posebno se smanjio broj žena: za 3.204 žene. Očito je da su uvjeti za prirodni prirast stanovništva (uvjeti stanovanja, prehrane, liječničke zaštite, zaštite od poplava itd.) u tom razdoblju, u toj županiji, bili izrazito loši, na što utječu slabi uvjeti i prinosi poljoprivrede.
- c) *Varaždinska županija* i grad Varaždin:
 - a. 1787. godine ima: 90.916 stanovnika (45.892 muškarca i 45.024 žene);
 - b. 1802. godine ima: 102.616 stanovnika (51.238 muškarca i 51.378 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 11.700 stanovnika. Broj žitelja se povećao za 5.346 muškaraca, te za 6.354 žene. To je nešto veći prirast stanovništva. Očito je da su u županiji bili veći prinosi u poljoprivredi, te bolji uvjeti prehrane stanovništva.
- d) *Primorska (Maritim)* i gradovi Bakar i Rijeka:
 - a. 1787. godine ima: 27.951 stanovnika (13.514 muškaraca i 14.437 žena);
 - b. 1802. godine ima: 28.156 stanovnika (13.483 muškarca i 14.673 žene).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 205 stanovnika. To je slab prirast stanovništva.

Civilna Slavonija 1785/87. i 1802. godine – prirast stanovništva pučkoga porijekla: U civilnoj Slavoniji 1785/87. godine ukupno ima 264.625 stanovnika (136.943 muškarca i 127.682 žene). Ima 9.261 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 51,75% a žena ima 48,25%.

A 1802. godine civilna Slavonija ima 286.349 stanovnika (144.902 muškarca i 141.447 žena). Ima 3.455 muškaraca više nego žena: 50,60% a žena ima 49,40%.

Prirast stanovništva: za 15 godina u civilnoj Slavoniji broj stanovnika je porastao za 21.724 žitelja: 7.959 muškaraca i 13.765 žena. Prosječni godišnji prirast iznosio je 1.448 stanovnika. U civilnoj Slavoniji, kako vidimo, godišnji prirast stanovništva bio je znatno veći nego u civilnoj Hrvatskoj. Od toga u slavonskim županijama:

- a) *Srijemska županija:*
 - a. 1787. godine ima: 81.886 stanovnika (42.491 muškarca i 39.395 žena);
 - b. 1802. godine ima: 89.721 stanovnika (45.572 muškarca i 44.149 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 7.835 stanovnika. Broj žitelja se povećao za 3.081 muškarca i 4.754 žene. Prosječni godišnji prirast iznosio je 522 stanovnika.
- b) *Virovitička županija:*
 - a. 1787. godine ima: 116.578 stanovnika (59.814 muškaraca i 56.764 žene);
 - b. 1802. godine ima: 129.641 stanovnika (65.231 muškarac i 64.410 žena).
 - c. Prirast: za 15 godina prirast iznosi 13.063 stanovnika. Broj žitelja se povećao za 5.417 muškaraca i 7.646 žena. Prosječno godišnji prirast iznosi 871 stanovnik.

- c) *Požeška županija* i grad Požega
1787. godine ima: 66.161 stanovnika (34.638 muškaraca i 31.523 žene);
 1802. godine ima: 66.987 stanovnika (34.099 muškaraca i 32.888 žena).
 - Prirast: za 15 godina prirast iznosi 826 stanovnika. To je slab prirast stanovništva.

Civilna Hrvatska i civilna Slavonija UKUPNO:

Prema tom dokumentu, civilna Hrvatska i civilna Slavonija imaju ukupno:

1787. godine 637.061 stanovnika (321.326 muškaraca i 315.735 žena);
1802. godine 667.030 stanovnika (334.952 muškarca i 332.078 žena).
- Prirast:** za 15 godina u hrvatskom i slavonskom Provincijalu, u civilnoj Hrvatskoj i civilnoj Slavoniji, prirast iznosi 29.969 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosi 1.998 stanovnika. U Slavoniji je, kako smo vidjeli, znatno veći prirast stanovništva nego u Hrvatskoj. Ukupno gledajući, to je veoma slab prirast stanovništva. Jer su uvjeti života stanovništva (stanovanja, prehrane, liječničke zaštite, produktivnosti poljoprivrede) bili izuzetno loši.

11.2.4. Komparacija: Stanovništvo Hrvatske 1785/87. i 1802. godine

Tabela br. 134

Županije	Godina	STANOVNIŠTVO			Postotak		Prirast stanovništva
		UKUPNO	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Zagrebačka županija	1785/87.	187.106	92.578	94.528	49,48%	50,52%	+
	1802.	188.343	94.653	93.690	50,26%	49,74%	Više: 1.237
Križevačka županija	1785/87.	66.493	32.399	34.094	48,73%	51,27%	-
	1802.	61.566	30.676	30.890	49,83%	50,17%	Manje: 3.204
Varaždinska županija	1785/87.	90.916	45.892	45.024	50,48%	49,52%	+
	1802.	102.616	51.238	51.378	49,93%	50,07%	Više: 11.700
Ugarsko Primorje	1785/87.	27.951	13.514	14.437	48,35%	51,65%	+
	1802.	28.156	13.483	14.673	47,89%	52,11%	Više: 205
Ukupno HRVATSKA	1785/87.	372.436	184.383	188.053	49,51%	50,49%	+
	1802.	380.681	190.050	190.631	49,92%	50,08%	Više: 8.245

U toj i u dvije slijedeće tabele uzeo sam samo stanovništvo pučkoga porijekla, onako kako to donosi taj *Summarium*. Nisam dakle tom broju pribrojio i stanovništvo plemićkog porijekla i svećenstvo, koje nije obuhvaćeno konskripcijom iz 1802. godine.

11.2.5. Komparacija: Stanovništvo Slavonije 1785/87. i 1802. godine

Tabela br. 135

Županije	Godina	STANOVNIŠTVO			Postotak		Prirast stanovništva
		Ukupno	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Srijemska županija	1785/87.	81.886	42.491	39.395	51,89%	48,11%	+
	1802.	89.721	45.572	44.149	50,79%	49,21%	Više: 7.835
Virovitička županija	1785/87.	116.578	59.814	56.754	51,32%	48,68%	+
	1802.	129.641	65.231	64.410	50,32%	49,68%	Više: 13.063
Požeška županija	1785/87.	66.161	34.638	31.523	52,35%	47,65%	+
	1802.	66.987	34.099	32.888	50,90%	49,10%	Više: 826
Ukupno Slavonija	1785/87.	264.625	136.943	127.682	51,75%	48,25%	+
	1802.	286.349	144.902	141.447	50,60%	49,40%	Više: 21.724

Komparacija: Stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1785/87. i 1802. godine

Tabela br. 136

Županije	Godina	STANOVNIŠTVO			Postotak		Prirast stanovništva
		UKUPNO	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	
Hrvatske županije							+/-
Zagrebačka županija	1785/87.	187.106	92.578	94.528	49,48%	50,52%	+
	1802.	188.343	94.653	93.690	50,26%	49,74%	Više: 1.237
Križevačka županija	1785/87.	66.493	32.399	34.094	48,73%	51,27%	-
	1802.	61.566	30.676	30.890	49,83%	50,17%	Manje: 3.204
Varaždinska županija	1785/87.	90.916	45.892	45.024	50,48%	49,52%	+
	1802.	102.616	51.238	51.378	49,93%	50,07%	Više: 11.700
Ugarsko Primorje	1785/87.	27.951	13.514	14.437	48,35%	51,65%	Više: 205
	1802.	28.156	13.483	14.673	47,89%	52,11%	
Ukupno HRVATSKA	1785/87.	372.436	184.383	188.053	49,51%	50,49%	+
	1802.	380.681	190.050	190.631	49,92%	50,08%	Više: 8.245
Slavonske županije							+/-
Srijemska županija	1785/87.	81.886	42.491	39.395	51,89%	48,11%	+
	1802.	89.721	45.572	44.149	50,79%	49,21%	Više: 7.835
Virovitička županija	1785/87.	116.578	59.814	56.754	51,32%	48,68%	+
	1802.	129.641	65.231	64.410	50,32%	49,68%	Više: 13.063
Požeška županija	1785/87.	66.161	34.638	31.523	52,35%	47,65%	+
	1802.	66.987	34.099	32.888	50,90%	49,10%	Više: 826
Ukupno SLAVONIJA	1785/87.	264.625	136.943	127.682	51,75%	48,25%	+
	1802.	286.349	144.902	141.447	50,60%	49,40%	Više: 21.724
Ukupno: HRVATSKA i SLAVONIJA	1785/87.	637.061	321.326	315.735	50,44%	49,56%	+
	1802.	667.030	334.952	332.078	50,22%	49,78%	Više: 29.969

Kako sam kazao, u tim je tabelama riječ samo o stanovništvu pučkoga porijekla. Tako je za 1802. godinu prikazano u tom *Summariumu*. No, kada se tom broju iz 1802. godine pribroji stanovništvo plemićkog porijekla i svećenstvo, onda je prirast stanovništva veći.

11.3. *Summarium*: Popularum Ignobilium Conscriptioem 1802.

Drugi spomenuti *Summarium*, koji se čuva, kako je rečeno, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu,²⁰⁹ sadrži važne statističke podatke o naseljima i stanovništvu iz konskripcije 1802. godine za sve ugarske zemlje, pa tako i za Hrvatsku i Slavoniju. Taj opsežni dokument, zbog svoje važnosti, nužno je objaviti u cijelosti. Uz to, valja ga usporediti s drugim izvorima, napose s dokumentima iz tog razdoblja, koji se čuvaju u arhivima u Budimpešti i Beču. O toj konskripciji iz 1802. godine, koja je izuzetno dragocjena za povijest hrvatskih pokrajina, i to kako za Provincijal tako i za Vojnu krajinu, valja objaviti posebnu knjigu. Za to imam dovoljno arhivskih dokumenata. Jer su o tome sačuvani i mnogi drugi dokumenti, napose, kad je riječ o hrvatskim pokrajinama, u fondovima hrvatskih i slavonskih županija, ali i u drugim fondovima. Sačuvani su ne samo sumarni podaci, nego i popisi pojedinih mjesta i broj stanovnika. Ali su za to potrebna dodatna istraživanja, i to timska, jer jedan istraživač teško može sâm to svladati.

Iz tog *Summariuma* ovdje donosim ključne statističke podatke o naseljima i stanovništvu za civilnu Hrvatsku i Slavoniju iz 1802. godine. Prije analize tog dokumenta, najprije donosim najvažnije podatke, dakle ne sve koje sadrži taj izvor, za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Dokument sam podijelio, prema temama, u tri tabele za Hrvatsku i tri za Slavoniju.

11.3.1. *Civilna Hrvatska 1802. godine: naselja,²¹⁰ kuće i porodica*

Tabela br. 137

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Numerus: broj naselja - kuća - porodica					
	Grad	Trgovište	Selo	Zaselak	Kuće	Porodice
ŽUPANIJE:						
Zagrebačka županija	-	12	964	4	17.930	19.380
Križevačka županija	-	1	266	4	5.486	5.746
Varaždinska županija	-	3	443* ²¹¹	-	10.207	11.197
PRIMORJE	-	2	23	-	2.614	2.616
GRADOVI:						
Zagreb	1	-	-	-	510	764
Karlovac	1	-	-	-	504	881
Križevci	1	-	-	-	302	313
Koprivnica	1	-	-	-	742	727
Varaždin	1	-	-	-	749	1.083
Bakar	1	2	14	-	1.784	1.816
Rijeka	1	-	13	-	859	1.622
UKUPNO	7	20	1.723	8	41.687	46.145

²⁰⁹ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

²¹⁰ I za ovo razdoblje arhivska građa i neki autori donose različiti broj naselja za hrvatske pokrajine. Kada je riječ o popisima stanovništva, veoma je važan broj naselja (gradova, trgovišta, sela i zaselaka). Za točan broj naselja, kako sam kazao, najpouzdaniji je izvor Lipszky 1808. i 1810, te konskripcija iz 1827/28. godine. O tome kasnije. Već jozefinski popis iz 1785/87. godine donosi drugačiji broj naselja, napose sela. Usporedi taj popis.

²¹¹ U izvoru je otisnut pogrešni broj (143 sela), jer popis iz 1785/87. godine navodi 476 sela, a Lipszky (1808. i 1810) za tu županiju navodi i u geografsku kartu ucrtava 524 sela, a za zagrebačku županiju 1.238 sela.

11.3.2. Civilna Hrvatska 1802. godine: strukture stanovništva²¹²

Tabela br. 138

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Clasificatio Masculorum: klasifikacija muške populacije						Ženska popula- cija	Ukupno stanov- ništva
	Službe- nici	Trgovci obrnici	Sluge kod pl.	Kmetovi Rustici	Inkvili- ni ²¹³	Djeca do 16 god.		
ŽUPANIJE:								
Zagrebačka županija	178	270	2.369	30.512	10.487	47.950	90.380	182.146
Križevačka županija	34	13	562	5.099	1.076	21.647	28.531	56.962
Varaždinska županija	120	268	1.480	15.676	2.911	28.724	49.075	98.254
PRIMORJE	5	5	10	2.625	68	4.133	6.850	13.696
GRADOVI:								
Zagreb	94	258	2	-	655	426	1.538	2.973
Karlovac	23	445	13	-	547	469	1.727	3.224
Križevci	18	153	-	-	229	329	749	1.478
Koprivnica	12	200	1	3	531	793	1.586	3.126
Varaždin	36	279	-	72	1.024	714	2.237	4.362
Bakar	37	85	41	973	726	1.903	4.040	7.805
Rijeka	112	296	48	212	740	1.467	3.780	6.655
UKUPNO	669	2.272	4.526	55.172	18.994	108.552	190.493	380.681

11.3.3. Civilna Hrvatska 1802. godine: vjerske strukture

Tabela br. 139

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Vjerske strukture: muške populacije				Ženska populacija	Ukupno stanov- ništva
	Katolici ²¹⁴	Protes- tanti ²¹⁵	Pravo- slavni ²¹⁶	Judai Židovi		
ŽUPANIJE:						
Zagrebačka županija	91.044	3	707	12	90.380	182.146
Križevačka županija	27.073	5	1.335	18	28.531	56.962
Varaždinska županija	49.158	-	4	17	49.075	98.254
PRIMORJE	6.846	2	-	-	6.850	13.696
GRADOVI:						
Zagreb	1.332	2	70	30	1.538	2.973
Karlovac	1.328	2	163	3	1.727	3.224
Križevci	719	-	9	1	749	1.478
Koprivnica	1.479	-	56	5	1.586	3.126
Varaždin	2.067	-	9	49	2.237	4.362
Bakar	3.761	3	1	-	4.040	7.805
Rijeka	2.813	4	55	3	3.780	6.655
UKUPNO	187.620	21	2.409	138	190.493	380.681

²¹² Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

²¹³ U izvoru: *inkvilini i subinkvilini*, osiromašeni seljaci, bez zemlje; nadničari. O tome kasnije.

²¹⁴ *Catholicos*: Rimokatolici, koji su u velikoj većini, i Unijati koji su u manjini. O tome više kasnije.

²¹⁵ *Augustaea Confessionis* (njih 7) i *Helvetica Confessionis* (njih 14).

²¹⁶ *Graeci non unitos Ritus* – pojam koji se, sve do kraja 19. stoljeća, upotrebljava za pravoslavne vjernike.

11.3.4. Civilna Slavonija 1802. godine: naselja, kuće i porodice²¹⁷

Tabela br. 140

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Numerus: broj naselja – kuća - porodica					
	Grad	Trgovište	Selo	Zaselak	Kuće	Porodice
ŽUPANIJE:						
Srijemska županija	-	8	91	-	14.234	14.959
Virovitička županija	-	9	237	4	15.149	16.479
Požeška županija	-	5	251	1	6.083	6.207
GRAD:						
Požega	1	-	-	-	380	412
UKUPNO	1	22	579	5	35.846	38.057

11.3.5. Civilna Slavonija 1802. godine: strukture stanovništva²¹⁸

Tabela br. 141

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Clasificatio Masculorum: klasifikacija muške populacije						Ženska populacija	Ukupno stanovništva
	Službenici	Trgovci obrtnici	Sluge kod pl.	Kmetovi Rustici	Inkvilini	Djeca do 16 god.		
ŽUPANIJE:								
Srijemska županija	154	539	354	10.504	4.499	29.509	44.142	89.721
Virovitička županija	115	745	763	10.179	5.024	48.527	64.288	129.641
Požeška županija	102	95	237	5.228	634	27.003	32.045	65.344
GRAD:								
Požega	40	216	-	27	230	318	812	1.643
UKUPNO	411	1.595	1.354	25.938	10.387	105.357	141.287	286.349

11.3.6. Civilna Slavonija 1802. godine: vjerske strukture

Tabela br. 142

Nomina Jurisdictionum Upravna područja	Vjerske strukture: muške populacije				Ženska populacija	Ukupno stanovništva
	Katolici ²¹⁹	Protestanti ²²⁰	Pravoslavni ²²¹	Judai Židovi		
ŽUPANIJE:						
Srijemska županija	12.633	819	32.090	7	44.142	89.721
Virovitička županija	42.748	989	21.494	122	64.288	129.641
Požeška županija	18.503	3	14.767	26	32.045	65.344
GRAD:						
Požega	787	-	39	5	812	1.643
UKUPNO	74.671	1.811	68.390	160	141.287	286.349

²¹⁷ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, *Summarium, Banski spisi*, kutija LXXXIV, 1808. godina.

²¹⁸ Ukupni brojevi ponekad se ne slažu. Gdje sam mogao, to sam ispravio. Ovdje sam ostavio kako je u izvoru.

²¹⁹ **Catholicos**: Rimokatolici, koji su u velikoj većini, i Grkokatolici koji su u manjini.

²²⁰ **Augustaea Confessionis** (njih 67) i **Helvetica Confessionis** (njih 1.744).

²²¹ **Graeci non unitos Ritus** – pojam koji se redovito, sve do kraja 19. stoljeća, upotrebljava za pravoslavne.

11.4. Naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine

11.4.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine

Konskripcije 1802. i 1805. godine u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji nisu obuhvatile plemstvo i svećenstvo. Taj nedostatak možemo nadoknaditi tako da uzmemo broj plemića i svećenstva iz popisa 1785/87. godine i dodamo mu prirodni prirast stanovništva plemićkog porijekla i nešto veći broj svećenika koji je tada postojao u hrvatskim pokrajinama.

Civilna Hrvatska (Provincijal), ukupno s Ugarskim Primorjem (u izvoru: *Maritim*, Primorje), prema brojnim dokumentima i konskripciji iz 1802. godine, ima 162,40 milja² površine (prema mjerodavnim izvorima koje donose Lipszky 1808. i 1810, te Klenner 1833 i *Tafeln zur Statistik* od 1828. godine dalje, civilna Hrvatska ima 164,9 austrijskih milja² ili 172,4 geografske milje² ili 9.489,40 kilometara²), 7 gradova, 20 trgovišta, 1.723 sela, 8 zaselaka,²²² 41.687 kuća, 46.145 porodica i 380.681 stanovnika pučkoga porijekla (190.188 muškaraca i 190.493 žene). Tome valja pribrojiti broj plemića i svećenstva, njih oko 20.000 iz 1785/87. godine i njihov prirast, dakle oko 22.100 stanovnika plemićkog porijekla i veći broj svećenstva. To znači da civilna Hrvatska 1802. godine ukupno ima oko 402.781 stanovnika.

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.442 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 42 (42,44) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,66) stanovnika. U civilnoj Hrvatskoj ukupno ima 4.458 porodica više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,11 obitelji.

Vjerske strukture stanovništva: Vjersku identifikaciju ta konskripcija donosi samo za mušku populaciju. U civilnoj Hrvatskoj, prema tom *Summariumu*, ima 187.620 Katolika (*Catholicus*) i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 7 Luterana (*Augustae Confesionis*), 14 Kalvina (*Helvetia Confesionis*), 2.409 Pravoslavniha (*Graeci Ritus non Unitos*), 138 Židova (*Judai*). Ako prihvatimo da u prosjeku ima jednak broj muškaraca i žena, onda imamo ove vjerske strukture stanovništva: katolika (Rimokatolika i unijata) ima oko 380.000, Luterana ima oko 15, Kalvina oko 30, Pravoslavniha oko 5.000, a Židova oko 300. U postocima imamo ove pokazatelje: u civilnoj Hrvatskoj 1802. godine Katolika ima oko 94,83%, Luterana ima oko 0,004%, Kalvina ima oko 0,007%, Pravoslavniha ima oko 1,25%, Židova ima oko 0,075%.

Socijalne i dobne strukture stanovništva: Od muške populacije, za koje taj dokument donosi obavijesti, u civilnoj Hrvatskoj prema zvanju i zanimanju i dobu ima:

- a) 669 službenika i dostojanstvenika (*Oficiales et Honorationes*) – ili 1 (0,82)%;
- b) 2.272 trgovaca i obrtnika (*Cives et opifices*) – ili 3 (2,78)%;
- c) 4.526 sluga kod plemića (*Servi Nobilium*) – ili 6 (5,54)%;
- d) 55.172 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*) – ili 68 (67,59)%;
- e) 18.994 inkvilina (željira)²²³ i subinkvilina²²⁴ - ili 23 (23,27)%;
- f) 108.552 djece do 16 godina (*Filii Familias*).

Prema tom izvoru, 1802. godine u civilnoj Hrvatskoj muške djece do 16 godina ima više nego odraslih: muške djece ima 108.552, a odraslih muškaraca 81.633. S malim pogreškama, možemo zaključiti da toliko ima i žena, i žena/djece i žena/odraslih, jer smo upoznali da u ukupnom broju u civilnoj Hrvatskoj žena ima približno koliko i muškaraca.

Međutim, iznenađuje relativno visoki broj inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka bezemljaša. U odnosu na odrasle muškarce kmetove - koji, prema urbarijalnoj regulaciji iz 1780. godine, imaju zemljišne posjede koje im je uz visoke obaveze dao vlastelin, pa tako imaju nešto sigurniji izvor prehrane – odraslih muškaraca inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka, ima skoro 1/3, a oni nemaju stalni izvor ni zarade ni prehrane.

Ponavljam te odnose u postocima: u civilnoj Hrvatskoj odraslih muškaraca ima 81.633: od toga odraslih muškaraca kmetova ima 55.172 ili 68 (67,59)%, a odraslih muškaraca inkvilina i subinkvilina

²²² Izvori, ponavljam, donose različiti broj naselja, a napose broj sela i zaselaka. Najpouzdaniji izvori za broj naselja su Lipszky (1808. i 1810) i popis stanovništva hrvatskih pokrajina 1827/28. godine. O tome više kasnije.

²²³ **Inkvilini:** u hrvatskom feudalnom sustavu inkvilini su osobe koje na feudalnom ili gospodarevom zemljištu imaju skromnu kuću i okućnicu i nešto malo zemlje, a po zanimanju su uglavnom nadničari ili sitni seoski obrtnici.

²²⁴ **Subinkvilini** su osobe koje nemaju ni kuću ni okućnicu; to su osiromašeni seljaci nadničari. Prema tom izvoru, inkvilina i subinkvilina, koji se navode u istoj rubrici, ima relativno dosta u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

18.994 ili 23 (23,27)%. Pitanje je kod kojih seljaka (ukupno muškaraca i žena, i odraslih i djece), od tih dviju socijalnih struktura, zbog tih krajnje oskudnih uvjeta života, napose kod inkvilina i subinkvilina, ima više smrtnosti? To možemo zaključiti na temelju istraživanja matica rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba. No, to je preopširna građa. Drugi statistički izvori za vitalnost i mortalitet ljudi postat će dostupni tek od 40-tih godina a napose od sredine 19. stoljeća.

No, činjenica je da je tada, zbog tih loših uvjeta života (prehrane, stanovanja i liječničke zaštite ljudi) i slabe poljoprivredne produktivnosti prirodni prirast stanovništva bio veoma nizak. Tek kada poljoprivreda postane intenzivna i produktivnost veća, a time i bolja prehrana ljudi, kada se većina stanovništva educira za tu novu privredu i nov način prehrane i stanovanja, tek tada je i prirast stanovništva veći. Sve to dolazi vrlo, vrlo sporo: ništa se nije tako sporo razvijalo, a time i sporo mijenjao tradicionalni svijet, kao civilizacija stanovanja (gradnja kuća prikladnih i udobnih za stanovanje ljudi) i civilizacija prehrane i higijenske/liječničke zaštite i obrazovanja stanovništva uopće.

Stanovnici grada i sela: Ukupno ima 29.623 ili 7,78% stanovnika gradova (trgovci, obrtnici, činovnici, dio plemstva) i 351.058 ili 92,22% stanovnika sela i malih trgovišta, uglavnom kmetova i inkvilina. *Summary* ne spominje druga zanimanja.

Plemstvo i svećenstvo: Plemstvo i svećenstvo nije bilo obuhvaćeno konskripcijama u Provincijalu ni 1802. ni 1805. godine. Pa ipak, broj plemstva možemo izračunati na temelju popisa plemstva iz 1785/87. godine. Prema popisu plemstva, koji sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, koji je proveden uoči popisa stanovništva 1785/87. godine, u hrvatskom i slavonskom Provincijalu ima slijedeći broj plemića-muškaraca:

- a) Srijemska županija ima 55 plemića,
- b) Virovitička županija ima 150 plemića,
- c) Požeška županija ima 100 plemića,
- d) Križevačka županija ima 2.576 plemića,
- e) Varaždinska županija ima 611 plemića,
- f) Zagrebačka županija ima 5.759 plemića i
- g) Severinska županija ima 513 plemića.
- h) **Ukupno** u Hrvatskoj i Slavoniji ima 9.764 plemića muške populacije.²²⁵

Ako tome dodamo u prosjeku jednak broj žena, onda imamo oko 20.000 stanovnika plemićkog porijekla. Najveći ih je broj u civilnoj Hrvatskoj: 8.959 plemića-muškaraca (u križevačkoj, varaždinskoj, zagrebačkoj i severinskoj županiji). Prema tome, s jednakim brojem žena, u civilnoj Hrvatskoj je uoči jozefinskog popisa stanovništva 1785/87. godine bilo oko 18.000 stanovnika plemićkog porijekla. Ako računamo i prirodni prirast stanovništva, onda 1802. godine u civilnoj Hrvatskoj ima oko 20.000 stanovnika plemićkog porijekla, a svećenstva oko 2.000. Ukupno, u civilnoj Hrvatskoj 1802. godine plemstva i svećenstva ima oko 22.100. To plemstvo u Hrvatskoj, u većini, uglavnom je siromašno.

Od toga u hrvatskim županijama:

- a) *Zagrebačka županija* ima 98 milja² (izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 103,3 austrijske ili 108,0 geografske milje² ili 5.944,54 kilometara²), 2 grada, 12 trgovišta, 964 sela, 4 predija ili zaselka, ukupno ima 982 naselja,²²⁶ te 17.930 kuća, 19.380 porodica i 182.146 stanovnika (91.766 muškarca i 90.380 žene).
 - a. Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17. godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima 178 službenika i dostojanstvenika, 270 trgovaca i obrtnika, 2.369 sluga kod plemstva, 30.512 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 10.487 inkvilina i subinkvilina, te 47.950 djece do 16 godina; ima oko 12.000 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom siromašnih i oko 500 svećenika.
 - b. Stanovnici grada i sela: u gradovima Zagrebu i Karlovcu ukupno živi 6.197 ili 3 (3,29)% stanovnika, a na selu 182.146 ili 97 (96,71)% stanovnika.
 - c. Vjerske strukture stanovništva: ima 91.044 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, 2 Luterana, 1 Kalvin, 707 Pravoslavni i 14 Židova.

²²⁵ Banski spisi, Kutija LXXXV, 1809. godina.

²²⁶ Broj naselja u Zagrebačkoj županiji je veći, ali, kako ćemo vidjeti, i karakter tih naselja. O tome više kasnije.

- d. Gradovi:
- i. **Zagreb** ima 510 kuća, 764 porodica i 2.973 stanovnika (1.435 muškaraca i 1.538 žena), te 94 službenika i dostojanstvenika, 258 trgovaca i obrtnika, 2 sluge kod plemića, 655 inkvilina i subinkvilina, te 426 djece do 16 godina starosti; prema vjeroispovijesti, ima 1.332 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, 1 Luteran, 1 Kalvin, 70 Pravoslavni i 30 Židova;
 - ii. **Karlovac** ima 504 kuće, 881 porodica i 3.224 stanovnika (1.497 muškaraca i 1.727 žena), te 23 službenika i dostojanstvenika, 445 trgovca i obrtnika, 13 sluga kod plemića, 547 inkvilina i subinkvilina i 469 djece do 16 godina, te 1.328 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, 2 Kalvina, 163 Pravoslavna i 3 Židova.
- e. **Ukupno - s gradovima, Zagrebačka županija 1802. godine ima:** 2 grada (Zagreb i Karlovac), 12 trgovišta, 964 sela, 18.944 kuće, 21.025 porodica, 188.343 stanovnika (94.686 muškaraca i 93.657 žena); ima 1.029 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,27%, a žena ima 49,73%. Od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 292 službenika i dostojanstvenika, 973 trgovca i obrtnika, 2.384 sluga kod plemića, 30.512 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 11.689 inkvilina i subinkvilina i 48.845 djece do 16 godina. Od muške populacije prema vjeroispovijesti ima: 93.704 Katolika (*Catholicus*) muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, te 3 Luterana, 4 Kalvina, 940 Pravoslavni (Graeci Ritus non Unitos) i 45 Židova.
- f. **Ukupno - prostor i gustoća stanovnika:** U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.823 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32 (31,68) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,94) stanovnika. Ima 2.081 porodica više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,11 porodica.
- b) **Varaždinska županija** ima 34,20 milja² (izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 32,7 austrijskih ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,76 kilometara²), 1 grad, 3 trgovišta, 443 sela, 10.207 kuća, 11.197 porodica i 98.254 stanovnika (49.179 muškaraca i 49.075 žena).
- a. **Socijalne i dobne strukture stanovništva:** od muške populacije iznad 17. godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 120 službenika i dostojanstvenika, 268 trgovaca i obrtnika, 1.480 sluga kod plemstva, 15.676 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 2.911 inkvilina i subinkvilina, 28.724 djece do 16 godina; ima oko 1.600 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom veoma siromašnih, te oko 120 svećenika.
 - b. **Stanovnici grada i sela:** u gradu Varaždinu živi 4.362 ili 4 (4,25)% stanovnika, a na selu i u malim trgovištima 98.254 ili 96 (95,75)% stanovništva.
 - c. **Vjerske strukture stanovništva:** ima 49.158 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena Katolkinja (većina stanovnika), 4 Pravoslavna i 17 Židova.
- d. Grad:
- i. **Varaždin** ima 749 kuća, 1.083 porodice i 4.362 stanovnika (2.125 muškaraca i 2.237 žena), te 36 službenika i dostojanstvenika, 279 trgovaca i obrtnika, 0 sluge kod plemića, 72 odrasla seljaka (*Rustika*), 1.024 inkvilina i subinkvilina i 714 djece do 16 godina, te 2.067 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja (većina stanovnika), 9 Pravoslavni i 49 Židova.
- e. **Ukupno - s gradom (Varaždinom), ta županija 1802. godine ima:** 1 grad, 3 trgovišta, 443 sela, 10.948 kuće, 12.280 porodica, 102.616 stanovnika (51.334 muškaraca i 51.282 žene). Ovdje je minimalna razlika u broju muškaraca i žena. Od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 158 službenika i dostojanstvenika, 547 trgovca i obrtnika, 1.480 sluga kod plemića, 15.748 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 3.935 inkvilina i subinkvilina i 29.438 djece do 16 godina. Od muške populacije prema vjeri ima: 51.225 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, te 13 Pravoslavni (Graeci Ritus non Unitos) i 66 Židova.
- f. **Ukupno - prostor i gustoća stanovnika:** U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.138 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 55 (54,53) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,37) stanovnika. Ima 1.332 porodice više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,12 porodica.
- c) **Križevačka županija 1802. godine** ima 30,20 milja² (izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,09 kilometara²), 2 grada, 1 trgovište, 266 sela, 4 predija (zaselka), 5.486 kuća, 5.746 porodica i 56.962 stanovnika (28.431 muškarac i 28.531 žena).

- a. Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17. godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 34 službenika i dostojanstvenika, 13 trgovaca i obrtnika, 562 sluga kod plemstva, 5.099 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 1.076 inkvilina i subinkvilina, te 21.647 djece do 16 godina; ima oko 6.000 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom siromašnih, te oko 100 svećenika.
- b. Stanovnici grada i sela: u gradovima Križevcima i Koprivnici ukupno živi 4.604 ili 7 (7,48)% stanovnika, a na selu 56.962 ili 93 (92,52)% stanovnika.
- c. Vjerske strukture stanovništva: ima 27.073 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, 2 Luterana, 3 Kalvina, 1.335 Pravoslavnih i 18 Židova.
- d. Gradovi:
 - i. **Križevci**: imaju 302 kuće, 313 porodice i 1.478 stanovnika (729 muškaraca i 749 žena), te 18 službenika i dostojanstvenika, 153 trgovaca i obrtnika, 0 sluga kod plemića, 0 odrasla seljaka kmetova, 229 inkvilina i subinkvilina, te 329 djece do 16 godina; ima 719 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja (većina stanovnika), te 9 Pravoslavnih i 1 Židova.
 - ii. **Koprivnica**: ima 742 kuće, 727 porodica i 3.126 stanovnika (1.540 muškaraca i 1.586 žena), te 12 službenika i dostojanstvenika, 200 trgovaca i obrtnika, 1 slugu kod plemića, 3 odrasla seljaka kmeta (*Rustika*), 531 inkvilina i subinkvilina, te 793 djece do 16 godina; ima 1.479 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, te 56 Pravoslavnih i 5 Židova.
- e. **Ukupno - s gradovima (Križevcima i Koprivnicom), ta županija 1802. godine ima**: 2 grada, 1 trgovište, 266 sela, 4 predija (zaselaka), 6.530 kuća, 6.786 Porodica, 61.566 stanovnika (30.700 muškaraca i 30.866 žene); od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 64 službenika i dostojanstvenika, 348 trgovca i obrtnika, 563 sluga kod plemića, 5.102 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 1.836 inkvilina i subinkvilina, te 22.769 djece do 16 godina; od muške populacije prema vjeri ima: 29.271 muškarac Katolik i u prosjeku toliko žena Katolkinja, te 2 Luterana, 3 Kalvina, 1.400 Pravoslavnih (Graeci Ritus non unionum) i 14 Židova. U postocima: Katolika ima 95 (95,06)%, Pravoslavnih (Graeci Ritus non unionum) ima 5 (4,87)%, a Židova i Protestanata ukupno 0,07%. Prema tome, većina stanovnika su Rimokatolici i, kako ćemo kasnije vidjeti, veoma mali broj Unijata.
- f. **Ukupno - prostor i gustoća stanovnika**: U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.130 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 37 (37,02) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,43) stanovnika. Ima 256 porodica više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,04 porodice.

11.4.2. Naselja i stanovništvo Ugarskog Primorja 1802. godine

Ugarsko Primorje (*Maritim, Ungarische Küstenland, Primorje*) 1802. godine ima 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara², te 2 grada, 2 trgovišta, 23 sela, 2.614 kuća, 2.616 porodica i 13.696 stanovnika (6.846 muškaraca i 6.850 žena).

- a) Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 5 službenika i dostojanstvenika, 5 trgovaca i obrtnika, 10 sluga kod plemića, 2.625 kmetova, 68 inkvilina i subinkvilina i 4.133 djece do 16 godina.
- b) Stanovnici grada i sela: u gradovima Rijeci i Bakru, točnije na njihovu upravnom području, koja uključuju i 27 sela, ukupno živi 14.460 stanovnika ili 51,36% stanovnika Primorja, a na selu 48,64% stanovnika. Prema tome, u ta dva grada živi znatno manje stanovništva: početkom 19. stoljeća Rijeka broji oko 2.100, a Bakar oko 1.800 stanovnika.
- c) Vjerske strukture stanovništva: ima 6.846 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena Katolkinja i 2 Luterana.
- d) Gradovi:
 - a. **Rijeka**, i riječko upravno područje, ima 1 grad, 13 sela, 859 kuća, 1.622 porodica i 6.655 stanovnika (2.875 muškaraca i 3.780 žena); od muške populacije iznad 17 godina ima 112 službenika i dostojanstvenika, 296 trgovaca i obrtnika, 48 slugu kod plemića, 212 odraslih seljaka

- kmetova (*Rustika*), 740 inkvilina i subinkvilina i 1.467 djece do 16 godina. Prema vjeroispovijedi: ima 2.813 Katolika muškaraca i u prosjeku isto toliko žena, te 4 Kalvina, 55 Pravoslavna i 3 Židova.
- b. **Bakar**, i bakarsko upravno područje, ima 1 grad, 2 trgovišta, 14 sela, 1.784 kuće, 1.816 porodica i 7.805 stanovnika (3.765 muškaraca i 4.040 žena); od muške populacije iznad 17 godina ima 37 službenika i dostojanstvenika, 85 trgovaca i obrtnika, 41 slugu kod plemića, 973 odrasla seljaka kmeta (*Rustika*), 726 inkvilina i subinkvilina i 1.903 djece do 16. godina. Prema vjeroispovijedi: ima 3.761 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena-katolkinja, 3 kalvina i 1 pravoslavni.
- e) **Ukupno - s gradovima (Rijekom i Bakrom i njihovim upravnim područjima)** – Ugarsko Primorje 1802. godine ima: 2 grada, 4 trgovišta, 50 sela, 5.257 kuća, 6.054 porodica i 28.156 stanovnika (13.486 muškaraca i 14.670 žena). Od muške populacije iznad 17 godine ima 154 službenika i dostojanstvenika, 386 trgovaca i obrtnika, 99 slugu kod plemića, 3.810 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 1.534 inkvilina i subinkvilina, te 7.503 djece do 16 godina. Prema vjeroispovijesti: ima 13.420 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena, 57 Pravoslavna, 9 Protestanta i 3 Židova. Katolika ima 28.018 ili 99,51%, Pravoslavni 114 ili 0,40%, Protestanata 18 ili 0,064% i Židova 6 ili 0,021%.
- f) **Ukupno – prostor i gustoća stanovnika:** u Ugarskom Primorju na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.541 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 79 (78,91) stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 5 (5,36) stanovnika. Ima 797 porodica više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,15 porodica.

Istra (Istrianer Kreis) 1802. godine ima 86,2 austrijske milje² ili 90,1 geografsku milju² ili 4.960,5 kilometara², 11 gradova, 8 trgovišta 139 sela, 17.167 kuća i 95.532 stanovnika. Na jednu austrijsku milju² prosječno živi 1.108 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 19 (19,26) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6 (5,56) stanovnika.

11.4.3. Naselja i stanovništvo civilna Slavonija 1802. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal) prema dokumentima i konskripciji iz 1802. godine ima 172 milje² površine (izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: civilna Slavonija ima 164,8 austrijskih ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,65 kilometara²), 1 grad, 22 trgovišta, 579 sela, 5 zaselaka,²²⁷ 35.846 kuća, 38.057 porodica i 286.349 stanovnika pučkoga porijekla (145.062 muškarca i 141.287 žena). Tome valja pribrojiti broj plemića i svećenstva iz 1785/87. godine i prirodni prirast stanovništva: sada dakle oko 1.200 stanovnika plemićkog porijekla i povećanje broja svećenstva, ukupno oko 1.519 stanovnika plemićkog porijekla i svećenstva. To znači da civilna Slavonija 1802. godine ukupno ima oko 287.868 stanovnika.

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.745 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 30 (30,32) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (8,02) stanovnika. U civilnoj Hrvatskoj ukupno ima 2.211 porodica više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,06 porodica.

Vjerske strukture stanovništva: Vjersku identifikaciju ta konskripcija donosi, kako je rečeno, samo za mušku populaciju. U civilnoj Slavoniji, prema tom *Summariumu*, ima 74.671 muškarac Katolik (Catholicus) i u prosjeku toliko žena Katolkinja, 97 Luterana (Augustae Confesionis), 1.744 Kalvina (Helvetia Confesionis), 68.390 pravoslavni vjernika (Graeci Ritus non Unitos), 160 Židova. Ako prihvatimo da, prema statističkom prosjeku, ima jednak broj muškaraca i žena, onda imamo slijedeće vjerske strukture stanovništva: Katolika (većina Rimokatolika i veoma malo Unijata) ima oko 150.000, Pravoslavni ima oko 136.000, Luterana ima oko 200, Kalvina oko 2.500, a Židova oko 300. U postocima imamo ove pokazatelje: u civilnoj Slavoniji 1802. godine Katolika ima oko 52 (52,21)%, Pravoslavni ima oko 47 (47,34)%, Luterana ima oko 0,07%, Kalvina ima oko 0,87%, Židova ima oko 0,10%.

²²⁷ Izvori donose različiti broj naselja i u Slavoniji. Najpouzdaniji izvori za broj naselja na hrvatskom prostoru su Lipszky (1808 i 1810) i popis stanovništva hrvatskih pokrajina 1827/28. godine. O tome kasnije.

Socijalne i dobne strukture stanovništva: Od muške populacije iznad 17 godina, za koje taj dokument donosi obavijesti, u civilnoj Slavoniji prema zvanju i zanimanju ima:

- a) 411 službenika i dostojanstvenika (Oficiales et Honorationes) – ili 1 (1,35)%;
- b) 1.595 trgovaca i obrtnika (Cives et opifices: građana i radnika) – ili 4 (4,07)%;
- c) 1.354 sluga kod plemića (Servi Nobilium) – ili 3 (3,41)%;
- d) 25.938 odraslih seljaka kmetova (Rustika) – ili 65 (65,33)%;
- e) 10.387 inkvilina (željira) i subinkvilina – ili 26 (26,16)%;
- f) 105.357 djece do 16 godina (Filii Familias).

Prema tom izvoru, 1802. godine u civilnoj Slavoniji, kao i u civilnoj Hrvatskoj, muške djece do 16 godina ima više nego odraslih: muške djece ima 105.357, a odraslih muškaraca 39.685. Mogli bismo zaključiti da toliko približno ima i žena - žena/djece i žena/odraslih - jer smo upoznali da u ukupnom broju u civilnoj Slavoniji žena ima nešto manje nego muškaraca. Nema sumnje da je to stanje, u kojem je znatno više djece nego odraslih, roditeljima stvaralo silne probleme u odgoju i prehrani njihove djece, a time i održavanju njihova života. U tom je razdoblju, zbog tih stanja i odnosa, smrtnost djece bila velika, a prirast stanovništva niska.

Uz to, i ovdje iznenađuje visoki broj inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka bez posjeda. U odnosu na odrasle muškarce kmetove – koji, kako je rečeno, prema urbarijalnoj regulaciji iz 1780. godine, imaju zemljišni posjed koji im daje feudalac, dakako uz visoke namete, a to je ipak bio relativno siguran izvor rada i prehrane – odraslih muškaraca inkvilina i subinkvilina, osiromašenih seljaka bez posjeda, ima mnogo, a oni nemaju stalni izvor ni zarade ni prehrane. Ponovimo ovdje te odnose u postocima. Kako smo upoznali, u civilnoj Slavoniji ima 39.705 odraslih muškaraca, a od toga: odraslih muškaraca-kmetova ima 25.938 ili 65%, a odraslih muškaraca-inkvilina ima 10.387 ili 26%. Pitanje je kod kojih seljaka (muškaraca i žena) od tih dviju socijalnih struktura, napose zbog tih oskudnih uvjeta života koji imaju inkvilini, ima više smrtnosti? Ali nam izvorna građa i ovdje ne dopušta da o tome nešto više zaključimo.

Stanovnici grada i sela: u gradu Požegi živi 1.643 ili 0,57% stanovnika (trgovci, obrtnici, činovnici) i oko 287.300 ili 99 (99,43)% stanovnika sela i malih trgovišta. *Summarium* ne spominje i druga zanimanja: ni liječnike, ni advokate, ni književnike niti bilo koje druge.

Plemstvo i svećenstvo: Plemstvo i svećenstvo nije bilo obuhvaćeno konskripcijama u Provincijalu ni 1802. niti 1805. godine. Pa ipak, broj plemstva možemo izračunati na temelju popisa plemstva iz 1785/87. godine. Kako je rečeno, prema popisu plemstva, koji smo pronašli u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu,²²⁸ koji je proveden uoči popisa stanovništva 1785/87. godine, u hrvatskom i slavenskom Provincijalu ima slijedeći broj plemića-muškaraca:

- a) Srijemska županija ima 55 plemića,
- b) Virovitička županija ima 150 plemića,
- c) Požeška županija ima 100 plemića,
- d) Križevačka županija ima 2.576 plemića,
- e) Varaždinska županija ima 611 plemića,
- f) Zagrebačka županija ima 5.759 plemića i
- g) Severinska županija ima 513 plemića.
- h) Ukupno u Hrvatskoj i Slavoniji ima 9.764 plemića muške populacije.

Ako tome dodamo u prosjeku jednak broj žena, onda imamo oko 20.000 stanovnika plemićkog porijekla. Najveći ih je broj u civilnoj Hrvatskoj: 8.959 plemića-muškaraca. Prema tome, u prosjeku s jednakim brojem žena, u civilnoj Slavoniji je uoči jozefinskog popisa stanovništva 1785/87. godine bilo oko 300 stanovnika plemićkog porijekla: u srijemskoj, virovitičkoj i požeškoj županiji. Ako računamo i prirodni prirast tog plemićkog stanovništva, onda 1802. godine u civilnoj Slavoniji ima oko 450 stanovnika muškaraca plemićkog porijekla, a svećenstva oko 320. Ukupno, u civilnoj Slavoniji 1802. godine plemstva (muškaraca i žena) i svećenstva ima oko 1.200. To plemstvo u Slavoniji uglavnom je siromašno.

²²⁸ Banski spisi, Kutija LXXXV, 1809. godina.

- a) *Srijemska županija* ima 43 milje² (izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,18 kilometara²), 8 trgovišta, 91 selo, te 14.234 kuće, 14.959 porodica i 89.721 stanovnika (45.579 muškaraca i 44.142 žene).
- Socijalne i dobne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima 154 službenika i dostojanstvenika, 539 trgovaca i obrtnika, 354 sluga kod plemstva, 10.504 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 4.499 inkvilina i subinkvilina, te 29.509 djece do 16 godina; ima oko 150 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom veoma siromašnih, te oko 100 svećenika.
 - Stanovnici trgovišta i sela: stanovništvo županije žive na selu i u malim trgovištima.
 - Vjerske strukture stanovništva: ima 12.633 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, 55 Luterana, 764 Kalvina, 32.090 Pravoslavanih i 7 Židova.
 - Prostor i gustoća stanovnika: U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.162 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38 (37,57) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6 (6,30) stanovnika. Ima 725 porodica više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,05 porodica.
- b) *Virovitička županija* ima 83 milja² (izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 80,1 austrijska milja² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara²), 9 trgovišta, 237 sela, 4 predija, 15.149 kuća, 16.479 porodica i 129.641 stanovnika (65.353 muškarca i 64.288 žena).
- Socijalne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 115 službenika i dostojanstvenika, 745 trgovaca i obrtnika, 763 sluga kod plemstva, 10.179 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 5.024 inkvilina i subinkvilina, te 48.527 djece do 16 godina; ima oko 400 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom veoma siromašnih, te oko 130 svećenika.
 - Stanovnici trgovišta i sela: stanovništvo županije žive na selu i u malim trgovištima.
 - Vjerske strukture stanovništva: ima 42.748 Katolika muškaraca i u prosjeku toliko žena Katolkinja (većina stanovnika), 21.494 Pravoslavanih (Graeci Ritus non Unitos), 12 Luterana, 977 Kalvina i 122 Židova.
 - Prostor i gustoća stanovnika: U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.618 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (28,12) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (8,56) stanovnika. Ima 1.330 porodica više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,09 porodica.
- c) *Požeška županija* 1802. godine ima 45 milja² (izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,01 kilometar²), 1 grada, 5 trgovišta, 251 selo, 1 predij (zaselak), 6.083 kuće, 6.207 porodica i 65.344 stanovnika (33.299 muškaraca i 32.045 žena).
- Socijalne strukture stanovništva: od muške populacije iznad 17. godina, prema zvanju i zanimanju u toj županiji ima: 102 službenika i dostojanstvenika, 95 trgovaca i obrtnika, 237 sluga kod plemstva, 5.228 odraslih seljaka kmetova (*Rustika*), 634 inkvilina i subinkvilina, te 27.003 djece do 16 godina; ima oko 300 stanovnika plemićkog porijekla, uglavnom veoma siromašnih, te oko 100 svećenika.
 - Stanovnici grada i sela: u gradu Požegi ukupno živi 1.643 ili 2 (2,45)% stanovnika, a na selu i u 5 malih trgovišta 65.344 ili 98 (97,55)% stanovnika.
 - Vjerske strukture stanovništva: ima 18.503 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja, 0 Luterana, 3 Kalvina, 14.767 Pravoslavanih i 26 Židova.
 - Grad:
 - Požega** ima 380 kuća, 412 porodica i 1.643 stanovnika (831 muškarac i 812 žena), te 40 službenika i dostojanstvenika, 216 trgovaca i obrtnika, 0 sluga kod plemića, 27 odraslih seljaka kmetova, 230 inkvilina i subinkvilina i 318 djece do 16 godina; ima 787 Katolika muškarca i u prosjeku toliko žena Katolkinja (većina stanovnika), 39 Pravoslavanih i 11 Židova.
 - Ukupno - s gradom (Požegom), ta županija 1802. godine ima**: 1 grada, 5 trgovišta, 251 selo, 1 predij (zaselak), 6.463 kuće, 6.619 porodica, 66.987 stanovnika (34.130 muškaraca i 32.857 žena); od muške populacije iznad 17 godina, prema zvanju i zanimanju, ima: 142 službenika i dostojanstvenika, 311 trgovca i obrtnika, 237 sluga kod plemića, 5.255 odraslih seljaka (*Rustika*), 864 inkvilina i subinkvilina i 27.321 dijete do 16 godina; od muške populacije prema vjeri ima: 19.290 Katolika muškaraca i u prosjeku isto toliko žena Katolkinja, te 3 Kalvina, 14.806 Pravoslavanih (Graeci Ritus non Unitos) i u prosjeku toliko žena Pravoslavanih, i 37 Židova.
 - Ukupno - prostor i gustoća stanovnika**: U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.551 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 27 (26,95) stanovnika. Na jednu

kuću prosječno dolazi 10 (10,36) stanovnika. Ima 156 porodica više nego kuća: na jednu kuću dolazi 1,02 porodica.

11.5. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine

Popis stanovništva 1802. godine obavljen je i u Vojnoj krajini i zatim se ponovio 1807. godine. O tom popisu stanovništva, na temelju izvorne građe, pisalo je više autora početkom 19. stoljeća. O tome je najopsežnije pisao Johann Andréas Demian.²²⁹ Taj popis, kao i onaj iz 1785/87. godine, veoma je bogat podacima. Nije riječ samo o popisu stanovništva, nije dakle riječ samo o demografiji, već i o popisu mnogih pojava. Ti popisi sadrže: podatke o površinama, temperaturi i klimi, broju stanovništva, o njihovom socijalnom položaju, o privredi, školstvu, svećenstvu i crkvi, upravi i političkom ustrojstvu itd. Kako je rečeno, to su sjajni podaci za sve zemlje Habsburške monarhije, pa i za povijest hrvatskih pokrajina, koji su slabo iskorišteni.

Vojna Hrvatska (Kroatische Militär-Gränze) 1802. godine („nach der Konscription vom Jahre 1802“) ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara² površine (izvori: Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833. i *Tafeln zur Statistik* 1828-50), 5 trgovišta, 6 gradova²³⁰ ili 6 vojnih komuniteta, 376.180 stanovnika (187.992 muškarca i 188.188 žena), 38.075 kuća i 40.959 porodica. Ima 196 žena više nego muškaraca: muškaraca ima 49,97%, a žena ima 50,03%. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,88) stanovnika. Ima 2.884 porodica više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,08 porodica. Nema podataka o broju obitelji.²³¹

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) *Karlovački Generalat* 1802. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), ima 182.733 stanovnika (92.524 muškarca i 90.209 žena), 17.235 kuća, 19.191 porodicu, 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Karlobag i Senj), 3 trgovišta (Gospić, Ogulin i Otočac) i 610 sela. Ima 2.315 muškaraca više nego žena: muškaraca ima 50,63%, a žena ima 49,37%. Na jednu kuću prosječno dolazi 11 (10,6) stanovnika. Ima 1.956 porodica više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,11 porodica. Od toga u Regimentima:
 - a. Lički Regiment ima 45,4 austrijske milje² ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 49.024 stanovnika (25.395 muškaraca i 23.629 žena). Do 16 godina starosti ima 11.056 djece. Ima 4.674 poluinvalida i 1.958 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Gospić), 1 grad ili 1 vojni komunitet (Karlobag), 104 sela, te 4.378 kuća. Prema vjeroispovijedi, ima 15.947 Katolika i 32.492 pripadnika Grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
 - b. Otočki Regiment ima 48,4 austrijske milje² ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 45.395 stanovnika (22.764 muškarca i 22.631 žena). Do 16 godina starosti ima 10.441 djece. Ima 4.620 poluinvalida i 1.987 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Otočac), 1 grad ili 1 vojni komunitet (Senj), 83 sela, te 4.023 kuće. Prema vjeroispovijedi, ima 26.960 Katolika i 18.435 pripadnika Grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
 - c. Ogulinski Regiment ima 44,0 austrijskih ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 41.961 stanovnika (20.971 muškarac i 20.990 žena). Do 16 godina starosti ima 9.676 djece. Ima 3.274 poluinvalida i 1.555 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Ogulin), 105 sela, te 4.346 kuća. Ima 22.113 Katolika i 19.848 pripadnika Grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).

²²⁹ Demian (1806, 1807, 1810).

²³⁰ Neki autori (Lipszky, Demian, Hietzinger i drugi) vojne komunitete ne navode kao gradove. Međutim, *Tafeln zur Statistik*, koji objavljuje podatke službenog/državnog centralnog statističkog ureda u Beču, od samog početka vojnim komunitetima daje status gradova. Zato ovdje vojne komunitete ujedno navodim i kao gradove.

²³¹ Liechtenstern (1800. i 1820); Demian (1806, 54-60).

- d. Slunjski Regiment ima 25,5 austrijskih milja² ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara² (izvori: Lipsky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 42.614 stanovnika (21.582 muškarca i 21.032 žena). Do 16 godina starosti ima 9.436 djece. Ima 2.957 poluinvalida i 1.628 potpunih invalida. Ima 318 sela i 3.825 kuća. Ima 16.577 Katolika i 21.806 pripadnika Grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
- e. Vojni komuniteti i gradovi:
- i. **Senj** ima 479 kuća i 2.744 stanovnika (1.324 muškarca i 1.420 žena);
 - ii. **Karlobag** ima 184 kuće i 995 stanovnika (488 muškarac i 507 žena).
- b) *Varaždinski Generalat* 1802. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 1 trgovište (Cirkveno), 361 selo, 101.902 stanovnika (50.363 muškarca i 51.539 žena), 10.581 kuću i 10.955 porodica. Ima 1.176 žena više nego muškaraca: muškaraca ima 49,42% a žena ima 50,58%. Na jednu kuću prosječno dolazi 10 (9,63) stanovnika. Ima 374 porodice više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,04 porodice. Od toga u Regimentima:
- a. Križevački Regiment ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 grad ili 1 vojni komunitet (Ivanić), 1 trgovište (Cirkveno), 188 sela, 4.248 kuća i 50.552 stanovnika (24.803 muškarca i 25.749 žena).
 - b. Đurđevački Regiment ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,2 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 grad ili 1 vojni komunitet (Bjelovar), 173 sela, 5.946 kuća i 49.895 stanovnika (24.909 muškaraca i 24.986 žena).
- c. Vojni komuniteti gradovi:
- i. **Bjelovar** ima 233 kuće i 804 stanovnika (322 muškarca i 482 žene);
 - ii. **Ivanić** ima 154 kuće i 651 stanovnika (329 muškaraca i 322 žene).
- c) *Banska Granica* 1802. godine ima 47,8 austrijske milje² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 trgovište (Glina), 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 1 trgovište (Glina), 269 sela, 10.259 kuća, 10.813 porodica i 91.545 stanovnika (45.105 muškaraca i 46.440 žena), 10.259 kuća i 10.813 porodica. Ima 1.335 žena više nego muškaraca: muškaraca ima 49,27%, a žena ima 50,73%. Na jednu kuću prosječno dolazi 9 (8,92) stanovnika. Ima 554 obitelji više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,05 porodica. Od toga u Regimentima:
- a. Prvi Banski Regiment ima 24,2 austrijske ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometara² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*) i 44.537 stanovnika (21.773 muškarca i 22.764 žene). Do 16 godina starosti ima 11.422 djece. Ima 5.238 poluinvalida i 2.554 potpunih invalida. Ima 1 trgovište (Glina), 130 sela, te 4.607 kuća. Prema vjeroispovijesti, ima 14.509 Rimokatolika i 29.722 pripadnika Grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
 - b. Drugi Banski Regiment ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometar² površine (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*) i 44.103 stanovnika (21.877 muškaraca i 22.226 žena). Do 16 godina starosti ima 9.841 dijete. Ima 4.946 poluinvalida i 3.833 potpunih invalida. Ima 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 139 sela i 4.960 kuća. Prema vjeroispovijedi, ima 13.565 Katolika i 30.538 pripadnika Grko-istočne vjere (*Graeci Ritus non Unitos*).
- c. Vojni komuniteti i gradovi:
- i. **Petrinja** ima 432 kuće i 1.888 stanovnika (953 muškarca i 935 žena);
 - ii. **Kostajnica** ima 260 kuća i 1.017 stanovnika (502 muškarca i 515 žena).

Vojna Slavonija (Slavonische Militär-Gränze) 1802. godine („nach der Konscription vom Jahre 1802“), bez Tschalkisten Distrikta, ima 117,6 austrijskih ili 123,0 geografskih milja² ili 6.767,5 kilometara² (izvori: Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833 i *Tafeln zur Statistik* 1828-50), 3 grada ili 3 vojna komuniteta (Petrovaradin, Karlovci i Semlin/Zemun), 4 trgovišta (N. Gradiška, Sl. Brod, Vinkovci, Mitrovica), 3 tvrđave (St. Gradiška, Sl. Brod, Petrovaradin), 22.805 kuća, 27.638 porodica, 300 sela i 189.208 stanovnika (95.751 muškarca i 93.457 žena). Do 16 godina starosti ima 33.477 djece. Ima 2.294 muškarca više nego žena: muškaraca ima 50,61%, a žena 49,39%. Na jednu kuću prosječno dolazi 8 (8,30) stanovnika. Ima 4.833 porodice više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,21 porodica.

Od toga u Regimentima:

- a) Gradiški Regiment ima 29,1 austrijsku milju² ili 30,4 geografske milje² ili 1.674,6 kilometara² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 1 trgovište (N. Gradiška), 1 tvrđavu (St. Gradiška), 136 sela, 5.222 kuće i 50.581 stanovnika (25.393 muškarca i 25.188 žena), te 10.268 djece.
- b) Brodski Regiment ima 34,4 austrijske ili 36,0 geografskih milja² ili 1.979,6 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 2 trgovišta (Sl. Brod i Vinkovci), 1 tvrđavu (Sl. Brod), 95 sela, 5.952 kuće i 57.034 stanovnika (28.665 muškaraca i 28.369 žena), te 10.080 djece.
- c) Petrovaradinski Regiment ima 54,1 austrijsku ili 56,6 geografskih milja² ili 3.113,3 kilometara² (izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*), 3 grada ili 3 vojna komuniteta (Petrovaradin, Karlovci i Semlin), 1 trgovište (Mitrovica), 1 tvrđavu (Petrovaradin), 8.318 kuća, 69 sela i 66.237 stanovnika (33.523 muškarca i 32.714 žene), te 13.129 djece.
- d) Vojni komuniteti i gradovi:
 - a. **Semlin** (Zemun) ima 1.520 kuća i 7.089 stanovnika (3.811 muškarca i 3.278 žena);
 - b. **Karlovci** imaju 970 kuća i 4.745 stanovnika (2.536 muškaraca i 2.209 žena);
 - c. **Petrovaradin** ima 1 selo, 823 kuće i 3.522 stanovnika (1.823 muškarca i 1.699 žena).

11.6. Komparacije: Naselja i stanovništvo Vojne krajine

Usporedimo statističke podatke o naseljima i stanovništvu Vojne krajine iz kraja 18. stoljeća s podacima o tome koje donosi konskripcija iz 1802. godine.

11.6.1. Naselja i stanovništvo Vojne krajine krajem 18. stoljeća

Tabela br. 143

Vojna krajina 1799. godine	Grad	Vojni komu- nitet	Trgo- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna HRVATSKA	6	6	5	1.240	38.062	363.726	275,6	15.859,8
Vojna SLAVONIJA	3	3	5	299	22.189	187.454	117,6	6.767,5
Ukupno Vojna krajina	9	9	10	1.539	60.251	551.180	393,2	22.627,3

11.6.2. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine

Tabela br. 144

Vojna Krajina 1802. godine	Grad	Vojni komu- nitet	Trgo- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Milje ²	
							austrijske	geograf.
Vojna Hrvatska	6	6	5	1.242	38.075	376.180	275,6	288,1
Vojna Slavonija	3	3	4	300	22.805	189.208	117,6	123,0
Ukupno Vojna krajina	9	9	9	1.542	60.880	565.388	393,2	411,1

Kako vidimo, broj naselja malo se promijenio, iako postoji nelogičnost u broju trgovišta u vojnoj Slavoniji. Promijenili su se podaci o broju kuća i stanovništva, ali i o broju porodica. Prema tim izvorima, u vojnoj Hrvatskoj je prirast iznosio 12.454 stanovnika, a u vojnoj Slavoniji 1.754 stanovnika. Ukupni prirast u Vojnoj krajini iznosio je 14.208 stanovnika. Toličke razlike u prirastu stanovništva u hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini nisu logične. Te podatke nije lako objasniti. Ovdje ih donosim onako kako ih nalazim u izvorima. Moguće je da se radi o različitoj metodologiji računanja broja prisutnih i odsutnih stanovnika u vojnim komunitetima.

11.7. Tabele - kvantitativni pokazatelji

11.7.1. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine: A)

Napomena: Stanovništvo gradova prikazano je izdvojeno, kao u dokumentu.

Tabela br. 145

HRVATSKA Gradovi su izdvojeni	Broj naselja i kuća ²³²				Broj stanovnika		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Zagrebačka županija	2	12	964	17.930	91.766	90.380	182.146
Varaždinska županija	1	3	443	10.207	49.179	49.075	98.254
Križevačka županija	2	1	266	5.486	28.431	28.531	56.962
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	2	23	2.614	6.846	6.850	13.696
Gradovi Hrvatske	7	2	27	5.450	13.875	15.748	29.623
Ukupno²³³ Civilna Hrvatska	7	20	1.723	41.687	190.188	190.493	380.681
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	12.500	9.600	22.100
Ukupno sa svećenstvom i plemstvom	7	20	1.723	41.687	202.688	200.093	402.781

11.7.2. Naselja i stanovništvo civilne Hrvatske 1802. godine: B)

Napomena: Stanovništvo gradova uključeno je unutar svojih županija.

Tabela br. 146

HRVATSKA Gradovi su uključeni unutar svojih županija	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Zagrebačka županija	2	12	964	18.944	94.686	93.657	188.343
Varaždinska županija	1	3	143	10.948	51.334	51.282	102.616
Križevačka županija	2	1	266	6.538	30.700	30.866	61.566
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	4	50	5.257	13.486	14.670	28.156
Ukupno Civilna Hrvatska	7	20	1.723	41.687	190.188	190.493	380.681
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	12.500	9.600	22.100
Ukupno sa svećenstvom i plemstvom	7	20	1.723	41.687	202.688	200.093	402.781

²³² Najpouzdanije podatke o naseljima donosi: Lipszky 1808. i 1810. godine, te popis stanovništva 1827/28. godine. Već popis stanovništva 1805. godine daje drugačije podatke o broju naselja, napose o broju sela.

²³³ To su podaci koje donosi spomenuti *Summarium* iz 1802. godine, dok broj plemstva i svećenstva računam prema njihovom popisu koje je nastalo uoči konskripcije 1785/87. godine i prirodni prirast plemstva.

11.7.3. *Naselja i stanovništvo civilne Slavonije 1802. godine*

Tabela br. 147

Civilna SLAVONIJA	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
Srijemska županija	-	8	91	14.234	45.579	44.142	89.721
Virovitička županija	-	9	237	15.149	65.353	64.288	129.641
Požeška županija	1	5	251	6.083	33.299	32.045	65.344
Grad Požega	1	-	-	380	831	812	1.643
Ukupno Civilna Slavonija	1	22	579	35.846	145.062	141.287	286.349
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	850	669	1.519
Ukupno s plemstvom i svećenstvom	1	22	579	35.846	145.912	141.956	287.868

11.7.4. *Naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine*

Tabela br. 148

HRVATSKA i SLAVONIJA	Naselja – kuće - obitelj					Stanovništvo		
	Grad	Trgovište	Selo	Kuće	Porodice	Muškarci	Žene	Ukupno
Ukupno civilna HRVATSKA	7	20	1.723	41.687	46.145	190.188	190.493	380.681
Ukupno civilna SLAVONIJA	1	22	579	35.846	38.057	145.062	141.287	286.349
Ukupno Hrvatska i Slavonija	8	42	2.302	77.533	84.202	335.250	331.780	667.030
Hrvatska: plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	12.500	9.600	22.100
Slavonija: plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	850	669	1.519
Ukupno s plemstvom i svećenstvom	8	42	2.302	77.533	84.202	348.600	342.049	690.649

Civilna Hrvatska i Slavonija, s plemstvom i svećenstvom, 1802. godine ukupno imaju, kako vidimo, 8 gradova, 42 trgovišta, više zaselaka, a njihov točan broj upoznat ćemo kasnije, te 2.302 sela, 77.533 kuće, 84.202 porodice i 690.649 stanovnika (348.600 muškaraca i 342.049 žena). Ima 6.669 porodica više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,09 porodica. Ima 6.551 muškarac više nego žena: muškaraca ima 50,47%, a žena ima 49,53%. No, i ovdje nema podataka o broju obitelji (koji upoznajemo prema broju oženjenih muškaraca i broju udovica u nekom naselju ili u nekoj županiji). Obitelji dakako ima znatno više nego porodica i kuća. Jer to je društvo proširenih porodičnih zadruga: u jednoj kući/porodici žive više obitelji.

11.7.5. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine

Tabela br. 149

VOJNA KRAJINA 1802. godine	Broj naselja i kuća				Broj stanovnika		
	Grad	Vojni komun.	Selo	Kuće	Muškarci	Žene	Ukupno
VOJNA HRVATSKA 1802. godine	6	6	1.242	38.075	187.992	188.188	376.180
<i>Karlovački GENERALAT</i>	2	2	610	17.235	92.524	90.209	182.733
Lički Regiment	-	-	104	4.378	25.395	23.629	49.024
Otočki Regiment	-	-	83	4.023	22.764	22.631	45.395
Ogulinski Regiment	-	-	105	4.346	20.971	20.990	41.961
Slunjski Regiment	-	-	318	3.825	21.582	21.032	42.614
Vojni komunitet: Karlobag	1	1	-	184	488	507	995
Vojni komunitet: Senj	1	1	-	479	1.324	1.420	2.744
<i>Varaždinski GENERALAT</i>	2	2	361	10.581	50.363	51.539	101.902
Đurđevački Regiment	-	-	173	5.946	24.909	24.986	49.895
Križevački Regiment	-	-	188	4.248	24.803	25.749	50.552
Vojni komunitet: Bjelovar	1	1	-	233	322	482	804
Vojni komunitet: Ivanić	1	1	-	154	329	322	651
<i>Banski GENERALAT</i>	2	2	269	10.259	45.105	46.440	91.545
Prvi Banski Regiment	-	-	130	4.607	21.773	22.764	44.537
Drugi Banski Regiment	-	-	139	4.960	21.877	22.226	44.103
Vojni komunitet: Petrinja	1	1	-	432	953	935	1.888
Vojni komunitet: Kostajnica	1	1	-	260	502	515	1.017
VOJNA SLAVONIJA 1802. godine	3	3	300	22.805	95.751	93.457	189.208
Gradiški Regiment	-	-	136	5.222	25.393	25.188	50.581
Brodski Regiment	-	-	95	5.952	28.665	28.369	57.034
Petrovaradinski Regiment	-	-	68	8.318	33.523	32.714	66.237
Vojni komunitet: Petrovaradin	1	1	1	823	1.823	1.699	3.522
Vojni komunitet: Karlovci	1	1	-	970	2.536	2.209	4.745
Vojni komunitet: Semlin/Zemun	1	1	-	1.520	3.811	3.278	7.089
UKUPNO VOJNA KRAJINA	9	9	1.542	60.880	283.743	281.645	565.388

11.7.6. Ukupno: Naselja i stanovništvo Provincijala 1802. godine

Tabela br. 150

Hrvatski i Slavonski PROVINCIJAL	Grad	Trgov- vište	Selo	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska Provincijal	7	20	1.723	41.687	46.145	380.681	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija Provincijal	1	22	579	35.846	38.057	286.349	164,8	9.483,7
Ukupno plemstvo i svećenstvo	0	0	0	0	0	23.619	0	0
UKUPNO: PROVINCIJAL	8	42	2.302	77.533	84.202	690.649	335,9	19.329,9

11.7.7. Ukupno: Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1802. godine

Tabela br. 151

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- vište	Selo	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska Vojna krajina	6	6	5	1.242	38.075	40.959	376.180	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija Vojna krajina	3	3	4	300	22.805	27.638	189.208	117,6	6.767,5
UKUPNO Vojna krajina	9	9	9	1.542	60.880	68.597	565.388	393,2	22.627,3

11.7.8. Ukupno: Naselja i stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1802. godine

Tabela br. 152

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni komn.	Trgo- vište	Selo	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	13	6	25	2.965	79.762	87.104	778.961	446,7	25.705,9
Civilna i vojna SLAVONIJA	4	3	26	879	58.651	65.695	477.076	282,4	16.251,1
UKUPNO HRVATSKA I SLAVONIJA	17	9	51	3.844	138.413	152.799	1.256.037	729,1	41.957,0

Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija (Provincijal i Vojna krajina) 1802. godine ukupno dakle imaju 17 gradova, 9 vojnih komuniteta, 51 trgovište, 3.844 sela, 138.762 kuće, 152.799 porodica i 1.256.037 stanovnika. Međutim, kako vidimo, postoje znatne razlike u svemu tome između civilne Hrvatske i civilne Slavonije, kao i između vojne Hrvatske i vojne Slavonije.

11.7.9. Površine, kuće, porodice²³⁴ i stanovništvo 1802. godine

Tabela br. 153

Hrvatske pokrajine 1802. godine		Površine		Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovnika
		Austrijske milje ²	Kilome- tri ²			
KÖNIGREICH KROATIEN		446,7	25.706,9	79.754	87.104	756.861
Civilna Hrvatska (Provincijal)		171,1	9.846,2	41.679	46.145	380.681
a	Zagrebačka županija	103,3	5.944,5	17.930	19.380	182.146
b	Varaždinska županija	32,7	1.881,8	10.207	11.197	98.254
c	Križevačka županija	28,9	1.663,1	5.486	5.746	56.962
d	Gradovi civilne Hrvatske	-	-	5.442	7.206	29.623
e	Primorje (<i>Maritim</i>)	6,2	356,8	2.614	2.616	13.696
Vojna Hrvatska, Croatische Gränze		275,6	15.859,8	38.075	40.959	376.180
<i>Karlovački Generalat</i>		163,3	9.397,3	17.235	19.191	182.733
1.	Lički Regiment	45,4	2.612,6	4.378	-	49.024
2.	Otočki Regiment	48,4	2.785,2	4.023	-	45.395
3.	Ogulinski Regiment	44,0	2.532,0	4.346	-	41.961
4.	Slunjski Regiment	25,5	1.467,4	3.825	-	42.614
<i>Banska Granica</i>		47,8	2.750,7	10.259	10.813	91.545
5.	Prvi Banski Regiment	24,2	1.392,6	4.607	-	44.537
6.	Drugi Banski Regiment	23,6	1.358,1	4.960	-	44.103
<i>Varaždinski Generalat</i>		64,5	3.711,7	10.581	10.955	101.902
7.	Križevački Regiment	28,3	1.628,6	4.248	-	50.552
8.	Đurđevački Regiment	36,2	2.083,2	5.946	-	49.895
Vojni komuniteti		-	-	1.742	-	8.099
KÖNIGREICH SLAVONIEN		282,4	16.251,1	58.651	65.695	475.557
Civilna Slavonija (Provincijal)		164,8	9.483,7	35.846	38.057	286.349
a	Virovitička županija	80,1	4.609,5	15.149	16.479	129.641
b	Požeška županija	43,2	2.486,0	6.083	6.207	65.344
c	Srijemska županija	41,5	2.388,2	14.234	14.959	89.721
d	Grad Požega	-	-	380	412	1.643
Vojna Slavonija, Slavonische Gränze		117,6	6.767,5	22.805	27.638	189.208
1.	Brodski Regiment	34,4	1.979,6	5.952	-	57.034
2.	Gradiški Regiment	29,1	1.674,6	5.222	-	50.581
3.	Petrovaradinski Regiment	54,1	3.113,3	8.318	-	66.237
Vojni komuniteti		-	-	3.313	-	15.356
Ukupno: plemstvo i svećenstvo		-	-	-	-	23.619
UKUPNO Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija		729,1	41.957,1	138.405	152.799	1.256.037
Königreich Dalmatien 1790.		231,8	13.339,3	39.405	38.337	256.906
ISTRA – 1802. godine		86,2	4.960,5	17.167	18.560	95.532
UKUPNO Sve hrvatske pokrajine		1.047,1	60.256,9	194.997	209.696	1.608.475

²³⁴ Konskripcija iz 1802. godine donosi broj porodica samo za Provincijal, ne i za Vojnu krajinu. Broj porodica za Dalmaciju imamo iz 1790. godine. Konskripcija iz 1815. godine donosi broj porodica za Vojnu krajinu, ali samo ukupno za Generale i vojnu Slavoniju (Conscriptions listen, 1815; Hietzinger 1817, 188).

11.7.10. Gustoća naseljenosti u hrvatskim pokrajinama 1802. godine

Tabela br. 154

Hrvatske pokrajine 1802. godine		Površine: kilometri ²	Stanovnika na 1 km ²	Broj kuća	Stanovnika na 1 kuću
KÖNIGREICH KROATIEN		25.706,9	40,2	79.754	9,5
Civilna Hrvatska (Provincijal)		9.846,2	38,7	41.679	9,1
a	Zagrebačka županija	5.944,5	30,6	17.930	10,2
b	Varaždinska županija	1.881,8	52,2	10.207	9,6
c	Križevačka županija	1.663,1	34,3	5.486	10,4
d	Gradovi civilne Hrvatske	-	-	5.442	5,4
e	Primorje (<i>Maritim</i>)	356,8	38,4	2.614	5,2
Vojna Hrvatska (Croatische Gränze)		15.859,8	23,7	38.075	9,9
<i>Karovački Generalat</i>		9.397,3	19,4	17.235	10,6
1.	Lički Regiment	2.612,6	18,8	4.378	11,2
2.	Otočki Regiment	2.785,2	16,3	4.023	11,3
3.	Ogulinski Regiment	2.532,0	16,6	4.346	9,7
4.	Slunjski Regiment	1.467,4	29,1	3.825	11,1
<i>Banski Generalat</i>		2.750,7	33,3	10.259	8,9
5.	Prvi Banski Regiment	1.392,6	31,9	4.607	9,7
6.	Drugi Banski Regiment	1.358,1	32,5	4.960	8,9
<i>Varaždinski Generalat</i>		3.711,7	27,5	10.581	9,6
7.	Križevački Regiment	1.628,6	31,1	4.248	11,9
8.	Đurđevački Regiment	2.083,2	23,9	5.946	68,4
KÖNIGREICH SLAVONIEN		16.251,1	29,3	58.651	8,1
Civilna Slavonija (Provincijal)		9.483,7	30,2	35.846	7,9
a	Virovitička županija	4.609,5	28,1	15.149	8,6
b	Požeška županija	2.486,0	26,3	6.083	10,7
c	Srijemska županija	2.388,2	37,6	14.234	6,3
	Grad Požega	-	-	380	4,3
Vojna Slavonija (Slavonische Gränze)		6.767,5	27,9	22.805	8,3
1.	Brodski Regiment	1.979,6	28,8	5.952	9,6
2.	Gradiški Regiment	1.674,6	30,2	5.222	9,7
3.	Petrovaradinski Regiment	3.113,3	21,3	8.318	7,9
	Vojni komuniteti	-	-	3.318	4,6
UKUPNO Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija		41.957,1	29,4	138.405	8,9
DALMACIJA Königreich Dalmatien 1816. godine		13.339,3	24,04	49.175	6,5
ISTRA 1802. godine		4.960,50	19,3	17.167	5,6
UKUPNO Sve hrvatske pokrajine		60.256,9	27,4	204.747	8,1

11.7.11. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji

Tabela br. 155

Broj stanovnika na 1 kilometru ² u Habsburškoj monarhiji početkom 19. stoljeća				
Pokrajine i krunovine	Austrijske Milje ²	Kilometri ²	Broj stanovnika	Stanovnika na 1/km ²
Zemlje Habsburške monarhije 1800.-1803. godine				
Oesterreich unter der Enns	344,0	19.795,9	1.060.479	54 – (53,57)
Oesterreich ob der Enns	344,3	19.813,2	772.227	39 – (38,98)
Štajerska (Steirmark)	398,9	22.955,3	812.462	35 – (35,39)
Koruška i Kranjska	354,0	20.371,4	694.587	34 – (34,09)
Tirol	494,0	28.427,9	725.557	26 – (25,52)
Češka (Böhmen)	884,0	50.871,1	3.111.472	61 – (61,16)
Moravska i Šlezija	466,6	26.851,2	1.640.785	61 – (61,11)
Galicija	1.480,8	85.214,8	3.655.300	43 – (42,89)
Lombardia	390,4	22.466,1	2.191.709	98 – (97,56)
Venecija (Venedig)	440,5	25.349,2	1.913.104	75 – (75,47)
Ugarska (Ungarn)	3.890,9	223.907,5	7.514.983	34 – (33,56)
Erdelj (Siebenbürgen)	865,7	49.817,9	1.664.800	33 – (33,42)
Vojna krajina (čitava)	863,1	49.668,3	940.598	19 – (18,94)
Hrvatske pokrajine 1802.-1805. godine				
Civilna Hrvatska - 1802. god.	164,9	9.489,4	374.625	39 – (39,48)
Vojna Hrvatska - 1802. god.	275,6	15.859,8	376.180	24 – (23,72)
Civilna Slavonija - 1802. god.	164,8	9.483,7	286.349	30 – (30,19)
Vojna Slavonija - 1802. god.	117,6	6.767,5	189.208	28 – (27,96)
Primorje (<i>Maritim</i>) - 1802. god.	6,2	356,8	28.156	79 – (78,91)
Hrvatska i Slavonija	729,1	41.957,1	1.232.418	29 – (29,37)
Dalmacija – 1805. godine	224,0	12.890,4	297.820	23 – (23,10)
Istra 1802. godine	86,2	4.960,5	95.532	19 – (19,26)
Sve hrvatske pokrajine	1.047,1	60.256,9	1.678.063	28 – (27,85)

Ako usporedimo naseljenost i gustoću stanovništva pokrajina i krunovina u Habsburškoj monarhiji na početku 19. stoljeća, vidimo da su i hrvatske pokrajine i druge pokrajine i krunovine u toj Monarhiji različito naseljene i da imaju različitu gustoću stanovništva. Tako će biti, kako ćemo vidjeti, i kasnije. Najgušće su naseljene oblasti Lombardije (98 stanovnika na 1 kilometru²) i Venecije (75 stanovnika na 1 kilometru²), a onda slijede Moravska i Šlezija (61 stanovnik na 1 kilometru²) i Češka (61 stanovnik na 1 kilometru²), te austrijske pokrajine (54 i 39 stanovnika na 1 kilometru²). Što se tiče hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (39 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose Vojna krajina, slabo naseljene. Iznimka je samo uski pojas Primorja (*Maritima*).

Naseljenost, tj. gustoća naseljenosti, vezana je uz veći razvoj poljoprivrede i privrede uopće, te uz veću razinu kulture stanovanja i prehrane, te liječničke zaštite i školovanja.

11.7.12. Vjerske strukture u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1802. godine²³⁵

Tabela br. 156

Hrvatski i slavonski PROVINCIJAL	Vjerska/konfesionalna statistika stanovništva				Broj stanovnika	
	Catholicos Katolici	Graeci Ritus Pravoslavni	Protes- tanti	Izraeliti Židovi	Muška populacija	Ukupno stanovnika
Ukupno HRVATSKA	187.620	2.410	21	140	190.191	402.781
Civilna Hrvatska	167.275	2.046	8	49	169.378	337.362
a Zagrebačka županija	91.044	707	3	14	91.768	182.146
b Varaždinska županija	49.158	4	-	17	49.179	98.254
c Križevačka županija	27.073	1.335	5	18	28.431	56.962
Hrvatski gradovi:	6.925	307	4	88	7.324	15.163
1 Zagreb	1.332	70	2	30	1.434	2.973
2 Karlovac	1.328	163	2	3	1.496	3.224
3 Varaždin	2.067	9	-	49	2.125	4.362
4 Križevci	719	9	-	1	729	1.478
5 Koprivnica	1.479	56	-	5	1.540	3.126
Primorje (Maritim)	13.420	57	9	3	13.489	28.156
Primorje (bez gradova)	6.846	-	2	-	6.848	13.696
Gradovi (ukupno)	6.574	57	7	3	6.641	14.460
1 Rijeka	2.813	56	4	3	2.876	6.655
2 Bakar	3.761	1	3	-	3.765	7.805
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	22.100
Ukupno SLAVONIJA	74.671	68.390	1.811	165	145.038	287.868
Civilna Slavonija	73.884	68.351	1.811	155	144.201	284.706
a Virovitička županija	42.748	21.494	989	122	65.353	129.641
b Požeška županija	18.503	14.767	3	26	33.299	65.344
c Srijemska županija	12.633	32.090	819	7	45.549	89.721
d Grad: Požega	787	39	-	11	837	1.643
Plemstvo i svećenstvo	-	-	-	-	-	1.519
UKUPNO Hrvatska i Slavonija	262.291	70.800	1.832	305	335.229	690.649

Prema konskripciji iz 1802. godine, koja donosi statistiku muške populacije, u civilnoj Hrvatskoj ukupno ima 190.191 muškarac, a od toga: a) muškaraca Katolika (Catholicos – većina Rimokatolika i malo Unijata) ima 187.620 ili 97 (96,65)% i u prosjeku toliko žena Katolkinja; b) Pravoslavnih vjernika/muškaraca (*Graeci non unitos Ritus*) ima 2.410 ili 1 (1,27)% i u prosjeku toliko pravoslavni vjernica/žena; c) Židova ima 140 (0,074%), a Protestanata 21 (0,001%).

U civilnoj Slavoniji ukupno ima 145.038 muškaraca: a) 74.671 muškarac Katolik i u prosjeku toliko žena Katolkinja ili ukupno 52 (51,88)%; b) Pravoslavni vjernika ima 68.390 i u prosjeku toliko Pravoslavni vjernica/žena ili ukupno 48 (47,51)%; ostali: Protestanata ima 1.811 ili 1 (0,63)%, a Židova 165 ili 0,1 (0,06)%.

²³⁵ Konskripcija iz 1802. godine donosi vjersku statistiku samo za mušku populaciju, samo broj muškaraca/vjernika, ne i broj žena/vjernica, iako je i to moguće izračunati. U tabeli donosimo i ukupni broj stanovnika.

11.7.13. Vjerske strukture u Vojnoj krajini 1802. godine²³⁶

Tabela br. 157

VOJNA KRAJINA Generalati i Regimenti	Ukupni broj stanovnika	Broj Vjernika		Ukupni broj kuća	Broj Kuća vjernika		Broj ostalih vjernika
		Katolici	Pravo- slavni		Katoli- čke	Pravo- slavne	
Ukupno VOJNA HRVATSKA	376.180	188.171	173.341	38.075	18.330	17.119	14.668
<i>Banska Granica</i>	91.545	28.074	60.260	10.259	2.826	6.155	3.211
Prvi Banski Regiment	44.537	14.509	29.722	4.607	1.319	2.702	-
Drugi Banski Regiment	44.103	13.565	30.538	4.960	1.507	3.453	-
Vojni komuniteti	2.905	-	-	692	-	-	-
<i>Karlovački Generalat</i>	182.733	81.597	92.581	17.235	8.240	8.034	8.555
Lički Regiment	49.024	15.947	32.492	4.378	1.541	2.861	-
Otočki Regiment	45.395	26.960	18.435	4.023	2.384	1.639	-
Ogulinski Regiment	41.961	22.113	19.848	4.346	2.582	1.746	-
Slunjski Regiment	42.614	16.577	21.806	3.825	1.733	1.788	-
Vojni komuniteti	3.739	-	-	663	-	-	-
<i>Varaždinski Generalat</i>	101.902	74.000	25.000	10.194	7.264	2.930	2.902
Križevački Regiment	50.552	-	-	4.248	2.960	1.288	-
Đurđevački Regiment	49.895	-	-	5.946	4.304	1.642	-
Vojni komuniteti	1.455	-	-	387	-	-	-
Ukupno VOJNA SLAVONIJA	189.208	96.200	90.800	22.805	-	-	2.208
Brodski Regiment	57.034	-	-	5.952	-	-	-
Gradiški Regiment	50.581	-	-	5.222	-	-	-
Petrovaradinski Regim.	66.237	-	-	8.318	-	-	-
Vojni komuniteti	15.356	-	-	3.313	-	-	-
UKUPNO VOJNA KRAJINA	565.388	284.371	264.141	60.880	-	-	16.876

²³⁶ Za Varaždinski Generalat ima podataka o broju katoličkih i pravoslavnih kuća, ali nema o broju vjernika: Katolika i Pravoslavaca. Prema **Schwartneru** (1809, 247), Varaždinski Generalat početkom 19. stoljeća ima slijedeći broj vjernika muške populacije: 38.982 Katolika muškaraca, 15.071 Pravoslavaca muškaraca (*griechisch nicht unirten*), te 4 Unijata i 1 Protestant. Budući da je u tom Generalatu muškaraca i žena približno isti broj (50.363 muškarca i 51.539 žena), onda u prosjeku imamo ove brojeve vjernika: oko 78.000 Katolika (ukupno muškaraca i žena) i oko 30.000 Pravoslavaca (muškaraca i žena) i 2.902 stanovnika ostalih vjernika (Protestanata i Židova). Sličnu procjenu za broj Katolika i Pravoslavnih imamo i za vojnu Slavoniju. Usp. **Demian** (1806, 1807. i 1810), **Hietzinger** (1817).

11.7.14. Gradovi Provincijala i Vojne krajine 1802. godine

Tabela br. 158

Hrvatska i Slavonija	Broj kuća	Broj stanovnika	Vojna krajina	Broj kuća	Broj stanovnika
Gradovi			Vojni komuniteti		
<i>Zagrebačka županija</i>			<i>Karlovački Generalat</i>		
Zagreb	510	2.973	Karlobag	184	995
Karlovac	504	3.224	Senj	479	2.744
<i>Varaždinska županija</i>			<i>Varaždinsku Generalat</i>		
Varaždin	741	4.362	Bjelovar	233	804
<i>Križevačka županija</i>			Ivanić	154	651
Križevci	303	1.478	<i>Banska Granica</i>		
Koprivnica	742	3.126	Petrinja	432	1.888
<i>Požeška županija</i>			Kostajnica	260	1.017
Požega	380	1.643	<i>Slavonska Granica</i>		
<i>Primorje (Maritim)</i>			Petrovaradin	823	3.522
Rijeka s okolicom	859	6.655	Karlovci	970	4.745
<i>Rijeka kao grad</i>	450	2.560	Semlin (Zemun)	1.520	7.089
Bakar s okolicom	1.784	7.805			
<i>Bakar kao grad</i>	325	1.780			
UKUPNO	5.823	31.266	UKUPNO	5.055	23.455

12. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1805-1813. GODINE

12.1.1. Izvori

Iza ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati ovu temu. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe početkom 19. stoljeća, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina početkom 19. stoljeća

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1800-1830)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1818-1868)
- 4) *Allgemeines historisch-statistisch-geographisches Lexikon* (1804-1805)
- 5) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 6) *Archiv für Geschichte und Statistik* (1801-1802)
- 7) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1830)
- 8) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1810-1811)
- 9) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1823-1850)
- 10) *Conversations-Lexicon oder Encyclopädisches Handwörterbuch* (1810-1820)
- 11) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-historisches Handwörterbuch* (1828-31)
- 12) *Europäische Annalen* (1807-1820)
- 13) *Geographisch-Historisch-statistisches Zeitungs-Lexikon* (1784-1820)
- 14) *Geographisches Statistisch-Topographisches Lexikon von Italien* (1812-20)
- 15) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1800-1830)
- 16) *Kirchliche Statistik* (1804-1830)
- 17) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Enciklopädie* (1825-36)
- 18) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 19) *Politisches Journal* (1800-1818)
- 20) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 21) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1850)
- 22) *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (1808-1818)
- 23) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie* (1828-1829)
- 24) Berghaus, *Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 25) Berghaus, *Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 26) Galletti, *Allgemeines geographisches Wörterbuch* (sv. I-II, 1822)
- 27) Galletti, *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845)
- 28) Gräffer, *Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 29) Hassel, *Geographisch-statistisches Handwörterbuch* (sv. I-II, 1817)
- 30) Hassel, *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 31) Jäger, *Geographisch-historisch-statistisches Zeitung-Lexikon* (1805-1811)
- 32) Lassú, *Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 33) Rumi, *Geographisches Wörterbuch des österreichischen Kaiserstaates* (1809)
- 34) Stein, *Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1818-24)
- 35) Zedlitz, *Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

Knjige autora početkom 19 stoljeća:

André (1813, 1823, 1835. sv. I-II); **Anonim** (1826); **Anonim** (1834); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II); **Becher** (1841. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839); **Bickes** (1833); **Bisinger** (1807. i 1808); **Bredetzky** (1803, 1805. i 1807); **Brunn** (1805. i 1819. sv. I-III); **Crome** (1802. i 1820.-1828. sv. I-IV); **Csaplovics** (1819. sv. I-II, 1829.

sv. I-II); **Demian** (1804, 1805, 1806, 1807, 1809, 1810. i 1812); **Fényes** (1839, 1842. i 1843); **Fick** (1801. i 1817. sv. I-II); **Fränzl** (1838.-41. sv. I-III); **Galletti** (1835, 1840, 1845. i 1850); **Gebhardi** (1805); **Gentner** (1803. sv. I-II); **Guts-Muths** (1818. sv. I-II); **Hassel** (1805, 1807, 1809, 1816. sv. I-II, 1817. sv. I-II, 1819, 1822. i 1823.-24. sv. I-II); **Hietzinger** (1817-1823. sv. I-III); **Hoffmann** (1834-1836. sv. I-IV); **Jenny** (1822.); **Jowitsch** (1835.); **Klenner** (1833); **Lassú** (1829); **Leonhardi** (1809); **Liechtenstern** (1805, 1809, 1817, 1818, 1819, 1820. i 1822); **Malchus** (1805, 1826. i 1833. sv. I-II); **Meusel** (1804, 1807. i 1817); **Pál Magda** (1819. i 1832. i 1834); **Müller** (1806); **Nagy** (1828. i 1829); **Roher** (1804. sv. I-II i 1807); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1840, 1841, 1843. i 1857); **Schubert** (1835.-1839, sv. I-IV, 1842, 1845. i 1848); **Severin-Adelung-Humboldt** (1806, 1809, 1812. i 1817); **Schwartner** (1809. i 1811. sv. I-III); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1819.-20. sv. I-III, 1824.-26. sv. I-III, 1833.-34. sv. I-III); **Szendró** (1830-1840); **Šafařík** (1826, 1842, 1846. i 1849); **Thiele** (1833. I-IV); **Woltersdorf** (1812).

Arhivska građa:

Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine; Summarium 1802; Razne konskripcije iz godina: 1802, 1805, 1807, 1811, 1814/15, 1817/18, 1822, 1824, 1827/28, 1834/35, 1843, 1846, 1848, 1850, 1851, 1855, 1857; Poimejnični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; mnogi Schematismus cleri; Porezne knjige; Popisi vlastele; Popisi kuće gazda; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu.

12.2. Civilna i vojna Hrvatska 1804/05. i 1807. godine²³⁷

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske početkom 19. stoljeća, napose u razdoblju od 1809. do 1822, kada su dijelovi hrvatskog teritorija uklopljeni najprije u Ilirske provincije, do njihova sloma, a zatim unutar Kraljevine Ilirije, dosta je i zahtjevno i osjetljivo. Prvo, iz tog razdoblja postoji arhivska građa, no ona je sačuvana ili fragmentarno ili samo u sumarnim pregledima ili u knjigama brojnih autora, ali i u brojnim tadašnjim časopisima i godišnjacima.

Drugo, tada nastaju, kako je rečeno, znatne teritorijalne promjene, vezane uz ustrojstvo Ilirskih Provincija i zatim uz Kraljevinu Iliriju. Sada se naselja i stanovništvo tog hrvatskog teritorija, napose onog koji je pripadao civilnoj i vojnoj Hrvatskoj južno od rijeke Save, prikazuju na dva načina: a) u pregledu stanovništva Ilirskih Provincija i kasnije Kraljevine Ilirije, ali uvijek se zasebno navodi i stanovništvo tog dijela hrvatskog teritorija, južno od rijeke Save; b) ili se naselja i stanovništvo tog dijela hrvatskog teritorij, južno od rijeke Save, iskazuje unutar (1) Zagrebačke županije i (2) unutar Vojne krajine (Karlovački generalat).

Međutim, u brojnim knjigama, cjelokupni se hrvatski i slavonski teritorij (naselja i stanovništvo i Provincijala i Vojne krajine) iskazuje pod naslovom tih dviju kraljevina: Königreich Kroatien i Königreich Slavonien.

Najbolji pregled tog teritorijalnog ustrojstva, nastalog osnivanjem Ilirskih Provincija, daje francuski popis stanovništva 1811. godine, a zatim popisi iz 1818. i 1825. godine koje ovdje donosim. Iz tog razdoblja donosim i popise stanovništva i drugih hrvatskih pokrajina.

Kako je rečeno, popis stanovništva 1804/05. godine u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji nije obuhvatio plemstvo i svećenstvo. Taj nedostatak, popisa plemića i svećenstva možemo nadoknaditi tako da uzmemo broj plemića i svećenstva iz popisa 1785/87. godine i dodamo mu prirodni prirast plemstva i uvećani broj svećenstva u hrvatskim pokrajinama.

Civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien) ukupno, prema konskripciji iz 1804/05. godine, bez Primorja (*Maritima*), koje pokazuje zasebno, ima 436,44 milje² (Izvor - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 440,5 austrijskih ili 460,5 geografskih milja² ili 25.349,21 kilometar²), 11 gradova, 6 vojnih komuniteta, 21 trgovište, 2.665 sela, 79.754 kuće i 763.313 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.786 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 31 (31,04) stanovnik. Na jednu kuću dolazi 10 (9,87) stanovnika.

²³⁷ Podaci iz konskripcije 1804/05. godine (za Provincijal) i 1807. godine (za Vojnu krajinu) sačuvani su u autorskim knjigama. Najvažniji su: **Demian** (1805, 1806, 1807. i 1810.); **Liechtenstern** (1805, 1809, 1817.-18. sv. I-III, 1820.); **Schwartner** (1809. i 1811); **Leonhardi** (1809.); **Hassel** (1816. i 1818.); **Hietzinger** (1817.-23. sv. I-III); **Pál Magda** (1819.) i drugi. Ali i arhivska građa, napose u fondovima županija.

12.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1804/05. godine

Civilna Hrvatska (Provincijal, Provinzialkomitate) prema konskripciji iz 1804/1805. godine, bez Primorja koje izvori navode posebno, ima 162,4 milja² površine (izvori: Lipszky 1808. i 1810, Klenner 1833. i *Tafeln zur Statistik* - civilna Hrvatska ima 164,9 austrijskih milja² ili 172,4 geografske milje² ili 9.489,4 kilometara²), 5 gradova, 16 trgovišta, 2.080 sela, 39.065 kuća i 376.830 stanovnika pučkoga porijekla. Tome valja pribrojiti broj plemića i svećenstva, njih oko 20.000. To znači da **civilna Hrvatska 1804/05. godine ukupno ima oko 396.830 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.406 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 42 (41,82) stanovnika. Na jednu kuću dolazi 7 (7,48) stanovnika.²³⁸

Od toga u hrvatskim županijama:

- a) **Zagrebačka županija** ima 98 milja² (Izvori - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,5 kilometara²), 2 grada, 12 trgovišta, 965 sela, 17.930 kuća, 19.380 porodica i 176.126 stanovnika.
 - a. Šire upravno područje grada Zagreba ima 2.380 kuća i 18.992 stanovnika.
 - b. **Ukupno:** Zagrebačka županija ima 195.118 stanovnika. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.889 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 33 (32,82) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11 (10,88) stanovnika.
- b) **Varaždinska županija** ima 34,20 milja² (Izvor - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 32,7 austrijskih milja² ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,8 kilometara²), 1 grad, 3 trgovišta, 143 sela, 10.207 kuća, 11.197 porodica i 104.073 stanovnika.
 - a. Grad Varaždin ima 823 kuće i 4.879 stanovnika.
 - b. **Ukupno:** Varaždinska županija ima 108.952 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.332 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 58 (57,90) stanovnika. To je najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 11 (10,67) stanovnika.
- c) **Križevačka županija** 30,20 milja² (Izvor - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,09 kilometara²), 2 grada, 1 trgovište, 266 sela, 5.486 kuća, 5.746 porodica i 66.885 stanovnika.
 - a. Grad Koprivnica ima 742 kuće i 4.373 stanovnika.
 - b. Grad Križevci ima 303 kuće i 1.502 stanovnika.
 - c. **Ukupno:** Križevačka županija ima 72.760 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.518 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 44 (43,75) stanovnika.

Drugi izvori: Kako je rečeno, o stanovništvu hrvatskih pokrajina početkom 19. stoljeća, kao i o stanovništvu svih pokrajina i krunovina u Habsburškoj monarhiji u tom razdoblju, ima mnogo knjiga u kojima više autora donose dragocjene podatke o mnogim temama (o broju stanovnika, klimi, o privedi, o školstvu, o konfesijama itd.). Ti se podaci ponekad različiti, posebno kad je riječ o broju stanovnika. Uvijek je ključno pitanje: prvo, od kojeg izvora/popisa ti autori crpe svoje podatke i, drugo, je li taj popis stanovništva obuhvatio cjelokupno područje neke pokrajine ili županije o kojoj je riječ, te je li obuhvatio sva ta naselja. A to nije uvijek lako otkriti. I u ovom slučaju postoje različiti podaci o broju stanovnika hrvatskih pokrajina 1804/05. godine. Te ćemo slučajeve otklonite tek kada pronađeno izvorni arhivski taj popis. Budući da ima više izvora u kojima se donose različite podatke, ovdje donosim samo dva slučaja.

J. M. Fr. von Liechtenstern, 1810. godine, donosi komparativne podatke o stanovništvu iz 1787. i 1804/05. godine svih ugarskih zemalja i županija, pa i svih hrvatskih i slavonskih županija: „Vergleichende Uebersicht der Bevölkerung sämtlicher Gespannschaften überhaupt, wie sie nach den Seelenbeschreibung von den Jahren 1787 und 1804/05 im ganzen Königreich Ungarn, und in den Provinzialdistricten von Kroazien und Slavonien vorgefunden wurde“.²³⁹

²³⁸ **Hassel** (1816. str 35-44 i 1818, str. 35-44); **Liechtenstern** (1817.-1818. sv. I-III).

²³⁹ Archiv für Welt-, Erd- und Staatenkunde, I. Jahrgang's I. Band, Wien 1810, str. 485-90.

Civilna Hrvatska – prema Liechtensternu:

- a) **Zagrebačka županija** zajedno s **Primorjem** („Gespannschaften Agramer und Seedistrict“) 1787. godine ima 208.563 stanovnika i ukupno 13.326 osoba/muškaraca plemićkog porijekla i svećenika, a 1804/05. godina ima ukupno 216.499 stanovnika.
- b) **Varaždinska županija** 1785/87. godine ima 90.247 stanovnika i 1.457 osoba/muškaraca plemićkog porijekla i svećenika; 1794. godine ukupno ima 91.451 stanovnika, a 1804/05. godine ukupno ima 102.616 stanovnika.
- c) **Križevačka županija** 1787. godine ima 63.880 stanovnika i ukupno 5.319 osoba muškaraca plemićkog porijekla i svećenika, a 1804/05. godine ima 61.566 stanovnika.
- d) **Ukupno civilna Hrvatska** (tri županije i Primorje):
 - a. 1787. godine ima 362.690 stanovnika pučkoga porijekla i 20.102 osobe plemićkog porijekla i svećenika – ukupno dakle civilna Hrvatska ima 382.792 stanovnika;
 - b. 1804/05. godine ukupno ima 380.681 stanovnika; a tome valja dodati broj muškaraca i žena plemićkog porijekla i svećenika i prirodni prirast od 1787. godine.

Civilna Slavonija – prema Liechtensternu:

- a) **Srijemska županija** 1785/87. godine ima 81.790 stanovnika i 471 osobu/muškarca plemićkog porijekla i svećenika, a 1804/05. godine ima 89.721 stanovnika.
- b) **Virovitička županija** 1785/87. godine ima 116.360 stanovnika i 630 osoba/muškaraca plemićkog porijekla i svećenika, 1794. godine ukupno ima 119.685 stanovnika, a 1804/05. godine ima 129.641 stanovnika.
- c) **Požeška županija** 1785/87. godine ima 66.001 stanovnika i 418 osoba/muškaraca plemićkog porijekla i svećenika, 1794. godine ima 68.070 stanovnika, dok 1804/05. godine ima 66.987 stanovnika.
- d) **Ukupni civilna Slavonija** (njezine tri županije):
 - a. 1787. godine ima 264.151 stanovnika pučkoga porijekla i 1.519 osoba plemićkog porijekla i svećenika – ukupno dakle civilna Slavonija ima 265.670 stanovnika;
 - b. 1804/05. godine ima 286.349 stanovnika; a tome valja dodati broj muškaraca i žena plemićkog porijekla i svećenika i prirodni prirast od 1787. godine.²⁴⁰

Vaterländische Blätter i *Politisches Journal* donose istovjetne statističke podatke o broju stanovništva u Habsburškoj monarhiji prema konskripcijama iz 1804/05. i 1810. i 1814. godine, pa tako i za hrvatske pokrajine. Ali daju samo ukupne podatke.

Te podatke donosi G. Hassel:

- a) civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien) 1804/05. godine ukupno ima 452,94 austrijske milje² (ima točno: 446,7 austrijskih milja² ili 25.706,9 kilometara²) i 766.319 stanovnika. Kako smo vidjeli, u popisu iz 1802. godine ima 756.861 stanovnika.
- b) Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien) 1804/05. godine ukupno ima 292,10 austrijskih milja² (ima točno: 282,4 austrijske milje² ili 16.251,1 kilometar²) i 507.362 stanovnika. U popisu iz 1802. godine, civilna i vojna Slavonija ima 475.557 stanovnika.
- c) Trst i Istra imaju 55,01 austrijsku milju² i 125.011 stanovnika.
- d) Dalmacija i Boka kotorska ukupno imaju 299,81 austrijsku milju² i 297.826 stanovnika.²⁴¹

12.2.2. Primorje (*Maritim*) i Istra 1802-1805. godine

Budući da za Primorje (*Maritim*) i Istru nemamo pouzdanih podataka iz 1805. godine, ovdje donosimo u sažetom obliku statističke pokazatelje iz 1802. godine.

Primorje (*Maritim*), kako smo vidjeli, 1802. godine ima 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara², te 2 grada, 2 trgovišta, 23 sela, 2.614 kuća, 2.616 porodica i 13.696 stanovnika (6.846 muškaraca i 6.850 žena). Ukupno - s gradovima Rijekom i Bakrom i njihovim širim upravnim područjima - Primorje (*Maritim*) 1802. godine ima: 2 grada, 4 trgovišta, 50 sela, 5.257 kuća, 6.054 porodica i 28.156 stanovnika (13.486 muškaraca i 14.670 žena).

²⁴⁰ Usp. i njegove knjige, **Liechtenstern** (1817.-18. sv. I-III).

²⁴¹ *Vaterländische Blätter* br. 26, 1815, str. 163-170; *Politisches Journal* 1815, str. 170-73.

Od muške populacije iznad 17 godine ima 154 činovnika, 386 trgovaca i obrtnika, 99 slugu kod plemića, 3.810 odraslih seljaka kmetova (Rustici), 1.534 inkvilina i 7.503 djece do 16 godina. Prema vjeroispovijesti: ima 13.420 Katolika muškaraca i u prosjeku isto toliko žena, 57 Pravoslavni, 9 Protestanta i 3 Židova. Katolika ima 28.018 ili 99,51%, Pravoslavni 114 ili 0,40%, Protestanata ima 18 ili 0,064% i Židova 6 ili 0,021%. u Primorju na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.541 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 78,91 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,36 stanovnika. Ima 797 porodica više nego kuća: na jednu kuću prosječno dolazi 1,15 porodica.

Istra (Istrianer Kreis) 1802. godine ima 86,2 austrijske milje² ili 90,1 geografsku milju² ili 4.960,5 kilometara², 11 gradova, 8 trgovišta 139 sela, 17.167 kuća i 95.532 stanovnika. Na jednu austrijsku milju² prosječno živi 1.108 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 19,26 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,56 stanovnika.

Popis stanovništva često odražava upravnu i teritorijalnu strukturu pokrajina i krunovina. To ćemo vidjeti i u francuskom popisu Ilirskih pokrajina iz 1811. godine, koji ovdje donosim. Tako i konskripcija 1807. godine u Habsburškoj monarhiji navodi **Primorje** (*Seeküste*) kao posebnu teritorijalnu jedinicu, unutar koje se nalaze tri Distrikta kao upravna i teritorijalna područja, a to su ovi Distrikti: Gorica, te Trst i Rijeka (Görz, Triest, Fiume) koji zahvaćaju Istru:

- a) Distrikt Gorica (Görz) 1807. godine ima 69,92 austrijskih milja² i 154.546 stanovnika;
- b) Distrikt Trst (Triest) 1807. godine ima 77,16 austrijskih milja² i 153.286 stanovnika;
- c) Distrikt Rijeka (Fiume) 1807. godine ima 31,41 austrijsku milju² i 108.172 stanovnika.²⁴²

12.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1807. godine²⁴³

Vojna Hrvatska (Militärgräze, hrvatska Vojna krajina), prema konskripciji iz 1807. godine, ima 242,48 milja² površine ili po G. Hasselu 274,04 milja² (Izvor - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: vojna Hrvatska ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara²), 6 vojnih komuniteta ili 6 gradova, 5 trgovišta, 1.242 sela, 38.022 kuće i 386.483 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.402 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 24,37 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,16 stanovnika.

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) *Karlovački Generalat* 1807. godine ima 141,15 milja² (Izvor - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara²) i s dva vojna komuniteta (Karlobag i Senj, koji imaju 3.753 stanovnika) ukupno ima 183.130 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.121 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 19,49 stanovnika. Od toga u Regimentima:
 - a. Lički Regiment ima 50,23 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 45,4 austrijske ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,60 kilometara²) i 49.066 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.080 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 18,78 stanovnika.
 - b. Otočki Regiment ima 31,67 milja² (Izvor - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 48,4 austrijske ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,24 kilometara²) i 45.414 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 938 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 16,31 stanovnika. A to je slaba naseljenost stanovništva.
 - c. Ogulinski Regiment ima 43,50 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 44,0 austrijske ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,04 kilometara²) i 41.853 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 951 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 16,53 stanovnika. To je slaba naseljenost stanovništva.
 - d. Slunjski Regiment ima 15,75 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 25,5 austrijskih ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara²) i 43.044 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.688 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29,33 stanovnika. Taj je Regiment najgušće naseljen.
 - e. Vojni komuniteti zajedno imaju 3.753 stanovnika.

²⁴² Hassel (1816. i 1818.) i Liechtenstern (1817.-18. sv. I-III).

²⁴³ Hassel (1816. i 1818.); Hietzinger (1817.-1823. sv. I-III); Liechtenstern (1817.-18. sv. I-III); Schwartzner (1809. i 1811. sv. I-III); Demian (1806, 1807, 1809. i 1810.); Woltersdorf (1812.).

- b) *Banska Granica* 1807. godine ima 33,25 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara²) i s dva vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica, koji imaju 3.185 stanovnika) ukupno ima 95.442 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.996 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 34,70 stanovnika. Od toga u Regimentima:
- Prvi Banski Regiment ima 15,50 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometra²) i 46.132 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.906 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 33,13 stanovnika.
 - Drugi Banski Regiment ima 17,75 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometar²) i 46.125 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.954 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 33,96 stanovnika.
 - Vojni komuniteti ukupno imaju 3.185 stanovnika.
- c) *Varaždinski Generalat* 1812/13. godine ima 68,08 milja² (Izvor - Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara²) i s dva vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić, koji imaju 1.664 stanovnika) ukupno ima 107.911 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.673 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29,07 stanovnika. Od toga u Regimentima:
- Križevački Regiment ima 31,75 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara²) i 52.289 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.848 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,11 stanovnika.
 - Đurđevački Regiment ima 36,33 milja² (Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,18 kilometara²) i 53.958 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.490 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 25,90 stanovnika.
 - Vojni komuniteti ukupno imaju 1.664 stanovnika: Bjelovar 1.025, a Ivanić 639.²⁴⁴

Carl B. von Hietzinger donosi drugačije statističke podatke o broju stanovništva hrvatske Vojne krajine početkom 19. stoljeća. Upoznajmo te statističke podatke, koje Hietzinger donosi na temelju izvora i literature, u slijedećoj tabeli:

12.2.4. Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1799. do 1808. godine

Tabela br. 159

Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banska Granica	Ukupno
1799.	171.674	103.247	83.605	358.525
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1803.	188.583	104.155	92.900	385.638
1807.	193.355	104.070	95.207	392.632
1808.	194.564	104.481	101.344	400.389

Prema tim podacima, hrvatska Vojna krajina je 1807. godine imala 392.632 stanovnika, a 1808. godine 400.389 stanovnika. Ti se podaci, kako vidimo, ponešto razlikuju od onih koje sam gore naveo. Nije lako objasniti te razlike. Ali i neki drugi autori donose različite podatke. Tu možemo pratiti prirast stanovništva od 1799. do 1808. godine. U pojedinim godinama vidi se nelogičnost u prirastu stanovništva. Očito se radi o većoj prisutnosti ili odsutnosti vojnika.²⁴⁵

²⁴⁴ *Allgemeine Geographische Ephemeriden* 1815, str. 273, prema konskripciji iz 1812/13. godine.

12.3. Civilna i vojna Slavonija 1805. i 1813. godine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien) početkom 19. stoljeća zajedno ima 289,88 milja² (Izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 282,4 austrijske milje² ili 295,2 geografske milje² ili 16.251,12 kilometara²), 5 gradova i 3 vojna komuniteta, 27 trgovišta, 879 sela, 60.294 kuća i 501.710 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.776,59 stanovnika. Na jednom kilometru² u civilnoj i vojnoj Slavoniji prosječno živi 30,87 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,32 stanovnika.

12.3.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1805. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal) prema konskripciji iz 1805. godine ima 172,20 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,7 kilometara²), 2 grada, 22 trgovišta, 579 sela, 35.189 kuća i 287.868 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.926 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 33,46 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,02 stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) *Virovitička županija* ima 83,70 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara²) i 130.271 stanovnika. Grad Osijek ima 936 kuća i 10.154 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.626 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 28,26 stanovnika.
- b) *Požeška županija* ima 45,20 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,01 kilometar²) i 67.405 stanovnika. Grad Požega ima 428 kuća i 4.524 stanovnika, a Daruvar 3.280 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.560 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 27,11 stanovnika.
- c) *Srijemska županija* ima 43,30 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,18 kilometara²) i 90.192 stanovnika. Vukovar ima 764 kuće i 6.235 stanovnika, a Karlovci 864 kuće i 5.296 stanovnika. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.173 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 37,77 stanovnika.²⁴⁶

12.3.2. Vojna Slavonija (Vojna krajina) 1812/13. godine²⁴⁷

Vojna Slavonija (Militärgrenze, slavonska Vojna krajina), bez Tschalkisten Distrikta, 1812/13. godine ima 117,58 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 117,6 austrijskih milja² ili 123,0 geografskih milja² 6.767,5 kilometara²), ima 3 grada ili 3 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 300 sela, 25.105 kuća i 213.842 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.818 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,60 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,52 stanovnika. Od toga u Regimentima:

- a) *Gradiški Regiment* ima 30²/₅ milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 29,1 austrijsku ili 30,4 geografske milje² ili 1.674,60 kilometara²) i 61.135 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.101 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,51 stanovnika.
- b) *Brodski Regiment* ima 31,25 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 34,4 austrijsku ili 36,0 geografsku milju² ili 1.979,60 kilometara²) i 63.848 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.856 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,25 stanovnika.
- c) *Petrovaradinski Regiment* ima 48 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* - ima 54,1 austrijsku ili 56,6 geografskih milja² ili 3.113,26 kilometara²) i 71.309 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.318 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 22,90 stanovnika.

²⁴⁵ Hietzinger (1817.-1823. sv. I-III); Woltersdorf (1812.).

²⁴⁶ Hassel (1816. str. 35-40 i 1818. str 35-45); Pal Magda (1819.).

²⁴⁷ Allgemeine Geographische Ephemeriden 1815, str. 273, konskripciji iz 1812/13. godine; Hassel (1816. i 1818.).

- d) Vojni komuniteti zajedno imaju 1,50 milja² i 17.550 stanovnika: Petrovaradin ima 3.702, Karlovcima 5.596 i Zemun 8.252 stanovnika.

12.3.3. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1806. godine²⁴⁸

Francuzi su, nakon dolaska u Dalmaciju, obavili popis stanovništva. Prema tom prvom njihovom popisu stanovništva, Dalmacija bez dubrovačkog i kotorskog "kotara" 1806. godine ima 255.750 stanovnika. Prema vjeroispovijedi, u Dalmaciji ima 220.130 ili 86,07% Katolika, 35.450 ili 13,86% Pravoslavaca i 170 ili 0,07% Židova. Od toga u kotarevima i općinama:

- Zadarski kotar* (s općinama: Zadar, Krk, Cres, Lošinj, Rab i Pag i s njihovim upravnim područjima) ima 77.990 stanovnika. Ima 62.290 Katolika i 15.700 Pravoslavaca.
- Šibenski kotar* (s općinama: Šibenik, Skradin, Knin i s njihovim upravnim područjima) ima 54.580 stanovnika. Prema vjeroispovijedi, ima 37.140 Katolika i 17.440 Pravoslavaca.
- Splitski kotar* (općine: Split, Trogir, Sinj, Brač, Hvar i s njihovim upravnim područjima) ima 87.070 stanovnika. Ima 85.410 Katolika, 1.490 Pravoslavaca i 170 Židova.
- Makarski kotar* (općine: Makarska, Imotski i Korčula i njihovim upravnim područjima) ima 36.110 stanovnika. Prema vjeroispovijedi, ima 35.290 Katolika i 820 Pravoslavaca.

Tabela br. 160

Dalmacija 1806. godine: broj stanovnika u kotarevima i općinama					
Kotar	Općine (njihova sela)	Katolici	Pravoslavni	Židovi	Ukupno
Kotar ZADAR	Zadar i njeg. otoci, Nin, Obrovac i Bukovica	34.110	15.700	-	49.810
	Krk (i sva sela)	9.830	-	-	9.830
	Cres i Osor	7.430	-	-	7.430
	Lošinj	4.360	-	-	4.360
	Rab	3.530	-	-	3.530
	Pag	3.030	-	-	3.030
Zadarski kotar ukupno:		62.290	15.700	-	77.990
Kotar ŠIBENIK	Šibenik	21.760	680	-	22.440
	Skradin	3.030	2.540	-	5.570
	Knin	12.350	14.220	-	25.570
Šibenski kotar ukupno:		37.140	17.440	-	54.580
Kotar SPLIT	Split, Omiš, Poljica, Klis	27.800	100	170	28.070
	Trogir	18.260	280	-	18.540
	Sinj	15.640	1.110	-	16.750
	Brač	11.100	-	-	11.100
	Hvar	12.610	-	-	12.610
Splitski kotar ukupno:		85.410	1.490	170	87.070
Kotar MAKARSKA	Makarska, Vrgorac	16.630	220	-	16.850
	Imotski	12.460	590	-	13.050
	Korčula	6.200	10	-	6.210
Makarski kotar ukupno:		35.290	820	-	36.110
UKUPNO Dalmacija 1806. godine		220.130	35.450	170	255.750

²⁴⁸ Baras (1977, str. 19-35); Erceg (1996/97, str. 7-18).

Daleko temeljitiji popis stanovništva Dalmacije i Ilirskih provincija uopće je iz 1811. godine. To je sjajan popis stanovništva, popis svih dijelova tih Provincija. Taj popis stanovništva donosim u posebnom poglavlju pod naslovom: Stanovništvo Ilirskih provincija. Prije toga, upoznajmo još jedan izvor, popis stanovništva Dalmacije 1809/1815. godine.

12.3.4. Stanovništvo Dalmacije 1809/1815. godine

Dalmacija s Kotorskim kotarom („Dalmatien mit Cattaro“) 1805. godine ima 299,81 geografsku milju² i 297.826 stanovnika.²⁴⁹ Međutim, prema istom izvoru, Dalmacija s Kotorskim kotarom („Dalmatien mit Cattaro“) 1814. godine ima iste površine i sada, nakon devet godina, samo 299.412 stanovnika. Međutim, prema drugom izvoru, Dalmacija 1809/15. godine ima 309,17 milja² (Izvor: Lipszky, Klenner, *Tafeln zur Statistik*, tri dalmatinska kotara – zadarski, splitski i dubrovački i još kotorski kotar – imaju 231,8 austrijskih milja² ili 242,3 geografske milje² ili 13.339,27 kilometara²) i ukupno 296.080 stanovnika: i to Distrikti zadarski, šibenski, splitski i makarski, Distrikt Visa, te dubrovački i kotorski Distrikti, ali i Distrikt kvarnerskih otoka. Prema tim podacima, u Dalmaciji 1809/15. godine na jednoj austrijskoj milji² živi 1.277 stanovnika. Na jednom kilometru četvornom u Dalmaciji živi 22,20 stanovnika, što je, kako vidimo, najslabije naseljena hrvatska pokrajina. Od toga:

- a) Zadarski Distrikt 1815. godine ima 48.231 stanovnika;
- b) Šibenski Distrikt 1815. godine ima 55.599 stanovnika;
- c) POVRŠINE zadarskog i šibenskog Distrikta - izvor: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik* – ta dva Distrikta ukupno imaju 98,8 austrijskih ili 103,2 geografske milje² ili 5.685,59 kilometara². **Ukupno dakle imaju 103.830 stanovnika.** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.051 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 18,26 stanovnika. A to je veoma slaba naseljenost stanovništva, najslabija na hrvatskom području.
- d) Splitski Distrikt 1815. godine ima 70.120 stanovnika;
- e) Makarski Distrikt 1815. godine ima 31.813 stanovnika.
- f) POVRŠINE splitskog i makarskog Distrikta – izvori: Lipszky, Klenner i *Tafeln zur Statistik*: ta dva Distrikta ukupno imaju 96,4 austrijske ili 100,8 geografskih milja² ili 5.547,48 kilometara². **Ukupno imaju 101.933 stanovnika.** Na jednoj austrijskom milji² prosječno živi 1.057 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 18,37 stanovnika.
- g) Distrikt Visa 1815. godine ima 31.813 stanovnika.
- h) Kvarner i otoci 1815. godine imaju 3,71 milju² i 13.817 stanovnika.

Dok ovi Distrikti 1809. godine imaju:

Distrikt Dubrovnika ima 17,25 milja² i 31.037 stanovnika;

Distrikt Kotora 13,20 milja² i 31.570 stanovnika;

Distrikt Korčula 11 milja² i 6.447 stanovnika.²⁵⁰

Liechtenstern za 1815. godinu donosi slične statističke podatke o svemu tome.²⁵¹ Prema konskripciji iz 1815. godine, Dalmacija ima 274 austrijske milje² ili 304,5 geografskih milja² ili 15.767,73 kilometra² i 302.105 stanovnika. Od toga dalmatinski Distrikti:

- a) Zadarski Distrikt zajedno sa šibenskim kotarom i njima pripadajućim otocima imaju 112,50 geografskih milja² i 115.545 stanovnika.
- b) Splitski Distrikt ima 98,60 geografskih milja² i 81.775 stanovnika.
- c) Makarski Distrikt ima 39,30 geografskih milja² i 35.154 stanovnika.
- d) Dubrovački Distrikt s otocima ima 27,55 geografskih milja² i 40.321 stanovnika.
- e) Kotorski Distrikt ima 26,5 geografskih milja² i 29.310 stanovnika.

Dalje u knjizi donosim popis Dalmacije iz 1811. i 1813. godine koji su se obavili za vrijeme Ilirskim Provincija. A zatim donosim popis iz 1815. i 1818. i 1825. i 1827. godine.

²⁴⁹ *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, br. 26, 1815, str. 163-164.

²⁵⁰ **Hassel** (1816. sv. I, 39-40, 1818. sv. II, 39-45).

²⁵¹ **Liechtenstern** (1818, sv. III, str. 1457-1470 i 1822-25).

12.4. Komparacije i kvantitativni pokazatelji

12.4.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1805-1815. godine

Tabela br. 161

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Površine: milje ²	
						austrijske	geograf.
Civilna Hrvatska 1805. godine	5	16	2.080	39.065	396.830	164,9	172,4
Civilna Slavonija 1805. godine	2	22	579	35.189	287.868	164,8	172,2
Primorje (<i>Maritim</i>) 1802. godine	2	2	23	2.614	13.696	6,2	6,5
UKUPNO PROVINCIJAL	9	40	2.674	76.868	698.394	335,9	351,1
Dalmacija 1809/15. godine	17	32	932	49.175	296.080	231,8	242,3
Istra – 1805. Triest mit Istrien	11	8	139	17.167	125.011	86,2	90,1
UKUPNO	37	80	3.745	143.210	1.119.485	653,9	683,5

12.4.2. Naselja i stanovništvo Vojne krajine 1807-1813. godine

Tabela br. 162

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komnt.	Trgo- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska 1807. godine	6	6	5	1.242	38.022	386.483	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija 1813. godine	3	3	5	300	25.105	213.842	117,6	6.767,5
UKUPNO	9	9	10	1.542	63.127	600.325	393,2	22.627,3

12.4.3. Naselja i stanovništvo Hrvatske i Slavonije 1805-1813. godine

Tabela br. 163

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni komnt.	Trgo- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austr. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	11	6	21	2.665	77.087	783.313	446,7	25.705,9
Civilna i vojna SLAVONIJA	5	3	27	879	60.294	501.710	282,4	16.251,1
UKUPNO	16	9	48	3.544	137.381	1.285.023	729,1	41.957,1

Kvantitativna analiza:

U razdoblju od 1805. do 1813. godine civilna Hrvatska i Slavonija, tj. hrvatski i slavonski Provincijal, s Primorjem, imaju ukupno 9 gradova, 40 trgovišta, 2.674 sela, 76.868 kuća, 698.394 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,85 kilometara².

Na jednoj austrijskoj milji² na hrvatskom i slavonskom Provincijalu živi 2.079 stanovnika. S tim da u civilnoj Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² živi 2.336 stanovnika, a u civilnoj Slavoniji 1.747 stanovnika. Civilna Hrvatska je gušće naseljena od civilne Slavonije.

U civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji na jednu kuću prosječno dolazi 9,09 stanovnika. U civilnoj Hrvatskoj na jednu kuću prosječno dolazi 10,16 stanovnika, a u civilnoj Slavoniji na jednu kuću prosječno dolazi 8,18 stanovnika.

Civilna Hrvatska ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara², a civilna Slavonija ima 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara². Dok civilna Hrvatska i civilna Slavonija, s Primorjem ukupno imaju 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,85 kilometara².

U civilnoj Hrvatskoj na jednom kilometru² prosječno živi 41,82 stanovnika, a u civilnoj Slavoniji na jednom kilometru² prosječno živi 30,35 stanovnika, dok u civilnoj Hrvatskoj i civilnoj Slavoniji ukupno na jednom kilometru² prosječno živi 36,13 stanovnika.

Vojna Hrvatska i vojna Slavonija, tj. hrvatska i slavonska Vojna krajina ukupno, imaju 9 gradova, 9 vojnih komuniteta, 10 trgovišta, 1.542 sela, 63.127 kuća, 600.325 stanovnika, te 393,2 austrijske milje² ili 411,1 geografsku milju² ili 22.627,3 kilometara².

Na jednoj austrijskoj milji² u hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini živi 1.527 stanovnika, s tim da u vojnoj Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² živi 1.402 stanovnika, a u vojnoj Slavoniji 1.669 stanovnika. Vojna Slavonija je gušće naseljena od vojne Hrvatske.

U vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji na jednu kuću prosječno dolazi 9 (9,23) stanovnika. U vojnoj Hrvatskoj na jednu kuću prosječno dolazi 10,16 stanovnika, a u vojnoj Slavoniji 7,82 stanovnika. Vojna Hrvatska ima 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,8 kilometara², a vojna Slavonija ima 117,6 austrijskih milja² ili 6.767,5 kilometara².

Vojna Hrvatska i vojna Slavonija zajedno imaju 393,2 austrijske milje² ili 22.627,3 kilometara². U vojnoj Hrvatskoj na jednom kilometru² živi 24,37 stanovnika, a u vojnoj Slavoniji na jednom kilometru² živi 29,01 stanovnik. U vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji ukupno na jednom kilometru² živi 25,76 stanovnika.

Prema tome, *Civilna i vojna Hrvatska* (Königreich Kroatien) i *civilna i vojna Slavonija* (Königreich Slavonien) 1805-1813. godine ukupno imaju 16 gradova, 9 vojnih komuniteta, 48 trgovišta, 3.544 sela, 137.381 kuću, 1.285.023 stanovnika, te 729,1 austrijsku milju² ili 41.957,1 kilometara². Na jednoj austrijskoj milji² u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i civilnoj i vojnoj Slavoniji živi 1.762 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,35 stanovnika. Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija ukupno imaju 729,1 austrijskih milja² ili 41.957,1 kilometara², a na jednom kilometru² živi 30,63 stanovnika.

Sve hrvatske pokrajine ukupno imaju 46 gradova, 9 vojnih komuniteta, 90 trgovišta, 5.287 sela, 206.337 kuća, 1.710.217 stanovnika, te 1.047,1 austrijsku milju² ili 60.256,9 kilometara². Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.642 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,33 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28,54 stanovnika.

12.4.4. Stanovništvo i površine hrvatskih pokrajina 1805-1813. godine

Tabela br. 164

Popisi stanovništva od 1805. do 1813. godine: površine i stanovništvo			
Hrvatske pokrajine	Austrijske Milje ²	Kilometri ²	Broj stanovnika
KÖNIGREICH KROATIEN	446,7	25.705,9	783.313
Civilna Hrvatska - 1805. godine	164,9	9.489,4	396.830
a Zagrebačka županija	103,3	5.944,5	195.118
b Varaždinska županija	32,7	1.881,8	108.952
c Križevačka županija	28,9	1.663,1	72.760
Plemstvo	-	-	20.000
Primorje (Maritim) - 1802. godine	6,2	356,8	13.696
Vojna Hrvatska – 1807-1813. godine	275,6	15.859,8	386.483
Karlovački Generalat – 1807. godine	163,3	9.397,3	183.130
1. Lički Regiment	45,4	2.612,6	49.066
2. Otočki Regiment	48,4	2.785,2	45.414
3. Ogulinski Regiment	44,0	2.532,0	41.853
4. Slunjski Regiment	25,5	1.467,4	43.044
Banska Granica – 1807. godine	47,8	2.750,7	95.442
5. Prvi Banski Regiment	24,2	1.392,6	46.132
6. Drugi Banski Regiment	23,6	1.358,1	46.125
Varaždinski Generalat – 1813. godine	64,5	3.711,7	107.911
7. Križevački Regiment	28,3	1.628,6	52.289
8. Đurđevački Regiment	36,2	2.083,2	53.958
Vojni komuniteti ukupno	-	-	8.602
KÖNIGREICH SLAVONIEN	282,4	16.251,1	501.710
Civilna Slavonija (Provincijal) -1805. god.	164,8	9.483,7	287.868
a Virovitička županija	80,1	4.609,5	130.271
b Požeška županija	43,2	2.486,0	67.405
c Srijemska županija	41,5	2.388,2	90.192
Vojna Slavonija – 1813. godine	117,6	6.767,5	213.842
1. Brodski Regiment	34,4	1.979,6	63.848
2. Gradiški Regiment	29,1	1.674,6	61.135
3. Petrovaradinski Regiment	54,1	3.113,3	71.309
Vojni komuniteti ukupno	-	-	17.550
DALMACIJA 1809/13. godine	231,8	13.339,3	300.183
Dalmacija (Königreich Dalmatien)	231,8	13.339,3	300.183
a Zadarski kotar	-	-	103.830
b Splitski kotar	-	-	101.933
c Dubrovački kotar	-	-	31.037
d Kotorski kotar	-	-	31.570
e Distrikti Visa	-	-	31.813
ISTRA 1802. godine	86,2	4.960,5	125.011
SVE HRVATSKE POKRAJINE UKUPNO	1.047,1	60.256,9	1.710.217

13. NASELJA I STANOVNIŠTVO ILIRSKIH PROVINCIJA

13.1. Naselja i stanovništvo Provincije civilne Hrvatske 1811. godine

13.1.1. Civilna Hrvatska: stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine

Izvori: Uebersicht der Bevölkerung der illyrischen Provinz Civil-Croatien, in Distrikte, Cantons und Arrondissements eingetheilt, dargestellt durch den Grafen von Chabrol, General Intendanten der illyrischen Provinzen, und bestätigt am 30. November 1811 von dem General Gouverneur Grafen von Berdrant, *Joseph Marx Freyherrn von Liechtenstern*, *Archiv für Welt- Erde- und Staatenkunde*, II. godina I. svezak, Wien 1811, str. 32-35; isti popis Ilirskih provincija iz 1811. godine u: J. M. Liechtenstern, *Reisen durch das österreichische Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818*, Meissen 1822, str. 120-30; isti popis, ali s pogrešnom godinom 1812, objavljen je u: *Zemljovid Ilirskih provinc iz leta 1812*, Ljubljana 2012, str. 62-75.

Tabela br. 165

CIVILNA HRVATSKA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	Canton Kotar		Arrondissement Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
I.	A)	Kanton Karlovac	1.	Karlovac	Carlstadt	16	7.630
			2.	Rečica	Rechicza	7	3.953
			3.	Draganić	Draganich	16	3.873
			4.	Krašić	Krassich	15	2.460
			5.	Vrhovac	Verhovacz	23	4.254
			6.	Novigrad	Novigrad	28	4.243
			7.	Ribnik	Ribnik	27	3.806
			8.	Jurovo	Jurovo	20	2.515
			9.	Svetice	Szveticze	27	2.187
			10.	Ozalj	Ozail	24	2.520
	UKUPNO Kanton (kotar) Karlovac: Canton Carlstadt					203	37.441
	B)	Kanton Vrbovsko	1.	Vrbovsko	Verbovzko	5	1.971
			2.	Bosiljevo	Boszilyevo	30	3.995
			3.	Severin	Szeverin	26	3.629
	UKUPNO Kanton (kotar) Vrbovsko: Canton Verbovzko					61	9.595
	C)	Kanton Mrkopalj	1.	Mrkopalj	Merkopaly	5	2.528
			2.	Ravna Gora	Ravna Gora	21	2.474
			3.	Brod	Brod	65	4.674
	UKUPNO Kanton (kotar) Mrkopalj: Canton Merkopaly					91	9.676
D)	Kanton Jastrebarsko	1.	Jastrebarsko	Jazka	24	4.251	
		2.	Slavetić	Szlavetich	22	2.509	
UKUPNO Kanton (kotar) Jastrebarsko: Canton Jazka					46	6.760	

CIVILNA HRVATSKA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine			Broj naselja	Broj stanovnika
District: Carstadt	E)	Kanton Samobor	1.	Samobor	Szamobor	20	4.472
			2.	Rude	Rude	20	2.657
	UKUPNO Kanton (kotar) Samobor: Canton Szamobor					40	7.129
	F)	Kanton Čabar	1.	Čabar	Czubar	19	2.242
			2.	Tršće	Tersztye	9	2.400
	UKUPNO Kanton (kotar) Čabar – Canton Czubar					28	4.642
	G)	Kanton Kerestinec	1.	Kerestinec	Kerztinecz	11	2.782
			2.	Brezovica	Brezovisza	19	4.286
			3.	Sela	Szella	11	2.245
	UKUPNO Kanton (kotar) Kerestinec: Canton Kerztinecz					41	9.313
	H)	Kanton Želin (Canton Selin)	1.	Novo Čiče	Novo Ckiche	20	3.126
			2.	Vel. Gorica	Vel. Goricza	17	4.070
			3.	Odra	Odra	16	3.157
			4.	Lekenik	Lekenick	13	2.379
			5.	Gorica	Goricza Biskp.	8	3.251
	UKUPNO Kanton (kotar) Želin: Canton Selin					74	15.983
	I)	Kanton Sisak	1.	Sisak	Szizek	14	4.775
			2.	Veleševac	Vellessevecz	13	3.421
	UKUPNO Kanton (kotar) Sisak: Canton Szizek					27	8.196
	K)	Kanton Gradec	1.	Pisarovina	Pistarovina	11	4.133
2.			Dubranec	Dubranyecz	26	4.526	
3.			Pokupsko	Pokupzko	19	4.416	
UKUPNO Kanton (kotar) Gradec: Canton Gradacz					56	13.075	
UKUPNO DISTRIKT (okrug) KARLOVAC: District Carlstadt							
UKUPNO	10 kotareva	35 općina			667	119.820	

CIVILNA HRVATSKA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
II. R I J E K A District: Fiume	A)	Kanton Rijeka	1.	Rijeka	Stadt Fiume	okolica	8.951
			2.	Trsat	Tersatto	4	2.179
			3.	Grobnik	Grobnik	11	3.631
	U K U P N O Kanton (kotar) Rijeka: Canton Fiume					15	14.761
	B)	Kanton Bakar	1.	Bakar	Buccari	3	1.961
			2.	Kostrena	Costrena	2	2.536
			3.	Kraljevica	Porto Ré	5	1.934
			4.	Kukuljanovo	Kukulyanovo	7	1.663
			5.	Fužine	Fuccine	1	2.921
			6.	Piket	Piket, Fiket ?	7	2.308
	U K U P N O Kanton (kotar) Bakar: Canton Buccari					25	13.323
	C)	Kanton Kastav (Castua)	1.	Kastav	Castua	2	3.624
			2.	Rukavac	Ruccavacz	1	3.877
			3.	Opatija	Abbacczia	10	2.103
			4.	Brseč	Bersesh	3	1.323
			5.	Mošć. Draga	Moquenicze	1	1.884
			6.	Lovran	Luvrana	1	2.235
			7.	Bolignana	Bolignana (?)	9	2.447
	U K U P N O Kanton (kotar) Kastav: Canton Castua					27	17.493
	D)	Kanton Cres	1.	Otok Cres	Cherso	5	4.535
	U K U P N O Kanton (kotar) otoka Cres: Canton Cherso					5	4.535
	E)	Kanton Osor	1.	Osor	Ossero	14	2.139
	U K U P N O Kanton (kotar) otoka Lošinja – Canton Ossero					14	2.139
F)	Kanton Veli lošinj	1.	Veli Lošinj	Lussina grande	4	6.227	
U K U P N O Kanton Veli Lošinj: Canton Lussina grande					4	6.227	
U K U P N O D I S T R I K T (okrug) R I J E K A: District Fiume							
UKUPNO	6 kotareva	40 općina			90	58.485	

CIVILNA HRVATSKA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine								
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine			Broj naselja	Broj stanovnika	
III. S E N J District: Zeng	A)	Kanton Senj (Zeng)	1.	Senj	Stadt Zeng	-	2.700	
			2.	N. Vinodol- ski	Novi	2	2.018	
			3.	Crikvenica	Criquenicza	3	2.523	
			4.	Bribir	Bribir	1	2.895	
			5.	Grizane	Grizane	4	3.141	
	U K U P N O Kanton (kotar) Senj: Canton Zeng						10	13.277
	B)	Kanton Rab (Arbe)	1.	Otok Rab	Arbe	7	3.049	
			2.	Otok Krk	Veglia	3	3.290	
			3.	Baška	Basca	1	2.512	
			4.	Dobrinj	Dobrigno	2	2.090	
			5.	Omišalj	Castelmuschio	2	2.421	
	U K U P N O Kanton (kotar) Rab: Canton Arbe						15	13.362
	U K U P N O D I S T R I K T (okrug) S E N J: District Zeng							
	UKUPNO	2 kotara	10 općina			25	26.639	
	U K U P N O CIVILNA HRVATSKA: CIVIL-KROAZIEN broj naselja i stanovništva Ilirskih Provincija 1811. godine „Ganze Einwohner-Anzahl von Civil-Kroazien“							
3 Distrikta Okruga	18 Kantona Kotareva	85 općina i 3 glavna grada (Hauptstädte): Karlovac, Rijeka i Senj			785 naselja	204.944 stanovnika		

13.1.2. Ukupno Provincija civilne Hrvatske 1811. godine

Tabela br. 166

CIVILNA HRVATSKA: Stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine					
Distrikt	Glavni gradovi	Broj kantona	Broj porez. općina	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Karlovac	Karlovac	10	35	667
2.	Rijeka	Rijeka	6	40	90
3.	Senj	Senj	2	10	25
3 distrikta	3 gl. grada	18 kantona	85 porez. općina	785 naselja	204.944 stanovnika

13.1.3. Naselja i stanovništvo Provincije Istra 1811. godine

Izvori:²⁵² Uebersicht der Bevölkerung der istrischen Provinz, in Districte, Cantons und Arrondissements eingetheilt, dargestellt durch den Grafen von Chabrol, General-Intendanten der illyrischen Provinzen und bestätigt am 30. Nov. 1811. von dem General-Gouverneur Grafen von Berdrant, *Joseph Marx Freyherr von Liechtenstern*, *Archiv für Welt- Erde- und Staatenkunde*, II. godina I. svezak, Wien 1811, str. 100-104; isti popis Ilirskih provincija iz 1811. godine u: J. M. Liechtenstern, *Reisen durch das österreichische Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818*, Meissen 1822, str. 120-30; isti popis, ali s pogrešnom godinom 1812, objavljen je u: *Zemljovid Ilirskih provinc iz leta 1812*, Ljubljana 2012, str. 62-75.

Tabela br. 167

ISTRA: Naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine								
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika		
I.	ROVINJ District: Rovigno	A)	Kanton Rovinj	1. Rovinj	Rovigno	7	10.654	
				2. Svetvinčenat	St.Vincenti	46	2.531	
		UKUPNO Kanton (kotar) Rovinj: Canton Rovigno					53	13.185
		B)	Kanton Vodnjan	1. Vodnjan	Dignano	37	4.600	
				2. Parpana	Parpana (?)	54	3.190	
				3. Pula	Pola	26	4.199	
	UKUPNO Kanton (kotar) Vodnjan: Canton Dignano					117	11.989	
	C)	Kanton Labin	1. Labin	Albona	19	2.416		
			2. Plomin	Fianona	49	3.017		
			UKUPNO Kanton (kotar) Labin: Canton Albona					68
	UKUPNO DISTRIKT (okrug) ROVINJ District: Rovigno – glavni grad Rovinj (Rovigno)							
	UKUPNO	3 kotara		7 općina		238	30.607	

²⁵² Iako Distrikti Gorica i Trst nisu hrvatske pokrajine, ipak ih ovdje donosim zato, prvo, jer su ti Distrikti tada uklopljeni u ilirsku pokrajinu Istru i, drugo, da bismo mogli usporediti prosjek stanovništva i u tim naseljima.

ISTRA: Naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
II. K O P E R District: Capo d'Istria	A)	Kanton Koper	1.	Koper	Capo d'Istria	181	17.441
			2.	Izola	Isola	8	3.515
			3.	Milje	Muggia	18	3.274
	U K U P N O Kanton (kotar) Koper: Canton Capo d'Istria					207	24.230
	B)	Kanton Piran	1.	Piran	Pirano	46	6.316
			2.	Buje	Buje	26	2.479
			3.	Grožnjan	Grisignana	25	2.660
			4.	Umag	Omago	65	2.034
			5.	Novigrad	Cittanova	33	1.707
	U K U P N O Kanton (kotar) Piran: Canton Pirano					195	15.196
	C)	Kanton Buzet	1.	Buzet	Pinguente	84	6.202
			2.	Draguč	Draguch	57	2.757
			3.	Oprtalj	Portole	72	2.852
	U K U P N O Kanton (kotar) Buzet: Canton Pinguente					213	11.811
	D)	Kanton Poreč	1.	Poreč	Parenzo	60	3.838
			2.	Motovun	Montona	53	5.302
			3.	Vrsar	Orsera	53	2.246
			4.	Vižinada	Visinada	22	2.213
	U K U P N O Kanton (kotar) Poreč: Canton Parenzo					188	13.599
	U K U P N O D I S T R I K T (okrug) K O P E R District: Capo d'Istria – glavni grad Koper (Capo d'Istria)						
UKUPNO	4 kotara		15 poreznih općina		803	64.836	

ISTRA: Naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	Canton Kotar	A r o n d i s e m e n t Porezne općine			Broj naselja	Broj stanovnika	
III. GORICA District: Görz	A)	Kanton Gorica (Görz)	1.	Gorica	Görz	5	8.489
			2.		Salcana	7	2.804
			3.		St. Pierre	6	2.742
			4.		Ranziano	4	2.752
			5.		Merna	13	2.595
	UKUPNO Kanton (kotar) Gorica: Canton Görz					35	19.283
	B)	Kanton S. Croce	1.		S. Croce	9	2.978
			2.		Schenpass	10	2.723
			3.		Axidussina	7	2.775
			4.		S. Danielle	7	2.818
			5.		Raiffen-berg	9	2.788
	UKUPNO Kanton (kotar) S. Croce: Canton S. Croce					42	14.082
	C)	Kanton Wipac	1.		Wipac	11	3.273
			2.		Sturia	8	2.471
			3.		Schwarzemberg	19	2.575
			4.		S. Vitto	15	2.415
	UKUPNO Kanton (kotar) Wipac: Canton Wipac					53	10.734
	D)	Kanton Tomai	1.		Tomai	13	2.872
			2.		Comen	8	3.153
			3.		Sessana	17	3.441
			4.		Nadan	15	2.449
			5.		Riscavizza	8	2.728
	UKUPNO Kanton (kotar) Tomai: Canton Tomai					61	14.643
	E)	Kanton Canale	1.		Canale	11	3.359
			2.		Chiapovana	4	2.573
			3.		Modrea	9	3.540
	UKUPNO Kanton (kotar) Canale: Canton Canale					24	9.472
F)	Kanton Tolmino	1.		Monte S. Vitto	7	3.610	
		2.		Tolmino	19	3.948	
		3.		Zerzohia	10	2.411	
		4.		Podmenz	8	2.452	
		5.		Coritenza	13	2.421	
		6.		Chirchina	15	4.091	
UKUPNO Kanton (kotar) Tolmino: Canton Tolmino					62	18.933	
UKUPNO DISTRIKT (okrug) GORICA District: Görz – glavni grad Gorica (Görz)							
UKUPNO	6 kotareva	28 poreznih općina			277	87.246	

ISTRA: Naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
IV. TRST District: Triest	A)	Kanton Trst	1.	Triest, altstadt	stari grad	11	14.380
			2.	Triest, neustadt	novi grad	12	13.645
	UKUPNO Kanton (kotar) Trst: Canton Trieste					23	28.025
	B)	Kanton Duino	1.		Duino	22	3.406
			2.		Sgononina	22	2.342
	UKUPNO Kanton (kotar) Duino: Canton Duino					44	5.748
	C)	Kanton Montfalcone	1.		Montfalcone	18	3.866
			2.		S. Pietro	13	3.194
	UKUPNO Kanton (kotar) Montfalcone: Canton Montfalcone					31	7.060
	UKUPNO DISTRIKT (okrug) TRST District: Triest – glavni grad Trst (Triest)						
	UKUPNO	3 kotara		6 poreznih općina		98	40.833
UKUPNO PROVINCIJA ISTRA: ISTRISCHEN PROVINZ broj naselja i stanovništva Ilirskih Provincija 1811. godine „Summe der Bevölkerung der istrischen Provinz“							
4 Distrikta Okruga	16 Kantona Kotareva		55 poreznih općina i 4 glavna grada (Hauptstädte): Rovinj, Koper, Gorica i Trst		1.420	223.522	
UKUPNO PROVINCIJA ISTRA bez Distrikta GORICE i TRSTA 1811. godine							
2 Distrikta Okruga	7 Kantona Kotareva		21 poreznih općina i 2 glavna grada (Hauptstädte): Rovinj i Koper		1.045	95.443	

13.1.4. Ukupno Provincija Istra 1811. godine

Tabela br. 168

ISTRA: Stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine						
Distrikt		Glavni gradovi	Broj kantona	Broj porez. općina	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Rovinj	Rovinj	3	7	238	30.607
2.	Koper	Koper	4	15	803	64.836
3.	Gorica	Gorica	6	28	277	87.246
4.	Trst	Trst	3	6	98	40.833
4 distrikata		4 glav. grada	16 kantona	55 porez. općina	1.420 naselja	223.522 stanovnika

13.1.5. Naselja i stanovništvo Provincije Dalmacija 1811. godine

Izvori: „Uebersicht der Bevölkerung der dalmatinischen Provinz, in Districte, Cantons und Arrondissements eingetheilt, dargestellt durch den Grafen von Chabrol, General-Intendanten der illyrischen Provinzen und bestätigt am 30. Nov. 1811. von dem General-Gouverneur Grafen von Berdrant“, Joseph Marx Freyherrn von Liechtenstern, *Archiv für Welt- Erde- und Staatenkunde*, II. godina I. svezak, Wien 1811, str. 216-221; isti popis Ilirskih provincija iz 1811. godine u: J. M. Liechtenstern, *Reisen durch das österreichische Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818*, Meissen 1822, str. 120-30; s manjim promjenama, ali s pogrešnom godinom 1812, taj je popis objavljen u: *Zemljovid Ilirskih provinc iz leta 1812*, Ljubljana 2012, str. 62-75.

Tabela br. 169

DALMACIJA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
I. ZADAR District: Zara	A)	Kanton Zadar	1.	Zadar (grad)	i predgrađe	1	5.174
			2.	Arbanasi	Borgo Erizzo	9	2.235
			3.	Biograd	Zara vecchia	12	2.715
			4.	Posedarje	Possidaria	9	1.969
			5.	Nin	Nona	10	1.762
			6.	Zemunik	Zemonico	12	2.688
			UKUPNO Kanton (kotar) Zadar: Canton Zara				
	B)	Kanton Obrovac	1.	Novigrad	Novigrad	6	2.144
			2.	Radučić	Radussich	3	2.456
			3.	Obrovac	Obbrovazzo	9	3.708
			4.	Karin	Carin	8	2.505
			5.	Benkovac	Bencovac	6	1.136
			6.	Kistanje	Kistagne	6	2.008
			7.	Devrske	Ciaverech	8	1.976
			8.	Ostrovica	Ostrovizza	13	2.327
	UKUPNO Kanton (kotar) Obrovac: Canton Obbrovazzo					59	18.260
	C)	Kanton Sutomišćica S. Euphemia	1.	Pašman (otok)	Pasman	9	2.084
			2.	Sutomišćica	S. Euphemia	9	2.839
			3.	Sali	Sale	15	2.213
			4.	Silba (otok)	Selve	7	3.008
	UKUPNO Kanton (kotar) Sutomišćica: Canton S. Euphemia					40	10.144
	D)	Kanton Pag	1.	Pag (otok)	Pago	7	3.162
	UKUPNO Kanton Sutomišćica: Canoton S. Euphemia					7	3.162
	UKUPNO DISTRIKT (okrug) ZADAR District Zara – glavni grad Zadar						
	UKUPNO	4 kotara		19 poreznih općina		158	48.131

DALMACIJA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
II.	A)	Kanton Šibenik	1.	Šibenik	Sebenico	1	6.306
			2.	Vrpolje	Verpoglie	5	2.238
			3.	Primošten	Capocesta	3	2.420
			4.	Vodice	Vodizze	3	1.843
			5.	Tijesno	Stretto	6	3.660
			6.	Zlarin (otok)	Zlarin	4	3.774
			UKUPNO Kanton (kotar) Šibenik: Canton Sebenico				
	B)	Kanton Skradin	1.	Skradin	Scardona	13	3.149
			2.	Rupe	Ruppe	5	1.475
			3.	Cista Mala	Cista piccola	12	851
			UKUPNO Kanton (kotar) Skradin: Canton Scardona				
	C)	Kanton Knin	1.	Knin	Knin	18	4.450
			2.	Biskupija	Biscopua	9	3.125
			3.	Padne	Pagine	3	2.152
			4.	Plavno	Plauno	5	2.898
			5.	Vrlika	Verlika	7	2.326
			6.	Kijevo	Chievo	6	2.216
			7.	Drniš	Dernis	10	2.007
			8.	Kadina Glavica	Cadina Clavizza	8	2.359
			9.	Kljake	Kliake	6	2.372
			10.	Mirlović	Mirilovich	11	2.773
			11.	Širitovci	Siratowzi	7	1.332
			UKUPNO Kanton (kotar) Knin: Canton Knin				
	UKUPNO DISTRIKT (okrug) ŠIBENIK District Sebenico – glavni grad Šibenik						
	UKUPNO	3 kotara	20 poreznih općina			141	53.726

DALMACIJA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine								
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine			Broj naselja	Broj stanovnika	
III. S P L I T District: Spalato	A)	Kanton Sinj Sign	1.	Spalato	Spalato	2	7.368	
			2.	Klis	Clissa	6	2.690	
			3.	Stobreč	Stobretz	12	2.379	
			4.	Kaštel Kambelovac	Castel-cambio	4	2.059	
			5.	Šolta (otok)	Solta	3	1.371	
			6.	Trogir	Trau	3	3.806	
			7.	Matina	Bosigliana	5	2.430	
			8.	Kaštel Novi	Castel-nuovo	3	2.116	
			9.	Ramljane	Ramiane	13	2.402	
			10.	Lećevica	Leschievizza	8	1.961	
			11.	Visoko	Visocce	6	1.860	
			12.	Bristivica	Bristivizza	7	2.447	
			13.	Omiš	Almissa	6	2.530	
			14.	Žeževica	Xeyevizza	5	2.431	
			15.	Zvečanje	Zuccagne	5	2.388	
			16.	Sinj	Sign	13	3.699	
			17.	Muč	Much	9	2.951	
			18.	Hrvace	Ervazza	4	1.909	
			19.	Bitelić	Bittelich	8	2.304	
			20.	Otok	Ottok	11	2.479	
			21.	Dicmo	Dixmo	6	2.297	
			22.	Srijane	Striane	4	1.687	
			23.	Ugljane	Ugliano	9	1.873	
	UKUPNO Kanton (kotar) Sinj: Canton Sign; glavni grad Split						152	59.437
	B)	Kanton Brač (otok) Brazza	1.	Nerežišća	Neresi	9	3.109	
			2.	Bol	Bol	5	2.750	
			3.	Pučišća	Pucischa	5	2.495	
4.			Sutivan	St. Giovanni	5	2.329		
UKUPNO Kanton (kotar) otoka Brač: canton Brazza						24	10.683	
UKUPNO DISTRIKT (okrug) S P L I T District Spalato – glavno grad Split								
UKUPNO	2 kotara		27 poreznih općina			176	70.120	
IV. H V A R District: Lesina	A)	Kanton Hvar (otok) Lesina	1.	Hvar (grad)	Lesina	2	1.936	
			2.	Stari Grad	Citta vecchia	2	2.490	
			3.	Vrboska	Verbosca	3	2.075	
			4.	Jelsa	Gelsa	4	1.905	
			5.	Sućuraj	St. Zorzi	3	1.114	
	UKUPNO Kanton (kotar) otoka Hvara: canton Lesina						14	9.520
	B)	Kanton Vis (otok)	1.	Vis	Lissa	1	2.509	
			2.	Komiža	Comisa	1	1.761	
UKUPNO Kanton (kotar) otoka Visa: canton Lissa						2	4.270	
UKUPNO DISTRIKT (okrug) H V A R District Lesina – glavni grad Hvar								
UKUPNO	2 kotara		7 poreznih općina			16	13.790	

DALMACIJA: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
V. MAKARSKA District: Macarsca	A)	Kanton Makarska	1.	Makarska	Macarsca	10	5.6797
			2.	Drvenik	Dervenik	6	2.393
			3.	Zavojane	Zavojane	2	1.958
			4.	Vrgorac	Vergoraz	4	2.014
	UKUPNO Kanton (kotar) Makarska: canton Macarsca					22	12.062
	B)	Kanton Imotski Imoschi	1.	Imotski	Imoschi	8	5.344
			2.	Zagora	Zagnoro	3	2.361
			3.	Krstatice	Kerstalizze	4	1.890
			4.	Lovreč	Lovrech	5	2.215
			5.	Studenci	Studenize	2	1.375
			6.	Aržano	Arxano	3	1.235
	UKUPNO Kanton (kotar) Imotski: canton Imoschi					25	14.420
	C)	Kanton Opuzen	1.	Opuzen	Fort Opus	8	3.145
			2.	Metković	Metcovich	5	2.186
	UKUPNO Kanton (kotar) Opuzen: canton Fort Opus					13	5.331
	UKUPNO DISTRIKT (okrug) MAKARSKA District Macarsca – glavni grad Makarska						
	UKUPNO	3 kotara		12 poreznih općina		60	31.813
	UKUPNO PROVINCIJA DALMACIJA: DALMATINISCHEN PROVINZ broj naselja i stanovništva Ilirskih Provincija 1811. godine „Summe der Bevölkerung der dalmatinischen Provinz“						
	5 Distrikata Okruga	14 Kantona Kotareva		85 poreznih općina i 5 glavnih gradova (Hauptstädte): Zadar, Šibenik, Split, Hvar i Makarska		556	217.480

13.1.6. Ukupno Provincija Dalmacija 1811. godine (bez Dubrovnika)

Tabela br. 170

DALMACIJA: Naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine						
	Distrikti	Glavni gradovi	Broj kantona	Br. poreznih općina	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Zadar	Zadar	4	18	158	48.131
2.	Šibenik	Šibenik	3	20	141	53.626
3.	Split	Split	2	27	176	70.120
4.	Hvar	Hvar	2	7	16	13.790
5.	Makarska	Makarska	3	8	60	31.813
UKUPNO DALMACIJA – bez distrikta Dubrovnika i Korčule						
	5 distrikata	5 gl. gradova	14 kantona	80 porez. općina	551 naselja	217.480 stanovnika

Upoznajmo još jedan izvor o tome.

13.1.7. Ukupno Provincija Dalmacija 1812. godine (bez Dubrovnika)

Tabela br. 171

DALMACIJA: Naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1812. godine						
	Distrikti	Glavni gradovi	Broj kantona	Br. poreznih općina	Broj naselja	Broj stanovnika
1.	Zadar	Zadar	4	19	158	48.231
2.	Šibenik	Šibenik	3	20	141	55.599
3.	Split	Split	5	27	176	70.120
4.	Hvar	Hvar	3	7	16	13.817
5.	Makarska	Makarska	3	12	60	31.813
UKUPNO DALMACIJA – bez distrikta Dubrovnika i Korčule						
	5 distrikata	5 gl. gradova	18 kantona	85 porez. općina	551 naselja	219.580 stanovnika

Sudeći prema tim izvorima, na području Ilirskih Provincija uočavamo stalne upravne i političke promijene. U ta dva popisa stanovništva, 1811. i 1812. godine, nastaju vidljive promijene u broju stanovnika na tom području. Te će promjene biti još uočljivije u popisu stanovništva Dalmacije iz 1813. godine koji ovdje donosim. Budući da na tom širem području početkom 19. stoljeća tako često nastaju upravne i političke i teritorijalne promjene, nije lako uvijek odrediti točan broj stanovništva pojedinih regija i pokrajina. Nužan je oprez.

13.1.8. Dubrovnik i Kotor: stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine

Izvor: Zemljovid Ilirskih provinc iz leta 1812, Ljubljana 2012, str. 62-75.

Tabela br. 172

DUBROVNIK I KOTOR: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
I. DUBROVNIK District: Ragusa	A)	Kanton Dubrovnik	1.	Dubrovnik	Ragusa	3	6.289
			2.	Rijeka Dubrovačka	Ambla	11	1.653
			3.	Brsečine	Breno	6	1.887
			4.	Zaton	Malfi	9	1.531
			5.	Lopud (otok)	Mezzo	2	718
			6.	Šipan (otok)	Giuppana	1	821
	UKUPNO Kanton (kotar) Dubrovnik: Canton Ragusa					32	12.899
	B)	Kanton Cavtat	1.	Cavtat	Vicux Raguse	9	1.894
			2.	Pridvorje	Pridvorie	16	1.597
			3.	Pločice	Plocize	22	1.612
	UKUPNO Kanton (kotar) Cavtat: Canton Vicux Raguse					47	5.103
	C)	Kanton Mljet	1.	Mljet (otok)	Meleda	6	896
	UKUPNO Kanton (kotar) Mljet: Canton Meleda					6	896
	D)	Kanton Slano	1.	Slano	Slano	12	1.485
			2.	Lissaz	Lissaz	14	1.325
			3.	Imotica	Imotiza	7	1.202
			4.	Ston	Stagno	9	1.408
	UKUPNO Kanton (kotar) Slano: Canton Slano					42	5.420
	E)	Kanton Pelješac Sabioncello	1.	Janjina	Iagina	7	947
			2.	Kuna	Cuna	13	1.869
			3.	Trpanj	Trapano	3	807
			4.	Pelješac	Sabioncello	4	2.138
	UKUPNO Kanton (kotar) Pelješac: Canton Sabioncello					27	5.761
	F)	Kanton Lastovo	1.	Lastovo (otok)	Lagosta	1	958
UKUPNO Kanton (kotar) Lastovo: Canton Lagosta					1	958	
UKUPNO DISTRIKT (okrug) DUBROVNIK District Ragusa – glavni grad Dubrovnik							
UKUPNO	6 kotareva		19 poreznih općina		155	31.037	

DUBROVNIK I KOTOR: naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine							
District Okrug	C a n t o n Kotar		A r o n d i s e m e n t Porezne općine		Broj naselja	Broj stanovnika	
II.	KOTOR District: Cattaro	A)	Kanton Kotor	1. Kotor	Cattaro	7	2.530
				2. Prčanj	Persagno	3	2.500
				3. Tivat	Teodo	3	1.900
				4. Luštica	Lustiza	2	2.350
				5. Dobrota	Dobrota	1	2.400
				6. Perast	Perasto	6	2.660
				7. Risan	Risano	4	2.650
		UKUPNO Kanton (kotar) Kotor: Canton Cattaro					26
	B)	Kanton Herceg Novi	1. Herceg Novi	Castelnuovo	8	3.560	
			2. Bijela	Bianca	9	2.900	
			UKUPNO Kanton (kotar) Herceg Novi: Canton Castelnuovo				
	C)	Kanton Budva	1. Budva	Budua	4	2.200	
			2. Paštrovići	Pastrovicchio	1	2.080	
			3. Lazarovich	Lazarovich	-	1.950	
			4. Tuicovich	Tuicovich	-	1.890	
UKUPNO Kanton (kotar) Budva: Canton Budua					5	8.120	
UKUPNO DISTRIKT (okrug) KOTOR District Cattaro – glavni grad Kotor							
UKUPNO	3 kotara	13 poreznih općina			48	31.570	
UKUPNO DISTRIKTI DUBROVNIK I KOTOR							
UKUPNO	9 kotareva	32 porezne općine			203	62.607	
III.	KORČULA District	A)	Kanton Korčula	1. Korčula	Curzola	3	2.517
				2. Račišće	Rascische	2	704
				3. Smokvica	Smoquiza	2	623
				4. Blato	Blatta	1	2.603
		UKUPNO Kanton (kotar) Korčula: Canton Curzola					8
UKUPNO DISTRIKT (okrug) KORČULA District Curzola – glavni grad Korčula							
UKUPNO	1 kotar	4 porezne općine			8	6.447	
UKUPNO DISTRIKTI DUBROVNIK i KOTOR i KORČULA - DALMATINISCHEN PROVINZ broj naselja i stanovništva Ilirskih Provincija 1811. godine							
3 Distrikata Okruga	10 Kantona Kotareva	36 poreznih općina i 3 glavna grada (Hauptstädte): Dubrovnik, Kotor i Korčula			211	69.054	

13.1.9. Ukupno Provincije: Dalmacija i Primorje i Istra 1811. godine

Tabela br. 173

Dalmacija i Istra: Naselja i stanovništvo Ilirskih Provincija 1811. godine						
Distrikti	Glavni gradovi	Broj kantona	Br. poreznih općina	Broj naselja	Broj stanovnika	
1.	Zadar	Zadar	4	18	158	48.131
2.	Šibenik	Šibenik	3	20	141	53.626
3.	Split	Split	2	27	176	70.120
4.	Hvar	Hvar	2	7	16	13.790
5.	Makarska	Makarska	3	8	60	31.813
UKUPNO						
DALMACIJA – bez Dubrovnika i Korčule						
5 distrikata	5 gl. gradova	14 kantona	80 porez. općina	551 naselja	217.480 stanovnika	
6.	Dubrovnik	Dubrovnik	6	19	155	31.037
7.	Korčula	Korčula	1	4	8	6.447
UKUPNO						
DALMACIJA – s Dubrovnikom i Korčulom						
7 distrikata	7 gl. gradova	21 kanton	103 porez. općina	714 naselja	254.964 stanovnika	
8.	Kotor	Kotor	3	13	48	31.570
UKUPNO						
DALMACIJA i Kotor (Boka kotorska)						
8 distrikata	8 gl. gradova	24 kantona	116 porez. općina	762 naselja	286.534 stanovnika	
9.	Rijeka	Rijeka	6	40	90	58.485
10.	Senj	Senj	2	10	25	26.639
11.	Rovinj	Rovinj	3	7	238	30.607
12.	Koper	Koper	4	15	803	64.836
UKUPNO						
HRVATSKO PRIMORJE i STRA (Distrikti: Rovinj i Koper)						
4 distrikta	4 gl. grada	15 kantona	72 porez. općine	1.156 naselja	180.567 stanovnika	
UKUPNO SVI DISTRIKTI:						
DALMACIJE i PRIMORJA i STRE i KOTORA						
12 distrikata	12 gl. gradova	39 kanton	188 porez. općina	1.918 naselja	467.101 stanovnik	

13.2. Naselja i stanovništvo Provincije Dalmacija 1813. godine

13.2.1. Izvori

Dva su ključna francuska popisa Dalmacije nastala za vrijeme Ilirskih Provincija: popis 1811. godine, koji je obuhvatio sve te Provincije, koji smo upoznali, i popis iz 1813. godine, koji ovdje donosim. Taj je popis objavljen već 1860. godine pod ovim naslovom:

PROSPETTO della organizzazione e della popolazione della Dalmazia con la chiusa dell' anno 1813, ossia del dominio francese, a objavljen je u knjizi: Valentino Lago, Memorie sulla Dalmazia, vol I, Venezia 1860, str. XXXIV-XXXVII.

Ta dva tzv. francuska popisa stanovništva Dalmacije (1811. i 1813. godine) nastala su u vrlo kratkom razdoblju. Neki su dijelovi (popis nekih naselja) ostali isti, kao da su prepisani. Pa ipak većina tih naselja pokazuje porast stanovništva. Uz to, ta dva popisa stanovništva pokazuju donekle drugačiju upravnu strukturu Dalmacije. Upoznajmo to u sljedećoj tabeli.

13.2.2. Stanovništvo Dalmacije 1813. godine: *Popolazione della Dalmazia*

Tabela br. 174

Br.	Okruzi Distretti	Kotari Cantoni	Općine Comuni		Stanovništvo Dalmacije 1813. godine			
					Općine	Kotari	Okruzi	
1.	ZADAR	ZADAR	Zadar	Zara	12.340	21.582	52.214	
2.			Nin	Nona	3.761			
3.			Biograd n/m	Zara-vecchia	5.481			
4.		OBROVAC	Obrovac	Obbrovazzo	9.000	19.048		
5.			Novigrad	Novegradi	4.848			
6.			Benkovac	Bencovaz	5.200			
7.		SUTOMIŠĆICA	S. Eufemia	Sali	Sale	2.335		5.343
8.				Silba	Selve	3.008		
9.		PAG	Pag (otok)	Pago	3.162	3.162		
10.		RAB	Rab (otok)	Arbe	3.079	3.079		
11.	ŠIBENIK	ŠIBENIK	Šibenik	Sebenico	11.718	20.661	57.886	
12.			Tisno	Stretto	5.199			
13.			Zlarin	Zlarin	3.744			
14.		SKRADIN	Skradin	Scardona	5.475	5.475		
15.		KNIN	KNIN	Knin	Knin	9.586		31.750
16.				Biskupija	Biscupia	3.559		
17.				Vrlika	Verlicca	5.218		
18.				Drniš	Dernis	9.713		
19.				Mirilović	Mirillovich	3.674		
20.	SPLIT	SPLIT	Split	Spalato	9.200	15.107	70.154	
21.			Kaštel	Castel Cambio	2.059			
22.			Kambelovac					
23.			Klis	Clissa	2.690			
24.		TROGIR	TROGIR	Šolta (otok)	Solta	1.158		15.543
25.				Trogir	Trau	6.265		
26.				Marina	Bossogliana	2.600		
27.				Lećevica	Lechievizza	2.909		
28.				Bristivica	Bristivizza	3.679		
29.		OMIŠ	OMIŠ	Omiš	Almissa	7.899		7.899
30.				Sinj	Sign	10.430		
31.		SINJ	SINJ	Ugljane	Ugliane	2.582		20.922
32.				Bajagić	Bajaghlich	3.530		
33.				Muč	Much	4.380		
34.	BRAC	Nerežišća	Neresi	5.438	10.683			
	Brazza	Pučišća	Pucischie	5.245				

Br.	Okruzi Distretti	Kotari Cantoni	Općine Comuni		Stanovništvo Dalmacije 1813. godine		
					Općine	Kotari	Okruzi
35.	MAKARSKA	MAKARSKA	Makarska	Macarsca	5.697	12.062	30.034
36.			Drvenik	Dervenick	2.393		
37.			Vrgorac	Vergoraz	3.972		
38.		IMOTSKI	Imotski	Imoschi	5.360	14.560	
39.			Zagvozd	Zaguosd	2.358		
40.			Župa	Zuppa	1.840		
41.			Grabovac	Grabovaz	1.300		
42.			Studenci	Studenze	2.200		
43.		OPUZEN	Cista	Cista	1.502	3.412	
44.			Opuzen	Fortopus	3.412		
45.		HVAR	HVAR (otok) Lesina	Hvar	Lesina	1.936	
46.	Starigrad			Cittavecchia	2.490		
47.	Vrboska			Verbosca	2.075		
48.	Jelsa			Gelsa	1.905		
49.	Sućuraj		San Giorgio ²⁵³	1.114			
50.	VIS (otok) Lissa		Vis	Lissa	2.509	4.270	
51.		Komiža	Comisa	1.761			
52.	DUBROVNIK	DUBROVNIK	Dubrovnik	Ragusa	6.289	12.899	39.210
53.			Rijeka Dubrovačka	Ombla	1.633		
54.			Srebreno	Breno	1.887		
55.			Zaton	Malfi	1.531		
56.			Lopud (otok)	Mezzo (Is. di)	639		
57.			Šipan (otok)	Giuppana	900		
58.		CAVTAT Ragusavecchia	Cavtat	Ragusa-vecchia	1.894	5.103	
59.			Pridvorje	Pridvorje	1.597		
60.		MLJET	Pločice	plocizze	1.612	896	
61.			Mljet (otok)	Meleda Isola	896		
62.		SLANO	Slano	Slano	1.485	8.553	
63.			Imotica	Imotizza	1.202		
64.			Lisac	Lissaz	1.325		
65.			Ston	Stagno	1.408		
66.			Janjina	Jagnina	947		
67.			Metković	Metcovich	2.186		
68.		PELJEŠAC Sabbioncello	Kuna Pelješka	Cunnà	1.869	4.811	
69.			Trpanj	Trappano	807		
70.			Pelješac	Sabbioncello	2.138		
71.		LASTOVO	Lastovo (otok)	Lagosta	958	958	
72.		KORČULA	Korčula (otok)	Curzola	5.990	5.990	
73.		KOTOR	KOTOR Cattaro	Kotor	Cattaro	2.530	
74.	Dobrota			Dobrota	1.320		
75.	Perast			Perasto	2.688		
76.	Prčanj			Perzagno	2.500		
77.	Tivat		Teodo	1.900			
78.	HERCEG NOVI Castelnuovo		Herceg Novi	Castelnuovo	3.560	12.712	
79.			Bijela	Bianca	2.900		
80.			Risan	Risano	3.902		
81.	BUDVA		Luštica	Lustizza	2.350	8.120	
82.			Budva	Budua	2.200		
83.			Grbalj (Župa)	Zuppa	3.840		
84.		Paštrovići	Pastrovicchio	2.080			
Totale della popolazione della Provinzia Dalmazia N. 294.858							
UKUPNO		28 kotareva	84 porezne općine		294.858 stanovnika		

²⁵³ U izvoru: *San Zorzi*.

Ta dva popisa stanovništava pokazuju različitu upravnu strukturu i broj stanovnika:

- Dalmacija 1811. godine ima: 8 Distrikata (okruga) i 8 glavnih gradova tih okruga, te 24 kotara (kantona), 116 poreznih općina, 762 naselja i **286.534 stanovnika**.
- Dalmacija 1813. godine ima: 7 Distrikata (okruga), 28 kotareva (kantona), 84 porezne općine i **294.858 stanovnika** i (prema popisu iz 1811. godine) 762 naselja.
- Prirast stanovništva Dalmacije u te tri/četiri godine iznosi **8.324 stanovnika**.

13.2.3. Ilirske Provincije: teritorijalna i upravna struktura

Popis stanovništava odražava upravnu i teritorijalnu strukturu zemalja i pokrajina. Tako i popisi stanovništava 1811. i 1813. godine Ilirskih Provincija (1809-1813. godine) pokazuju to stanje. Ta dva popisa stanovništava tih Provincija pokazuju i različitu upravnu podjelu. Ima dosta izvora koji pokazuju teritorijalnu podjelu tih Provincija, vezanu uz demografiju. Ovdje donosim jednu takvu teritorijalnu i upravnu strukturu Ilirskih provincija koju je objavio Heinrich Berghaus, poznati njemački statističar koji je objavio mnogo djela o demografiji.²⁵⁴

Tabela br. 175

Ilirske Provincije: teritorijalna i upravna struktura 1811/12. godine							
Provincije		Glavna naselja Provincija	Distrikti Okruzi			Broj kantona	Broj Stanovnika
1.	Kranjska Krain	Ljubljana Laibach	1.	Laibach	Ljubljana	21 kotar	374.714
			2.	Neüstadt	Novo Mesto		
			3.	Adelsberg	Postojna		
			4.	Krainburg	Kranj		
2.	Koruška Kärnten	Beljak Villach	5.	Villach	Beljak	11 kotara	136.668
			6.	Lienz	Linc		
3.	Istra Istrien	Trst Triest	7.	Triest	Trst	16 kotareva	245.121
			8.	Görz	Gorica		
			9.	Capo d'Istria	Koper		
			10.	Rovigno	Rovinj		
4.	Civilna Hrvatska Civil-Croatien	Karlovac Karlstadt	11.	Karlstadt	Karlovac	21 kotar	214.977
			12.	Fiume	Rijeka		
			13.	Segna	Senj		
5.	Dalmacija Dalmatien	Zadar Zara	14.	Zara	Zadar	17 kotareva	220.127
			15.	Spalato	Split		
			16.	Sebenico	Šibenik		
			17.	Mocarsca	Makarska		
6.	Dubrovnik Ragusa	Dubrovnik Ragusa	19.	Ragusa	Dubrovnik	10 kotareva	74.393
			20.	Cattaro	Kotor		
			21.	Curzola	Korčula		
7.	Vojna Hrvatska Militär-Croatien	Karlovac	22.	Lika: Lički Regiment		6 Regime- nata	240.000
				Ottochatz: Otočki Regiment			
				Ogulin: Ogulinski Regiment			
				Clum: Slunjski Regiment			
				1 Bannale: I Banski Regiment			
				2 Bannale: II Banski Regiment			

Kako vidimo, tu je Hrvatsko područje podijeljeno: na civilnu i vojnu Hrvatske, te na istru i Dalmaciju. Više izvora donose takvu podjelu, ali i brojno stanje stanovništva.

²⁵⁴ Berghaus (1862. str 94-120).

14. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1815-22. GODINE

14.1. Izvori

za ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati ovu temu. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina u tom razdoblju.

14.1.1. Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1815-1830)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1818-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 6) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1830)
- 7) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1810-1825)
- 8) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1823-1850)
- 9) *Conversations-Lexicon oder Encyclopädisches Handwörterbuch* (1810-1820)
- 10) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 11) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-historisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 12) *Europäische Annalen* (1815-1820)
- 13) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-1840)
- 14) *Geographisch-Historisch-statistisches Zeitungs-Lexikon* (1784-1820)
- 15) *Geographisches Statistisch-Topographisches Lexikon von Italien* (1812-20)
- 16) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1800-1830)
- 17) *Kirchliche Statistik* (1804-1830)
- 18) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Encyklopädie* (1825-1836)
- 19) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 20) *Politisches Journal* (1815-1818)
- 21) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 22) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1830-1850)
- 23) *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (1808-1818)
- 24) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 25) Berghaus, *Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 26) Berghaus, *Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 27) Galletti, *Allgemeines geographisches Wörterbuch* (sv. I-II, 1822)
- 28) Galletti, *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845)
- 29) Gräffer, *Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 30) Hassel, *Geographisch-statistisches Handwörterbuch* (sv. I-II, 1817)
- 31) Hassel, *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 32) Jäger, *Geographisch-historisch-statistisches Zeitung-Lexikon* (1805-1811)
- 33) Lassú, *Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 34) Rumi, *Geographisches Wörterbuch des österreichischen Kaiserstaates* (1809)
- 35) Stein, *Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1818-24)
- 36) Zedlitz, *Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

14.1.2. Knjige autora o tom razdoblju

André (1813, 1823, 1835. sv. I-II); **Anonim** (1826); **Anonim** (1834); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II); **Becher** (1841. i 1846); **Berghaus** (1836, 1839, 1842, 1845. i 1847); **Bernoulli** (1841, 1849); **Bickes** (1833); **Bisinger** (1807. i 1808); **Brunn** (1805. i 1819. sv. I-III); **Chownitz** (1851); **Crome** (1820.-1828. sv. I-IV); **Csaplovics** (1819. sv. I-II, 1829. sv. I-II); **Demian** (1809, 1810. i 1812); **Fényes** (1839, 1842. i 1843); **Fick** (1817. sv. I-II); **Franz Petter** (1857. sv. I-II); **Fränzl** (1838.-41. sv. I-III); **Galletti** (1835, 1840, 1845. i 1850); **Guts-Muths** (1818. sv. I-II); **Hassel** (1807, 1809, 1816. sv. I-II, 1817. sv. I-II, 1819, 1822. i 1823-24. sv. I-II, te *Almanach* 1824-45); **Hassel i Cannabich** (1819. sv. II.); **Hietzinger** (1817-1823. sv. I-III); **Hoffmann** (1834-1836. sv. I-IV); **Jenny** (1822); **Jowitsch** (1835); **Klenner** (1833); **Lassú** (1829); **Leonhardi** (1809); **Liechtenstern** (1809, 1817, 1818, 1819, 1820. i 1822); **Malchus** (1826. i 1833. sv. I-II); **Meusel** (1807. i 1817); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Meynert** (1851, 1853); **Nagy** (1828. i 1829); **Roher** (1807. i 1827); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1840, 1841, 1843. i 1857); **Schubert** (1835-1839, sv. I-IV, 1842, 1845. i 1848); **Severin-Adelung-Humboldt** (1806, 1809, 1812. i 1817); **Schwartner** (1809. i 1811. sv. I-III); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1819-20. sv. I-III, 1824-26. sv. I-III, 1833-34. sv. I-III); **Szendró** (1830-1840); **Šafařík** (1826, 1842, 1846. i 1849); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1852, 1856); **Woltersdorf** (1812).

14.1.3. Arhivska građa

Jozefinski popis stanovništva 1784/87. godine; Summarium 1802; Razne konskripcije iz godina: 1802, 1805, 1807, 1811, 1814/15, 1817/18, 1822, 1824, 1827/28, 1834/35, 1843, 1846, 1848, 1850, 1851, 1855, 1857; Poimenični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar u prvoj polovici 19. stoljeća; Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; mnoge knjige Schematismus cleri; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi arhivski fondovi iz tog razdoblja.

Posebno je vrijedna arhivska građa o popisima stanovništva 1814/15-1843. godine: u arhivu sam pronašao sjajne popise stanovništva Zagrebačke županije 1814/15. i 1818. i 1825. i 1834. i 1837. i 1843. godine, tu županiju u cijelosti i dijelove drugih županija. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke po naseljima.

Popisna tabela konskripcije hrvatskih županija 1814/15. godine sadrže ove rubrike:

- a) broj naselja u županijama, broj gradova, trgovišta, sela i predija;
- b) broj kuća i porodica (to su veoma važni podaci za demografska istraživanja);
- c) klasifikaciju muške populacije: broj uglednika, građana, sluga, seljaka, inkvilina i sinova;
- d) broj žena ukupno (ne navode njihovu klasifikaciju kao kod muške populacije);
- e) ukupni broj stanovnika svih naselja i županija i pokrajina;
- f) dobnu strukturu: broj djece od 1-16 godine, odraslih od 17-40 godina i iznad 40 godina;
- g) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca (ti su podaci, o oženjenim muškarcima, veoma važni za upoznavanje broja obitelji u svim naseljima i uopće u svim županijama i pokrajinama);
- h) vjersku pripadnost (Katolika, Protestanata i Židova);
- i) broj iseljenika i doseljenika i stanaca;
- j) broj umrlih i rođenih osoba u godini kada se vrše ti popisi stanovništva.

Kako vidimo, riječ je o sjajnim popisima stanovništva koja su se održavala dosta često. Ti su se popisi održavali i u Habsburškoj monarhiji, na čitavom njezinom prostoru. O tome svjedoče i knjige više autora. Održavali su se dakle i na prostoru hrvatskih pokrajina. Nužno je nastaviti s arhivskim istraživanjem u domaćim i stranim arhivima. Jer nema sumnje da su se u tim godinama popisi održavali u svim hrvatskim županijama i da te popise valja potražiti.

Osim toga, posebno je dragocjen sjajan popis stanovništva koji se u Hrvatskoj (i u Provincijalu i u Vojnoj krajini) održao 1827/28. godine. Taj je popis sačuvan u mađarskom državnom arhivu u Budimpešti. Preko Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu zatražili smo taj popis. Taj je Arhiv dobio taj popis.

Opsežan je: sastoji se od 27 rola mikrofilmova. Taj je popis tada održan na cjelokupnom prostoru zemalja Ugarske krune, ali i na cjelokupnom prostoru Habsburške monarhije. Uz to, mađarski su statističari kratko vrijeme nakon tog popisa objavili njegove rezultate. Tri autora su objavili ukupno 10 knjiga o tome.

Te ćemo autore i rezultate tog popisa upoznati: prvo, sumarni pregled na stranicama ovog prvog toma i, drugo, pregled tog cjelokupnog popisa po naseljima u svim hrvatskim i slavonskim županijama i Vojnoj krajini u drugom i trećem tomu ovog rada.

14.1.4. Problemi demografskog istraživanja od 1809. do 1822. godine.

Zbog znatnih teritorijalnih, upravnih, političkih i državnih promjena, koje su na području hrvatskih zemalja nastale krajem 18. i početkom 19. stoljeća, sve do 1822. godine, suočavamo se s velikim problemima demografskih istraživanja iz tog razdoblja. U tom razdoblju održavali su se stalno popisi stanovništva: i na području Ilirskih Provincija, od 1809. do 1813. godine, i zatim u okviru Kraljevine Ilirije, od 1816. do 1848. godine, dakle na čitavom području Habsburške monarhije. Prema arhivskim istraživanjima i mnogim drugim izvorima, ti su se popisi održavali relativno dosta često. Brojne knjige iz tog vremena svjedoče o tim popisima, koji su očito bili veoma opsežni, jer te knjige donose brojne vrijednosti koje su se popisivale. Međutim, uza sve te brojne knjige i arhivsku građu, ni u kojem razdoblju nisu izražene, od autora do autora, tolike razlike u broju stanovnika hrvatskih pokrajina, prije svega zbog tih teritorijalnih promjena.

Teritorijalne i upravne promjene: prvo, od kraja 18. stoljeća Dalmacija se oslobodila od mletačke vlasti. Kratko vrijeme je u okviru Habsburške monarhije, ali od 1806. do 1813. godine na tom je području francuska vlast: Istra i Dalmacija i Dubrovnik i dio Hrvatske sve do desne obale Save uključeni su u Ilirske Pokrajine, od 1809-1813. godine. Nakon sloma Napoleona i propasti Ilirskih Provincija, svi su ti dijelovi hrvatskih zemalja ponovo pridružene Habsburškoj monarhiji, ali su u upravnom i političkom pogledu uključeni unutar Kraljevine Ilirije. I tek su 1822. godine te hrvatske pokrajine isključene iz Kraljevine Ilirije.

U tom razdoblju, i na području Ilirskih Provincija i Kraljevine Ilirije i Habsburške monarhije uopće, održavali su se popisi stanovništva, ali, promatrajući s gledišta istraživanja, problem je u tome što tada nastaju velike teritorijalne/upravne promjene, pa stoga, za dobar dio područja (i pokrajina i kotareva i općina) nije lako odrediti točan broj stanovnika. Nužno je u tom razdoblju slijediti upravnu i teritorijalnu i političku strukturu zemalja.

Prema tome, i nakon ukidanja Ilirskih Provincija, nakon Bečkog kongresa 1815. godine, mijenja se upravna struktura u Habsburškoj monarhiji, a time i upravna i politička i teritorijalna podjela civilne Hrvatske i Dalmacije i Vojne krajine. Habsburška monarhija je 1813. godine zauzela Napoleonove Ilirske Provincije, a zatim je 1816. godine formirana Kraljevina Ilirija, kojoj je, do 1822. godine, pridružen dio hrvatskog teritorija, sve do desne obale Save.

Međutim, taj se hrvatski teritorij, koji je pridružen Kraljevini Iliriji, u dokumentima i kod mnogih autora često smatra hrvatskim područjem. Pa ipak, gotovo se u svim dokumentima te hrvatske površine, koje su pridružene Kraljevini Iliriji, posebno navode u statističkim izvještajima. Postoji dakle mogućnost da približno točno upoznamo površinu i sve statističke podatke (o stanovništvu, privredi, školstvu itd.) koje pripadaju hrvatskim pokrajinama. Uz brojne knjige koje su tada i kasnije objavljene, koje sadrže važne statističke podatke iz tog doba, u arhivima postoje dokumenti o popisima koji su se održavali u tom razdoblju. Prema tim dokumentima, koje sam pronašao u arhivu, popisi stanovništva su se, nakon 1804/05. i 1807. godine, na području Hrvatske održavali: 1811. godine na području Ilirskih Provincija, a u okviru Habsburške monarhije 1810. i 1814/15. i 1817/18. i 1824/25. godine, ali i kasnije.

Problem tih istraživanja je u tome, prvo, što je zbog tih teritorijalnih promjena, koje se odražavaju i na brojno stanje stanovništva, teško doći do točnih podataka o tome i, drugo, što nije uvijek jasno koja su se područja i koja naselja i kako popisivala. Ključno je u tome pitanje: prvo, je li se u tom razdoblju (od 1809. do 1822. godine) u civilnu Hrvatsku ubraja samo ostatak Zagrebačke županije (samo od lijeve obale Save, dok je pritom njezina desna obala Save sve do Primorja uklopljena ili u Ilirske Provincije ili kasnije u Kraljevinu Iliriju sve do 1822. godine) ili se ubraja cjelokupna ta županija u njezinim cjelokupnim teritorijem i, drugo, ubraja li se tada u taj popis pučanstva i broj stanovnika plemićkog porijekla i svećenstvo.

Za sve hrvatske pokrajine i sada valja računati one površine koje donosi Lipszky 1808. i 1810. i Klenner 1833. godine. U svakom slučaju, kada je riječ o razdoblju od 1816. do 1822. godine, nakon što su promijenjene te granice i upravna područja, valja biti veoma oprezan u korištenju svih tih statističkih podataka. Ovdje donosim par relevantnih primjera tih statističkih podataka. Da bismo mogli objasniti sve te promjene i sve statističke podatke o tom razdoblju, od 1806. do 1822. godine, tome valja posvetiti posebnu opsežnu knjigu.

14.2. Civilna i vojna Hrvatska 1815/17. godine

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske početkom 19. stoljeća, napose u razdoblju od 1809. do 1822, kada su dijelovi hrvatskog teritorija uklopljeni u Ilirske Provincije, a zatim unutar Kraljevine Ilirije, dosta je i zahtjevno i osjetljivo. Prvo, iz tog razdoblja postoji arhivska građa, no ona je sačuvana ili fragmentarno ili samo u sumarnim pregledima ili u knjigama brojnih autora, ali i u brojnim tadašnjim časopisima i godišnjacima. Drugo, tada nastaju, kako je rečeno, znatne teritorijalne promjene, vezane uz ustrojstvo Ilirskih Provincija i zatim uz Kraljevinu Iliriju. Sada se naselja i stanovništvo tog hrvatskog teritorija, napose onog koji je pripadao civilnoj i vojnoj Hrvatskoj južno od rijeke Save, prikazuju na dva načina: a) u pregledu stanovništva Ilirskih Provincija i kasnije Kraljevine Ilirije, uvijek se zasebno navodi stanovništvo tog dijela hrvatskog teritorija, južno od rijeke Save; b) ili se naselja i stanovništvo tog dijela hrvatskog teritorij, južno od rijeke Save, iskazuje unutar (1) Zagrebačke županije i (2) unutar Vojne krajine (Karlovački generalat). Međutim, u brojnim knjigama, cjelokupni se hrvatski i slavonski teritorij (naselja i stanovništvo i Provincijala i Vojne krajine) iskazuje pod naslovom tih dviju kraljevina: Königreich Kroatien i Königreich Slavonien.

Najbolji pregled tog teritorijalnog ustrojstva, nastalog osnivanjem Ilirskih Provincija, daje spomenuti francuski popis stanovništva 1811. godine, a zatim popisi iz 1817/18. i 1825. i 1827/28. godine. Iz tog razdoblja donosim i popise stanovništva svih hrvatskih pokrajina.

Ni popisi stanovništva 1815-1818. godine u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji nisu obuhvatili plemstvo i svećenstvo. Taj nedostatak, popisa plemstva i svećenstva, kako smo vidjeli i za 1804/05. godinu, možemo nadoknaditi tako da uzmemo broj plemića i svećenstva iz popisa 1785/87. godine i dodamo mu prirodni prirast plemstva i uvećani broj svećenstva.

Važna napomena: Popisi stanovništva Zagrebačke županije iz 1814/15. i 1818. godine - koje sam pronašao u arhivu, a u popisnim tabelama i rubrikama sadrže, kako smo vidjeli, sjajne statističke demografske podatke o svim naseljima – ograničeni su samo od desne obale Save. Dakle, ne donose one statističke demografske podatke područja Zagrebačke županije koje nije bilo uključeno u Kraljevinu Iliriju nakon sloma Napoleonovih Ilirskih Provincija. Napokon, kako je rečeno, 1822. godine svi su dijelovi teritorija hrvatskih zemalja isključeni iz Kraljevine Ilirije, i ponovo pridruženi hrvatskim pokrajinama koji su im ranije pripadali. Tek nakon 1822. godine, svi popisi stanovništva koji su se obavljali svake treće/četvrte godine, obuhvatit će i popisivati stanovništvo Zagrebačke županije u cjelini, na njezinom cjelokupnom području. U drugom tomu ovog rada donosim i te popise Zagrebačke županije.

14.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1815/17. godine

Civilna Hrvatska, prema konskripciji iz 1815. godine, bez Primorja (Ungar. Litorale), ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara², 5 gradova, 13 trgovišta, 2.056 sela,²⁵⁵ 39.045 kuća, 43.529 porodica i 401.462 stanovnika.²⁵⁶

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.435 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 42,31 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,28 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,22 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 193,57 stanovnika.

²⁵⁵ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.); Klenner (1833.) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

²⁵⁶ Izvori za civilnu i vojnu Hrvatsku: Hassel i Cannabich (1819. sv. II); Liechtenstern (1819. i 1821.); Stein (1819.); *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1815, br. 102; *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 129-144; *Geografia moderna universale* (1825, str. 335-480).

Međutim, problem tada predstavljaju podaci o stanovništvu Primorja (Ungar. Litoral) kao dio civilne Hrvatske. Prema jednom izvoru, to Primorje 1815. godine ima: 6,2 geografske milje² i 81.248 stanovnika.²⁵⁷ Nije jasno zašto je tada, nakon pada Napoleonovih Ilirskih Provincija, na tom uskom prostoru toliko stanovništva. Je li riječ o izbjeglicama i vojsci? No, već popis stanovništva iz 1824/25. godine navodi, kako ćemo vidjeti, da na prostoru tog **Primorja ima 27.160 stanovnika**. Taj drugi podatak je vjerodostojniji. To bi značilo da 1815. godine na tom prostoru Primorja može biti oko 21.500 stanovnika.

U tom slučaju, ako prihvatimo kao pouzdani podatak da na prostoru **Primorja (Ungar. Litoral)** 1815. godine ima 21.500 stanovnika, onda, prema konskripciji iz 1815. godine, **civilna Hrvatska ukupno s Primorjem** (Ungar. Litoral) 1815. godine ima:

- a) *površine*: 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra²;
- b) *naselja*: 7 gradova, 17 trgovišta, 2.171 selo;
- c) *broj kuća i porodica*: 41.659 kuće, 46.145 porodica;
- d) *broj stanovnika*: ukupno **422.962 stanovnika**.

Prema tim podacima, na prostoru civilne Hrvatske ukupno s Primorjem:

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.472 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 42,96 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,15 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,17 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 192,69 stanovnika.

Od toga u hrvatskim županijama 1817. godine:

- a) **Zagrebačka županija** prema konskripciji iz 1815/17. godine ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,5 kilometara², 2 grada, 6 trgovišta, 1.238 sela, 19.737 kuća, 21.782 porodice i 183.968 stanovnika.
 - a. Plemstvo: ta županija, prema Ch. G. D. Steinu, 1817. godine ima 8.000 plemića.²⁵⁸ Prema jozefinskom popisu 1785/87. godine, Zagrebačka županija tada ima 5.525 plemića muške populacije.²⁵⁹ A drugi izvor spominje 5.759 plemića muškaraca.²⁶⁰ Ako tome dodamo otprilike i toliki broj žena plemkinja, onda tada u Zagrebačkoj županiji ukupno ima najmanje oko **10.500 stanovnika plemićkog porijekla**.
 - b. Svećenstvo: ta je županija, prema jozefinskom popisu iz 1785/87. godine, imala 288 svećenika. Početkom 19. stoljeća taj je broj porastao i najmanje ih ima oko 300. Tu valja ubrojiti i crkvene redove: redovnike i redovnice. Ukupno, tada u Zagrebačkoj županiji svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) najmanje ima oko **500**.
 - c. Šire upravno područje grada Zagreba ima 2.450 kuća i **17.266 stanovnika**.²⁶¹
 - d. **Ukupno**: Zagrebačka županija, prema tim izvorima, 1815/17. godine ukupno ima **212.234 stanovnika**. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.055 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35,70 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,69 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,38 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 170,33 stanovnika.
- b) **Varaždinska županija** ima 32,7 austrijskih milja² ili 1.881,8 kilometara², 1 grad, 5 trgovišta, 524 sela, 12.014 kuća, 13.599 porodica i 104.023 stanovnika.
 - a. Plemstvo: prema Steinu, ta županija ima 1.457 plemića. Ako ima prosječno toliko i žena plemkinja, ona ta županija ima oko **1.900 stanovnika plemićkog porijekla**.
 - b. Ukupno svećenstva ima oko **250** (ukupno svećenika i redovnika i redovnica).
 - c. Grad Varaždin ima 749 kuća i **4.436 stanovnika**.
 - d. **Ukupno**: Varaždinska županija 1815. godine ukupno ima **110.609 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.383 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 58,78 stanovnika. To je najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,21 stanovnik. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,13 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 208,70 stanovnika.²⁶²

²⁵⁷ *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 139.

²⁵⁸ Stein (1819. sv II, str. 155).

²⁵⁹ Danyi Dezső i Dávid Zoltán (1960, str. 51).

²⁶⁰ HDA, fond: *Banski spisi*, kutija LXXXV, 1809.

²⁶¹ Od popisa stanovništva 1772/73. godine, a napose od jozefinskog popisa 1785/87. godine, kako smo vidjeli, stanovništvo slobodnih kraljevskih gradova posebno se računa i navodi i u konačnici zbraja u ukupne podatke.

²⁶² Hassel i Cannabich (1819. sv. II, str. 569); Stein (1819, str. 155-56).

- c) **Križevačka županija** 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 2 trgovišta, 294 sela, 7.294 kuće, 8.148 porodica i 66.530 stanovnika.²⁶³
- Grad Koprivnica ima 749 kuća i **4.570** stanovnika.
 - Grad Križevci ima 302 kuće i **1.819** stanovnika.
 - Plemstvo: prema Steinu, ta županija ima 5.319 plemića.²⁶⁴ Prema جوزيفinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine, ta županija ima 2.483 plemića muške populacije. Uz porast tog dijela pučanstva i ako toliko ima i žena plemkinja, onda ta županija 1815. godine ima najmanje oko **5.500** stanovnika plemićkog porijekla.
 - Svećenstvo: ukupno svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) ima oko **200**.
 - Ukupno:** Križevačka županija ima **78.619** stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.720 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 47,27 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,78 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,65 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 263,82 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 176

HRVATSKI PROVINCIJAL: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1815. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka županija	2	6	1.238	19.737	21.782	212.234
Varaždinska županija	1	5	524	12.014	13.599	110.609
Križevačka županija	2	2	294	7.294	8.148	78.619
UKUPNO hrvatske županije	5	13	2.056	39.045	43.529	401.462
Primorje (<i>Maritim</i>) Ungar. Litoral- ²⁶⁵	2	4	115	2.614	2.616	o. 21.500
UKUPNO Civilna Hrvatska	7	17	2.171	41.659	46.145	422.962

Drugi izvori: Kako je rečeno, o stanovništvu hrvatskih pokrajina početkom 19. stoljeća, kao i o stanovništvu svih pokrajina i krunovina u Habsburškoj monarhiji u tom razdoblju, ima mnogo knjiga u kojima više autora donose dragocjene podatke o mnogim temama (o broju stanovnika, klimi, o privredi, o školstvu, konfesijama itd.). Ti su podaci ponekad različiti, posebno kad je riječ o broju stanovnika. Uvijek je ključno pitanje: prvo, od kojeg izvora/popisa ti autori crpe svoje podatke i, drugo, je li taj popis stanovništva obuhvatio cjelokupno područje neke pokrajini ili županije o kojoj je riječ, te je li obuhvatio sva ta naselja. A to nije uvijek lako otkriti. I u ovom slučaju postoje različiti podaci o broju stanovnika hrvatskih pokrajina 1815-18. godine. Te ćemo slučajeve otkloniti tek kada pronađemo izvorni arhivski taj popis. Budući da ima više izvora u kojima se donose različite podatke, ovdje donosim samo par primjera.

Najviše zabune, kako smo vidjeli, unose podaci o Zagrebačkoj županiji: neki autori donose podatke o cjelokupnoj toj županiji, bez obzira što su njezini dijelovi desno od Save sve do Primorja bili uključeni u Ilirske pokrajine i kasnije u Kraljevinu Iliriju sve do 1822. godine, dok drugi za to razdoblje donose podatke samo za uži teritorij te županije. Popisi stanovništva Zagrebačke županije iz 1814/15. i 1817/18. godine, ponavljam i ovdje, koje sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, i koje u cijelosti donosim u drugom svesku ove knjige, sadrže popise svih naselja te županije, ali samo na tom njezinom užem prostoru.

²⁶³ *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1815, br. 102.

²⁶⁴ Stein (1819. sv. II, str 155-56).

²⁶⁵ *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 139.

Civilna Hrvatska – prema više izvora:

- a) **Zagrebačka županija** – bez teritorija koji je bio uključen u Ilirske Provincije i kasnije u Kraljevini Iliriju, sve dakle do 1822. godine, prema ovim autorima ima:
 - a. Hassel - ta županija na tom suženom teritoriju 1815/16. godine ima 41,65 D. Meil površine i 71.357 stanovnika, 1 grad, 2 trgovišta, 279 sela i 7.675 kuća.²⁶⁶
 - b. Stein - ta županija 1815/16. godine ima samo 24¹/₄ Deutsche Meil površine i 63.194 stanovnika pučkoga porijekla, te 8.000 plemića.²⁶⁷
 - c. André - ta županija 1816. godine ima 31 D. Meil i 78.205 stanovnika.²⁶⁸
- b) **Varaždinska županija** prema ovim autorima ima:
 - a. Hassel - ta županija 1815/16. godine ima 34,24 D. Meil, 1 grad (Varaždin: ima 749 kuća i 4.436 stanovnika), 5 trgovišta, 524 sela, 11.925 kuća i 104.023 stanovnika.
 - b. Stein - ta županija 1816/17. godine ima 34¹/₄ D. Meil, 1.457 plemića i 102.616 stanovnika pučkoga porijekla, Varaždin ima 4.362 stanovnika.²⁶⁹
 - c. André – ta županija 1816. godine ima 34 D. Meil i 91.451 stanovnika.
- c) **Križevačka županija** prema ovima autorima ima:
 - a. Hassel – ta županija 1815/16. godine ima 30,21 D. Meil, 2 kraljevska grada, 2 trgovišta, 294 sela, 6.530 kuća i 66.530 stanovnika.
 - b. Stein - ta županija 1816/17. godine ima 30¹/₄ D. Meil, 5.319 plemića i 61.566 stanovnika pučkoga porijekla. Križevci imaju 1.478 i Koprivnica 3.126 stanovnika.
 - c. André – ta županija 1816. godine ima 30 D. Meil i 68.907 stanovnika.
- d) **Ukupno civilna Hrvatska** bez teritorija koji je uključen u Kraljevini Iliriju:
 - a. Hassel – civilna Hrvatska 1816/17. godine *ima ukupno 265.541 stanovnika*, 106,10 D. Meilen površine, 4 grada, 9 trgovišta i 1.097 sela.
 - b. Stein – civilna Hrvatska 1816/17. godine ima: 246.342 stanovnika pučkoga porijekla i 14.776 plemića – *ukupno dakle ima 261.118 stanovnika*; ima 88³/₄ D. Meilen površine, te 4 grada, 13 trgovišta i 2.056 sela.
 - c. André – civilna Hrvatska 1816. godine ima 95 D. Meil i 238.563 stanovnika.²⁷⁰

14.2.2. Hrvatsko Primorje (*Maritim*) i Istra 1815/1816. godine

Istra i Primorje (*Maritim*) i Dalmacija, kako smo vidjeli, uklopljeni su najprije u Ilirske Provincije i zatim u Kraljevini Iliriju sve do 1822. godine. U tom razdoblju, kako smo vidjeli na primjeru francuskog popisa stanovništva 1811. godine, to se je područje u upravom pogledu posve izmijenilo. Pa ipak, i za 1815/1817. godine imamo statističke podatke i za ta područja.

U svakom slučaju, popis stanovništva u tom razdoblju odražava upravnu i teritorijalnu strukturu pokrajina i krunovina. To smo vidjeli u francuskom popisu Ilirskih pokrajina iz 1811. godine. S tim da je upravna struktura i teritorijalna podjela Ilirskih provincija posve drugačija od teritorijalne podjele tih područja 1815/16. godine. A to stanje odražavaju i konskripcije iz 1814/15. i 1817/18. godine koje su se održavale u Habsburškoj monarhiji. To ću ovdje pokazati u komparaciji tih podataka iz popisa 1811. godine i popisa iz 1815/16. godine.

U francuskom popisu iz 1811. godine, kako smo vidjeli, stanovništvo i naselja područja Primorja i Istre iskazani su u okviru dviju Ilirskih Provincija: prvo, Provincije Civilne Hrvatske („Uebersicht der Bevölkerung der illyrischen Provinz Civil-Croatien“) i, drugo, Istarske Provincije („Uebersicht der Bevölkerung der istrischen Provinz“). Budući da sam sve te statističke podatke, sve te Provincije i sve njihove distrikte i naselja (porezne općine) naprijed izložio, ovdje ću donijeti, komparacije radi, samo broj stanovništva tih pokrajina i distrikta.

²⁶⁶ Hassel (1819. sv. II, str. 564-65). Usp. i Liechtenstern (1817.-18. sv. I-III); Demian (1820. i 1823.).

²⁶⁷ Stein (1819. sv. II, str. 156).

²⁶⁸ André (1823. str. 109).

²⁶⁹ Hassel (1819. sv. II, str. 564-65) i Stein (1819. sv. II, str. 155-56).

²⁷⁰ Usp. i Liechtenstern (1820. str. 72).

Ilirske Provincije Civilne Hrvatske 1811. godine:

- a) Distrikt Karlovac (District Carlstadt) je u okviru Vojne krajine.
- b) Distrikt Rijeka (District Fiume) 1811. godine ima 6 kantona i 58.485 stanovnika:
 - a. Kanton Rijeka ima 15 naselja i 14.761 stanovnika;
 - b. Kanton Bakar ima 25 naselja i 13.323 stanovnika;
 - c. Kanton Cres ima 5 naselja i 4.535 stanovnika i
 - d. Kanton Lošinj ima 4 naselja i 6.227 stanovnika
- c) Distrikt Senj (District Zeng) 1811. godine ima 2 kantona i 26.639 stanovnika.
 - a. Kanton Senj ima 10 naselja i 13.277 stanovnika i
 - b. Kanton Rab ima 15 naselja i 13.362 stanovnika.
- d) **Ukupno** ta dva Distrikta (Rijeke i Senja) 1811. godine imaju: 85.124 stanovnika.

Upoznajmo sve to u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 177

Illyrischen Provinz Civil-Croatien: Ilirske Provincije Civilne Hrvatske 1811. godine				
Distrikti	Broj kantona	Broj poreznih općina	Broj naselja	Broj stanovnika
Distrikt Karlovac	10	35	667	119.820
Distrikt Rijeka	5	16	75	58.485
Distrikt Senj	2	10	25	26.639
UKUPNO	17	61	767	204.944

Ilirske Provincije Istre 1811. godine:

- a) Distrikt Rovinj (District Rovigno) 1811. godine ima 3 kantona i 30.607 stanovnika.
- b) Distrikt Koper (District Capo d'Istria) 1811. godine ima 4 kantona i 64.836 stanovnika.
- c) Distrikt Gorica (District Görz) 1811. godine ima 6 kantona i 87.246 stanovnika.
- d) Distrikt Trst (District Triest) 1811. godine ima 3 kantona i 40.833 stanovnika.
- e) **Ukupno** Ilirske provincije Istre 1811. godine imaju: 223.522 stanovnika.

Upoznajmo i te podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 178

Istrischen Provinz: Ilirske Provincije ISTRE 1811. godine				
Distrikti	Broj kantona	Broj poreznih općina	Broj naselja	Broj stanovnika
Distrikt Rovinj	3	7	238	30.607
Distrikt Koper	4	15	803	64.836
Distrikt Gorica	6	28	277	87.246
Distrikt Trst	3	6	98	40.833
UKUPNO	16	56	1.420	223.522

Međutim, ta su područja, kao i cjelokupna Dalmacija, nakon propasti Napoleonovih Ilirskih Provincija, u upravom i teritorijalno pogledu preuređena. Upoznajmo to.

Nakon Ilirskih Provincija, Kraljevina Ilirija je podijeljena na dva okruga: Ljubljanski okrug i Austrijsko Primorje (Küstenland Gouvern.). Austrijsko Primorje ima kotareve:

- a) **Grad Trst** (Stadt Triest) 1815. godine ima 2 geografske milje² i 44.413 stanovnika.
- b) **Tršćanski kotar** s dijelom Gorice i Kranjske i Istre (Triester Kreis: Theile von Görz, Krain und dem venet. Istrien) 1817/18. godine ima 54 geogr. milje² i 130.498 stanovnika.
- c) **Riječki kotar** s Hrvatskim Primorjem i kvarnerskim otocima (Fiumer Kreist: Theil von Civil-Croatien und Quarner. Inseln) 1817/18. godine ima 70 g. milja² i 119.832 stanovnika.

- d) **Karlovački kotar** (Carlstädter Kreis: Theil von Civil-Croatien) 1817/18. godine ima 48 geografskih milja² i 100.588 stanovnika.
- e) **Gorički kotar** (Görzer Kreis: mit Parcellen von Krain und venet. Friaue) 1817/18. godine ima 43 geografske milje² i 111.170 stanovnika.²⁷¹

PRIMORJE (*Ungarische Litorale*) sastoji se iz ovih naselja i njihovih širih područja: Rijeke (Fiume), Bakra (Buccari), Senja (Zeng), Karlobaga (Carlopage) i Kraljevice (Porto-Re). Taj uski dio Hrvatskog primorja (*Maritim, Ungarische Litorale*), prema konskripciji iz 1805. godine, ima 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara² i 13.696 stanovnika.²⁷²

Međutim, kako smo vidjeli, za vrijeme Ilirskih Provincija dolazi do drugačije upravne organizacije tog područja. Prilikom organizacije Kraljevine Ilirije, taj dio Primorja teritorijalno se vraća u prijašnje stanje. Jer, prema konskripciji iz 1815. godine, to područje, i sada nazvano Ugarskim Primorjem (*Ungarische Litoral*) ima 6,30 geogr. milja² (točne površine sam naveo u gornjem pasusu) i 81.248 stanovnika.²⁷³ Ako je taj podatak točan, to bi značilo da je tada, za vrijeme i neposredno nakon rušenja Napoleonovih Ilirskih Provincija, na tom području veliki broj stanovnika. Izvori ne dopuštaju da utvrdimo je li riječ o vojnicima i izbjeglicama.

Kako sam već naveo, prema konskripciji iz 1824/25. godine, iz više izvora, taj uski dio Primorja ima 27.160 stanovnika.²⁷⁴ To je vjerodostojan izvor. S dosta pouzdanja možemo pretpostaviti da je 1815. godine na tom prostoru Primorja bilo oko 21.500 stanovnika.

Ali upoznajmo i statističke podatke tih naseljima napose. Prema više autora, koji su poznavali konskripciju iz 1814/15. godine, **Rijeka** i njezino šire područje ima 743 kuće i 7.576 stanovnika, **Bakar** ima 387 kuća i 1.807 stanovnika, **Senj** ima 450 kuća i 2.744 stanovnika, **Karlobag** ima 192 kuće i 961 stanovnika, **Kraljevica** ima 216 kuća i 1.035 stanovnika. To su tzv. porezne općine u tom Primorju. Međutim, za sada nemamo i broj stanovnika drugih manjih naselja na tom području. A, kako sam kazao, u arhivu sam pronašao, i u ovoj knjizi donosim, popis stanovništva Zagrebačke županije iz 1814/15. godine, za sva naselja. Taj je popis veoma bogat po podacima. Nužno je dakle nastaviti ta arhivska istraživanja i za druga područja.

Pa ipak, iz svih tih statističkih podataka, koja su se sačuvala u knjigama više autora iz tog razdoblja, možemo samo donekle točno zaključiti koliki je tada bio stvarni broj stanovnika Hrvatskog Primorja i Istre. To će biti lakše nakon 1822. godine kada se hrvatski krajevi desno od Save isključe iz Kraljevine Ilirije i vrate unutar hrvatskih pokrajina. U tom pogledu, posebno su važni, kako ćemo vidjeti, sjajni popisi stanovništva iz 1824/25. i 1827/28. godine.

Upoznajmo još jedan važan izvor o statističkim podacima Primorja i Istre iz popisa stanovništva 1815. godine. Primjer koji ovdje donosim ključan je za poznavanje novog upravnog uređenja tog područja. Donosim podatke za šire područje Okruga Istre (*Istrianer Kreis*), ali samo ukupni broj kuća i stanovnika za Distrikte u toj pokrajini i glavnih naselja, iako u više knjiga iz tog razdoblja ima podataka i za većinu naselja u tim Distriktima. Na temelju dakle tih knjiga, možemo rekonstruirati broj kuća i stanovnika i privrednu produktivnost za većinu naselja na tom širem području. No, te podatke valja usporediti i s drugim arhivskim izvorima.

Nakon propasti Napoleonovih Ilirskih Provincija, područje Okruga Istre je, u okviru Kraljevine Ilirije, sada podijeljena u 17 Distrikata. Donosim ukupni broj kuća i stanovnika tih Distrikata u slijedećoj preglednoj tabeli.²⁷⁵

²⁷¹ André (1823. str. 105-106).

²⁷² Liechtenstern (1817. i 1818.); Hassel (1818. sv. II); Das Königreich Ilirien (1826).

²⁷³ *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 139.

²⁷⁴ Na istom mjestu; kako ćemo vidjeti, o konskripciji iz 1824/25. godine ima mnogo izvora.

²⁷⁵ *Das Königreich Illyrien*, Klagenfurt 1826; Liechtenstern (1817. sv. I, str. 493-507); Hassel (1818. i 1819).

Tabela br. 179

Naselja i stanovništvo Okruga Istre 1815. godine u okviru Kraljevine Ilirije						
ISTRA	Distrik ti Okruga Istre (Der Istrianer Kreis)		Glavna naselja	Broj kuća	Broj stanovnika	
OKRUG ISTRE Der Istrianer Kreis	1.	KOPER	Distrikt Capo d'Istria		2.193	10.236
				Koper	1.092	5.236
	2.	PIRAN	Distrikt Pirano		1.650	10.440
				Piran	887	6.151
	3.	BUJE	Distrikt Buje		1.300	7.302
				Buje	266	1.500
	4.	MOTOVUN	Distrikt Montona		1.970	10.725
				Motovun	188	1.004
	5.	POREČ	Distrikt Parenzo		1.392	8.042
				Poreč	328	2.090
	6.	ROVINJ	Distrikt Rovigno		1.443	11.123
				Rovinj	50	280
	7.	VODNJAN	Distrikt Dignano		2.050	10.845
				Vodnjan	1.011	5.600
	8.	PULA	Distrikt Pola		1.181	4.600
				Pola	432	846
	9.	PODGRAD	Distrikt Castel nuovo		1.502	8.942
			Podgrad	123	823	
10.	KASTAV	Distrikt Castua		1.911	11.022	
			Kastav	104	417	
11.	LOVRAN	Distrikt Lovrana		970	4.692	
			Lovran	103	450	
12.	LABIN	Distrikt Albona		990	4.698	
			Labin	233	949	
13.	PAZIN	Distrikt Pisino		5.680	15.225	
			Pazin	364	1.615	
14.	BELLAY	Distrikt Bellay		1.200	6.533	
		Naselja: Boljun, Brest, Bellay ...		-	-	
15.	SOCERB	Distrikt Fünfenberg		1.600	9.112	
			Dolina	157	707	
16.	BUZET	Distrikt Pinquente		1.762	9.611	
			Buzet	100	667	
17.	Otok K R K	Distrikt Veglia		2.698	10.614	
			Krk	326	1.200	
	Otok CRES	Insel Cherso		-	-	
			Cres	-	-	
	Otok LOŠINJ	Insel Osero		1.698	8.061	
		Lussina piccolo	Mali Lošinj	766	3.700	
		Lussina gradne	Veli Lošinj	581	2.300	
		Stadt Osero	(grad) Osor	351	1.458	
UKUPNO	17 Distrikata		-	33.190 kuća	161.823 stanovnika	

Iz tih statističkih podataka (u kojima se navodi broj kuća i stanovništva) ne možemo učiniti valjanu kvantitativnu analizu. Kako sam spomenuo, od 1805. i napose od 1814/15. godine provode se popisi stanovništva u kojima se popisuju brojne vrijednosti, kako to pokazuje upisna tabela koju sam naprijed donio. A to još bolje pokazuju popisi stanovništva Zagrebačke županije 1805. i 1814/15. i 1817/18. i 1824/25. i 1827/28. i 1834/35. i 1837. i 1843. godine. Sjajni su ti popisi stanovništva za demografsku analizu. A smatralo se, i to su kod nas ponavljali odreda svi demografi, da se popis stanovništva u zemljama ugarske krune, dakle i u hrvatskih pokrajinama, u Hrvatskoj i Slavoniji, održao 1805. godine i onda tek skoro nakon pola stoljeća, tek 1851. i 1857. godine.

Jedino ovdje možemo analizirati odnos broja kuća i stanovništva. Ukupno gledajući, na tom području Istre, na jednu kuću dolazi 4,88 stanovnika. No, od distrikta do distrikta postoji znatne razlike. U Distriktu Koper na jednu kuću dolazi 4,67 stanovnika, u Distriktu Motovun na jednu kuću dolazi 5,44 stanovnika, u Distriktu Rovinj na jednu kuću dolazi 7,71 stanovnik, u Distriktu pula na jednu kuću dolazi 3,90 stanovnika, u Distriktu Kastav na jednu kuću dolazi 5,77 stanovnika, u Distriktu Pazin na jednu kuću dolazi samo 2,68 stanovnika itd. Očito je dakle da je gustoća stanovništva na tom području Istre tada bila dosta različita.

14.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1815. godine

VOJNA HRVATSKA (Militärgrenze, hrvatska Vojna krajina), prema konskripciji iz 1815. godine, ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara², 1 slobodni kraljevski grad (Karlovac), 8 glavnih gradova Regimenata (u službenom izvoru: Haupt – und Kreisstadt: Gospić, Otočac, Ogulin, Slunj, Glina, Petrinja, Ivanić i Bjelovar), 6 vojnih komuniteta (Senj, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar i Ivanić), 13 trgovišta, 1.248 sela, 38.075 kuća, 40.959 porodica i **399.165 stanovnika**.²⁷⁶

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.448 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 25,17 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,67 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,75 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 328,26 stanovnika.²⁷⁷

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** (Karlstädter Gränze) 1815. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara², te 1 kr. grad (Karlovac), 4 glavna grada Regimenata (Haupt – und Kreisstadt: Gospić, Otočac, Ogulin i Slunj), 2 vojna komuniteta (Senj i Karlobag), 5 trgovišta, 617 sela, 17.235 kuća, 19.191 porodicu i **194.395 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.190 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 20,69 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,73 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 311,03 stanovnika. Od toga u Regimentima:²⁷⁸
 - a. **Lički Regiment** (Regierungsbezirke Likka) 1815. godine ima 45,4 austrijske ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara², 1 grad (Gospić, glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, koji ima 680 stanovnika), 2 trgovišta, 106 sela, 4.378 kuća i 53.755 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.184 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 20,58 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 12,28 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 493 stanovnika.
 - b. **Otočki Regiment** (Regierungsbezirke Ottochacz) 1815. godine ima 48,4 austrijske ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 kilometara², te 1 grad (Otočac, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt), 1 trgovište, 79 sela, 4.023 kuće i 49.467 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.022 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 17,76 stanovni-

²⁷⁶ *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 139; **Hassel** (1818. sv. II str. 632); **Hietzinger** (1817-1823. sv. I-III); **Liechtenstern** (1820. str. 75, 1817-18. sv. I-III); **Stein** (1817-18.).

²⁷⁷ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

²⁷⁸ Izvori za površine i naselja za sve Generalate i za sve Regimente i za cjelokupnu Vojnu krajinu: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

- ka. Na jednu kuću prosječno dolazi 12,30 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 610 stanovnika.
- c. **Ogulinski Regiment** (Regierungsbezirke Ogulin) 1815. godine ima 44,0 austrijske ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometara², te 1 grad (Ogulin, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, s 870 stanovnika), 1 trgovište, 95 sela, 4.346 kuća i 47.465 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.079 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 18,75 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,92 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 489 stanovnika.
- d. **Slunjski Regiment** (Regierungsbezirke Szluin) 1815. godine ima 25,5 austrijskih ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara², te 1 grad (Slunj, kao glavni grad tog Regimenta: Haupt - und Kreisstadt), 1 trgovište, 337 sela, 3.825 kuća i 43.708 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.714 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29,79 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,43 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 128,93 stanovnika.
- b) **Banska Granica ili Banski Generalat** (Banalgränze) 1815. godine ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara², te 2 grada, 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 5 trgovišta, 260 sela, 10.259 kuća, 10.813 porodica i ukupno 97.181 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.033 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35,33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 363,97 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,47 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,99 stanovnika. Od toga u Regimentima:²⁷⁹
- a. **Prvi Banski Regiment** (Erstes Banal Regierungsbezirke) 1815. godine ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometara², te 1 grad (Glina, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, s 764 stanovnika), 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 118 sela, 4.607 kuća i 46.561 stanovnik. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.924 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 33,43 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,11 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 388,0 stanovnika.
- b. **Drugi Banski Regiment** (Zweites Banal Regierungsbezirke) 1815. godine ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometar², te 1 grad (Petrinju, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, s 3.048 stanovnika), 1 vojni komunitet, 4 trgovišta, 142 sela, 4.960 kuća i 50.620 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.145 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 37,27 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,21 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 344,35 stanovnika.
- c) **Varaždinski Generalat** (Warasdiner Gränze) 1815. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara², 2 glavna grada Regimenta (Haupt - und Kreisstadt: Ivanić i Bjelovar), 2 Vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 3 trgovišta, 371 selo, 10.581 kuću, 10.955 porodica i 107.589 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.668 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28,99 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,17 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,82 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 286,14 stanovnika. Od toga u Regimentima:
- a. **Križevački Regiment** (Kreutz Regierungsbezirke) ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara², 1 grad (Ivanić, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, koji ima 646 stanovnika) i 1 vojni komunitet, te 2 trgovišta, 192 sela, 4.248 kuća i 52.142 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.842 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,02 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 12,27 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 266,03 stanovnika.
- b. **Đurđevački Regiment** (S. Georgen Regierungsbezirke) ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,18 kilometara², 1 grad (Bjelovar, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, koji ima 1.064 stanovnika) i 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 179 sela, 5.946 kuća i 55.447 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.532 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 26,62 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 9,33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 306,34 stanovnika.

²⁷⁹ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

Ch. G. D. Stein navodi ove podatke o stanovništvu hrvatske Vojne krajine. Po njemu, hrvatska Vojna krajina 1815. godine ukupno ima 397.477 stanovnika.²⁸⁰

- Karlovački Generalat ukupno ima 193.607 stanovnika.
- Varaždinski Generalat ukupno ima 107.589 stanovnika.
- Banski Generalat ukupno ima 96.281 stanovnika.

Kako vidimo, razlike nisu velike. Štoviše, za Varaždinski Generalat ima iste podatke. Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 180

Hrvatska Vojna krajina prema konskripciji iz 1814/15. godine						
Generalati i Regimenti	Glavni gradovi Regimenata	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj stanovništva	
Karlovački Generalat:		5	617	17.235	194.395	
1	Lički Regiment	Gospić	2	106	4.378	53.755
2	Otočki Regiment	Otočac	1	79	4.023	49.467
3	Ogulinški Regiment	Ogulin	1	95	4.346	47.465
4	Slunjski Regiment	Slunj	1	337	3.825	43.708
Banski Generalat:		5	260	10.259	97.181	
5	I: Banski Regiment	Glina	1	118	4.607	46.561
6	II: Banski Regiment	Petrinja	4	142	4.960	50.620
Varaždinski Generalat:		3	371	10.581	107.589	
7	Križevački Regiment	Ivanić	2	192	4.248	52.142
8	Đurđevački Regiment	Bjelovar	1	179	5.946	55.447
Vojni komuniteti				1.742	-	
UKUPNO		8 gradova	13	1.248	38.075	399.165

14.2.4. Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1815. godine

Tabela br. 181

Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banski Generalat	Ukupno
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807-13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165

Međutim, Carl B. von Hietzinger donosi drugačije statističke podatke o broju stanovništva hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1815. godine:

Tabela br. 182

Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banski Generalat	Ukupno
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807.	193.355	104.070	95.207	392.632
1812.	192.284	107.911	98.086	398.281
1815.	193.607	107.589	96.281	397.477

²⁸⁰ Stein (1819. sv. II str. 160-64).

Prema podacima koje donosi Hietzinger, hrvatska Vojna krajina je 1815. godine imala 397.477 stanovnika. Ti se podaci razlikuju od onih koje sam gore naveo. Ali i neki drugi autori donose različite podatke. Tu možemo pratiti prirast stanovništva od 1802. do 1815. godine.²⁸¹

14.3. Civilna i vojna Slavonija 1815. godine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien) 1814/15. godine ukupno ima 282,4 austrijske milje² ili 295,2 geografske milje² ili 16.251,12 kilometara², 4 grada, 3 vojna komuniteta, 27 trgovišta, 881 selo, 58.651 kuća, 65.695 porodica i 525.983 stanovnika.²⁸²

Gustoća naseljenosti stanovništva:

- a) Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.863 stanovnika.
- b) Na jednom kilometru² prosječno živi 32,37 stanovnika.
- c) Na jednu kuću prosječno dolazi 9,02 stanovnika.
- d) Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,01 stanovnika.
- e) Na jedno naselje prosječno dolazi 574,84 stanovnika.

14.3.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1815. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal: Slawonischen Provinzial) prema konskripciji iz 1815. godine ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,7 kilometara², 3 glavna grada županija (Haupt und Kreisstadt: Požega, Osijek i Vukovar), 22 trgovišta, 571 selo, 35.846 kuća, 38.057 porodica i 306.880 stanovnika.

Naseljenost: Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.862 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,36 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,56 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,06 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 514,90 stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) *Virovitička županija* (Gespanschaften Veröcz) ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,5 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt: Osijek), 9 trgovišta, 237 sela, 15.149 kuća, 16.479 porodica i 130.271 stanovnik.
 - a. Grad županije Osijek ima 936 kuća i 9.231 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Virovitička županija 1814/15. godine **ima 139.502 stanovnika.**
 - c. Naseljenost i gustoća stanovništva: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.741 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 30,26 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,21 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,47 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 567,01 stanovnik.
- b) *Požeška županija* (Gespanschaften Posega) ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,0 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt: Požega) i 6 trgovišta, 254 sela, 6.083 kuće, 6.207 porodica i 67.405 stanovnika.
 - a. Glavni grad županije Požega ima 428 kuća i 4.112 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Požeška županija 1814/15. godine **ima 71.517 stanovnika.**
 - c. Naseljenost i gustoća stanovništva: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.655 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 28,77 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,76 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,52 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 274 stanovnika.
- c) *Srijemska županija* ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt: Vukovar) i 7 trgovišta, 80 sela, 14.234 kuće, 14.959 porodica i 90.192 stanovnika.

²⁸¹ **Hietzinger** (1817.-1823. sv. I-III); usp. *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 139; **Hassel** (1818. sv. II str. 632); **Liechtenstern** (1817.-18. sv I-III).

²⁸² Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

- a. Glavni grad županije Vukovar ima 764 kuće i 5.669 stanovnika.
- b. UKUPNO: Srijemska županija 1814/15. godine **ima 95.861 stanovnika**.
- c. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.310 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,14 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,73 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,41 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 1.089 stanovnika. To je najgušće naseljena županija u Hrvatskoj.²⁸³

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 183

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Civilna Slavonija u popisu stanovništva 1815. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad.	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Virovitička županija	1	9	237	15.149	16.479	139.502
Požeška županija	1	6	254	6.083	6.207	71.517
Srijemska županija	1	7	80	14.234	14.959	95.861
UKUPNO sve slavonske županije	3	22	571	35.846	38.057	306.880

Kako sam kazao, neki autori koji su neposredno nakon tih konskripcija objavili knjige o tome navode različite podatke o stanovništvu hrvatskih i slavonskih županija. No, nisu to velike razlike. Uvijek je pitanje kakvu su metodologiju imali prilikom računanja tih vrijednosti.

Ovdje navodim samo jedan primjer. Ch. G. D. Stein navodi ove podatke:

Slavonija 1815/16. godine ima: 172 geogr. milje², 5 gradova, 26 poreznih općina, 879 naselja, 25 zaselaka, 1.519 plemića i 286.349 stanovnika neplemičkog porijekla. Od toga:

- a) **Požeška županija** ima 45¹/₂ geograf. milja², 418 plemića i 66.987 stanovnika neplemičkog porijekla; Orłjava ima 434 kuće i 4.000 stanovnika; Pakrac ima 230 kuća i 1.500 stanovnika; Požega ima 380 kuća i 4.112 stanovnika.
- b) **Virovitička županija** ima 83³/₅ geografskih milja², 630 plemića i 129.641 stanovnika neplemičkog porijekla; Osijek ima 782 kuće i 9.356 stanovnika.
- c) **Srijemska županija** ima 43¹/₂ geogr. milja², 471 plemića i 89.721 stanovnika neplemičkog porijekla; Vukovar ima 700 kuća i 5.669 stanovnika.²⁸⁴

Zaključak: Ako tom broju od 286.349 stanovnika neplemičkog porijekla dodamo: a) broj plemića muškaraca (njih 1.519 i u prosjeku najmanje toliko žena plemkinja, dakle oko 3.000 stanovnika plemićkog porijekla); b) broj stanovnika tih gradova – onda je, prema Steinu, 1815/16. godine Slavonije ukupno imala 309.986 stanovnika.

Prema tome, velike razlike u konačnom broju stanovnika nema.

U svakom slučaju, kako sam već spomenuo, nužno bi bilo ograničiti se na jedan popis stanovništva i uzeti ne samo sve te razlike, nego i sve podatke koje sadrže te knjige (napose o privredi, produktivnostima, školstvu, crkvi, odnosa muškaraca i žena, broj porodica i obitelji itd.), ali i temeljito istražiti domaće i strane arhive o tom popisu.

²⁸³ **Hassel** (1818. str. 35-45 i 1819. str. 564-70); **Stein** (1819. str 154-60); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 135-136; *Vaterländische Blätter Für den österreichischen Kaiserstaat*, No. 102, 1815, str. 633-34.

²⁸⁴ **Stein** (1819. sv. II str. 154-55).

14.3.2. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1815. godine

VOJNA SLAVONIJA (slavonska Vojna krajina, Slawonische Gränze), 1815. godine ima 117,6 austrijskih milja² ili 123,0 geografskih milja² 6.767,5 kilometara², ima 3 glavna grada Regimenta (Haupt und Kreisstadt: Nova Gradiška, Slav. Brod i Petrovaradin), 3 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 298 sela, 22.805 kuća, 27.638 porodica i **219.103 stanovnika**.²⁸⁵

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.863 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,38 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,61 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 7,93 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 709,07 stanovnika.²⁸⁶

Od toga u Regimentima:

- a) **Gradiški Regiment** (Regierungsbezirke Gradisca) 1815. godine ima 29,1 austrijsku ili 30,4 geografske milje² ili 1.674,6 kilometara², 1 glavni grad Regimenta (Haupt und Kreisstadt: Nova Gradiška), 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 131 selo, 5.222 kuće i 59.124 stanovnika.
 - a. Glavni grad Regimenta Nova Gradiška ima 1.360 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Gradiški Regiment 1815. godine **ima 60.484 stanovnika**.
 - c. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.078 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,12 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,58 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 454,77 stanovnika.

- b) **Brodski Regiment** (Regierungsbezirke Brod) 1815. godine ima 34,4 austrijsku ili 36,0 geografsku milju² ili 1.979,6 kilometara², 1 glavni grad Regimenta (Haupt und Kreisstadt: Slavonski Brod), 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 97 sela, 5.952 kuće i 62.482 stanovnika.
 - a. Glavni grad Regimenta Brod ima 3.676 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Brodski Regiment 1815. godine **ima 66.158 stanovnika**.
 - c. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.923 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 33,42 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,12 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 668,26 stanovnika.

- c) **Petrovaradinski Regiment** (Regierungsbezirke Peterwaradin) ima 54,1 austrijsku ili 56,6 geografskih milja² ili 3.113,26 kilometara², 1 glavni grad Regimenta (Haupt und Kreisstadt: Petrovaradin), 1 vojni komunitet, 3 trgovišta, 70 sela, 8.318 kuća i 88.614 stanovnika.
 - a. Glavni grad Regimenta Petrovaradin ima 3.847 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Petrovaradinski Regiment 1815. godine **ima 92.461 stanovnika**.
 - c. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.709 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29,70 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,12 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.249,47 stanovnika.

²⁸⁵ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

²⁸⁶ Hassel (1818. str. 35-45 i 1819. str. 564-70); Stein (1819. str. 154-60); Liechtenstern (1820. str. 75); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 135-140; *Vaterländische Blätter Für den österreichischen Kaiserstaat*, No. 102, 1815, str. 633-34.

Upoznajmo sve te statističke demografske podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 184

Slawonische Gränze: Slavenska Vojna krajina 1815. godine						
Generalati i Regimenti	Gl. gradovi Regimenata	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški Regiment	Nova Gradiška	1	131	5.222	-	60.484
Brodski Regiment	Slavonski Brod	1	97	5.952	-	66.158
Petrovaradinski Regiment	Petrovaradin	3	70	8.318	-	92.461
Vojni komuniteti				3.313		
UKUPNO	3	5	298	22.805	27.638	219.103

Stanovništvo slavenske Vojne krajine od 1802. do 1815. godine:

Tabela br. 185

Stanovništvo slavenske Vojne krajine od 1802. do 1815. godine					
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovaradinski Regiment	Vojni komuniteti	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	15.356	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	17.550	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	-	219.103

Od 1802. do 1815. godine u Vojnoj krajini je prinos iznosio 29.895 stanovnika.

14.3.3. Stanovništvo Dalmacije 1815. godine

Dalmacija s Kotorskim kotarom („Dalmatien mit Cattaro“), prema *Vaterländische Blätter*, 1805. godine ima 299,81 geografsku milju² i 297.826 stanovnika.²⁸⁷ Međutim, prema istom izvoru, Dalmacija s Kotorskim kotarom („Dalmatien mit Cattaro“) 1814. godine ima iste površine i sada, nakon devet godina, ima 299.412 stanovnika.

Prema više izvora, Dalmacija (okruzi: zadarski, splitski, dubrovački i kotorski):

1811. godine ima 8 okruga, 24 kotara, 116 poreznih općina i **286.534 stanovnika**;
1813. godine ima 7 okruga, 28 kotareva, 84 porezne općine i **294.858 stanovnika**;
1815. godine ima 12.792,6 kilometara², 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 49,175 kuća, 46.810 porodica i **ukupno 296.084 stanovnika**.²⁸⁸

Prema tim podacima, u Dalmaciji 1815. godini na jednom kilometru četvornom u Dalmaciji živi 23,14 stanovnika, što je, kako vidimo, najslabije naseljena hrvatska pokrajina.²⁸⁹ Na jednu kuću prosječno dolazi 6,02 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,33 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 323,24 stanovnika.

²⁸⁷ *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, br. 26, 1815, str. 163-164.

²⁸⁸ Hassel (1816. sv. I, 39-40, 1818. sv. II, 39-45 i 1819. str. 564-70); Stein (1819. str. 154-60); Liechtenstern (1820. str. 75); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 135-140; *Vaterländische Blätter Für den österreichischen Kaiserstaat*, No. 102, 1815; *Tafeln zur statistik* (1828-35.).

²⁸⁹ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840).

Od toga, prema više dokumenata:

- a) Zadarski kotar 1815. godine ima 48.231 stanovnika;
- b) Šibenski kotar 1815. godine ima 55.599 stanovnika;
- c) Prema Liechtensternu, Kvarner i otoci 1815. godine imaju 7.450 stanovnika
 - a. **Broj stanovnika:** ta dva kotara imaju 103.830 stanovnika, a s kvarnerskim otocima **imaju ukupno 111.280 stanovnika;**
 - b. **Naselja i površine:** ta dva kotara i kvarnerski otoci ukupno imaju 5.590,1 kilometar², te 4 grada, 3 trgovišta, 292 sela, 15.331 kuću, 14.649 porodica.
- d) Splitski kotar 1815. godine ima 70.120 stanovnika;
- e) Makarski kotar 1815. godine ima 31.813 stanovnika.
- f) Prema Liechtensternu, kotar Visa 1815. godine ima 13.817 stanovnika.
 - a. **Broj stanovnika:** ta dva kotara imaju 101.933 stanovnika, a s kotarom Visa **ukupno imaju 115.750 stanovnika.**
 - b. **Naselja i površine:** ta tri kotara imaju 5.201,6 kilometara², te 5 gradova, 24 trgovišta, 268 sela, 22.953 kuće i 20.428 porodica.
- g) Dok ovi kotarevi 1809. godine imaju:
 - a. Distrikt Dubrovnika ima 17,25 milja² i 31.037 stanovnika;
 - b. Distrikt Korčula 11 milja² i 6.447 stanovnika.
 - i. **Broj stanovnika:** ta dva Distrikta ukupno **imaju 37.484 stanovnika.**
 - ii. **Naselja i površine:** ta dva Distrikta 1809. godine imaju 1.365,6 kilometara², te 5 gradova, 5 trgovišta, 189 sela, 6.331 kuću i 6.519 porodica.
 - c. Distrikt Kotora 13,20 milja² (točne površine: 635,3 kilometra²) i **31.570 stanovnika**, te 3 grada, 2 trgovišta, 116 sela, 4.560 kuća i 5.214 porodica.

Prema tim izvorima, u Dalmaciji 1815. godine (okruzi: zadarski, šibenski, splitski i makarski, te kvarnerski i srednje dalmatinski otoci) i 1809. godine (Distrikta Dubrovnika i Korčule i Kotora) ukupno ima 296.084 stanovnika.

Međutim, znatno temeljitiji popisi stanovništva Dalmacije su nastali prema konskripciji iz 1817/18. i 1825. i 1827/28. godine. Ta ćemo tri popisa stanovništva Dalmacije upoznati. Posebno su značajni temeljiti popisi stanovništva Dalmacije od 1830. godine dalje.

14.4. Komparacije i kvantitativni podaci

14.4.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1815/17. godine

Tabela br. 186

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
						austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska	5	13	2.056	39.045	401.462	164,9	9.489,4
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	4	115	2.614	o. 21.500	6,2	356,8
Ukupno	7	17	2.171	41.659	422.962	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija	3	22	571	35.846	306.880	164,8	9.483,7
UKUPNO PROVINCIJAL	10	39	2.742	77.505	729.842	335,9	19.329,9
Dalmacija 1809/15. g.	17	34	865	49.175	296.084	222,3	12.792,6
Istra	11	8	139	33.190	161.823	86,2	4.960,5
UKUPNO sve pokrajine	38	81	3.746	159.870	1.187.749	653,9	37.083

14.4.2. Hrvatska i slavonska Vojna krajina 1815/17. godine

Tabela br. 187

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komnt.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska 1815. godine	9	6	13	1.248	38.075	399.165	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija 1815. godine	3	3	5	310	22.805	219.103	117,6	6.767,5
UKUPNO	12	9	18	1.558	60.880	618.268	393,2	22.627,3

14.4.3. Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija 1815/17. godine

Tabela br. 188

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni ko- mnt.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	16	6	30	3.419	79.734	822.127	446,7	25.705,9
Civilna i vojna SLAVONIJA	6	3	27	881	58.651	525.983	282,4	16.251,2
UKUPNO	22	9	57	4.300	138.385	1.348.110	729,1	41.957,1
Dalmacija	17	-	34	865	49.175	296.084	222,3	12.792,6
Istra	11	-	8	139	33.190	161.823	86,2	4.960,5
UKUPNO	48	9	99	5.304	220.750	1.806.017	1.037,6	59.710,2

14.4.4. Hrvatske pokrajine 1815/17. godine: naselja, porodice i kuće²⁹⁰

Tabela br. 189

Hrvatske pokrajine 1815.godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Vojni kom.	Trgovista	Sela	Kuće	Porodice	Kilometri ²	Stanovnika
Civilna Hrvatska	7		17	2.171	41.659	46.145	9.846,2	422.962
a Zagrebačka županija	2		6	1.238	19.737	21.782	5.944,5	212.234
b Varaždinska županija	1		5	524	12.014	13.599	1.881,8	110.609
c Križevačka županija	2		2	294	7.294	8.148	1.663,1	78.619
Primorje	2		4	115	2.614	2.616	356,8	o. 21.500
Vojna Hrvatska: ²⁹¹	9	6	13	1.248	38.075	40.959	15.859,8	399.165
<i>Karlovački Generalat</i>	1	2	5	617	17.235	19.191	9.397,3	194.395
1 Lički Regiment	1		2	106	4.378	-	2.612,6	53.755
2 Otočki Regiment	1		1	79	4.023	-	2.785,2	49.467
3 Ogulinski Regiment	1		1	95	4.346	-	2.532,0	47.465
4 Slunjski Regiment	1		1	337	3.825	-	1.467,4	43.708
<i>Banski Generalat</i>		2	5	260	10.259	10.813	2.750,7	97.181
5 I: Banski Regiment	1		1	118	4.607	-	1.392,6	46.561
6 II: Banski Regiment	1		4	142	4.960	-	1.358,1	50.620
<i>Varaždinski Generalat</i>		2	3	371	10.581	10.955	3.711,7	107.589
7 Križevački Regiment	1		2	192	4.248	-	1.628,6	52.142
8 Đurđevački Regiment	1		1	179	5.946	-	2.083,2	55.447
Vojni komuniteti					1.742	-	-	-
Civilna Slavonija:	3		22	571	35.846	38.057	9.483,7	306.880
a Virovitička županija	1		9	237	15.149	16.479	4.609,5	139.502
b Požeška županija	1		6	254	6.083	6.207	2.486,0	71.517
c Srijemska županija	1		7	80	14.234	14.959	2.388,2	95.861
Grad Požega					380	412	-	-
Vojna Slavonija:	3	3	5	298	22.805	27.638	6.767,6	219.103
1 Brodski Regiment	1		1	97	5.952	-	1.979,6	66.158
2 Gradiški Regiment	1		1	131	5.222	-	1.674,6	60.484
3 Petrovarad. Regiment	1		3	70	8.318	-	3.113,3	92.461
Vojni komuniteti					3.313	-	-	-
Dalmacija:	17		34	865	49.175	46.810	12.792,6	296.084
a Zadarski kotar	4		3	292	15.331	14.649	5.590,1	111.280
b Splitski Kotar	5		24	268	22.953	20.428	5.201,6	115.750
c Dubrovački kotar	5		5	189	6.331	6.519	1.365,6	37.484
d Kotorski kotar	3		2	116	4.560	5.214	635,3	31.570
ISTRA	11		8	139	33.190	34.265	4.960,5	161.823
UKUPNO	50	9	99	5.292	220.750	233.874	59.710,2	1.806.017

²⁹⁰ Broj kuća i porodica u izvorima za 1814/15. godinu nije siguran, zato ovdje (za Provincijal) donosim te podatke iz 1802. godine, a za Dalmaciju i Vojnu krajinu iz 1815. godine (Conscriptions listen 1815, Hietzinger 1817, 188).

²⁹¹ Vojna krajina 1815. godine ima ukupno: 2 slobodna kraljevska grada i 11 „glavnih gradova Regimenta“.

14.4.5. Hrvatske pokrajine 1815/17. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 190

Površine (km ²) i naseljenost stanovništva 1815/17. godine						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
KÖNIGREICH KROATIEN	25.706,9	31,68			374,55	822.127
Civilna Hrvatska:	9.846,2	42,96	10,15	9,17	192,69	422.962
a Zagrebačka županija	5.944,5	35,70	10,69	10,38	170,33	212.234
b Varaždinska županija	1.881,8	58,78	9,21	8,13	208,70	110.609
c Križevačka županija	1.663,1	47,27	10,78	9,65	263,82	78.619
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	60,26	-	-	507,26	o. 21.500
Vojna Hrvatska:	15.859,8	25,17	10,67	9,75	328,26	399.165
<i>Karlovački Generalat</i>	9.397,3	20,69	11,28	10,13	311,03	194.395
1. Lički Regiment	2.612,6	20,58	12,28	-	493,17	53.755
2. Otočki Regiment	2.785,2	17,76	12,30	-	610,70	49.467
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	18,75	10,92	-	489,33	47.465
4. Slunjski Regiment	1.467,4	29,79	11,43	-	128,93	43.708
<i>Banski Generalat</i>	2.750,7	35,33	9,47	8,99	361,27	97.181
5. I: Banski Regiment	1.392,6	33,43	10,11	-	388,01	46.561
6. II: Banski Regiment	1.358,1	37,27	10,21	-	344,35	50.620
<i>Varaždinski Generalat</i>	3.711,7	28,99	10,17	9,82	284,63	107.589
7. Križevački Regiment	1.628,6	32,02	12,27	-	266,03	52.142
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	26,62	9,33	-	306,34	55.447
KÖNIGREICH SLAVONIEN	16.251,1	32,37	9,02	8,01	574,84	525.983
Civilna Slavonija:	9.483,7	32,36	8,56	8,06	514,90	306.880
a Virovitička županija	4.609,5	30,26	9,21	8,47	567,01	139.502
b Požeška županija	2.486,0	28,77	11,76	11,52	274,01	71.517
c Srijemska županija	2.388,2	40,14	6,73	6,11	1.089	95.861
Vojna Slavonija:	6.767,5	32,38	9,61	7,93	709,07	219.103
1. Brodski Regiment	1.979,6	33,42	11,12	-	668,26	66.158
2. Gradiški Regiment	1.674,6	36,12	11,58	-	454,77	60.484
3. Petrovaradinski Regiment	3.113,3	29,70	11,12	-	1.249,47	92.461
KÖNIGREICH DALMATIEN						
Dalmacija – kotari:	12.792,6	23,14	6,02	6,33	323,24	296.084
a Zadarski kotar	5.590,1	19,91	7,26	7,60	372,17	111.280
b Splitski kotar	5.201,6	22,25	5,04	5,67	389,73	115.750
c Dubrovački kotar	1.365,6	27,45	5,92	5,75	188,36	37.484
d Kotorski kotar	635,3	49,69	6,92	6,05	260,91	31.570
ISTRA	4.960,5	32,62	4,88	4,72	1.024,20	161.823
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	59.710,2	30,25	8,82	8,28	331,38	1.806.017

14.4.6. Kvantitativna analiza podataka

Provincijal: Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal, s **Primorjem**, 1814/15. godine ukupno imaju 10 gradova, 39 trgovišta, 2.742 sela, 77.505 kuća, 729.842 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,85 kilometara².

Vojna krajina: Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija, hrvatska i slavonska Vojna krajina, 1814/15. godine ukupno imaju 22 grada, 9 vojnih komuniteta, 57 trgovišta, 4.300 sela, 138.385 kuća, 152.799 porodica i 1.348.110 stanovnika.

Naseljenost stanovništva:

- a) **Hrvatski i slavonski Provincijal:** na području tog Provincijala na jednoj austrijskoj milji² Provincijalu prosječno živi 2.172,80 stanovnika. Na jednom kilometru² u tom Provincijalu prosječno živi 39,76 stanovnika.
- b) **Civilna Hrvatska:** u civilnoj Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² 2.472,02 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 42,96 stanovnika.
- c) **Vojna Hrvatska:** na području hrvatske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.448,35 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 25,38 stanovnika.
- d) **Civilna Slavonija:** u civilnoj Slavoniji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.862,14 stanovnika, a na jednom kilometru² 32,36 stanovnika.
- e) **Vojna Slavonija:** na području slavonske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.863,12 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 32,38 stanovnika.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (42,96 stanovnika na 1 km²) od civilne Slavonije (32,36 stanovnika na 1 km²). Dok je hrvatska Vojna krajine slabije naseljena (25,38 stanovnika na 1 km²) od slavonske Vojne krajine (32,38 stanovnika na 1 km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta prosječno živi 17,76 stanovnika, Ogulinskog Regimenta 18,75 stanovnika, a Ličkog Regimenta 20,58 stanovnika. Tako da su ti Regimenti hrvatske Vojne krajine najslabije naseljeno područje ne samo u Hrvatskoj, nego uopće i u Habsburškoj monarhiji.

Dalmacija 1815. godine ima 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 49.175 kuća, 46.810 porodica, 12.792,6 kilometara² i 296.084 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 23,14 stanovnika, Na jednu kuću dolazi 6,02, a na jednu porodicu 6,33 stanovnika.

Istra 1815. godine ima 11 gradova, 8 trgovišta, 139 sela, 17.167 kuća, 18.560 porodica, 4.960 kilometara i 161.823 stanovnika. Na 1 kilometru² prosječno živi 32,62 stanovnika.

Sve hrvatske pokrajine ukupno 1814/15. godine ukupno imaju 50 gradova, 9 vojnih komuniteta, 99 trgovišta, 5.292 sela, 204.727 kuća, 218.169 porodica, 59.710,2 kilometara² i 1.806.017 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.740,57 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 30,25 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,82 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,28 stanovnika.

14.4.7. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji

Tabela br. 191

Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1815/16. godine					
Pokrajine (izbor)	Geografske milje ²	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Broj stanovnika	Stanovnika na 1 km ²
Pokrajine i krunovine Habsburške monarhije prema konskripciji 1815/16. godine					
Oesterreich unter der Ens	361,10	345,52	19.883,21	1.062.391	53,43
Oesterreich ob der Enns	347,55	332,55	19.137,11	738.829	38,61
Herzogthum Steyermark	399,40	382,16	21.992,21	766.261	34,84
Illyrisches Guber. Laibach	326,69	312,60	17.988,49	643.303	35,76
Illyrisches Guber. Trieste	193,05	184,72	10.629,89	294.431	27,70
- Gebiet Trieste	1,85	1,77	101,87	44.413	435,98
- Kreis Istria	103,71	99,23	5.710,57	134.292	23,52
- Görz (Gorica)	87,49	83,71	4.817,45	115.726	24,02
Tyrol	516,41	494,12	28.435,03	736.612	25,91
Königreich Böhmen (Češka)	952,97	911,84	52.473,28	3.236.142	61,67
Markgr. Mähren (Moravska)	481,50	460,78	26.516,08	1.730.705	65,27
Königreich Galicien	1.548,05	1.481,24	85.240,10	3.716.692	43,60
Königreich Ungarn	3.987,80	3.815,70	219.579,78	7.450.000	33,93
Gr. Siebenbürgen (Erdelj)	1.047,63	1.002,42	57.685,53	1.645.121	28,52
Lomb. Gub. Mailand	402,86	385,47	22.182,63	2.160.686	97,40
Lomb. Gub. Venedig	449,08	429,70	24.727,64	1.927.150	77,94
Hrvatske pokrajine prema upravnoj strukturi i konskripciji 1814/15. godine					
Civilna Hrvatska	178,8	171,1	9.846,2	422.962	42,96
Vojna Hrvatska	288,1	275,6	15.859,8	399.165	25,17
Civilna Slavonija	172,2	164,8	9.483,7	306.880	32,36
Vojna Slavonija	123,0	117,6	6.767,5	219.103	32,38
Dalmacija	232,3	222,3	12.792,6	296.084	23,14
Istra	90,09	86,20	4.960,5	161.823	32,62

Površine koje su u ovoj tabele date odražavaju upravnu i političku strukturu Habsburške monarhije nakon sloma Ilirskih Provincija i početne organizacije Kraljevine Ilirije.

Kako vidimo, pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito su naseljene i da imaju različitu gustoću stanovništva. Najgušće su naseljeno područje grada Trsta i njegove šire okoline (435,98 stanovnika na 1 km², a zatim slijedi oblasti Lombardije (97,40 stanovnika na 1 km²) i Venecije (77,94 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Moravska (65,27 stanovnika na 1 km²) i Češka (61,67 stanovnika na 1 km²), te austrijske pokrajine (53,43 i 38,61 stanovnik na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (42,96 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 32 stanovnika (Slavonija) do 23 (Dalmacija) na 1 km² stanovnika.

Gustoća i naseljenost stanovništva, na bilo kojem području, vezana je uz veći razvoj poljoprivrede, te uz razinu kulture stanovanja i prehrane, te liječničke zaštite i školovanja.

14.5. Stanovništvo Hrvatske od 1817. do 1822. godine

14.5.1. Civilna i vojna Slavonija 1817. godine

D. Stein za 1817. godinu donosi slijedeće demografske statističke podatke.²⁹²

Civilna Slavonija (Provincijal), prema D. Steinu, 1817. godine ima 320.327 stanovnika, te 1.519 stanovnika plemićkog porijekla. Ukupno ima 321.846 stanovnika.

Prema tom izvoru, na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.953 stanovnika. Na 1 kilometru² prosječno živi 34 (33,94) stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) *Požeška županija* ima 71.815 stanovnika. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.662 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28,89 stanovnika.
- b) *Virovitička županija* 143.653 stanovnika. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.793 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,16 stanovnika.
- c) *Srijemska županija* 104.859 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.527 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 43,91 stanovnik.

Vojna Slavonija (Militärgräze) 1817. godine, prema D. Steinu, ima 192.293 stanovnika. A to su gotovo isti podaci kao i za 1815. godinu koje smo gore upoznali. Međutim, tu očito nedostaje stanovništvo vojnih komuniteta, koje se navodi u prethodnim popisima.

Od toga u Regimentima:

- a. *Petrovaradinski Regiment* ima 70.687 stanovnika.
- b. *Gradiški Regiment* ima 59.124 stanovnika.
- c. *Brodski Regiment* ima 62.482 stanovnika.

Prema tome, **civilna i vojna Slavonija** 1817. godine, a tada je, kako ćemo vidjeti, bio popis stanovništva, ima 282,4 austrijske milje² ili 295,2 geografske milje² ili 16.251,1 kilometar² i 514.139 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.821 stanovnik. Na jednom kilometru² živi 31,64 stanovnika. Ukupno gledajući, razlike u broju stanovnika nisu toliko znatne. Pa ipak, vjerodostojniji su podaci o stanovništvu iz 1815. godine koje sam gore donio.

14.5.2. Civilna i vojna Hrvatska 1817-1822. godine

Civilna Hrvatska (Provincijal), nakon što joj je vraćen teritorij koji je bio pridružen Kraljevini Iliriji, bez Ugarskog Primorja, 1822. godine ima 386.370 stanovnika.²⁹³ Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.325 stanovnika. Civilna Hrvatska je gušće naseljena od vojne Hrvatske.

Od toga u županijama:

- a) *Zagrebačka županija* 1822. godine ima 204.368 stanovnika.
- b) *Varaždinska županija* 1822. godine ima 108.402 stanovnika.
- c) *Križevačka županija* ima 73.600 stanovnika.

Vojna Hrvatska (Militärgrenze) 1817. godine ukupno ima 397.477 stanovnika.

- a) *Karlovački Generalat* ima 193.607 stanovnika.
- b) *Varaždinski Generalat* ima 107.589 stanovnika.
- c) *Banska Generalat* ima 96.281 stanovnika.

Prema tim izvorima, **civilna i vojna Hrvatska** (Königreich Kroatien) 1817/1822. godine ukupno ima 780.847 stanovnika. A prema konoskopije iz 1814/15. godine, kako smo upoznali, civilna i vojna Hrvat-

²⁹² Stein (1819, sv. II, 126-129).

²⁹³ Stein (1825, sv. II, 196-98).

ska ukupno je imala 822.127 stanovnika. Daleko preciznije podatke daje popis stanovništva 1824/25. godine. Za tu potonju konskripciju imamo obilje izvora.

Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija (Königreich Kroatien i Königreich Slavonien) ukupno imaju 1.293.467 stanovnika.

Hietzinger donosi ove podatke o stanovništvu za hrvatsku i slavonsku Vojnu krajinu.²⁹⁴

Vojna Hrvatska (Kroatische Gränze) 1815. godine ima i 397.477 stanovnika. Ali donosi podatke i o stanovništvu i za ranije razdoblje, od kraja 18. i početka 19. stoljeća:

Karlovački Generalat (Karlstädter Gränze) 1798. godine ima 167.771 stanovnika, 1802. godine 182.733 stanovnika, 1806. godine 188.365 stanovnika, 1808. godine 194.564 stanovnika, 1814. godine ima 192.284 stanovnika, 1815. godine ima 193.607 stanovnika. Za 17 godina, od 1798. do 1815. godine, broj stanovnika je porastao za 25.836.

Varaždinski Generalat (Warasdiner Gränze) 1798. godine ima 105.744 stanovnika, 1802. godina ima 101.902 stanovnika, 1806. godine ima 103.591 stanovnika, a 1808. godine ima 104.481. stanovnika, 1812. godine, ima 107.911 stanovnika, 1815. godine ima 107.589 stanovnika. Za 17 godina, broj stanovnika je porastao samo za 1.845.

Banska granica (Banal Gränze) 1794. godine ima 82.027 stanovnika, 1799. godine ima 83.605 stanovnika, 1802. godine ima 91.545 stanovnika, 1806. godine ima 95.397 stanovnika i 1808. godine ima 101.344 stanovnika, 1814. godine ima 98.086 stanovnika, a 1815. godine 96.281 stanovnika. Za 21 godinu, broj stanovnika je porastao za 14.254.

Vojna Slavonija (Slavonische Gränze) 1782. godine ima 171.050 stanovništva, 1799. godine ima 186.437 stanovnika, 1803. godine ima 207.293 stanovnika, 1810. godine ima 224.292 stanovnika, a 1815. godine ima 232.252 stanovnika. Kako vidimo, ti se podaci o stanovništvu ponešto razlikuju od podataka koje sam gore naveo.

14.5.3. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1816/1817. godine

Prema više autora,²⁹⁵ **Dalmacija 1816. godine** ima ove vrijednosti:

- a) Zadarski i šibenski kotar ukupno imaju 339 naselja i 104.327 stanovnika.
- b) Splitski kotar ima 220 naselja i 81.263 stanovnika.
- c) Makarski kotar ima 94 naselja i 40.867 stanovnika.
- d) Dubrovački kotar ima 176 naselja i 37.022 stanovnika.
- e) Kotorski kotar ima 142 naselja i 31.570 stanovnika.

UKUPNO: Dalmacija 1816. godine ima 971 naselje i 295.049 stanovnika.

No, također prema više autora,²⁹⁶ Dalmacija 1817. godine ima 17 gradova, 32 trgovišta, 932 sela i zaselaka, 49.175 kuća i, zajedno s kotorskim kotarom, 343.082 stanovnika.

Od toga u kotarevima i na otocima:

- a) *Zadarski kotar* ima 339 naselja i 112.382 stanovnika koji žive u 18 oblasti ili pokrajina. Grad Zadar ima 900 kuća i 4.856 stanovnika (prema drugom izvoru, Zadar ima 896 kuća i 8.149 stanovnika)²⁹⁷, ima gimnaziju i glavnu školu (normalku). Grad Nin ima 582 stanovnika. Šibenik ima 3.346 stanovnika.
- b) *Splitski kotar* i *Makarska* imaju 314 naselja, 34 oblasti i 121.669 stanovnika. Grad Split ima 1.500 kuća i 6.739 stanovnika (prema drugom izvoru, Split ima: 1.530 kuća i 8.160 stanovnika). Sama Makarska ima 1.695 stanovnika. Trogir ima 2.712 stanovnika. Otok Brač i manji otoci oko njega

²⁹⁴ Hietzinger (1817, I, 161-170).

²⁹⁵ J. Pannonijs, *Illyrien und Dalmatien* (1816. str 68); *Allgemeine geographische und Statistische* (1817, str. 18).

²⁹⁶ Stein (1816); Hassel (1819, sv. II, str. 648-665); Liechtenstern (1820. str. 76); *Geografia moderna* (1824, str. 522); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden XX Band* 1826, str. 135-141).

²⁹⁷ *Geografia moderna* (1824, 522).

imaju 12.288 stanovnika. Otok Hvar ima 8.819 stanovnika, a grad Hvar ima 1.137 stanovnika. Otok Vis ima 4.557 stanovnika. Omiš ima 716 stanovnika.

- c) *Dubrovački kotar* ima 176 naselja, 6.200 kuća, 6 oblasti i 40.105 stanovnika. Šire područje grada Dubrovnika ima 1.200 kuća i 6.512 stanovnika.
- d) *Kotorski kotar* ima 29.899 stanovnika; Kotor ima 680 kuća i 4.260 stanovnika.
- e) *Dalmatinski otoci*: Mljet ima 3.860 stanovnika. Pašman ima 1.760 stanovnika. Pag ima 4.380 stanovnika. Šolta ima 1.480 stanovnika. Brač ima 12.282 stanovnika. Hvar ima 8.819 stanovnika. Korčula ima 6.446 stanovnika, a samo naselje Korčula 1.800 stanovnika.

Nešto malo drugačije podatke o stanovništvu Dalmacije iz 1817. godine donosi Ch. C. André u djelu pod naslovom: *Neueste Zahlenstatistik der europäischen und ausereuropäischen Staaten* (Stuttgart und Tübingen, 1823, str. 113). Upoznajmo te demografske podatke.

Stanovništvo Dalmacije 1817. godine:

- a) Zadarski i šibenski kotar ukupno imaju $112\frac{1}{2}$ geografskih milja² i 112.382 stanovnika.
 - b) Splitski kotar ima 99 geografskih milja² i 82.949 stanovnika.
 - c) Makarski kotar ima 39 geografskih milja² i 35.154 stanovnika.
 - d) Dubrovački kotar ima $27\frac{1}{2}$ geografskih milja² i 40.105 stanovnika.
 - e) Kotorski kotar ima $26\frac{1}{2}$ geografskih milja² i 29.899 stanovnika.
- UKUPNO: Dalmacija 1817. godine ima $304\frac{1}{2}$ geografskih milja² i 300.489 stanovnika.

Međutim, popis stanovništva iz 1817/18. godine, koji ovdje donosim u cijelosti, daje posve drugačije i vjerodostojnije statističke i demografske podatke. Upoznajmo to.

14.5.4. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1817/18. godine

Popis stanovništva Dalmacije iz 1818. godine objavio je Joseph Marx Freyherrn von Liechtenstern 1822. godine u djelu: *Reisen durch das österreichischen Illyrien, Dalmatien und Albanien im Jahre 1818*. Taj popis ponovo je objavio B. Stulli 1992. godine.²⁹⁸ Zatim su taj popis, prema izdanju B. Stullia, objavili M. Kozličić i A. Bralić 2012. godine.²⁹⁹ Liechtenstern navodi da je riječ o popisu Dalmacije iz 1818. godine, a Stulli objavljuje isti popis ali smatra da je riječ o popisu iz 1817. godine. To, prema Stulliu, ponavljaju i Kozličić-Bralić.

Međutim, riječ je o popisu stanovništva iz 1817/18. godine koji se obavio na cjelokupnom području Habsburške monarhije. Već sam spomenuo da sam u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pronašao sjajne popise stanovništva Zagrebačke županije iz 1814/15. i 1817/18. godine. Te popise donosim u drugom tomu ove knjige. Nema sumnje da su se ti popisi obavili tada i u drugim hrvatskim i slavonskim županijama, ali u toj Monarhiji uopće. O tome svjedoče brojni dokumenti.

Prema tome, ovdje donosim popis stanovništva Dalmacije iz 1817/18. godine, prema konskripciji koja se održala 1817/18. godine na cjelokupnom području Habsburške monarhije. Ali taj popis Dalmacije ovdje donosim prema Liechtensternu, koji ga je prvi objavio.³⁰⁰

²⁹⁸ Stulli (1992. str. 510-11).

²⁹⁹ Kozličić-Bralić (2012. str. 16-17).

³⁰⁰ Liechtenstern (1822. str. 118-119 i 219-220) u istom je djelu objavio i popis Dalmacije iz 1811. godine.

Tabela br. 192

Popis stanovništva Dalmacije 1817/18. godine: vjerska pripadnost						
Okrug	Porezne općine Ortsgemeinden		Katolici Katholik	„Grci“ ⁻³⁰¹ Griechen	Židovi Juden	Ukupno
ZADAR Kreis von Zara	Zadar	Zara	11.177	810	7	11.994
	Biograd n/m	Zaravecchia	4.742	705	-	5.447
	Nin	Nonna	4.499	124	-	4.623
	Obrovac	Obrovazzo	2.337	9.572	-	11.909
	Novigrad	Novegradi	3.597	1.478	-	5.075
	Benkovac	Bencovaz	2.463	2.838	-	5.301
	Silba	Selve	3.348	-	-	3.348
	Sali	Sale	2.833	-	-	2.833
	Rab	Arbe	2.718	-	-	2.718
	Pag	Pago	3.370	-	-	3.370
	Šibenik	Sebenico	10.024	683	-	10.707
	Tisno	Stretto	5.497	-	-	5.497
	Zlarin	Zlarin	3.766	-	-	3.766
	Skradin	Scardona	2.870	2.218	-	5.088
	Drniš	Dernis	10.188	4.088	-	14.276
	Knin	Knin	5.181	11.249	-	16.430
UKUPNO			78.610	33.765	7	112.382
SPLIT Kreis von Spalato	Split	Spalato	10.904	25	151	11.080
	Kaštel Kambelovac	Castelcambio	2.251	-	-	2.251
	Klis	Clissa	2.886	10	-	2.896
	Lečevica	Lechievizza	3.462	330	-	3.792
	Bristvica	Bristivizza	3.753	-	-	3.753
	Trogir	Trau	5.825	-	-	5.825
	Marina	Bossiglina	2.881	-	-	2.881
	Muč	Muin	4.603	124	-	4.727
	Sinj	Sign	18.077	981	-	19.058
	Vrlika	Serlicca	1.383	3.532	-	4.915
	Šolta	Solta	1.265	-	-	1.265
	Hvar	Lesina	1.994	-	-	1.994
	Stari Grad	Cittavecchia	2.371	-	-	2.371
	Vrboska	Serbosca	1.729	-	-	1.729
	Jelsa	Gelsa	1.746	-	-	1.746
	Sućuraj	San Giorgio	979	-	-	979
	Vis	Lissa	2.677	-	-	2.677
	Komiža	Comisa	1.881	-	-	1.881
	Pučišća	Pucische	5.735	-	-	5.735
Nerežišća	Neresi	6.547	-	-	6.547	
UKUPNO			82.949	5.002	151	88.102

³⁰¹ Graeci Ritus non unitos: kasnije Pravoslavni vjernici.

Popis stanovništva Dalmacije 1817/18. godine: vjerska pripadnost						
Okrug	Porezne općine Ortsgemeinden	Katolici Katholik	„Grci“ - ³⁰¹ Griechen	Židovi Juden	Ukupno	
MAKARSKA Kreis von Macarsca	Makarska	Macarsca	4.154	3	-	4.157
	Omiš	Almissa	7.226	-	-	7.226
	Imotski	Imoschi	5.949	571	-	6.520
	Opuzen	Fotr OPus	4.495	122	-	4.617
	Vrgorac	Vergoraz	3.862	1	-	3.863
	Grabovac	Grabovaz	1.316	-	-	1.316
	Zagvozd	Zaguosa	2.423	-	-	2.423
	Kučice	Cista	1.464	12	-	1.476
	Drvenik	Darvenik	1.904	-	-	1.904
	Studenci	Audenze	1.635	17	-	1.652
UKUPNO		34.428	726	-	35.154	
DUBROVNIK Ragusaner Kreis	Dubrovnik	Ragusa	5.919	350	243	6.512
	Pločice	Plocice	1.692	-	-	1.692
	Pridvorje	Pridvorje	1.794	-	-	1.794
	Cavtat	Ragusavecchia	2.214	-	-	2.214
	Srebreno	Bieno	2.026	-	-	2.026
	Rijeka Dubrovačka	Ombla	1.621	-	-	1.621
	Zaton	Malfi	1.815	-	-	1.815
	Slano	Slano	1.856	-	-	1.856
	Lisac	Lisaz	1.127	-	-	1.127
	Imotica	Imotizza	1.078	-	-	1.078
	Ston	Stagno	1.511	6	-	1.517
	Janjina	Jognina	1.732	-	-	1.732
	Kuna	Cunna	2.060	-	-	2.060
	Trpanj	Trappano	1.076	-	-	1.076
	Pelčješac	Sabioncello	2.050	-	-	2.050
	Koločep	Calamotta	343	-	-	343
	Lopud	Mezzo	480	2	-	482
	Šipan	Guippana	843	-	-	843
	Mljet	Meleda	913	-	-	913
	Korčula	Curzola	6.352	3	-	6.355
Lastovo	Lagosta	999	-	-	999	
UKUPNO		39.501	361	243	40.105	
KOTOR Cattaraner Kreis	Kotor	Cattaro	1.019	1.203	-	2.222
	Dobrota	Dobrota	1.399	-	-	1.399
	Prčanj	Perzagno	1.064	122	-	1.186
	Stoliv	Stolivo	609	36	-	645
	Perast	Perasto	1.355	1.060	-	2.415
	Risan	Risano	13	3.119	-	3.132
	Šira okolica Kotora	Contado di Cattaro	2.534	2.167	-	4.701
	Grbalj (Župa)	Zuppa	1	3.638	-	3.639
	Budva	Budua	187	4.106	-	4.293
	Herceg Novi	Castel nuovo	408	5.859	-	6.267
UKUPNO		8.589	21.310	-	29.899	

Popis stanovništva Dalmacije 1817/18. godine: vjerska pripadnost					
Okrug	Porezne općine Ortsgemeinden	Katolici Katholik	„Grci“ - ³⁰¹ Griechen	Židovi Juden	Ukupno
Okrug ZADAR	Kreis von Zara	78.610	33.765	7	112.382
Okrug SPLIT	Kreis von Spalato	82.949	5.002	151	88.102
Okrug MAKARSKA	Kreis von Macarsca	34.428	726	-	35.154
Okrug DUBROVNIK	Kreis von Ragusa	39.501	361	243	40.105
Okrug KOTOR	Kreis von Cattaro	8.589	21.310	-	29.899
UKUPNO DALMACIJA		244.077	61.164	401	305.642

Prema Liechtensternu,³⁰² Dalmacija 1817/18. godine ima 305.642 stanovnika. Od toga, ima 244.077 ili 79,86% Rimokatolika; 61.164 ili 20,01% Grčko-istočna vjernika (Pravoslavna) i 401 ili 0,13% Židova. Najviše Židova (Juden) ima u Dubrovniku i Splitu.

U Okrugu Zadar (Zara) ima 78.610 ili 69,95% Rimokatolika; 33.765 ili 30,04% Grčko-istočnih vjernika i 7 Židova. U Okrugu Split (Spalato) ima 82.949 ili 94,15% Rimokatolika; 5.002 ili 5,68% Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) i 151 ili 0,17% Židova. U Okrugu Makarska ima 34.428 ili 97,93% Rimokatolika i 726 ili 2,07% Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni). U Okrugu Dubrovnik (Ragusa) ima 39.501 ili 98,49% Rimokatolika; 361 ili 0,90% Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) i 243 ili 0,61% Židova. U Okrugu Kotor ima 8.589 ili 28,73% Rimokatolika i 21.310 ili 71,27% Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni).

³⁰² Liechtenstern (1822. str. 118-119 i 219-220) u istom je djelu objavio i popis Dalmacije iz 1811. godine.

15. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1825. GODINE

15.1. Izvori

I za ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati ovu temu. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina u tom razdoblju.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1815-1830)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1818-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 6) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1830)
- 7) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1810-1825)
- 8) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1823-1850)
- 9) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 10) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-naturhistorisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 11) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-1840)
- 12) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1820-1830)
- 13) *Kirchliche Statistik* (1820-1830)
- 14) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Enciklopädie* (1825-1836)
- 15) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 16) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 17) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1850)
- 18) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 19) *Berghaus, Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 20) *Berghaus, Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 21) *Galletti, Allgemeines geographisches Wörterbuch* (sv. I-II, 1822)
- 22) *Galletti, Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845.)
- 23) *Gräffer, Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 24) *Hassel, Geographisch-statistisches Handwörterbuch* (sv. I-II, 1817)
- 25) *Hassel, Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 26) *Lassú, Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 27) *Stein, Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1818-34)
- 28) *Zedlitz, Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

Knjige autora o tom popisu:

André (1835. sv. I-II); **Anonim** (1834); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II); **Becher** (1841. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839. i 1842. i 1845. i 1847); **Bernoulli** (1841. i 1849); **Bickes** (1833); **Chownitz** (1851); **Crome** (1820-1828. sv. I-IV); **Csaplovics** (1829. sv. I-II); **Demian** (1825. i 1834. i 1835); **Dóczy** (1830. sv. VIII-IX) **Fényes** (1839. i 1842. i 1843); **Franz Petter** (1857. sv. I-II); **Fränzl** (1838-41. sv. I-III); **Galletti** (1835. i 1840. i 1845. i 1850); **Hassel** (*Almanach* 1827-45); **Hoffmann** (1834.-1836. sv. I-IV); **Jowitsch** (1835); **Klenner** (1833); **Lassú** (1829-30); **Malchus** (1833. sv. I-II); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Meynert** (1851. i 1853); **Nagy** (1828. i 1829); **Roher** (1827); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1840. i 1841. i 1842. i 1843. i 1857); **Schubert** (1835-1839, sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1824-26. sv.

I-III, 1833-34. sv. I-III); **Szendrő** (1830-1840); **Šafařík** (1826. i 1842. i 1846. i 1849); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1852. i 1856).

Arhivska građa:

Razne konskripcije iz godina: 1824/25, 1827/28, 1834/35, 1843, 1846, 1848, 1850, 1851, 1855, 1857; Poimejnični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar u prvoj polovici 19. stoljeća; Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; mnoge knjige *Schema-tismus cleri*; porezne knjige; popisi feudalaca; popisi plemića; popisi kuće gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu.

Posebno je vrijedna arhivska građa o popisima stanovništva 1814/15-1843. godine: u arhivu sam pronašao sjajne popise stanovništva Zagrebačke županije 1814/15. i 1818. i 1825. i 1834. i 1837. i 1843. godine, tu županiju u cijelosti i dijelove drugih županija. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke po naseljima.

Popisna tabela konskripcije hrvatskih županija 1824/25. godine sadrže ove rubrike:

- a) broj naselja u županijama, broj gradova, trgovišta, sela i predija;
- b) broj kuća i porodica (to su veoma važni podaci za demografska istraživanja);
- c) klasifikaciju muške populacije: broj uglednika, građana, sluga, seljaka, inkvilina i sinova;
- d) broj žena ukupno (ne navode njihovu klasifikaciju kao kod muške populacije);
- e) ukupni broj stanovnika svih naselja i županija i pokrajina;
- f) dobnu strukturu: broj djece od 1-16 godine, odraslih od 17-40 godina i iznad 40 godina;
- g) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca (ti su podaci, o oženjenim muškarcima, veoma važni za upoznavanje broja obitelji u svim naseljima i uopće u svim županijama i pokrajinama);
- h) vjersku pripadnost (Katolika, Protestanata i Židova);
- i) broj iseljenika i doseljenika i stanaca;
- j) broj umrlih i rođenih osoba u godini kada se vrše ti popisi stanovništva.

Riječ je o sjajnom popisu stanovništva iz 1824/25. godine. Taj se popis, kao i mnogi drugi popisi od početka 19. stoljeća, održao na cjelokupnom području Habsburške monarhije. O tome svjedoče mnogi izvori. Održao se dakle i na prostoru hrvatskih pokrajina. No, nužno je nastaviti s arhivskim istraživanjem u domaćim i stranim arhivima. Jer nema sumnje, kako ćemo vidjeti, da se je i 1824/25. godine popis održavao u svim hrvatskim pokrajinama.

Osim toga, kako je rečeno, posebno je dragocjen i sjajan popis stanovništva koji se u Hrvatskoj (i u Provincijalu i u Vojnoj krajini) održao 1827/28. godine. Taj je popis sačuvan u mađarskom državnom arhivu u Budimpešti. Preko Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu zatražili smo taj popis. Taj je Arhiv dobio taj popis. Opsežan je: sastoji se od 27 rola mikrofilmova. Taj je popis tada održan na cjelokupnom prostoru zemalja Ugarske krune, ali i na cjelokupnom prostoru Habsburške monarhije. Uz to, mađarski su statističari kratko vrijeme nakon tog popisa objavili njegove rezultate. Tri autora su objavili ukupno 10 knjiga o tome.

Problemi demografskog istraživanja 1825. godine:

Kako je rečeno, zbog znatnih teritorijalnih, upravnih, političkih i državnih promjena, koje su na području hrvatskih zemalja nastale početkom 19. stoljeća, sve do 1822. godine, suočavamo se s problemima demografskih istraživanja iz tog razdoblja. U tom razdoblju održavali su se stalno popisi stanovništva: i na području Ilirskih Provincija, od 1809. do 1813. godine, i zatim u okviru Kraljevine Ilirije, od 1816. do 1848. godine, na čitavom području Habsburške monarhije. Prema arhivskim istraživanjima i mnogim drugim izvorima, ti su se popisi održavali relativno dosta često. Brojne knjige iz tog vremena svjedoče o tim popisima, koji su očito bili veoma opsežni, jer te knjige donose brojne vrijednosti koje su se popisivale.

Teritorijalne i upravne promjene 1822. godine. Nakon sloma Napoleona i propasti Ilirskih Provincija, svi su dijelovi hrvatskih zemalja ponovo pridružene Habsburškoj monarhiji, ali su u upravnom i

političkom pogledu uključeni unutar Kraljevine Ilirije. I tek su 1822. godine te hrvatske pokrajine isključene iz Kraljevine Ilirije. Prema tome, 1822. godine nastale važne teritorijalne promjene: tada su dijelovi hrvatskih pokrajina isključene iz Kraljevine Ilirije.

Nakon toga, *prvi popis stanovništva se obavio 1824/25. godine* na cjelokupnom području Habsburške monarhije, pa dakle i u svim hrvatskim pokrajinama.

Taj je popis stanovništva iz 1824/25. godine objavljen u brojnim edicijama. Donosim najvažnije knjige koje sadrže tu sjajnu konoskopiju iz 1825. godine:

- 1) **I. Lassú**, *Az Austriai birodalomnak: statistikai, geographiai és históriai leirása*, Budán 1829.
 - a. To je sjajna knjiga o popisu stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1825. godine. Knjiga sadrži brojne dragocjene podatke iz popisa stanovništva 1825. godine.
- 2) **Anonim**, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.
 - a. Knjiga sadrži popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji iz 1825. i 1827. godine, ali i popis stanovništva važnijih naselja u toj Monarhiji i u hrvatskim pokrajinama.
- 3) **Almanach** 1830: *Genealogisch-historisch statistischer Almanach*, Weimar 1830, str. 34-42.
 - a. *Almanach* sadrži popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji iz 1825. godine.
 - b. Podatke o tom popisu iz 1825. godine sadrže više godina/knjiga tih *Almanacha*.
- 4) **A. Balbi**, *Hausbuch des geographischen Wissens. Eine systematische Encyclopädie der Erdkunde*, sv. 1, Güns 1834, str. 172-190.

Knjiga sadrži popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji iz 1825. godine.
- 5) **G. Hassel**, *Neue Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden*, dvadeseti svezak, Weimar 1826, str. 129-150.
 - a. Taj godišnjak sadrži sjajne komparativne statističke demografske podatke o popisima stanovništva u Habsburškoj monarhiji iz 1815. i 1825. godine.
- 6) **H. Normann**, *Ungarn, das Reich, Land und Volk*, sv. I, Leipzig 1833, str 56-80.
 - a. Knjiga donosi popis stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1825. godine, s posebnim osvrtom na zemlje ugarske krune, dakle i na hrvatske pokrajine.
- 7) **Neueste Zahlen-Statistik** - u godišnjaku: *Vaterländischer Pilger im Kaiserstaate Oesterreich*, Brünn 1830, str. 360-390.
 - a. Taj godišnjak donosi popis stanovništva koji se u Habsburškoj monarhiji obavio 1825. godine, ali sadrži i popise stanovništva koji su te godine obavljani u Europi.
- 8) **J. Rohrer**, *Statistik des österreichischen Kaserthums*, Wien 1827.
 - a. Rohrer u knjizi donosi podatke o popisu stanovništva u Monarhiji iz 1825. godine.
- 9) **Ch. G. D. Stein**, *Handbuch der Geographie und Statistik*, sv. II, Leipzig 1834.
- 10) **A. A Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I, Stuttgart 1842.

15.2. Civilna i vojna Hrvatska 1825. godine

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske u prvoj polovici 19. stoljeća, i u razdoblju od 1822. godine dalje, kada su dijelovi hrvatskog teritorija izdvojeni iz Kraljevine Ilirije, također je dosta zahtjevno i osjetljivo. Prvo, iz tog razdoblja postoji arhivska građa, no ona je sačuvana ili fragmentarno ili u sumarnim pregledima ili u knjigama brojnih autora, ali i u brojnim tadašnjim časopisima i godišnjacima. Drugo, i tada nastaju teritorijalne promjene preustrojtvom Kraljevine Ilirije. Pa ipak, od 1822. godine dalje ta su istraživanja lakša, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više izvora.

Najbolji pregled tih teritorijalnih promjene, nastalog preuređenjem Kraljevine Ilirije, daju dva sjajna popisa stanovništva iz 1824/25. i 1827/28. godine. Iz tog razdoblja donosim popise stanovništva svih hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori za demografska istraživanja.³⁰³

Civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien) 1825. godine ukupno ima 446,7 austrijskih milja² ili 460,5 geografskih milja² ili 25.706,9 kilometara², 16 gradova, 6 vojna komuniteta, 30 trgovišta, 3.419 sela, 120.207 kuća, 126.494 porodice i 936.751 stanovnika.³⁰⁴

UKUPNO: Civilna i vojna Hrvatska 1825. godine ima:

- a) **površina:** 446,7 austrijskih milja² ili 25.706,9 kilometra²;
- b) **naselja:** 16 gradova, 6 vojnih komuniteta, 30 trgovišta, 3.419 sela; ukupno 3.471 naselje;
- c) **broj kuća i porodica:** 120.207 kuća i 126.494 porodice;
- d) **broj stanovnika:** 1825. godine **ukupno ima 936.751 stanovnika.**
- e) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.097,05 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 36,44 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,79 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,41 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 269,88 stanovnika.

15.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1825. godine

Civilna Hrvatska, prema konskripciji iz 1825. godine, bez Primorja (Ungar. Litorale), ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara², 5 gradova, 13 trgovišta, 2.056 sela, 60.654 kuća, 64.590 porodica; glavni gradovi hrvatskih županija (Zagreb, Varaždin i Križevci) ukupno imaju 11.958 stanovnika. Civilna Hrvatska s tim gradovima, te plemstvom i svećenstvom 1825. godine ukupno ima **504.235 stanovnika.**³⁰⁵

Hrvatsko Primorje (Ungar. Litoral) 1825. godine ima 6,3 geografskih milja² ili 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara², 2 grada, 4 trgovišta, 115 sela, 3.750 kuća, 3.958 porodica i ukupno **27.160 stanovnika.**

UKUPNO: Civilna Hrvatska s Primorjem (Ungar. Litoral) 1825. godine ima:

- a) **površina:** 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra²;
- b) **naselja:** 7 gradova, 17 trgovišta, 2.171 selo; ukupno ima 2.195 naselja;
- c) **broj kuća i porodica:** 64.404 kuće i 68.548 porodica;
- d) **broj stanovnika:** civilna Hrvatska 1825. godine **ukupno ima 531.395 stanovnika.**

³⁰³ Izvori za civilnu i vojnu Hrvatsku: **Lassú** (1829); **Anonim** (1834); **Hassel** (1826, str. 129-150); **Balbi** (1834); **Stein** (1834); **Normann** (1833); **Rohrer** (1827); *Almanach* (1829-39); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 129-144; *Geografia moderna universale* (1825, str. 335-480).

³⁰⁴ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

³⁰⁵ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.); **Klenner** (1833.) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

Prema tim podacima, na prostoru civilne Hrvatske ukupno s Primorjem:

Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.105,76 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 53,97 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,76 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,23 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 256,22 stanovnika.

Od toga u hrvatskim županijama 1825. godine:

- a) **Zagrebačka županija** prema konskripciji iz 1825 godine ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,5 kilometara², 2 grada, 6 trgovišta, 1.238 sela, 27.435 kuća, 28.982 porodice i **284.517 stanovnika**.³⁰⁶
 - a. **Plemstvo**: Zagrebačka županija, prema Ch. G. D. Steinu, 1817. godine ima 8.000 plemića.³⁰⁷ Prema jozefinskom popisu 1785/87. godine, Zagrebačka županija tada ima 5.525 plemića muške populacije.³⁰⁸ A drugi izvor spominje 5.759 plemića muškaraca.³⁰⁹ Ako tome dodamo otprilike i toliki broj žena plemkinja, i računamo prirodni prirast tog stanovništva, onda 1825. godine u Zagrebačkoj županiji ukupno ima najmanje oko 12.500 stanovnika plemićkog porijekla. No, tu su i djeca.
 - b. **Svećenstvo**: ta je županija, prema jozefinskom popisu iz 1785/87. godine, imala 288 svećenika. Početkom 19. stoljeća taj je broj porastao i najmanje ih ima oko 300. Tu valja ubrojiti i crkvene redove: redovnike i redovnice. Ukupno, tada u Zagrebačkoj županiji svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) najmanje ima oko 500.
 - c. Grad Zagreb ima 5.140 stanovnika.³¹⁰
 - d. **Ukupno**: Zagrebačka županija 1825. godine **ima 284.517 stanovnika**.
 - e. **Naseljenost i gustoća stanovništva**: U županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.754,28 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 47,86 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,37 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,82 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 228,34 stanovnika.

- b) **Varaždinska županija** ima 32,7 austrijskih milja² ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,8 kilometara², 1 grad, 5 trgovišta, 524 sela, 23.435 kuća, 24.970 porodica i 125.739 stanovnika.
 - a. **Plemstvo**: prema Steinu, županija ima 1.457 plemića. Ako ima prosječno toliko i žena plemkinja, onda ta županija sada najmanje ima oko **2.500** stanovnika plemićkog porijekla.
 - b. **Svećenstva** ima oko **350** (ukupno svećenika i redovnika i redovnica).
 - c. Grad Varaždin ima **5.000** stanovnika.
 - d. **Ukupno**: Varaždinska županija 1825. godine **ima 133.589 stanovnika**.
 - e. **Naseljenost i gustoća stanovništva**: U toj županiji 1825. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.085 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 70,99 stanovnika. To je najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,70 stanovnik. Na jednu porodicu prosječno dolazi 5,35 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 252,05 stanovnika.³¹¹

- c) **Križevačka županija** 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 2 trgovišta, 294 sela, 9.784 kuće, 10.638 porodica i **77.510 stanovnika**.³¹²
 - a. Grad Križevci ima 302 kuće i **1.819** stanovnika.
 - b. **Plemstvo**: prema Steinu, ta županija ima 5.319 plemića.³¹³ Prema jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine, ta županija ima 2.483 plemića muške populacije. Uz porast tog di-

³⁰⁶ **Napomena**: I. Lassú (1829.) je za Zagrebačku županiju naveo da 1825. godine ima 384.517 stanovnika. Prema njemu su gotovo svi kasnije navodili taj broj. No, očito je tu umjesto početnog broja 2 (dakle: 284.517) došlo do štamparske greške. Prema sjajnom popisu stanovništva 1827/28. godine, ta županija ima 299.878 stanovnika.

³⁰⁷ Stein (1819. sv. II, str. 155).

³⁰⁸ Danyi Dezső i Dávid Zoltán (1960, str. 51).

³⁰⁹ HDA, fond: *Banski spisi*, kutija LXXXV, 1809.

³¹⁰ Od popisa stanovništva 1772/73. godine, a napose od jozefinskog popisa 1785/87. godine, kako smo vidjeli, stanovništvo slobodnih kraljevskih gradova posebno se računa i navodi i u konačnici zbraja u ukupne podatke.

³¹¹ Hassel i Cannabich (1819. sv. II, str. 569); Stein (1819, str. 155-56).

³¹² *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1815, br.102.

³¹³ Stein (1819. sv. II, str 155-56).

jela pučanstva i ako toliko ima i žena plemkinja, onda ta županija 1825. godine ima najmanje oko 6.500 stanovnika plemićkog porijekla.

c. *Svećenstvo*: ukupno svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) ima oko 300.

d. **Ukupno**: Križevačka županija ima 86.129 stanovnika.

e. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U toj županiji 1825. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.980 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 51,79 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,80 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,10 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 289,02 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 193

HRVATSKI PROVINCIJAL: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1825. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad	Trgovište	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka županija	2	6	1.238	27.435	28.982	284.517
Varaždinska županija	1	5	524	23.435	24.970	133.589
Križevačka županija	2	2	294	9.784	10.638	86.129
UKUPNO hrvatske županije	5	13	2.056	60.654	64.590	504.235
Primorje (<i>Maritim</i>) Ungar. Litoral ⁻³¹⁴	2	4	115	3.750	3.958	27.160
UKUPNO Civilna Hrvatska	7	17	2.171	64.404	68.548	531.395

15.2.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1825. godine

Tabela br. 194

Prirast stanovništva: hrvatske županije i Primorje od 1782. do 1825. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija 1769. godine					602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395

Prema tim dokumentima i statističkim podacima, iznenađuje porast stanovništva Zagrebačke županije od 1815. do 1825. godine. Nije jasno je li riječ o mehaničkom rastu stanovništva ili o nečem drugom. To je prvi popis stanovništva nakon što je 1822. godine hrvatski teritorij (od desne obale Save sve do Primorja) izdvojen iz Kraljevine Ilirije i pridružen civilnoj i vojnoj Hrvatskoj. Je li tada došlo, prvo, do drugačijeg mjerenja teritorija Zagrebačke županije i, drugo, do doseljavanja stanovništva na tom području? Dokumenti koji su mi bili na uvidu nisu mi dali odgovor na ta pitanja. Kad je riječ o ostalim županijama, prirast stanovništva je postupan. Jedino je zagonetni prirast stanovništva Ugarskog Primorja.

³¹⁴ *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 139.

15.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1825. godine

Vojna Hrvatska (Militärgrenze, hrvatska Vojna krajina), prema konskripciji iz 1825. godine, ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara², 1 slobodni kraljevski grad (Karlovac), 8 glavnih gradova Regimenata (u službenom izvoru: Haupt – und Kreisstadt: Gospić, Otočac, Ogulin, Slunj, Glina, Petrinja, Ivanić i Bjelovar), 6 vojnih komuniteta (Senj, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar i Ivanić), 13 trgovišta, 1.248 sela, 59.553 kuće, 61.904 porodice i **432.516 stanovnika**.³¹⁵

UKUPNO: vojna Hrvatska 1825. godine ima:

- a) *površina*: 275,6 austrijsku milju² ili 15.859,8 kilometra²;
- b) *naselja*: 8 glavnih gradova regimenata, 6 vojnih komuniteta, 13 trgovišta, 1.248 selo;
- c) *broj kuća i porodica*: 59.553 kuće i 61.904 porodice;
- d) *broj stanovnika*: vojna Hrvatska 1825. godine **ukupno ima 432.516 stanovnika**;
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.569,36 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 27,27 stanovnika;
 - c. na jednu kuću dolazi 7,26 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,99 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 339,23 stanovnika.³¹⁶

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** (Karlsstädter Gränze) prema konskripciji iz 1825. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara², te 1 kr. grad (Karlovac), 4 glavna grada Regimenata (Haupt – und Kreisstadt: Gospić, Otočac, Ogulin i Slunj), 2 vojna komuniteta (Senj i Karlobag), 5 trgovišta, 617 sela, 29.792 kuća, 31.136 porodicu i **216.025 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.323 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 22,99 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,25 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,94 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 343,99 stanovnika. Od toga u Regimentima:³¹⁷
 - a. **Lički Regiment** (Regierungsbezirke Likka) 1825. godine ima 45,4 austrijske ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara², 1 grad (Gospić, glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, koji ima 680 stanovnika), 2 trgovišta, 106 sela, 8.680 kuća i **58.501 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.288,57 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 22,39 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,74 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 536,71 stanovnik.
 - b. **Otočki Regiment** (Regierungsbezirke Ottochacz) 1825. godine ima 48,4 austrijske ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 kilometra², te 1 grad (Otočac, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt), 1 trgovište, 79 sela, 7.231 kuću i **53.483 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.105,02 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 19,20 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,40 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 660,28 stanovnika.
 - c. **Ogulinski Regiment** (Regierungsbezirke Ogulin) 1825. godine ima 44,0 austrijske ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometra², te 1 grad (Ogulin, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, s 870 stanovnika), 1 trgovište, 95 sela, 6.855 kuća i **55.920 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.270,91 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 22,09 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,69 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 576,49 stanovnika.

³¹⁵ Izvori za vojnu Hrvatsku: **Lassú** (1829); **Anonim** (1834); **Hassel** (1826, str. 129-150); **Balbi** (1834); **Stein** (1834); **Normann** (1833); **Rohrer** (1827); **Almanach** (1829-39); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 129-144; *Geografia moderna universale* (1825, str. 335-480).

³¹⁶ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

³¹⁷ Izvori za površine i naselja za sve Generalate i za sve Regimente i za cjelokupnu Vojnu krajinu: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

- d. **Slunjski Regiment** (Regierungsbezirke Szluin) 1825. godine ima 25,5 austrijskih ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara², te 1 grad (Slunj, kao glavni grad tog Regimenta: Haupt - und Kreisstadt), 1 trgovište, 337 sela, 7.026 kuća i **48.121 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.887,09 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,79 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,64 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 141,95 stanovnika.
- b) **Banski Generalat** (Banalgränze) prema konskripciji iz 1825. godine ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara², te 2 grada (Glina i Petrinja), 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 5 trgovišta, 260 sela, 12.567 kuća, 12.813 porodica i **ukupno 103.949 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.174,67 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 37,79 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 386,43 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,27 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 8,11 stanovnika. Od toga u Regimentima:³¹⁸
- a. **Prvi Banski Regiment** (Erstes Banal Regierungsbezirke) 1825. godine ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometara², te 1 grad (Glina, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, s 764 stanovnika), 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 118 sela, 5.607 kuća i **53.446 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.208,51 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,79 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,62 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 441,70 stanovnika.
- b. **Drugi Banski Regiment** (Zweites Banal Regierungsbezirke) 1825. godine ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometar², te 1 grad (Petrinju, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, s 3.048 stanovnika), 1 vojni komunitet, 4 trgovišta, 142 sela, 6.960 kuća i **50.503 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.139,96 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 37,19 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,26 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 343,58 stanovnika.
- c) **Varaždinski Generalat** (Warasdiner Gränze) 1825. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara², 2 glavna grada Regimenata (Haupt - und Kreisstadt: Ivanić i Bjelovar) ili 2 Vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 3 trgovišta, 371 selo, 17.194 kuća, 17.955 porodica i **112.542 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.744,84 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 30,32 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,55 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,27 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 299,31 stanovnik. Od toga u Regimentima:
- a. **Križevački Regiment** (Kreutz Regierungsbezirke) ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara², 1 grad (Ivanić, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, koji ima 646 stanovnika) i 1 vojni komunitet, te 2 trgovišta, 192 sela, 7.748 kuća i **53.563 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.892,69 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 32,89 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 6,91 stanovnik. Na jedno naselje dolazi 273,28 stanovnika.
- b. **Đurđevački Regiment** (S. Georgen Regierungsbezirke) ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,2 kilometara², 1 grad (Bjelovar, kao glavni grad Regimenta: Haupt - und Kreisstadt, koji ima 1.064 stanovnika) i 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 179 sela, 9.446 kuća i **58.979 stanovnika**. Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.629,25 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28,31 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 6,24 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 325,85 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

³¹⁸ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.)

Tabela br. 195

Hrvatska Vojna krajina prema konskripciji iz 1825. godine						
Generalati i Regimenti	Glavni gradovi Regimenata	Broj Trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj stanovništva	
Karlovački Generalat:		5	617	29.792	216.025	
1.	Lički Regiment	Gospić	2	106	8.680	58.501
2.	Otočki Regiment	Otočac	1	79	7.231	53.483
3.	Ogulinski Regiment	Ogulin	1	95	6.855	55.920
4.	Slunjski Regiment	Slunj	1	337	7.026	48.121
Banski Generalat:		5	260	12.567	103.949	
5.	I: Banski Regiment	Glina	1	118	5.607	53.446
6.	II: Banski Regiment	Petrinja	4	142	6.960	50.503
Varaždinski Generalat:		3	371	17.194	112.542	
7.	Križevački Regiment	Ivanić	2	192	7.748	53.563
8.	Đurđevački Regiment	Bjelovar	1	179	9.446	58.979
UKUPNO		8 gradova	13	1.248	59.553	432.516

15.2.4. Stanovništvo hrvatske Vojne krajine 1802-1825. godine

Tabela br. 196

Prirast stanovništva: hrvatska Vojna krajina 1802-1825. godine				
Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banska Generalat	Ukupno
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807/13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165
1825.	216.025	112.542	103.949	432.516

Na području hrvatske Vojne krajine, od 1802. do 1825. godine, prirast stanovništva je 56.336. Prosječni godišnji prirast je 2.449 stanovnika. Najveći prirast stanovništva je u Karlovačkom Generalatu: od 1802. do 1825. iznosi 33.292 stanovnika.

15.3. Naselja i stanovništvo Istre 1825. godine

Kako smo naprijed upoznali, Okrug Istre je 1815. godine podijeljen u 17 Distrikata, a ima 33.190 kuća i 161.825 stanovnika. U prošlom poglavlju o tome sam donio dosta podataka.

I sada se Istra, u upravnom pogledu, nalazi unutar Ilirskog tršćanskog Gubernija (Illyr. Guber. Trieste). A 1825. godine Okrug Istre ima 86 austrijskih milja² ili 4.948,9 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 34.230 kuća i **192.564 stanovnika**.

UKUPNO: Okrug Istre 1825. godine ima:

- a) *površina*: 86,0 austrijskih milja² ili 4.948,9 kilometra²;
- b) *naselja*: 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela; ukupno ima 512 naselja;
- c) *broj kuća*: 34.230 kuća;
- d) *broj stanovnika*: 1825. godine **ukupno ima 192.564 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.239,12 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 38,91 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,63 stanovnika;
 - d. na jedno naselje prosječno dolazi 376,10 stanovnika.

Prema tim podacima, od 1815. do 1825. godine, ukoliko se radi o posve istom teritoriju, stanovništvo Okruga Istre se povećalo za 30.739 stanovnika. To je za deset godine znatni prirast stanovnika na tom području. Znatno veći od prijašnjih godine. Nije lako objasniti taj rast. No, kako sam kazao, ta su se područja Istre, njezine granice, početkom 19. stoljeća veoma često mijenjale. Zato je uvijek nužno istražiti političke i upravne promjene.

15.4. Civilna i vojna Slavonija 1825. godine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien) 1825. godine ukupno ima 282,4 austrijske milje² ili 295,2 geografske milje² ili 16.251,1 kilometara², 6 gradova, 3 vojna komuniteta, 27 trgovišta, 881 selo, 65.305 kuća, 76.575 porodica i **597.745 stanovnika**.³¹⁹

UKUPNO: Civilna i vojna Slavonija 1825. godine ima:

- a) *površina*: 282,4 austrijske milje² ili 16.251,1 kilometra²;
- b) *naselja*: 6 gradova, 3 vojna komuniteta, 27 trgovišta, 881 selo; ukupno ima 917 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 65.305 kuća i 76.575 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1825. godine **ukupno ima 597.745 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.116,66 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 36,78 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 9,15 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,81 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 651,84 stanovnika.

³¹⁹ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

15.4.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1825. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal: Slawonisches Provinzial) prema konskripciji iz 1825. godine ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,7 kilometara², 3 glavna grada županija (Haupt und Kreisstadt: Požega, Osijek i Vukovar), 22 trgovišta, 571 selo, 44.466 kuća, 47.045 porodica i ukupno **364.933 stanovnika**.³²⁰

Naseljenost: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.214,40 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,48 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,21 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 7,76 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 612,30 stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) **Virovitička županija** (Gespanschaften Veröcz) ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,5 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt: Osijek), 9 trgovišta, 237 sela, 20.649 kuća, 21.879 porodica i **158.490 stanovnika**.
 - a. Grad županije Osijek ima 960 kuća i 9.500 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Virovitička županija 1825. godine **ima 167.990 stanovnika**.
 - c. **Naseljenost i gustoća stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.097,25 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 36,44 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,14 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 7,68 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 680,12 stanovnika.

- b) **Požeška županija** (Gespanschaften Posega) ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,0 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt: Požega) i 6 trgovišta, 254 sela, 8.583 kuće, 9.207 porodica i **81.067 stanovnika**.
 - a. Glavni grad županije Požega ima 450 kuća i 4.200 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Požeška županija 1825. godine **ima 85.267 stanovnika**.
 - c. **Naseljenost i gustoća stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.973,77 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 34,30 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,93 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,26 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 326,69 stanovnika.

- c) **Srijemska županija** ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt: Vukovar) i 7 trgovišta, 80 sela, 15.234 kuće, 15.959 porodica i **108.483 stanovnika**.
 - a. Glavni grad županije Vukovar ima 764 kuće i 3.193 stanovnika.
 - b. UKUPNO: Srijemska županija 1825. godine **ima 111.676 stanovnika**.
 - c. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.690,99 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,76 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,33 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,99 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 1.269,05 stanovnika. To je najgušće naseljena županija u Hrvatskoj.³²¹

³²⁰ Izvori za civilnu Slavoniju: **Lassú** (1829); **Anonim** (1834); **Hassel** (1826, str. 129-150); **Balbi** (1834); **Stein** (1834); **Normann** (1833); **Rohrer** (1827); *Almanach* (1829-39); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 129-144; *Geografia moderna universale* (1825, str. 335-480).

³²¹ Izvori: **Lassú** (1829); **Anonim** (1834); **Hassel** (1826, str. 129-150); **Balbi** (1834); **Stein** (1834); **Normann** (1833); **Rohrer** (1827); *Almanach* (1829-39); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 129-144; *Geografia moderna universale* (1825, str. 335-480).

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 197

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Civilna Slavonija u popisu stanovništva 1825. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Virovitička županija	1	9	237	20.649	21.879	167.990
Požeška županija	1	6	254	8.583	9.207	85.267
Srijemska županija	1	7	80	15.234	15.959	111.676
UKUPNO slavonske županije	3	22	571	44.466	47.045	364.933

15.4.2. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1825. godine

Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina, Slawonische Gränze), 1825. godine ima 117,6 austrijskih milja² ili 123,0 geografskih milja² 6.767,5 kilometara², ima 3 glavna grada Regimenata (Haupt und Kreisstadt: Nova Gradiška, Slavonski Brod i Petrovaradin), 3 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 298 sela, 20.839 kuće, 29.530 porodica i **232.812 stanovnika**.³²²

UKUPNO: vojna Slavonija 1825. godine ima:

- površina*: 117,6 austrijske milje² ili 6.767,5 kilometra²;
- naselja*: 3 glavna grada regimenata, 3 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 298 sela;
- broj kuća i porodica*: 24.152 kuće i 29.530 porodica;
- broj stanovnika*: vojna Slavonija 1825. godine **ukupno ima 232.812 stanovnika**.
- Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.977,40 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 34,36 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 11,17 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 7,88 stanovnika;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 753,44 stanovnika.³²³

Od toga u Regimentima:

- Gradiški Regiment** (Regierungsbezirke Gradisca) 1825. godine ima 29,1 austrijsku ili 30,4 geografske milje² ili 1.674,6 kilometara², 1 glavni grad Regimenta (Haupt und Kreisstadt: Nova Gradiška), 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 131 selo, 5.232 kuće i 59.328 stanovnika.
 - Glavni grad Regimenta Nova Gradiška ima 1.360 stanovnika.
 - UKUPNO: Gradiški Regiment 1825. godine **ima 60.688 stanovnika**.
 - Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.085,50 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,24 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,60 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 456,30 stanovnika.
- Brodski Regiment** (Regierungsbezirke Brod) 1825. godine ima 34,4 austrijsku ili 36,0 geografsku milju² ili 1.979,6 kilometara², 1 glavni grad Regimenta (Haupt und Kreisstadt: Slavonski Brod), 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 97 sela, 6.157 kuća i 69.176 stanovnika.
 - Glavni grad Regimenta Brod ima 3.676 stanovnika.
 - UKUPNO: Brodski Regiment 1825. godine ima **72.852 stanovnika**.

³²² Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

³²³ Izvori za vojnu Slavoniju: Lassú (1829); Anonim (1834); Hassel (1826, str. 129-150); Balbi (1834); Stein (1834); Normann (1833); Rohrer (1827); *Almanach* (1829-39); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 129-144; *Geografia moderna universale* (1825, str. 335-480).

- c. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.117,79 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,80 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,83 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 735,88 stanovnika.
- c) *Petrovaradinski Regiment* (Regierungsbezirke Peterwaradin) ima 54,1 austrijsku ili 56,6 geografskih milja² ili 3.113,3 kilometara², 1 glavni grad Regimenta (Haupt und Kreisstadt: Petrovaradin), 1 vojni komunitet, 3 trgovišta, 70 sela, 9.450 kuća i 95.425 stanovnika.
- a. Glavni grad Regimenta Petrovaradin ima 3.847 stanovnika.
- b. UKUPNO: Petrovaradinski Regiment 1825. godine **ima 99.272 stanovnika.**
- c. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.834,97 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,89 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,50 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.323,62 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke demografske podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 198

Slawonische Gränze: Slavonska Vojna krajina 1825. godine						
Generalati i Regimenti	Gl. gradovi Regimenata	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški Regiment	Nova Gradiška	1	131	5.232	-	60.688
Brodski Regiment	Slavonski Brod	1	97	6.157	-	72.852
Petrovaradinski Regiment	Petrovaradin	3	70	9.450	-	99.272
UKUPNO	3	5	298	20.839	29.530	232.542

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1815. godine:

Tabela br. 199

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1815. godine					
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovaradinski Regiment	Vojni komuniteti	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	15.356	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	17.550	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	-	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	-	232.542

Na području slavonske Vojne krajine, od 1802. do 1815. godine prinos je 43.334 stanovnika. Prosječni godišnji prinos je 17.888 stanovnika. U Gradiškom Regimentu, od 1802. do 1815. godine, prinos je 10.107 stanovnika. U Brodskom Regimentu, od 1802. do 1815. godine, prinos je 15.818 stanovnika. U Petrovaradinskom Regimentu, od 1802. do 1815. godine, prinos je 33.035 stanovnika. Taj prinos je u regimentima različit.

15.5. Stanovništvo Dalmacije 1825. godine

15.5.1. Dalmacija od 1811. do 1818. godine

Kako smo upoznali, prema više izvora, u Dalmaciji od 1811. do 1817/18. godine ima više popisa stanovništva. Posebno je značajan popis stanovništva 1824/25. godine. Prije toga ima još i popis stanovništva 1822. godine. Ponovno navodim ukratko te popise stanovništva:

- a) 1811. godine ima 8 okruga, 24 kotara, 116 poreznih općina i **286.534 stanovnika**;
- b) 1813. godine ima 7 okruga, 28 kotareva, 84 porezne općine i **294.858 stanovnika**;
- c) 1815. godine ima 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela i ukupno **296.084 stanovnika**.³²⁴
- d) 1817. godine ima 17 gradova, 32 trgovišta, 932 naselja i ukupno **304.055 stanovnika**.
- e) Prema konskripciji iz 1817/18. godine, Dalmacija ukupno **ima 305.642 stanovnika**. Od toga ima:
 - a) 244.077 Katolika; b) 61.164 Grčko-istočnih vjernika i 401 Židova.³²⁵

15.5.2. Stanovništvo Dalmacije 1825. godine

Prema popisu stanovništva koji se 1824/25. godine održao na cjelokupnom području Habsburške monarhije, Dalmacija ukupno ima: 12.792,6 kilometara², 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 51.023 kuće, 48.803 porodice i **ukupno 323.310 stanovnika** (*napomena*: Dalmacija će 1827. godine imati 64.185 kuća i 349.780 stanovnika, 1835. godine će imati 66.491 kuću i 63.372 porodice i 367.587 stanovnika, od toga 190.814 muškaraca i 176.773 žene).³²⁶

UKUPNO: Dalmacija 1825. godine ima:

- a) *površina*: 222,30 austrijske milje² i 12.792,6 kilometara²;
- b) *naselja*: 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela;
- c) *broj kuća i porodica*: 51.023 kuće i 48.803 porodice;
- d) *broj stanovnika*: 1825. godine **ukupno ima 323.310 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednom kilometru² prosječno živi 25,27 stanovnika;
 - b. na jednu kuću prosječno dolazi 6,34 stanovnik;
 - c. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,25 stanovnika;
 - d. na jedno naselje prosječno dolazi 352,96 stanovnika.

Od toga u kotarevima:

- a) **Zadarski kotar** zajedno sa šibenskim kotarom 1825. godine ima 5.590,1 kilometar², 4 grada, 3 trgovišta, 292 sela, 15.793 kuće, 15.112 porodice i **114.986 stanovnika**. Glavni grad kotara Zadar ima 900 kuća i 4.856 stanovnika.
 - a. *Naseljenost stanovništva*: na jedan kilometar² prosječno dolazi 20,57 stanovnika; na jednu kuću prosječno dolazi 7,28 stanovnika; na jednu porodicu prosječno dolazi 7,61 stanovnika; na jedno naselje prosječno dolazi 384,57 stanovnika.
- b) **Splitski kotar i Makarski kotar** ukupno imaju 5.201,6 kilometara², 5 gradova, 24 trgovišta, 268 sela, 23.305 kuća, 20.780 porodica i **134.937 stanovnika**. Glavni grad kotara Split ima 1.500 kuća i 6.739 stanovnika.
 - a. *Naseljenost stanovništva*: na jedan kilometar² prosječno dolazi 25,94 stanovnika; na jednu kuću prosječno dolazi 5,79 stanovnika; na jednu porodicu prosječno dolazi 6,49 stanovnika; na jedno naselje prosječno dolazi 454,33 stanovnika.

³²⁴ Hassel (1816. sv. I, 39-40, 1818. sv. II, 39-45 i 1819. str. 564-70); Stein (1819. str. 154-60); Liechtenstern (1820. str. 75); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 135-140; *Vaterländische Blätter Für den österreichischen Kaiserstaat*, No. 102, 1815; *Tafeln zur statistik* (1828-35.).

³²⁵ Liechtenstern (1822. str. 118-119 i 219-220).

³²⁶ *Tafeln zur Statistik* 1835, str. 57.

- c) *Dubrovački kotar* ima 1.365,6 kilometara², 5 gradova, 5 trgovišta, 189 sela, 6.803 kuće, 7.072 porodice i **41.136 stanovnika**. Glavni grad kotara Dubrovnik ima 6.512 stanovnika.
- a. *Naseljenost stanovništva*: na jedan kilometar² prosječno dolazi 30,12 stanovnika; na jednu kuću prosječno dolazi 6,05 stanovnika; na jednu porodicu prosječno dolazi 5,82 stanovnika; na jedno naselje prosječno dolazi 206,71 stanovnika.
- d) *Kotorski kotar* ima 635,3 kilometra², 3 grada, 2 trgovišta, 116 sela, 5.122 kuće, 5.839 porodica i **32.251 stanovnika**. Glavni grad kotara Kotor ima 2.700 stanovnika.³²⁷
- a. *Naseljenost stanovništva*: na jedan kilometar² prosječno dolazi 50,76 stanovnika; na jednu kuću prosječno dolazi 6,30 stanovnika; na jednu porodicu prosječno dolazi 5,52 stanovnika; na jedno naselje prosječno dolazi 266,54 stanovnika.

Međutim, znatno temeljitiji popisi stanovništva Dalmacije su obavljeni 1827/28. i od 1830. godine dalje. Te ćemo sjajne popise stanovništva Dalmacije upoznati.

³²⁷ Izvori za Dalmaciju: **Lassú** (1829); **Anonim** (1834); **Hassel** (1826, str. 129-150); **Balbi** (1834); **Stein** (1834); **Normann** (1833); **Rohrer** (1827); *Almanach* (1829-39); *Neue Allgemeine geographische und statistische Ephemeriden* XX Band 1826, str. 129-144; *Geografia moderna universale* (1825, str. 335-480).

15.6. Komparacije i kvantitativni podaci

15.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1825. godine

Tabela br. 200

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
						austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska	5	13	2.056	60.654	504.235	164,9	9.489,4
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	4	115	3.750	27.160	6,2	356,8
UKUPNO	7	17	2.171	64.404	531.395	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija	3	22	571	44.466	364.933	164,8	9.483,7
UKUPNO PROVINCIJAL	10	39	2.742	108.870	896.328	335,9	19.329,9
Dalmacija	17	34	865	51.023	323.310	222,3	12.792,6
Istra	11	8	139	33.760	192.564	86,2	4.960,5
UKUPNO	38	81	3.746	193.653	1.412.202	653,9	37.083

15.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1825. godine

Tabela br. 201

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komnt	Trgo- višta	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska	9	6	13	1.248	59.553	432.516	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	3	3	5	298	20.839	232.812	117,6	6.767,5
UKUPNO	12	9	18	1.546	88.392	665.328	393,2	22.627,3

15.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1825. godine

Tabela br. 202

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni komnt.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
							Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	16	6	30	3.419	120.207	963.911	446,7	25.705,9
Civilna i vojna SLAVONIJA	6	3	27	881	65.305	597.745	282,4	16.251,2
UKUPNO	22	9	57	4.300	185.512	1.561.656	729,1	41.957,1
Primorje	2	-	4	115	3.750	27.160	6,2	356,8
Dalmacija	17	-	34	865	51.023	323.310	222,3	12.792,6
Istra	11	-	8	139	33.760	192.564	86,2	4.960,5
UKUPNO	48	9	99	5.304	274.045	2.104.690	1.037,6	59.710,2

Na jedan kilometar² u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj dolazi 38 (37,50) stanovnika, a u civilnoj i vojnoj Slavoniji dolazi 37 (36,78) stanovnika. U Primorju na jedan kilometar² dolazi 76 (76,12) stanovnika, a u Dalmaciji 25 (25,27) stanovnika, a u Istri 39 (38,82) stanovnika. Gustoća naseljenosti stanovništva na prostoru hrvatskih pokrajina dosta je različita.

15.6.4. Hrvatske pokrajine 1825. godine: naselja, porodice i kuće³²⁸

Tabela br. 203

Hrvatske pokrajine 1825.godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gra-dovi	Vojni kom.	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Kilome-tri ²	Stanov-nika
Königreich Kroatien	16	6	30	3.419	123.957	130.452	25.705,9	963.911
Civilna Hrvatska	5		13	2.056	60.654	64.590	9.489,4	504.235
a Zagrebačka županija	2		6	1.238	27.435	28.982	5.944,5	284.517
b Varaždinska županija	1		5	524	23.435	24.970	1.881,8	133.589
c Križevačka županija	2		2	294	9.784	10.638	1.663,1	86.129
Primorje – Ungar. Litorale	2		4	115	3.750	3.958	356,8	27.160
Vojna Hrvatska: ³²⁹	9	6	13	1.248	59.553	61.904	15.859,8	432.516
<i>Karlovački Generalat</i>	1	2	5	617	29.792	31.136	9.397,3	216.025
1 Lički Regiment	1		2	106	8.680	-	2.612,6	58.501
2 Otočki Regiment	1		1	79	7.231	-	2.785,2	53.483
3 Ogulinski Regiment	1		1	95	6.855	-	2.532,0	55.920
4 Slunjski Regiment	1		1	337	7.026	-	1.467,4	48.121
<i>Banski Generalat</i>		2	5	260	12.567	12.813	2.750,7	103.949
5 I: Banski Regiment	1		1	118	5.607	-	1.392,6	53.446
6 II: Banski Regiment	1		4	142	6.960	-	1.358,1	50.503
<i>Varaždinski Generalat</i>		2	3	371	17.194	17.955	3.711,7	112.542
7 Križevački Regiment	1		2	192	7.748	-	1.628,6	53.563
8 Đurđevački Regiment	1		1	179	9.446	-	2.083,2	58.979
Königreich Slavonien	6	3	27	881	65.305	73.272	16.251,2	597.745
Civilna Slavonija:	3		22	571	44.466	47.045	9.483,7	364.933
a Virovitička županija	1		9	237	20.649	21.879	4.609,5	167.990
b Požeška županija	1		6	254	8.583	9.207	2.486,0	85.267
c Srijemska županija	1		7	80	15.234	15.959	2.388,2	111.676
Vojna Slavonija:	3	3	5	298	20.839	26.227	6.767,6	232.812
1 Brodski Regiment	1		1	97	6.157	-	1.979,6	72.852
2 Gradiški Regiment	1		1	131	5.232	-	1.674,6	60.688
3 Petrovarad. Regiment	1		3	70	9.450	-	3.113,3	99.272
Königreich Dalmatien	17		34	865	51.023	48.803	12.792,6	323.310
a Zadarski kotar	4		3	292	15.793	15.112	5.590,1	114.986
b Splitski Kotar	5		24	268	23.305	20.780	5.201,6	134.937
c Dubrovački kotar	5		5	189	6.803	7.072	1.365,6	41.136
d Kotorski kotar	3		2	116	5.122	5.839	635,3	32.251
ISTRA	11		8	139	33.760	34.695	4.960,5	192.564
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	50	9	99	5.292	274.045	287.222	59.710,2	2.104.690

³²⁸ Broj kuća i porodica u izvorima za 1825. godinu je različito prikazan. Ovdje donosim najprihvatljiviji broj.

³²⁹ Vojna krajina i 1825. godine ima ukupno: 2 slobodna kraljevska grada i 11 „glavnih gradova Regimenata“.

15.6.4. Hrvatske pokrajine 1825. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 204

Površine (km ²) i naseljenost stanovništva 1825. godine						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
Königreich Kroatien	25.706,9	36,44	7,79	7,41	269,88	963.911
Civilna Hrvatska:	9.846,2	53,97	8,76	8,23	256,22	504.235
a Zagrebačka županija	5.944,5	47,86	10,37	9,82	228,34	284.517
b Varaždinska županija	1.881,8	70,99	5,70	5,35	252,05	133.589
c Križevačka županija	1.663,1	51,79	8,80	8,10	289,02	86.129
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	76,12	7,24	6,86	224,46	27.160
Vojna Hrvatska:	15.859,8	27,27	7,26	6,99	339,23	432.516
<i>Karlovački Generalat</i>	9.397,3	22,99	7,25	6,94	343,99	216.025
1. Lički Regiment	2.612,6	22,39	6,74	-	536,71	58.501
2. Otočki Regiment	2.785,2	19,20	7,40	-	660,28	53.483
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	22,09	6,69	-	576,49	55.920
4. Slunjski Regiment	1.467,4	32,79	5,64	-	141,95	48.121
<i>Banski Generalat</i>	2.750,7	37,79	8,27	8,11	386,43	103.949
5. I: Banski Regiment	1.392,6	38,79	9,62	-	441,70	53.446
6. II: Banski Regiment	1.358,1	37,19	7,26	-	343,58	50.503
<i>Varaždinski Generalat</i>	3.711,7	30,32	6,55	6,27	299,31	112.542
7. Križevački Regiment	1.628,6	32,89	6,91	-	273,28	53.563
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	28,31	6,24	-	325,85	58.979
Königreich Slavonien	16.251,1	36,78	9,15	8,16	651,85	597.745
Civilna Slavonija:	9.483,7	38,48	8,21	7,76	612,30	364.933
a Virovitička županija	4.609,5	36,44	8,14	7,68	680,12	167.990
b Požeška županija	2.486,0	34,30	9,93	9,26	326,69	85.267
c Srijemska županija	2.388,2	46,76	7,33	6,99	1.269,05	111.676
Vojna Slavonija:	6.767,5	34,36	9,63	7,87	752,56	232.812
1. Brodski Regiment	1.979,6	36,80	11,83	-	735,88	72.852
2. Gradiški Regiment	1.674,6	36,24	11,60	-	456,30	60.688
3. Petrovaradinski Regiment	3.113,3	31,89	10,50	-	1.323,62	99.272
Königreich Dalmatien	12.792,6	25,27	6,34	6,25	352,96	323.310
a Zadarski kotar	5.590,1	20,57	7,28	7,61	384,57	114.986
b Splitski kotar	5.201,6	25,94	5,79	6,49	454,33	134.937
c Dubrovački kotar	1.365,6	30,12	6,05	5,82	206,71	41.136
d Kotorski kotar	635,3	50,76	6,30	5,52	266,54	32.251
ISTRA	4.960,5	38,82	5,70	5,55	1.218,76	192.564
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	59.710,2	35,25	7,68	7,33	386,18	2.104.690

15.6.6. Kvantitativna analiza podataka

Provincijal: Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal, s **Primorjem**, 1825. godine ukupno imaju 10 gradova, 39 trgovišta, 2.742 sela, 108.870 kuća, 115.593 porodice, 896.328 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara².

Vojna krajina: Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija, hrvatska i slavonska Vojna krajina, 1825. godine ukupno imaju 22 grada, 9 vojnih komuniteta, 57 trgovišta, 4.300 sela, 188.825 kuća, 203.724 porodice i 1.561.656 stanovnika.

Naseljenost stanovništva:

- a) **Hrvatski i slavonski Provincijal:** na području tog Provincijala na jednoj austrijskoj milji² Provincijalu prosječno živi 2.668,44 stanovnika. Na jednom kilometru² u tom Provincijalu prosječno živi 46 (46,37) stanovnika.
- b) **Civilna Hrvatska:** u civilnoj Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² 3.105,76 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 54 (53,97) stanovnika.
- c) **Vojna Hrvatska:** na području hrvatske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.569,36 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 27 (27,27) stanovnika.
- d) **Civilna Slavonija:** u civilnoj Slavoniji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.214,40 stanovnika, a na jednom kilometru² 38 (38,48) stanovnika.
- e) **Vojna Slavonija:** na području slavonske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.979,69 stanovnika, a na jednom kilometru² živi 34 (34,36) stanovnika.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (53,97 stanovnika na 1 km²) od civilne Slavonije (38,48 stanovnika na 1 km²). Dok je hrvatska Vojna krajine slabije naseljena (27,27 stanovnika na 1 km²) od slavonske Vojne krajine (34,36 stanovnika na 1 km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine veoma slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta prosječno živi 19,20 stanovnika, Ogulinskog Regimenta 22,09 stanovnika, a Ličkog Regimenta 22,39 stanovnika. Tako da su ti Regimenti hrvatske Vojne krajine najslabije naseljeno područje ne samo u Hrvatskoj, nego i u Habsburškoj monarhiji.

Dalmacija 1825. godine ima 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 51.023 kuće, 48.803 porodice, 12.792,6 kilometara² i 323.310 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 25,27 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 6,34 stanovnika, a na jednu porodicu 6,25 stanovnika.

Istra 1825. godine ima 11 gradova, 8 trgovišta, 139 sela, 33.760 kuća, 34.695 porodica, 4.960 kilometara i 192.564 stanovnika. Na 1 kilometru² prosječno živi 38,82 stanovnika.

UKUPNO: sve hrvatske pokrajine 1825. godine imaju 50 gradova, 9 vojnih komuniteta, 99 trgovišta, 5.304 sela, 274.045 kuća, 287.222 porodice, 59.710,2 kilometara² i 2.104.690 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.028,42 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35,25 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 7,68 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 7,33 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 386,18 stanovnika.

15.6.7. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji

Tabela br. 205

Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1825. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 aust. milji ²	1 kilometru ²	
Pokrajine i krunovine Habsburške monarhije prema konskripciji 1825. godine					
Oesterreich unter der Ens	345,52	19.883,21	3.422,57	59,48	1.182.565
Oesterreich ob der Enns	332,55	19.137,11	2.484,97	43,18	826.376
Herzogthum Steyermark	382,16	21.992,21	2.171,16	37,73	829.731
Küstenland:	139	7.998,96	2.948,25	51,23	409.807
1. Stadt Triest u. Gebiet	1,50	86,32	36.210	629,23	54.315
2. Istrianer Kreis	86,00	4.948,99	2.239,12	38,10	192.564
3. Görzer Kreis	51,50	2.963,64	3.163,65	21,23	162.928
Tyrol	494,12	28.435,03	1.542,24	26,80	762.053
Königreich Böhmen (Češka)	911,84	52.473,28	4.055,69	70,48	3.698.142
Markgr. Mähren (Moravska)	460,78	26.516,08	4.272,57	74,25	1.968.713
Königreich Galicien	1.481,24	85.240,10	2.898,58	50,37	4.293.488
Königreich Ungarn	3.815,70	219.579,78	2.228,50	38,73	8.503.287
Gr. Siebenbürgen (Erdelj)	1.002,42	57.685,53	1.995,19	34,67	2.000.023
Lomb. Gubern. Mailand	385,47	22.182,63	5.915,02	102,79	2.280.063
Lomb. Gubern. Venedig	429,70	24.727,64	4.554,89	79,15	1.957.238
Hrvatske pokrajine 1825. godine					
Civilna Hrvatska	171,1	9.846,2	3.105,76	53,97	531.395
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,8	1.569,36	27,27	432.516
Civilna Slavonija	164,8	9.483,7	2.214,40	38,48	364.933
Vojna Slavonija	117,6	6.767,5	1.979,69	34,36	232.812
Dalmacija	222,3	12.792,6	1.454,39	25,27	323.310
Istra	86,2	4.960,5	2.233,92	38,82	192.564

Površine koje su u ovoj tabele date odražavaju upravnu i političku strukturu Habsburške monarhije nakon što su iz Kraljevine Ilirije isključeni hrvatski teritoriji južno od Save.

Kako vidimo, pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito su naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. Najgušće su naseljeno grad Trst i njegova šira okolica (629,23 stanovnika na 1 km²), a zatim slijedi oblasti Lombardije (102,79 stanovnika na 1 km²) i Venecije (79,15 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Moravska (74,25 stanovnika na 1 km²) i Češka (70,48 stanovnika na 1 km²), te austrijske pokrajine (59,48 i 43,18 stanovnik na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (53,97 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 38,48 stanovnika (civilna Slavonija) do 25,27 (Dalmacija) na 1 km² stanovnika.

Gustoća i naseljenost stanovništva, na bilo kojem području, vezana je uz veći razvoj poljoprivrede, te uz razinu kulture stanovanja i prehrane, te liječničke zaštite i školovanja.

16. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1827/28. GODINE

16.1. Izvori

I za ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati stanovništvo Hrvatske 1827/28. godine. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa.

Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1827/28. godine.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1820-1830)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 6) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1830)
- 7) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1820-1830)
- 8) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1825-1850)
- 9) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 10) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-naturhistorisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 11) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1825-1840)
- 12) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1825-1830)
- 13) *Kirchliche Statistik* (1825-1830)
- 14) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Enciklopädie* (1825-1836)
- 15) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 16) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 17) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1850)
- 18) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 19) Berghaus, *Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 20) Berghaus, *Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 21) Galletti, *Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845)
- 22) Gräffer, *Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 23) Hassel, *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 24) Lassú, *Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 25) Stein, *Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1825-34)
- 26) Zedlitz, *Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

André (1835. sv. I-II); **Anonim** (1834.); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II); **Becher** (1841. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839. i 1842. i 1845. i 1847); **Bernoulli** (1841. i 1849); **Bickes** (1833); **Chownitz** (1851); **Crome** (1820-1828. sv. I-IV); **Csaplovics** (1829. sv. I-II); **Demian** (1834. i 1835); **Fényes** (1839. i 1842. i 1843); **Franz Petter** (1857. sv. I-II); **Fränzl** (1838-41. sv. I-III); **Galletti** (1835. i 1840. i 1845. i 1850); **Hassel** (*Almanach* 1824-45); **Hoffmann** (1834-1837. sv. I-VII); **Jowitsch** (1835); **Keleti** (1869. i 1870); **Klenner** (1833); **Lassú** (1829); **Malchus** (1832. i 1833. sv. I-II); **Normann** (1833); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Meynert** (1851. i 1853); **Nagy** (1828. i 1829); **Roher** (1827); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1840. i 1841. i 1842. i 1843. i 1857); **Schubert** (1835.-1839. sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1833.-34. sv. I-III); **Szendró** (1830-1840); **Šafařík** (1842. i 1846. i 1849); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1852. i 1856); **Volger** (1830, 1833. sv. I-II, 1836 sv. I-II).

Arhivska građa:

*Razne konskripcije od početka do sredine 19. stoljeća, napose konskripcije iz 1824/25. i 1827/28. i 1830/31. i 1834/35. i 1837. i 1843. i 1846. i 1848. i 1850. i 1851. i 1855/56. i 1857. godine; Poimenični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća; Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih pokopanih osoba; mnoge knjige *Schematismus cleri*; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke po naseljima.*

Uz to, postoje tri ključna izvora o popisu stanovništva hrvatskih pokrajina 1827/28. godine. Upoznajmo ovdje te izvore. Izuzetno su važni za hrvatsku povijest i demografiju.

PRVI IZVOR – popisi stanovništva hrvatskih županija od 1805. do 1843. godine:**Tabele konskripcija iz tog razdoblja, kako smo vidjeli, sadrže ove rubrike**

- a) broj naselja u županijama, broj gradova, trgovišta, sela i predija;
- b) broj kuća i porodica (to su veoma važni podaci za demografska istraživanja);
- c) klasifikaciju muške populacije: broj uglednika, građana, sluga, seljaka, inkvilina i sinova;
- d) broj žena ukupno (ne navode njihovu klasifikaciju kao kod muške populacije);
- e) ukupni broj stanovnika svih naselja i županija i pokrajina;
- f) dobnu strukturu: broj djece od 1-16 godine, odraslih od 17-40 godina i iznad 40 godina;
- g) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca (ti su podaci, o oženjenim muškarcima, veoma važni za upoznavanje broja obitelji u svim naseljima i uopće u svim županijama i pokrajinama);
- h) vjersku pripadnost (Katolika, Protestanata i Židova);
- i) broj iseljenika i doseljenika i stanaca;
- j) broj umrlih i rođenih osoba u godini kada se vrše ti popisi stanovništva.

Ti su popisi stanovništva hrvatskih županija izuzetno dragocjeni. Prvo, kako ćemo vidjeti u objavljenim podacima u drugom tomu ove knjige, ti su se popisi vršili dosta često, svake treće ili četvrte godine. Drugo, sadrže popise svih naselja. Treće, ti su popisi bogati podacima.

DRUGI IZVOR – izvori iz mađarskog arhiva o popisu iz 1827/28. godine:
Tabele konskripcije hrvatskih županija iz 1827/28. godine sadrže ove rubrike

Tabela br. 206

Popis naselja i stanovništva Hrvatske i Slavonije 1827/28. godine: popisna tabela					
	1 ^{mo}	Nomina Contribuentium		Ime i prezime svih očeva porodica u naselju	
	2 ^{do}	Personae Contribuentium utriusque sexus conjugatae, aut non conjugatae, inde ab expleto 18 ^{vo} aetatis anno usque 60 ^{um} inclusive		Broj svih ukućana od 18 do 60 godina starosti	
Nomen Jurisdictionis (npr. Cottus Zagrabienensis)	3 ^{tio}	Ex his unt	Honoratiores	N u m e r o	Uglednici
			Cives		Građani
			Coloni		Koloni
			Inquilini		Inkvilini
			Subinquilini		Subinkvilini
			Fratres		Braća (očeva porodica)
			Filii		Djeca (od 1 do 17 godina)
			Servi		Sluge
			Ancillae		Služkinje
			Opifices		Obrtnici
			Mercatores		Trgovci
			Quaestores		Rizničari
4 ^{to}	Domus a quibus Census olvitur		Nro. Rft. xr.	Broj kuća	
5 ^{to}	Fundi Intravillani	Intravillanae □ orgyae	Nro.	Imanja (posjedi) intravilana	
		Orgyarum □ consvetum Pretium	Rft. xr.		
6 ^{to}	Procreatio Seminaturae	Quam Contribuens terris coloniali, aut civili Jure tentis committere svevit	Nro.	Posijane površine i produktivnost	
		Lucrum dant Contribuentibus, singulam Metretam asumendo	Rft. xr.		
		Quot Metretae post unam procreentur	Nro.		
		Quidordinario Pretio Procreatio valeat?	Rft. xr.		
7 ^{mo}	Prata	Pari coloniali aut civili Jure teuta Lucrum dant Contribuentibus, singulam Metratam ausumendo	falcs. Rft. xr.	Površine livada	
8 ^{vo}	Vineae	Capaces Metret Poson	Nro.	Površine vinograda	
		Lucrum dant, singulam Metretam Posoniensem usumendo	Rft. xr.		
		Requirunt Fossores	Nro.		
		Procreant post unum Fossorem urnas	Nro.		
		Medium eurrena Pretium Procreationis post unum Fossorem obvemeus.	Rft. xr.		
9 ^{no}	Pomaria et Pruneta	Falcastra Lucrum dant, singuli Falcastrati extensionem assumendo	Nro. Rft. xr.	Voćnjaci i šljivici	

Popis naselja i stanovništva Hrvatske i Slavonije 1827/28. godine: popisna tabela					
10 ^{mo}	Pecora	Boves jugales	Numero	Stoka: volovi, krave, krave muzare, junci i junice, konji	
		Vaccae foetae, aut matres			
		Vaccae steriles			
		Juveni et Juvencae 3. annos superantes			
		Juveni et Juvencae 2. annos superantes			
		Equi curriferi et armentales 2. annos superantes			
11 ^{mo}	Pecundes	Oves unum annum complentes		Stoka: ovce, janjci, svinje, koze	
		Setigeri unum annum complentes			
		Caprae unum annum complentes			
12 ^{mo}	Sylvae	Quae oecupant terram capacem	Nro.	Površine šuma	
		Inferunt, anno anum pensante, e Glan-dinatione et QuaestuLingnorum	Rft. xr.		
13 ^{tio}	Educillum		Rft. xr.	edictio, edifices (eng. buildings) = zgrade (uopće)	
14 ^{to}	Observationes		Popis zanimanja stanovnika naselja i druge razne napomene		
Na kraju ovih popisnih tabela, za svako naselje napose, nalaze se dvije/tri stranice gusto ispisane na latinskom jeziku, koje sadrže važne podatke o stanovništvu i privredi i zemljištu tih naselja.					

Riječ je o sjajnom popisu stanovništva iz 1827/28. godine. Taj se popis, kao i mnogi drugi popisi od početka 19. stoljeća, održao na cjelokupnom području Habsburške monarhije. O tome svjedoče mnogi izvori. Održao se dakle i na prostoru hrvatskih pokrajina. No, nužno je nastaviti s arhivskim istraživanjem u domaćim i stranim arhivima. Jer nema sumnje, kako ćemo vidjeti, da se je i 1827/28. godine popis održavao u svim hrvatskim pokrajinama.

Taj je popis stanovništva hrvatskih pokrajina iz 1827/28 godine sačuvan u mađarskom državnom arhivu u Budimpešti. Preko Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu zatražili smo i dobili taj popis stanovništva. Veoma je opsežan: sastoji se od 27 rola mikrofilmova. Uz to, više statističara, kratko vrijeme nakon tog popisa, objavili su njegove rezultate. Šest autora objavilo je ukupno 12 knjiga o tome. Evo podataka o tim autorima i knjigama.

TREĆI IZVOR – knjige više autora o popisu stanovništva 1827/28. godine

- a) **L. Nagy**, *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum*, tomus primus, Budae 1828.
 - a. U prvom tomu te knjige L. Nagy je objavio popis stanovništva mađarskih županija iz 1827/28. godine. Popis stanovništva je objavio prema vjerskoj pripadnosti.
- b) **L. Nagy**, *Notitiae politico-geographico-statisticae partium regno Hungariae adnexarum, seu Slavoniae et Croatiae, Litoralis item Hungarico-maritimi commercialis, et confinium militarium hungaricorum*, tomus secundus, Budae 1829.
 - a. U drugom tomu te knjige L. Nagy je objavio popis stanovništva iz 1827/28. godine koji se tada obavio i u hrvatskim i slavonskim županijama i na području hrvatske i slavonske Vojne krajine. Knjiga donosi popis stanovništva svih naselja, a sadrži broj kuća i stanovništva, te vjersku pripadnost pučanstva.
 - b. To je prvi u cjelini sačuvani popis stanovništva koji se obavio u svim naseljima u Provincijalu i u Vojnoj krajini.
- c) **J. C. Thiele**, *Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Kundgemälde, das Ganze dieses Landes in mehr denn 12, 400 Artikel umfassend*, Band I-VI, Kaschau 1833.
 - a. J. C. Thiele je u šest svezaka objavio popis stanovništva svih mađarskih županija koji se obavio u razdoblju od 1828. do 1830. godine. Objavio je broj kuća i stanovništva i vjersku pripadnost te populacije u svim naseljima.

- d) **Anonim**, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834
 a. Knjiga sadrži sjajne podatke o stanovništvu iz popisa 1825. i 1827. godine. Posebno je dragocjen popis Dalmacije 1827. i popis značajnih naselja u Monarhiji.
- e) **E. Fényes**, *Magyar Országának: statistikai és geographiai*, sv. 5, Pesten 1839.
 a. U toj je knjizi E. Fényes objavio popis stanovništva svih naselja (prema vjerskoj pripadnosti) na području hrvatskih i slavonskih županija iz 1831. godine, s važnim obavijestima o toj konskripciji. Knjiga sadrži i podatke o popisu 1827/28. godine.
- f) **K. Keleti**, *Statisztikai és nemzetgazdasági Közlemények*, Pesten 1870.
 a. Taj godišnjak, u prvom poglavlju, donosi sjajne statističke podatke o privredi i produktivnosti svih zemalja Habsburške monarhije za razdoblje 1827-28. godine.
- g) **F. J. Fras**, *Merkwürdigkeiten oder historisch-statistisch-topographische Beschreibung der Karstädter Militärgrenze*, Karlstadt 1830
 a. Knjiga sadrži podatke o stanovništvu Karlovačkog Generalata iz popisa 1827. godine, ali donosi i druge dragocjene podatke, napose broj kuća pojedinih naselja.
- h) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
 a. To je prvi broj sjajnog godišnjaka *Tafeln zur Statistik*. U prvom broju tog godišnjaka nalaze se korisni podaci o popisu stanovništva u te Monarhiji iz 1827/28. godine.
- i) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln II-ter Jarh.* (1829)
 a. To je drugi broj godišnjaka *Tafeln zur Statistik*. I tu su ponovo objavili sjajne brojne demografske podatke o tim zemljama Habsburške monarhije, pa tako i o Dalmaciji.

16.2. Konskripcija iz 1827/28. godine

Popis stanovništva hrvatskih pokrajina iz 1827/28. godine ovdje donosim prema knjizi koju je objavio L. Nagy 1829. godine. Zašto? Prvo, popis tog stanovništva iz mađarskog arhiva, obavljen prema tabeli koju sam donio na prethodnoj stranici, sadrži samo konskripciju civilne Hrvatske i Slavonije, samo hrvatske i slavonske županije. A popis koji je objavio L. Nagy, koji ovdje donosim, sadrži tu konskripciju svih hrvatskih i slavonskih županija, dakle čitavog tog Provincijala, te popis cjelokupne hrvatske i slavonske Vojne krajine i Primorja. Drugo, taj popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija, koji smo dobili iz mađarskog arhiva, kako vidimo prema toj popisnoj tabeli, veoma je bogat sjajnim podacima, ali i veoma opširan: objavit ćemo ga u cijelosti, najmanje u 2-3 opsežne knjige. No, to je golemi posao.

Ta konskripcija iz 1827/28. godine, koju je objavio L. Nagy, a sadrži popis stanovništva svih naselja u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji, prikazana je u cijelosti u drugom tomu ove knjige. Ovdje donosim najvažnije podatke o tom stanovništvu kako zbog njih samih tako i radi komparacije s drugim konskripcijama od ranije i kasnije. Ta je konskripcija iz 1827/28. godine veoma značajna. Tu je prikazan broj stanovnika i broj kuća i konfesionalna struktura u svakom naselju. Sličan popis stanovništva prema vjerskim osnovama i crkvenom ustrojstvu, utemeljen na matičnim knjigama krštenih i umrlih osoba i na kanonskim vizitacijama, donose crkveni šematizmi (*Schematismus cleri*).

Međutim, ova konskripcija iz 1827/28. godine bitno je drugačija od crkvenih šematizama iz tog razdoblja. Zbog komparacije, jedan takav crkveni šematizam iz 1830. godine donosim u drugom tomu ove knjige. Konskripcija iz 1827/28. godine, koja se provodila u svim zemljama ugarske krune, bila je dosta opsežna. Obuhvatila je ne samo popis stanovništva u svim naseljima, njegov vjerski i socijalni položaj, već i osnove privrede. Popis je objavljen prema političkim i upravnim područjima (županijama, pokrajinama i regimentima) i abecednom redu naselja. Dok su crkveni šematizmi, koji, uza sve rezerve prema njima, imaju vrijednosti, uvijek slijedili crkvena ustrojstva: nadbiskupija i biskupija i župa i kapelanija.

Tim izvorima služili su se neki autori, među njima i V. Sabljar (*Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb 1866). Međutim, Sabljar se služi mnogim izvorima od 1828. do 1864/65. godine i ne navodi kojim se trenutno izvorom služi u tom dugom razdoblju. Zato su njegovi podaci o broju stanovništva pojedinih naselja dosta nepouzdana, jer ne znamo na koju se godinu popis stanovništva odnosi u razdoblju od 1828. do 1865. godine.

Ti statistički podaci o broju stanovništva, koje donose L. Nagy i J. C. Thile, korišteni su u posebnoj ediciji: *Allgemeines Geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten. Nach ämtlichen Quellen*,

den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten, Wien 1846-1853. Ta je edicija izišla u preko 30 svezaka. U njima se nalazi broj kuća i stanovnika svih naselja u Habsburškoj monarhiji uopće i svih naselja u hrvatskim pokrajinama. To je dragocjena građa za demografska istraživanja.

Konskripcija iz 1827/28. godine, kako je rečeno, donosi popis stanovništva svih naselja (svih gradova i trgovišta i sela i zaselaka) u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji. Takvih popisa stanovništva po naseljima, do 1849/51. godine, ima više, ali ni jedan nije sačuvan i objavljen u cjelini. U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, kako je rečeno, pronašao sam više takvih popisa: a) za čitavu Zagrebačku županiju iz 1814. i 1817/18. i 1834. i 1837. i 1843. godine; b) za Varaždinsku županiju iz 1802. i 1805. i 1814. i 1817/18. godine; c) za Srijemsku županiju iz 1780. i 1782. i 1783. i 1814. i 1822. i 1824. godine.

To su izvanredni dokumenti. A to je samo dio dokumenata o popisima stanovništva koji su se u hrvatskim pokrajinama provodili do 1851. i prvog modernog popisa stanovništva 1857. godine. Dio tih dokumenta prilažem ovoj knjizi. Ti dokumenti svjedoče da su se sjajni popisi stanovništva u hrvatskim pokrajinama u prvoj polovici 19. stoljeća obavljali često. Ali se je, do 1849/51. godine, takav popis stanovništva u potpunosti sačuvao samo ovaj iz 1827/28. i donekle iz 1830/31. godine koje donosim u drugom tomu ove knjige.

Međutim, postoji jedan problem koji nije lako riješiti, a to je broj stanovnika Zagrebačke županije. Do 1825. godine, na temelju različitih izvora, pratimo postupni porast stanovništva u hrvatskim pokrajinama. No, popis stanovništva iz 1827/28. godine donosi drugačije statističke podatke, napose za Zagrebačku županiju. Izvori iz 1825. godine pokazuju da Zagrebačka županija ima 284.517 stanovnika, a neki autori, prema podacima koje je objavio već I. Lassú u navedenoj knjizi 1829. godine, navode broj od 384.517 stanovnika. Međutim, prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine, koji je objavio L. Nagy, ali i prema popisu iz mađarskog arhiva, Zagrebačka županija ima 300.589 stanovnika, točnije 299.878 stanovnika.

Kako smo vidjeli, već oko 1830. godine neki su autori objavili taj nagli rast stanovništva Zagrebačke županije. Tako više autora (Lassú 1829, Normann, 1833, Stein 1834, sv. III, Anonim 1834. i drugi) navode da Zagrebačka županija već 1825. godine ima 384.617 stanovnika. Dok Springer (1840, 21) ističe da ta županija 1830. godine ima 339.528 stanovnika.

Tafeln zur Statistik, koji je inače dosta pouzdan za druge podatke o stanovništvu, navodi da Zagrebačka županija, prema crkvenom šematizmu iz 1829. godine, ima 199.792 stanovnika. Ali u istom svesku iz 1830. godine, prema računici tog uredništva, tvrdi da Zagrebačka županija ima 240.469 stanovnika. No, uskoro će taj broj stanovnika porasti još više. Već slijedeće 1831. godine, taj statistički godišnjak tvrdi da Zagrebačka županija zapravo ima 433.376 stanovnika. A zatim čitavo jedno desetljeće, sve do 1841. godine, taj statistički godišnjak ponavlja taj broj od preko 433.376 stanovnika, dodajući mu „prirodni“ prirast stanovnika. Tako da, prema tom godišnjaku, Zagrebačka županija 1840. godine ima 464.600 stanovnika. Tek 1841. godine *Tafeln zur Statistik* donosi realni broj stanovnika Zagrebačke županije: 295.600 stanovnika. Ni za jednu drugu hrvatsku i slavonsku županiju, a još manje za Regimente hrvatske i slavonske Vojne krajine, nije došlo do takve greške u proračunu broja stanovnika. Kakao to objasniti?

Broj stanovnika Zagrebačke županije, koji donosi konskripcija iz 1827/28. godine, usporedimo s popisom stanovništva te županije iz 1834. i 1837. godine, koji sam pronašao, kako sam kazao, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, u fondu Zagrebačke županije, kutija 419, pod naslovom: *Summarium. Popularis Conscriptio Comitatus Zagradiensis, pro anno 1834*, i isti naslov za konskripciju iz 1837. godine.

Prema toj konskripciji iz 1834. godine, Zagrebačka županija ima 6 trgovišta, 819 sela i 186.497 stanovnika. A prema konskripciji iz 1837. godine, ta županija ima 8 trgovišta, 815 sela i 188.205 stanovnika. I tu vidim donekle rješenje problema. Ali i nove komplikacije oko izvještaja o broju stanovnika u prvoj polovici 19. stoljeća.

Naime, prema konskripciji iz 1827/28. godine, Zagrebačka županija ima 2 grada, 8 trgovišta, 1.259 sela i 428 zaselaka, ukupno dakle 1.697 naselja. Budući da i konskripcije za Zagrebačku županiju iz 1834. i 1837. godinu, kao i konskripcija iz 1827/28. godine, navode popis stanovništva prema naseljima, lako je vidjeti razliku u broju naselja: konskripcija iz 1834. godine navodi da Zagrebačka županija ima 819 sela, a konskripcija iz 1827/28. godine 1.259 sela. Razlika je u broju sela, kako vidimo, velika: konskripcija iz 1827/28. godine u svom popisu stanovništva za Zagrebačku županiju poimenično navodi 440 sela više. Uz to, prema konskripciji iz 1827/28. godine, ta županija ima, kako vidimo, još 428

zaselaka i majura, za koje u većini slučajeva navodi broj stanovnika. Dok konskripcija iz 1834. godine ne navodi zaselke. Drugim riječima, konskripcija Zagrebačke županije iz 1834. godine, u odnosu na konskripciju te županije iz 1827/28. godine, ima samo 65,05% sela.

Zadržimo se na tom problemu. Kako vidimo, tih 440 sela više, koliko ih ima konskripcija iz 1827/28. godine, čini više od polovice broja sela koji navodi konskripcija iz 1834. godine: 819 sela. Ako konskripcija iz 1834. godine navodi da Zagrebačka županija ima 186.497 stanovnika, onda polovica od tog stanovništva iznosi 93.248 stanovnika. Uzmimo taj broj od 93.248 stanovnika, koliko bi, prema srednjoj i prosječnoj vrijednosti, moglo imati 440 sela, koliko ih više ima konskripcija iz 1827/28. godine.

Ako broju od 186.497 stanovnika, koji za Zagrebačku županiju navodi konskripcija iz 1834. godine, dodamo polovicu tog iznosa (od 93.248 stanovnika), onda dolazimo do slijedećeg broja: $186.497 + 93.248 = 279.745$ stanovnika. I doista, konskripcija iz 1827/28. godine navodi slijedeći broj stanovnika za 1.259 sela i 2 grada i 8 trgovišta: 273.611 stanovnika. Tom broju dodaje stanovništvo zaselaka i majura, a njih ima 428, pa prema toj konskripciji Zagrebačka županija 1827/28. godine ukupno ima 1.697 naselja i 299.878 stanovnika. Prema toj računici, koju, uz određene rezerve, možemo prihvatiti, posve je opravdan broj stanovnika Zagrebačke županije koji navodi konskripcija iz 1827/28. godine. Međutim, s tim problem još uvijek nije riješen. On postaje još složeniji. Ključno je pitanje koji popisi stanovništva i kada vrše popise svih naselja, svih i najmanjih sela i zaselaka?

Već smo vidjeli da neki autori, ali i službene edicije, kao i kasniji popisi stanovništva, donose različite podatke o broju sela i uopće o broju naselja za pojedine pokrajine. A već je Lipszky 1810. godine naveo da Zagrebačka županija ima 2 grada, 6 trgovišta i 1.238 sela. U svom je djelu naveo imena svih tih sela. Konskripcija iz 1827/28. godine navodi imena i broj stanovnika u 1.259 sela, te navodi veliki broj zaselaka i majura. I tu nastaje problem. Naime, ako popisi stanovništva imaju manji broj sela, ili ako uopće ne navode stanovništvo tih zaselaka, značili to da ne uzimaju u obzir manja naselja i njihov broj stanovnika? Ako je to tako, a po svemu sudeći jest, onda možemo posumnjati u vjerodostojnost nekih popisa stanovništva. Drugo je kada se u popisu navode samo broj stanovnika poreznih općina ili kotareva. Vratimo se sada analizi podataka koje donosi konskripcija iz 1827/28. godine.

16.3. Hrvatski i slavonski Provincijal 1827/28. godine

16.3.1. Civilna Hrvatska 1827/28. godine

Civilna Hrvatska (Provincijal, Provinzialkomitate), prema izvorima i konskripciji iz 1827/28. godine, ima 164,9 austrijskih milja² ili 172,4 geografske milje² ili 9.489,4 kilometara², 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela, 890 zaselaka (pustara, majura, samostana) ukupno 2.872 naselja, 70.960 kuća i **536.820 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 472.473 Rimokatolika, 2.903 Grčko-istočna vjernika, 59 Protestanata i 631 Židova.

UKUPNO: civilna Hrvatska 1827/28. godine ima:

- a) *površina*: 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara²;
- b) *naselja*: 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela i 890 zaselaka: ukupno 2.872 naselja;
- c) *broj kuća*: 70.960 kuća i, prema mojoj procjeni, otprilike toliko porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1828. godine **ukupno ima 536.820 stanovnika**.
- e) *Vjerska/konfesionalna struktura*:
 - a. Rimokatolika ima 472.473 stanovnika;
 - b. Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) ima 2.903 stanovnika;
 - c. Protestanata ima 59 stanovnika i
 - d. Židova ima 631 stanovnik.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.255,43 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 56,57 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,57 stanovnika;
 - d. na jedno naselje prosječno dolazi 186,92 stanovnika.

Od toga u županijama:

- a) **Zagrebačka županija** ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,54 kilometra², 2 grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 428 zaselaka (pustara, majura) ukupno 1.697 naselja, 32.442 kuće i **299.878 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ta županija ima 272.230 Rimokatolika, 1.046 Grčko-istočnih vjernika, 53 Protestanta i 173 Židova. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.903 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 50,4 stanovnika. A na jednu kuću prosječno dolazi 9,2 stanovnika.
- b) **Varaždinska županija** ima 32,7 austrijskih milja² ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,76 kilometara², 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 431 zaselak (pustaru, majur) ukupno 843 naselja, 26.234 kuće i **155.192 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 124.746 Rimokatolika, 153 Grčko-istočna vjernika, 5 Protestanta i 342 Židova. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² živi 4.761 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 82,4 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,9 stanovnika. To je najgušće naseljeni teritorij Hrvatske.
- c) **Križevačka županija** ima 28,9 austrijskih milja² ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,09 kilometara², 2 grada, 1 trgovište, 298 sela, 31 zaselak (pustaru, majur) ukupno 332 naselja, 12.284 kuće, **81.750 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 75.497 Rimokatolika, 1.704 Grčko-istočna vjernika, 1 Protestanta i 116 Židova. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.818 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 49,2 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,7 stanovnika.

16.3.2. Civilna Slavonija 1827/28. godine

Civilna Slavonija (Provincijal, Provinzialkomitate), prema popisu iz 1827/28. godine, ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,65 kilometara², 2 grada, 41 trgovište, 568 sela, 77 zaselaka (pustara, majura), ukupno 688 naselja, 49.523 kuće i **331.810 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 181.626 Rimokatolika, 141.624 Grčko-istočna vjernika, 4.093 Protestanta i 579 Židova.

UKUPNO: civilna Slavonija 1827/28. godine ima:

- a) **površina:** 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara²;
- b) **naselja:** 2 grada, 41 trgovište, 568 sela i 77 zaselaka: ukupno 688 naselja;
- c) **broj kuća:** 49.523 kuće i, prema mojoj procjeni, otprilike toliko porodica;
- d) **broj stanovnika:** 1828. godine **ukupno ima 331.810 stanovnika**.
- e) **Vjerska/konfesionalna struktura:**
 - a. Rimokatolika ima 181.626 stanovnika;
 - b. Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) ima 141.624 stanovnika;
 - c. Protestanata ima 4.093 stanovnika i
 - d. Židova ima 579 stanovnika.
- f) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.013,41 stanovnik;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 34,99 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 6,70 stanovnika;
 - d. na jedno naselje prosječno dolazi 482,28 stanovnika.

Od toga u županijama:

- a) **Srijemska županija** ima 41,5 austrijskih milja² ili 2.388,2 kilometara², 15 trgovišta, 85 sela, 28 zaselaka, ukupno 128 naselja, 16.145 kuća i **103.846 stanovnika**.
 - a. *Prema vjeroispovijesti:* ima 30.968 Rimokatolika, 70.908 Grčko-istočnih vjernika, 1.926 Protestanata i 44 Židova.
 - b. *Gustoća naseljenosti:* Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.502,31 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 43,48 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,43 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 811,30 stanovnika.

- b) **Virovitička županija** ima 80,1 austrijsku milju² ili 4.609,5 kilometara², 1 grad, 17 trgovišta 231 selo, 33 zaselka, ukupno 282 naselja, 23.385 kuća i **149.915 stanovnika**.
- a. *Prema vjeroispovijesti*: ima 106.294 Rimokatolika, 40.097 Grčko-istočnih vjernika, 2.163 Protestanta i 307 Židova.
- b. *Gustoća naseljenosti*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.871,60 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,52 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,41 stanovnik. Na jedno naselje dolazi 531,61 stanovnik.
- c) **Požeška županija** ima 43,2 austrijske milje² ili 2.486,0 kilometara², 1 grad, 9 trgovišta, 252 sela, 16 zaselaka, ukupno 278 naselja, 9.993 kuće i **78.049 stanovnika**.
- a. *Prema vjeroispovijesti*: ima 44.364 Rimokatolika, 30.619 Grko-istočna vjernika, 4 Protestanta i 228 Židova.
- b. *Gustoća naseljenosti*: U županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.806,69 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,40 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,81 stanovnik. Na jedno naselje dolazi 280,75 stanovnika.

16.3.3. Ugarsko Primorje 1827/28. godine

Ugarsko Primorje (Ungarische Litorale, Ungarische Küstenland), prema tom popisu iz 1827/28. godine, ima 6,2 austrijske ili 6,5 geografskih milja² ili 356,8 kilometara², te 2 grada, 3 trgovišta, 38 sela, 20 zaselaka, ukupno 63 naselja, 6.695 kuća i **38.016 stanovnika**.

- a) *Prema vjeroispovijesti*: na prostoru Primorja ima 37.204 Rimokatolika, 109 Grčko-istočna vjernika, 39 Protestanta i 64 Židova.
- b) *Gustoća naseljenosti*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 6.120,61 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 106,55 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,68 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 301,71 stanovnik. To je, na tom uskom prostoru tzv. Ugarskog Primorja, velika gustoća stanovnika.

16.4. Hrvatska i slavonska Vojna krajina 1827/28. godine

16.4.1. Hrvatska Vojna krajina 1827/28. godine

Vojna Hrvatska (Kroatische Gränze, Hrvatska Granica), prema izvorima i tom popisu iz 1827/28. godine, ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara², 2 grada, 13 trgovišta, 6 vojnih komuniteta, 1.364 sela, 164 zaselka, ukupno 1.543 naselja, 76.410 kuća i **443.998 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 286.148 Rimokatolika, 136.097 Grko-istočnih vjernika, 154 Protestanata i 6 Židova.

UKUPNO: vojna Hrvatska 1827/28. godine ima:

- a) *površina*: 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,8 kilometara²;
- b) *naselja*: 2 grada, 13 trgovišta, 6 vojnih komuniteta, 1.364 sela i 164 zaselaka;
- c) *broj kuća*: 76.410 kuća i, prema mojoj procjeni, otprilike toliko porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1828. godine **ukupno ima 443.998 stanovnika**.
- e) *Vjerska/konfesionalna struktura*:
- Rimokatolika ima 286.148 stanovnika;
 - Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavnih) ima 136.097 stanovnika;
 - Protestanata ima 154 stanovnika i
 - Židova ima 6 stanovnika.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:

- a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.611,02 stanovnika;
- b. na jednom kilometru² prosječno živi 27,99 stanovnika;
- c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,81 stanovnik;
- d. na jedno naselje prosječno dolazi 286,64 stanovnika.

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** ima 163,3 austrijske milje² ili 9.397,3 kilometra², 2 grada, 4 trgovišta, 2 vojna komuniteta, 699 sela, 141 zaselak, ukupno 846 naselja, 35.792 kuće i **207.589 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: u generalatu ukupno ima 133.426 Rimokatolika, 59.956 Grčko-istočna vjernika i 130 Protestanta. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.271,21 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno žive 22,09 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,80 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 244,80 stanovnika. Od toga u Regimentima:
 - a. *Lički Regiment* ima 45,4 austrijske ili 2.612,6 kilometara², 1 grad, 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 112 sela, 34 zaselka, ukupno ima 149 naselja, 10.180 kuća i **55.251 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 22.059 Rimokatolika, 30.638 Grčko-istočna vjernika i 11 Protestanata. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.216,98 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 21,15 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,43 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 370,81 stanovnik.
 - b. *Otočki Regiment* ima 48,4 austrijske milje² ili 2.785,2 kilometra², 1 grad, 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 101 selo, 63 zaselka, ukupno 167 naselja, 8.731 kuću i **50.161 stanovnik**. Prema vjeroispovijesti: ima 34.060 Rimokatolika, 10.648 Grčko-istočnih vjernika i 17 Protestanata. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.036,38 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 18,01 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,75 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 300,37 stanovnika.
 - c. *Ogulinski Regiment* ima 44,0 austrijske milje² ili 2.532,0 kilometra², 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 143 sela, 34 zaselka, ukupno 179 naselja, 8.355 kuća i **48.605 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 32.596 Rimokatolika, 12.056 Grčko-istočnih vjernika i 102 Protestanta. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.104,66 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 19,20 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,82 stanovnika. Na jednom naselje prosječno dolazi 271,54 stanovnika.
 - d. *Slunjski Regiment* ima 25,5 austrijskih milja² ili 1.467,4 kilometra², 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 342 sela, 10 zaselaka, ukupno 354 naselja, 8.526 kuća i **53.572 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 44.711 Rimokatolika i 6.614 Grčko-istočna vjernika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.100,86 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 36,51 stanovnik. Na jednu kuću dolazi 6,28 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 151,33 stanovnika.
- b) **Varaždinski Generalat** ima 64,5 austrijskih milja² ili 3.711,7 kilometra², 4 trgovišta, 4 vojna komuniteta, 383 sela, 3 zaselka, ukupno 394 naselja, 23.865 kuća i **139.857 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 100.961 Rimokatolik, 35.658 Grčko-istočnih vjernika, 18 Protestanata, 1 Židov. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.168,33 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 37,68 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,86 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 354,97 stanovnika. Od toga u Regimentima:
 - a. *Durđevački Regiment* ima 36,2 austrijske austrijske² ili 2.083,2 kilometara², 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 186 sela, ukupno 188 naselja, 11.995 kuća i **73.729 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 53.062 Rimokatolika, 19.059 Grčko-istočna vjernika i 8 Protestanata. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.036,71 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35,39 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,15 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 392,18 stanovnika.
 - b. *Križevački Regiment* ima 28,3 austrijske milje² ili 1.628,6 kilometara², 3 trgovišta, 1 vojni komunitet, 197 sela, 3 zaselka, ukupno 204 naselja, 11.870 kuća i **66.128 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 47.899 Rimokatolika, 16.599 Grčko-istočnih vjernika, 10 Protestanata i 1 Židov. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.336,68 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,60 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,57 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 324,16 stanovnika.

- c) **Banski Generalat** ima 47,8 austrijskih milja² ili 2.750,7 kilometara², 5 trgovišta, 2 vojna komuniteta, 282 sela, 20 zaselaka, ukupno 307 naselja, 16.753 kuće i **96.552 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 51.761 Rimokatolik, 40.483 Grčko-istočnih vjernika, 6 Protestanta i 5 Židova. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.019,92 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35,10 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,76 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 314,50 stanovnika. Od toga u Regimentima:
- a. *Prvi Banski Regiment* ima 24,2 austrijske milje² ili 1.392,6 kilometra², 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 137 sela, 15 zaselaka, ukupno 154 naselja, 6.928 kuća i **40.761 stanovnik**. Prema vjeroispovijesti: ima 19.474 Rimokatolika, 18.755 Grčko-istočna vjernika i 4 Protestanta. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.684,34 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 29,27 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,88 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 264,68 stanovnika.
- b. *Drugi Banski Regiment* ima 23,6 austrijskih milja² ili 1.358,1 kilometra², 4 trgovišta, 1 vojni komunitet, 145 sela, 5 zaselaka, ukupno 155 naselja, 9.825 kuća i **55.791 stanovnik**. Prema vjeroispovijesti: ima 32.287 Rimokatolika, 21.728 Grčko-istočna vjernika, 2 Protestanta i 5 Židova. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.364,03 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 41,08 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,68 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 359,94 stanovnika.

16.4.2. Slavonska Vojna krajina 1827/28. godine

Vojna Slavonija (Slavonische Gränze, Slavonska Granica), prema popisu iz 1827/28. godine, sa Tschaikisten Distrikom, ima 133,4 austrijskih milja² ili 138,8 geografskih milja² ili 7.676,69 kilometara², 3 grada, 7 trgovišta, 3 vojna komuniteta, 323 sela, 106 zaselaka, ukupno 442 naselja, 48.232 kuće i **275.761 stanovnika**. Prema vjeroispovijesti: ima 138.859 Rimokatolika, 126.923 Grčko-istočna vjernika, 4.206 Protestanata i 300 Židova. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.067 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36 (35,9) stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6 stanovnika.

UKUPNO: vojna Slavonija i Tschaikisten Distrikt 1827/28. godine ima:

- a) *površina*: 133,4 austrijske milje² ili 7.676,69 kilometara²;
- b) *naselja*: 3 grada, 7 trgovišta, 3 vojna komuniteta, 323 sela i 106 zaselaka;
- c) *broj kuća*: 48.232 kuća i, prema mojoj procjeni, otprilike toliko porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1827/28. godine **ukupno ima 275.761 stanovnik**.
- e) *Vjerska/konfesionalna struktura*:
- Rimokatolika ima 138.859 stanovnika;
 - Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) ima 126.923 stanovnika;
 - Protestanata ima 4.206 stanovnika i
 - Židova ima 300 stanovnika.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
- na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.067,17 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 35,22 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 5,72 stanovnik;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 623,89 stanovnika.

Od toga u Regimentima:

- a) *Gradiški Regiment* ima 29,1 austrijsku milju² ili 30,4 geografske milje² ili 1.674,6 kilometara², 2 trgovišta, 1 vojni komunitet, 135 sela, 70 zaselaka, ukupno 207 naselja, 11.241 kuću i **63.261 stanovnika**.
- Prema vjeroispovijesti*: ima 43.704 Rimokatolika, 16.734 Grčko-istočna vjernika (Pravoslavni) i 20 Protestanata.
 - Gustoća naseljenosti*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.173,92 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 37,78 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 5,63 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 305,61 stanovnik.

- b) **Brodski Regiment** ima 34,4 austrijske milje² ili 36,0 geografskih milja² ili 1.979,6 kilometara², 2 trgovište, 1 vojni komunitet, 106 sela, 17 zaselaka, ukupno 125 naselja, 14.114 kuća i **76.426 stanovnika**.
- a. *Prema vjeroispovijesti*: ima 68.388 Rimokatolika, 6.075 Grčko-istočna vjernika (Pravoslavni) i 231 Protestanta.
- b. *Gustoća naseljenosti*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.221,69 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,61 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 5,42 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 611,41 stanovnik.
- c) **Petrovaradinski Regiment** ima 54,1 austrijsku milju² ili 56,6 geografskih milja² ili 3.113,3 kilometara², 3 grada, 2 trgovište, 1 vojni komunitet, 69 sela, 7 zaselaka, ukupno 81 naselje, 18.866 kuću i **113.721 stanovnika**.
- a. *Prema vjeroispovijesti*: ima 24.943 Rimokatolika, 84.428 Grčko-istočna vjernika (Pravoslavni), 3.913 Protestanta i 299 Židova.
- b. *Gustoća naseljenosti*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.102,05 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,53 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,03 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.403,96 stanovnika.
- d) **Čaikisten Distrikt** (Tschaikisten Bataillonsdistrikt) ima 15,8 austrijskih milja² ili 16,5 geografskih milja² ili 909,2 kilometara², 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 13 sela, 12 zaselaka, ukupno 27 naselja, 4.011 kuća i **22.353 stanovnika**.
- a. *Prema vjeroispovijesti*: ima 1.824 Rimokatolika, 19.686 Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni), 42 Protestanta i 1 Židov.
- b. *Gustoća naseljenosti*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.414,75 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 24,59 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,57 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 827,89 stanovnika.

16.5. Stanovništvo Dalmacije 1827/28. godine

16.5.1. Izvori

Ključni izvori za popis stanovništva Dalmacije 1827/28. godine su slijedeći:

- a) **Anonim**, Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie, Leipzig 1834, str. 204-207. Knjiga sadrži popis stanovništva iz 1827. godine
- b) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- a. To je prvi broj sjajnog godišnjaka *Tafeln zur Statistik oesterreichischen Monarchie*. U njemu su nalazi korisni demografski podaci o popisu stanovništva te Monarhije iz 1827/28. godine. Korisni su brojni statistički/demografski podaci o Dalmaciji.
- c) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln II-ter Jarh.* (1829)
- a. To je drugi broj godišnjaka *Tafeln zur Statistik*. U tom se broju, iz 1829. godine, također nalaze brojni statistički podaci iz demografije i privrede i uprave i crkvene organizacije itd., prije svega zemalja zapadne polovice Habsburške monarhije, pa tako i Dalmacije iz 1827/28. godine, ali i drugi podaci od 1819. do 1829. godine.
- d) *Almanacco della Dalmazia per l'anno 1830*
- a. U Almanahu su objavljeno podaci o popisu stanovništva u Dalmaciji 1828. godine.
- e) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828-1857. godine*, Zadar 2012, str. 49-53.
- a. Autori prema godišnjaku *Almanacco* 1830. (str. 222-227) daju pregled stanovništva Dalmacije „prema konfesiji na razini kotara u izračunu 1828. godine“. Ne spominju da je riječ o popisu stanovništva koji se 1827/28. godine obavio na cjelokupnom području Habsburške monarhije. Ne znaju za taj pregled koji je objavio već **Anonim** 1834. godine u spomenutoj knjizi.
- b. Ali, ono što iznenađuje, u svim tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge brojne arhivske i objavljene izvore, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su svake godine objavljeni važni podaci o Dalmaciji: o broju stanovnika, podaci o strukturi tog stanovništva, o broju vjenčanja, a napose o broju rođenih i umrlih osoba,

o bolestima, o privredi i produktivnosti, o školstvu, o konfesijama i crkvenom ustrojstvu itd. Isključivo su se ograničili na vjerske/konfesionalne podatke o stanovništvu Dalmacije u tom razdoblju. Ne daju dakle analizu socijalnog položaja stanovništva u Dalmaciji. A podataka o tome u arhivskim i objavljenim izvorima ima mnogo.

PRVI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1827/28. godine

16.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1827/28. godine

Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1827/28. godine ima 228,5 austrijskih milja² ili 13.149,4 kilometara², 17 gradova, 35 trgovišta, 865 sela, 64.185 kuća, 58.858 stanova (Wohnpartheien), **345.487 stanovnika** (174.117 muškaraca i 171.370 žena).³³⁰

UKUPNO: Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1827/28. godine ima:

- a) *površina*: 228,5 austrijskih milja² ili 13.149,4 kilometara²;
- b) *naselja*: 17 gradova, 35 trgovišta, 865 sela – ukupno 917 naselja;
- c) *broj kuća i stanova*: 64.185 kuća i 58.858 stanova (*Wohnpartheien*);
- d) *broj stanovnika*: 1827/28. godine **ukupno ima 345.487 stanovnika**.
- e) *broj muškaraca i žena*: ima 174.117 ili 50,40% muškaraca i 171.370 ili 49,60% žena;
- f) *Vjerska/konfesionalna struktura*:
 - a. Katolika (Rimokatolika i Unijata) ima 277.429 ili 80,30% stanovnika;
 - b. Grčko-istočnih vjernika (Pravoslavni) ima 67.544 ili 19,55% stanovnika;
 - c. Židova ima 514 ili 0,15% stanovnika.
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.511,98 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 26,27 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,38 stanovnika;
 - d. na jedan stan prosječno dolazi 5,87 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 376,76 stanovnika.

Upoznajmo detaljnije demografske strukture u Dalmaciji:

- a) *Muška populacija*: prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine, u Dalmaciji ima
 - a. muškaraca ima 174.117, a od tog broja slijedi ova muška populacija:
 - b. svećenika ima 2.346 ili 1,35%;
 - c. plemića ima 375 ili 0,22%;
 - d. časnika i uglednika ima 2.215 ili 1,27%;
 - e. građana (zanatlija i trgovaca) i umjetnika ima 12.551 ili 7,21%;
 - f. seljaka/muškaraca ima 137.262 ili 78,83%;
 - g. muškaraca koji ne spadaju ni u jednu tu rubriku ima 15.387 ili 8,84%.
- b) *Zenska populacija*: žena ima 171.370, ali ne navode strukturu te ženske populacije.
- c) *Konfesije*: u Dalmaciji ima 277.429 Katolika (Katholiken: Rimokatolika i Unijata), 67.544 pripadnika Grčko-istočne vjeroispovijesti (*Nicht unirte Griechen*) i 514 Židova.
- d) *Imigracija stanovništva*: u Dalmaciju se od 1819. do 1828. godine ukupno **doselilo 518** stanovnika, a 1827/28. godine 206 stanovnika.
- e) *Emigracija stanovništva*: iz Dalmacije se od 1819. do 1828. godine ukupno **iselilo 2.381** stanovnik, a 1827/28. godine iselilo se 327 stanovnika. Najveći se broj ljudi iselilo u razdoblju od 1821. do 1824. godine: 1821. godine iselilo se 740 ljudi, 1822. godine 376, 1823. godine 463 ljudi, a 1824. godine 346 ljudi, dok 1825. godine 44, a 1826. godine 85 stanovnika. Znatno dakle više stanovnika iz Dalmacije se iseljava (ne znamo u koje zemlje se sele) nego što ih se useljava, dolazi u Dalmaciju.

³³⁰ **Izvori:** *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828); *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln II-ter Jarh.* (1829).

- f) **Broj vjenčanih parova:** broj vjenčanih parova u Dalmaciji možemo pratiti, prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik*, od 1819. do 1828. godine. Međutim, taj broj vjenčanih parova, za svako naselje napose, možemo upoznati prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku u Dalmaciji se u prosjeku godišnje vjenča oko 2.500 parova; 1827. godine vjenčalo se 2.630 parova, a 1828. godine 2.623 para.
- g) **Broj rođene djece:** broj rođene djece također možemo pratiti od 1819. do 1828. godine, ali to još više možemo upoznati, kako je rečeno, preko matičnih knjiga vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tim godišnjacima (*Tafeln zur Statistik*) u Dalmaciji je 1827. godine rođeno 11.374 djece, a 1828. godine se rodilo 10.867 djece. U razdoblju od 1819. do 1828. godine u Dalmaciji je ukupno rođeno 102.319 djece, a od toga: 53.380 muške i 48.939 ženske djece. U „zakonitom braku“ rođeno je 98.929 djece, a izvanbračno 3.390 djece. Prema konfesijama, rođeno je 83.960 djece čiji su roditelji Katolici (Rimokatolici i Unijati), 18.078 djece čiji su roditelji Grčko-istočno vjernici (Pravoslavni), te 159 djece čiji su roditelji Protestanti i 122 djece čiji su roditelji Židovi. Od tog broja rođenih (102.319) mrtvorodenih je bilo 200 muške i 133 ženske djece. Mrtvorodene muške djece ima više.
- h) **Broj i dob umrlih osoba:** broj i dob umrlih osoba također možemo pratiti od 1819. do 1828. godine, ali još i od prije i kasnije za svako naselje prema matičnim knjigama rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. Prema spomenutim godišnjacima (*Tafeln zur Statistik*) u Dalmaciji su 1827. godine umrle 6.543 osobe, a 1828. godine 6.705 osoba. U razdoblju od 1819. do 1828. godine u Dalmaciji je **ukupno umrlo 59.734 osobe** različitih dobi: umro je 30.231 muškarac i umrle su 29.503 žene. Prema dobi, od 1819. do 1828. godine umrlo je:
- do jedne (1) godine starosti umrlo je 13.147 djece;
 - od 1 do 4 godine starosti umrlo je 8.237 djece;
 - od 4 do 20 godina starosti umrlo je 7.558 djece;
 - od 20 do 40 godine starosti umrlo je 8.448 osoba;
 - od 40 do 65 godina starosti umrlo je 10.627 osoba;
 - preko 65 godina starosti umrlo je 11.717 osoba.
 - Umrlih od 1 do 20 godina starosti: od 1819. do 1828. godine rođeno je ukupno 102.319 djece, dok je u tom razdoblju od 1 do 20 godina starosti umrlo 28.942 djece i mladih osoba (od 17-20 godina), umrlo ih je dakle 28,29% od tog broja rođenih. To je veli broj umrle djece. A najviše djece umire u dobi do 4-te godine života.
- i) **Uzrok smrtnosti stanovništva** u Dalmaciji od 1819. do 1828. godine:
- od uobičajenog uzroka (starost, glad itd.) umrlo je 55.484 osoba;
 - od epidemija umrlo je 2.162 osobe;
 - od boginja umrle su 104 osobe;
 - od nasilne smrtnosti (ubojstva, samoubojstva) umrle su 1.984 osobe.
- j) **Smrtnost prema konfesijama:** prema vjeri, u Dalmaciji je od 1819. do 1828. godine umrlo:
- 49.182 Katolika (Rimokatolika i Unijata);
 - 10.264 pripadnika Grčko-istočne vjeroispovijesti (Pravoslavni);
 - 206 Protestanata i 82 Židova.
- k) **Crkvene organizacije:** u Dalmaciji ima 1 katolička nadbiskupija i 3 katoličke biskupije, te 1 Grčko-istočna biskupija; ima 382 katoličke župe, i 104 Grčko-istočne (Nicht unirte Griechisch); ima 2 sjemeništa sa 70 učenika; sekularnog klera ima 1.723 (katoličkog) i 124 Grčko-istočna (Pravoslavna); ima 74 samostana s 541 redovnika i novaka.
- l) **Škole:** u Dalmaciji 1727/28. godine ima 2 katoličke „teološke škole“ u Zadru s 9 profesora i 87 učenika; 1 „filozofska škola“ u Zadru sa 6 profesora i 41 učenika; ima 3 gimnazije (1 u Zadru, 1 u Splitu i 1 u Dubrovniku) sa 26 profesora i 318 učenika. U Dalmaciji od osnovnih škola ukupno ima 524 pučke škole; ima 7 „glavnih škola“, te 16 trivijalki muških i 4 ženske s 92 učitelja. U tih 27 tzv. „viših škola“ (7 „glavnih škola“ i 20 trivijalki) u 13 je nastava na talijanskom jeziku, a u 14 je „miješani“ (talijanski ili „ilirski“) nastavni jezik.
- m) **Zdravstvena zaštita stanovništva:** u Dalmaciji 1827/28. godine ima 10 liječnika i 11 ranarnika (civilnih) i 10 vojnih liječnika, ukupno ima 21 liječnik i 11 ranarnika. Na 16.452 stanovnika dolazi jedan civilni/vojni liječnik. Uz to, privatnih ima 19 liječnika, 12 ranarnika i 39 primalja. Ima 5 civilnih bolnica s 219 kreveta, te 4 vojne bolnice s 528 kreveta. Ukupno dakle ima 9 bolnica. Na 38.387 stanovnika dolazi jedna (1) bolnica. Ima jedno (1) rodilište s 10 kreveta. To je veoma slaba zdravstvena zaštita stanovništva u Dalmaciji.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja:

Tabela br. 207

Dalmacije 1827/28. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
DALMACIJA	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Stanova	
UKUPNO	17	35	865	64.185	58.858	345.487

Tabela br. 208

Dalmacije 1827/28. godine: muškarci i žene u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
UKUPNO sva četiri okruga	13.149,4	174.117	50,40%	171.370	49,60%	345.487

16.5.3. Vjenčani, rođeni i umrli u Dalmaciji od 1819. do 1828. godine³³¹

Tabela br. 209

Dalmacija 1819-1828. godine: Broj i postotak vjenčanih i rođenih i umrlih							
Godine	Broj stanovnika	VJENČANI		ROĐENI		UMRLI	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
1819.	299.978	2.503	1,67%	9.034	3,01%	6.507	2,17%
1820.	303.600	2.467	1,63%	10.562	3,48%	5.572	1,84%
1821.	303.167	2.069	1,36%	9.082	2,99%	6.172	2,04%
1822.	309.155	2.190	1,42%	9.084	2,94%	5.268	1,70%
1823.	313.400	1.977	1,26%	9.956	3,18%	5.652	1,80%
1824.	320.124	2.007	1,25%	9.770	3,05%	5.872	1,83%
1825.	326.739	2.652	1,62%	10.723	3,28%	5.447	1,67%
1826.	332.700	2.593	1,56%	11.867	3,57%	5.996	1,80%
1827.	338.026	2.630	1,56%	11.374	3,36%	6.543	1,94%
1828.	341.321	2.623	1,54%	10.867	3,18%	6.705	1,96%
UKUPNO		23.711	-	102.319	-	59.734	-

³³¹ Broj stanovnika Dalmacije u tabeli dajem prema prvom broju godišnjaka *Tafeln zur Statistik* iz 1828. godine. Broj vjenčanih parova množim s 2 (muž + žena) i donosim postotak vjenčanih osoba određene godine od ukupnog broja stanovnika. Postotak vjenčanih i umrlih osoba također donosim prema ukupnom broju stanovnika.

16.5.4. Prirast stanovništva u Dalmaciji od 1819. do 1828. godine

Tabela br. 210

Dalmacija 1819-1828. godine: prirodni/mehanički prirast stanovništva						
Godine	Broj stanovnika	Gubici stanovništva		Prirast stanovništva		UKUPNI prirast
		Umrli	Iseljenje	Rođeni	Useljenje	
1819.	299.978	6.507	-	9.034	-	više (+) 2.527
1820.	303.600	5.572	-	10.562	-	više (+) 4.990
1821.	303.167	6.172	740	9.082	88	više (+) 2.258
1822.	309.155	5.268	376	9.084	8	više (+) 3.448
1823.	313.400	5.652	463	9.956	29	više (+) 3.870
1824.	320.124	5.872	346	9.770	66	više (+) 3.618
1825.	326.739	5.447	44	10.723	71	više (+) 5.303
1826.	332.700	5.996	85	11.867	50	više (+) 5.836
1827.	338.026	6.543	179	11.374	54	više (+) 4.706
1828.	341.321	6.705	148	10.867	152	više (+) 4.166
UKUPNO		59.734	2.381	102.319	518	više (+) 40.722

U Dalmaciji od 1819. do 1828. godine nalazimo postupni prirast stanovništva, iako se više ljudi iseljava nego što se useljava. Ali se svake godine više djece rađa nego što umire osoba različite dobi. No, kako smo upoznali, tada veliki postotak djece umire u ranoj dobi.

DRUGI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1827/28. godine.³³²

16.5.5. Stanovništvo Dalmacije 1827/28. godine: konfesionalne strukture

Tabela br. 211

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1827/28. godine: konfesionalne strukture							
KREIS Okrug	DISTRIKTI (kotarevi) i porezne općine (Gemeinden)	Austrij. milje ²	Kilo-metri ²	Kato-lici	Pravos-lavni	Židovi	Uku-pno
Okrug ZADAR 15 općina i 292 sela	ZADAR (Zara) Zadar, Nin, Biograd na Moru, Novigrad, Sali, Silba	26,0	1.496,2	30.880	3.368	-	34.448
	OBROVAC (Obrovazo) Obrovac	15,8	909,2	3.899	6.515	-	10.414
	ŠIBENIK (Sebenico) Šibenik, Zlarin, Tisno	11,5	661,8	20.807	789	-	21.596
	KNIN (Knin) Knin	18,2	1.047,3	6.228	17.328	-	23.556
	DRNIŠ (Dernis) Drniš	11,5	661,8	10.239	4.556	-	14.795
	SKRADIN (Scardona) Skradin	8,6	494,9	5.191	4.136	-	9.327
	PAG (Pago) Pag, Rab (otoci)	6,9	397,1	7.176	3	-	7.179
UKUPNO OKRUG ZADAR		98,5	5.668,3	84.420	36.895	-	121.315

³³² Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834, str. 204-207. Knjiga sadrži popis stanovništva Habsburške monarhije i napose popis Dalmacije iz 1827/28. godine.

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1827/28. godine: konfesionalne strukture							
KREIS Okrug	DISTRIKTI (kotarevi) i porezne općine (Gemeinden)	Austrij. milje ²	Kilo- metri ²	Kato- lici	Pravos- lavni	Židovi	Uku- pno
Okrug S P L I T 34 općine i 268 sela	SPLIT (Spalato) Split, Kaštel Kambelovac, Kaštel Lukšić, Klis, Muć, Šolta	9,9	569,7	24.097	204	248	24.549
	TROGIR (Trau) Trogir, Kaštel Novi, Marina, Bristivica, Lećevice	11,8	679,0	17.054	427	-	17.481
	SINJ (Sign) Sinj, Vrljika	24,4	1.404,1	23.823	4.687	-	28.510
	MAKARSKA (Macarsca) Makarska, Drvenik, Vrgorac	12,4	713,6	12.400	10	-	12.410
	IMOTSKI (Imoski) Imotski	11,0	633,0	16.467	847	-	17.314
	OMIŠ (Almissa) Omiš	6,0	345,3	8.116	2	-	8.118
	NERETVA (Narenta) Opuzen, Metković	6,4	368,3	5.003	489	-	5.492
	BRAC (Brazza) Nerežišća, Supetar, Sutivan, Milna, Pučišća, Bol, Postire	6,6	379,8	14.090	-	-	14.090
	HVAR (Lesina) Hvar, Stari Grad, Jelsa, Vrboska, Sućuraj	5,6	322,3	10.428	5	-	10.433
VIS (Lissa) Vis, Komiža	1,9	109,3	5.230	11	-	5.241	
UKUPNO OKRUG SPLIT		96,0	5.524,5	136.708	6.682	248	143.638
Okrug D U B R O V N I K 22 općine i 189 sela	DUBROVNIK (Ragusa) Dubrovnik, Rijeka Dubrovačka, Srebreno, Zaton, Lopud (otok), Koločep (otok), Šipan (otok)	3,6	207,2	12.844	395	256	13.495
	KONAVLE (Ragusavecchia) Konavle, Pridvorje, Pločice	2,8	161,1	7.049	4	-	7.053
	SLANO (Slano) Slano, Imotica, Lisac, Ston, Janjina	6,9	397,1	8.262	10	-	8.272
	PELJEŠAC (Sabioncello) Pelješac, Kuna, Trpanj	2,9	166,9	5.109	-	-	5.109
	KORČULA (Curzola) Korčula, Blato, Lastovo	5,6	322,3	8.135	3	-	8.138
	MLJET (Meleda) Mljet (otok)	2,2	126,6	1.047	-	-	1.047
UKUPNO OKRUG DUBROVNIK		24,0	1.381,1	42.446	412	256	43.114

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1827/28. godine: konfesionalne strukture							
KREIS Okrug	DISTRIKTI (kotarevi) i porezne općine (Gemeinden)	Austrij. milje ²	Kilo- metri ²	Kato- lici	Pravos- lavni	Židovi	Uku- pno
OKRUG KOTOR 14 općina i 116 sela	KOTOR (Cattaro) Kotor, Dobrota, Stoliv, Grbalj (Župa), Muo, Prčanj, Perast, Risan, Tivat, Krtole, Luštica	4,6	264,7	8.608	13.282	-	21.890
	HERCEG NOVI (Castelnuovo) Herceg Novi	1,8	103,6	451	6.010	-	6.461
	BUDVA (Budua) Budva, Paštrovići	3,6	207,2	268	4.607	-	4.875
UKUPNO OKRUG KOTOR		10,0	575,5	9.327	23.899	-	33.226
DALMACIJA	Okrug ZADAR Kreis Zara	98,5	5.668,3	84.420	36.895	-	121.315
	Okrug SPLIT Kreis Spalato	96,0	5.524,5	136.708	6.682	248	143.638
	Okrug DUBROVNIK Kreis Ragusa	24,0	1.381,1	42.446	412	256	43.114
	Okrug KOTOR Kreis Cattaro	10,0	575,5	9.327	23.899	-	33.226
UKUPNO DALMACIJA 1827/28. godine: 4 okruga, 26 kotareva, 85 općina i 865 sela		228,5	13.149,4	272.901	67.888	504	341.293

16.5.6. Stanovništvo glavnih naselja i upravna struktura Dalmacije

Tabela br. 212

Dalmacija 1827/28. godine: stanovništvo glavnih naselja i upravna struktura				
Kreis Okrug	Distrikt Kotarevi	Glavna naselja kotareva i broj stanovnika		Općine Izvorni nazivi
ZADAR	Zara	Zadar – glavni grad	5.895	Zara, Nona, Zaravecchia, Novegradi, Sale, Selve
	Obrovazzo	Obrovac – trgovište	228	Obrovazzo
	Sebenico	Šibenik – grad	5.140	Sebenico, Zlarin, Stretto
	Knin	Knin – trgovište	621	Knin
	Dernis	Drniš – trgovište	945	Dernis
	Scardona	Skradin – trgovište	1.100	Scardona
	Pago (Insel)	Pag – grad	2.545	Pago, Arbe (Rab)
SPLIT	Spalato	Split – glavni grad	8.141	Spalato, Castel-Cambio, Castel-Vitturi, Clissa, Much, Solta
	Trau	Trogir – grad	2.890	Trau, Castelnuovo, Bossiglina, Bristivizza, Lechievizza
	Sign	Sinj – trgovište	1.691	Sign, Verlicca
	Macarsca	Makarska – grad	1.538	Macarsca, Dervenik, Vergoraz
	Almissa	Omiš – grad	759	Almissa
	Narenta (au. Fort Opus)	Opuzen – trgovište	705	Fort Opus, Metcovich
	Brazza (Insel)	Supetar – trgovište	1.536	Neresi, Castel S. Pietro, Castel S. Giovanni, Milna, Pucischie, Bol, Postire
	Lessina	Hvar – grad	1.559	Lesina, Cittavecchia, Gelsa, Verbosca, S. Giorgio
	Lissa	Vis – trgovište	2.033	Lissa, Comisa
DUBROVNIK	Ragusa	Dubrovnik – glavni grad	4.569	Ragusa, Omble, Breno, Malfi, Mezzo, Calamotta, Giuppana
	Ragusavecchia	Konavle – trgovište	793	Ragusavecchia, Pridvorje, Plocizze
	Slano	Slano – trgovište	131	Slano, Imotizza, Lissaz, Stagno, Jagnina
	Sabioncello (Halb-insel)	Obebić – selo	289	Sabioncello (poluotok Pelješac), Kunna, Trappano
	Curzola (Insel)	Korčula – grad	1.649	Curzola, Blatta, Lagosta
	Meleda (Insel)	Babinopolje – selo	594	Meleda
KOTOR	Cattaro	Kotor – glavni grad	2.125	Cattaro, Dobrota, Stolivo, Zuppa, Mulla, Perzagnno, Perasto, Risano, Teodo, Cartolle, Lustizza
	Castelnuovo	Herceg Novi – grad	591	Castelnuovo
	Budua	Budva – grad	684	Budua, Pastrovichio
Dalmacija ima 25 glavnih naselja kotareva, od toga su: 13 gradova (od toga 4 glavna grada Okruga), 10 trgovišta i 2 sela				
Stanovništvo Dalmacije - odnos grada i sela Dalmacija ima 341.293 stanovnika – od toga: 37.326 (ili 10,9%) stanovnika živi u gradovima, a 303.967 (ili 89,1%) stanovnika živi na selu (u većini) i trgovištima				

16.6. Zaključak – kvantitativne analize

Odnos sela i grada 1827/28. godine: U hrvatskom i slavonskom Provincijalu, u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji ukupno, prema konskripciji 1827/28. godine, u gradovima živi 58.758 stanovnika ili 6,76% stanovništva. U Vojnoj krajini u gradovima živi 21.597 stanovnika ili 3,00% stanovništva. A u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji ukupno u gradovima živi 80.355 stanovnika ili 4,94% stanovništva. U hrvatskom i slavonskom Provincijalu ima 9 gradova, a u Vojnoj krajini svega 5 gradova. Na selu dakle živi većina stanovništva. Hrvatski Provincijal ima 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela i 890 zaselaka, ukupno 2.872 naselja. Prema tome, odnos je 5 gradova prema 2.867 naselja. Slavonski Provincijal ima 2 grada, 41 trgovište 568 sela, 77 zaselaka, ukupno 688 naselja. Uz to, ti su gradovi slabo naseljeni: samo Zagreb i Osijek imaju preko 10 tisuća stanovnika. Trgovišta i vojni komuniteti još su slabije naseljeni: malo ih je koji imaju preko 5 tisuća stanovnika. Vidi o tome posebnu tabelu u ovom poglavlju.

Vjerska/konfesionalna statistika stanovništva 1827/28. godine: Vjerska statistika stanovništva, utemeljena na konskripciji iz 1827/28. godine, koju donosi L. Nagy u svom djelu, sadrži ove pojmove: Romano-Catholicos Incolas (riječ je o Rimo-katolicima); Romano-Latini et Graeci Ritus Catholicos Accolas (riječ je o Rimokatolicima i Unijatima; Unijata tada ima veoma malo); Graeci Ritus non Unitos (Grčko-istočni vjernici, koji se tek potkraj 19. stoljeća poistovjećuju sa srpskom pravoslavnom Crkvom); Augustanae et Helveticae Confessioni Addictos (riječ je o Protestantima); Haebreos Incolas (riječ je o Židovima).

U ovom poglavlju, u posebnoj tabeli, donosim vjersku statistiku hrvatskih pokrajina iz 1827/28. godine, za svaku pokrajinu i županiju i za svaki Regiment. Najbrojniji vjernici su Rimokatolici, i to i u Provincijalu i u Vojnoj krajini. Oni se, u tabelama koje donosim, navode pod pojmom Catholicos Latini/Graeci, a riječ je o Rimokatolicima i Unijatima. Unijata tada u hrvatskim pokrajinama ima veoma malo. O tome kasnije donosim više podataka.

Naseljenost i gustoća stanovnika u hrvatskim pokrajinama:

Civilna Hrvatska (Provincijal), prema tom izvoru, 1827/28. godine ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,40 kilometara² i 536.820 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.255 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 57 (56,6) stanovnika.

Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1827/28. godine ima 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,79 kilometara² i 443.998 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.611 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 28 (27,9) stanovnika.

Civilna i vojna Hrvatska, prema tom izvoru, 1827/28 godine ima 440,5 austrijskih milja² ili 25.349,21 kilometara² i 1.018.834 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.313 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 40 stanovnika.

Civilna Slavonija (Provincijal) 1827/28. godine ima 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,65 kilometara² i 331.810 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.013 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35 stanovnika.

Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1827/28. godine ima 133,4 austrijske milje² ili 7.676,69 kilometara² i 275.761 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.067 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36 (35,9) stanovnika.

Civilna i vojna Slavonija 1827/28. godine ima 298,2 austrijske milje² ili 17.160,34 kilometara² i 607.571 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.037 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35 stanovnika.

A Hrvatska i Slavonija (civilne i vojne) ukupno imaju 744,9 austrijskih milja² ili 42.866,35 kilometara² i 1.626.405 stanovnika. Sve hrvatske pokrajine ukupno 1827/28. godine imaju: 1.062,9 milja² ili 61.166,1 kilometara² i 2.171.596 stanovnika. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.044 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36 stanovnika.

Kako vidimo iz posebne tabele u ovom poglavlju, civilna Hrvatska je najgušće naseljena, a napose prednjači Varaždinska županija s 82,4 stanovnika na jednom kilometru². Vojna krajina ima slabiju gustoću naseljenosti (hrvatska Vojna krajina ima 28, a slavonska Vojna krajina 36 stanovnika na jednom kilometru²), kao npr. Karlovački generalat (s 22 stanovnika na jednom kilometru²) koji je skoro četiri puta slabije naseljen od Varaždinske županije. Civilna Slavonija (s 35 stanovnika na jednom kilometru²)

je također slabije naseljena od civilne Hrvatske (s 57 stanovnika na jednom kilometru²) što iznenađuje s obzirom na plodnost tla Slavonije.

Broj kuća i stanarskih obitelji: Konskripcija 1827/28. godine donosi popis kuća u svakom naselju, ali ne i broj stanarskih obitelji. Možemo izračunati samo statistički prosjek veličine obitelji. To dobijemo tako da broj stanovnika u svakom naselju, u svakoj pokrajini i županiji i u svakom regimentu podijelimo s brojem kuća. To donosim u posebnoj tabeli. Prema toj srednjoj vrijednosti, vidimo da nema puno velikih obitelji. Naime, velike porodice će se zadržati sve do sredine 20. stoljeća, ali one su, u odnosu na većinske inokosne obitelji, zapravo malobrojne. To najbolje pokazuju statistički podaci kada se iznose broj kuća i stanarske obitelji. A posebno to pokazuje popis stanovništva hrvatskih pokrajina 1849. godine. Kako je rečeno, taj sam *Popis naroda 1849. godine* pronašao i snimio i pripremam ga za objavljivanje. U tom se popisu donosi veličina obitelji u svim naseljima. Prema tom izvoru, u odnosu na inokosne male obitelji, u prosjeku oko 5 do 6 ukućana, mali je broj velikih obitelji, pogotovo koji broje preko 20 članova obitelji. Velike obitelji sačuvala su se tamo gdje se održala stočarska privreda.

16.7. Komparacije i kvantitativni podaci

16.7.1. Naselja i stanovništvo hrvatske i slavonske Vojne krajine

Tabela br. 213

Vojna Krajina – Militärgrenze: Regimenti i pukovnije 1827/28. godine						
Regimenti	Grad	Komunitet i trgovište	Selo	Zaselak	Ukupno naselja	Broj stanovnika
Banska Granica	-	5	282	20	307	96.552
Prvi Banski Regiment	-	1	137	15	153	40.761
Drugi Banski Regiment	-	4	145	5	154	55.791
Karlovačka Granica	2	4	699	141	846	207.589
Lički Regiment	1	1	112	34	148	55.251
Otočki Regiment	1	1	101	63	166	50.161
Ogulinski Regiment	-	1	143	34	178	48.605
Slunjski Regiment	-	1	343	10	354	53.572
Varaždinska Granica	-	4	383	3	390	139.857
Križevački Regiment	-	3	197	3	203	66.128
Đurđevački Regiment	-	1	186	-	187	73.729
Slavonska Granica	3	7	323	106	439	275.761
Brodski Regiment	-	2	106	17	125	76.426
Gradiški Regiment	-	2	135	70	207	63.261
Petrovaradinski Regiment	3	2	69	7	81	113.721
Tschajkisten Distrikt	-	1	13	12	26	22.353
UKUPNO Vojna krajina	5	20	1.687	270	1.982	719.759

16.7.2. Naselja i stanovništvo hrvatskog i slavonskog Provincijala

Tabela br. 214

Civilna Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1827/28. godine						
PROVINCIJAL hrvatski i slavonski	Grad	Trgovište	Selo	Zaselak	Ukupno naselja	Broj stanovnika
CIVILNA HRVATSKA	5	14	1.963	890	2.872	536.820
Križevačka županija	2	1	298	31	332	81.750
Varaždinska županija	1	5	406	431	843	155.192
Zagrebačka županija	2	8	1.259	428	1.697	299.878
CIVILNA SLAVONIJA	2	41	568	77	688	331.810
Požeška županija	1	9	252	16	278	78.049
Srijemska županija	-	15	85	28	128	103.846
Virovitička županija	1	17	231	33	282	149.915
Ugarsko Primorje	2	3	38	20	63	38.016
UKUPNO sve županije	9	58	2.569	987	3.623	906.646

16.7.3. Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1827/28. godine

Tabela br. 215

Naselja i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1827/28. godine							
HRVATSKE POKRAJINE	Grad	Trgov- vište	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Površine	
						Austrijske Milje ²	Kilometri ²
Civilna Hrvatska Provincijal	5	14	1.963	70.960	536.820	164,9	9.489,40
Civilna Slavonija Provincijal	2	41	568	49.523	331.810	164,8	9.483,65
Ugarsko Primorje	2	3	38	6.695	38.016	6,2	356,78
UKUPNO: PROVINCIJAL	9	58	2.569	127.178	906.646	335,9	19.329,83
VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni Komn.	Selo	Kuće	Stanov- ništvo	Aust. Milje ²	Kilometri ²
Vojna Hrvatska Vojna krajina	2	13	1.364	76.410	443.998	275,6	15.859,80
Vojna Slavonija Vojna krajina	3	7	323	48.232	275.761	133,4	7.676,69
UKUPNO: VOJNA KRAJINA	5	20	1.687	124.642	719.759	409,0	23.536,49
UKUPNO Hrvatska i Slavonija	14	78	4.256	251.820	1.626.405	744,9	42.866,35

16.7.4. Površine, kuće i stanovništvo hrvatskih pokrajina 1827/28. godine

Tabela br. 216

Hrvatske pokrajine 1827/28. godine		Površine		Broj kuća	Broj Stanovnika
		Austrijske milje ²	Kilometri ²		
KÖNIGREICH KROATIEN		440,5	25.349,21	154.065	1.018.834
Civilna Hrvatska (Provincijal)		164,9	9.489,40	70.960	536.820
a	Zagrebačka županija	103,3	5.944,54	32.442	299.878
b	Varaždinska županija	32,7	1.881,76	26.234	155.192
c	Križevačka županija	28,9	1.663,09	12.284	81.750
Vojna Hrvatska (Croatische Gränze)		275,6	15.859,79	76.410	443.998
	<i>Karlovački Generalat</i>	163,3	9.397,33	35.792	207.589
1.	Lički Regiment	45,4	2.612,60	10.180	55.251
2.	Otočki Regiment	48,4	2.785,24	8.731	50.161
3.	Ogulinski Regiment	44,0	2.532,04	8.355	48.605
4.	Slunjski Regiment	25,5	1.467,43	8.526	53.572
	<i>Banska Granica</i>	47,8	2.750,71	16.753	96.552
5.	Prvi Banski Regiment	24,2	1.392,62	6.928	40.761
6.	Drugi Banski Regiment	23,6	1.358,09	9.825	55.791
	<i>Varaždinski Generalat</i>	64,5	3.711,74	23.865	139.857
7.	Križevački Regiment	28,3	1.628,56	11.870	66.128
8.	Đurđevački Regiment	36,2	2.083,18	11.995	73.729
UGARSKO PRIMORJE		6,2	356,78	6.695	38.016
KÖNIGREICH SLAVONIEN		298,2	17.160,34	93.744	607.571
Civilna Slavonija (Provincijal)		164,8	9.483,65	49.523	331.810
a	Virovitička županija	80,1	4.609,47	23.385	149.915
b	Požeška županija	43,2	2.486,01	9.993	78.049
c	Srijemska županija	41,5	2.388,18	16.145	103.846
Vojna Slavonija (Slavonische Gränze)		133,4	7.676,69	44.221	275.761
1.	Brodski Regiment	34,4	1.979,60	14.114	76.426
2.	Gradiški Regiment	29,1	1.674,60	11.241	63.261
3.	Petrovaradinski Regiment	54,1	3.113,26	18.866	113.721
4.	Tschajkisten Distrikt	15,8	909,23	4.011	22.353
UKUPNO Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija		744,9	42.866,35	247.809	1.626.405
DALMACIJA – 1827/28. godine					
Dalmacija (Königreich Dalmatien)		228,5	13.149,40	62.530	341.293
a	Zadarski okrug	98,5	5.668,3	20.506	121.315
b	Splitski okrug	96,0	5.524,5	27.748	143.638
c	Dubrovački okrug	24,0	1.381,1	8.232	43.114
d	Kotorski okrug	10,0	575,5	6.044	33.226
ISTRA – 1830. godine		86,2	4.960,50	45.836	198.635
UKUPNO sve hrvatske pokrajine		1.059,6	60.976,25	356.175	2.164.333

16.7.5. Broj stanovnika (a) na jednom kilometaru² i (b) na jednu kuću

Tabela br. 217

Hrvatske pokrajine 1827/28. godine		Površine: kilometri ²	Stanovnika na 1 km ²	Broj kuća	Stanovnika na 1 kuću
KÖNIGREICH KROATIEN		25.349,21	40,2	154.065	6,6
Civilna Hrvatska (Provincijal)		9.489,40	56,6	70.960	7,6
a	Zagrebačka županija	5.944,54	50,4	32.442	9,2
b	Varaždinska županija	1.881,76	82,4	26.234	5,9
c	Križevačka županija	1.663,09	49,2	12.284	6,7
Vojna Hrvatska (Croatische Gränze)		15.859,79	27,9	76.410	5,8
	Karlovački Generalat	9.397,33	22,1	35.792	5,8
1.	Lički Regiment	2.612,60	21,1	10.180	5,4
2.	Otočki Regiment	2.785,24	18,0	8.731	5,7
3.	Ogulinski Regiment	2.532,04	19,2	8.355	5,8
4.	Slunjski Regiment	1.467,43	36,5	8.526	6,3
	Banska Granica	2.750,71	35,1	16.753	5,8
5.	Prvi Banski Regiment	1.392,62	29,3	6.928	5,9
6.	Drugi Banski Regiment	1.358,09	41,1	9.825	5,7
	Varaždinski Generalat	3.711,74	37,7	23.865	5,9
7.	Križevački Regiment	1.628,56	40,6	11.870	5,6
8.	Đurđevački Regiment	2.083,18	35,4	11.995	6,1
UGARSKO PRIMORJE Ungarische Küstenland		356,78	106,6	6.695	5,7
KÖNIGREICH SLAVONIEN		17.160,34	35,4	93.744	6,5
Civilna Slavonija (Provincijal)		9.483,65	34,9	49.523	6,7
a	Virovitička županija	4.609,47	32,5	23.385	6,4
b	Požeška županija	2.486,01	31,4	9.993	7,8
c	Srijemska županija	2.388,18	43,5	16.145	6,4
Vojna Slavonija (Slavonische Gränze)		7.676,69	35,9	44.221	6,2
1.	Brodski Regiment	1.979,60	38,6	14.114	5,4
2.	Gradiški Regiment	1.674,60	37,8	11.241	5,6
3.	Petrovaradinski Regiment	3.113,26	36,5	18.866	6,0
4.	Tschajkisten Distrikt	909,23	24,6	4.011	5,6
UKUPNO Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija		42.866,35	37,9	247.809	6,6
DALMACIJA – 1827/28. godine					
Dalmacija (Königreich Dalmatien)		13.149,4	25,9	62.530	5,5
a	Zadarski okrug	5.668,3	20,9	20.506	5,8
b	Splitski okrug	5.524,5	25,5	27.748	5,1
c	Dubrovački okrug	1.381,1	30,8	8.232	5,4
d	Kotorski okrug	575,5	49,9	6.044	5,5
ISTRA – 1830. godine		4.960,50	40,0	45.836	4,3
UKUPNO sve hrvatske pokrajine		60.976,25	35,5	356.175	6,1

16.7.6. Naseljenost i gustoća stanovništva u Habsburškoj monarhiji

Tabela br. 218

Habsburška monarhija 1827/28. godine: gustoća naseljenosti stanovništva					
Pokrajine	P O V R Š I N E		STANOVNIKA NA:		Ukupni broj stanovnika
	Austrijske milje ²	Kilometri ²	1 austrij. milji ²	1 km ²	
Oesterreich unter der Enns	344	19.796,0	3.469,90	60,30	1.193.645
Oesterreich ob der Enns	334	19.220,5	2.460,15	42,75	821.690
Štajerska	390	22.443,1	2.143,92	37,26	836.128
Koruška i Kranjska	354	20.371,4	2.023,62	35,17	716.361
Primorska (Küstenland)	139	7.998,9	2.989,91	51,96	415.598
Tirol	494	28.427,9	1.571,56	27,31	776.352
Češka (Böhmen)	911	52.424,8	4.101,90	71,28	3.736.840
Moravska i Šlezija	461	26.528,9	4.317,71	75,03	1.990.464
Galicija i Bukovina	1.508	86.780,0	2.906,09	50,50	4.382.383
Lombardia	377	21.695,0	6.187,44	107,52	2.332.664
Venecija (Venedig)	411	23.651,6	4.847,21	84,23	1.992.204
Ugarska (Ungern)	4.000	230.185,8	2.372,68	41,23	9.490.720
Erdelj (Siebenbürgen)	982	56.510,6	1.931,68	35,16	1.896.908
Vojna krajina (čitava)	663	38.153,3	1.616,22	28,09	1.071.551
Hrvatske pokrajine					
Civilna Hrvatska	164,9	9.489,4	3.255,43	56,57	536.820
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,8	1.611,02	27,99	443.998
Civilna Slavonija	164,8	9.483,7	2.013,41	34,98	331.810
Vojna Slavonija	133,4	7.676,7	2.067,17	35,92	275.761
Ugarsko Primorje	6,2	356,8	6.120,61	106,55	38.016
Ukupno Hrvatska i Slavonija	744,9	42.866,4	2.183,39	37,94	1.626.405
Dalmacija	228,5	13.149,4	1.493,62	25,96	341.293

Ako usporedimo naseljenost i gustoću stanovništva pokrajina i krunovina u Habsburškoj monarhiji 1830. godine, a onda i hrvatskih pokrajina 1827/28. godine, vidimo da su i hrvatske pokrajine i druge pokrajine i krunovine u toj Monarhiji i dalje različito naseljene i da imaju posve različitu gustoću stanovništva. Najgušće su naseljene oblasti Lombardije (107,52 stanovnika na 1 km²) i Venecije (84,23 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Moravska i Šlezija (75,03 stanovnika na 1 km²) i Češka (71,28 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (60,30 stanovnika na 1 km²). Što se tiče hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (56,57 stanovnika na 1 km²) nešto gušće naseljena, dok su ostale hrvatske pokrajine, a napose Vojna krajina, slabo naseljene. Jednino je iznimka uski pojas tzv. Ugarskog primorja (106,55 stanovnika na 1 km²). Najslabije je naseljena stanovništvom hrvatska Vojna krajina (27,99 stanovnika na 1 km²).

16.7.7. Vjerske strukture u hrvatskim pokrajinama 1827/28. godine

Tabela br. 219

Hrvatske pokrajine 1827/28. godine		Vjerska/konfesionalna statistika stanovništva				Ukupno stanovnika
		Catholicos Latini/Graeci	Graeci Ritus non Unitos	Protes- tanti	Hebraei Izraeliti	
KÖNIGREICH KROATIEN		795.825	139.109	252	701	1.018.834
Civilna Hrvatska (Provincijal)		472.473	2.903	59	631	536.820
a	Zagrebačka županija	272.230	1.046	53	173	299.878
b	Varaždinska županija	124.746	153	5	342	155.192
c	Križevačka županija	75.497	1.704	1	116	81.750
Vojna Hrvatska Croatische Gränze		286.148	136.097	154	6	443.998
	Karlovački Generalat	133.426	59.956	130	0	207.589
1.	Lički Regiment	22.059	30.638	11	0	55.251
2.	Otočki Regiment	34.060	10.648	17	0	50.161
3.	Ogulinjski Regiment	32.596	12.056	102	0	48.605
4.	Slunjski Regiment	44.711	6.614	0	0	53.572
	Banski Generalat	51.761	40.483	6	5	96.552
5.	Prvi Banski Regiment	19.474	18.755	4	0	40.761
6.	Drugi Banski Regiment	32.287	21.728	2	5	55.791
	Varaždinski Generalat	100.961	35.658	18	1	139.857
7.	Križevački Regiment	47.899	16.599	10	1	66.128
8.	Đurđevački Regiment	53.062	19.059	8	0	73.729
UGARSKO PRIMORJE Ungarische Küstenland		37.204	109	39	64	38.016
KÖNIGREICH SLAVONIEN		320.485	268.547	8.299	879	607.571
Civilna Slavonija (Provincijal)		181.626	141.624	4.093	579	331.810
a	Virovitička županija	106.294	40.097	2.163	307	149.915
b	Požeška županija	44.364	30.619	4	228	78.049
c	Srijemska županija	30.968	70.908	1.926	44	103.846
Vojna Slavonija Slavonische Gränze		138.859	126.923	4.206	300	275.761
1.	Brodski Regiment	68.388	6.075	231	0	76.426
2.	Gradiški Regiment	43.704	16.734	20	0	63.261
3.	Petrovaradinski Regiment	24.943	84.428	3.913	299	113.721
4.	Tschajkisten Distrikt	1.824	19.686	42	1	22.353
UKUPNO Civilna i vojna Hrvatska i Slavonija		1.116.310	407.656	8.551	1.580	1.626.405
DALMACIJA		272.901	67.888	0	504	341.293
ISTRA - 1830. godine³³³		-	-	-	-	198.635
Küstenland – 1830. godine Istra – Gorica – Trst		419.346	2.632	966	2.881	425.828

³³³ Za Istru još nema objavljenih statističkih podataka o vjernicima, ali ima za Küstenland u okviru koje se nalazi i Istra. Kako vidimo, na tom prostoru većina stanovnika su Rimokatolici i mali postotak drugih vjernika.

16.7.8. Vjerske strukture u Hrvatskoj 1827/28. godine: postoci

Tabela br. 220

Županije i Regimenti	Rimokatolici Catholicos, Latini/ Graeci		Pravoslavni Graeci Ritus non Unitos		Protestanti Augus/Helv. Confessiononi		Židovi Hebraei, Izraeliti	
	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%	Ukupno	%
Zagreb. župan.	272.230	90,78%	1.046	0,35%	53	0,02	173	0,06%
Varažd. župan.	124.746	80,38%	153	0,09	5	0,003%	342	0,22%
Križev. župan.	75.497	92,35%	1.704	2,08%	1	0,001%	116	0,14%
= CIVILNA HRVATSKA	472.473	88,01%	2.903	0,54%	59	0,01%	631	0,12%
Virovit. župan.	106.294	70,90%	40.097	26,75%	2.163	1,44%	307	0,20%
Požeška župan.	44.364	56,84%	30.619	39,23%	4	0,005%	228	0,29%
Srijems. župan.	30.968	29,82%	70.908	68,28%	1.926	1,85%	44	0,04%
= CIVILNA SLAVONIJA	181.626	54,74%	141.624	42,68%	4.093	1,23%	579	0,17%
<i>Karlovački Generalat:</i>	133.426	64,27%	59.956	28,88%	130	0,06%	0	0
Lički Regim.	22.059	39,93%	30.638	55,45%	11	0,02%	0	0
Otočki Regim.	34.060	67,90%	10.648	21,23%	17	0,03%	0	0
Ogulinjski Reg.	32.596	67,06%	12.056	24,80%	102	0,21%	0	0
Slunjski Reg.	44.711	83,46%	6.614	12,35%	0	0	0	0
<i>Banska Granica:</i>	51.761	53,61%	40.483	41,93%	6	0,01%	5	0,01%
I. Banski Reg.	19.474	47,78%	18.755	46,01%	4	0,01%	0	0
II. Banski Reg.	32.287	57,87%	21.728	38,95%	2	0,004%	5	0,01%
<i>Varaždinski Generalat:</i>	100.961	72,19%	35.658	25,49%	18	0,01%	1	0,001%
Križevački Reg	47.899	72,43%	16.599	25,10%	10	0,02%	1	0,002%
Đurđevački R.	53.062	71,97%	19.059	25,85%	8	0,01%	0	0
= VOJNA HRVATSKA	286.148	64,45%	136.097	30,65%	154	0,03%	6	0,001%
Brodski Regim.	68.388	89,48%	6.075	7,95%	231	0,30%	0	0
Gradiški Reg.	43.704	69,09%	16.734	26,45%	20	0,03%	0	0
Petrovar. Reg.	24.943	21,93%	84.428	74,24%	3.913	3,44%	299	0,26%
Čajkisten Distr.	1.824	8,16%	19.686	88,07%	42	0,19%	1	0,004%
= VOJNA SLAVONIJA	138.859	50,35%	126.923	46,03%	4.206	1,53%	300	0,11%
Ugarsko Primorje	37.204	97,86%	109	0,29%	39	0,10%	64	0,17%
SVE UKUPNO	1.116.310	68,64%	407.656	25,06%	8.551	0,53%	1.580	0,09%
Dalmacija	272.901	79,96%	67.888	19,89%	0	0	504	0,15%
Küstenland 1830. god.	419.346	98,48%	2.632	0,62%	966	0,23%	2.881	0,68%

16.7.9. Gradovi Provincijala i Vojne krajine 1827/28. godine

Tabela br. 221

Civitas: Gradovi Hrvatske i Slavonije	Broj kuća	Broj stanovnika	Civitas: Gradovi Vojne krajine	Broj kuća	Broj stanovnika
<i>Križevačka županija</i>			<i>Lički Regiment</i>		
Križevci	637	3.055	Karlobag	141	766
Koprivnica	749	2.646	<i>Otočki Regiment</i>		
<i>Požeška županija</i>			Senj	487	3.102
Požega	512	4.839	<i>Petrovaradinski Regiment</i>		
<i>Varaždinska županija</i>			Karlovci	492	5.499
Varaždin	981	9.151	Petrovaradin	307	3.033
<i>Virovitička županija</i>			Zemun	1.112	9.197
Osijek	1789	11.077	-		
<i>Zagrebačka županija</i>			-		
Zagreb	1368	11.290	-		
Karlovac	526	6.026	-		
<i>Ugarsko Primorje</i>			-		
Rijeka	1039	8.973	-		
Bakar	384	1.701	-		
UKUPNO	7.985	58.758	UKUPNO	2.539	21.597

16.7.10. Trgovišta i vojni komuniteti 1827/28. godine

Tabela br. 222

Oppidum: Trgovište, utvrda Hrvatske i Slavonije	Broj kuća	Broj stanovnika	Oppidum: Trgovište, vojni komunitet Vojne krajine	Broj kuća	Broj stanovnika
<i>Križevačka županija</i>			<i>Prvi Banski Regiment</i>		
Ludbreg	138	824	Glina (trgovište)	267	1.584
<i>Požeška županija</i>			<i>Drugi Banski Regiment</i>		
Cernik	162	1.101	Kostajnica (vojni kom.)	401	3.147
Daruvar	78	502	Petrinja (vojni komun.)	701	4.274
Kaptol	92	868	Dubica (trgovište)	552	3.222
Kutina	188	1.297	Jasenovac (trgovište)	431	2.653
Kutjevo	168	1.439	<i>Brodski Regiment</i>		
Pakrac	190	948	Brod (trgovište, utvrda)	403	2.479
Pleternica	96	790	Vinkovci (trgovište)	612	3.349
Sirać	83	571	<i>Križevački Regiment</i>		
Velika	114	1.007	Bjelovar (vojni kom.)	378	2.133
<i>Srijemska županija</i>			Čazma (trgovište)	81	447
Čerević	321	1.916	Ivanić (vojni komun.)	135	684
Erdevik	351	2.409	<i>Gradiški Regiment</i>		
Ilok	540	3.409	Gradiška nova	241	1.600
India (Indija)	199	1.072	Gradiška stara	349	2.248

Oppidum: Trgovište, utvrda Hrvatske i Slavonije	Broj kuća	Broj stanovnika	Oppidum: Trgovište, vojni komunitet Vojne krajine	Broj kuća	Broj stanovnika
Irig (Ireg)	739	4.105	<i>Lički Regiment</i>		
Kamenica	352	1.692	Gospić	208	1.101
Kukujevec	218	1.904	<i>Ogulinški Regiment</i>		
Nuštar	107	676	Ogulin	391	2.308
Ruma	1.464	6.367	<i>Otočki Regiment</i>		
Šarengrad	197	1.234	Otočac	90	492
Šid	465	3.306	<i>Petrovaradinski Regiment</i>		
Sotin	144	829	Mitrovica	419	5.132
Tovarnik	311	2.519	Slankamen	307	1.677
Vukovar novi	169	1.017	<i>Đurđevački Regiment</i>		
Vukovar stari	809	4.021	Đurđevac	369	3.566
<i>Varaždinska županija</i>			<i>Slunjski Regiment</i>		
Klanjec	136	679	Slunj	58	260
Krapina	141	683	-		
Petrianec	172	849	-		
Toplice	175	868	-		
Vinica	130	642	-		
<i>Virovitička županija</i>			-		
Čadjevica	185	1.271	-		
Dalj	561	3.881	-		
Đakovo	347	2.050	-		
Erdut	126	833	-		
Feričanci	151	1.019	-		
Miholjac ((Šokac)	327	2.124	-		
Miholjac (Rac)	70	436	-		
Moslavina	177	1.239	-		
Našice	133	880	-		
Orahovica	225	1.533	-		
Petrievci	299	1.970	-		
Podgorać	136	893	-		
Slatina	124	777	-		
Terezovac	139	907	-		
Valpovo	479	2.399	-		
Virovitica	588	4.111	-		
Voćin	157	1.079	-		
<i>Zagrebačka županija</i>			-		
Jaska	102	907	-		
Merkopalj	142	1.068	-		
Ravna Gora	164	1.057	-		
Verbovsko	141	867	-		
Samobor	361	2.266	-		
Zagrabia Capitularis	98	-	-		
Zagrabia Episcopalis	88	-	-		
<i>Ugarsko Primorje</i>			-		
Novigrad (Novi)	396	2.051	-		
Kraljevica	171	861	-		
Sušak	45	225	-		

16.7.11. Naselja preko 2.000 stanovnika 1827/28. godine

Tabela br. 223

Naselja Preko 2000 stanovnika Hrvatska i Slavonija	Broj kuća	Broj stanovnika	Naselja Preko 2000 stanovnika Vojna krajina	Broj kuća	Broj stanovnika
<i>Križevačka županija</i>			<i>Drugi Banski Regiment</i>		
Križevci – grad	637	3.055	Kostajnica – v. kom., trg.	401	3.147
Koprivnica – grad	749	2.646	Petrinja – v. kom., trg.	701	4.274
<i>Požeška županija</i>			<i>Dubica – v. kom., trg.</i>		
Požega – grad	512	4.839	Jasenovac – v. kom., trg.	431	2.653
<i>Srijemska županija</i>			<i>Brodski Regiment</i>		
Erdevik – trgovište	351	2.409	Brod – v. kom., trg.	403	2.479
Ilok – trgovište	540	3.409	Vinkovci – v. kom., trg.	612	3.349
Irig – trgovište	739	4.105	Babina greda - selo	769	4.164
Ruma – trgovište	1.464	6.367	Bošnjaci - selo	481	2.617
Šid – trgovište	465	3.306	Gradište - selo	411	2.210
Tovarnik – trgovište	311	2.519	Gundinci - selo	401	2.090
Vukovar stari – trgovište	809	4.021	Otok - selo	491	2.662
<i>Varaždinska županija</i>			<i>Križevački Regiment</i>		
Varaždin – grad	981	9.151	Belovar – v. kom., trg.	378	2.133
<i>Virovitička županija</i>			Rovišće - selo		
Osijek – grad	1.789	11.077	<i>Gradiški Regiment</i>		
Dalj – trgovište	561	3.881	Gradiška stara – v. kom.	349	2.248
Đakovo - trgovište	347	2.050	<i>Ogulinski Regiment</i>		
Miholjac – trgovište	327	2.124	Ogulin – v. kom., trg.	391	2.308
Valpovo - trgovište	479	2.399	Brinje - selo	401	2.167
Virovitica - trgovište	588	4.111	<i>Otočki Regiment</i>		
Tenja - selo	382	2.450	Senj – grad	487	3.102
<i>Zagrebačka županija</i>			Korenica – sela		
Zagreb - grad	1.368	11.290	<i>Petrovaradinski Regiment</i>		
Karlovac - grad	526	6.026	Karlovci - grad	492	5.499
Samobor - trgovište	361	2.266	Petrovaradin - grad	307	3.033
Moravice komorske – sel.	213	2.026	Zemun - grad	1.112	9.197
<i>Ugarsko Primorje</i>			Mitrovica – v. kom., trg.		
Rijeka - grad	1.039	8.973	Batajnica - selo	462	2.586
Novigrad - trgovište	396	2.051	Bečka - selo	360	2.019
-			Golubinci - selo	601	3.265
-			Kuzmin - selo	548	3.016
-			Ladjarak - selo	581	3.096
-			Martinci - selo	506	3.105
-			Pazua stara - selo	651	3.808
-			Šaša - selo	498	2.875
-			Slankamen novi - selo	419	2.282
-			Vojka - selo	475	2.600
-			<i>Đurđevački Regiment</i>		

Naselja Preko 2000 stanovnika Hrvatska i Slavonija	Broj kuća	Broj stanovnika	Naselja Preko 2000 stanovnika Vojna krajina	Broj kuća	Broj stanovnika
-			Đurđevac – v. kom., trg.	369	3.566
-			Novigrad - selo	392	2.496
-			Peteranec - selo	381	2.272
-			Virje - selo	571	3.694
-			<i>Slunjski Regiment</i>		
-			-		
-			<i>Čajkisten Distrikt</i>		
-			Titel – v. kom., trgov.	471	2.500
-			Csurog (Čurog) - selo	582	3.167
-			Georgievo - selo	401	2.070
-			Gospodinci - selo	503	2.715
-			Josephsdorf - selo	584	3.042

17. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1830/31. GODINE

17.1. Izvori

za ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati stanovništvo Hrvatske 1830/31. godine. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1830/31. godine.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1820-1835)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1830, 1831, 1832, 1833, 1834.*
- 6) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 7) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1835)
- 8) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1820-1835)
- 9) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1825-1850)
- 10) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 11) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-naturhistorisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 12) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1825-1840)
- 13) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1825-1830)
- 14) *Kirchliche Statistik* (1825-1840)
- 15) *Militär Geographie 1830-1835*
- 16) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Encyklopädie* (1825-1836)
- 17) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 18) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 19) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1857)
- 20) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 21) *Berghaus, Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 22) *Berghaus, Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 23) *Fényes, Magyarország geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851)
- 24) *Galletti, Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845)
- 25) *Gräffer, Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 26) *Hassel, Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 27) *Lassú, Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 28) *Stein, Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1825-34)
- 29) *Zagrabiense calendarium (Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabiensis) Almae Dioceses in Croatia et Slavonia*, 1830. i 1832. i 1833. i 1834. i 1835.
- 30) *Zedlitz, Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

André (1835. sv. I-II); **Anonim** (1834); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II); **Becher** (1841. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839. i 1842. i 1845. i 1847); **Bernoulli** (1841. i 1849); **Bickes** (1833); **Chownitz** (1851); **Csaplovics** (1829. sv. I-II); **Demian** (1834. i 1835); **Dóczy** (1830); **Fényes** (1839. i 1842. i 1843. i 1847. i 1851. sv. I-IV); **Franz Petter** (1841. sv. I-IV, 1857. sv. I-II); **Fränzl** (1838-41. sv. I-III); **Fras** (1830. i 1835); **Galletti** (1835. i 1840. i 1845); **Hassel** (*Almanach* 1824-45); **Hoffmann** (1834-1837. sv. I-VII); **Jowitsch** (1835); **Keleti** (1869. i 1870); **Klenner** (1833); **Kozličić – Bralić** (2012); **Lassú** (1829); **Malchus** (1832. i 1833. sv. I-II); **Normann** (1833); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Meynert** (1851. i 1853); **Nagy** (1828. i 1829); **Roher** (1827); **Rudtorffer**

(1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1840. i 1841. i 1842. i 1843. i 1857); **Schubert** (1835-1839, sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); **Sommer** (1839); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1833-34. sv. I-III); **Szendrő** (1830-1840); **Šafařík** (1842. i 1846. i 1849); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1852. i 1856); **Volger** (1830, 1833. sv. I-II, 1836 sv. I-II)

Arhivska građa:

Razne konskripcije od početka do sredine 19. stoljeća, napose konskripcije iz 1824/25. i 1827/28. i 1830/31. i 1834/35. i 1837. i 1843. i 1846. i 1848. i 1850. i 1851. i 1855/56. i 1857. godine; Komorski popisi i Poimenični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1750. do 1848. godine; Katastar krajem 18. (tzv. jozefinski Katastar) i novi Katastar u 19. stoljeću; Matične knjige rođenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; *Schematismus cleri* i *Zagrabiense Calendarium*, koje izlaze svake godine; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke po naseljima i stanovništvu.

Za Dalmaciju, popis stanovništva 1830. godine: *Prospetto generale della Popolazione, del Bestiame, e de' mezzi di trasporto di tutta la Provincia della Dalmazia, per l' anno solare 1830*, Državni arhiv u Zadru, Razni spisi namjesništva, svežanj 12.

17.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1830/31. godine

E. Fényes, J. Dóczy, D. Stein, Pál Magda, J. G. Sommer, H. Meynert, J. Springer, Anonim (1834), F. H. Ungewitter, J. Csaplovics, K. F. V. Hoffmann, K. André, S. Jowitsch, Franz Petter i mnogi drugi autori u svojim knjigama, a napose godišnjak *Tafeln zur Statistik*, donose statističke podatke iz razdoblja od 1830/31. godine dalje. U djelima tih autora postoji neke razlike u statističkim podacima. No, pitanje je od kuda oni vade podatke i za koju godinu donose. Pa ipak, to su sjajni izvori, jer donose podatke o svim pojavama života naroda u Habsburškoj monarhiji u cjelini. Posebno su pouzdani brojni i veoma korisni statistički podaci (napose za Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru) koje donosi *Tafeln zur Statistik* od 1828. i napose od 1830/31. godine dalje. Od početka izlaženja tog godišnjaka, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, prema projektu bečke vlade i ministarstva, nastaje posve novo razdoblje u prezentaciji statističkih podataka o svim područjima života stanovništva i naroda i države u cjelini. Preko tog godišnjaka može se upoznati svjetovne statističke institucije i organizacija prikupljanja i obrade i prezentacije statistike i svih statističkih podataka. Ti su podaci sada sadržajni. Upoznajmo te statističke izvore za hrvatske pokrajine iz 1830/31. godine. Međutim, kako ćemo vidjeti, nešto su sumnjivi podaci za civilnu Hrvatsku i Slavoniju koje donosi *Tafeln zur Statistik* od 1832. do 1841. godine, jer ih, što se tiče broja stanovništva, donosi na temelju „aproximacije“ i krive procjene i crkvenih šematizama (*Schematismus cleri*). Zato te podatke valja usporediti s drugim izvorima.

Posebni problem predstavlja istraživanje podataka o broju kuća 1830/31. godine. Popis stanovništva 1827/28. godine donosi popis svih naselja u Hrvatskoj i Slavoniji i Vojnoj krajini i broj kuća: „domova“. Što se tiče broja naselja i stanovnika, to je dosta vjerodostojni izvor. Ali neki izvori za 1830/31. godinu donose manji broj kuća. Iako je popis iz 1827/28. godine dosta pouzdan, ipak se možda pod pojmom „dom“ krije broj obitelji. Zato od 1831. i napose od 1836. godine dalje donosim broj kuća i porodica koje sadrži *Tafeln zur Statistik*.

Upoznajmo najvažnije izvore koji sadrže statističke podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1830/31. godine. To su ovi izvori/knjige:

- a) **E. Fényes**, *Magyar Országának, 's a' hozzá kapcsolt tortományoknak mostani állapotja Statistikai és geographiai tekintetben*, sv. 5, Pesten 1839.
 - a. Mađarski statističar E. Fényes je od 1837. do 1843. godine objavio 5 svezaka o naseljima i stanovništvu zemalja ugarske krune prema konskripciji iz 1831. godine.
 - b. U tom petom svesku objavio je popis naselja i stanovništva hrvatskih i slavonskih županija. U knjizi donosi sumarne statističke podatke o površinama i naseljima i stanovništvu tih županija, ali i podatke o privredi i upravi, a zatim donosi broj stanovnika za većinu naselja tih županija prema vjerskoj i etničkoj pripadnosti.

- b) **J. Dóczy**, *Európa Tekintete. Az egész Munkához Európa földképe járúl Magyar nyelven. IX. Kötet: A' Magyar Birodalmak. Magyar, Horvát, és Tot (Szlovenia) Ország; a' Határ őrző Ezredek vidékeivel, és Tenger parti kerülettel. 'S Erdély Ország. Hungaria, Croatia, Slavonia. Districtus Regiminum Limitaneorum. Litorale. Transilvania.* Bétsben 1830.
- U toj knjizi Dóczy donosi sumarne statističke podatke o naseljima i stanovništvu zemalja ugarske krune, a onda i o stanovništvu hrvatskih i slavonskih županija, te Vojne krajine i Ugarskog Primorja (Litorale) prema konskripciji iz 1830. godine koja se obavila na cjelokupno prostoru Habsburške monarhije.
 - Ti se statistički podaci uglavnom podudaraju s podacima koje donosi E. Fényes.
- c) **J. Dóczy**, *Európa Tekintete. Az egész Munkához Európa földképe járúl Magyar nyelven. VIII. Kötet: Austria; Az Austriai fő Hertzegség, só várral, Stájer Ország, Tirolis, Illyria, Dalmatzia, Tseh Ország, Morvával, és Szileziával. Galizia és Lodomeria,* Bétsben 1830.
- U toj knjizi Dóczy donosi sumarne statističke podatke o naseljima i stanovništvu i površinama i privredi zemalja zapadne polovice Habsburške monarhije, a time i podatke o stanovništvu Dalmacije prema konskripciji iz 1830. godine.
 - Ti se statistički podaci također podudaraju s podacima koje donosi E. Fényes.
- d) **Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie**, Wien 1830. i 1831.
- U tim godišnjacima objavljuvani su brojni statistički podaci o svim pokrajinama i krunovinama u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o hrvatskim pokrajinama, napose za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu. Ti statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, zdravstvu, novčarskim institucijama itd.) svjedoče da su se tada, kao i prije i kasnije, prikupljale sve te vrijednosti. To su veoma dragocjeni izvori.
- e) **F. J. Fras**, *Vollständige Topographie der Karlstädter-Militärgrenze*, Agram 1835.
- U toj knjizi F. J. Fras donosi brojne statističke podatke kao i druge vrijedne podatke o Karlovačkom Generalatu, ali i uopće o hrvatskoj Vojnoj krajinu.
 - Donosi i broj kuća i stanovništva za većinu naselja u Karlovačkom Generalatu.
- f) **F. J. Fras**, *Vollständige Topographie der Karlstädter-Militairgrenze in Kroatien*, 1850.
- To je drugo izdanje te knjige koju je objavio 1835. godine.
- g) **Franz Petter**, *Das Königreich Dalmatien*, sv. I-IV: a) *Kreis Zara*; b) *Kreis Spalato*; c) *Kreis Ragusa*; d) *Kreis Cattaro*, Wien 1841.
- F. Petter je u ta četiri sveska prikazao povijest tih četiriju dalmatinskih Okruga, i pritom donio sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.
- h) **Zagrabiense Calendarium ad Annum communem Jes. Chr. MDCCCXXX. Almae Dioeceses in Croatia et Slavonia, officia et dignitates Dicasteriorum politicorum ac Militarium**, 1830.
- Pod naslovom *Zagrabiense Calendarium* objavljuje se, u poglavlju *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, od početka 19. stoljeća dalje, broj stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti, čitave Hrvatske, te dijela Slavonije i Vojne krajine.
 - Broj stanovništva se objavljuje prema matičnim knjigama za sva i najmanja naselja u tim pokrajinama. I to prema crkvenom ustrojstvu: slijede stanovništvo župa i svih kapelanija u župama, ali i prema upravnoj i teritorijalnoj strukturi pokrajina.
 - To su najtemeljitiji popisi naselja na tom prostoru. Veoma su dragocjeni ti podaci o stanovništvu, ali ih svakako valja usporediti sa svjetovnim popisima.
- i) **Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten. Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten**, Wien 1845-1853.
- Taj leksikon izdan je u preko 30 svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva svih naselja u pokrajinama Habsburške monarhije, i svih naselja hrvatskih pokrajina.
 - Donosi i upravnu i političku strukturu u tim pokrajinama za to razdoblje.
 - To je sjajan izvor za demografska istraživanja. Bilo bi veoma korisno izdvojiti sve te podatke o stanovništvu i upravi hrvatskih pokrajina i objaviti u posebnoj knjizi.
- j) **A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical of Various Countries, Places and Principal Natural Objects in the World**, London 1841-1866.
- Taj „Rječnik“ (Leksikon) izdan je u preko 25 opsežnih svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva za većinu naselja, u svim državama svijeta. Veoma je koristan.

- k) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich: Das Königreich Dalmatien*, Stuttgart 1842.
a. Autor donosi sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije.
- l) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Stuttgart 1839-1843.
a. U tim knjigama A. A. Schmidla donosi statističke podatke o stanovništvu, ali i druge vrijednosti o pokrajinama Habsburške monarhije. To je nezaobilazno djelo.
- m) **J. Springer**, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1840-1841.
a. U knjigama J. Springer donosi sjajne statističke podatke o stanovništvu svih pokrajina u habsburškoj monarhiji, ali donosi i druge veoma korisne vrijednosti.

17.2. Civilna i vojna Hrvatska 1830/31. godine

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske i u razdoblju od 1830. godine dalje također je dosta zahtjevno i osjetljivo. Prvo, i iz tog razdoblja postoji arhivska građa, no ona je sačuvana fragmentarno ili u sumarnim pregledima ili u knjigama brojnih autora, ali i u brojnim tadašnjim časopisima i godišnjacima. Drugo, i tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene. Pa ipak, od 1822. godine dalje, kako je rečeno, daleko su lakša ta istraživanja, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine uglavnom cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više izvora.

Najbolji pregled tih teritorijalnih i upravnih promjene hrvatskih pokrajina daju popisi stanovništva iz 1824/25. i 1827/28. i 1830/31. godine. Iz tog razdoblja donosim popise stanovništva svih hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori za demografska istraživanja.³³⁴

Civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien), s Ugarskim Primorjem (Maritim), 1830/31. godine ukupno ima 446,7 austrijskih milja² ili 460,5 geografskih milja² ili 25.706,9 kilometara², 13 gradova, 6 vojna komuniteta, 28 trgovišta, 3.390 sela, 122.730 kuća, 126.760 porodica i 1.049.037 stanovnika.³³⁵

UKUPNO: Civilna i vojna Hrvatska 1830/31. godine ima:

- a) *površina*: 446,7 austrijskih milja² ili 25.706,9 kilometra²;
- b) *naselja*: 16 gradova, 6 vojnih komuniteta, 30 trgovišta, 3.419 sela; ukupno 3.471 naselje;
- c) *broj kuća i porodica*: 122.730 kuća i oko 126.760 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1830/31. godine **ukupno ima 1.049.037 stanovnika.**
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.348,42 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 40,81 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,55 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 8,28 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 305,22 stanovnika.

17.2.1. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1830/31. godine

Civilna Hrvatska, prema konskripciji iz 1830/31. godine, bez Primorja (Ung. Litorale), ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara², 5 gradova, 14 trgovišta, 2.079 sela, 70.960 kuća i oko 71.500 porodica i ukupno ima **537.761 stanovnika.**³³⁶

Hrvatsko Primorje (Ungar. Litorale, Maritim) 1830/31. godine ima 6,3 geografskih milja² ili 6,2 austrijske milje² ili 356,78 kilometara², 2 grada, 3 trgovišta, 58 sela, 20 zaselaka, 6.695 kuća i oko 6.700 porodica i ukupno **37.946 stanovnika.**

³³⁴ **Izvori za civilnu i vojnu Hrvatsku:** Fényes (1839); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1830. i 1831); *Fras* (1835. i 1850); *Franz Petter* (1841. sv. I-IV); *Schmidl* (1839-1843. sv. I-III); *Becher* (1841. i 1846); *Springer* (1840.-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866).

³³⁵ **Izvori za površine i naselja:** *Lipszky* (1808. i 1810), *Klenner* (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

³³⁶ **Izvori za površine i naselja:** *Lipszky* (1808. i 1810.); *Klenner* (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

Prema tim izvorima, na prostoru civilne Hrvatske nalazimo slijedeće pokazatelje.

UKUPNO: Civilna Hrvatska s Primorjem (Ungar. Litorale) 1830/31. godine ima:

- a) *površina*: 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra²;
- b) *naselja*: 7 gradova, 17 trgovišta, 2.137 sela; ukupno ima 2.161 naselje;
- c) *broj kuća i porodica*: 77.655 kuća i oko 78.200 porodica;
- d) *broj stanovnika*: civilna Hrvatska 1830/31. godine **ukupno ima 575.707 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.364,74 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 58,47 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,41 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,36 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 266,41 stanovnik.

Od toga u hrvatskim županijama 1830/31. godine:

- a) **Zagrebačka županija** prema konskripciji iz 1830/31. godine ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,5 kilometara², 2 slobodna kraljevska grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 420 zaselaka, 32.442 kuće i oko 32.500 porodica i **300.600 stanovnika**.³³⁷ Fényes i neki drugi izvori navode različite podatke o stanovništvu Zagrebačke županije.³³⁸
 - a. *Plemstvo*: Zagrebačka županija, prema Ch. G. D. Steinu, 1817. godine ima 8.000 plemića.³³⁹ Prema jozefinskom popisu 1785/87. godine, Zagrebačka županija tada ima 5.525 plemića muške populacije.³⁴⁰ A drugi izvor spominje 5.759 plemića muškaraca.³⁴¹ Ako tome dodamo otprilike i toliki broj žena plemkinja, i računamo prirodni prirast tog stanovništva, onda 1830/31. godine u Zagrebačkoj županiji ukupno ima najmanje oko 13.000 stanovnika plemićkog porijekla.
 - b. *Svećenstvo*: ta je županija, prema jozefinskom popisu iz 1785/87. godine, imala 288 svećenika. Početkom 19. stoljeća taj je broj porastao i najmanje ih ima oko 300. Tu valja ubrojiti i crkvene redove: redovnike i redovnice. Ukupno, u Zagrebačkoj županiji svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) najmanje ima oko 600.
 - c. Grad Zagreb ima 1.368 kuća i 11.300 stanovnika. Karlovac ima 526 kuća i 6.030 stanovnika. Jastrebarsko ima 102 kuće i 920 stanovnika. Ravna Gora ima 164 kuće i 1.070 stanovnika. Brodsko ima 141 kuću i 870 stanovnika. Samobor ima 361 kuću i 2.270 stanovnika. Bosiljevo ima 105 kuća i 1.050 stanovnika itd.³⁴²
 - d. **Ukupno**: Zagrebačka županija 1830/31. godine **ima 300.600 stanovnika**.
 - e. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.910 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 50,57 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,27 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,25 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 177,98 stanovnika.
- b) **Varaždinska županija** 1830/31. godine ima 32,7 austrijskih milja² ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,8 kilometara², 1 slobodni kraljevski grad, 5 trgovišta, 524 sela, 26.234 kuće i oko 26.500 porodica i **155.700 stanovnika**.³⁴³ Fényes navodi slične podatke.³⁴⁴

³³⁷ Dóczy (1830. sv. IX, str. 328-30). *Zagrabiense Calendarium 1830*.

³³⁸ Prema Fényesu, Zagrebačka županija 1829. godine ima 300.589 stanovnika; prema *Schematismu Cleri* 1829. ta županija ima 201.120 stanovnika (199.792 Katolika, 181 Unijata, 872 Grko-istočna vjernika, 46 Protestanta i 229 Židova). *Tafeln zur Statistik* 1831. godine navodi da ta županija ima 433.376 stanovnika. Pokazao sam već da taj podatak valja umanjiti za jednu početnu brojku, dakle ta županija može imati najviše oko 300.000 stanovnika. Razlike su znatne, pogotovo podaci koje tada donosi *Tafeln zur Statistik* na temelju „aproksimativne“ procjene.

³³⁹ Stein (1819. sv. II, str. 155). *Zagrabiense Calendarium 1830*.

³⁴⁰ Danyi Dezső i Dávid Zoltán (1960, str. 51).

³⁴¹ HDA, fond: *Banski spisi*, kutija LXXXV, 1809.

³⁴² U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj kuća i stanovnika za sva naselja u Zagrebačkoj županiji.

³⁴³ Dóczy (1830. sv. IX, str. 325-27). *Zagrabiense Calendarium 1830*.

³⁴⁴ Prema Fényesu, Varaždinska županija 1829. godine ima 155.696 stanovnika; prema *Schematismu Cleri* 1829. ta županija ima 124.229 stanovnika (124.005 Katolika, 7 Unijata, 11 Grko-istočna vjernika, 1 Protestanta i 205 Židova); *Tafeln zur Statistik* 1831. godine navodi da ta županija ima 148.590 stanovnika. Razlike u ovom slučaju nisu znatne, čak ni one koje donosi *Tafeln zur Statistik* za 1831. godinu.

- a. **Plemstvo**: prema Steinu, županija ima 1.457 plemića. Ako ima prosječno toliko i žena plemkinja, ta županija sada ima oko 2.900 stanovnika plemićkog porijekla.
- b. **Svećenstva** ima oko 380 (ukupno svećenika i redovnika i redovnica).
- c. Grad Varaždin ima 9.150 stanovnika.³⁴⁵
- d. **Ukupno**: Varaždinska županija 1830/31. godine **ima 155.700 stanovnika**.
- e. **Naseljenost i gustoća stanovništva**: U toj županiji 1830/31. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.761 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 82,74 stanovnika. To je najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,94 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 5,88 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 293,77 stanovnika.
- c) **Križevačka županija** 1830/31. godine ima 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 1 trgovište, 296 sela, 4 zaselka ili majura, 12.284 kuće i oko 12.500 porodica i 80.890 stanovnika.³⁴⁶ Fényes i drugi neki izvori, kao i za druge županije, navode nešto drugačije podatke o stanovništvu.³⁴⁷
- a. Grad Križevci ima 3.060 stanovnika.
- b. **Plemstvo**: prema Steinu, ta županija ima 5.319 plemića.³⁴⁸ Prema jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine, ta županija ima 2.483 plemića muške populacije. Uz porast tog dije-la pučanstva i ako toliko ima i žena plemkinja, onda ta županija 1830/31. godine ima najmanje oko 7.050 stanovnika plemićkog porijekla.
- c. **Svećenstvo**: ukupno svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) ima oko 350.
- d. **Ukupno**: Križevačka županija 1830/31. godine ima **81.461 stanovnika**.
- e. **Naseljenost i gustoća stanovništva**: U županiji 1830.31. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.819 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 48,98 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,63 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,52 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 268,85 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 224

HRVATSKI PROVINCIJAL: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1830/31. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka županija	2	8	1.259	32.442	32.500	300.600
Varaždinska županija	1	5	524	26.234	26.500	155.700
Križevačka županija	2	1	296	12.284	12.500	81.461
UKUPNO hrvatske županije	5	14	2.079	70.960	71.500	537.761
Primorje (<i>Maritim</i>) Ungar. Litoral	2	3	58	6.695	6.700	37.946
UKUPNO Civilna Hrvatska	7	17	2.137	77.655	78.200	575.707

³⁴⁵ U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj kuća i stanovnika za sva naselja u Varaždinskoj županiji.

³⁴⁶ *Dóczy* (1830. sv. IX, str. 327-28). *Zagrabiense Calendarium 1830*.

³⁴⁷ Prema *Fényesu*, Križevačka županija 1829. godine ima 81.461 stanovnika; prema *Schematismu Cleri* 1829. ta županija ima 76.681 stanovnika (73.894 Katolika, 125 Unijata, 2.553 Grko-istočna vjernika, 4 Protestanta i 105 Židova); *Tafeln zur Statistik 1831*. godine navodi da ta županija ima 111.530 stanovnika. Razlike su znatne, pogotovo podaci koji donosi *Tafeln zur Statistik* na temelju „aproksimativne“ procjene.

³⁴⁸ *Stein* (1819. sv. II, str 155-56).

17.2.2. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1831. godine

Tabela br. 225

Prirast stanovništva: hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1831. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija					602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395
1828.	299.878	155.192	81.750	536.820	38.016	574.836
1831.	300.600	155.700	81.461	537.761	37.946	575.707

Kako je već rečeno, iznenađuje porast stanovništva Zagrebačke županije od 1815. do 1825. godine. Nije jasno je li riječ o mehaničkom rastu stanovništva ili o nečem drugom. To je prvi popis stanovništva nakon što je 1822. godine hrvatski teritorij (od desne obale Save sve do Primorja) izdvojen iz Kraljevine Ilirije i pridružen Civilnoj i vojnoj Hrvatskoj. Je li tada došlo, prvo, do drugačijeg mjerenja teritorija Zagrebačke županije i, drugo, do doseljenja stanovništva na tom području? Dokumenti koji su mi bili na uvidu nisu mi dali odgovor na ta pitanja. Kad je riječ o ostalim županijama, prirast stanovništva je postupan. Jedino je zagonetni prirast Ugarskog Primorja. Ali iznenađuje i porast stanovništva 1827/28. godine.

17.2.3. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1831. godine

Vojna Hrvatska (Militärgrenze, hrvatska Vojna krajina), prema konskripciji iz 1831. godine, ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara², 6 gradova, 6 vojnih komuniteta (Senj, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar i Ivanić), 11 trgovišta, 1.253 sela, 45.057 kuća,³⁴⁹ 48.560 porodica i **473.330 stanovnika**.

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** (Karlstädter Generalat) prema konskripciji iz 1831. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara², te 2 grada, 2 vojna komuniteta (Senj i Karlobag), 3 trgovišta, 612 sela, 21.627 kuća, 23.350 porodica i **236.056 stanovnika** (120.436 muškaraca i 115.620 žena).³⁵⁰ – **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.445,54 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno dolazi 25,12 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,91 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,11 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 381,35 stanovnika. – **Broj i postotak muškaraca i žena**: Muškaraca ima 120.436 ili 51,02%, a žena ima 115.620 ili 48,98%. Od toga u Regimentima.³⁵¹

³⁴⁹ Izvori od 1831. godine dalje, za razliku od ranije, donose realniji i pouzdaniji broj kuća i porodica.

³⁵⁰ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

³⁵¹ *Tafeln zur Statistik* (1829. i 1830. i 1831); **Fras** (1835. i 1850); **Dóczy** (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1830; **Fényes** (1839). Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuju se ukupnom broju Regimenta.

- a. **Lički Regiment** (Liccaner Regiment) 1831. godine ima 45,4 austrijske ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara², 1 grad, 1 vojni komunitet, 103 sela, 6.507 kuća, 6.850 porodica i 62.073 stanovnika (31.824 muškarca i 30.249 žena). Ukupno s vojnim komunitetom ima **62.876 stanovnika** (32.250 muškaraca i 30.626 žena).
- Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.367 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 24,07 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,66 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,18 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 598,82 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 32.250 ili 51,29%, a žena ima 30.626 ili 48,71%.
 - Vojni komunitet Karlobag* (Karlobager Komunität) ima 184 kuće i oko 185 porodica i **803 stanovnika** (426 ili 53,05% muškaraca i 377 ili 46,95% žena).
- b. **Otočki Regiment** (Ottochaner Regiment) 1831. godine ima 48,4 austrijske ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 km², 1 grad, 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 83 sela, 4.979 kuća i 5.650 porodica i 58.313 stanovnika (29.413 muškaraca i 28.900 žena). Ukupno s vojnim komunitetom ima **60.956 stanovnika** (30.708 muškaraca i 30.248 žena).
- Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.205 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 21,89 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 12,24 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,79 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 708,79 stanovnika.
 - Muškaraca ima 30.708 ili 50,38%, a žena ima 30.248 ili 49,62%.
 - Vojni komunitet Senj* (Zengger Komunität) ima 479 kuća i oko 480 porodica i **2.643 stanovnika** (1.295 ili 49,00% muškaraca i 1.348 ili 51,00% žena).
- c. **Ogulinski Regiment** (Oguliner Regiment) 1831. godine ima 44,0 austrijske ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometara², 1 trgovište, 109 sela, 5.446 kuća, 5.870 porodica i **59.442 stanovnika** (30.557 muškaraca i 28.885 žena).
- Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.351 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 23,48 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,91 stanovnik. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,13 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 540,38 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 30.557 ili 51,41%, a žena ima 28.885 ili 48,59%.
- d. **Slunjski Regiment** (Szluiner Regiment) 1831. godine ima 25,5 austrijskih ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara², 1 trgovište, 317 sela, 4.695 kuća, 4.980 porodica i **52.782 stanovnika** (26.921 muškarca i 25.861 ženu).
- Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.070 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35,97 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,24 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,60 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 165,98 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 26.921 ili 51,00%, a žena ima 25.861 ili 49,00%.
- b) **Banski Generalat** (Banalgränze) prema konskripciji iz 1831. godine ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara², te 2 grada (Petrinja i Kostajnica), 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 5 trgovišta, 276 sela, 11.939 kuća, 12.930 porodica i **ukupno 111.496 stanovnika** (56.970 muškaraca i 54.526 žena).³⁵² – *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.332,55 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,53 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 391,21 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,34 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,62 stanovnika. – *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 56.970 ili 51,10%, a žena ima 54.526 ili 48,90%. – Od toga u Regimentima:³⁵³

³⁵² *Tafeln zur Statistik* (1829. i 1830. i 1831); *Fras* (1835. i 1850); *Dóczy* (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1830; *Fényes* (1839). Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuju se ukupnom broju Regimenta.

³⁵³ Izvori za površine i naselja: *Lipszky* (1808. i 1810), *Klenner* (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

- a. **Prvi Banski Regiment** (Erstes Banal Regierungsbezirke) 1831. godine ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometara², te 1 grad, 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 128 sela, 5.463 kuće, 5.960 porodica i **53.384 stanovnika** (27.327 muškaraca i 26.057 žena).
- Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.344,59 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,74 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,77 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,96 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 433,12 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena:** Muškaraca ima 27.327 ili 51,19%, a žena ima 26.057 ili 48,81%.
- b. **Drugi Banski Regiment** (Zweites Banal Regierungsbezirke) 1831. godine ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometara², te 1 grad, 1 vojni komunitet, 4 trgovišta, 148 sela, 5.554 kuće, 5.980 porodica i **53.697 stanovnika** (27.522 muškaraca i 26.175 žena).
- Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.320,21 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,32 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,67 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,98 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 355,56 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena:** Muškaraca ima 27.522 ili 51,25%, a žena ima 26.175 ili 48,75%.
 - Vojni komunitet Petrinja** ima 681 kuću i oko 690 porodica i **3.355 stanovnika** (muškaraca 1.636 ili 48,76% i žena 1.719 ili 51,24%).
 - Vojni komunitet Kostajnica** ima 241 kuću i oko 250 porodica i **1.060 stanovnika** (muškaraca 485 ili 45,75% i žena 575 ili 54,25%).
- c) **Varaždinski Generalat** (Warasdiner Gränze) 1831. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara², 2 grada i 2 Vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 3 trgovišta, 365 sela, 11.509 kuću, 12.280 porodica i **125.778 stanovnika** (64.557 muškaraca i 61.221 ženu). – **Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.950,05 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 33,89 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,93 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,24 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 338,11 stanovnika. – **Broj i postotak muškaraca i žena:** muškaraca ima 64.557 ili 51,33% a žena 61.221 ili 48,67%. To je na tom prostoru slaba naseljenost stanovništva. Od toga u Regimentima:
- a. **Križevački Regiment** (Kreutz Regierungsbezirke) 1831. godine ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara², 1 grad i 1 vojni komunitet, te 2 trgovišta, 189 sela, 4.673 kuća, 4.930 porodica i 57.587 stanovnika (29.759 muškaraca i 27.828 žena). Ukupno s vojnim komunitetom Ivanić ima **58.267 stanovnika** (30.121 muškarca i 28.146 žena).
- Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.058,90 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 35,78 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 12,47 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,82 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 301,90 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena:** Ukupno ima 58.267 stanovnika (30.121 ili 51,69% muškaraca, a žena ima 28.146 ili 48,31%).
 - Vojni komunitet Ivanić** (*Ivanicher Komunität*) ima 137 kuća i oko 140 porodica i 680 stanovnika (muškaraca 362 ili 53,24%, a žena 318 ili 46,76%).
- b. **Đurđevački Regiment** (S. Georgen Regierungsbezirke) ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,2 kilometara², 1 grad i 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 176 sela, 6.836 kuća, 7.350 porodica i 65.894 stanovnika (33.648 muškaraca i 32.246 žena). S vojnim komunitetom Bjelovar ukupno ima **67.511 stanovnika**.
- Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.864,94 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,41 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 9,88 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,19 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 377,16 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena:** muškaraca ima 33.648 ili 51,06%, a žena ima 32.246 ili 48,94%.
 - Vojni komunitet Bjelovar** (*Bellovarer Komunität*) ima 289 kuća i oko 290 porodica i 1.617 stanovnika (muškaraca 788 ili 48,73% i žena 829 ili 51,27%).

Upoznajmo sve to u slijedećoj tabeli.³⁵⁴

Tabela br. 226

Hrvatska Vojna krajina prema konskripciji iz 1831. godine							
Generalati i Regimenti	Grad	Vojni komunit.	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Karlovački Generalat:	2	2	3	612	21.627	23.350	236.056
1. Lički Regiment	1			103	6.323	6.850	62.073
<i>Vojni komunitet</i>		1			184	-	803
2. Otočki Regiment	1		1	83	4.500	5.650	58.313
<i>Vojni komunitet</i>		1			479	-	2.643
3. Ogulinski Regiment			1	109	5.446	5.870	59.442
4. Slunjski Regiment			1	317	5.695	4.980	52.782
Banski Generalat:	2	2	5	276	11.939	12.930	111.496
5. I: Banski Regiment	1		1	128	5.463	5.960	53.384
<i>Vojni komunitet</i>		1			681	-	3.355
6. II: Banski Regiment	1		4	148	5.554	6.970	53.697
<i>Vojni komunitet</i>		1			241	-	1.060
Varaždinski Generalat:	2	2	3	365	11.509	12.280	125.778
7. Križevački Regiment	1		2	189	4.536	4.930	57.587
<i>Vojni komunitet</i>		1			137	-	680
8. Đurđevački Regiment	1		1	176	6.547	7.350	65.894
<i>Vojni komunitet</i>		1			289	-	1.617
UKUPNO	6	6	11	1.253	45.075	48.560	473.330

Tabela br. 227

Vojna krajina 1831. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima					
Hrvatska Vojna krajina Generalati i Regimenti	MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
	Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Karlovački Generalat:	120.436	51,02%	115.620	48,98%	236.056
1. Lički Regiment	31.824	51,27	30.249	48,73	62.073
<i>Vojni komunitet</i>	426	53,05	377	46,95	803
2. Otočki Regiment	29.413	50,44	28.900	49,56	58.313
<i>Vojni komunitet</i>	1.295	49,00	1.348	51,00	2.643
3. Ogulinski Regiment	30.557	51,41	28.885	48,59	59.442
4. Slunjski Regiment	26.921	51,00	25.861	49,00	52.782
Banski Generalat:	56.970	51,10	54.526	48,90	111.496
5. I: Banski Regiment	27.327	51,19	26.057	48,81	53.384
<i>Vojni komunitet</i>	1.636	48,76	1.719	51,24	3.355
6. II: Banski Regiment	27.522	51,25	26.175	48,75	53.697
<i>Vojni komuniteti</i>	485	45,75	575	54,25	1.060
Varaždinski Generalat:	64.557	51,33	61.221	48,67	125.778
7. Križevački Regiment	29.759	51,68	27.828	48,32	57.587
<i>Vojni komunitet</i>	362	53,24	318	46,76	680
8. Đurđevački Regiment	33.648	51,06	32.246	48,96	65.894
<i>Vojni komunitet</i>	788	48,73	828	51,27	1.617
UKUPNO	241.963	51,12%	231.367	48,88%	473.330

³⁵⁴ Tafeln zur Statistik (1829. i 1830. i 1831); Fras (1835. i 1850); Dóczy (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1830; Fényes (1839). Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuju se ukupnom broju Regimenta.

Analiza broja i postotka muškaraca i žena u hrvatskoj Vojnoj krajini, kako vidimo u toj tabeli, pokazuje da je u svim Regimentima broj muškaraca veći od broja žena, osim u četiri vojna komuniteta. Ti podaci dosta iznenađuju. Zato jer muškarci na tom području podliježu vojnoj obavezi, idu u rat, pogibaju ili su ranjeni. A ipak je u Vojnoj krajini muškaraca više nego žena. Prema dokumentima iz 1830. i 1831. godine, ali i dokumentima iz kasnijeg razdoblja, možemo zaključiti slijedeće: kako ćemo vidjeti, tada se u Vojnoj krajini rađa nešto više muške djece nego ženske.³⁵⁵ No, čini se, prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba, da ženska djeca u ranijoj dobi, od jedne do desete godine, nešto više umiru od muške djece. Osim toga, prema tim istim matičnim knjigama, žene u dobi od 20 do 30 godina, uslijed teškog rada i čestog rađanja, u prosjeku nešto više (veći broj njih) umiru nego muškarci u toj dobi. U svakom slučaju, žene su bile opterećene poslom u polju i kući, na njoj je ležala i briga oko djece. Uz to, životne prilike su bile dosta nepovoljne: loši uvjeti prehrane i stanovanja i liječničke zaštite. Tu valja potražiti odgovor zašto u tom vojnom društvu, u Vojnoj krajini, ima više muškaraca nego žena. No, ostaje nejasno zašto se više muškaraca rađa. Prema tim matičnim knjigama mogli bismo zaključiti da tada ima nešto više ženske mrtvorodene djece, ali ne znatno više nego muške djece.

Upoznajmo podatke o odnosu rođenih i umrlih osoba, a time i o prirodnom prirastu i/ili padu broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini 1831. godine u slijedećoj tabeli.

Hrvatska Vojna krajina 1831. godine: prirodni prirast stanovništva

Tabela br. 228

Vojna krajina 1831. godine: broj rođenih i umrlih i prirodni prirast/pad stanovništva							
Generalati i Regimenti	Ukupno stanovnika	Rođene djece		Umrle osobe svih dobi		Prirodni prirast	
		Muške	Ženske	Muške	Ženske		
Karlovački Generalat:	236.056	3.950	3.649	4.438	4.089	-	928
1. Lički Regiment	62.073	1.196	1.184	878	778	+	724
<i>Vojni komunitet</i>	803	24	17	15	10	+	16
2. Otočki Regiment	58.313	732	656	890	884	-	386
<i>Vojni komunitet</i>	2.643	39	45	30	27	+	27
3. Ogulinski Regim.	59.442	1.229	1.108	1.065	1.008	+	264
4. Slunjski Regiment	52.782	730	639	1.560	1.382	-	1.573
Banski Generalat:	111.496	2.215	2.047	2.812	2.880	-	1.430
5. I: Banski Regiment	53.384	1.008	971	1.251	1.231	-	503
<i>Vojni komunitet</i>	3.355	65	54	131	95	-	107
6. II: Banski Regiment	53.697	1.126	1.003	1.407	1.528	-	806
<i>Vojni komuniteti</i>	1.060	16	19	23	26	-	14
Varaždinski Generalat:	125.778	3.161	2.948	3.819	3.683	-	1.393
7. Križevački Regiment	57.587	1.672	1.555	1.919	1.794	-	486
<i>Vojni komunitet</i>	680	27	21	52	48	-	52
8. Đurđevački Regiment	65.894	1.449	1.364	1.836	1.833	-	856
<i>Vojni komunitet</i>	1.617	13	8	12	8	+	1
UKUPNO	473.330	9.326	8.644	11.069	10.652	-	3.751

Ti podaci o broju rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini za 1831. godinu dosta iznenađuju. Prema tim izvorima, te je godine u Vojnoj krajini u svim Generalatima negativni predznak: više je osoba (različite dobi) umrlo nego se djece rodilo. Od osam Regimenta, samo Lički i Ogulinski Regiment imaju pozitivni predznak: nešto se više djece rodilo nego što je umrlo osoba. A posve iznenađuje Slunjski Regiment u kojem je znatno više osoba umrlo nego što se rodilo djece. Nije lako objasniti taj

³⁵⁵ Usp. *Tafeln zur Statistik* 1830. i 1831. i 1832. godine.

uzrok. U dokumentima piše da je većina osoba u tim Generalatima i Regimentima umrlo „zbog bolesti“. I doista, te je 1831. godine harala kolera na tom području i šire na području hrvatskih i ugarskih zemalja. Jer, prema izvorima, 1830. godine ta tri generalata imaju pozitivni prirodni prirast stanovništva: u Karlovačkom Generalatu rodilo se 3.518 djece više nego što je umrlo osoba svih uzrasta; u Banskom generalatu je bilo 106 djece više rođeno, a u Varaždinskom Generalatu je 292 djece više rođeno nego što je umrlo osoba svih dobi.³⁵⁶

Prema tim dokumentima, u hrvatskoj Vojnoj krajini imamo slijedeće podatke.³⁵⁷

UKUPNO: Hrvatska Vojna krajina 1831. godine ima:

- a) *površina*: 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,79 kilometara²;
- b) *naselja*: 6 gradova, 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.253 sela – ukupno 1.276 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 45.075 kuća i 48.560 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1831. godine **ukupno ima 473.330 stanovnika**.
- e) *broj muškaraca i žena*: ima 241.963 ili 51,12% muškaraca i 231.367 ili 48,88% žena;
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.717,45 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 29,84 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 10,50 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 9,75 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 370,95 stanovnika.
- g) *Broj vjenčanih parova* u hrvatskoj Vojnoj krajini možemo pratiti prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik* 1831. godine. Međutim, taj broj vjenčanih parova, za svako naselje napose, možemo upoznati prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u hrvatskoj Vojnoj krajini se vjenčalo:
 - a. u *Karlovačkom Generalatu* se vjenčalo 2.048 parova;
 - b. u *Banskom Generalatu* se vjenčalo 1.046 parova;
 - c. u *Varaždinskom Generalatu* se vjenčalo 1.093 para.
 - d. UKUPNO se u Vojnoj krajini 1831. godine vjenčalo 4.187 parova.
- h) *Broj rođene djece* također možemo upoznati prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*), ali to još više možemo upoznati, kako je rečeno, preko matičnih knjiga vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku, u Vojnoj krajini je 1831. godine rođeno :
 - a. u *Karlovačkom Generalatu* rođeno je 7.599 djece (3.950 muške i 3.649 ženske);
 - b. u *Banskom Generalatu* rođeno je 4.262 djece (2.215 muške i 2.047 ženske);
 - c. u *Varaždinskom Generalatu* rođeno je 6.109 djece (3.161 muško i 2.948 ženske).
 - d. UKUPNO je u Vojnoj krajini 1831. godine rođeno 17.970 djece: muške 9.326 i ženske 8.644. Rođeno je 682 muške djece više nego ženske djece.
- i) *Broj umrlih osoba*: broj i rod umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini također možemo upoznati na temelju tog godišnjaka, ali još i od prije i kasnije za svako naselje prema matičnim knjigama rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u Vojnoj krajini su 1831. godine umrle osobe različite dobi:
 - a. u *Karlovačkom Generalatu* umrlo je 8.527 osoba (4.438 muških i 4.089 ženskih);
 - b. u *Banskom Generalatu* umrle su 5.692 osobe (2.812 muške i 2.880 ženske);
 - c. u *Varaždinskom Generalatu* umrle su 7.502 osobe (3.819 muških i 3.683 ženskih).
 - d. UKUPNO je umrlo 21.721 osoba (11.069 muških i 10.652 ženskih).
- j) *Prirodni prirast*: prema tim izvorima, u Vojnoj krajini je 1831. godine ukupno rođeno 17.970 djece, a umrla je 21.721 osoba različite dobi. Prema tome, 3.751 osoba je više umrlo nego je rođeno djece. A to je bilo veoma nepovoljno za prirodni prirast stanovništva.

Kako sam pokazao, izvora o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina od 1828. do 1831. godine ima više. Ovdje u tabelarnom pregledu donosim sljedeću komparaciju tih podataka za hrvatsku Vojnu krajinu, podataka koji donosi mađarski statističar J. Dóczy (1828/29. godine), te F. J. Fras (1830. godine, samo Karlovački Generalat) i godišnjak *Tafeln zur Statistik* (1831. godine).

³⁵⁶ Usp. *Tafeln zur Statistik* (1830. i 1832).

³⁵⁷ *Tafeln zur Statistik* (1829. i 1830. i 1831.); *Fras* (1835. i 1850.); *Dóczy* (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1830; *Fényes* (1839).

Tabela br. 229

Komparacija: Stanovništvo hrvatske Vojna krajina 1828/31. godine				
Generalati i Regimenti		Józef Dóczy 1828/29. god.	F. J. Fras 1830. god.	Tafeln Stat. 1831. god.
Karlovački Generalat:		211.110	233.900	236.056
1.	Lički Regiment	55.110	62.279	62.073
2.	Otočki Regiment	51.576	57.648	58.313
3.	Ogulinški Regiment	48.716	59.002	59.442
4.	Slunjski Regiment	55.708	51.647	52.782
Banski Generalat:		109.060	-	111.496
5.	I: Banski Regiment	53.030	-	53.384
6.	II: Banski Regiment	56.030	-	55.697
Varaždinski Generalat:		140.200	-	125.778
7.	Križevački Regiment	66.030	-	57.587
8.	Đurđevački Regiment	74.170	-	65.894
UKUPNO		460.370	-	473.330

Ta se tri izvora o stanovništvu hrvatske Vojne krajine međusobno dopunjuju. Među njima nema velikih razlika u broju stanovnika, dakako ako imamo na umu različite godine o kojima je ti izvori govore. Nelogični su jedino podaci za Varaždinski Generalat. Tu su razlike nešto veće. U izvorima se to ponekad sreće. Posebno kada je riječ o popisima stanovništva od sredine 18. do sredine 19. stoljeća. Uvijek je ključno pitanje od kuda autori tih knjiga crpe svoje podatke o stanovništvu. Drugo je pitanje koliko je taj izvor pouzdan, i je li taj popis obuhvatio sva naselja pokrajina o kojima je riječ. Zato je komparacija tih podataka veoma korisna.

Od 1828. godine dalje *Tafeln zur Statistik*, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, koji izdaje ministarstvo bečke vlade, postaje najpouzdaniji izvor za demografiju, ali i za brojna druga područja: poljoprivredu i privredu uopće, bankarstvo, školstvo, zdravstvo itd. Tom su godišnjaku dolazili svi statistički podaci iz svih zemalja i pokrajina u Habsburškoj monarhiji, iz svih pokrajina u kojima je bio otvoren statistički ured i u kojima su se prikupljali ti podaci. Od svih hrvatskih pokrajina, Dalmacija i Vojna krajina u tome prednjače, dok Hrvatska i Slavonija u otvaranju tog statističkog ureda i prikupljanju statističkih podataka dosta kasne.

Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1831. godine

Tabela br. 230

Prirast stanovništva: hrvatska Vojna krajina 1802-1831. godine				
Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banska Generalat	Ukupno
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807/13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165
1825.	216.025	112.542	103.949	432.516
1828.	207.589	139.857	96.552	443.998
1831.	236.056	125.778	111.496	473.330

Ti podaci pokazuju prirast stanovništva hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1831. godine u tim generalatima i ukupno. Taj prirast (prirodni i mehanički) nije ravnomjeran: najviše iznenađuje prirast od 1815. do 1825. godine, a još više od 1827/28. do 1831. godine. Nije lako objasniti taj prirast i/ili smanjenje broja stanovništva u tim Generalatima. Dokumenti nam ništa o tim promjenama ne otkrivaju, osim samih tih podataka.

17.3. Civilna i vojna Slavonija 1830/31. godine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien), s Tschalkisten Distrikom, 1830/31. godine ukupno ima 298,2 austrijske milje² ili 17.160,34 kilometara², 7 gradova, 4 vojna komuniteta, 27 trgovišta, 884 selo, 74.078 kuća, 78.374 porodice i **618.521 stanovnika**.³⁵⁸

UKUPNO: Civilna i vojna Slavonija 1830/31. godine ima:³⁵⁹

- a) *površina*: 298,2 austrijske milje² ili 17.160,34 kilometra²;
- b) *naselja*: 7 gradova, 4 vojna komuniteta, 27 trgovišta, 884 selo; ukupno ima 922 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 74.078 kuća i 78.374 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1830/31. godine **ukupno ima 618.521 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.074,18 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 36,04 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,35 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,89 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 670,85 stanovnika.

17.3.1. Civilna Slavonija (Provincijal) 1830/31. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal, Slawonisches Provinzial) prema konskripciji iz 1830/31. godine ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,65 kilometara², 3 glavna grada županija (Haupt und Kreisstadt: Požega, Osijek i Vukovar), 22 trgovišta, 571 selo, 44.863 kuće, 47.349 porodica, ta tri grada ukupno imaju 17.750 stanovnika; s gradovima civilna Slavonija ukupno ima **357.059 stanovnika**.³⁶⁰

Prema tim izvorima, na prostoru civilne Slavonije nalazimo slijedeće pokazatelje.

UKUPNO: Civilna Slavonija 1830/31. godine ima:

- a) *površina*: 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,65 kilometra²;
- b) *naselja*: 3 grada, 22 trgovište, 571 selo; ukupno ima 596 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 44.863 kuća i oko 47.349 porodica;
- d) *gradovi*: u tri slavonska grada (Osijeku, Požegi i Vukovaru) ima 17.750 stanovnika.
- e) *broj stanovnika*: civilna Slavonija 1830/31. godine **ukupno ima 357.059 stanovnika**.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.166,62 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 37,65 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,96 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,54 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 599,09 stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) *Virovitička županija* (Veröczer Comitete) 1830/31. godine ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,5 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt:

³⁵⁸ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840)

³⁵⁹ Izvori za civilnu i vojnu Slavoniju: Fényes (1839.); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1830. i 1831.); Fras (1835. i 1850); Franz Petter (1841. sv. I-IV); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866).

³⁶⁰ Izvori za civilnu Slavoniju: Fényes (1839.); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1830. i 1831.); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski fondovi slavonskih županija iz tog razdoblja.

Osijek), 9 trgovišta, 237 sela, 20.649 kuća, 21.879 porodica (podaci iz 1825. godine) i 148.200 stanovnika (prema podacima koje donosi J. Dóczy).³⁶¹

a. Grad županije Osijek ima 960 kuća i 9.850 stanovnika.

b. UKUPNO: Virovitička županija 1830/31. godine ukupno **ima 158.050 stanovnika**.

c. **Naseljenost i gustoća stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.973 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 34,29 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,65 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 7,22 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 639,88 stanovnika.

b) **Požeška županija** (Poseganner Comitatus) 1830/31. godine ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,0 kilometara², 1 grad (glavni grad županije - Haupt und Kreisstadt: Požega) i 6 trgovišta, 254 sela, 8.780 kuće, 9.320 porodica i 84.250 stanovnika.

a. Glavni grad županije Požega ima 480 kuća i 4.650 stanovnika.

b. UKUPNO: Požeška županija 1830/31. godine ukupno **ima 88.900 stanovnika**.

c. **Naseljenost i gustoća stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.058 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 35,76 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,13 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,54 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 340,61 stanovnik.³⁶²

c) **Srijemska županija** (Syrmier Comitatus) 1830/31. godine ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (glavni grad županije: Vukovar) i 7 trgovišta, 80 sela, 15.434 kuće, 16.150 porodica i 106.859 stanovnika.

a. Glavni grad županije Vukovar ima 780 kuće i 3.250 stanovnika.

b. UKUPNO: Srijemska županija 1830/31. godine ukupno **ima 110.109 stanovnika**.

c. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.653 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 46,11 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,13 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 6,82 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 1.251,24 stanovnika. To je najgušće naseljena županija u Hrvatskoj.³⁶³

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 231

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Civilna Slavonija u popisu stanovništva 1830/31. godine							
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika	
	Grad.	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica		
Virovitička županija	1	9	237	20.649	21.879	158.050	
Požeška županija	1	6	254	8.780	9.320	88.900	
Srijemska županija	1	7	80	15.434	16.150	110.109	
UKUPNO	3	22	571	44.863	47.349	357.059	

³⁶¹ Dóczy (1830, 338); prema *Schematismu Cleri* 1829. godine Virovitička županija ima 131.039 stanovnika (98.512 Katolika, 17 Unijata, 30.094 Grko-istočna vjernika, 2.067 Protestanta i 349 Židova); prema Fényesu ta županija 1829. godine ima 141.331 stanovnika. Prema *Tafeln zur Statistik* 1831. godine ta županija ima 184.120 stanovnika. Razlike su znatne, pogotovo koje donosi *Tafeln zur Statistik* na temelju „aproksimativne“ procjene.

³⁶² Dóczy (1830, 342); prema *Schematismu Cleri* iz 1829. godine Požeška županija ima 47.263 stanovnika (40.015 Katolika, 0 Unijata, 7.075 Grko-istočnih vjernika, 2 Protestanta i 171 Židova); prema Fényesu ta županija 1829. godine ima 84.249 stanovnika. Prema *Tafeln zur Statistik* 1831. godine ta županija ima 106.030 stanovnika. Razlike su i ovdje znatne, pogotovo podaci koji donosi *Tafeln zur Statistik* na temelju „aproksimativne“ procjene.

³⁶³ Izvori: Dóczy (1830, 342); prema *Schematismu Cleri* iz 1829. godine Srijemska županija ima 73.599 stanovnika (26.813 Katolika, 738 Unijata, 43.932 Grko-istočnih vjernika, 2.076 Protestanta i 40 Židova); prema Fényesu ta županija 1829. godine ima 96.443 stanovnika. Prema *Tafeln zur Statistik* 1831. godine ta županija ima 129.870 stanovnika. Razlike su i ovdje znatne, pogotovo podaci koji donosi *Tafeln zur Statistik*.

Tabela br. 232

Stanovništvo civilne Slavonije od 1802. do 1831.					
Godina	Virovitička županija	Požeška županija	Srijemska županija	Gradovi	UKUPNO
1750.	74.570	41.040	49.320	-	164.930
1773.	92.852	54.108	63.532	-	210.492
1782.	106.562	58.914	75.593	-	241.069
1787.	116.990	64.417	82.261	1.986	265.654
1802.	129.641	65.344	89.721	1.643	286.349
1815.	139.502	71.517	95.861	-	306.880
1825.	167.990	85.267	111.676	-	364.933
1828.	149.915	78.049	103.846	-	331.810
1831.	148.200	84.250	106.859	17.750	357.059

17.3.2. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1831. godine

Vojna Slavonija (Vojna krajina, *Slawonische Gränze, Slavonisches Generalat*), ukupno s *Tschaikisten Bataillon*, 1831. godine ima 133 austrijske milje² ili 7.653,68 kilometara², 4 glavna grada Regimenata (Nova Gradiška, Slavonski Brod, Petrovaradin, Zemun), 4 vojna komuniteta (Sl. Brod, Petrovaradin, Karlovci i Zemun), 5 trgovišta, 313 sela, 29.215 kuća, 31.025 porodica i **261.462 stanovnika** (134.602 muškarca i 126.860 žene).³⁶⁴

UKUPNO: vojna Slavonija 1831. godine ima:

- površina:** 133 austrijske milje² ili 7.653,68 kilometra²;
- naselja:** 4 grada, 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 313 sela; ukupno 326 naselja;
- broj kuća i porodica:** 29.215 kuća i 31.025 porodica;
- broj stanovnika:** vojna Slavonija 1831. godine **ukupno ima 261.462 stanovnika.**
- Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.965,88 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 34,16 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 8,95 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 8,43 stanovnika;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 802,03 stanovnika.³⁶⁵
- Broj vjenčanih parova:** u Vojnoj Slavoniji se 1831. godine ukupno vjenčalo 2.766 parova.
- Broj rođene djece:** ukupno se rodilo 11.883 djece (6.107 dječaka i 5.776 djevojčica). Od toga, 11.751 dijete se rodilo u braku, a 132 vanbračno. Mrtvorodeno je 20 djece.
- Broj umrlih osoba svih dobi:** 1831. godine u Vojnoj Slavoniji je umrlo osoba svih dobi 15.962 (8.213 muškaraca i 7.749 žena).
- Priradni prirast broja stanovnika:** prema tim podacima, 1831. godine u Vojnoj Slavoniji je pad ili negativni prirast stanovništva: te godine se ukupno rodilo 11.883 djece a umrlo je (svih dobi) 15.962 osoba. Prema tome, 4.079 osoba je više umrlo nego se rodilo djece.

Od toga u Regimentima:

- Gradiški Regiment** (Gradiskaner Regiment) 1831. godine ima 29 austrijskih ili 1.668,85 kilometara², 1 grad (Haupt und Kreisstadt: Nova Gradiška), 1 trgovište, 140 sela, 5.657 kuća, 6.175 porodica i 58.826 stanovnika (30.033 muškarca i 28.793 žene).

³⁶⁴ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

³⁶⁵ Izvori za vojnu Slavoniju: **Dóczy** (1830, 352-4); *Tafeln zur Statistik* 1831; **Fényes** (1839); **Fras** (1935. i 1850); **Schmidl** (1842. i 1843); *Schematismus cleri* 1830. i 1831.

- a. Glavni grad Regimenta Nova Gradiška ima 1.470 stanovnika.
- b. UKUPNO: Gradiški Regiment 1831. godine **ima 60.296 stanovnika**.³⁶⁶
- c. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.079,17 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,13 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,66 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,76 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 424,62 stanovnika.
- b) **Brodski Regiment** (Brooder Regiment) 1831. godine ima 34 austrijske milje² ili 1.956,58 kilometara², 1 grad (Sl. Brod), 1 vojni komunitet (Sl. Brod), 1 trgovište, 97 sela, 6.991 kuću, 7.250 porodica i 68.973 stanovnika (34.431 muškarca i 34.542 žene).
- a. Brodski komunitet (Brooder Kommunität) 1831. godine ima 485 kuća i 3.132 stanovnika (1.903 muškarca i 1.229 žena).
- b. Glavni grad Regimenta Slavonski Brod ima 3.756 stanovnika.
- c. UKUPNO: Brodski Regiment 1831. godine ima **75.861 stanovnika**.³⁶⁷
- d. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.231,21 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,77 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,85 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,46 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 766,27 stanovnika.
- c) **Petrovaradinski Regiment** (Petervardeiner Regiment) 1831. godine ima 54 austrijskih milja² ili 3.107,51 kilometara², 3 grada, 3 vojna komuniteta, 3 trgovišta, 61 selo, 13.577 kuća, 14.250 porodica i 76.739 stanovnika (39.899 muškaraca i 36.840 žena).
- a. Petrovaradinski komunitet (Petrovardeiner Kommunität) ima 1 grad, 1 selo, 895 kuća i 6.195 stanovnika (4.026 muškaraca i 2.169 žena).
- b. Karlovački komunitet (Karlovczi, Karlowitzer Kommunität) ima 1 grad, 977 kuća i 4.682 stanovnika (2.446 muškaraca i 2.236 žena).
- c. Zemunski komunitet (Semlin/Zemun, Semliner Kommunität) ima 1 grad, 1.652 kuće i 9.444 stanovnika (4.847 muškaraca i 4.597 žena).
- d. Glavni grad Regimenta Petrovaradin ima 3.847 stanovnika.
- e. UKUPNO: Petrovaradinski Regiment 1831. godine **ima 97.060 stanovnika** (51.218 muškaraca i 45.842 žene).
- f. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.797,41 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,23 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,15 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,81 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.406,67 stanovnika.
- d) **Čajkisten Bataljon** (Tschaikisten Bataillon) ima 16 austrijskih milja² ili 920,74 kilometara², 15 sela, 2.990 kuća, 3.350 porodica i **28.245 stanovnika** (14.388 muškaraca i 13.857 žena).
- a. Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.765,31 stanovnik.
- b. Na jednom kilometru² prosječno živi 30,68 stanovnika.
- c. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,45 stanovnika.
- d. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,43 stanovnika.
- e. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.883 stanovnika.

³⁶⁶ Dóczy (1830, 352) navodi da Gradiški Regiment 1830. godine ima 63.220 stanovnika.

³⁶⁷ Dóczy (1830, 352) navodi da Brodski Regiment 1830. godine ima 76.374 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke demografske podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 233

Slawonische Gränze: Slavonska Vojna krajina 1831. godine							
Generalati i Regimenti	Vojni komunit.	Grad	Trgo- vište	Sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški Regiment	-	1	1	140	5.657	6.175	60.296
Brodski Regiment	1	1	1	97	6.991	7.250	75.861
Petrovaradinski Regiment	3	2	3	61	13.577	14.250	97.060
Tschaikisten Bataillon	-	-	-	15	2.990	3.350	28.245
UKUPNO	4	4	5	313	29.215	31.025	261.462

Priradni prirast/pad stanovništva u Vojnoj Slavoniji 1831. godine

Tabela br. 234

Vojna Slavonija (Slawonisches Generalat) 1831. godine: prirodni prirast broja stanovnika								
Regimenti i vojni komuniteti	Vjenčani parovi	Rođene djece		Umrlih osoba		više + manje -		Broj stanovnika
		Muške	Ženske	Muške	Ženske			
Gradiški Regiment	742	1.683	1.572	2.097	2.134	-	976	60.296
Brodski Regiment	689	1.638	1.563	1.784	1.752	-	335	72.729
<i>Brodski komunitet</i>	23	46	55	60	55	-	14	3.132
Petrovar. Regiment	858	1.838	1.714	2.556	2.331	-	1.335	80.586
<i>Petrov. Komunitet</i>	34	72	86	151	140	-	133	6.195
<i>Karlov. Komunitet</i>	55	73	53	170	106	-	150	4.682
<i>Zemun. Komunitet</i>	89	166	143	314	283	-	288	9.444
Čajkisten Bataljon	276	591	590	1.081	948	-	848	28.245
UKUPNO	2.766	6.107	5.776	8.213	7.749	-	4.079	261.462

Vojna Slavonija 1831. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima

Tabela br. 235

Vojna krajina 1831. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Slavonska Vojna krajina Regimenti		MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1	Gradiški Regiment	30.033	51,05	28.793	48,95	58.826
	Nova Gradiška	740	50,34	730	49,66	1.470
2	Brodski Regiment	34.431	49,92	34.542	50,08	68.973
	<i>Brodski komunitet</i>	1.903	60,76	1.229	39,24	3.132
	Slavonski Brod	1.889	50,29	1.867	49,71	3.756
3	Petrovar. Regiment	39.899	51,99	36.840	48,01	76.739
	<i>Petrov. komunitet</i>	4.026	64,99	2.169	35,01	6.195
	<i>Karlov. komunitet</i>	2.446	52,24	2.236	47,76	4.682
	<i>Zemun. komunitet</i>	4.847	51,32	4.597	48,68	9.444
4	Čajkisten Distrikt	14.388	50,94	13.857	49,06	28.245
	UKUPNO	134.602	51,48%	126.860	48,52%	261.462

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1831. godine:

Tabela br. 236

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1831. godine						
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	Čajkisten Distrikt	Vojni komuniteti	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	-	15.356	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	-	17.550	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	-	18.730	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	-	21.645	232.542
1828.	63.261	76.426	113.721	22.353	22.350	275.761
1831.	60.296	75.861	97.060	28.245	23.453	261.462

Slavonska Vojna krajina, u tadašnjem teritorijalnom opsegu, od 1802. do 1831. godine, prirodni prirast iznosi 72.254 stanovnika. Godišnji prosječni prirast iznosi 2.492 stanovnika. To je slab prirast stanovnika. Osim toga, kako vidimo iz tabele br. 134, u svim regimentima i vojnim komunitetima 1831. godine je pad stanovnika: više je osoba svih uzrasta umrlo nego se rodilo djece. Kako je već rečeno, na tom se širem području pojavila kuga.

17.4. Naselja i stanovništvo Istre 1831. godine

Kako smo naprijed upoznali, Okrug Istre je 1815. godine podijeljen u 17 Distrikata, a ima 33.190 kuća i 161.825 stanovnika. O tome sam naprijed donio dosta podataka.

Istra se, u upravnom pogledu, 1825. godine nalazi unutar Ilirskog tršćanskog Gubernija (Illyr. Gu-ber. Trieste). Okrug Istre tada ima 86,0 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 34.230 kuća i **192.564 stanovnika**.

ISTRA (Istrianer Kreis) se sada, 1831. godine, u upravnom pogledu, nalazi unutar tzv. Austrijskog Primorja (Küstenland). Okrug Istre 1831. godine ima 86,0 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 36.021 kuću i 200.329 stanovnika (99.330 muškaraca i 100.999 žena).³⁶⁸

UKUPNO: Okrug Istre 1831. godine ima:

- a) *površina*: 86,0 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara²;
- b) *naselja*: 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela; ukupno ima 512 naselja;
- c) *broj kuća*: ima 36.021 kuću;
- d) *broj stanovnika*: ukupno **ima 200.329 stanovnika** (99.330 muškaraca i 100.999 žena).
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.329 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 40,48 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,56 stanovnika;
 - d. na jedno naselje prosječno dolazi 391,27 stanovnika.
- f) *Broj vjenčanih parova 1831. godine*: u Okrugu Istre se te godine vjenčalo 1.332 para.
- g) *Broj rođene djece 1831. godine*: na području Istre se te godine ukupno rodilo 7.199 djece (3.752 dječaka i 3.447 djevojčica). Od toga, 7.026 djece se rodilo u braku, a 173 izvan braka. Mrtvorodeno je bilo 287 djece.
- h) *Broj umrlih osoba svih dobi 1831. godine*: te godine je na području Istre umrlo osoba svih dobi 6.414 (3.269 muškaraca i 3.145 žena).
- i) *Prirodni prirast/pad broja stanovnika 1831. godine*: prema tim podacima, na području Istre je te godine prirodni prirast stanovništva iznosio 785 stanovnika. To je prosječni godišnji prirast stanovnika na tom području. Ne znamo je li tada došlo i do mehaničke promjene broja stanovnika: iseljavanjem i useljavanjem stanovnika.

³⁶⁸ *Tafeln zur Statistik 1831; Schmidl (1842. i 1843); Schematismus cleri 1830.*

Prema tim podacima, od 1815. do 1831. godine, ukoliko se radi o posve istom teritoriju, stanovništvo Okruga Istre se povećalo za 38.504 stanovnika. To je za šesnaest godina znatni prirast stanovnika na tom području. Znatno veći od prijašnjih godine. Nije lako objasniti taj rast. No, kako sam kazao, ta su se područja Istre, njezine granice, početkom 19. stoljeća veoma često mijenjale. Zato je uvijek nužno istražiti političke i upravne i teritorijalne promjene.

17.5. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1830/31. godine

17.5.1. Izvori

Ključni izvori za popis stanovništva Dalmacije 1830/31. godine su slijedeći:

- a) **Anonim**, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834, str. 204-207. Knjiga sadrži popis stanovništva iz 1827. godine
- b) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1830.
 - a. To je treći broj godišnjaka *Tafeln zur Statistik*. U njemu se, kao i u prva dva broja, nalaze korisni demografski podaci o popisu stanovništva te Monarhije iz 1830 godine. Korisni su statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, upravi, sudstvu, financijama itd.) i o Dalmaciji.
- c) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1831.
 - a. To je četvrti broj godišnjaka *Tafeln zur Statistik*. U tom se broju, iz 1831. godine, također nalaze brojni statistički podaci iz demografije i privrede i uprave i crkvene organizacije itd., prije svega zemalja zapadne polovice Habsburške monarhije, pa tako i Dalmacije iz 1831. godine, ali i drugi podaci od 1819. do 1831. godine.
- d) *Prospetto generale della Popolazione, del Bestiame, e de' mezzi di trasporto de tutta la Provincia della Dalmazia, per l' anno solare 1830*.
 - a. To je popis naselja i stanovništva i stoke u Dalmaciji iz 1830. godine. Čuva se u Državnom arhivu u Zadru, Razni spisi namjesništva, sv. 21.
 - b. Objavili su ga Kozličić – Bralić (2012), ali samo vjersku pripadnost stanovništva.
- e) *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1830*
- f) *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1831*
- g) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 49-53.
 - a. Autori prema ta tri zadnja izvora (*Prospetto Popolazione* i *Almanacco* iz 1830. i 1831) daju pregled stanovništva Dalmacije „prema konfesiji“ na razini naselja i kotara. Ali, kako je rečeno, ono što iznenađuje, u svim tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge brojne arhivske i objavljene izvore, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su svake godine objavljeni važni podaci o Dalmaciji: o broju stanovnika, podaci o strukturi tog stanovništva, o broju vjenčanja, a napose o broju rođenih i umrlih osoba svih dobi, o bolestima, o privredi i produktivnosti, o školstvu itd. Isključivo su se ograničili na vjerske/konfesionalne podatke o stanovništvu Dalmacije u tom razdoblju. Ne daju dakle analizu socijalnog i ekonomskog položaja stanovništva u Dalmaciji. A podataka o tome u arhivskim i objavljenim izvorima ima mnogo.

PRVI IZVOR: Tafeln zur Statistik 1830. i 1831. godine

17.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1831. godine

Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1831. godine ima 228 austrijskih milja² ili 13.120,6 kilometara², 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 65.612 kuća, 59.843 stanarske obitelji (Wohn-partheien), **350.588 stanovnika** (181.201 muškarac i 169.387 žena).³⁶⁹

UKUPNO: Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1831. godine ima:

- a) *površina*: 228 austrijskih milja² ili 13.120,6 kilometara²;
- b) *naselja*: 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela – ukupno 916 naselja;
- c) *broj kuća i stanova*: 65.612 kuća i 59.843 stanarskih obitelji (*Wohnpartheien*);
- d) *broj stanovnika*: 1831. godine **ukupno ima 350.588 stanovnika**.
- e) *broj muškaraca i žena*: ima 181.201 ili 51,68% muškaraca i 169.387 ili 48,32% žena;
- f) *Vjerska/konfesionalna struktura i broj vojnika*:
 - a. Katolika (Katholiken, Rimokatolika) ima 277.725 ili 79,22% stanovnika;
 - b. Unijata (Unirte Griechen) ima 0;
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavnih) ima 66.041 ili 18,84%;
 - d. Protestanata ima 38 ili 0,01% stanovnika;
 - e. Židova ima 507 ili 0,14% stanovnika;
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.538 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 26,72 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,34 stanovnika;
 - d. na jednu obitelj prosječno dolazi 5,86 stanovnika;
 - e. na jednu obitelj prosječno dolazi 1,10 kuća;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 382,74 stanovnika.
- h) *Muška populacija*: prema popisu stanovništva iz 1831. godine, u Dalmaciji ima
 - a. muškaraca ima 181,201, a od tog broja slijedi ova muška populacija:
 - b. svećenika ima 1.494 ili 0,82%;
 - c. plemića ima 308 ili 0,17%;
 - d. časnika i uglednika ima 2.029 ili 1,12%;
 - e. građana (zanatlija i trgovaca) i umjetnika ima 2.658 ili 1,47%;
 - f. odraslih seljaka/muškaraca ima 68.958 ili 38,06%;
 - g. muške djece do 15 godine ima 69.724 ili 38,48%;
 - h. muške djece od 15 do 18 godina ima 10.092 ili 5,57%;
 - i. profesionalnih vojnika ima 6.277 ili 1,79%
 - j. muškaraca koji ne spadaju ni u jednu tu rubriku ima 19.661 ili 10,85%.
- i) *Ženska populacija*: žena ima 169.387, ali ne navode strukturu te ženske populacije.
- j) *Konfesije*: u Dalmaciji ima 277.725 Katolika (Katholiken), 0 Unijata, 66.041 pripadnika Grčko-istočne vjeroispovijesti (*Nicht unirte Griechen*), 38 Protestanata i 507 Židova.
- k) *Imigracija stanovništva*: u Dalmaciju se od 1819-30. godine **doselilo 525 stanovnika**.
- l) *Emigracija stanovništva*: iz Dalmacije se od 1819. do 1828. godine ukupno **iselilo 2.381 stanovnik**, a 1827/28. godine iselilo se 327 stanovnika.
- m) *Broj vjenčanih parova*: broj vjenčanih parova u Dalmaciji možemo pratiti, prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik*, od 1819. do 1828. godine. Međutim, taj broj vjenčanih parova, za svako naselje napose, možemo upoznati prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. U Dalmaciji se 1831. godine vjenčalo se 2.318 parova.
- n) *Broj rođene djece*: broj rođene djece također možemo pratiti od 1819. do 1828. godine, ali to još više možemo upoznati, kako je rečeno, preko matičnih knjiga vjenčanih i rođenih i umrlih oso-

³⁶⁹ **Izvori:** *Tafeln zur Statistik 1831; Prospetto generale della Popolazione, del Bestiame, e de' mezzi di trasporto de tutta la Provincia della Dalmazia, per l' anno solare 1830.*

- ba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u Dalmaciji se 1831. godine rodilo 11.739 djece (6.098 muške i 5.641 ženske). U braku ih se rodili 11.358, a izvan braka 381.
- o) **Broj i dob umrlih osoba:** broj i dob umrlih osoba također možemo pratiti od 1819. do 1828. godine, ali još i od prije i kasnije za svako naselje prema matičnim knjigama rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. U Dalmaciji su 1831. godine umrle 7.753 osobe (3.968 muške i 3.785 ženske). Od tog je prema dobnoj strukturi umrlo:
- do jedne (1) godine starosti umrlo je 1.620 djece;
 - od 1 do 4 godine starosti umrlo je 919 djece;
 - od 4 do 20 godina starosti umrlo je 984 djece;
 - od 20 do 40 godine starosti umrlo je 1.105 osoba;
 - od 40 do 60 godina starosti umrlo je 1.201 osoba;
 - od 60 do 80 godina starosti umrlo je 1.410 osoba
 - preko 80 godina umrlo je 514 osoba.
- p) **Prirodni prirast stanovništva** u Dalmaciji 1831. godine:
- Te se godine rodilo 11.739 djece, a ukupno je umrlo 7.753 osoba svih dobi.
 - Prema tim podacima, prirodni godišnji prirast iznosi 3.986 stanovnika.
- q) **Smrtnost prema konfesijama:** prema vjeri, u Dalmaciji je 1831. godine umrlo:
- 6.357 Katolika (Rimokatolika i Unijata);
 - 1.385 pripadnika Grko-istočne vjeroispovijesti (Pravoslavni);
 - 5 Protestanata i 6 Židova.
- r) **Crkvene organizacije:** u Dalmaciji ima 1 katolička nadbiskupija i 3 katoličke biskupije, te 1 Grko-istočna biskupija; ima 382 katoličke župe, i 104 Grko-istočne (Nicht unirte Griechisch); ima 2 sjemeništa sa 70 učenika; sekularnog klera ima 1.723 (katoličkog) i 124 Grko-istočna (Pravoslavna); ima 74 samostana s 541 redovnika i novaka.
- s) **Škole:** u Dalmaciji i 1831. godine ima 2 katoličke „teološke škole“ u Zadru s 9 profesora i 87 učenika; 1 „filozofska škola“ u Zadru sa 6 profesora i 41 učenika; ima 3 gimnazije (1 u Zadru, 1 u Splitu i 1 u Dubrovniku) sa 26 profesora i 318 učenika. U Dalmaciji od osnovnih škola ukupno ima 524 pučke škole; ima 7 „glavnih škola“, te 16 trivijalki muških i 4 ženske s 92 učitelja. U tih 27 tzv. „viših škola“ (7 „glavnih škola“ i 20 trivijalki) u 13 je nastava na talijanskom jeziku, a u 14 je „miješani“ (talijanski ili „ilirski“) nastavni jezik.
- t) **Zdravstvena zaštita stanovništva:** u Dalmaciji i 1831. godine ima 10 liječnika i 11 ranarnika (civilnih) i 10 vojnih liječnika, ukupno ima 21 liječnik i 11 ranarnika. Na 16.452 stanovnika dolazi jedan civilni/vojni liječnik. Uz to, privatnih ima 19 liječnika, 12 ranarnika i 39 primalja. Ima 5 civilnih bolnica s 219 kreveta, te 4 vojne bolnice s 528 kreveta. Ukupno dakle ima 9 bolnica. Na 38.387 stanovnika dolazi jedna (1) bolnica. Ima jedno (1) rodilište s 10 kreveta. To je veoma slaba zdravstvena zaštita stanovništva u Dalmaciji.³⁷⁰

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja:

Tabela br. 237

Dalmacije 1831. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
DALMACIJA	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Obitelji	
UKUPNO sva četiri okruga	17	34	865	65.612	59.843	350.588

Tabela br. 238

Dalmacije 1831. godine: muškarci i žene u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
UKUPNO sva četiri okruga	13.149,4	181.201	51,68%	169.387	48,32%	350.588

³⁷⁰ **Izvori:** *Tafeln zur Statistik 1831; Prospetto generale della Popolazione, del Bestiame, e de' mezzi di trasporto de tutta la Provincia della Dalmazia, per l' anno solare 1830.*

17.5.3. Vjenčani, rođeni i umrli u Dalmaciji od 1819. do 1831. godine³⁷¹

Tabela br. 239

Dalmacija 1819.-1831. godine: Broj i postotak vjenčanih i rođenih i umrlih							
Godine	Broj stanovnika	V J E N Č A N I		R O Đ E N I		U M R L I	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
1819.	299.978	2.503	1,67%	9.034	3,01%	6.507	2,17%
1820.	303.600	2.467	1,63%	10.562	3,48%	5.572	1,84%
1821.	303.167	2.069	1,36%	9.082	2,99%	6.172	2,04%
1822.	309.155	2.190	1,42%	9.084	2,94%	5.268	1,70%
1823.	313.400	1.977	1,26%	9.956	3,18%	5.652	1,80%
1824.	320.124	2.007	1,25%	9.770	3,05%	5.872	1,83%
1825.	326.739	2.652	1,62%	10.723	3,28%	5.447	1,67%
1826.	332.700	2.593	1,56%	11.867	3,57%	5.996	1,80%
1827.	338.026	2.630	1,56%	11.374	3,36%	6.543	1,94%
1828.	341.321	2.623	1,54%	10.867	3,18%	6.705	1,96%
1831.	350.588	2.318	1,32%	11.739	3,35%	7.753	2,21%
UKUPNO		26.029	-	114.058	-	67.487	-

17.5.4. Prirast stanovništva u Dalmaciji od 1819. do 1831. godine

Tabela br. 240

Dalmacija 1819.-1828. godine: prirodni/mehanički prirast stanovništva						
Godine	Broj stanovnika	Gubici stanovništva		Prirast stanovništva		UKUPNI prirast
		Umrli	Iseljenje	Rođeni	Useljenje	
1819.	299.978	6.507	-	9.034	-	više (+) 2.527
1820.	303.600	5.572	-	10.562	-	više (+) 4.990
1821.	303.167	6.172	740	9.082	88	više (+) 2.258
1822.	309.155	5.268	376	9.084	8	više (+) 3.448
1823.	313.400	5.652	463	9.956	29	više (+) 3.870
1824.	320.124	5.872	346	9.770	66	više (+) 3.618
1825.	326.739	5.447	44	10.723	71	više (+) 5.303
1826.	332.700	5.996	85	11.867	50	više (+) 5.836
1827.	338.026	6.543	179	11.374	54	više (+) 4.706
1828.	341.321	6.705	148	10.867	152	više (+) 4.166
1831.	350.588	7.753	112	11.739	45	više (+) 3.919
UKUPNO		67.487	2.493	114.058	563	više (+) 44.641

U Dalmaciji od 1819. do 1831. godine nalazimo postupni prirast stanovništva, iako se više ljudi iseljava nego što se useljava. Ali se svake godine više djece rađa nego što umire osoba različite dobi. No, kako smo upoznali, tada veliki postotak djece umire u ranoj dobi.

³⁷¹ I ovdje broj stanovnika Dalmacije donosim prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik* 1828-1831. godine. Broj vjenčanih parova množim s 2 (muž + žena) i dobijemo postotak vjenčanih osoba određene godine od ukupnog broja stanovnika. Postotak vjenčanih i umrlih osoba također donosim prema ukupnom broju stanovnika.

17.5.5. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1831. godine

Upoznajmo broj naselja i strukturu stanovništva u dalmatinskim kotarevima.

- a) **Zadarski Okrug** (*Zara Kreis*) 1831. godine ima 97 austrijskih milja² ili 5.582,00 kilometra², te glavni grad pokrajine (Zadar) i još 3 grada, 3 trgovišta, 292 sela, 20.557 kuća, 20.197 porodica i 114.617 stanovnika (59.153 muškarca i 55.464 žene).
- Grad Zadar ima 1.054 kuće i 5.480 stanovnika (2.536 muškaraca i 2.944 žene).
 - Ukupno taj Okrug ima **120.097 stanovnika** (61.689 muškaraca i 58.408 žena).
 - Postotak*: muškaraca ima 61.689 ili 51,37% a žena ima 58.408 ili 48,63%.
 - Vjenčani*: u tom Okrugu se 1831. godine vjenčalo 977 parova.
 - Rođeni*: rodilo se 4.808 djece (2.484 muške i 2.324 ženske).
 - Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 2.903 osoba (1.508 muške i 1.395 ženske).
 - Prirodni prirast*: prirodni prirast 1831. godine iznosi 1.905 stanovnika.
- b) **Splitski Okrug** (*Spalato Keis*) 1831. godine ima 95 austrijskih milja² ili 5.466,91 kilometar², te 5 gradova, 24 trgovišta, 268 sela, 30.121 kuću, 25.152 porodice i **145.817 stanovnika** (73.730 ili 50,56% i muškaraca i 72.087 ili 49,44% žena).
- Vjenčani*: u tom Okrugu se 1831. godine vjenčalo 830 parova.
 - Rođeni*: rodilo se 4.549 djece (2.397 muške i 2.152 ženske).
 - Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 3.293 osoba (1.640 muške i 1.653 ženske).
 - Prirodni prirast*: prirodni prirast 1831. godine iznosi 1.256 stanovnika.
- c) **Dubrovački Okrug** (*Ragusa Kreis*) 1831. godine ima 25 austrijskih milja² ili 1.438,66 kilometara², te 5 gradova, 5 trgovišta, 189 sela, 8.337 kuća, 8.544 porodice i **45.346 stanovnika** (22.501 ili 49,62% muškarca i 22.845 ili 50,38% žena).
- Vjenčani*: u tom se Okrugu 1831. godine vjenčalo 289 parova.
 - Rođeni*: rodilo se 1.463 djece (715 muške i 748 ženske).
 - Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 751 osoba (367 muške i 384 ženske).
 - Prirodni prirast*: prirodno prirast 1831. godine iznosi 712 stanovnika.
- d) **Kotorski Okrug** (*Cattaro Kreis*) 1831. godine ima 11 austrijskih milja² ili 633,01 kilometara², te 3 grada, 2 trgovišta, 116 sela, 6.597 kuća, 5.950 porodica i **33.051 stanovnika** (17.004 ili 51,45% muškarca i 16.047 ili 48,55% žena).
- Vjenčani*: u tom se Okrugu 1831. godine vjenčalo 209 parova.
 - Rođeni*: rodilo se 875 djece (487 muške i 388 ženske).
 - Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 675 osoba (329 muške i 346 ženske).
 - Prirodni prirast*: prirodni prirast 1831. godine iznosi 200 stanovnika.

Upoznajmo sve to u slijedeće dvije tabele:

Tabela br. 241

Dalmacije 1831. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
DALMACIJA Okruzi/kotari	Broj gradova, trgovišta, sela i kuća					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Obitelji	
Zadarski Okrug	4	3	292	20.557	20.197	120.097
Splitski Okrug	5	24	268	30.121	25.152	145.817
Dubrovački Okrug	5	5	189	8.337	8.544	45.346
Kotorski Okrug	3	2	116	6.597	5.950	33.051
Vojnika	-	-	-	-	-	6.277
UKUPNO	17	34	865	65.612	59.843	350.588

Tabela br. 242

Dalmacije 1831. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Zadarski Okrug	5.582,00	61.689	51,37%	58.408	48,63%	120.097
Splitski Okrug	5.466,91	73.730	50,56%	72.087	49,44%	145.817
Dubrovački Okrug	1.438,66	22.501	49,62%	22.845	50,38%	45.346
Kotorski Okrug	633,01	17.004	51,45%	16.047	48,55%	33.051
Vojnika	-	6.277	100%	-	-	6.277
UKUPNO	13.149,4	181.201	51,68%	169.387	48,32%	350.588

DRUGI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1830/31. godine

17.5.6. Stanovništvo Dalmacije 1830. godine: na razini kotara

- a) *Prospetto generale della Popolazione, del Bestiame, e de' mezzi di trasporto de tutta la Provincia della Dalmazia, per l' anno solare 1830.*
- b) Mithad Kozličić – Ante Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str.67-96.
- c) Za površine i upravnu podjelu Dalmacije i broj naselja: *Tafeln zur Statistik 1831.* i Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.

Tabela br. 243

Dalmacije 1830. godine: konfesionalne strukture na razini kotara									
Kreis Okrug	Distrikti Kotari	Kilometri ²	Katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Broj kuća	Broj obitelji	Ukupno stanovnika
Okrug Zadar 15 općina	Zadar Zara	1.496,2	30.865	3.243	10	-	6.169	6.198	34.118
	Obrovac Obrovazzo	909,2	3.843	6.383	-	-	1.615	1.621	10.226
	Šibenik Sebenico	661,8	20.669	750	14	-	3.847	3.782	21.433
	Knin Knin	1.047,3	5.939	17.797	-	-	3.257	3.301	23.736
	Drniš Dernis	661,8	10.276	4.271	-	-	2.708	2.354	14.547
	Skradin Scardona	494,9	5.013	3.316	-	-	1.526	1.535	8.329
	Pag Pago	397,1	7.708	-	-	-	1.435	1.406	7.708
UKUPNO OKRUG ZADAR		5.668,3	84.313	35.760	24	-	20.557	20.197	120.097
Okrug Split 34 općine	Split Spalato	569,7	25.803	218	14	247	5.530	4.399	26.282
	Trogir Trau	679,0	16.637	493	-	-	3.285	3.129	17.130
	Sinj Sign	1.404,1	23.544	4.570	-	-	4.221	4.205	28.114
	Makarska Macarsca	713,6	12.792	5	-	-	3.560	2.458	12.797
	Imotski Imoschi	633,0	16.311	823	-	-	3.979	2.669	17.134
	Omiš Almissa	345,3	8.923	-	-	-	1.724	1.621	8.923
	Neretva Narenta	368,3	5.588	225	-	-	1.367	1.057	5.813
	Brač Brazza	379,8	14.022	-	-	-	2.941	2.623	14.022
	Hvar Lesina	322,3	10.318	1	-	-	2.064	1.937	10.319
	Vis Lissa	109,3	5.274	9	-	-	1.450	1.054	5.283
UKUPNO OKRUG SPLIT		5.524,5	139.212	6.344	14	247	30.121	25.152	145.817

Dalmacije 1830. godine: konfesionalne strukture na razini kotara									
Kreis Okrug	Distrikti Kotari	Kilometri ²	Katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Broj kuća	Broj obitelji	Ukupno stanovnika
Okrug Dubrovnik 22 općine	Dubrovnik Ragusa	207,2	13.912	396	-	260	2.827	3.432	14.568
	Konavle Ragusa-vecchia	161,1	7.683	4	-	-	1.084	1.085	7.687
	Slano Slano	397,1	8.327	1	-	-	1.484	1.397	8.328
	Pelješac Sabioncello	166,9	5.371	-	-	-	979	928	5.371
	Korčula Curzola	322,3	8.354	5	-	-	1.624	1.515	8.359
	Mljet Meleda	126,6	1.033	-	-	-	339	187	1.033
UKUPNO OKRUG DUBROVNIK		1.381,1	44.680	406	-	260	8.337	8.544	45.346
Okrug Kotor 14 općina	Kotor Cattaro	264,7	8.724	12.505	-	-	4.266	3.895	21.229
	Herceg Novi Castelnuo.	103,6	508	6.181	-	-	1.406	1.155	6.689
	Budva Budua	207,2	288	4.845	-	-	925	900	5.133
UKUPNO OKRUG KOTOR		575,5	9.520	23.531	-	-	6.597	5.950	33.051
DALMACIJA	Okrug Zadar	5.668,3	84.313	35.760	24	-	20.557	20.197	120.097
	Okrug Split	5.524,5	139.212	6.344	14	247	30.121	25.152	145.817
	Okrug Dubrovnik	1.381,1	44.680	406	-	260	8.337	8.544	45.346
	Okrug Kotor	575,5	9.520	23.531	-	-	6.597	5.950	33.051
UKUPNO DALMACIJA: 4 okruga, 26 kotara, 89 općina i 865 sela		13.149,4	277.725	66.041	38	507	65.612	59.843	344.311

Prvi izvor svjedoči da je 1831. godine u Dalmaciji bilo **350.588 stanovnika**.

Drugi izvor kaže da je 1830. godine u Dalmaciji popisano **344.311 stanovnika**.

Ipak se ta dva izvora o stanovništvu Dalmacije dopunjuju, i oba valja imati na umu. Prvi izvor donosi znatno više obavijesti o stanovništvu Dalmacije 1831. godine.

17.5.7. Stanovništvo Dalmacije 1830. godine: na razini općina

- a) *Prospetto generale della Popolazione, del Bestiame, e de' mezzi di trasporto de tutta la Provincia della Dalmazia, per l' anno solare 1830.*
- b) Mithad Kozličić – Ante Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str.67-96.
- c) Za površine i upravnu podjelu Dalmacije i broj naselja: *Tafeln zur Statistik 1831.* i Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.

Tabela br. 244

Dalmacije 1830. godine: konfesionalne strukture na razini općina									
Okrug	Porezne općine		Katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Broj kuća	Broj obitelji	Ukupno stanovnika
ZADAR - 15 općina	Dernis	Drniš	10.276	4.271	-	-	2.708	2.354	14.547
	Knin	Knin	5.939	17.797	-	-	3.257	3.301	23.736
	Obrovazzo	Obrovac	3.843	6.383	-	-	1.615	1.621	10.226
	Arbe	otok Rab	3.473	-	-	-	556	579	3.473
	Pago	otok Pag	4.235	-	-	-	879	827	4.235
	Scardona	Skradin	5.013	3.316	-	-	1.526	1.535	8.329
	Sebenico	Šibenik	10.822	749	14	-	2.278	2.211	11.585
	Stretto	Tisno	5.613	1	-	-	969	969	5.614
	Zlarin	Zlarin	4.234	-	-	-	600	602	4.234
	Nona	Nin	4.026	49	-	-	654	688	4.075
	Novegradi	Novigrad	2.186	598	-	-	580	527	2.784
	Sale	Sali	2.800	-	-	-	501	501	2.800
	Selve	Silba	3.293	-	-	-	745	627	3.293
	Zara	Zadar	12.736	1.335	10	-	2.489	2.655	14.081
	Zaravecchia	Biograd	5.824	1.261	-	-	1.200	1.200	7.085
UKUPNO OKRUG ZADAR			84.313	35.760	24	-	20.557	20.197	120.097

Dalmacije 1830. godine: konfesionalne strukture na razini općina									
Okrug	Porezne općine		Katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Broj kuća	Broj obitelji	Ukupno stanovnika
Okrug SPLIT - 34 općine	Almissa	Omiš	8.923	-	-	-	1.724	1.621	8.923
	Bol	Bol	1.633	-	-	-	340	338	1.633
	Milna	Milna	2.312	-	-	-	431	423	2.312
	Neresi	Nerežišća	1.386	-	-	-	339	284	1.386
	Postire	Postire	1.575	-	-	-	260	299	1.575
	Pucischie	Pučišća	3.172	-	-	-	730	606	3.172
	S. Giovanni	Sutivan	1.563	-	-	-	306	266	1.563
	San Pietro	Supetar	2.381	-	-	-	535	407	2.381
	Imoschi	Imotski	16.311	823	-	-	3.979	2.669	17.134
	Citta vecchia	Stari Grad	2.890	-	-	-	460	505	2.890
	Gelsa	Jelsa	1.838	-	-	-	368	351	1.838
	Lesina	Hvar, grad	2.705	1	-	-	384	480	2.706
	San Giorgio	Sućuraj	983	-	-	-	243	213	983
	Verbosca	Vrboska	1.902	-	-	-	609	388	1.902
	Comisa	Komiža	2.206	-	-	-	637	455	2.206
	Lissa	Vis	3.068	9	-	-	813	599	3.077
	Dervenich	Drvenik	2.361	-	-	-	981	470	2.361
	Macarsca	Makarska	5.625	5	-	-	1.418	1.099	5.630
	Vergoraz	Vrgorac	4.806	-	-	-	1.161	889	4.806
	Fort' Opus	Opuzen	3.689	7	-	-	941	703	3.696
	Metcovich	Metković	1.899	218	-	-	426	354	2.117
	Sign	Sinj	21.282	1.094	-	-	3.331	3.357	22.376
	Verlicca	Vrlika	2.262	3.476	-	-	890	848	5.738
	Castel Cambio	Kaštel Kambelovac	1.637	-	-	-	290	321	1.637
	Castel Vitturi	Kaštel Lukšić	858	-	-	-	169	168	858
	Clissa	Klis	2.757	6	-	-	828	495	2.763
	Much	Muč	6.468	179	-	-	1.278	807	6.647
	Solta	otok Šolta	1.595	-	-	-	384	281	1.595
	Spalato	Split	12.488	33	14	247	2.581	2.327	12.782
	Bossoglina	Marina	2.978	-	-	-	563	521	2.978
	Bristivizza	Bristivica	3.501	-	-	-	670	683	3.501
	Castel Nuovo	Kaštel Novi	2.155	-	-	-	418	418	2.155
	Lechievizza	Lećevica	3.765	493	-	-	795	686	4.258
	Traù	Trogir	4.238	-	-	-	839	821	4.238
UKUPNO OKRUG SPLIT			139.212	6.344	14	247	30.121	25.152	145.817

Dalmacije 1830. godine: konfesionalne strukture na razini općina									
Okrug	Porezne općine		Katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Broj kuća	Broj obitelji	Ukupno stanovnika
Okrug Dubrovnik - 22 općine	Blatta	Blato	3.941	1	-	-	720	681	3.942
	Curzola	Korčula	3.365	4	-	-	682	628	3.369
	Lagosta	Lastovo	1.048	-	-	-	222	206	1.048
	Meleda	otok Mljet	1.033	-	-	-	339	187	1.033
	Breno	Srebreno	2.284	-	-	-	441	433	2.284
	Calamotta	Koločep	369	-	-	-	83	84	369
	Giuppana	otok Šipan	1.072	-	-	-	173	187	1.072
	Malfi	Zaton	1.924	-	-	-	326	310	1.924
	Mezzo	otok Lopud	481	-	-	-	116	115	481
	Ombla	Rijeka Dubrovačka	2.034	-	-	-	345	335	2.034
	Ragusa	Dubrovnik	5.748	396	-	260	1.343	1.968	6.404
	Plocizze	Pločice	2.827	-	-	-	367	354	2.827
	Pridvorje	Pridvorje	2.229	-	-	-	260	260	2.229
	Ragusa vecchia	Cavtat	2.627	4	-	-	457	471	2.631
	Cunna	Kuna	2.190	-	-	-	364	345	2.190
	Sabioncello	Pelješac	2.048	-	-	-	370	395	2.048
	Trapano	Trpanj	1.133	-	-	-	245	188	1.133
	Imotizza	Imotica	1.156	-	-	-	215	208	1.156
	Jagnina	Janjina	1.977	-	-	-	316	305	1.977
	Lissaz	Lisac	1.278	-	-	-	213	207	1.278
Slano	Slano	2.371	-	-	-	357	351	2.371	
Stagno	Ston	1.545	1	-	-	383	326	1.546	
UKUPNO OKRUG DUBROVNIK			44.680	406	-	260	8.337	8.544	45.346
Okrug Kotor - 18 općina	Braich	Brajići	-	542	-	-	96	90	542
	Budua	Budva	270	455	-	-	180	151	725
	Maini	Maini	-	818	-	-	139	132	818
	Pastrovichio	Paštrovići	18	2.670	-	-	444	464	2.688
	Pobori	Pobori	-	360	-	-	66	63	360
	Castel Nuovo	Herceg Novi	508	6.181	-	-	1.406	1.155	6.689
	Cartolle	Krtole	119	1.120	-	-	257	205	1.239
	Cattaro	Kotor	1.112	991	-	-	470	268	2.103
	Contado	Kotor, okolica	1.960	352	-	-	434	430	2.312
	Dobrota	Dobrota	1.276	-	-	-	238	248	1.276
	Lustizza	Luštica	119	1.208	-	-	236	295	1.327
	Mulla	Muo	443	82	-	-	100	74	525
	Perasto	Perast	1.234	1.244	-	-	498	526	2.478
	Perzagno	Prčanj	1.096	172	-	-	250	262	1.268
	Risano	Risan	18	3.410	-	-	628	628	3.428
	Stolivo	Stoliv	631	45	-	-	165	135	676
Teodo	Tivat	716	15	-	-	126	130	731	
Zuppa	Grbalj	-	3.866	-	-	864	694	3.866	
UKUPNO OKRUG KOTOR			9.520	23.531	-	-	6.597	5.950	33.051

Dalmacije 1830. godine: konfesionalne strukture na razini općina								
Okrug	Porezne općine	Katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Broj kuća	Broj obitelji	Ukupno stanovnika
DALMACIJA	Okrug ZADAR	84.313	35.760	24	-	20.557	20.197	120.097
	Okrug SPLIT	139.212	6.344	14	247	30.121	25.152	145.817
	Okrug DUBROVNIK	44.680	406	-	260	8.337	8.544	45.346
	Okrug KOTOR	9.520	23.531	-	-	6.597	5.950	33.051
UKUPNO DALMACIJA: 4 okruga, 26 kotara, 89 općina i 865 sela		277.725	66.041	38	507	65.612	59.843	344.311

17.5.8. Glavna naselja i upravna struktura Dalmacije 1830. godine

Tabela br. 245

Dalmacija 1830. godine: glavna naselja i upravna struktura				
Kreis Okrug	Distrikti Kotarevi	Glavna naselja kotareva i broj stanovnika tih naselja		Općine Izvorni nazivi
ZADAR	Zara	Zadar – glavni grad	5.480	Zara, Nona, Zaravecchia, Novegradi, Sale, Selve
	Obrovazzo	Obrovac – trgovište	285	Obrovazzo
	Sebenico	Šibenik – grad	2.582	Sebenico, Zlarin, Stretto
	Knin	Knin – trgovište	644	Knin
	Dernis	Drniš – trgovište	935	Dernis
	Scardona	Skradin – trgovište	1.071	Scardona
	Pago (Insel)	Pag – grad	2.715	Pago, Arbe (Rab)
Ukupno: Okrug ZADAR ima 7 kotara, 15 općina, 4 grada, 3 trgovišta i 292 sela				
SPLIT	Spalato	Split – glavni grad	2.915	Spalato, Castel-Cambio, Castel-Vitturi, Clissa, Much, Solta
	Trau	Trogir – grad	2.955	Trau, Castelnuovo, Bossiglina, Bristivizza, Lechievizza
	Sign	Sinj – trgovište	1.284	Sign, Verlicca
	Macarsca	Makarska – grad	1.613	Macarsca, Dervenik, Vergoraz
	Almissa	Omiš – grad	748	Almissa
	Fort Opus	Opuzen – trgovište	707	Fort Opus, Metcovich
	Brazza (Insel)	Supetar – trgovište	1.560	Neresi, Castel S. Pietro, Bol, Postire, Castel S. Giovanni, Milna, Pucischie
	Lessina	Hvar – grad	1.737	Lesina, Cittavecchia, Gelsa, Verbosca, S. Giorgio
	Lissa	Vis – trgovište	3.077	Lissa, Comisa
Ukupno: Okrug SPLIT ima 9 kotara, 34 općine, 5 gradova, 24 trgovišta i 268 sela				

Dalmacija 1830. godine: glavna naselja i upravna struktura				
Kreis Okrug	Distrikti Kotarevi	Glavna naselja kotareva i broj stanovnika tih naselja		Općine Izvorni nazivi
DUBROVNIK	Ragusa	Dubrovnik – glavni grad	5.675	Ragusa (Citta Ragusa, Pile), Omble, Breno, Malfi, Mezzo, Calamotta, Giuppana
	Ragusa- vecchia	Cavtat – trgovište	734	Ragusavecchia (Konavle, Cavtat), Pridvorje, Plocizze
	Slano	Slano – trgovište	384	Slano, Imotizza, Lissaz, Stagno, Jagnina
	Sabioncello	Orebić – selo	294	Sabioncello, Kunna, Trappano
	Curzola (Insel)	Korčula – grad	1.677	Curzola, Blatta, Lagosta (otok Lastovo)
	Meleda (Insel)	Babinopolje – selo	565	Meleda (otok Mljet)
Ukupno: Okrug DUBROVNIK ima 6 kotara, 22 općine, 5 gradova, 5 trgovišta i 189 sela				
KOTOR	Cattaro	Kotor – glavni grad	2.103	Cattaro, Dobrota, Stolivo, Zuppa, Mulla, Perzagno, Perasto, Risano, Teodo, Cartolle, Lustizza
	Castelnuovo	Herceg Novi – grad	612	Castelnuovo
	Budua	Budva – grad	725	Budua, Pastrovichio
Ukupno: Okrug KOTOR ima 3 kotara, 14 općina, 3 grada, 2 trgovišta i 116 sela				
Dalmacija 1830. godine ima: 26 kotara, 89 općina, 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela - ukupno 916 naselja, 344.311 stanovnika, 65.612 kuća i 59.843 porodica				

17.5.9. Dalmacija 1830. godine: postotak vjernika i gustoća naseljenosti

Tabela br. 246

Dalmacije 1830. godine: postotak vjernika i gustoća naseljenosti stanovnika									
Okrug	Distrikti Kotari	Postotak (%) vjernika				Stanovnika na:			Ukupno stanov- nika
		Kato- lika	Pravo- slavnih	Protes- tanata	Židova	1 km ²	1 kuću	1 obitelj	
Z A D A R	Zadar Zara	90,47	9,51	0,03	0	22,80	5,53	5,50	34.118
	Obrovac Obrovazzo	37,58	62,42	0	0	11,25	6,33	6,08	10.226
	Šibenik Sebenico	96,44	3,50	0,06	0	32,39	5,57	5,67	21.433
	Knin Knin	25,02	74,98	0	0	22,66	7,29	7,19	23.736
	Drniš Dernis	70,64	29,36	0	0	21,98	5,37	6,18	14.547
	Skradin Scardona	60,19	39,81	0	0	16,83	5,46	5,43	8.329
	Pag Pago	100	0	0	0	19,41	5,37	5,48	7.708
UKUPNO OKRUG ZADAR		70,20	29,78	0,02	0	21,19	5,84	5,95	120.097
S P L I T	Split Spalato	98,18	0,83	0,05	0,94	46,13	4,75	5,97	26.282
	Trogir Trau	97,12	2,88	0	0	25,23	5,21	5,47	17.130
	Sinj Sign	83,74	16,26	0	0	20,02	6,66	6,69	28.114
	Makarska Macarsca	99,96	0,04	0	0	17,93	3,59	5,21	12.797
	Imotski Imoschi	95,20	4,80	0	0	27,07	4,31	6,42	17.134
	Omiš Almissa	100	0	0	0	25,84	5,18	5,50	8.923
	Neretva Narenta	96,13	3,87	0	0	15,78	4,25	5,50	5.813
	Brač Brazza	100	0	0	0	36,92	4,77	5,35	14.022
	Hvar Lesina	99,99	0,01	0	0	32,02	4,99	5,33	10.319
	Vis Lissa	99,83	0,17	0	0	48,33	3,64	5,01	5.283
UKUPNO OKRUG SPLIT		95,47	4,35	0,01	0,17	26,39	4,84	5,80	145.817

Dalmacije 1830. godine: postotak vjernika i gustoća naseljenosti stanovnika									
Okrug	Distrikti Kotari	Postotak (%) vjernika				Stanovnika na:			Ukupno stanovnika
		Katolika	Pravoslavni	Protestanata	Židova	1 km ²	1 kuću	1 obitelj	
DUBROVNIK	Dubrovnik Ragusa	95,50	2,72	0	1,78	70,30	5,15	4,24	14.568
	Konavle Ragusa-vecchia	99,95	0,05	0	0	47,72	7,09	7,08	7.687
	Slano Slano	99,99	0,01	0	0	20,97	5,61	5,96	8.328
	Pelješac Sabioncello	100	0	0	0	32,18	5,49	5,79	5.371
	Korčula Curzola	99,94	0,06	0	0	25,94	5,15	5,52	8.359
	Mljet Meleda	100	0	0	0	8,16	3,05	5,52	1.033
UKUPNO OKRUG DUBROVNIK		98,53	0,90	0	0,57	32,83	5,44	5,31	45.346
KOTOR	Kotor Cattaro	41,09	58,91	0	0	80,20	4,98	5,45	21.229
	Herceg Novi Castelnuo.	7,59	92,41	0	0	64,57	4,76	5,79	6.689
	Budva Budua	5,61	94,39	0	0	24,77	5,55	5,70	5.133
UKUPNO OKRUG KOTOR		28,80	71,20	0	0	57,43	5,01	5,55	33.051
DALMACIJA	Okrug Zadar	70,20	29,78	0,02	0	21,19	5,84	5,95	120.097
	Okrug Split	95,47	4,35	0,01	0,17	26,39	4,84	5,80	145.817
	Okrug Dubrovnik	98,53	0,90	0	0,57	32,83	5,44	5,31	45.346
	Okrug Kotor	28,80	71,20	0	0	57,43	5,01	5,55	33.051
UKUPNO DALMACIJA		80,66	19,18	0,01	0,15	26,18	5,25	5,75	344.311

Gustoća naseljenosti stanovnika u Dalmaciji je od kotara do kotara različita. Najgušće su naseljeni: okruzi Kotora i Dubrovnika, te kotarevi Kotora, Dubrovnika i Herceg Novog. A najslabije su naseljeni okruzi Zadra i Splita, te kotarevi Mljeta, Obrovca, Neretve, Skradina, Makarske itd. Posebni su pokazatelji i broj stanovnika na jednu kuću i jednu porodicu. Prosječni broj stanovnika na jednu kuću, a posebno na jednu porodicu u Dalmaciji je 5,75. Što pokazuje da u Dalmaciji, u prosjeku, nema velikih/brojnih porodica, ili su one malobrojne.

Postotak vjernika, prema tim dokumentima, pokazuje da u Dalmaciji prevladavaju Katolici, a napose ako izuzmemo okrug Kotor, bez Boke Kotorske. Ta tri dalmatinska okruga (Zadra, Splita i Dubrovnika) imaju 311.260 stanovnika, od toga: 268.205 ili 86,17% Katolika, 42.510 ili 13,66% Pravoslavni, 38 ili 0,01% Protestanata i 507 ili 0,16% Židova.

TREĆI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1830/31. godine:

- Almanacco della Dalmazia per l' anno 1833.*
- Mithad Kozličić – Ante Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str.97-102.
- Za površine i upravnu podjelu Dalmacije i broj naselja: *Tafeln zur Statistik 1831.* i Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.

17.5.10. Stanovništvo Dalmacije 1831. godine: konfesionalne strukture

Tabela br. 247

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1831. godine: konfesionalne strukture							
KREIS Okrug	DISTRIKTI (kotarevi) i porezne općine (Gemeinden)	Kilo- metri ²	Katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Židovi	Ukupno
Kreis Zara - Okrug Zadar 15 općina i 292 sela	ZADAR (Zara) Zadar, Nin, Biograd na Moru, Novigrad, Sali, Silba	1.496,2	31.572	3.103	11	13	34.699
	OBROVAC (Obrovazo) Obrovac	909,2	3.968	6.484	0	0	10.452
	ŠIBENIK (Sebenico) Šibenik, Zlarin, Tisno	661,8	21.027	795	14	0	21.836
	KNIN (Knin) Knin	1.047,3	6.052	18.171	0	0	24.223
	DRNIŠ (Dernis) Drniš	661,8	10.466	4.388	0	0	14.854
	SKRADIN (Scardona) Skradin	494,9	4.622	4.416	0	0	9.038
	PAG (Pago) Pag, Rab (otoci)	397,1	8.042	0	0	0	8.042
	UKUPNO OKRUG ZADAR	5.668,3	85.749	37.357	25	13	123.144
Kreis Spalato - Okrug Split 34 općine i 268 sela	SPLIT (Spalato) Split, Kaštel Kambelovac, Ka- štel Lukšić, Klis, Muć, Šolta	569,7	24.577	224	13	252	25.066
	TROGIR (Trau) Trogir, Kaštel Novi, Marina, Bristivica, Lećevica	679,0	16.575	493	0	0	17.068
	SINJ (Sign) Sinj, Vrljika	1.404,1	23.570	4.648	0	0	28.218
	MAKARSKA (Macarsca) Makarska, Drvenik, Vrgorac	713,6	12.952	5	0	5	12.962
	IMOTSKI (Imoschi) Imotski	633,0	16.465	811	0	0	17.276
	OMIŠ (Almissa) Omiš	345,3	8.926	0	0	0	8.926
	NERETVA (Fort' Opus, Narenta) Opuzen, Metković	368,3	5.703	236	0	0	5.939
	BRAČ (Brazza) Nerežišća, Supetar, Sutivan, Milna, Pučišća, Bol, Postire	379,8	14.039	0	0	0	14.039
	HVAR (Lesina) Hvar, Stari Grad, Jelsa, Vrbo- ska, Sućuraj	322,3	10.575	1	0	0	10.576
	VIS (Lissa) Vis, Komiža	109,3	5.267	6	0	0	5.273

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1831. godine: konfesionalne strukture							
KREIS Okrug	DISTRIKTI (kotarevi) i porezne općine (Gemeinden)	Kilo- metri ²	Katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Židovi	Ukupno
UKUPNO OKRUG SPLIT		5.524,5	138.649	6.424	13	257	145.343
Kreis Ragusa – Okrug Dubrovnik 22 općine i 189 sela	DUBROVNIK (Ragusa) Dubrovnik, Rijeka Dubrovačka, Srebreno, Zaton, Lopud (otok), Koločep (otok), Šipan (otok)	207,2	14.191	373	0	259	14.823
	KONAVLE (Ragusavecchia) Konavle, Pridvorje, Pločice	161,1	7.851	0	0	0	7.851
	SLANO (Slano) i otok Mljet Slano, Imotica, Lisac, Ston, Janjina	523,7	9.726	1	0	0	9.727
	PELJEŠAC (Sabioncello) Pelješac, Kuna, Trpanj	166,9	5.537	0	0	0	5.537
	KORČULA (Curzola) Korčula, Blato, Lastovo	322,3	8.575	4	0	0	8.579
UKUPNO OKRUG DUBROVNIK		1.381,1	45.880	378	0	259	46.517
Kreis Cattaro – Okrug Kotor 14 općina i 116 sela	KOTOR (Cattaro) Kotor, Dobrota, Stoliv, Grbalj (Župa), Muo, Prčanj, Perast, Risan, Tivat, Krtole, Luštica	264,7	8.196	13.117	0	6	21.319
	HERCEG NOVI (Castelnuovo) Herceg Novi	103,6	511	6.213	0	0	6.724
	BUDVA (Budua) Budva, Paštrovići	207,2	287	4.868	0	0	5.155
UKUPNO OKRUG KOTOR		575,5	8.994	24.198	0	6	33.198
DALMACIJA	Okrug ZADAR	5.668,3	85.749	37.357	25	13	123.144
	Okrug SPLIT	5.524,5	138.649	6.424	13	257	145.343
	Okrug DUBROVNIK	1.381,1	45.880	378	0	259	46.517
	Okrug KOTOR	575,5	8.994	24.198	0	6	33.198
Ukupno Dalmacija 1831. godine: 4 okruga, 25 kotareva, 89 općina i 865 sela		13.149,4	279.272	68.357	0	38	348.202

Prema prvom izvoru, 1831. godine u Dalmaciji ima **350.588 stanovnika**.

Prema drugom izvoru, 1830. godine u Dalmaciji ima **344.311 stanovnika**.

Prema trećem izvoru, 1831. godine u Dalmaciji ima **348.202 stanovnika**.

Sva tri izvora su važna za demografska istraživanja Dalmacije 1830/31. godine.

17.6. Komparacije i kvantitativni podaci

17.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1830/31. godine

Tabela br. 248

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
							milje ²	Km ²
Civilna Hrvatska	5	14	2.079	70.960	71.500	537.761	164,9	9.489,4
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	3	58	6.695	6.700	37.946	6,2	356,8
UKUPNO	7	17	2.137	77.655	78.200	575.707	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija	3	22	571	44.863	47.349	357.059	164,8	9.483,7
UKUPNO	10	39	2.708	122.518	125.549	932.766	335,9	19.329,9
Dalmacija	17	34	865	65.612	59.843	350.588	228,0	13.120,6
Istra	24	9	479	36.021	36.450	200.329	86,0	4.949,0
UKUPNO	51	82	4.052	224.151	221.842	1.483.683	649,9	37.399,5

17.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1830/31. godine

Tabela br. 249

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								milje ²	Km ²
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.253	76.410	76.800	473.330	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	3	4	5	313	29.215	30.150	261.462	133,0	7.653,7
UKUPNO	9	10	16	1.566	105.625	106.950	734.792	408,6	23.513,5

17.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1830/31. godine

Tabela br. 250

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								milje ²	Km ²
Civilna i vojna HRVATSKA	13	6	28	3.390	154.065	155.000	1.011.091	440,5	25.349,2
Civilna i vojna SLAVONIJA	6	4	27	884	74.078	77.499	618.521	297,8	17.137,3
UKUPNO	19	10	55	4.274	228.143	232.499	1.629.612	738,3	42.486,5
Primorje	2	-	3	58	6.695	6.700	37.946	6,2	356,8
Dalmacija	17	-	34	865	65.612	59.843	350.588	228,0	13.120,6
Istra	24	-	9	479	36.021	36.450	200.329	86,0	4.949,0
UKUPNO	62	10	101	5.676	336.471	335.492	2.218.475	1.058,5	60.912,9

17.6.4. Hrvatske pokrajine 1830/31. godine: naselja, porodice i kuće³⁷²

Tabela br. 251

Hrvatske pokrajine 1830/31.godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Vojni kom.	Trgovišta	Sela	Kuće	Obitelji	Kilometri ²	Stanovnika
Königreich Kroatien	13	6	28	3.390	155.154	156.095	25.705,9	1.049.037
Civilna Hrvatska	5	-	14	2.079	70.960	71.500	9.489,4	537.761
a Zagrebačka županija	2	-	8	1.259	32.442	32.500	5.944,5	300.600
b Varaždinska županija	1	-	5	525	26.234	26.500	1.881,8	155.700
c Križevačka županija	2	-	1	296	12.284	12.500	1.663,1	81.461
Primorje – Ungar. Litorale	2	-	3	58	6.695	6.700	356,8	37.946
Vojna Hrvatska:³⁷³	6	6	11	1.253	77.499	77.895	15.859,8	473.330
<i>Karlovački Generalat</i>	2	2	3	612	36.455	36.665	9.397,3	236.056
1 Lički Regiment	1	1	-	103	10.364	10.385	2.612,6	62.876
2 Otočki Regiment	1	1	1	83	9.210	9.280	2.785,2	60.956
3 Ogulinski Regiment	-	-	1	109	8.355	8.400	2.532,0	59.442
4 Slunjski Regiment	-	-	1	317	8.526	8.600	1.467,4	52.782
<i>Banski Generalat</i>	2	2	5	276	16.753	16.900	2.750,7	111.496
5 I: Banski Regiment	1	1	1	128	7.609	7.690	1.392,6	56.739
6 II: Banski Regiment	1	1	4	148	10.066	10.150	1.358,1	54.757
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	2	3	365	24.291	24.330	3.711,8	125.778
7 Križevački Regiment	1	1	2	189	12.007	12.040	1.628,6	58.267
8 Đurđevački Regiment	1	1	1	176	12.284	12.290	2.083,2	67.511
Königreich Slavonien	7	4	27	884	74.078	78.374	17.160,4	618.521
Civilna Slavonija:	3	-	22	571	44.863	47.349	9.483,7	357.059
a Virovitička županija	1	-	9	237	20.649	21.879	4.609,5	158.050
b Požeška županija	1	-	6	254	8.780	9.320	2.486,0	88.900
c Srijemska županija	1	-	7	80	15.434	16.150	2.388,2	110.109
Vojna Slavonija:	4	4	5	313	29.215	31.025	7.653,7	261.462
1 Brodski Regiment	1	1	1	97	6.991	7.250	1.956,58	75.861
2 Gradiški Regiment	1	-	1	140	5.657	6.175	1.668,85	60.296
3 Petrovarad. Regiment	2	3	3	61	13.577	14.250	3.107,51	97.060
4 Tschajkisten Distrikt	-	-	-	15	2.990	3.350	920,74	28.245
Königreich Dalmatien	17	-	34	865	65.612	59.843	13.120,6	350.588
a Zadarski kotar	4	-	3	292	20.557	20.197	5.582,0	120.097
b Splitski Kotar	5	-	24	268	30.121	25.152	5.466,9	145.817
c Dubrovački kotar	5	-	5	189	8.337	8.544	1.438,7	45.346
d Kotorski kotar	3	-	2	116	6.597	5.950	633,0	33.051
ISTRA	24	-	9	479	36.021	36.760	4.960,5	200.329
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	61	10	98	5.618	330.865	331.072	60.912,9	2.218.475

³⁷² Broj kuća i porodica u izvorima za 1830/31. godinu je različito prikazan. Ovdje donosim najprihvatljiviji broj.

³⁷³ Vojna krajina i 1830/31. godine ima ukupno: 2 slobodna kraljevska grada i 10 „glavnih gradova Regimenata“.

17.6.5. Hrvatske pokrajine 1830/31. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 252

Hrvatske pokrajina 1830/31. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 obitelj	1 naselje	
Königreich Kroatien	25.706,9	40,81	6,76	6,72	305,22	1.049.037
Civilna Hrvatska:	9.489,4	56,67	7,58	7,57	256,32	537.761
a Zagrebačka županija	5.944,5	50,57	9,27	9,25	177,98	300.600
b Varaždinska županija	1.881,8	82,74	5,94	5,88	293,77	155.700
c Križevačka županija	1.663,1	48,98	6,63	6,52	268,85	81.461
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	106,35	5,67	5,66	457,18	37.946
Vojna Hrvatska:	15.859,8	29,84	6,11	6,08	370,95	473.330
<i>Karlovački Generalat</i>	9.397,3	25,12	6,48	6,44	381,35	236.056
1. Lički Regiment	2.612,6	24,07	6,07	6,05	598,82	62.876
2. Otočki Regiment	2.785,2	21,89	6,62	6,57	708,79	60.956
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	23,48	7,11	7,08	540,38	59.442
4. Slunjski Regiment	1.467,4	35,97	6,19	6,14	165,98	52.782
<i>Banski Generalat</i>	2.750,7	40,53	6,66	6,60	391,21	111.496
5. I: Banski Regiment	1.392,6	40,74	7,46	7,38	433,12	56.739
6. II: Banski Regiment	1.358,1	40,32	5,44	4,91	355,56	54.757
<i>Varaždinski Generalat</i>	3.711,7	33,89	5,18	5,17	338,11	125.778
7. Križevački Regiment	1.628,6	35,78	4,85	4,84	301,90	58.267
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	32,41	5,50	5,49	377,16	67.511
Königreich Slavonien	16.251,1	36,04	8,35	7,89	670,85	618.521
Civilna Slavonija:	9.483,7	37,65	7,96	7,54	599,09	357.059
a Virovitička županija	4.609,5	34,29	7,65	7,22	639,88	158.050
b Požeška županija	2.486,0	35,76	10,13	9,54	340,61	88.900
c Srijemska županija	2.388,2	46,11	7,13	6,82	1.251,24	110.109
Vojna Slavonija:	7.653,7	34,16	8,95	8,43	802,03	261.462
1. Brodski Regiment	1.956,58	38,77	10,85	10,46	766,27	75.861
2. Gradiški Regiment	1.668,85	36,13	10,66	9,76	424,62	60.296
3. Petrovaradinski Regiment	3.107,51	31,23	7,15	6,81	1.406,67	97.060
4. Tschajkisten Distrikt	920,74	31,07	9,45	8,43	1.883,00	28.245
Königreich Dalmatien	13.120,6	26,72	5,34	5,86	382,74	350.588
a Zadarski kotar	5.582,0	21,52	6,16	5,95	403,68	120.097
b Splitski kotar	5.466,9	26,67	4,84	5,80	489,32	145.817
c Dubrovački kotar	1.438,7	31,52	5,44	5,31	227,87	45.346
d Kotorski kotar	633,0	52,21	5,01	5,95	273,15	33.051
ISTRA	4.960,5	40,38	5,56	5,45	391,27	200.329
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.912,9	36,42	6,71	6,70	383,35	2.218.475

17.6.6. Kvantitativna analiza statističkih podataka

PROVINCIJAL:

- a) **Civilna Hrvatska:** 1830/31. godine ima 5 gradova, 14 trgovišta, 2.079 sela, 70.960 kuća, 71.500 porodica, 537.761 stanovnika, te 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara².
- b) **Primorje** (Maritim) ili tzv. Ugarsko Primorje ima 2 grada, 3 trgovište, 58 sela, 6.695 kuća, 6.700 porodica, 37.946 stanovnika, te 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara².
- c) **Ukupno Civilna Hrvatska i Primorje** imaju 7 gradova, 17 trgovišta, 2.137 sela, 77.655 kuća, 78.200 porodica, 575.707 stanovnika, te 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra².
- d) **Civilna Slavonija:** 1830/31. godine ima 3 grada, 22 trgovišta, 571 selo, 44.863 kuće, 47.349 porodica, 357.059 stanovnika, te 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara².
- e) **UKUPNO:** Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal, s **Primorjem**, 1830/31. godine ukupno imaju 10 gradova, 39 trgovišta, 2.708 sela, 122.518 kuća, 125.549 porodica, 932.766 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara².

VOJNA KRAJINA (Militär-Gränze):

- a) **Vojna Hrvatska** (*Kroatisches Militär-Gränze*): 1830/31. godine ima 6 gradova, 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.253 sela, 76.410 kuća, 76.800 porodica, 473.330 stanovnika, te 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,8 kilometara².
- b) **Vojna Slavonija** (*Slavonisches Generalat*) i Tschaikisten Bataillon: 1830/31. godine imaju 3 grada, 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 313 sela, 29.215 kuća, 30.150 porodica, 261.462 stanovnika, te 133 austrijske milje² ili 7.653,7 kilometara².
- c) **Ukupno Vojna krajina:** Vojna Hrvatska i vojna Slavonija, cjelovita Vojna krajina 1830/31. godine ima 9 gradova, 10 vojnih komuniteta, 16 trgovišta, 1.566 sela, 105.625 kuća, 106.950 porodica i 734.792 stanovnika, te 408,6 austrijskih milja² ili 23.513,5 kilometra².

PROVINCIJAL I VOJNA KRAJINA UKUPNO:

Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija 1830/31. godine ukupno imaju 19 gradova, 10 vojnih komuniteta, 55 trgovišta, 4.274 sela, 228.143 kuće, 232.499 porodica, 1.667.558 stanovnika, te 738,3 austrijske milje² ili 42.486,5 kilometra².

GUSTOĆA naseljenosti stanovništva:

- a) **Hrvatski i slavonski Provincijal:** na području tog Provincijala na jednoj austrijskoj milji² Provincijalu prosječno živi 2.776,92 stanovnika. Na jednom kilometru² u tom Provincijalu prosječno živi 48,26 stanovnika.
- b) **Civilna Hrvatska:** u civilnoj Hrvatskoj na jednoj austrijskoj milji² 3.261,13 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 54,62 stanovnika.
- c) **Vojna Hrvatska:** na području hrvatske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.717,45 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 29,84 stanovnika.
- d) **Civilna Slavonija:** u civilnoj Slavoniji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.166,62 stanovnika, a na jednom kilometru² 37,65 stanovnika.
- e) **Vojna Slavonija:** na području slavonske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.965,9 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 34,16 stanovnika.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (54,62 stanovnika na 1 km²) od civilne Slavonije (37,65 stanovnika na 1 km²). Dok je hrvatska Vojna krajine (29,84 stanovnika na 1 km²) slabije naseljena od slavonske Vojne krajine (34,06 stanovnika na 1 km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine veoma slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta prosječno živi 21,89 stanovnika, Ogulinskog Regimenta 23,48 stanovnika, a Ličkog Regimenta 24,07 stanovnika. Tako da su ti Regimenti hrvatske Vojne krajine najslabije naseljeno područje ne samo u Hrvatskoj, nego (osim Gorice) i u Habsburškoj monarhiji.

DALMACIJA 1830/31. godine ima 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 65.612 kuća, 59.843 porodice, 228 austrijskih milja² ili 13.120,6 kilometara² i 350.588 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi

26,72 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,34 stanovnika, a na jednu porodicu prosječno dolazi 5,86 stanovnika.

ISTRA 1830/31. godine ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 36.021 kuću, 36.760 porodica, 4.960,5 kilometara² i 200.329 stanovnika. Na 1 kilometru² živi 40,38 stanovnika.

UKUPNO: sve hrvatske pokrajine 1830/31. godine imaju 61 grad, 10 vojnih komuniteta, 98 trgovišta, 5.618 sela, 330.865 kuća, 331.072 porodice, 1.058,50 austrijskih milja² ili 60.912,9 kilometara² i 2.218.475 stanovnika.

Gustoća naseljenosti stanovništva:

- Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.095,87 stanovnika.
- Na jednom kilometru² prosječno živi 36,42 stanovnika.
- Na jednu kuću dolazi 6,71 stanovnika.
- Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,70 stanovnika.
- Na jedno naselje dolazi 383,35 stanovnika.

17.6.7. Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji

Tabela br. 253

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1831. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	344,0	19.795,98	3.851,67	66,93	1.324.974
Oesterreich ob der Enns	333,0	19.162,97	2.513,68	43,68	837.057
Steyermark	390,0	22.443,11	2.343,10	40,72	913.810
Kärnthen und Krain	354,0	20.371,44	2.075,41	36,06	734.694
Küstenland:	139,0	7.998,96	3.130,17	54,39	435.094
-Grad Trst i okolica	1,5	86,32	39.555,33	687,36	59.333
-Kotar Istra	86,0	4.948,99	2.329,41	40,38	200.329
-Kotar Gorica	51,5	2.963,64	3.307,32	57,47	170.327
Tyrol	494,0	28.427,94	1.635,50	28,42	807.938
Böhmen	911,0	52.424,81	4.312,12	72,93	3.928.341
Mähren und Schesien	461,0	26.528,91	4.549,90	79,06	2.097.505
Galicien	1.508,0	86.780,04	2.997,07	52,08	4.519.585
Ungarn	4.000,0	230.185,77	2.820,69	49,02	11.282.743
Siebenbürgen	962,0	55.359,68	2.002,95	34,81	1.926.837
Lombardie	377,0	21.695,01	6.449,45	112,07	2.431.443
Venedig	411,0	23.651,59	5.013,66	87,12	2.060.615
Hrvatske pokrajine:	1.058,5	60.912,9	2.095,87	36,42	2.218.475
Civilna Hrvatska i Primorje	171,1	9.846,20	3.364,73	58,47	575.707
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,80	1.717,45	29,84	473.330
Civilna Slavonija	164,8	9.483,65	2.166,62	37,65	357.059
Vojna Slavonija	133,0	7.653,68	1.965,88	34,16	261.462
Dalmacija	228,0	13.120,59	1.537,67	26,72	350.588
Istra	86,0	4.948,99	2.329,41	40,38	200.329

Podaci u ovoj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu Habsburške monarhije nakon 1830. godine, ali donose i njezine površine, kao i rast/pad stanovništva.

Kako vidimo, pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito su naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. Najgušće su naseljeno grad Trst i njegova šira okolica (687,36 stanovnika na 1 km²), a zatim slijedi oblasti Lombardije (112,07 stanovnika na 1 km²) i Venecije (87,12 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Moravska i Šlezija (79,06 stanovnika na 1 km²) i Češka (72,93 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (66,93 stanovnik na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (58,47 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 40,38 stanovnika (Istra) i 37,65 (civilna Slavonija) do 26,72 (Dalmacija) stanovnika na 1 km².

Gustoća naseljenosti i prirodni prirast stanovništva, na bilo kojem području, vezani su uz intenzivniji razvoj poljoprivrede, uz razvoj njezine produktivnosti, a time i razvoj privrede uopće, te uz veću razinu kulture stanovanja i prehrane, te liječničke zaštite i školovanja. To su ključni uvjeti i prirodnog i mehaničkog prirasta stanovništva na bilo kojem području.

17.6.8. Vojna krajina 1831. godine: postotak muškaraca i žena³⁷⁴

Tabela br. 254

Vojna krajina 1831. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Generalati i Regimenti		MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Karlovački Generalat:		120.436	51,02%	115.620	48,98%	236.056
1	Lički Regiment	31.824	51,27	30.249	48,73	62.073
	<i>Vojni komunitet</i>	426	53,05	377	46,95	803
2	Otočki Regiment	29.413	50,44	28.900	49,56	58.313
	<i>Vojni komunitet</i>	1.295	49,00	1.348	51,00	2.643
3	Ogulinski Regiment	30.557	51,41	28.885	48,59	59.442
4	Slunjski Regiment	26.921	51,00	25.861	49,00	52.782
Banski Generalat:		56.970	51,10	54.526	48,90	111.496
5	I: Banski Regiment	27.327	51,19	26.057	48,81	53.384
	<i>Vojni komunitet</i>	1.636	48,76	1.719	51,24	3.355
6	II: Banski Regiment	27.522	51,25	26.175	48,75	53.697
	<i>Vojni komuniteti</i>	485	45,75	575	54,25	1.060
Varaždinski Generalat:		64.557	51,33	61.221	48,67	125.778
7	Križevački Regiment	29.759	51,68	27.828	48,32	57.587
	<i>Vojni komunitet</i>	362	53,24	318	46,76	680
8	Đurđevački Regiment	33.648	51,06	32.246	48,96	65.894
	<i>Vojni komunitet</i>	788	48,73	828	51,27	1.617
UKUPNO		241.963	51,12%	231.367	48,88%	473.330

³⁷⁴ Izvor: Tafeln zur Statistik 1830. i 1831.

17.6.9. Dalmacija 1831. godine: postotak muškaraca i žena

Tabela br. 255

Dalmacije 1831. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Zadarski Okrug	5.582,0	61.689	51,37%	58.408	48,63%	120.097
Splitski Okrug	5.466,9	73.730	50,56%	72.087	49,44%	145.817
Dubrovački Okrug	1.438,7	22.501	49,62%	22.845	50,38%	45.346
Kotorski Okrug	633,0	17.004	51,45%	16.047	48,55%	33.051
Vojnika	-	6.277	100%	-	-	6.277
UKUPNO	13.120,6	181.201	51,68%	169.387	48,32%	350.588

U hrvatskoj Vojnoj krajini, kao i ranije, i sada su u svim Regimentima ima više muškaraca nego žena svih dobi. Kao i ranije, i sada je to dosta izraženo, ali i neobjašnjivo za vojno društvo u kojem su muškarci izloženi vojnim obavezama i mogućim opasnostima vezanim uz te obaveze. Prema dokumentima, 1831. godine u svim se tim Regimentima rodilo nešto više muške djece (9.326) nego ženske (8.644). Odgovor na ta pitanja mogu dati matice rođenih i umrlih osoba.

I u Dalmaciji je 1831. godine, osim u dubrovačkom kotaru, u svim drugim bilo više muškaraca nego žena. Ukupno je u Dalmaciji bilo 51,68% muškaraca i 48,32% žena.

18. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1836. GODINE

18.1. Izvori

I za ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati i prezentirati stanovništvo Hrvatske 1831-36. godine. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1836. godine.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1820-1836)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1834, 1835, 1836, 1837. i 1838.*
- 6) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 7) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1835)
- 8) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1820-1836)
- 9) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1825-1850)
- 10) *Commercial Statistics* (1843-1850. sv. I-IV)
- 11) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 12) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-naturhistorisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 13) *Die Gegenwart. Eine encyclopädische Darstellung der neuesten Zeitsgeschichte für alle Stände* (1845-49. sv. I-III)
- 14) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1825-1840)
- 15) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1825-1840)
- 16) *Kirchliche Statistik* (1825-1843)
- 17) *Militär Geographie* (1830-1857)
- 18) *Mittheilungen Gebiete und Statistik* (1850-1870)
- 19) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Enciklopädie* (1825-1836)
- 20) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 21) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 22) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1857)
- 23) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 24) *Berghaus, Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 25) *Berghaus, Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 26) *Fényes, Magyarország geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851)
- 27) *Galletti, Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845)
- 28) *Gräffer, Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 29) *Hassel, Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 30) *Lassú, Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 31) *Stein, Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1825-36)
- 32) *Zagrabiense calendarium (Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis) Almae Dioceses in Croatia et Slavonia*, 1830. i 1832. i 1833. i 1834, 1835, 1836, 1837. i 1840.
- 33) *Zedlitz, Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

André (1835. sv. I-II); **Anonim** (1834); **Anonim** (1849); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II i 1842); **Becher** (1841, 1843, 1844. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839. i 1842. i 1845. i 1847, sv. I-VII); **Bernhardi** (1844-49); **Bernoulli** (1840, 1841. i 1849); **Bickes** (1833); **Blanc** (1833-58. sv. I-III); **Brachelli** (1853. i 1867); **Chowni-**

tz (1851); **Cobden** (1850); **Czoernig** (1855-57. sv. I-III); **Daniel** (1866-68. sv. I-IV); **Csaplovics** (1829. sv. I-II); **Demian** (1834. i 1835); **Dóczy** (1830); **Fényes** (1839. i 1842. i 1843. i 1847. i 1851. sv. I-IV); **Franz Petter** (1841. sv. I-IV, 1857. sv. I-II); **Fränzl** (1838-41. sv. I-III); **Fras** (1830. i 1835); **Galletti** (1835. i 1840. i 1845); **Hassel** (*Almanach* 1824-45); **Hain** (1852-53. sv. I-II); **Hoffmann** (1834-1837. sv. I-VII); **Jowitsch** (1835); **Keleti** (1860, 1865, 1869. i 1870); **Klenner** (1833); **Kozličić – Bralić** (2012); **Lassú** (1829); **Malchus** (1832. i 1833. sv. I-II); **Normann** (1833); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Meynert** (1851. i 1853); **Nagy** (1828. i 1829); **Reden** (1841-44. sv. I-II, 1851. sv. I-II, 1853, 1854. i 1856); **Riedwald** (1856); **Roher** (1827); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1839. i 1840. i 1841. i 1842. i 1843. i 1857); **Schmitt** (1854. i 1860); **Schnabel** (1833. vol. I-II i 1841. vol. I-II); **Schubert** (1835-1839, sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); **Sommer** (1839); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1833-34. sv. I-III i 1852); **Szendró** (1830-1840); **Šafařík** (1842. i 1846. i 1849); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1848, 1852, 1856. i 1858-59. sv. I-II); **Volger** (1830, 1833. sv. I-II, 1836. sv. I-II)

Arhivska građa:

Razne konskripcije od početka do sredine 19. stoljeća, napose konskripcije iz 1824/25. i 1827/28. i 1830/31. i 1834/35. i 1837. i 1843. i 1846. i 1848. i 1850. i 1851. i 1855/56. i 1857. godine; Komorski popisi i Poimejnični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. (josefinski Katastar) i Katastar iz 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; *Schematismus cleri* i *Zagrabiense Calendarium*, koje izlaze svake godine; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće-gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.

18.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1831-40. godine

K. André, Anonim (1849), A. Balbi, S. Becher, H. Berghaus, K. Bernhardi, J. Csaplovics, E. Fényes, Franz Petter, K. F. V. Hoffmann, S. Jowitsch, H. Meynert, F. Reden, A. A. Schmidl, J. G. Sommer, J. Springer, D. Stein, F. H. Ungewitter i mnogi drugi autori u svojim knjigama, a napose godišnjak *Tafeln zur Statistik*, kao i *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten*, donose brojne statističke podatke iz razdoblja od 1830/31. godine dalje. U tim djelima postoji neke razlike u prezentaciji statističkih podataka. No, pitanje je od kuda ti autori vade podatke i za koju godinu ih donose. Pa ipak, to su sjajni izvori, jer donose podatke o svim pojavama života naroda u Habsburškoj monarhiji u cjelini.

Posebno su pouzdani brojni statistički podaci (napose za Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru) koje donosi *Tafeln zur Statistik* od 1828. i još više od 1830/31. godine dalje. Od početka izlaženja tog godišnjaka, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, prema projektu bečke vlade, nastaje, kako je rečeno, posve novo razdoblje u prezentaciji statističkih podataka o svim područjima života stanovništva i naroda i države u cjelini. Preko tog godišnjaka može se i za ovo razdoblje upoznati brojne svjetovne statističke institucije i organizacija prikupljanja i obrade i prezentacije statistike i svih statističkih podataka. Od 1828. i napose od 1830. godine dalje, *Tafeln zur Statistik* svake godine donosi važne statističke podatke za sve narode u toj Monarhiji: o površinama, stanovništvu, o broju rođenih i umrlih osoba, o privredi, o bolestima i bolnicama, o školstvu itd. Zato taj godišnjak, od 1828. do 1870. godine, postaje važni izvor za demografska istraživanja, ali i za druge teme vezane uz život stanovništva.

Međutim, kako je već rečeno, nešto su sumnjivi podaci o broju stanovništva za civilnu Hrvatsku i Slavoniju koje donosi *Tafeln zur Statistik* od 1832. do 1840. godine, jer ih, što se tiče broja stanovništva, donosi na temelju *aproksimacije*³⁷⁵ i slabih procjena. Te su očito štamparske greške nastale već u knjizi Istvána Lassú: *Az Austriai birodalomnak statistikai, geographiai, és históriai Leirása*, 1829. godine. U toj knjizi autor donosi brojne podatke o popisu stanovništva iz 1825. godine, koji se tada održao na čitavom prostoru Habsburške monarhije. Na stranici 25-26 donosi broj stanovnika svih županija civilne Hrvatske

³⁷⁵ Lat. *approximatio* – ono što se približava istini i stvarnosti, bez da posve precizno ustanovi stanje..

i Slavonije. Zagrebačka županija, prema toj knjizi, 1825. godine ima 384.517 stanovnika. Kako je već naprijed rečeno, očito je došlo do štamparske greške, pa je umjesto početnog broja 2 unesen broj 3. Prema tome, tada Zagrebačka županija može imati najviše 284.517 stanovnika. Od tada su mnogi autori i *Tafeln zur Statistik*, od 1831. do 1840. godine polazili od tog broja stanovnika (384.517) koji sadrži ta knjiga za Zagrebačku županiju i od godine do godine dodavali mu prirodni prirast stanovnika. Tek je sve to ispravio *Tafeln zur Statistik* 1841. godine. Zato sve te podatke o broju stanovništva od 1831. do 1840. godine za civilnu Hrvatsku i Slavoniju valja usporediti s drugim dokumentima.

Valja istaći još jedan važni podatak. Godišnjak *Tafeln zur Statistik*, kako je rečeno, od 1828. do 1870. godine donosi brojne podatke vezane uz život naroda u Habsburškoj monarhiji. Za zemlje zapadne polovice te Monarhije, ali i za Vojnu krajinu i Dalmaciju i Istru, svake godine *Tafeln* donosi nove korisne statističke podatke, gotovo iz svih područja života ljudi u tim pokrajinama. A to znači samo jedno: da su u tim pokrajinama organizirane svjetovne javne institucije koje neprekidno prikupljaju te podatke i upućuju ih centralnom statističkom uredu u Beč. Međutim, zemlje ugarske krune, a time i civilna Hrvatska i civilna Slavonija, očito u to vrijeme još nemaju takvih institucija koje bi prikupljale te statističke podatke. Zato *Tafeln zur Statistik* za zemlje ugarske krune donosi samo najosnovnije statističke podatke, a kad je riječ o stanovništvu, onda iz godine u godinu, od 1831. do 1840. godine, početnim brojkama dodaje „prirodni prirast“ stanovništva: broj stanovnika donosi na temelju „aproksimacije“.

Prema tome, iz tog razdoblja, za Vojnu krajinu i Dalmaciju i Istru *Tafeln zur Statistik* je dragocjeni izvor svih statističkih podataka. A za civilnu Hrvatsku i Slavoniju te podatke valja koristiti s oprezom. Za broj stanovnika može nam poslužiti: *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, koji izlazi svake godine i donosi broj stanovnika prema vjerskoj pripadnosti, i to svih naselja, čak i najmanjih. Zatim, kako sam kazao, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pronašao sam sjajne popise Zagrebačke županije iz 1814/15. i 1817/18. i 1824. i 1834. i 1837. i 1843. godine. To su gotovo moderni popisi stanovništva. Međutim, kako ću pokazati, ti popisi donose broj i strukturu stanovnika određenog broja naselja, ne dakle svih naselja u toj županiji. No, o tome kasnije. Uvjeren sam da su se tada, u tim godinama, provodili popisi i u drugim hrvatskim županijama i da te popise treba potražiti u domaćim i inozemnim arhivima.

Popisna tabela konskripcije hrvatskih županija 1834. i 1837. godine sadrže ove rubrike:

- a) broj naselja u županijama, broj gradova, trgovišta, sela i predija;
- b) broj kuća i porodica (to su veoma važni podaci za demografska istraživanja);
- c) klasifikaciju muške populacije: broj uglednika, građana, sluga, seljaka, inkvilina i sinova;
- d) broj žena ukupno (ne navode njihovu klasifikaciju kao kod muške populacije);
- e) ukupni broj stanovnika svih naselja i županija i pokrajina;
- f) dobnu strukturu: broj djece od 1-16 godine, odraslih od 17-40 godina i iznad 40 godina;
- g) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca (ti su podaci, o oženjenim muškarcima, veoma važni za upoznavanje broja obitelji u svim naseljima i uopće u svim županijama i pokrajinama);
- h) vjersku pripadnost (Katolika, Protestanata i Židova);
- i) broj iseljenika i doseljenika i stanaca;
- j) broj umrlih i rođenih osoba u godini kada se vrše ti popisi stanovništva.

Upoznajmo najvažnije izvore koji sadrže statističke podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajini 1831-36. godine. To su ovi izvori/knjige:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien od 1831. do 1836. godine.
 - a. U tim godišnjacima objavljeni su brojni statistički podaci o svim pokrajinama i krunovinama u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o hrvatskim pokrajinama, napose za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu. Ti statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, zdravstvu, novčarskim institucijama itd.) svjedoče da su se tada, kao i prije i kasnije, prikupljale sve te vrijednosti. To su veoma dragocjeni izvori.
 - b) **F. J. Fras**, *Vollständige Topographie der Karlstädter-Militärgrenze*, Agram 1835.
 - a. U toj knjizi F. J. Fras donosi brojne statističke podatke kao i druge vrijedne podatke o Karlovačkom Generalatu, ali i uopće o hrvatskoj Vojnoj krajini.
 - b. Donosi i broj kuća i stanovništva za većinu naselja u Karlovačkom Generalatu.
 - c) **F. J. Fras**, *Vollständige Topographie der Karlstädter-Militärgrenze in Kroatien*, 1850.
 - a. To je drugo izdanje te knjige koju je objavio 1835. godine.

- d) **Franz Petter**, *Das Königreich Dalmatien*, sv. I-IV: a) *Kreis Zara*; b) *Kreis Spalato*; c) *Kreis Ragusa*; d) *Kreis Cattaro*, Wien 1841.
- a. Franz Petter je u ta četiri sveska prikazao povijest tih četiriju dalmatinskih Okruga, i pritom donio sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.
- e) **Zagrabiense Calendarium ad Annum communem Jes. Chr. (1830-36)**, *Almae Dioeceses in Croatia et Slavonia, officia et dignitates Dicasteriorum politicorum ac Militarium*.
- a. Pod naslovom *Zagrabiense Calendarium* objavljuje se, u poglavlju *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabiensis*, od početka 19. stoljeća dalje, broj stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti: Hrvatske i Slavonije i Vojne krajine.
- b. Broj stanovništva se objavljuje prema matičnim knjigama za sva i najmanja naselja u tim pokrajinama. I to prema crkvenom ustrojstvu: slijede stanovništvo župa i svih kapelanija u župama, ali i prema upravnoj i teritorijalnoj strukturi pokrajina.
- c. To su najtemeljitiji popisi naselja u hrvatskim pokrajinama. Veoma su dragocjeni ti podaci o stanovništvu, ali ih svakako valja usporediti sa svjetovnim popisima.
- f) **Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten**. *Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, Wien 1845.-1853.
- a. Taj leksikon izdan je u preko 30 svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva svih naselja u pokrajinama Habsburške monarhije, i svih naselja hrvatskih pokrajina.
- b. Donosi i upravnu i političku strukturu u tim pokrajinama za to razdoblje.
- c. To je sjajan izvor za demografska istraživanja. Bilo bi veoma korisno izdvojiti sve te podatke o stanovništvu i upravi hrvatskih pokrajina i objaviti u posebnoj knjizi.
- g) **A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical, of Various Countries, Places and Principal Natural Objects in the World**, London 1841.-1866.
- a. Taj „Rječnik“ (Leksikon) izdan je u preko 25 opsežnih svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva za većinu naselja, u svim državama svijeta. Veoma je koristan.
- h) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich: Das Königreich Dalmatien*, Stuttgart 1842.
- a. Autor donosi sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije.
- i) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Stuttgart 1839.-1843.
- a. U tim knjigama A. A. Schmidl donosi statističke podatke o stanovništvu, ali i druge vrijednosti, o svim pokrajinama Habsburške monarhije. To je nezaobilazno djelo.
- j) **J. Springer**, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1840.-1841.
- a. U knjigama J. Springer donosi sjajne statističke podatke o stanovništvu svih pokrajina u habsburškoj monarhiji, ali donosi i druge veoma korisne vrijednosti.

18.2. Civilna i vojna Hrvatska 1836. godine

18.2.1. Izvori

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske i u razdoblju od 1830. godine dalje također je dosta zahtjevno i osjetljivo. Prvo, i iz tog razdoblja postoji arhivska građa, no ona je sačuvana ili fragmentarno ili u sumarnim pregledima ili u knjigama brojnih autora, ali i u brojnim tadašnjim časopisima i godišnjacima. Drugo, i tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene. Pa ipak, od 1822. godine dalje daleko su lakša ta istraživanja, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine uglavnom cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više izvora.

Najbolji pregled tih teritorijalnih i upravnih promjene hrvatskih pokrajina daju popisi stanovništva iz 1825. i 1827/28. i 1830/31. i 1835/36. godine. Iz tog razdoblja donio sam popise stanovništva svih hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori za demografska istraživanja.³⁷⁶

³⁷⁶ **Izvori za civilnu i vojnu Hrvatsku: Tafeln zur Statistik** (1831-1836); **Fras** (1835. i 1850.); **Franz Petter** (1841. sv. I-IV); **Schmidl** (1839-1843. sv. I-III); **Becher** (1841. i 1846.); **Springer** (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabiensis 1830-1836*.

Ključni izvor za stanovništvo civilne Hrvatske (Provincijala) je *Tafeln zur Statistik* 1836. godine, *Schematismus cleri* 1836. godine, te više navedenih autorskih knjiga. Kako ćemo vidjeti, godišnjak *Tafeln zur Statistik* 1836. godine, kao i ranije i kasnije, donosi brojne sjajne statističke podatke o Vojnoj krajini i Dalmaciji i Istri. To je veoma vjerodostojan izvor. Međutim, podatke o stanovništvu koje taj godišnjak donosi za civilnu Hrvatsku nisu vjerodostojni, jer u Provincijalu (i hrvatskom i slavonskom) tada ne postoje institucije koje su prikupljale te brojne statističke podatke. Moramo se dakle poslužiti drugim izvorima za civilnu Hrvatsku i Slavoniju.

Prema dokumentima koje imamo za Vojnu krajinu, od 1831. do 1836. godine nalazimo pad broja stanovništva, napose za slavonsku Vojnu krajinu, ili veoma slab prirodni prirast broja stanovništva za hrvatsku Vojnu krajinu, ali tek 1836. godine. Zbog pada broja stanovništva od 1831. do 1833. godine, na području Vojne krajine u čitavom tom desetljeću, od 1831. do 1840. godine, stanovništvo stagnira: broj stanovnika se bitno ne mijenja. Uzrok tome je pojava kolere, koja se na čitavom području Habsburške monarhije, a napose na području zemalja ugarske krune, pojavila početkom tog desetljeća. Sigurno je da se je pojavila na području Vojne krajine, što svjedoči i pad broja stanovništva, ali se pojavila i na području Provincijala.

Za Vojnu krajinu imamo podatke o broju rođene djece i umrlih osoba (svih uzrasta) za svaku godinu, tako da možemo pratiti prirodni prirast i/ili pad broja stanovništva. Te podatke nemamo za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Zbog pojave kolere koja je harala 1831/33. godine, ali i zbog slabe produktivnosti poljoprivrede i gladi, stanovništvo je na području Vojne krajine tek 1836. godine doseglo broj stanovnika iz 1830/31. godine. Temeljito ćemo to upoznati niže.

Nema sumnje da je tako bilo i na području civilne Hrvatske i Slavonije. O tome svjedoči više dokumenata. Prvo, o tome svjedoče *Schematismus cleri* koje izlaze svake godine na temelju matičnih knjiga rođenih i umrlih osoba i dakako same te matične knjige. Prema tim izvorima, koje donose podatke o broju stanovnika za sva naselja, vidimo da je broj stanovnika, iz godine u godinu, ili isti ili u opadanju. U drugom tomu ove knjige donosim broj stanovnika za sva naselja iz 1828. i 1830. i 1835. i 1842. i 1851. godine. Tako da možemo pratiti prirodni prirast i/ili pad broj stanovništva u svim tim naseljima. U razdoblju od 1831. do 1842. godine stanovništvo u tim naseljima ili slabo napreduje ili stagnira, a neka naselja i nestaju.

Prema tome, kad je riječ o civilnoj Hrvatskoj, kao i civilnoj Slavoniji, iz svih navedenih razloga, broj stanovnika se u tim pokrajinama od 1831. do 1836. godine nije bitno promijenio. Promatrajući općenito, u tom je desetljeću u svim hrvatskim pokrajinama, i u Provincijalu i u Vojnoj krajini, pa čak i u Dalmaciji, došlo do stagnacije prirasta broja stanovništva.

Civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien), s Ugarskim Primorjem (Maritim), 1836. godine ukupno ima 446,7 austrijskih milja² ili 460,5 geografskih milja² ili 25.706,0 kilometara², 13 gradova, 6 vojna komuniteta, 26 trgovišta, 3.351 selo, 123.996 kuća, 125.304 porodice i 1.017.270 stanovnika.³⁷⁷

UKUPNO: Civilna i vojna Hrvatska 1836. godine ima:

- a) *površina*: 446,7 austrijskih milja² ili 25.705,99 kilometra²;
- b) *naselja*: 13 gradova, 6 vojnih komuniteta, 26 trgovišta, 3.351 selo; ukupno 3.396 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 123.997 kuća i oko 125.304 porodice;
- d) *broj stanovnika*: 1836. godine **ukupno ima 1.017.270 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.277,30 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 39,57 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,20 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 8,12 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 299,55 stanovnika.

³⁷⁷ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

18.2.2. *Civilna Hrvatska (Provincijal) 1836. godine*

Civilna Hrvatska 1836. godine, bez Primorja (Ung. Litorale), ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara², 5 gradova, 12 trgovišta, 2.058 sela, ukupno dakle ima 2.075 naselja, 71.226 kuća i oko 71.800 porodica i ukupno ima **539.500 stanovnika**.³⁷⁸

Prema popisu stanovništva 1827/28. godine, prema tom najtemeljijem popisu naselja i stanovništva u prvoj polovini 19. stoljeća, civilna Hrvatska, također bez Primorja, ima 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela i 890 zaselaka, ukupno dakle ima 2.872 naselja, 70.960 kuća i 536.820 stanovnika. Taj popis iz 1827/28. godine dakle navodi 797 naselja više.

Hrvatsko Primorje (Ungar. Litorale, Maritim) 1836. godine ima 6,2 austrijske milje² ili 356,78 kilometara², 2 grada, 3 trgovišta, 38 sela, 20 zaselaka, 6.695 kuća i oko 6.700 porodica i ukupno **38.900 stanovnika**.

Prema konskripciji iz 1827/28. godine, to Primorje ima 2 grada, 3 trgovište, 38 sela, 20 zaselaka, ukupno 63 naselja, 6.695 kuća i 38.016 stanovnika.

Prema tim izvorima, na prostoru civilne Hrvatske nalazimo slijedeće pokazatelje.

UKUPNO: Civilna Hrvatska s Primorjem (Ungar. Litorale) 1836. godine ima:

- a) *površina*: 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra²;
- b) *naselja*: 7 gradova, 15 trgovišta, 2.096 sela; ukupno ima 2.118 naselja;
- c) *naselja prema konskripciji iz 1827/28. godine*: civilna Hrvatska ima 2.935 naselja;
- d) *broj kuća i porodica*: 77.921 kuća i oko 78.500 porodica;
- e) *broj stanovnika*: civilna Hrvatska 1836. godine **ukupno ima oko 578.400 stanovnika**.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.380,48 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 58,74 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,42 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,37 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 273,09 stanovnika.

Od toga u hrvatskim županijama 1836. godine:

- a) **Zagrebačka županija** 1836. godine ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,5 kilometara², 2 slobodna kraljevska grada, 6 trgovišta, 1.238 sela, 32.442 kuće, oko 32.500 porodica i oko **301.500 stanovnika**.³⁷⁹ *Tafeln zur Statistik* i Fényes i neki drugi autori, i više izvora, navode različite podatke o stanovništvu Zagrebačke županije.³⁸⁰
 - a. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine*, Zagrebačka županija ima 2 grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 428 zaselaka, ukupno 1.697 naselja i 299.878 stanovnika. Ta konskripcija iz 1827/28. godine navodi dakle 451 naselje više, i broj stanovnika u tim naseljima.
 - b. *Plemstvo*: Zagrebačka županija, prema Ch. G. D. Steinu, 1817. godine ima 8.000 plemića.³⁸¹ Prema jozefinskom popisu 1785/87. godine, Zagrebačka županija tada ima 5.525 plemića muške populacije.³⁸² A drugi izvor spominje 5.759 plemića muškaraca.³⁸³ Ako tome dodamo otprilike i toliki broj žena plemkinja, i računamo prirodni prirast tog stanovništva, onda 1836. godine u Zagrebačkoj županiji ukupno ima najmanje oko 13.500 stanovnika plemićkog porijekla.

³⁷⁸ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.); Klenner (1833.) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

³⁷⁹ *Tafeln zur Statistik* 1836. godine, posve pogrešno, tvrdi da Zagrebačka županija ima 446.500 stanovnika. Taj podatak, u ovom slučaju, valja umanjiti za dvije početne brojke, dakle ta županija može imati najviše oko 306.000 stanovnika. Razlike su znatne, jer *Tafeln zur Statistik* to donosi na temelju „aproksimativne“ procjene.

³⁸⁰ Prema Fényesu, Zagrebačka županija 1829. godine ima 300.589 stanovnika; prema konskripciji iz 1827/28. godine, Zagrebačka županija ima 299.878 stanovnika, od toga: 272.230 Katolika (Catholicos, većinom Rimokatolika i veoma mali broj Unijata), 1.046 Grčko-istočnih vjernika (Graeci Ritus non Unitos), 53 Protestanta i 173 Židova.

³⁸¹ Stein (1819. sv. II, str. 155). *Zagrabiense Calendarium* 1830.

³⁸² Danyi Dezső i Dávid Zoltán (1960, str. 51).

³⁸³ HDA, fond: *Banski spisi*, kutija LXXXV, 1809.

- c. *Svećenstvo*: ta je županija, prema jozefinskom popisu iz 1785/87. godine, imala 288 svećenika. Početkom 19. stoljeća taj je broj porastao i najmanje ih ima oko 300. Tu valja ubrojiti i crkvene redove: redovnike i redovnice. Ukupno, tada u Zagrebačkoj županiji svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) najmanje ima oko 650.
- d. Grad Zagreb ima 1.368 kuća i 11.300 stanovnika. Karlovac ima 526 kuća i 6.030 stanovnika. Jastrebarsko ima 102 kuće i 920 stanovnika. Samobor ima 361 kuću i 2.270 stanovnika. Bosiljevo ima 105 kuća i 1.050 stanovnika itd.³⁸⁴
- e. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.918,68 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 50,72 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,29 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,28 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 241,97 stanovnika.
- b) **Varaždinska županija** 1836. godine ima 32,7 austrijskih milja² ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,8 kilometara², 1 slobodni kraljevski grad, 5 trgovišta, 524 sela, 26.500 kuće i oko 26.800 porodica i oko **156.000 stanovnika**.³⁸⁵ E. Fényes navodi slične podatke.³⁸⁶
- a. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine* Varaždinska županija ima 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 431 zaselak, ukupno 843 naselja, te 155.192 stanovnika.
- b. *Plemstvo*: prema Steinu, županija ima 1.457 plemića. Ako ima prosječno toliko i žena plemkinja, onda ta županija sada ima oko 3.000 stanovnika plemićkog porijekla.
- c. *Svećenstva* ima oko 400 (ukupno svećenika i redovnika i redovnica).
- d. Grad Varaždin ima 9.150 stanovnika.
- e. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U toj županiji 1830/31. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.770,64 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 82,90 stanovnika. To je najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,89 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 5,82 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 294,34 stanovnika.
- c) **Križevačka županija** 1836. godine ima 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 1 trgovište, 296 sela, 4 zaselka ili majura, 12.284 kuće i oko 12.500 porodica i oko **82.000 stanovnika**. Fényes i drugi neki izvori, kao i za druge županije, navode nešto drugačije podatke o stanovništvu Križevačke županije.³⁸⁷
- a. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine* Križevačka županija ima 2 grada, 1 trgovište, 298 sela i 31 zaselak, ukupno dakle 332 naselja i 81.750 stanovnika.
- b. *Plemstvo*: prema Steinu, ta županija ima 5.319 plemića.³⁸⁸ Prema jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine, ta županija ima 2.483 plemića muške populacije. Uz porast tog dijela pučanstva i ako toliko ima i žena plemkinja, onda ta županija 1836. godine ima najmanje oko 7.250 stanovnika plemićkog porijekla.
- c. *Svećenstvo*: ukupno svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) ima oko 360.
- d. Grad Križevci ima 3.060 stanovnika.
- e. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U županiji 1830.31. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.837,37 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 49,31 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,68 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,56 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 270,63 stanovnika.

³⁸⁴ U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj kuća i porodica i stanovnika za sva naselja u Zagrebačkoj županiji iz 1828. i 1830. i 1834. i 1837. godine, kao i za sva naselja drugih hrvatskih županija.

³⁸⁵ *Tafeln zur Statistik 1836; Zagradiense Calendarium 1835. i 1836.*

³⁸⁶ Prema Fényesu, Varaždinska županija 1829. godine ima 155.696 stanovnika; prema konskripciji iz 1827/28. godine, Varaždinska županija ima 155.192 stanovnika, od toga 124.746 Katolika (Catholikos), 153 grko-istočna vjernika (Graeci Ritus non Unitos), 5 Protestanata i 342 Židova.

³⁸⁷ Prema Fényesu, Križevačka županija 1829. godine ima 81.461 stanovnika; prema konskripciji iz 1827/28. godine, ta županija ima 81.750 stanovnika, a *Tafeln zur Statistik 1836.* godine navodi da ima 115.000 stanovnika.

³⁸⁸ Stein (1819. sv. II, str 155-56).

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 256

HRVATSKI PROVINCIJAL: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1835/36. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka županija	2	6	1.238	32.442	32.500	301.500
Varaždinska županija	1	5	524	26.500	26.800	156.000
Križevačka županija	2	1	296	12.284	12.500	82.000
UKUPNO hrvatske županije	5	12	2.058	71.226	71.800	539.500
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	3	38	6.695	6.700	38.900
UKUPNO Civilna Hrvatska	7	15	2.096	77.921	78.500	578.400

18.2.3. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1836. godine

Tabela br. 257

Prirast stanovništva: hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1836. godine						
Godi- na	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija					602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395
1828.	299.878	155.192	81.750	536.820	38.016	574.836
1831.	300.600	155.700	81.461	537.761	37.946	575.707
1836.	301.500	156.000	82.000	539.500	38.900	578.400

18.2.4. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1836. godine

Vojna Hrvatska (Militärgrenze), prema konskripciji iz 1836. godine, ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara², 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta (Senj, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar i Ivanić), 11 trgovišta, 1.255 sela, ukupno 1.272 naselja, 46.076 kuća,³⁸⁹ 46.804 porodica i **477.770 stanovnika** (244.824 ili 51,24% muškaraca i 232.946 ili 48,76% žena). Od toga Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** (Karlsstädter Generalat) 1836. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara², te 2 grada, 2 vojna komuniteta (Senj i Karlobag), 3 trgovišta, 614 sela, 22.498 kuća, 22.808 porodica i **243.202 stanovnika** (124.979 muškaraca i 118.223

³⁸⁹ Izvori od 1831. godine dalje, za razliku od ranije, donose realniji i pouzdaniji broj kuća i porodica.

žene).³⁹⁰ – *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.489,30 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno dolazi 25,88 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,81 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,66 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 391,63 stanovnika. – *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 124.979 ili 51,39%, a žena ima 118.223 ili 48,61%. Od toga u Regimentima:³⁹¹

a. **Lički Regiment** (Liccaner Regiment) 1836. godine ima 45,4 austrijske ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara², 1 grad, 1 vojni komunitet, 103 sela, 6.490 kuća, 6.619 porodica i 65.503 stanovnika (33.530 ili 51,19% muškaraca i 31.973 ili 48,81% žene). Ukupno s vojnim komunitetom Karlobag (*Karlobager Kommunität*) ima **66.065 stanovnika** (33.791 muškarca i 32.274 žene).

i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.455,18 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 25,29 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,90 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,76 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 623,25 stanovnika.

ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 33.791 ili 51,15%, a žena ima 32.274 ili 48,85%.

iii. *Vojni komunitet Karlobag* (*Karlobager Komunität*) ima 184 kuće i 149 porodica i **562 stanovnika** (261 i 46,44% muškaraca i 301 i 53,56% žena).

b. **Otočki Regiment** (Ottochaner Regiment) 1836. godine ima 48,4 austrijske ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 kilometara², te 1 grad, 1 trgovište, 1 vojni komunitet, 83 sela, 5.005 kuća i 5.004 porodice i 59.241 stanovnika (30.003 ili 50,65% muškarca i 29.238 ili 49,35% žena). Ukupno s vojnim komunitetom Senj (*Zengger Kommunität*) ima **61.701 stanovnika** (31.178 muškaraca i 30.523 žene).

i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.274,81 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 22,15 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 11,25 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 10,93 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 717,45 stanovnika.

ii. Muškaraca ima 30.708 ili 50,38%, a žena ima 30.248 ili 49,62%.

iii. *Vojni komunitet Senj* (*Zengger Komunität*) ima 481 kuću i 639 porodica i **2.460 stanovnika** (1.175 ili 47,76% muškaraca i 1.285 ili 52,24% žena).

c. **Ogulinski Regiment** (Oguliner Regiment) 1836. godine ima 44,0 austrijske ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometara², 1 trgovište, 109 sela, 5.573 kuća, 5.552 porodica i **62.026 stanovnika** (32.054 muškarca i 29.972 žene).

i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.409,68 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 24,50 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 11,13 stanovnik. Na jednu porodicu dolazi 11,17 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 563,87 stanovnika.

ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 32.054 ili 51,68%, a žena ima 29.972 ili 48,32%.

d. **Slunjski Regiment** (Szlainer Regiment) 1836. godine ima 25,5 austrijskih ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara², 1 trgovište, 319 sela, 4.765 kuća, 4.845 porodica i **53.410 stanovnika** (27.956 muškarca i 25.454 žene).

i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.094,51 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,40 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,21 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 10,02 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 166,91 stanovnik.

ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 27.956 ili 52,34%, a žena ima 25.454 ili 47,66%.

b) **Banski Generalat** (Banal Generalat) prema konskripciji iz 1836. godine ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara², te 2 grada (Petrinja i Kostajnica), 2 vojna

³⁹⁰ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

³⁹¹ *Tafeln zur Statistik* (1835. i 1836); Fras (1835. i 1850); Dóczy (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1830; Fényes (1839). Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuju se ukupnom broju Regimenta.

komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 5 trgovišta, 275 sela, 11.936 kuća, 12.201 porodicu i **ukupno 112.518 stanovnika** (58.129 muškaraca i 54.389 žena). – *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.353,93 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,91 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 407,67 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,43 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,22 stanovnika. – *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 58.129 ili 51,66%, a žena ima 54.389 ili 48,34%. -

c) Od toga u Regimentima:³⁹²

a. *Prvi Banski Regiment* (Erstes Banal Regiment) 1836. godine ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometara², te 1 grad, 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 128 sela, 5.514 kuće, 5.573 porodice i 54.158 stanovnika (27.909 muškaraca i 26.249 žena). Ukupno s vojnim komunitetom, taj Regiment ima **57.329 stanovnika** (29.459 ili 51,39% muškaraca i 27.870 ili 48,61% žena).

i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.368,97 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 41,17 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,40 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,29 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 437,63 stanovnika.

b. *Drugi Banski Regiment* (Zweites Banal Regiment) 1836. godine ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometara², 1 grad, 1 vojni komunitet, 4 trgovišta, 147 sela, 5.217 kuća, 5.338 porodica i 53.035 stanovnika (27.659 ili 52,15% muškaraca i 25.376 ili 47,85% žena). Ukupno s vojnim komunitetom, taj Regiment ima **55.189 stanovnika** (28.670 ili 51,95% muškaraca i 26.519 ili 48,05% žena).

i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.247,25 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 40,64 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,58 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 10,34 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 370,40 stanovnika.

c. *Vojni komuniteti*:

i. *Vojni komunitet Petrinja* ima 686 kuća, 748 porodica i **3.171 stanovnika** (muškaraca 1.550 ili 48,88% i žena 1.621 ili 51,12%).

ii. *Vojni komunitet Kostajnica* ima 519 kuća, 542 porodice i **2.154 stanovnika** (muškaraca 1.011 ili 46,94% i žena 1.143 ili 53,06%).

d) *Varaždinski Generalat* (Warasdiner Generalat) 1836. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara², 2 grada i 2 Vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 3 trgovišta, 369 sela, 11.539 kuću, 11.795 porodica i **122.050 stanovnika** (61.716 muškaraca i 60.334 žena). – *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.892,34 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 32,88 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,58 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,35 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 324,62 stanovnika. – *Broj i postotak muškaraca i žena*: muškaraca ima 61.716 ili 50,56% a žena 60.340 ili 49,44%. To je na tom prostoru slaba naseljenost stanovništva.

e) Od toga u Regimentima:

a. *Križevački Regiment* (Kreutz Regiment) 1836. godine ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara², 1 grad i 1 vojni komunitet, te 2 trgovišta, 190 sela, 4.573 kuća, 4.618 porodica, 55.564 stanovnika (28.372 muškarca i 27.192 žene). Ukupno s vojnim komunitetom Ivanić ima **56.194 stanovnika** (28.712 muškaraca i 27.482 žene).

i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.985,65 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 34,50 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 12,29 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 12,17 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 289,66 stanovnika.

ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: Ukupno ima 56.194 stanovnika (28.712 ili 51,09% muškaraca, a žena ima 27.482 ili 48,91%).

iii. *Vojni komunitet Ivanić* (*Ivanicher Komunität*) ima 137 kuća, 141 porodicu i 630 stanovnika (muškaraca 340 ili 53,97%, a žena 290 ili 46,03%).

³⁹² Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

b. *Đurđevački Regiment* (S. Georgen Regiment) 1836. godine ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,2 kilometara², 1 grad i 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 176 sela, 6.626 kuća, 6.639 porodica i 64.090 stanovnika (32.099 muškaraca i 31.991 žena). S vojnim komunitetom Bjelovar ukupno ima **65.856 stanovnika** (33.004 muškarca i 32.852 žene).

- i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 1.819,23 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,61 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 9,94 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,92 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 367,91 stanovnik.
- ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: muškaraca ima 33.004 ili 50,12%, a žena ima 32.852 ili 49,88%.
- iii. *Vojni komunitet Bjelovar* (*Bellovarer Komunität*) ima 303 kuće, 397 porodica i 1.766 stanovnika (muškaraca 905 ili 51,25% i žena 861 ili 48,75%.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama.

Tabela br. 258

Hrvatska Vojna krajina prema konskripciji iz 1836. godine							
Generalati i Regimenti	Grad	Vojni komunit.	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Karlovački Generalat:	2	2	3	614	22.498	22.808	243.202
1. Lički Regiment	1			103	6.490	6.619	65.503
<i>Vojni komunitet</i>		1			184	149	562
2. Otočki Regiment	1		1	83	5.005	5.004	59.241
<i>Vojni komunitet</i>		1			481	639	2.460
3. Ogulinski Regiment			1	109	5.573	5.552	62.026
4. Slunjski Regiment			1	319	4.765	4.845	53.410
Banski Generalat:	2	2	1	275	11.939	12.201	112.518
5. I: Banski Regiment	1		1	128	5.514	5.573	54.158
<i>Vojni komunitet</i>		1			686	748	3.171
6. II: Banski Regiment	1			147	5.217	5.338	53.035
<i>Vojni komunitet</i>		1			519	542	2.154
Varaždinski Generalat:	2	2	3	366	11.639	11.795	122.050
7. Križevački Regim	1		2	190	4.573	4.618	55.564
<i>Vojni komunitet</i>		1			137	141	630
8. Đurđevački Regim	1		1	176	6.626	6.639	64.090
<i>Vojni komunitet</i>		1			303	397	1.766
UKUPNO	6	6	11	1.255	46.076	46.804	477.770

Tabela br. 259

Vojna krajina 1836. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Hrvatska Vojna krajina Generalati i Regimenti		M U Š K A R C I		Ž E N E		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Karlovački Generalat:		124.979	51,39	118.223	48,61	243.202
1	Lički Regiment	33.530	51,19	31.973	48,81	65.503
	<i>Vojni komunitet</i>	261	46,44	301	53,56	562
2	Otočki Regiment	30.003	50,65	29.238	49,35	59.241
	<i>Vojni komunitet</i>	1.175	47,76	1.285	52,24	2.460
3	Ogulinski Regiment	32.056	51,68	29.972	48,32	62.026
4	Slunjski Regiment	27.956	52,34	25.454	47,66	53.410
Banski Generalat:		58.129	51,66	54.389	48,34	112.518
5	I: Banski Regiment	27.909	51,53	26.249	48,47	54.158
	<i>Vojni komunitet</i>	1.550	48,88	1.621	51,12	3.171
6	II: Banski Regiment	27.659	52,15	25.376	47,85	53.035
	<i>Vojni komuniteti</i>	1.011	46,94	1.143	53,06	2.154
Varaždinski Generalat:		61.716	50,56	60.334	49,44	122.050
7	Križevački Regiment	28.372	51,06	27.192	48,94	55.564
	<i>Vojni komunitet</i>	340	53,97	290	46,03	630
8	Đurđevački Regiment	32.099	50,08	31.991	49,92	64.090
	<i>Vojni komunitet</i>	905	51,25	861	48,75	1.766
UKUPNO		244.824	51,24	232.946	48,76	477.770

Broj porodica skoro posve odgovara broju kuća. To znači da u kućama žive po jedna i rijetko po dvije velike porodice. Ali zato, posve sigurno, ima više obitelji. Broj obitelji znamo ako u dokumentima imamo broj oženjenih muškaraca u pojedinim kućama i u naselju uopće.

Analiza broja i postotka muškaraca i žena u hrvatskoj Vojnoj krajini, kako vidimo u toj tabeli, pokazuje da je u svim Regimentima broj muškaraca veći od broja žena, osim u četiri vojna komuniteta. I ovdje ti podaci iznenađuju. Zato, kako je rečeno, jer muškarci podliježu vojnoj obavezi, idu u rat, pogibaju ili su ranjeni. A ipak je u Vojnoj krajini muškaraca više nego žena. Prema dokumentima iz 1835. i 1836. godine, ali i dokumentima iz ranijeg razdoblja, možemo zaključiti slijedeće: tada se u Vojnoj krajini rađa nešto više muške djece nego ženske.³⁹³ No, čini se, prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba, da ženska djeca u ranijoj dobi, od jedne do desete godine, više umiru od muške djece. Osim toga, prema tim istim matičnim knjigama, žene u dobi od 20 do 30 godina, očito uslijed teškog rada i čestog rađanja, u prosjeku nešto više umiru nego muškarci u toj dobi. U svakom slučaju, žene su bile opterećene poslom u polju i kući, na njoj je ležala i briga oko djece. Uz to, životne prilike su i dalje bile dosta nepovoljne: loši uvjeti prehrane i stanovanja i liječničke zaštite. Tu valja potražiti odgovor zašto u tom vojnom društvu, u Vojnoj krajini, ima više muškaraca nego žena.

Upoznajmo podatke o odnosu rođenih i umrlih osoba, a time i o prirodnom prirastu i/ili padu broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini 1836. godine u slijedećoj tabeli.

³⁹³ Usp. *Tafeln zur Statistik* od 1830. do 1836. godine.

Hrvatska Vojna krajina 1836. godine: prirodni prirast stanovništva

Tabela br. 260

Vojna krajina 1836. godine: broj rođenih i umrlih osoba i prirast stanovništva								
Generalati i Regimenti		Ukupno stanovnika	Rođene djece		Umrle osobe svih dobi		Prirodni prirast	
			Muške	Ženske	Muške	Ženske		
Karlovački Generalat:		243.202	5.569	5.192	4.706	4.669	+	1.386
1.	Lički Regiment	65.503	1.412	1.314	995	996	+	735
	<i>Vojni komunitet</i>	562	25	25	50	56	-	56
2.	Otočki Regiment	59.241	1.342	1.296	1.143	1.169	+	326
	<i>Vojni komunitet</i>	2.460	44	50	55	66	-	27
3.	Ogulinski Regim	62.026	1.409	1.294	1.161	1.163	+	379
4.	Slunjski Regiment	53.410	1.337	1.213	1.302	1.219	+	29
Banski Generalat:		112.518	3.338	3.054	1.918	1.850	+	2.624
5.	I: Banski Regim	54.158	1.654	1.505	784	714	+	1.661
	<i>Vojni komunitet</i>	3.171	77	70	73	64	+	10
6.	II: Banski Regim	53.035	1.549	1.431	990	998	+	992
	<i>Vojni komuniteti</i>	2.154	58	48	71	74	-	39
Varaždinski Generalat:		122.050	3.802	3.593	2.190	2.070	+	3.135
7.	Križevački Regim	55.564	1.764	1.676	958	934	+	1.548
	<i>Vojni komunitet</i>	630	16	18	12	7	+	15
8.	Đurđevački Regim	64.090	1.987	1.869	1.176	1.096	+	1.584
	<i>Vojni komunitet</i>	1.766	35	30	44	33	-	12
UKUPNO		477.770	12.709	11.839	8.814	8.589	+	7.145

Statistički podaci o broju rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini za 1831. godinu dosta iznenađuju. Prema tim izvorima, te je godine u Vojnoj krajini u svim Generalatima negativni predznak: više je osoba (različite dobi) umrlo nego se djece rodilo. Tako je i za 1832. godinu. U dokumentima piše da je većina osoba u tim Generalatima i Regimentima umrlo „zbog bolesti“. I doista, 1831/32. godine na tom području i šire na područjima zemalja Habsburške monarhije harala je kolera. Jer, prema izvorima, 1830. godine ta tri generalata imaju pozitivni prirodni prirast stanovništva: u Karlovačkom Generalatu rodilo se 3.518 djece više nego što je umrlo osoba svih uzrasta; u Banskom Generalatu rodilo se 106 djece više, a u Varaždinskom Generalatu je 292 djece više rođeno.³⁹⁴ To se stanje negativnog pada prirasta stanovništva donekle popravilo 1833. i 1834. godine. A to znači da je na tom području kolera harala od 1831. do 1833. godine i da je omela prirodni prirast stanovništva. To stanje prirodnog prirasta/pada broja stanovništva pokazuje i slijedeća tabela.

Upoznajmo sada broj rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini od 1831. do 1836. godine. Ovdje donosim podatke o tome ukupno samo za Generalate, iako u izvorima ima svih tih podataka i za sve Regimente, i za hrvatsku i za slavonsku Vojnu krajinu.³⁹⁵

³⁹⁴ Usp. Tafeln zur Statistik (1830. i 1832).

³⁹⁵ Tafeln zur Statistik 1831. i 1832. i 1833. i 1834. i 1835. i 1836. godine.

Tabela br. 261

Vojna krajina 1831-36. godine: rođene i umrle osobe i prirast/pad stanovništva						
Generalati	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast/pad stanovništva	
Karlovački Generalat	1831.	236.056	7.599	8.527	–	928
Banski Generalat		111.496	4.262	5.692	–	1.430
Varaždinski Generalat		125.778	6.109	7.502	–	1.393
UKUPNO		473.330	17.970	21.721	–	3.751
Karlovački Generalat	1832.	231.034	8.255	7.754	+	501
Banski Generalat		106.706	3.967	4.106	–	139
Varaždinski Generalat		120.569	4.756	7.571	–	2.815
UKUPNO		458.309	16.978	19.431	–	2.453
Karlovački Generalat	1833.	230.763	9.713	7.133	+	2.580
Banski Generalat		105.953	4.722	3.603	+	1.119
Varaždinski Generalat		119.358	6.100	6.408	–	308
UKUPNO		456.074	20.535	17.144	+	3.391
Karlovački Generalat	1834.	232.802	9.288	7.279	+	2.009
Banski Generalat		106.952	4.633	3.466	+	1.167
Varaždinski Generalat		118.844	6.049	4.950	+	1.099
UKUPNO		458.598	19.970	15.695	+	4.275
Karlovački Generalat	1835.	235.473	10.697	6.494	+	4.203
Banski Generalat		108.767	5.857	4.039	+	1.818
Varaždinski Generalat		120.337	6.621	4.501	+	2.120
UKUPNO		464.577	23.175	15.034	+	8.141
Karlovački Generalat	1836.	243.202	10.761	9.375	+	1.386
Banski Generalat		112.518	6.392	3.768	+	2.624
Varaždinski Generalat		122.050	7.395	4.260	+	3.135
UKUPNO		477.770	24.548	17.403	+	7.145

Ta tabela pokazuje, iz godine u godinu, broj rođene djece i umrlih osoba (svih uzrasta) u hrvatskoj Vojnoj krajini. Iz izvora postoje podaci i za svaki Regiment, i još bolje pokazuju to stanje prirodnog prirasta/pada broja stanovništva. Tu jasno vidimo da od 1831. godine pada broj stanovništva i da se broj stanovništva u tom dijelu Vojne krajine vratio na onaj ukupni broj (473.330 stanovnika) iz 1831. godine tek 1836. godine (477.770 stanovnika). Za demografsku analizu veoma su dakle važni podaci o prirodnom prirastu i/ili padu broja stanovništva.

Prema tim dokumentima, u hrvatskoj Vojnoj krajini imamo slijedeće podatke.³⁹⁶

UKUPNO: hrvatska Vojna krajina 1836. godine ima:

- površina*: 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,79 kilometara²;
- naselja*: 6 gradova, 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.255 sela – ukupno 1.272 naselja;
- broj kuća i porodica*: 46.076 kuća i 46.804 širih porodica, ali obitelji znatno više;
- broj stanovnika*: 1836. godine **ukupno ima 477.770 stanovnika**.
- broj muškaraca i žena*: ima 244.824 ili 51,24% muškaraca i 232.946 ili 48,76% žena;
- Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.733,56 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 30,12 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 10,37 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 10,21 stanovnik;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 375,61 stanovnik.
- Broj vjenčanih parova* u hrvatskoj Vojnoj krajini 1836. godine možemo upoznati prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik*. Međutim, taj broj vjenčanih parova, za svako naselje napose, možemo

³⁹⁶ *Tafeln zur Statistik* 1835. i 1836; *Zagrabiense Calendarium* 1835. i 1836; *Fényes* (1842. i 1843).

- upoznati prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku u hrvatskoj Vojnoj krajini 1836. godine se vjenčalo:
- a. u *Karlovačkom Generalatu* se vjenčalo 2.417 parova;
 - b. u *Banskom Generalatu* se vjenčalo 1.187 parova;
 - c. u *Varaždinskom Generalatu* se vjenčalo 1.591 par.
 - d. UKUPNO se u Vojnoj krajini 1836. godine vjenčalo 5.195 parova.
- h) **Broj rođene djece** također možemo upoznati prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*), ali to još više možemo upoznati, kako je rečeno, preko matičnih knjiga vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku, u hrvatskoj Vojnoj krajini je 1836. godine rođeno :
- a. u *Karlovačkom Generalatu* rođeno je 10.761 dijete (5.569 muška i 5.192 ženska);
 - b. u *Banskom Generalatu* rođeno je 6.392 djece (3.338 muške i 3.054 ženske);
 - c. u *Varaždinskom Generalatu* rođeno je 7.395 djece (3.802 muške i 3.593 ženske).
 - d. UKUPNO je u hrvatskoj Vojnoj krajini 1836. godine rođeno 24.548 djece: muške 12.709 muške i 11.839 ženske. Rođeno je 839 muške djece više nego ženske djece.
- i) **Broj umrlih osoba:** broj i rod umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini također možemo upoznati na temelju tog godišnjaka, ali još i od prije i kasnije za svako naselje prema matičnim knjigama rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u Vojnoj krajini su 1836. godine umrle osobe svih uzrasta/dobi:
- a. u *Karlovačkom Generalatu* umrlo je 9.375 osoba (4.706 muških i 4.669 ženskih);
 - b. u *Banskom Generalatu* umrle su 3.768 osobe (1.918 muških i 1.850 ženskih);
 - c. u *Varaždinskom Generalatu* umrle su 4.260 osobe (2.190 muških i 2.070 ženskih).
 - d. UKUPNO je umrlo 17.403 osobe (8.814 muške i 8.589 ženske).
- j) **Prirodni prirast:** prema tim izvorima, u Vojnoj krajini je 1836. godine ukupno rođeno 24.548 djece, a umrla je 17.403 osobe različite dobi. Prema tome, 7.145 djece je više rođeno nego što je umrlo osoba svih dobi. A to je bio povoljni prirodni prirast stanovništva.

Od 1828. godine dalje *Tafeln zur Statistik*, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, koji izdaje ministarstvo bečke vlade, postaje najpouzdaniji izvor za demografiju, ali i za brojna druga područja: poljoprivredu i privredu uopće, bankarstvo, školstvo, zdravstvo itd. Tom su godišnjaku dolazili svi statistički podaci iz svih zemalja i pokrajina u Habsburškoj monarhiji, iz svih pokrajina u kojima je bilo organizirano prikupljanje i obrada tih statističkih podataka. Od svih hrvatskih pokrajina, Dalmacija i Vojna krajina u tome prednjače, dok Hrvatska i Slavonija u otvaranju statističkog ureda i uopće u prikupljanju statističkih podataka kasne.

Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1836. godine

Tabela br. 262

Prirast/pad stanovništva: hrvatska Vojna krajina 1802-1836. godine				
Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banski Generalat	Ukupno stanovnika
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807/13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165
1825.	216.025	112.542	103.949	432.516
1828.	207.589	139.857	96.552	443.998
1830.	232.874	124.544	110.276	467.694
1831.	236.056	125.778	111.496	473.330
1832.	231.034	120.569	106.706	458.309
1833.	230.763	119.358	105.953	456.074
1834.	232.802	118.844	106.952	458.598
1835.	235.473	120.337	108.767	464.577
1836.	243.202	122.050	112.518	477.770

Ti podaci pokazuju ritam prirasta stanovništva hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1836. godine u tim generalatima i ukupno. Taj prirast (prirodni i mehanički) nije ravnomjeran: najviše iznenađuje prirast od 1815. do 1825. godine, a još više od 1827/28. do 1831. godine. Nije lako objasniti taj prirast i/ili smanjenje broja stanovništva u tim Generalatima. Još bolje možemo pratiti taj ritam prirasta i/ili pada broja stanovništva iz godine u godinu od 1830. dalje. Taj ritam pokazuje da nikako ne možemo uzeti prosječni prirast stanovništva jedne/dvije godine i tako izračunati prosjek prirasta stanovništva za jedno desetljeće ili čak i duže razdoblje. U tom su razdoblju, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, često harale bolesti kod stanovništva. Uz to, česte su bile nepogodne prilike za poljoprivredu (suše i poplave) i vladala je silna glad. To je nužno imati na umu kada raspravljamo o prirodnom prirastu ili padu broja stanovništva na nekom prostoru. Zato su potrebna daljnja temeljita istraživanja, i to manjih razdoblja, jednog/dva desetljeća ili o samom jednom popisu stanovništva.

18.3. Civilna i vojna Slavonija 1836. godine

18.3.1. Izvori

Sve ono što je rečeno za izvore pod naslovom „Civilna i vojna Hrvatska 1836. godine“ važi i ovdje, kad je riječ o civilnoj i vojnoj Slavoniji 1836. godine. Ali uz važnu napomenu. Kako je rečeno, početkom tog desetljeća, od 1831. godine, na tom je području harala kuga, ali očito su tih godina, zbog suše ili poplava, bile česte nerodice u poljoprivredi i, uz tu pošast i bolesti, vladala je glad. Smrtnost je bila velika, napose kod djece do deset godina života. U slavonskoj Vojnoj krajini je u tom desetljeću znatni pad stanovništva: 1831. godine slavonska Vojna krajina, bez Čajkisten Distrikta, ima 233.217 stanovnika, a 1835. godine ima samo 212.846 stanovnika. Zbog te epidemije i silne smrtnosti ljudi, za tih pet godina u tom dijelu Vojne krajine negativni prirast iznosi 20.371 stanovnika. Posljedice u padu broja stanovništva, kada više ljudi (svih uzrasta) umire nego što se djece rađa, u Slavoniji će se osjetiti čitavo to desetljeće, ali i kasnije. To stanje možemo pratiti na temelju obilja dokumenata.

18.3.2. Ukupno civilna i vojna Slavonija 1836. godine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien), i Tschaikisten Distrikt, 1836. godine ukupno ima 297,8 austrijske milje² ili 17.137,33 kilometara², 8 gradova, 4 vojna komuniteta, 26 trgovišta, 884 sela, 74.292 kuće, 77.919 porodice i **599.252 stanovnika**.³⁹⁷

UKUPNO: Civilna i vojna Slavonija 1836. godine ima:³⁹⁸

- a) *površina*: 297,8 austrijske milje² ili 17.137,33 kilometra²;
- b) *naselja*: 8 gradova, 4 vojna komuniteta, 26 trgovišta, 884 sela; ukupno ima 922 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 74.292 kuća i 77.919 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1836. godine **ukupno ima 599.252 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.074,18 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 36,04 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,07 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,69 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,05 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 670,85 stanovnika.

³⁹⁷ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

³⁹⁸ Izvori za civilnu i vojnu Slavoniju: Fényes (1839, 1842. i 1843); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1831-1836); Fras (1835. i 1850); Franz Petter (1841. sv. I-IV); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866).

18.3.3. Civilna Slavonija (Provincijal) 1836. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal, Slawonisches Provinzial) prema konskripciji iz 1836. godine ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,65 kilometara², 2 glavna grada županija (Haupt und Kreisstadt: Požega i Osijek), 21 trgovište, 571 selo, 44.863 kuće, 47.349 porodica i **346.559 stanovnika**.³⁹⁹

Prema tim izvorima, na prostoru civilne Slavonije nalazimo slijedeće pokazatelje.

UKUPNO: Civilna Slavonija 1836. godine ima:

- a) **površina:** 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,65 kilometra²;
- b) **naselja:** 3 grada, 21 trgovište, 571 selo; ukupno ima 595 naselja;
- c) **broj kuća i porodica:** 44.863 kuća i oko 47.349 porodica;
- d) **gradovi:** u tri slavonska grada (Osijeku, Požegi i Vukovaru) ima 17.750 stanovnika.
- e) **broj stanovnika:** civilna Slavonija 1836. godine **ukupno ima 346.559 stanovnika**.
- f) **Gustoća naseljenosti stanovništva:**
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.102,91 stanovnik;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 36,54 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,72 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,32 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,06 porodica;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 582,45 stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) **Virovitička županija** (Veröczer Komitate) 1836. godine ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara², 1 grad (Osijek, glavni grad županije), 8 trgovišta, 237 sela, 20.649 kuća, 21.879 porodica i 144.700 stanovnika.⁴⁰⁰
 - a. *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine*, Virovitička županija ima 1 grad, 17 trgovišta, 231 selo, 33 zaselka, 23.385 kuća i 149.915 stanovnika.
 - b. Glavni grad županije Osijek ima 960 kuća i 9.850 stanovnika.
 - c. **Ukupno:** Virovitička županija 1836. godine ukupno **ima 154.550 stanovnika**.
 - d. *Naseljenost i gustoća stanovništva:* Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.929,46 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 33,53 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 7,48 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 7,06 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 628,25 stanovnika.
- b) **Požeška županija** (Poseganner Komitate) 1836. godine ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,01 kilometara², 1 grad (Požega, glavni grad županije), 6 trgovišta, 254 sela, 8.780 kuće, 9.320 porodica i 80.750 stanovnika.
 - a. *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine*, Požeška županija ima 1 grad, 9 trgovišta, 252 sela, 16 zaselaka, 9.993 kuće i 78.049 stanovnika.
 - b. Glavni grad županije Požega ima 480 kuća i 4.650 stanovnika.
 - c. **Ukupno:** Požeška županija 1836. godine ukupno **ima 85.400 stanovnika**.
 - d. *Naseljenost i gustoća stanovništva:* Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.976,85 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 34,35 stanovnika. Na jednu kuću prosječno

³⁹⁹ **Izvori za civilnu Slavoniju:** Fényes (1839, 1842. i 1843); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1835. i 1836); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski *fondovi slavonskih županija* iz tog razdoblja.

⁴⁰⁰ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Virovitička županija ima 149.915 stanovnika, od toga: 106.294 Katolika, 40.097 Grko-istočna vjernika, 2.163 Protestanta i 307 Židova; prema Fényesu ta županija 1829. godine ima 141.331 stanovnika. Prema *Tafeln zur Statistik* 1836. godine ta županija ima 189.700 stanovnika. Razlike su znatne, pogotovo podaci koji donosi *Tafeln zur Statistik* na temelju „aproksimativne“ procjene.

dolazi 9,73 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,16 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 327,20 stanovnika.⁴⁰¹

- c) **Srijemska županija** (Syrmier Komitate) 1836. godine ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (glavni grad županije, Haupt u. Kreisstadt: Vukovar) i 7 trgovišta, 80 sela, 15.434 kuće, 16.150 porodica i 103.359 stanovnika.
- a. *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine*, 15 trgovišta, 85 sela, 28 zaselaka, 16.145 kuća i 103.846 stanovnika.
- b. Glavni grad županije Vukovar ima 780 kuće i 3.250 stanovnika.
- c. UKUPNO: Srijemska županija 1836. godine ukupno **ima 106.609 stanovnika**.
- d. U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.568,89 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 44,64 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,91 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,60 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 1.211,47 stanovnika.⁴⁰²

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 263

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Civilna Slavonija u popisu stanovništva 1836. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad.	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Virovitička županija	1	9	237	20.649	21.879	154.550
Požeška županija	1	6	254	8.780	9.320	85.400
Srijemska županija	1	7	80	15.434	16.150	106.609
UKUPNO slavonske županije	3	21	571	44.863	47.349	346.559

Stanovništvo Slavonije od 1750. do 1836. godine

Tabela br. 264

Stanovništvo civilne Slavonije od 1750. do 1836.				
Godina	Virovitička županija	Požeška županija	Srijemska županija	UKUPNO stanovnika
1750.	74.570	41.040	49.320	164.930
1773.	92.852	54.108	63.532	210.492
1782.	106.562	58.914	75.593	241.069
1787.	116.990	64.417	82.261	263.668
1802.	129.641	65.344	89.721	284.706
1815.	139.502	71.517	95.861	306.880
1825.	167.990	85.267	111.676	364.933
1828.	149.915	78.049	103.846	331.810
1831.	158.050	88.900	110.109	357.059
1836.	154.550	85.400	106.609	346.559

⁴⁰¹ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Požeška županija ima 78.049 stanovnika, od toga 44.364 Katolika, 30.619 Grko-istočna vjernika, 4 Protestanta i 228 Židova; prema **Fényesu** ta županija 1829. godine ima 84.249 stanovnika. Prema *Tafeln zur Statistik* 1836. godine ta županija ima 109.200 stanovnika. Razlike su i ovdje znatne, pogotovo podaci koji donosi *Tafeln zur Statistik* na temelju „aproksimativne“ procjene.

⁴⁰² Prema konskripciji iz 1827/28. godine, Srijemska županija ima 103.846 stanovnika, od toga 30.968 Katolika, 70.908 Grko-istočnih vjernika, 1.926 Protestanata i 44 Židova; prema **Fényesu** ta županija 1829. godine ima 96.443 stanovnika. Prema *Tafeln zur Statistik* 1836. godine ta županija ima 133.800 stanovnika. Razlike su i ovdje znatne, pogotovo podaci koji donosi *Tafeln zur Statistik* na temelju „aproksimativne“ procjene.

18.3.4. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1836. godine

Vojna Slavonija (*Slawonische Gränze, Slavonisches Generalat*), ukupno s *Tschaikisten Bataillon-om*, 1836. godine ima 133 austrijske milje² ili 7.653,68 kilometara², 5 gradova, 4 vojna komuniteta (Sl. Brod, Petrovaradin, Karlovci i Zemun), 5 trgovišta, 313 sela, 29.429 kuća, 30.570 porodica i **252.693 stanovnika** (130.623 muškarca i 122.070 žene).⁴⁰³

UKUPNO: vojna Slavonija 1836. godine ima:

- a) *površina*: 133 austrijske milje² ili 7.653,68 kilometra²;
- b) *naselja*: 5 gradova, 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 313 sela; ukupno 327 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 29.429 kuća i 30.570 porodica;
- d) *broj stanovnika*: slavonska Vojna krajina 1836. godine, s Čajkisten Bataljonom/Distriktom, **ukupno ima 252.693 stanovnika** (130.623 ili 51,69% muškarca i 122.070 ili 48,31% žena).
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.899,95 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 33,02 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,59 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 8,27 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 784,76 stanovnika.⁴⁰⁴
- f) *Broj vjenčanih parova*: u Vojnoj Slavoniji se 1836. godine ukupno vjenčalo 2.939 parova.
- g) *Broj rođene djece*: ukupno se rodilo 15.796 djece (8.169 dječaka i 7.627 djevojčica). Od toga, 15.635 djece se rodilo u braku, a 1.161 vanbračno. Mrtvorodeno je 74 djece.
- h) *Broj umrlih osoba svih dobi*: 1836. godine u Vojnoj Slavoniji je umrlo osoba svih dobi 12.087 (6.188 muškaraca i 5.899 žena).
- i) *Priradni prirast broja stanovnika*: prema tim podacima, 1836. godine u Vojnoj Slavoniji se ukupno rodilo 15.796 djece, a umrlo je (svih dobi) 12.087 osoba. Prema tome, 3.709 djece se više rodilo nego je umrlo osoba svih dobi. Priradni prirast iznosi: 3.709 stanovništva.

Od toga u Regimentima:

- a) *Gradiški Regiment* (Gradiskaner Regiment) 1836. godine ima 29 austrijskih milja² ili 1.668,85 kilometara², 1 grad, 1 trgovište, 140 sela, 5.666 kuća, 5.733 porodice i **58.322 stanovnika** (29.928 muškarca i 28.394 žene).⁴⁰⁵
 - a. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.011,10 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 34,95 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,29 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,17 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 410,72 stanovnika.
 - b. *Broj i postotak muškaraca i žena*: ukupno ima **58.322 stanovnika**: 29.928 ili 51,32% muškaraca i 28.394 ili 48,68% žena.
- b) *Brodski Regiment* (Brooder Regiment) 1836. godine ima 34 austrijske milje² ili 1.956,58 kilometara², 1 grad, 1 vojni komunitet (Sl. Brod), 1 trgovište, 97 sela, 6.517 kuću, 6.653 porodica i 68.085 stanovnika (34.116 muškaraca i 33.969 žena).⁴⁰⁶
 - a. *Vojni komunitet Brod* (*Broder Komunität*) ima 484 kuća, 516 porodica i 2.865 stanovnika (1.642 muškarca i 1.223 žene).
 - b. **UKUPNO**: s Vojnim komunitetom, taj Regiment ima **70.950 stanovnika** (35.758 ili 50,40% muškaraca i 35.192 ili 49,60% žene), 7.001 kuću i 7.169 porodica.

⁴⁰³ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

⁴⁰⁴ Izvori za vojnu Slavoniju: *Tafeln zur Statistik* 1835. i 1836; Fényes (1839, 1842. i 1843); Fras (1935. i 1850); Schmidl (1842. i 1843); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes* 1830-1851; *Schematismus cleri* 1830, 1833, 1835. i 1836; Dóczy (1830, 352-4); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); Stopfer (1838, 1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski *fondovi slavonskih županija* iz tog razdoblja.

⁴⁰⁵ Dóczy (1830, 352) navodi da Gradiški Regiment 1830. godine ima 63.220 stanovnika.

⁴⁰⁶ Dóczy (1830, 352) navodi da Brodski Regiment 1830. godine ima 76.374 stanovnika.

- c. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.086,76 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,26 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,89 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,66 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 709,50 stanovnika.
- c) *Petrovaradinski Regiment* (Petervardeiner Regiment) 1836. godine ima 54 austrijskih milja² ili 3.107,51 kilometara², 3 grada, 3 vojna komuniteta, 3 trgovišta, 61 selo, 10.097 kuća, 10.172 porodice i 74.444 stanovnika (38.975 muškaraca i 35.469 žena).
- a. Petrovaradinski komunitet (Petrovardeiner Kommunität) ima 1 grad, 1 selo, 908 kuća, 924 porodice i 6.376 stanovnika (4.180 muškaraca i 2.196 žena).
- b. Karlovački komunitet (Karlovci, Karlowitzer Kommunität) ima 1 grad, 950 kuća, 1.055 porodica i 4.337 stanovnika (2.146 muškaraca i 2.191 žena).
- c. Zemunski komunitet (Semlin/Zemun, Semliner Kommunität) ima 1 grad, 1.672 kuće, 2.272 porodice i 9.686 stanovnika (5.024 muškarca i 4.662 žene).
- d. *UKUPNO*: s tri vojna komuniteta, taj Regiment 1836. godine **ima 94.843 stanovnika** (50.325 muškaraca i 44.518 žena), 13.627 kuća i 14.423 porodice.
- e. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.756,35 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 30,52 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,39 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,32 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.415,57 stanovnika.
- d) *Čajkisten Bataljon* (Tschaikisten Bataillon) ima 16 austrijskih milja² ili 920,74 kilometara², 15 sela, 3.135 kuća, 3.245 porodica i **28.578 stanovnika** (14.612 muškaraca i 13.966 žena).
- a. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.786,13 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,04 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,12 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,81 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.905,2 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke demografske podatke u slijedećim tabelama:

Tabela br. 265

Slawonische Gränze: Slavonska Vojna krajina 1836. godine							
Generalati i Regimenti	Vojni komunit.	Grad	Trgovište	Sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški Regiment	-	1	1	140	5.666	5.733	58.322
Brodski Regiment	1	1	1	97	7.001	7.169	70.950
Petrovaradinski Regiment	3	3	3	61	13.627	14.423	94.843
Tschaikisten Bataillon	-	-	-	15	3.135	3.245	28.578
UKUPNO	4	5	5	313	29.429	30.570	252.693

Prirodni prirast/pad stanovništva u Vojnoj Slavoniji 1836. godine

Tabela br. 266

Vojna Slavonija (Slavonisches Generalat) 1836. godine: prirodni prirast/pad broja stanovnika								
Regimenti i vojni komuniteti	Vjenčani parovi	Rođene djece		Umrlih osoba		više + manje -		Broj stanovnika
		Muške	Ženske	Muške	Ženske			
Gradiški Regim	676	2.074	1.971	1.369	1.354	+	1.322	58.322
Brodski Regim	739	2.162	2.100	1.878	1.799	+	585	68.085
<i>Brodski komunitet</i>	21	58	51	39	43	+	27	2.865
Petrovar. Regim	1.081	2.695	2.396	1.891	1.730	+	1.470	74.444
<i>Petrov. Komunitet</i>	43	107	108	98	86	+	31	6.376
<i>Karlov. Komunitet</i>	50	95	102	90	87	+	20	4.337
<i>Zemun. Komunitet</i>	98	201	161	158	127	+	77	9.686
Čajkisten Bataljon	231	777	738	665	673	+	177	28.578
UKUPNO	2.939	8.169	7.627	6.188	5.899	+	3.709	252.693

Tabela br. 267

Vojna krajina 1836. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Slavonska Vojna krajina Regimenti		MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1	Gradiški Regiment	29.928	51,32%	28.394	48,68%	58.322
2	Brodski Regiment	34.116	50,11%	33.969	49,89%	68.085
	<i>Brodski komunitet</i>	1.642	57,31%	1.223	42,69%	2.865
3	Petrovar. Regiment	38.975	52,35%	35.469	47,65%	74.444
	<i>Petrov. komunitet</i>	4.180	65,56%	2.196	34,44%	6.376
	<i>Karlov. komunitet</i>	2.146	49,48%	2.191	50,52%	4.337
	<i>Zemun. komunitet</i>	5.024	51,87%	4.662	48,13%	9.686
4	Čajkisten Distrikt	14.612	51,13%	13.966	48,87%	28.578
	UKUPNO	130.623	51,69%	122.070	48,31%	252.693

Tabela br. 268

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1836. godine ⁴⁰⁷					
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	Čajkisten Distrikt	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	-	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	-	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	-	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	-	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	22.353	275.761
1830.	58.927	72.357	100.037	28.430	259.751
1831.	60.296	75.861	97.060	28.245	261.462
1832.	55.900	70.719	91.021	27.241	244.881
1833.	54.269	68.714	92.106	27.559	242.648
1834.	53.965	67.965	92.203	28.096	242.229
1835.	54.685	67.523	90.638	28.275	241.121
1836.	58.322	70.950	94.843	28.578	252.693

⁴⁰⁷ Izvori: *Tafeln zur Statistik 1828-1836. godine.*

Tabela br. 269

Stanovništvo slavonske Vojne krajine 1802-1836. g. bez Čajkisten Distrikta				
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	UKUPNO stanovnika
1802.	50.581	57.034	66.237	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	253.408
1830.	58.927	72.357	100.037	231.321
1831.	60.296	75.861	97.060	233.217
1832.	55.900	70.719	91.021	217.640
1833.	54.269	68.714	92.106	215.089
1834.	53.965	67.965	92.203	214.133
1835.	54.685	67.523	90.638	212.846
1836.	58.322	70.950	94.843	224.115

Tabela br. 270

Slavonska Vojna krajina 1831-36. godine: rođene i umrle osobe i prirast stanovništva					
Regimenti	God	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -
Gradiški Regiment	1831.	58.826	3.234	4.220	- 986
Brodski Regiment		72.105	3.260	3.621	- 361
Petrovaradinski Regiment		97.060	4.079	6.021	- 1.942
Čajkisten Distrikt		28.245	1.178	2.021	- 843
UKUPNO		256.236	11.751	15.883	- 4.132
Gradiški Regiment	1832.	55.900	2.166	3.036	- 870
Brodski Regiment		70.719	2.542	3.390	- 848
Petrovaradinski Regiment		91.021	3.712	4.596	- 884
Čajkisten Distrikt		27.241	1.339	1.068	+ 271
UKUPNO		244.881	9.759	12.090	- 2.331
Gradiški Regiment	1833.	54.269	2.585	2.628	- 43
Brodski Regiment		68.714	2.828	3.186	- 358
Petrovaradinski Regiment		92.106	4.374	4.266	+ 108
Čajkisten Distrikt		27.559	1.520	1.214	+ 306
UKUPNO		242.648	11.307	11.212	- 95
Gradiški Regiment	1834.	53.965	2.677	1.920	+ 757
Brodski Regiment		67.965	3.104	2.871	+ 233
Petrovaradinski Regiment		92.203	4.491	4.465	+ 26
Čajkisten Distrikt		28.096	1.354	1.171	+ 183
UKUPNO		242.229	11.626	10.427	+ 1.199
Gradiški Regiment	1835.	54.685	2.995	2.252	+ 743
Brodski Regiment		67.523	3.077	2.992	+ 85
Petrovaradinski Regiment		90.638	4.890	4.111	+ 779
Čajkisten Distrikt		28.275	1.398	1.200	+ 198
UKUPNO		241.121	12.360	10.555	+ 1.805
Gradiški Regiment	1836.	58.322	4.045	2.723	+ 1.322
Brodski Regiment		70.950	4.371	3.759	+ 612
Petrovaradinski Regiment		94.843	5.865	4.267	+ 1.598
Čajkisten Distrikt		28.578	1.515	1.338	+ 177
UKUPNO		252.693	15.796	12.087	+ 3.709

Na temelju tih izvora možemo zaključiti da je u tom desetljeću bio slab prirast i štoviše pad broja stanovništva. Važno je odgovoriti na pitanje: koji su uzroci tog pojavi?

- a) Haraju li tada opasne zarazne bolesti i epidemije?
- b) Jesu li nastale velike suše ili poplave i nerodice u poljoprivredi, a onda i glad i bolesti?

Odgovor na ta pitanja dajem u ovoj kratkoj analizi tih statističkih podataka.

Prirast i/ili pad broja stanovništva: Ti izvori jasno pokazuju da u svim dijelovima Vojne krajine, ali i u Provincijalu, u tom desetljeću, od 1830. do 1840. godine, nastaje pad broja stanovništva i tek na kraju desetljeća veoma slab prirodni prirast. Na takve slučajeve nailazimo ranije, kao i kasnije. Ali sada taj ritam prirasta/pada broja stanovništva možemo pratiti iz godine u godinu. Koji je uzrok tom padu i veoma slabom prirastu broja stanovništva?

Prvo, prema izvorima i tabelama koje sam naveo, vidimo da su kritične 1831-1833. godine, kada je pad stanovništva izrazit. Međutim, gledajući općenito, vidimo da ukupni broj stanovnika slavonske Vojne krajine 1836. godine nije dosegao broj stanovnika iz 1831. godine. Kriza tog prirasta stanovništva traje dakle u čitavom tom desetljeću, ali i duže ako računamo na izgubljeni broj stanovnika, a time i na ritam stalnog prirodnog prirasta broja stanovništva.

Drugo, uzrok tom padu i/ili slabom prirodnom prirastu broja stanovništva su najčešće: bolesti i razne epidemije i uopće slaba kultura i stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljudi. Uz sve to, sada je, 1831. godine, to područje zahvatila i kolera. Proširila se iz Bosne i zahvatila je cijelo područje zemalja ugarske krune, ali i šire. Nije bila golemih razmjera. No, ipak je ostavila posljedice u slabom prirodnom prirastu stanovnika koje su se osjetile u čitavom tom desetljeću. Zbog te niske razine kulture i stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljudi, stanovništvo je bilo stalno izloženo mnogim zarazama i epidemijama i mnogim bolestima. Smrtnost je bila velika.

Treće, neosporno je da *klimatske promjene i prirodne nepogode* (suše ili poplave) koje su stalno prisutne na tom području – jer je regulacija rijeka tada slaba, a postoje i brojna močvarna područja – bitno utječu na i onako slabo razvijenu poljoprivredu, na njezinu produktivnost, a time i na bolju prehranu stanovništva. Te klimatske promjene (redovite izmjene kišnih i sunčanih dana i visine tjednih i mjesečnih temperatura) možemo pratiti već u tom razdoblju, jer se tada vrše mjerenja i temperature i padavina, kao i produktivnost poljoprivrede. Čak i kada u izvorima nemamo zabilježena ta mjerenja (visine temperature i količine kiše), prema visini i/ili padu poljoprivredne produktivnosti možemo lako odrediti stanje i utjecaj klimatskih promjena na razvoj poljoprivrede na određenom području. A dokumenata o poljoprivrednoj produktivnosti, o visini prinosa žitarica i svih usjeva u tom razdoblju, imamo dovoljno da zaključimo da je razvoj poljoprivredne produktivnosti, iz godine u godinu, relativno slab i da stanovništvu stalno prijete nestašice i glad, pogotovo onima koji imaju male posjede. A prema dokumentima (*conscriptio bonorum*), većina stanovnika na selu imaju srednje ili male posjede ili ga uopće nemaju (inkvilini i subinkvilini). Mali je broj kmetova koji imaju velike zemljišne posjede, koji mogu osigurati veće poljoprivredne prinose i veći broj stoke, a time i razviti brojnije porodice.

Ritam prirasta broja stanovništva veoma je dakle važan za demografska istraživanja. Na taj ritam prirodnog i mehaničkog prirasta stanovništva utječu, kako vidimo, mnoge pojave. Tada se pojavljuju izvori na temelju kojih možemo, iz godine u godinu, pratiti taj ritam prirasta.

Uz to, veoma je važno pratiti, iz godine u godinu, udio muškog i ženskog stanovništva u postocima na određenom području. A u Vojnoj krajini je, gotovo u čitavom tom razdoblju, broj muškaraca stalno nešto veći od broja žena. Kako je rečeno, nije lako objasniti tu pojavu, jer je ovdje riječ o vojnom društvu u kojem su muškarci izloženi vojnim/ratnim nevoljama.

18.4. Naselja i stanovništvo Istre 1836. godine

Kako smo naprijed upoznali, Okrug Istre je 1815. godine podijeljen u 17 Distrikata, a ima 33.190 kuća i 161.825 stanovnika. O tome sam naprijed donio dosta podataka.

Istra se, u upravnom pogledu, 1825. godine nalazi unutar Ilirskog tršćanskog Gubernija (Illyr. Gu-ber. Trieste). Okrug Istre tada ima 86,0 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 34.230 kuća i **192.564 stanovnika**.

Kako smo vidjeli, Istra (*Istrianer Kreis*) se 1831. godine u upravnom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre 1831. godine ima 86 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 36.021 kuću i 200.329 stanovnika (99.330 muškaraca i 100.999 žena).⁴⁰⁸

ISTRA (*Istrianer Kreis*) se i 1836. godine u upravnom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre i sada, 1836. godine, ima 86 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, ukupno 512 naselja, 36.196 kuća, 48.438 porodica i 208.806 stanovnika (102.977 muškaraca i 105.829 žena).⁴⁰⁹

UKUPNO: Okrug Istre 1836. godine ima:

- a) *površina*: 86,0 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara²;
- b) *naselja*: 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela; ukupno ima 512 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: ima 36.196 kuća i 48.438 porodica;
- d) *broj stanovnika*: ukupno **ima 208.806 stanovnika**.
- e) *Broj muškaraca i žena*: ima 102.977 ili 49,32% muškaraca i 105.829 ili 50,68% žena.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.427,98 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 42,19 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,77 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,31 stanovnik;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 407,82 stanovnika.
- g) *Broj sklopljenih brakova*: u Okrugu Istre 1836. godine sklopljena su 1.673 braka. Na 124,81 stanovnika dolazi jedan brak.
- h) *Broj rođene djece 1836. godine*: na području Istre se te godine ukupno rodilo 8.462 djece (4.311 dječaka i 4.151 djevojčica). Od toga, 8.237 djece se rodilo u braku, a 225 izvan braka. Mrtvorodeno je bilo 227 djece.
- i) *Broj umrlih osoba svih dobi 1836. godine*: te godine je na području Istre umrlo osoba svih dobi 6.466 (3.243 muške i 3.223 ženske).
- j) *Prirodni prirast stanovništva Okruga Istre 1836. godine*: prema tim izvorima, na području Okruga Istre je 1836. godine prirodni prirast stanovništva iznosio 1.996 stanovnika. To je prosječni godišnji prirast stanovnika na tom području. Ne znamo ni sada je li tada došlo i do mehaničke promjene broja stanovnika: iseljavanjem i useljavanjem stanovništva.

Prema tim podacima, od 1815. do 1836. godine, ukoliko se radi o posve istom teritoriju, stanovništvo Okruga Istre se povećalo za 46.981 stanovnik. To je za 21 godinu znatni prirast stanovnika na tom području. Znatno veći od prijašnjih godine. Nije lako objasniti taj rast. No, kako sam kazao, ta su se područja Istre, njezine granice, početkom 19. stoljeća veoma često mijenjale. Zato je uvijek nužno istražiti političke i upravne i teritorijalne promjene.

⁴⁰⁸ *Tafeln zur Statistik 1831*; Schmidl (1842. i 1843); *Schematismus cleri 1830*.

⁴⁰⁹ Izvori za Istru: *Tafeln zur Statistik* od 1831. do 1836; *Fényes* (1839, 1842. i 1843); *Fras* (1835. i 1850); *Schmidl* (1842. i 1843); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes 1830-1851*; *Schematismus cleri 1830-1836*; *Dóczy* (1830); *Schmidl* (1839-1843. sv. I-III); *Becher* (1841. i 1846); *Springer* (1840-1841); *Stopfer* (1838, 1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); *arhivski fondovi*.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja:

Tabela br. 271

Okrug Istre 1836. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
I S T R A	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
UKUPNO	24	9	479	36.196	48.438	208.806

Tabela br. 272

Okrug Istre 1836. godine: udio muškaraca i žene u postocima						
I S T R A	Km ²	M U Š K A R C I		Ž E N E		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
UKUPNO	4.948,99	102.977	49,32%	105.829	50,68%	208.806

Tabela br. 273

ISTR A 1831-36. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirast stanovništva						
Godina	Broj stanovnika	Broj sklopljenih brakova	Broj rođene djece	Broj umrlih svih dobi	Prirast stanovništva: više +, manje –	
1830.	198.635	1.354	6.396	5.170	+	1.226
1831.	200.329	1.332	7.199	6.347	+	852
1832.	201.114	1.803	6.980	6.191	+	789
1833.	201.848	1.601	8.270	5.505	+	2.765
1834.	203.811	1.713	7.763	5.455	+	2.308
1835.	206.072	1.769	8.076	5.342	+	2.734
1836.	208.806	1.673	8.462	6.466	+	1.996
Ukupno 1830-36. god.		11.245	53.146	40.476	+	12.670

Priradni prirast stanovništva Istre pokazuje određenu krizu 1831/32. godine. Je li tada i to područje Istre zahvatila kolera? Po svemu sudeći jest, iako manjih razmjera.

18.5. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1836. godine

18.5.1. Izvori

Ključni izvori za popis stanovništva Dalmacije 1836. godine su slijedeći:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1836.
 - a. To je deveti broj godišnjaka *Tafeln zur Statistik*. U njemu se, kao i do tada, nalaze statistički podaci o mnogim pojavama života stanovništva te Monarhije iz 1836. godine: o strukturama stanovništva, o važnim granama privrede, produktivnostima, školstvu, novčarskim institucijama, upravi i sudstvu, o vjeri i vjerskim institucijama, o bolestima, broju sklopljenih brakova, broju rođene djece i umrlih osoba svih dobi itd. *Tafeln* sve te pojave donosi i za Dalmaciju, Istru i Vojnu krajinu.
- b) *Almanacco della Dalmazia per l'anno 1837*.
- c) *Almanacco della Dalmazia per l'anno 1833-1837*.
- d) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 49-53.
 - a. Autori prema *Almanacco* iz 1837. godine daju pregled stanovništva Dalmacije „prema konfesiji“ na razini naselja i kotara. Ali ono što iznenađuje, kako je rečeno, da u svim tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge arhivske i objavljene izvore o stanovništvu Dalmacije, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su svake godine objavljeni važni podaci o Dalmaciji. A podataka o tome u arhivskim i objavljenim izvorima ima mnogo. Donose samo vjersku strukturu stanovništva.

PRVI IZVOR: *Tafeln zur Statistik 1836. godine*

18.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1836. godine

Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1836. godine ima 224 austrijskih milja² ili 12.890,40 kilometara², 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 67.485 kuća, 63.454 porodice i **375.846 stanovnika** (197.408 muškaraca i 178.438 žena).⁴¹⁰

UKUPNO: Dalmacija (Königreich Dalmatien) **1836. godine ima:**

- a) *površina*: 224 austrijskih milja² ili 12.890,40 kilometara²;
- b) *naselja*: 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela – ukupno 916 naselja;
- c) *broj kuća i stanova*: 67.485 kuća i 63.454 porodice;
- d) *broj stanovnika*: 1836. godine **ukupno ima 375.846 stanovnika**.
- e) *broj muškaraca i žena*: ima 197.408 ili 52,52% muškaraca i 178.438 ili 47,48% žena;
- f) *Vjerska/konfesionalna struktura*:
 - a. Katolika (Katholiken, Rimokatolika) ima 295.270 ili 78,56% stanovnika;
 - b. Unijata (Unirte Griechen) ima 554 ili 0,15% stanovnika;
 - c. Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen) ima 69.746 ili 18,56% stanovnika;
 - d. Protestanata ima 25 ili 0,01% stanovnika;
 - e. Židova ima 565 ili 0,15% stanovnika;
- g) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.677,88 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 29,16 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,57 stanovnika;
 - d. na jedan stan prosječno dolazi 5,92 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 410,31 stanovnik.
- h) *Broj sklopljenih brakova*: u Dalmaciji su 1836. godine sklopljena 3.082 braka. Na 121,95 stanovnika u Dalmaciji dolazi jedan brak.
- i) *Broj rođene djece*: u Dalmaciji se 1836. godine rodilo 12.335 djece (6.370 muške i 5.965 ženske). U braku ih se rodili 11.906, a izvan braka 429, mrtvorodenih je bilo 76.

⁴¹⁰ Izvor: *Tafeln zur Statistik 1836*.

- j) *Broj i dob umrlih osoba*: u Dalmaciji su 1836. godine umrle 9.668 osoba (5.061 muške i 4.607 ženske). Od tog je prema dobnoj strukturi umrlo:
- do jedne (1) godine starosti umrlo je 1.553 djece;
 - od 1 do 4 godine starosti umrlo je 1.070 djece;
 - od 4 do 20 godina starosti umrlo je 1.063 djece;
 - od 20 do 40 godine starosti umrlo je 1.748 osoba;
 - od 40 do 60 godina starosti umrlo je 1.789 osoba;
 - od 60 do 80 godina starosti umrlo je 1.820 osoba
 - preko 80 godina umrlo je 625 osoba.
 - Do 20 godina života, te je godine umrlo 3.686 mladih osoba/djece.
- k) *Prirodni prirast stanovništva* u Dalmaciji 1836. godine:
- Te se godine rodilo 12.335 djece, a ukupno je umrlo 9.668 osoba svih dobi.
 - Prema tim podacima, prirodni godišnji prirast iznosi 2.667 stanovnika.

Upoznajmo to preko sljedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja:

Tabela br. 274

Dalmacije 1836. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
DALMACIJA	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
UKUPNO	17	34	865	67.485	63.454	375.846

Tabela br. 275

Dalmacije 1836. godine: udio muškaraca i žena u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
UKUPNO	12.890,40	197.408	52,52%	178.438	47,48%	375.846

18.5.3. Broj brakova, te rođenih i umrlih u Dalmaciji od 1819. do 1836. godine⁴¹¹

Tabela br. 276

Dalmacija 1819.-1836. godine: Broj i postotak sklopljenih brakova i rođenih i umrlih							
Godine	Broj stanovnika	Sklopljeni brakovi		ROĐENI		UMRLI	
		Broj	%	Broj	%	Broj	%
1819.	299.978	2.503	1,67%	9.034	3,01%	6.507	2,17%
1820.	303.600	2.467	1,63%	10.562	3,48%	5.572	1,84%
1821.	303.167	2.069	1,36%	9.082	2,99%	6.172	2,04%
1822.	309.155	2.190	1,42%	9.084	2,94%	5.268	1,70%
1823.	313.400	1.977	1,26%	9.956	3,18%	5.652	1,80%
1824.	320.124	2.007	1,25%	9.770	3,05%	5.872	1,83%
1825.	326.739	2.652	1,62%	10.723	3,28%	5.447	1,67%
1826.	332.700	2.593	1,56%	11.867	3,57%	5.996	1,80%
1827.	338.026	2.630	1,56%	11.374	3,36%	6.543	1,94%
1828.	341.321	2.623	1,54%	10.867	3,18%	6.705	1,96%
1831.	350.588	2.318	1,32%	11.739	3,35%	7.753	2,21%
1836.	375.846	3.082	0,82%	12.335	3,28%	9.668	2,57%
UKUPNO		26.029	-	114.058	-	67.487	-

⁴¹¹ I ovdje broj stanovnika Dalmacije donosim prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik 1828-1831*. godine. Broj sklopljenih brakova množim s 2 (muž + žena) i dobijemo postotak vjenčanih osoba određene godine od ukupnog broja stanovnika. Postotak vjenčanih i umrlih osoba također donosim prema ukupnom broju stanovnika.

18.5.4. Prirast stanovništva u Dalmaciji od 1819. do 1836. godine

Tabela br. 277

Dalmacija 1819.-1836. godine: prirodni/mehanički prirast stanovništva						
Godine	Broj stanovnika	Gubici stanovništva		Prirast stanovništva		UKUPNI prirast
		Umrli	Iseljenje	Rođeni	Useljenje	
1819.	299.978	6.507	-	9.034	-	više (+) 2.527
1820.	303.600	5.572	-	10.562	-	više (+) 4.990
1821.	303.167	6.172	740	9.082	88	više (+) 2.258
1822.	309.155	5.268	376	9.084	8	više (+) 3.448
1823.	313.400	5.652	463	9.956	29	više (+) 3.870
1824.	320.124	5.872	346	9.770	66	više (+) 3.618
1825.	326.739	5.447	44	10.723	71	više (+) 5.303
1826.	332.700	5.996	85	11.867	50	više (+) 5.836
1827.	338.026	6.543	179	11.374	54	više (+) 4.706
1828.	341.321	6.705	148	10.867	152	više (+) 4.166
1831.	350.588	7.753	112	11.739	45	više (+) 3.919
1836.	375.846	9.668	97	12.335	35	više (+) 2.605
UKUPNO		77.155	2.590	126.393	598	više (+) 47.246

U Dalmaciji od 1819. do 1836. godine nalazimo postupni prirast stanovništva, iako se i sada više ljudi iseljava nego što se useljava. Ali se svake godine više djece rađa nego što umire osoba različite dobi. No, kako smo upoznali, tada veliki postotak djece umire u ranoj dobi.

Od 1819. do 1836. godine, u tih 17 godina, stanovništvo Dalmacije je poraslo za 75.868 stanovnika. Prirast stanovništva je konstantan, iako, prema tim tabelama, nije ravnomjeran. I broj rođene djece, prema ukupnom broju stanovnika, ne odgovara uvijek u istom porastu. Posebno je vidljivo da je broj muškaraca znatno veći od broja žena. A to svakako utječe na broj sklopljenih brakova godišnje. Iako je u Dalmaciji 1819. godine, u odnosu na 1831. godinu, preko 50 tisuća manje stanovnika, ipak je 1819. godine sklopljeno više brakova. Posebno je taj pad postotka sklopljenih brakova, u odnosu na ukupni broj stanovništva, vidljiv 1836. godine. Nije lako objasniti taj fenomen pada postotka sklopljenih brakova u Dalmaciji.

18.5.5. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1836. godine

Upoznajmo broj naselja i strukturu stanovništva u dalmatinskim kotarevima.

- a) **Zadarski Okrug** (*Zara Kreis*) 1836. godine ima 99 austrijskih milja² ili 5.697,10 kilometra², te glavni grad pokrajine (Zadar) i još 3 grada, 3 trgovišta, 292 sela, ukupno 299 naselja, 20.437 kuća, 19.507 porodica i 124.225 stanovnika (64.752 muškarca i 59.473 žene).
 - a. Grad Zadar (*Zara Hauptstadt*) ima 1.054 kuće, 1.240 porodica i 6.906 stanovnika (3.319 muškaraca i 3.587 žena); rođeno je 283 djece, a umrlo 445 osoba svih dobi.
 - b. Ukupno taj Okrug ima **131.131 stanovnika** (68.071 muškaraca i 63.060 žena).
 - c. *Postotak*: muškarca ima 68.071 ili 51,91% a žena ima 63.060 ili 48,09%.
 - d. *Sklopljenih brakova*: u tom Okrugu su 1836. godine sklopljena 1.344 braka.
 - e. *Rođeni*: rodilo se 5.015 djece (2.570 muške i 2.445 ženske); 4.874 djece se rodilo u braku, a 141 vanbračno, s tim da je samo u gradu Zadru rođeno 83 djece vanbračno; mrtvorodne je bilo 45 djece.
 - f. *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 4.056 osoba (2.167 muške i 1.889 ženske).
 - g. *Prirodni prirast*: prirodni prirast 1836. godine iznosi 959 stanovnika.

- b) **Splitski Okrug** (*Spalato Kreis*) 1836. godine ima 89 austrijskih milja² ili 5.121,63 kilometara², te 5 gradova, 24 trgovišta, 268 sela, ukupno 297 naselja, 31.378 kuća, 27.213 porodica i **153.135 stanovnika** (78.004 ili 50,94% muškaraca i 75.131 ili 49,06% žena).
- Sklopljenih brakova*: u tom Okrugu 1836. godine sklopljena su 1.144 braka.
 - Rođeni*: rodilo se 5.081 dijete (2.630 muško i 2.451 žensko); 4.942 djece se rodio u braku, a 149 djece vanbračno; mrtvorodne je bilo 13 djece.
 - Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 3.905 osoba (1.935 muške i 1.970 ženske).
 - Prirodni prirast*: prirodni prirast 1836. godine iznosi 1.176 stanovnika.
- c) **Dubrovački Okrug** (*Ragusa Kreis*) 1836. godine ima 25 austrijskih milja² ili 1.438,66 kilometara², te 5 gradova, 5 trgovišta, 189 sela, ukupno 199 naselja, 8.524 kuće, 8.783 porodice i **48.305 stanovnika** (24.199 ili 50,10% muškarca i 24.106 ili 49,90% žena).
- Sklopljenih brakova*: u tom Okrugu 1836. godine sklopljeno je 396 brakova.
 - Rođeni*: rodilo se 1.450 djece (758 muške i 692 ženske); 1.345 djece se rodilo u braku, a 105 vanbračno; mrtvorodne je bilo 17 djece.
 - Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 859 osoba (434 muške i 425 ženske).
 - Prirodni prirast*: prirodno prirast 1836. godine iznosi 591 stanovnik.
- d) **Kotorski Okrug** (*Cattaro Kreis*) 1836. godine ima 11 austrijskih milja² ili 633,01 kilometara², te 3 grada, 2 trgovišta, 116 sela, ukupno 121 naselje, 6.092 kuće, 6.711 porodica i **33.589 stanovnika** (17.448 ili 51,95% muškarca i 16.141 ili 48,05% žena)
- Sklopljenih brakova*: u tom Okrugu 1836. godine sklopljeno je 188 brakova.
 - Rođeni*: rodilo se 767 djece (397 muške i 370 ženske); 736 djece se rodilo u braku, a 31 dijete se rodilo vanbračno. Ni jedno dijete nije bilo mrtvorodeno.
 - Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 626 osoba (321 muška i 305 ženske).
 - Prirodni prirast*: prirodni prirast 1836. godine iznosi 141 stanovnik.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama:

Tabela br. 278

Dalmacije 1836. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
DALMACIJA Okruzi/kotari	Broj gradova, trgovišta, sela i kuća					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zadarski Okrug	4	3	292	21.491	20.747	131.131
Splitski Okrug	5	24	268	31.378	27.213	153.135
Dubrovački Okrug	5	5	189	8.524	8.783	48.305
Kotorski Okrug	3	2	116	6.092	6.711	33.589
Vojnika	-	-	-	-	-	9.686
UKUPNO	17	34	865	67.485	59.843	375.846

Tabela br. 279

Dalmacije 1836. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Zadarski Okrug	5.697,10	68.071	51,91%	63.060	48,09%	131.131
Splitski Okrug	5.121,63	78.004	50,94%	75.131	49,06%	153.135
Dubrovački Okrug	1.438,66	24.199	50,10%	24.106	49,90%	48.305
Kotorski Okrug	633,01	17.448	51,95%	16.141	48,05%	33.589
Vojnika	-	-	100%	-	-	9.686
UKUPNO	12.890,40	197.408	52,52%	178.438	47,48%	375.846

Tabela br. 280

Stanovništvo Dalmacije od 1828. do 1836. godine						
Godina	Zadarski Okrug	Splitski Okrug	Dubrovački Okrug	Kotorski Okrug	Broj vojnika	UKUPNO
1828.	121.315	143.638	43.114	33.226	-	341.321
1831.	120.097	145.817	45.346	33.051	6.277	350.588
1832.	123.143	145.342	46.517	33.198	7.666	355.866
1833.	123.980	146.051	47.054	33.303	7.906	358.294
1834.	126.512	149.320	47.556	33.495	8.050	364.933
1835.	126.252	151.880	48.016	33.462	7.977	367.587
1836.	131.131	153.135	48.305	33.589	9.686	375.846

U Dalmaciji je od 1831. do 1836. godine prirast (prirodni i mehanički) iznosio 25.258 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosi 4.209,67 stanovnika. S tim da prirodni prirast, kako pokazuje slijedeća tabela, iznosi 23.764 stanovnika, a mehanički prirast (razlika između broja useljenog i broja iseljenog stanovništva) iznosi 1.494 stanovnika.

Tabela br. 281

Dalmacija 1831-36. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirast stanovništva						
DALMACIJA	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Zadarski Okrug	1831.	120.097	4.167	2.850	+	1.317
Splitski Okrug		145.817	4.549	3.252	+	1.297
Dubrovački Okrug		45.346	1.463	741	+	722
Kotorski Okrug		33.051	875	663	+	212
Broj vojnika		6.277	44	131	-	87
UKUPNO		350.588	11.739	7.632	+	4.107
Zadarski Okrug	1832.	123.143	3.869	3.255	+	614
Splitski Okrug		145.342	4.047	2.657	+	1.390
Dubrovački Okrug		46.517	1.238	766	+	472
Kotorski Okrug		33.198	780	669	+	111
Broj vojnika		7.666	36	149	-	113
UKUPNO		355.866	9.970	7.496	+	2.474
Zadarski Okrug	1833.	123.980	4.820	3.397	+	1.423
Splitski Okrug		146.051	5.034	2.834	+	2.200
Dubrovački Okrug		47.054	1.416	785	+	631
Kotorski Okrug		33.303	840	538	+	302
Broj vojnika		7.906	26	161	-	135
UKUPNO		358.294	12.136	7.715	+	4.421
Zadarski Okrug	1834.	126.512	5.417	2.948	+	2.469
Splitski Okrug		149.320	5.409	2.979	+	2.430
Dubrovački Okrug		47.556	1.471	903	+	568
Kotorski Okrug		33.495	869	605	+	264
Broj vojnika		8.050	27	146	-	119
UKUPNO		364.933	13.193	7.581	+	5.612
Zadarski Okrug	1835.	126.252	4.600	2.984	+	1.616
Splitski Okrug		151.880	5.050	2.818	+	2.232
Dubrovački Okrug		48.016	1.493	876	+	617
Kotorski Okrug		33.462	896	761	+	135
Broj vojnika		7.977	23	140	-	117
UKUPNO		367.587	12.062	7.579	+	4.483
Zadarski Okrug	1836.	131.131	5.015	4.056	+	959
Splitski Okrug		153.135	5.081	3.905	+	1.176
Dubrovački Okrug		48.305	1.450	859	+	591
Kotorski Okrug		33.589	767	626	+	141
Broj vojnika		9.686	22	222	-	200
UKUPNO		375.846	12.335	9.668	+	2.667

DRUGI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1836. godine:

- a) *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1837.*
- b) Mithad Kozličić – Ante Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 121-125.
- c) Za površine i upravnu podjelu Dalmacije i broj naselja: *Tafeln zur Statistik 1836.* i Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.
- d) Izvorni vjerski nazivi:
 - a. *Cattolici* = Katolici
 - b. *Greci non uniti* = Pravoslavni
 - c. *Greci uniti* = Grko-katolici (Unijati)
 - d. *Protestanti* = Protestanti
 - e. *Ebrei* = Židovi

18.5.6. Stanovništvo Dalmacije 1836. godine: konfesionalne strukture

Tabela br. 282

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1836. godine: konfesionalne strukture								
KREIS Okrug	Kotarevi	Kilo- metri ²	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Židovi	Ukupno
15 općina i 292 sela Okrug Zadar	ZADAR Zara	1.496,2	34.471	0	3.686	10	3	38.170
	OBROVAC Obrovazo	909,2	4.299	0	6.994	0	0	11.293
	ŠIBENIK Sebenico	661,8	20.249	0	788	0	0	21.037
	KNIN Knin	1.047,3	6.744	14	17.590	0	0	24.348
	DRNIŠ Dernis	661,8	11.294	470	4.588	0	0	16.352
	SKRADIN Scardona	494,9	4.575	0	4.711	0	0	9.286
	PAG Pago	397,1	8.362	0	5	0	0	8.367
UKUPNO OKRUG ZADAR		5.668,3	89.994	484	38.362	10	3	128.853
34 općine i 268 sela Okrug Split	SPLIT Spalato	569,7	25.768	0	186	12	305	26.271
	TROGIR Trau	679,0	17.047	0	549	2	0	17.598
	SINJ Sign	1.404,1	26.379	136	4.898	0	0	31.413
	MAKARSKA Macarsca	713,6	13.866	0	2	0	4	13.872
	IMOTSKI Imoschi	633,0	19.039	0	835	0	0	19.874
	OMIŠ Almissa	345,3	9.974	0	0	0	0	9.974
	NERETVA For' Opus	368,3	6.523	0	123	0	0	6.646
	BRAC Brazza	379,8	14.345	0	5	0	0	14.350
	HVAR Lesina	322,3	12.208	0	2	0	0	12.210
	VIS Lissa	109,3	5.625	0	0	0	0	5.625
UKUPNO OKRUG SPLIT		5.524,5	150.774	136	6.600	14	309	157.833

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1836. godine: konfesionalne strukture								
KREIS Okrug	Kotarevi	Kilo- metri ²	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Židovi	Ukupno
Okrug Dubrovnik 22 općine i 189 sela	DUBROVNIK Ragusa	207,2	15.597	0	265	0	249	16.111
	KONAVLE Ragusavecchia	161,1	9.004	2	2	0	0	9.008
	SLANO Slano	523,7	7.586	0	4	0	0	7.590
	PELJEŠAC Sabioncello	166,9	8.972	0	4	0	0	8.976
	KORČULA Curzola	322,3	8.781	0	2	0	0	8.783
UKUPNO OKRUG DUBROVNIK		1.381,1	50.468	2	277	0	249	46.517
Ok. Kotor 14 općina i 116 sela	KOTOR Cattaro	264,7	8.902	0	12.834	0	0	21.736
	HERCEG NOVI Castelnuovo	103,6	565	0	7.050	0	0	7.615
	BUDVA Budua	207,2	212	0	4.740	0	0	4.952
UKUPNO OKRUG KOTOR		575,5	9.679	0	24.624	0	0	34.303
UKUPNO DALMACIJA	Okrug ZADAR	5.668,3	89.994	484	38.362	10	3	128.853
	Okrug SPLIT	5.524,5	150.774	136	6.600	14	309	157.833
	Okrug DUBROVNIK	1.381,1	50.468	2	277	0	249	46.517
	Okrug KOTOR	575,5	9.679	0	24.624	0	0	34.303
Dalmacija 1831. godine: 4 okruga, 25 kotareva, 89 općina i 865 sela		13.149,4	300.387	622	69.863	24	561	371.457

Prema prvom izvoru (*Tafeln zur Statistik*), 1836. godine u Dalmaciji ima **375.846 stanovnika**.

Prema drugom izvoru (*Almanacco*), 1836. godine u Dalmaciji ima **371.457 stanovnika**.

I jedan i drugi izvor su važni za demografska istraživanja Dalmacije 1831-36. godine. Pa ipak, prvi izvor je znatno bogatiji statističkim podacima. Ali je taj izvor i vjerodostojniji, jer su te statističke podatke prikupljale svjetovne institucije i slali ih u centralni ured u Beč.

Tabela br. 283

Dalmacija 1830-36. godine: Vjerske/konfesionalne strukture							
DALMACIJA	Godina	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
Zadarski Okrug	1829.	83.465	0	35.812	0	2	119.279
Splitski Okrug		135.277	0	6.198	0	241	141.716
Dubrovački Okrug		43.789	0	415	0	260	44.464
Kotorski Okrug		9.374	0	23.712	0	0	33.086
UKUPNO		271.905	0	66.137	0	503	338.545
Zadarski Okrug	1830.	84.313	0	36.260	24	0	120.597
Splitski Okrug		139.212	0	6.344	22	247	145.825
Dubrovački Okrug		44.680	0	406	0	260	45.346
Kotorski Okrug		9.520	0	23.531	0	0	33.051
UKUPNO		277.725	0	66.541	46	507	344.819
Zadarski Okrug	1831.	85.749	0	37.357	25	13	123.144
Splitski Okrug		138.649	0	6.424	13	257	145.343
Dubrovački Okrug		45.880	0	378	0	259	46.517
Kotorski Okrug		8.994	0	24.198	0	6	33.198
UKUPNO		279.272	0	68.357	38	535	348.202
Zadarski Okrug	1832.	-	-	-	-	-	123.980
Splitski Okrug		-	-	-	-	-	146.051
Dubrovački Okrug		-	-	-	-	-	47.054
Kotorski Okrug		-	-	-	-	-	33.303
UKUPNO		-	-	-	-	-	350.388
Zadarski Okrug	1833.	-	-	-	-	-	126.502
Splitski Okrug		-	-	-	-	-	149.326
Dubrovački Okrug		-	-	-	-	-	47.556
Kotorski Okrug		-	-	-	-	-	33.497
UKUPNO		-	-	-	-	-	356.881
Zadarski Okrug	1834.	89.808	0	38.420	9	15	128.252
Splitski Okrug		144.889	0	6.684	14	293	151.880
Dubrovački Okrug		47.488	0	269	0	259	48.016
Kotorski Okrug		9.117	0	24.345	0	0	33.462
UKUPNO		291.302	0	69.718	23	567	361.610
Zadarski Okrug	1835.	-	-	-	-	-	131.131
Splitski Okrug		-	-	-	-	-	153.135
Dubrovački Okrug		-	-	-	-	-	48.305
Kotorski Okrug		-	-	-	-	-	33.589
UKUPNO		-	-	-	-	-	366.160
Zadarski Okrug	1836.	89.994	484	38.362	10	3	128.853
Splitski Okrug		150.774	136	6.600	14	309	157.833
Dubrovački Okrug		50.468	2	277	0	249	46.517
Kotorski Okrug		9.679	0	24.624	0	0	34.303
UKUPNO		300.387	622	69.863	24	561	371.457

18.6. Komparacije i kvantitativni podaci

18.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1836. godine

Tabela br. 284

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
							austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska	5	12	2.058	71.226	71.800	539.500	164,9	9.489,4
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	3	38	6.695	6.700	38.900	6,2	356,8
UKUPNO	7	15	2.096	77.921	78.500	578.400	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija	3	21	571	44.863	47.349	346.559	164,8	9.483,7
UKUPNO PROVINCIJAL	10	36	2.667	122.784	125.849	924.959	335,9	19.329,9
Dalmacija	17	34	865	67.485	63.454	375.846	224,0	12.890,4
Istra	24	9	479	36.196	48.438	208.806	86,0	4.949,0
UKUPNO	51	79	4.011	226.465	237.741	1.509.611	645,9	37.169,3

18.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1836. godine

Tabela br. 285

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.255	46.076	46.804	477.770	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	5	4	5	313	29.429	30.570	252.693	133,0	7.653,7
UKUPNO	11	10	16	1.568	75.505	77.374	730.463	408,6	23.513,5

18.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1836. godine

Tabela br. 286

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	11	6	23	3.313	117.302	118.604	1.017.270	440,5	25.349,2
Civilna i vojna SLAVONIJA	8	4	26	884	74.292	77.919	599.252	297,8	17.137,3
UKUPNO	19	10	49	4.197	191.594	196.523	1.616.522	738,3	42.486,5
Primorje	2	-	3	38	6.695	6.700	38.900	6,2	356,8
Dalmacija	17	-	34	865	67.485	63.454	375.846	224,0	12.890,4
Istra	24	-	9	479	36.196	48.438	208.806	86,0	4.949,0
UKUPNO	62	10	95	5.579	301.970	315.115	2.240.074	1.054,5	60.682,7

18.6.4. Hrvatske pokrajine 1836. godine: naselja, porodice i kuće

Tabela br. 287

Hrvatske pokrajine 1836. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gradovi	Vojni kom.	Trgovišta	Sela	Kuće	Porodice	Stanovnika	Kilometri ²
Königreich Kroatien	13	6	26	3.351	123.997	125.304	1.056.170	25.705,9
Civilna Hrvatska	5	-	12	2.058	71.226	71.800	539.500	9.489,4
a Zagrebačka županija	2	-	6	1.238	32.442	32.500	301.500	5.944,5
b Varaždinska županija	1	-	5	524	26.500	26.800	156.000	1.881,8
c Križevačka županija	2	-	1	296	12.284	12.500	82.000	1.663,1
Primorje – Ungar. Litorale	2	-	3	38	6.695	6.700	38.900	356,8
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.255	46.076	46.804	477.770	15.859,8
<i>Karlovački Generalat</i>	2	2	3	614	22.498	22.808	243.202	9.397,3
1 Lički Regiment	1	1	-	103	6.674	6.768	66.056	2.612,6
2 Otočki Regiment	1	1	1	83	5.486	5.643	61.701	2.785,2
3 Ogulinski Regiment	-	-	1	109	5.573	5.552	62.026	2.532,0
4 Slunjski Regiment	-	-	1	319	4.765	4.845	53.410	1.467,4
<i>Banski Generalat</i>	2	2	5	275	11.936	12.201	112.518	2.750,7
5 I: Banski Regiment	1	1	1	128	6.198	6.321	57.329	1.392,6
6 II: Banski Regiment	1	1	4	147	5.736	5.880	55.189	1.358,1
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	2	3	369	11.539	11.795	122.050	3.711,8
7 Križevački Regiment	1	1	2	190	4.610	4.759	56.194	1.628,6
8 Đurđevački Regiment	1	1	1	176	6.929	7.036	65.856	2.083,2
Königreich Slavonien	8	4	26	884	74.292	77.919	599.252	17.160,4
Civilna Slavonija:	3	-	21	571	44.863	47.349	346.559	9.483,7
a Virovitička županija	1	-	9	237	20.649	21.879	154.550	4.609,5
b Požeška županija	1	-	6	254	8.780	9.320	85.400	2.486,0
c Srijemska županija	1	-	7	80	15.434	16.150	106.609	2.388,2
Vojna Slavonija:	5	4	5	313	29.429	30.570	252.693	7.653,7
1 Brodski Regiment	1	1	1	97	7.001	7.169	70.950	1.956,58
2 Gradiški Regiment	1	-	1	140	5.666	5.733	58.322	1.668,85
3 Petrovarad. Regiment	2	3	3	61	10.097	10.172	94.843	3.107,51
4 Tschajkisten Distrikt	-	-		15	3.135	3.245	28.578	920,74
Königreich Dalmatien	17	-	34	865	67.485	63.454	375.846	12.890,4
a Zadarski kotar	4	-	3	292	20.437	19.507	131.131	5.697,1
b Splitski Kotar	5	-	24	268	31.378	27.213	153.135	5.121,6
c Dubrovački kotar	5	-	5	189	8.524	8.783	48.305	1.438,7
d Kotorski kotar	3	-	2	116	6.092	6.711	33.589	633,0
ISTRA	24	-	9	479	36.196	48.438	208.806	4.949,0
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	62	10	95	5.579	301.970	315.115	2.240.074	60.682,7

18.6.5. Hrvatske pokrajine 1836. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 288

Hrvatske pokrajina 1836. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
Königreich Kroatien	25.706,9	39,57	8,20	8,12	299,55	1.017.270
Civilna Hrvatska:	9.489,4	56,85	7,57	7,51	260,01	539.500
a Zagrebačka županija	5.944,5	50,72	9,29	9,28	241,97	301.500
b Varaždinska županija	1.881,8	82,90	5,89	5,82	294,34	156.000
c Križevačka županija	1.663,1	49,31	6,68	6,56	270,63	82.000
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	109,03	5,81	5,81	617,46	38.900
Vojna Hrvatska:	15.859,8	30,12	10,37	10,21	375,61	477.770
<i>Karlovački Generalat</i>	9.397,3	25,88	10,81	10,66	391,63	243.202
1. Lički Regiment	2.612,6	25,29	9,90	9,76	623,25	66.065
2. Otočki Regiment	2.785,2	22,15	11,25	10,93	717,45	61.701
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	24,50	11,13	11,17	563,87	62.026
4. Slunjski Regiment	1.467,4	36,40	11,21	10,02	166,91	53.410
<i>Banski Generalat</i>	2.750,7	40,91	9,43	9,22	407,67	112.518
5. I: Banski Regiment	1.392,6	40,44	10,21	10,10	429,86	57.329
6. II: Banski Regiment	1.358,1	40,64	10,58	10,34	370,40	55.189
<i>Varaždinski Generalat</i>	3.711,7	32,88	10,49	10,35	324,62	122.050
7. Križevački Regiment	1.628,6	34,50	12,29	12,17	289,66	56.194
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	31,61	9,94	9,92	367,91	65.856
Königreich Slavonien	16.251,1	36,04	8,07	7,69	670,85	599.252
Civilna Slavonija:	9.483,7	36,54	7,72	7,32	582,45	346.559
a Virovitička županija	4.609,5	33,53	7,48	7,06	628,25	154.550
b Požeška županija	2.486,0	34,35	9,73	9,16	327,20	85.400
c Srijemska županija	2.388,2	44,64	6,91	6,60	1.211,47	106.609
Vojna Slavonija:	7.653,7	33,02	8,59	8,27	784,76	252.693
1. Brodski Regiment	1.956,58	36,26	10,89	10,66	709,50	70.950
2. Gradiški Regiment	1.668,85	34,95	10,29	10,17	410,72	58.322
3. Petrovaradinski Regiment	3.107,51	30,52	9,39	9,32	1.415,57	94.843
4. Tschajkisten Distrikt	920,74	31,04	9,12	8,81	1.905,20	28.578
Königreich Dalmatien	12.890,4	29,16	5,57	5,92	410,31	375.846
a Zadarski kotar	5.697,1	23,02	6,42	6,72	438,57	131.131
b Splitski kotar	5.121,6	29,90	4,88	5,63	515,61	153.135
c Dubrovački kotar	1.438,7	33,58	5,67	5,50	242,74	48.305
d Kotorski kotar	633,0	53,06	5,51	5,01	277,60	33.589
ISTRA	4.949,0	42,19	5,77	4,31	407,82	208.806
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.682,7	36,91	7,42	7,11	389,85	2.240.074

18.6.6. Kvantitativna analiza statističkih podataka

PROVINCIJAL:

- a) **Civilna Hrvatska:** 1836. godine ima 5 gradova, 12 trgovišta, 2.058 sela, 71.226 kuća, 71.800 porodica, 539.500 stanovnika, te 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara².
- b) **Primorje** (Maritim) ili tzv. Ugarsko Primorje ima 2 grada, 3 trgovište, 38 sela i 20 zaselaka, 6.695 kuća, 6.700 porodica, 38.900 stanovnika, 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara².
- c) **Ukupno Civilna Hrvatska i Primorje** imaju 7 gradova, 15 trgovišta, 2.096 sela, 77.921 kuću, 78.500 porodica, 578.400 stanovnika, 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra².
- d) **Civilna Slavonija:** 1836. godine ima 3 grada, 21 trgovište, 571 selo, 44.863 kuće, 47.349 porodica, 346.559 stanovnika, te 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara².
- e) **UKUPNO:** Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal, s **Primorjem**, 1836. godine ukupno imaju 10 gradova, 36 trgovišta, 2.667 sela, 122.784 kuće, 125.849 porodica, 924.959 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara².

VOJNA KRAJINA (Militär-Gränze):

- a) **Vojna Hrvatska** (*Kroatisches Militär-Gränze*): 1836. godine ima 6 gradova, 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.255 sela, 46.076 kuća, 46.804 porodica, 477.770 stanovnika, te 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,8 kilometara².
- b) **Vojna Slavonija** (*Slavonisches Generalat*) i Tschaikisten Bataillon: 1836. godine imaju 5 gradova, 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 313 sela, 29.429 kuća, 30.570 porodica, 252.693 stanovnika, te 133,0 austrijske milje² ili 7.653,7 kilometara².
- c) **Ukupno Vojna krajina:** Vojna Hrvatska i vojna Slavonija, cjelovita Vojna krajina 1836. godine ima 11 gradova, 10 vojnih komuniteta, 16 trgovišta, 1.568 sela, 75.505 kuća, 77.374 porodica i 730.463 stanovnika, te 408,6 austrijskih milja² ili 23.513,5 kilometra².

PROVINCIJAL I VOJNA KRAJINA UKUPNO:

Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija 1836. godine ukupno imaju 21 grad, 10 vojnih komuniteta, 52 trgovišta, 4.235 sela, 198.289 kuće, 203.223 porodice, 1.655.422 stanovnika, te 744,5 austrijske milje² ili 42.843,33 kilometra².

GUSTOĆA naseljenosti stanovništva:

- a) **Hrvatski i slavonski Provincijal:** na području tog Provincijala 1836. godine na jednoj austrijskoj milji² Provincijalu prosječno živi 2.753,67 stanovnika. Na jednom kilometru² u tom Provincijalu prosječno živi 47,85 stanovnika.
- b) **Civilna Hrvatska:** u civilnoj Hrvatskoj 1836. godine na jednoj austrijskoj milji² 3.380,48 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 58,74 stanovnika.
- c) **Vojna Hrvatska:** na području hrvatske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.733,56 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 30,12 stanovnika.
- d) **Civilna Slavonija:** u civilnoj Slavoniji 1836. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.102,91 stanovnika, a na jednom kilometru² 36,54 stanovnika.
- e) **Vojna Slavonija:** na području slavonske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.899,95 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 33,16 stanovnika.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (58,74 stanovnika na 1 km²) od civilne Slavonije (36,54 stanovnika na 1 km²). Dok je hrvatska Vojna krajine (30,12 stanovnika na 1 km²) slabije naseljena od slavonske Vojne krajine (33,16 stanovnika na 1 km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta prosječno živi 22,15 stanovnika, Ogulinskog Regimenta 24,50 stanovnika, a Ličkog Regimenta 25,29 stanovnika. Tako da su ti Regimenti hrvatske Vojne krajine najslabije naseljeno područje ne samo u Hrvatskoj, nego i u Habsburškoj monarhiji uopće.

DALMACIJA 1836. godine ima 17 gradova, 34 trgovišta, 865 sela, 67.485 kuća, 63.454 porodice i 375.846 stanovnika, te 224,0 austrijskih milja² ili 12.890,4 kilometra². Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.677,88 stanovnika, na jednom kilometru² prosječno živi 29,16 stanovnika. Na jednu kuću

prosječno dolazi 5,57 stanovnika, a na jednu porodicu prosječno dolazi 5,92 stanovnika. Od hrvatskih pokrajina, Dalmacija je najslabije naseljena.

ISTRA 1836. godine ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 36.196 kuća, 48.438 porodica i 208.806 stanovnika, te 86,0 austrijskih milja² ili 4.949,0 kilometara². Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.427,98 stanovnika, na 1 kilometru² prosječno živi 42,19 stanovnika.

SVE HRVATSKE POKRAJINE: ukupno sve hrvatske pokrajine 1836. godine imaju 62 grada, 10 vojnih komuniteta, 95 trgovišta, 5.579 sela, 301.970 kuća, 315.115 porodica i 2.240.074 stanovnika, te 1.054,5 austrijskih milja² ili 60.682,7 kilometra².

Gustoća naseljenosti stanovništva:

- Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.124,30 stanovnika.
- Na jednom kilometru² prosječno živi 36,91 stanovnik.
- Na jednu kuću dolazi 7,42 stanovnika.
- Na jednu porodicu prosječno dolazi 7,11 stanovnika.
- Na jedno naselje dolazi 389,85 stanovnika.

18.6.7. *Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji*

Tabela br. 289

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1836. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	344,0	19.795,98	3.902,41	67,81	1.342.429
Oesterreich ob der Enns	333,0	19.162,97	2.548,52	44,29	848.656
Steyermark	390,0	22.443,11	2.387,40	41,49	931.086
Kärnthen und Krain	354,0	20.371,44	2.112,21	36,70	747.721
Küstenland:	138,0	7.941,41	3.234,30	56,20	446.334
-Grad Trst i okolica	1,5	86,32	41.088,67	714,01	61.633
-Kotar Istra	86,0	4.949,01	2.427,98	42,19	208.806
-Kotar Gorica	51,5	2.963,64	3.415,44	59,35	175.895
Tyrol	494,0	28.427,94	1.680,82	29,21	830.323
Böhmen	884,0	50.871,06	4.611,09	80,13	4.076.206
Mähren und Schesien	476,0	27.392,11	4.493,96	78,09	2.139.124
Galizien	1.561,0	89.829,99	2.930,29	50,92	4.574.182
Ungarn	4.000,0	230.185,77	2.908,41	50,54	11.633.650
Siebenbürgen	962,0	55.359,68	2.074,32	36,05	1.995.487
Lombardie	377,0	21.695,01	6.693,57	116,32	2.523.475
Venedig	411,0	23.651,59	5.120,16	88,97	2.104.384
Hrvatske pokrajine:	1.054,5	60.682,7	2.124,30	36,91	2.240.074
Civilna Hrvatska i Primorje	171,1	9.846,20	3.380,48	58,74	578.400
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,80	1.733,56	30,12	477.770
Civilna Slavonija	164,8	9.483,65	2.102,91	36,54	346.559
Vojna Slavonija	133,0	7.653,68	1.899,95	33,02	252.693
Dalmacija	224,0	12.890,40	1.677,88	29,16	375.846
Istra	86,0	4.948,99	2.427,98	42,19	208.806

Podaci i u ovoj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu Habsburške monarhije nakon 1836. godine, ali donose i njezine površine, kao i prirast/pad stanovništva.

I sada su pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. Najgušće su naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (714,01 stanovnik na 1 km²), a zatim slijedi oblasti Lombardije (116,32 stanovnika na 1 km²) i Venecije (88,97 stanovnika na 1 km²), a onda slijede češka (80,13 stanovnika na 1 km²) i Moravska i Šlezija (78,09 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (67,81 stanovnik na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (58,74 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 42,19 stanovnika (Istra) i 36,54 (civilna Slavonija) do 29,16 (Dalmacija) stanovnika na 1 km².

Gustoća naseljenosti i prirodni prirast stanovništva, na bilo kojem području, vezani su uz veći/intenzivniji razvoj poljoprivrede, uz razvoj njezine produktivnosti, a time i razvoj privrede uopće, te uz veću razinu kulture stanovanja i prehrane, te liječničke zaštite i školovanja. To su ključni uvjeti i prirodnog i mehaničkog prirasta stanovništva.

19. NASELJA I STANOVNIŠTVO HRVATSKE 1841. GODINE

19.1. Izvori

za ovo razdoblje postoje najmanje tri vrste izvora na osnovu kojih možemo upoznati stanovništvo Hrvatske 1836-1841. godine. To su (1) razne edicije, (2) autorske knjige, nastale na temelju izvorne građe iz tog razdoblja, koje sadrže statističke i mnoge druge podatke o životu stanovništva i (3) brojna i raznovrsna arhivska građa. Upoznajmo najosnovnije izvore koje sadrže podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajina 1841. godine.

Razne edicije - enciklopedije, leksikoni, časopisi:

- 1) *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie* (1818-1868)
- 2) *Allgemeine Geographische und Statistische Ephemeriden* (1820-1841)
- 3) *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* (1825-1868)
- 4) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller österreichischen Staaten* (1846-1854)
- 5) *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1834, 1835, 1836, 1837. i 1838.*
- 6) *Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde* (1825-1845)
- 7) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (1823-1841)
- 8) *Archiv für Welt-Erde- und Staatenkunde* (1820-1841)
- 9) *A New Universal Gazetteer, Or Geographical Dictionary* (1825-1850)
- 10) *Commercial Statistics* (1843-1850. sv. I-IV)
- 11) *Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1829)
- 12) *Das Weltall, Ein Geographisch-statistisch-naturhistorisches Handwörterbuch* (1828-1831)
- 13) *Die Gegenwart. Eine encyclopädische Darstellung der neuesten Zeitgeschichte für alle Stände* (1845-49. sv. I-III)
- 14) *Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1825-1840)
- 15) *Hof- und Staats- Handbuch des oesterreichischen Kaiserstaates* (1825-1842)
- 16) *Kirchliche Statistik* (1825-1843)
- 17) *Militär Geographie* (1830-1857)
- 18) *Mittheilungen Gebiete und Statistik* (1850-1870)
- 19) *Neueste Conversations-Lexicon oder allgemeine deutsche Real-Enciklopädie* (1825-1836)
- 20) *Oesterreichische National-Encyklopädie des österreichischen Kaiserthumes* (I-VI, 1835-37)
- 21) *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l' anno 1840-1843, Zadar*
- 22) *Staats-Lexikon oder Encyklopädie der Staatswissenschaften* (1834-1866)
- 23) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie* (1828-1857)
- 24) *Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln* (1828)
- 25) *Berghaus, Allgemeine Länder- und Völkerkunde* (sv. I-VI 1837-1846)
- 26) *Berghaus, Annalen der Erd-, Völkrt- und Staatenkunde* (1830-1840)
- 27) *Fényes, Magyarorszáq geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851)
- 28) *E. Fényes, Magyarorszag Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
- 29) *A. Fényes, Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
- 30) *Galletti, Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder* (1835, 1840. i 1845)
- 31) *Gräffer, Geographisch-statistisches Handwörterbuch österreichischen Kaiserthumes* (1827)
- 32) *Hassel, Genealogisch-historisch-statistischer Almanach* (1824-40)
- 33) *Lassú, Az Austriai Birodalomak, Statistikai, geographikai es Historici Leirása* (1829)
- 34) *Stein, Geographisches Zeitungs-Post Lexicon* (1825-36)
- 35) *Zagrabiense calendarium (Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis) Almae Dioceses in Croatia et Slavonia*, 1830. i 1832. i 1833. i 1834, 1835, 1836, 1837, 1840 i 1842.
- 36) *Zedlitz, Europa im Jahre 1829: ein genealogisch-statistisch-historisches Handbuch*

Knjige autora o popisima stanovništva iz tog razdoblja:

Anonim (1849); **Balbi** (1834. i 1835. sv. I-II i 1842); **Becher** (1841, 1843, 1844. i 1846); **Berghaus** (1836. i 1839. i 1842. i 1845. i 1847, sv. I-VII); **Bernhardi** (1844-49); **Bernoulli** (1840, 1841. i 1849); **Bickes** (1833); **Blanc** (1833-58. sv. I-III); **Brachelli** (1853. i 1867); **Chownitz** (1851); **Cobden** (1850); **Czoernig** (1855-57. sv. I-III); **Daniel** (1866-68. sv. I-IV); **Demian** (1834. i 1835); **Dóczy** (1830); **Fényes** (1839. i 1842-1843. i 1843-1844. i 1847. i 1851. sv. I-IV); **Franz Petter** (1841. sv. I-IV, 1857. sv. I-II); **Fränzl** (1838-41. sv. I-III); **Fras** (1830. i 1835); **Galletti** (1835. i 1840. i 1845); **Hassel** (*Almanach* 1824-45); **Hain** (1852-53. sv. I-II); **Hoffmann** (1834-1837. sv. I-VII); **Jowitsch** (1835); **Keleti** (1860, 1865, 1869. i 1870); **Klenner** (1833); **Kozličić – Bralić** (2012); **Lassú** (1829); **Malchus** (1832. i 1833. sv. I-II); **Normann** (1833); **Pál Magda** (1832. i 1834); **Meynert** (1851. i 1853); **Nagy** (1828. i 1829); **Reden** (1841-44. sv. I-II, 1851. sv. I-II, 1853, 1854. i 1856); **Riedwald** (1856); **Roher** (1827); **Rudtorffer** (1839); **Sartori** (1830); **Schmidl** (1839. i 1840. i 1841. i 1842. i 1843. i 1857); **Schmitt** (1854. i 1860); **Schnabel** (1833. vol. I-II i 1841. vol. I-II); **Schubert** (1835-1839, sv. I-IV, 1842. i 1845. i 1848); **Sommer** (1839); **Springer** (1840. sv. I-II); **Stein** (1833-34. sv. I-III i 1852); **Szendró** (1830-1840); **Šafařík** (1842. i 1846. i 1849); **Thiele** (1833. sv. I-IV); **Ungewitter** (1848, 1852, 1856. i 1858-59. sv. I-II); **Volger** (1830, 1833. sv. I-II, 1836. sv. I-II)

Arhivska građa:

Razne konskripcije od početka do sredine 19. stoljeća, napose konskripcije iz 1824/25. i 1827/28. i 1830/31. i 1834/35. i 1837. i 1843. i 1846. i 1848. i 1850. i 1851. i 1855/56. i 1857. godine; Komorski popisi i Poime-nični popisi stanovništva; Urbari i urbarijalna regulacija od 1774/84. do 1848. godine; Katastar krajem 18. (josefinski Katastar) i Katastar iz 19. stoljeća; Matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba; Schematismus cleri i Zagradiense Calendarium, koje izlaze svake godine; Porezne knjige; Popisi feudalaca; Popisi plemića; Popisi kuće-gazda na selu i u gradu; mnogi fondovi u domaćim i stranim arhivima, napose fondovi hrvatskih i slavonskih županija u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, ali i mnogi drugi fondovi iz tog razdoblja koji se nalaze u tom Arhivu. Ti dokumenti i upisne tabele tih popisa stanovništva donose sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.

19.1.1. Problem istraživanja naselja i stanovništva 1836-41. godine

Kako je rečeno, Anonim (1849), A. Balbi, S. Becher, H. Berghaus, K. Bernhardi, E. Fényes, Franz Petter, K. F. V. Hoffmann, H. Meynert, F. Reden, A. A. Schmidl, J. G. Sommer, J. Springer, D. Stein, F. H. Ungewitter i mnogi drugi autori u svojim knjigama, a napose godišnjak *Tafeln zur Statistik*, kao i *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten*, donose brojne statističke podatke iz razdoblja od 1830/31. godine dalje. U tim djelima i za ovo razdoblje postoji neke razlike u prezentaciji statističkih podataka. No, i sada je pitanje od kojih izvora ti autori vade podatke i za koju godinu ih donose. Pa ipak, ponavljam, to su sjajni izvori, jer donose podatke o svim pojavama života naroda u Habsburškoj monarhiji u cjelini, a time i hrvatskih pokrajina.

Posebno su, i za ovo razdoblje, pouzdani brojni statistički podaci (napose za Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru) koje donosi *Tafeln zur Statistik*. Od početka izlaženja tog godišnjaka, koji izdaje centralni statistički ured u Beču, prema projektu bečke vlade, nastaje, kako je rečeno, posve novo razdoblje u prezentaciji statističkih podataka o svim područjima života stanovništva i naroda i države u cjelini. Preko tog godišnjaka može se i za ovo razdoblje upoznati brojne svjetovne statističke institucije i organizacija prikupljanja i obrade i prezentacije statistike i svih statističkih podataka. Od 1828. i napose od 1830. godine dalje, *Tafeln zur Statistik* svake godine donosi važne statističke podatke za sve narode u toj Monarhiji: o površinama, stanovništvu, o broju rođenih i umrlih osoba, o privredi i produktivnostima, o bolestima i bolnicama, o školstvu itd. Zato, ponavljam i ovdje, taj godišnjak, od 1828. do 1870. godine, postaje važni izvor za demografska istraživanja, ali i za druge teme vezane uz život stanovništva.

Međutim, kako je već rečeno, nešto su sumnjivi podaci o broju stanovništva za civilnu Hrvatsku i Slavoniju koje donosi *Tafeln zur Statistik* od 1832. do 1840. godine, jer ih, što se tiče broja stanovništva, donosi na temelju *aproksimacije*⁴¹² i slabih procjena. Te su očito štamparske greške nastale već u knjizi

⁴¹² Lat. *approximatio* – ono što se približava istini i stvarnosti, bez da posve precizno ustanovi stanje.

Istvána Lassú: *Az Austriai birodalomnak statistikai, geographiai, és históriai Leirása*, 1829. godine. U toj knjizi autor donosi brojne podatke o popisu stanovništva iz 1825. godine, koji se tada održao na čitavom prostoru Habsburške monarhije. Na stranici 25-26 donosi broj stanovnika svih županija civilne Hrvatske i Slavonije. Zagrebačka županija, prema toj knjizi, 1825. godine ima 384.517 stanovnika. Kako je već naprijed rečeno, očito je došlo do štamparske greške, pa je umjesto početnog broja 2 unesen broj 3. Prema tome, tada Zagrebačka županija može imati najviše 284.517 stanovnika. Od tada su mnogi autori i *Tafeln zur Statistik*, od 1831. do 1840. godine polazili od tog broja stanovnika (384.517) koji sadrži ta knjiga za Zagrebačku županiju i od godine do godine dodavali mu prirodni prirast stanovnika. Tek je sve to ispravio *Tafeln zur Statistik* 1841. godine. Upoznajmo sve te podatke za 1841. godinu.

Iz tog razdoblja, za Vojnu krajinu i Dalmaciju i Istru *Tafeln zur Statistik* je dragocjeni izvor svih statističkih podataka. A za civilnu Hrvatsku i Slavoniju te podatke i sada valja koristiti s oprezom. Za broj stanovnika može nam i sada poslužiti: *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, koji izlazi svake godine i donosi broj stanovnika prema vjerskoj pripadnosti, i to svih naselja, čak i najmanjih. Zatim, kako sam kazao, u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pronašao sam sjajne popise Zagrebačke županije iz 1814/15. i 1817/18. i 1824. i 1834. i 1837. i 1843. godine. To su gotovo moderni popisi stanovništva. Međutim, kako ću pokazati, ti popisi donose broj i strukturu stanovnika određenog broja naselja, ne dakle svih naselja u toj županiji. Uvjeren sam da su se tada, u tim godinama, provodili popisi i u drugim hrvatskim županijama i da te popise treba potražiti u domaćim i inozemnim arhivima.

Popisna tabela konskripcije hrvatskih županija 1837. i 1843. godine sadrže ove rubrike:

- a) broj naselja u županijama, broj gradova, trgovišta, sela i predija;
- b) broj kuća i porodica (to su veoma važni podaci za demografska istraživanja);
- c) klasifikaciju muške populacije: broj uglednika, građana, sluga, seljaka, inkvilina i sinova;
- d) broj žena ukupno (ne navode njihovu klasifikaciju kao kod muške populacije);
- e) ukupni broj stanovnika svih naselja i županija i pokrajina;
- f) dobnu strukturu: broj djece od 1-16 godine, odraslih od 17-40 godina i iznad 40 godina;
- g) broj oženjenih i neoženjenih muškaraca (ti su podaci, o oženjenim muškarcima, veoma važni za upoznavanje broja obitelji u svim naseljima i uopće u svim županijama i pokrajinama);
- h) vjersku pripadnost (Katolika, Protestanata i Židova);
- i) broj iseljenika i doseljenika i stanaca;
- j) broj umrlih i rođenih osoba u godini kada se vrše ti popisi stanovništva.

Upoznajmo najvažnije izvore koji sadrže statističke podatke o naseljima i stanovništvu hrvatskih pokrajini 1836-41. godine. To su ovi izvori/knjige:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien od 1836. do 1841. godine.
 - a. U tim godišnjacima objavljujani su brojni statistički podaci o svim pokrajinama i krunovinama u Habsburškoj monarhiji, pa tako i o hrvatskim pokrajinama, napose za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu. Ti statistički podaci (o stanovništvu, privredi, školstvu, zdravstvu, novčarskim institucijama itd.) svjedoče da su se tada, kao i prije i kasnije, prikupljale sve te vrijednosti. To su veoma dragocjeni izvori.
- b) **E. Fényes**, *Magyarország geographiai szótára* (I-IV, Pesten 1851)
- c) **E. Fényes**, *Magyarország Statistikája*, sv. I-II, Pesten 1842-43.
- d) **A. Fényes**, *Statistik des Königreich Ungarn*, sv. I-II, Pesth 1843-44.
- e) **F. J. Fras**, *Vollständige Topographie der Karlstädter-Militärgrenze*, Agram 1835.
 - a. U toj knjizi F. J. Fras donosi brojne statističke podatke kao i druge vrijedne podatke o Karlovačkom Generalatu, ali i uopće o hrvatskoj Vojnoj krajini.
 - b. Donosi i broj kuća i stanovništva za većinu naselja u Karlovačkom Generalatu.
- f) **F. J. Fras**, *Vollständige Topographie der Karlstädter-Militairgrenze in Kroatien*, 1850.
 - a. To je drugo izdanje te knjige koju je objavio 1835. godine.
- g) **Franz Petter**, *Das Königreich Dalmatien*, sv. I-IV: a) *Kreis Zara*; b) *Kreis Spalato*; c) *Kreis Ragusa*; d) *Kreis Cattaro*, Wien 1841.
 - a. Franz Petter je u ta četiri sveska prikazao povijest tih četiriju dalmatinskih Okruga, i pritom donio sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu.
- h) *Zagrabienese Calendarium ad Annum communem Jes. Chr. (1835-42)*, *Almae Dioeceses in Croatia et Slavonia, officia et dignitates Dicasteriorum politicorum ac Militarium*, 1835-42.

- a. Pod naslovom *Zagrabiense Calendarium* objavljuje se, u poglavlju *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis*, od početka 19. stoljeća dalje, broj stanovništva, prema vjerskoj pripadnosti: Hrvatske te dijela Slavonije i Vojne krajine.
- b. Broj stanovništva se objavljuje prema matičnim knjigama za sva i najmanja naselja u tim pokrajinama. I to prema crkvenom ustrojstvu: slijede stanovništvo župa i svih kapelanija u župama, ali i prema upravnoj i teritorijalnoj strukturi pokrajina.
- c. To su najtemeljiti popisi naselja u tim hrvatskim pokrajinama. Veoma su dragocjeni ti podaci o stanovništvu, ali ih valja usporediti sa svjetovnim popisima.
- i) *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten. Nach ämtlichen Quellen, den besten vaterländischen Hilfswerken und Original-Manuscripten, von einer Gesellschaft Geographen, Postmännern und Staatsbeamten*, Wien 1845.-1853.
 - a. Taj leksikon izdan je u preko 30 svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva svih naselja u pokrajinama Habsburške monarhije, i svih naselja hrvatskih pokrajina.
 - b. Donosi i upravnu i političku strukturu u tim pokrajinama za to razdoblje.
 - c. To je sjajan izvor za demografska istraživanja. Bilo bi veoma korisno izdvojiti sve te podatke o stanovništvu i upravi hrvatskih pokrajina i objaviti u posebnoj knjizi.
- j) *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical, of Various Countries, Places and Principal Natural Objects in the World*, London 1841.-1866.
 - a. Taj „Rječnik“ (Leksikon) izdan je u preko 25 opsežnih svezaka. Donosi broj kuća i stanovništva za većinu naselja, u svim državama svijeta. Veoma je koristan.
- k) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich: Das Königreich Dalmatien*, Stuttgart 1842.
 - a. Autor donosi sjajne statističke podatke o naseljima i stanovništvu Dalmacije.
- l) **A. A. Schmidl**, *Das Kaiserthum Oesterreich*, sv. I-III, Stuttgart 1839.-1843.
 - a. U tim knjigama A. A. Schmidla donosi statističke podatke o stanovništvu, ali i druge vrijednosti, o pokrajinama Habsburške monarhije. To je nezaobilazno djelo.
- m) **J. Springer**, *Statistik des österreichischen Kaiserstaates*, sv. I-II, Wien 1840.-1841.
 - a. U knjigama J. Springer donosi sjajne statističke podatke o stanovništvu svih pokrajina u habsburškoj monarhiji, ali donosi i druge veoma korisne vrijednosti.

19.2. Civilna i vojna Hrvatska 1841. godine

19.2.1. Izvori

Istraživanje naselja i stanovništva Hrvatske i u razdoblju od 1836. godine dalje također je dosta zahtjevno i osjetljivo. Prvo, i iz tog razdoblja postoji arhivska građa, no ona je sačuvana ili fragmentarno ili u sumarnim pregledima ili u knjigama brojnih autora, ali i u brojnim tadašnjim časopisima i godišnjacima. Drugo, i tada nastaju znatne teritorijalne i upravne promjene. Pa ipak, od 1822. godine dalje daleko su lakša ta istraživanja, prvo, zato jer su sada hrvatske pokrajine uglavnom cjelovite i, dugo, od tada se pojavljuje znatno više izvora.

Najbolji pregled tih upravnih promjene hrvatskih pokrajina daju popisi stanovništva iz 1825. i 1827/28. i 1830/31. i 1835/36. i 1841/43. godine. Iz tog razdoblja donio sam popise stanovništva svih hrvatskih pokrajina. To su sjajni izvori za demografska istraživanja.⁴¹³

Ključni izvor za stanovništvo civilne Hrvatske je *Tafeln zur Statistik* 1841. godine, zatim *Schematismus cleri* 1841. i 1842. i 1843. godine i popis stanovništva hrvatskih i slavonskih županija 1843. godine, te više navedenih autorskih knjiga. Godišnjak *Tafeln zur Statistik* 1841. godine, kao i ranije i kasnije, donosi brojne sjajne statističke podatke o Vojnoj krajini i Dalmaciji i Istri. To je veoma vjerodostojan izvor. Podatke o stanovništvu koje taj godišnjak donosi za civilnu Hrvatsku sada su vjerodostojniji. Pa ipak, i sada, i za ovo razdoblje, kad je riječ o civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, moramo se poslužiti i drugim izvorima.

⁴¹³ **Izvori za civilnu i vojnu Hrvatsku: Tafeln zur Statistik** (1831-1841); **Fényes** (1842-43, sv. I-II); **Franz Petter** (1841, sv. I-IV i 1857); **Schmidl** (1839-1843, sv. I-III); **Becher** (1841. i 1846.); **Springer** (1840-1841, sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis* 1835-42.

Kako smo upoznali, od 1831. do 1836. godine nalazimo pad broja stanovništva, napose za slavonsku Vojnu krajinu, ili veoma slab prirodni prirast broja stanovništva za hrvatsku Vojnu krajinu, ali tek od 1836. godine. Zbog pada broja stanovništva od 1831. do 1833. godine, na području Vojne krajine u čitavom desetljeću od 1831. do 1840. godine stanovništvo stagnira: broj stanovnika se bitno ne mijenja. Kako sam naveo, uzrok tome je pojava kolere, koja se na čitavom području Habsburške monarhije, a napose na području zemalja ugarske krune, pojavila početkom tog desetljeća. Sigurno je da se je pojavila na području Vojne krajine, što svjedoči i pad broja stanovništva, ali se pojavila i na području hrvatskog i slavonskog Provincijala.

Za Vojnu krajinu imamo podatke o broju rođene djece i umrlih osoba (svih uzrasta) za svaku godinu, tako da možemo pratiti prirodni prirast stanovništva. Te podatke nemamo za civilnu Hrvatsku i Slavoniju. Zbog pojave kolere koja je harala 1831/33. godine, ali i zbog slabe produktivnosti poljoprivrede i gladi, stanovništvo je na području Vojne krajine tek 1836. godine doseglo broj stanovnika iz 1830/31. godine. No, posljedice su se osjetile i kasnije.

Nema sumnje da je tako bilo i na području civilne Hrvatske i Slavonije. O tome svjedoči više dokumenata. Prvo, o tome svjedoče *Schematismus cleri* koje izlaze svake godine na temelju matičnih knjiga rođenih i umrlih osoba i dakako same te matične knjige. Prema tim izvorima, koje donose podatke o broju stanovnika za sva naselja, čak i najmanja naselja, vidimo da je broj stanovnika, iz godine u godinu, ili isti ili u opadanju. U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj stanovnika za sva naselja iz 1828. i 1830. i 1835. i 1842. i 1851. godine. Tako da možemo pratiti prirast i pad broj stanovništva u tim naseljima. U razdoblju od 1831. do 1842. godine stanovništvo u tim naseljima slabo napreduje, a neka naselja i nestaju.

Prema tome, kad je riječ o civilnoj Hrvatskoj, kao i civilnoj Slavoniji, iz svih navedenih razloga, broj stanovnika se u tim pokrajinama od 1831. do 1841. godine nije bitno promijenio. Promatrajući općenito, u tom je desetljeću u svim hrvatskim pokrajinama, i u Provincijalu i u Vojnoj krajini, pa čak i u Dalmaciji, došlo do stagnacije prirasta broja stanovništva.

Civilna i vojna Hrvatska (Königreich Kroatien), s Ugarskim Primorjem (Maritim), 1841. godine ukupno ima 446,7 austrijskih milja² ili 460,5 geografskih milja² ili 25.706,0 kilometara², 13 gradova, 6 vojnih komuniteta, 25 trgovišta, 3.257 sela, ukupno 3.301 naselje, 144.645 kuća, 148.341 porodicu i 1.084.487 stanovnika.⁴¹⁴

UKUPNO: Civilna i vojna Hrvatska 1841. godine ima:

- a) *površina*: 446,7 austrijskih milja² ili 25.706,0 kilometra²;
- b) *naselja*: 13 gradova, 6 vojnih komuniteta, 25 trgovišta, 3.257 sela; ukupno 3.301 naselje;
- c) *broj kuća i porodica*: 144.645 kuća i 148.341 porodice;
- d) *broj stanovnika*: 1841. godine **ukupno ima 1.084.487 stanovnika.**
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.427,77 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 42 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 7,50 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,31 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 328,53 stanovnika.

19.2.2. Civilna Hrvatska (Provincijal) 1841. godine

Civilna Hrvatska 1841. godine,⁴¹⁵ bez Primorja (Ung. Litorale), ima 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara², 5 gradova, 11 trgovišta, 1.963 sela, ukupno dakle ima 1.979 naselja, 90.600 kuća i oko 93.500 porodica i ukupno ima 535.300 stanovnika.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1841.).

⁴¹⁵ *Tafeln zur Statistik* 1836-1841; Fényes (1842-43, sv. I-II); Schmidl (1839-1843, sv. I-III); Becher (1841. i 1846.); Springer (1840-1841, sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841.-1866); *Schematismus Cleri Dioecensis Zagrabienensis 1835-42*; *popisi stanovništva* Zagrebačke županija 1837. i 1843. godine.

⁴¹⁶ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.); Klenner (1833.) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1841.).

Prema popisu stanovništva 1827/28. godine, prema tom najtemeljijem popisu naselja i stanovništva u prvoj polovini 19. stoljeća, civilna Hrvatska, bez Primorja, ima 5 gradova, 14 trgovišta, 1.963 sela i 890 zaselaka, ukupno dakle ima 2.872 naselja, 70.960 kuća i 536.820 stanovnika. Taj popis iz 1827/28. godine navodi 893 naselja više. Prema tim podacima, u civilnoj Hrvatskoj je od 1828/31. do 1841. godine došlo od pada broja stanovništva.

Hrvatsko Primorje (Ungar. Litorale, Maritim) 1841. godine ima 6,2 austrijske milje² ili 356,78 kilometara², 2 grada, 3 trgovišta, 38 sela, ukupno 43 naselja, 7.300 kuća i oko 7.500 porodica i ukupno **44.800 stanovnika**.

Prema konskripciji iz 1827/28. godine, to Primorje ima 2 grada, 3 trgovište, 38 sela, 20 zaselaka, ukupno 63 naselja, 6.695 kuća i 38.016 stanovnika.

Prema tim izvorima, na prostoru civilne Hrvatske nalazimo slijedeće pokazatelje.

UKUPNO: Civilna Hrvatska s Primorjem (Ungar. Litorale) 1841. godine ima:

- a) *površina*: 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra²;
- b) *naselja*: 7 gradova, 14 trgovišta, 2.001 selo; ukupno ima 2.022 naselja;
- c) *naselja prema konskripciji iz 1827/28. godine*: civilna Hrvatska ima 2.935 naselja;
- d) *broj kuća i porodica*: 97.900 kuća i oko 101.000 porodica;
- e) *broj stanovnika*: civilna Hrvatska 1841. godine **ukupno ima 580.100 stanovnika**.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.390,41 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 58,92 stanovnik;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,93 stanovnik;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 5,74 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 286,89 stanovnika.

Od toga u hrvatskim županijama 1841. godine:

- a) **Zagrebačka županija** 1841. godine ima 103,3 austrijske milje² ili 108,0 geografskih milja² ili 5.944,5 kilometara², 2 slobodna kraljevska grada, 5 trgovišta, 1.259 sela, ukupno ima 1.266 naselja, 47.300 kuća, oko 48.500 porodica i 295.600 stanovnika.⁴¹⁷
 - a. Tom broju stanovnika Zagrebačke županije 1841. godine, sada svakako valja dodati: oko 14.500 stanovnika plemićkog porijekla i oko 700 svećenstva. Prema tome, **Zagrebačka županija 1841. godine ima oko 310.800 stanovnika**.
 - b. *Prema konskripciji iz 1827/28. godine*, Zagrebačka županija ima 2 grada, 8 trgovišta, 1.259 sela, 428 zaselaka, ukupno 1.697 naselja i 299.878 stanovnika. Ta konskripcija iz 1827/28. godine navodi dakle 431 naselje više, i broj stanovnika u tim naseljima.
 - c. *Plemstvo*: Zagrebačka županija, prema Ch. G. D. Steinu, 1817. godine ima 8.000 plemića.⁴¹⁸ Prema jozefinskom popisu 1785/87. godine, Zagrebačka županija tada ima 5.525 plemića muške populacije.⁴¹⁹ A drugi izvor spominje 5.759 plemića muškaraca.⁴²⁰ Ako tome dodamo otprilike i toliki broj žena plemkinja, i računamo prirodni prirast tog stanovništva, onda 1841. godine u Zagrebačkoj županiji ukupno ima najmanje oko 14.500 stanovnika plemićkog porijekla.
 - d. *Svećenstvo*: ta je županija, prema jozefinskom popisu iz 1785/87. godine, imala 288 svećenika. Početkom 19. stoljeća taj je broj porastao i najmanje ih ima oko 400. Tu valja ubrojiti i crkvene redove: redovnike i redovnice. Ukupno, tada u Zagrebačkoj županiji svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) najmanje ima oko 700.
 - e. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 3.008,71 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 52,28 stanovnika. Na jednu kuću

⁴¹⁷ **Tafeln zur Statistik** 1841. godine donosi realniji broj stanovnika. Očito je da ih donosi na temelju konskripcija koje su tada provedene. No, ti podaci pokazuju pad broj stanovnika u toj županiji. Kako je rečeno, u drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj stanovnika svih naselja Zagrebačke županije iz 1835. i 1837. i 1842. godine.

⁴¹⁸ **Stein** (1819. sv. II, str. 155). *Zagrabiense Calendarium* 1830.

⁴¹⁹ Danyi Dezső i Dávid Zoltán (1960, str. 51).

⁴²⁰ HDA, fond: *Banski spisi*, kutija LXXXV, 1809.

prosječno dolazi 6,57 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,41 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 245,50 stanovnika.⁴²¹

- b) **Varaždinska županija** 1841. godine ima 32,7 austrijskih milja² ili 34,2 geografske milje² ili 1.881,8 kilometara², 1 slobodni kraljevski grad, 5 trgovišta, 406 sela, 28.360 kuće i oko 29.500 porodica i 137.500 stanovnika.⁴²² E. Fényes navodi drugačije podatke.⁴²³
- Tom broju stanovnika Varaždinske županije 1841. godine, sada svakako valja dodati: najmanje 4.000 stanovnika plemićkog porijekla i oko 500 svećenika. Prema tome, **Varaždinska županija 1841. godine ima oko 142.000 stanovnika.**
 - Prema konskripciji iz 1827/28. godine Varaždinska županija ima 1 grad, 5 trgovišta, 406 sela, 431 zaselak, ukupno 843 naselja, te 155.192 stanovnika.
 - Prema tim izvorima, broj stanovnika Varaždinske županije je u stalnom padu.
 - Plemstvo:** prema Steinu, županija ima 1.457 plemića. Ako ima prosječno toliko i žena plemkinja, onda ta županija ima oko 4.000 stanovnika plemićkog porijekla.
 - Svećenstva** ima oko 500 (ukupno svećenika i redovnika i redovnica).
 - Naseljenost i gustoća stanovništva:** U toj županiji 1841. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 4.342,51 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 75,46 stanovnika. To je i sada najveća gustoća stanovništva na hrvatskom prostoru. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,01 stanovnik. Na jednu porodicu prosječno dolazi 4,81 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 344,66 stanovnika.
- c) **Križevačka županija** 1841. godine ima 28,9 austrijskih ili 30,2 geografske milje² ili 1.663,1 kilometara², 2 grada, 1 trgovište, 298 sela, 14.940 kuća i oko 15.500 porodica i 73.600 stanovnika. Fényes i drugi neki izvori, kao i za druge županije, navode nešto drugačije podatke o stanovništvu Križevačke županije.⁴²⁴
- Tom broju stanovnika Križevačke županije 1841. godine, sada svakako valja dodati: najmanje 8.500 stanovnika plemićkog porijekla i oko 400 svećenika. Prema tome, **Križevačka županija 1841. godine ima oko 82.500 stanovnika.**
 - Prema konskripciji iz 1827/28. godine Križevačka županija ima 2 grada, 1 trgovište, 298 sela i 31 zaselak, ukupno dakle 332 naselja i 81.750 stanovnika.
 - Plemstvo:** prema Steinu, ta županija ima 5.319 plemića.⁴²⁵ Prema jozefinskom popisu stanovništva iz 1785/87. godine, ta županija ima 2.483 plemića muške populacije. Uz porast tog dijela pučanstva i ako toliko ima i žena plemkinja, onda ta županija 1841. godine ima najmanje oko 8.500 stanovnika plemićkog porijekla.
 - Svećenstvo:** ukupno svećenstva (svećenika i redovnika i redovnica) ima oko 400.
 - Naseljenost i gustoća stanovništva:** U županiji 1841. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.854,67 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 49,61 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,52 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 5,32 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 274,09 stanovnika.

⁴²¹ U drugom i trećem tomu ove knjige donosim broj kuća i porodica i stanovnika za sva naselja u Zagrebačkoj županiji iz 1828. i 1830. i 1834. i 1837. i 1843. godine, kao i za sva naselja drugih hrvatskih županija.

⁴²² *Tafeln zur Statistik* 1836; *Zagrabiense Calendarium* 1835. i 1836.

⁴²³ Prema Fényesu, Varaždinska županija 1829. godine ima 155.696 stanovnika; prema konskripciji iz 1827/28. godine, Varaždinska županija ima 155.192 stanovnika, od toga 124.746 Katolika (Catholikos), 153 grko-istočna vjernika (Graeci Ritus non Unitos), 5 Protestanata i 342 Židova.

⁴²⁴ Prema Fényesu, Križevačka županija 1829. godine ima 81.461 stanovnika; prema konskripciji iz 1827/28. godine, ta županija ima 81.750 stanovnika, a *Tafeln zur Statistik* 1836. godine navodi da ima 115.000 stanovnika.

⁴²⁵ Stein (1819. sv. II, str 155-56).

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 290

HRVATSKI PROVINCIJAL: Civilna Hrvatska u popisu stanovništva 1841. godine						
ŽUPANIJE i Primorje	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zagrebačka županija	2	5	1.259	47.300	48.500	310.800
Varaždinska županija	1	5	406	28.360	29.500	142.000
Križevačka županija	2	1	298	14.940	15.500	82.500
UKUPNO hrvatske županije	5	11	1.963	90.600	93.500	535.300
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	3	38	7.300	7.500	44.800
UKUPNO Civilna Hrvatska	7	14	2.001	97.900	101.000	580.100

19.2.3. Hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1841. godine

Tabela br. 291

Prirast stanovništva: hrvatske županije i Primorje od 1750. do 1841. godine						
Godina	Zagrebačka županija	Varaždinska županija	Križevačka županija	UKUPNO sve županije	Primorje Ung. Litoral	UKUPNO Hrvatska
1750.	160.478	51.865	37.727	250.070	-	-
1769.	Ukupno civilna Hrvatska i civilna Slavonija 1769. godine					602.000
1773.	182.071	56.969	53.523	292.563	-	-
1782.	163.921	83.978	61.516	309.415	-	-
1787.	187.106	90.916	66.493	344.515	27.951	372.466
1802.	188.343	102.616	61.566	352.525	28.156	380.681
1805.	195.118	108.952	72.760	376.830	13.696	396.830
1815.	212.234	110.609	78.619	401.462	21.500	422.962
1825.	284.517	133.589	86.129	522.375	27.160	531.395
1828.	299.878	155.192	81.750	536.820	38.016	574.836
1831.	300.600	155.700	81.461	537.761	37.946	575.707
1836.	301.500	156.000	82.000	539.500	38.900	578.400
1841.	310.800	142.000	82.500	535.300	44.800	580.100

Od 1831. do 1841. godine u hrvatskim županijama nije došlo do znatnijeg povećanja broja stanovništva. Taj slab prirast broja stanovništva osjetit će se i u slijedećem desetljeću.

19.2.4. Vojna Hrvatska (hrvatska Vojna krajina) 1841. godine

Vojna Hrvatska (Militärgrenze, hrvatska Vojna krajina), prema konskripciji iz 1841. godine, ima 275,6 austrijskih milja² ili 288,1 geografsku milju² ili 15.859,8 kilometara², 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta (Senj, Karlobag, Petrinja, Kostajnica, Bjelovar i Ivanić), 5 trgovišta, 1.256 sela, ukupno 1.267 naselja, 46.745 kuća,⁴²⁶ 47.341 porodicu i **504.387 stanovnika** (260.448 ili 51,64% muškaraca i 243.939 ili 48,36% žena).

Od toga u Generalatima i Regimentima:

- a) **Karlovački Generalat** (Karlsstädter Generalat) 1841. godine ima 163,3 austrijske milje² ili 170,7 geografskih milja² ili 9.397,3 kilometara², te 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Senj i Karlobag), 3 trgovišta, 615 sela, ukupno 620 naselja, 22.780 kuća, 22.954 porodica i **256.102 stanovnika** (132.675 muškaraca i 123.427 žena).⁴²⁷ – **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.489,30 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno dolazi 25,88 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,81 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,66 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 391,63 stanovnika. – **Broj i postotak muškaraca i žena**: Muškaraca ima 132.675 ili 51,81%, a žena ima 123.427 ili 48,19%. Od toga u Regimentima:⁴²⁸
 - a. **Lički Regiment** (Liccaner Regiment) 1841. godine ima 45,4 austrijske ili 47,5 geografskih milja² ili 2.612,6 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 103 sela, 6.736 kuća, 6.793 porodice i 67.868 stanovnika (35.074 ili 51,68% muškaraca i 32.794 ili 48,32% žena).
 - i. **Ukupno s vojnim komunitetom Karlobag (Karlobager Kommunität), Lički Regiment ima 68.615 stanovnika** (35.430 muškarca i 33.185 žene).
 - ii. **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.511,37 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 26,26 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 10,19 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,10 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 659,76 stanovnika.
 - iii. **Broj i postotak muškaraca i žena**: U Ličkom Regimentu ukupno ima muškaraca 35.430 ili 51,64%, a žena ima 33.185 ili 48,36%.
 - iv. **Vojni komunitet Karlobag (Karlobager Komunität)** ima 183 kuće, 180 porodica i **747 stanovnika** (356 ili 47,66% muškaraca i 391 ili 52,34% žene).
 - b. **Otočki Regiment** (Ottochaner Regiment) 1841. godine ima 48,4 austrijske ili 50,6 geografskih milja² ili 2.785,2 kilometara², te 1 grad ili 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 84 sela, 4.998 kuća i 5.002 porodice i 62.123 stanovnika (31.898 ili 51,35% muškarca i 30.225 ili 48,65% žena).
 - i. **Ukupno s vojnim komunitetom Senj (Zengger Kommunität) Otočki Regiment ima 65.060 stanovnika** (33.415 muškaraca i 31.645 žena).
 - ii. **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.344,21 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 23,36 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 13,02 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 13,01 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 756,51 stanovnik.
 - iii. Muškaraca ima 33.415 ili 51,36%, a žena ima 31.645 ili 48,64%.
 - iv. **Vojni komunitet Senj (Zengger Komunität)** ima 480 kuća i 597 porodica i **2.937 stanovnika** (1.517 ili 51,65% muškaraca i 1.420 ili 48,35% žena).
 - c. **Ogulinski Regiment** (Oguliner Regiment) 1841. godine ima 44,0 austrijske ili 46,0 geografskih milja² ili 2.532,0 kilometara², 1 trgovište, 110 sela, 5.763 kuće, 5.728 porodica i **66.351 stanovnika** (34.587 muškarca i 31.764 žene).
 - i. **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.507,98 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 26,05 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,51 stanovnik. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,58 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 588,75 stanovnika.

⁴²⁶ Izvori od 1831. godine dalje, za razliku od ranije, ponavljam, donose realniji i pouzdaniji broj kuća i porodica.

⁴²⁷ Izvori za površine i naselja: **Lipszky** (1808. i 1810.), **Klenner** (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1841.).

⁴²⁸ *Tafeln zur Statistik* (1836-1841); **Fényes** (1842-43, sv. I-II); **Fras** (1835. i 1850); **Dóczy** (1830. sv. VIII i IX). *Zagrabiense Calendarium* 1835-42. Broj stanovnika Vojnih komuniteta pridružuje se ukupnom broju Regimenta.

- ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 34.587 ili 52,13%, a žena ima 31.764 ili 47,87%.
- d. **Slunjski Regiment** (Szlainer Regiment) 1841. godine ima 25,5 austrijskih ili 26,6 geografskih milja² ili 1.467,4 kilometara², 1 trgovište, 319 sela, 4.803 kuća, 4.834 porodica i **56.076 stanovnika** (29.243 muškarca i 26.833 žena).
- i. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.199,06 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,21 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,68 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,60 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 175,79 stanovnik.
- ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: muškaraca ima 29.243 ili 52,15%, a žena ima 26.833 ili 47,85%.
- b) **Banski Generalat** (Banal Generalat) prema konskripciji iz 1841. godine ima 47,8 austrijskih milja² ili 50,0 geografskih milja² ili 2.750,7 kilometara², te 2 grada ili 2 vojna komuniteta (Petrinja i Kostajnica), 5 trgovišta, 275 sela, i s vojnim komunitetima ima 12.154 kuća, 12.420 porodicu i ukupno **116.172 stanovnika** (59.856 muškaraca i 56.316 žena). – *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.430,38 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 42,23 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 420,91 stanovnik. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,56 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,56 stanovnika. – *Broj i postotak muškaraca i žena*: Muškaraca ima 59.856 ili 51,52%, a žena ima 56.316 ili 48,48%. – Od toga u Regimentima:⁴²⁹
- a. **Prvi Banski Regiment** (Erstes Banal Regiment) 1841. godine ima 24,2 austrijske milje² ili 25,3 geografske milje² ili 1.392,6 kilometara², 1 trgovište, 129 sela, 5.610 kuće, 5.676 porodica i **57.952 stanovnika** (29.890 muškaraca i 28.062 žena).
- i. *Broj i postotak muškaraca i žena*: muškaraca ima 29.890 ili 51,58%, a žena ima 28.062 ili 48,42%.
- ii. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.394,71 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 41,61 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,33 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,21 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 445,78 stanovnika.
- b. **Drugi Banski Regiment** (Zweites Banal Regiment) 1841. godine ima 23,6 austrijskih ili 24,7 geografskih milja² ili 1.358,1 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 4 trgovišta, 146 sela, 5.352 kuća, 5.430 porodica i 53.011 stanovnika (27.490 ili 51,86% muškaraca i 25.521 ili 48,14% žena).
- i. *Ukupno s vojnim komunitetima, taj Regiment ima 58.220 stanovnika* (29.966 muškaraca i 28.254 žena), te 6.544 kuće i 6.744 porodice.
- ii. *Broj i postotak muškaraca i žena*: muškaraca ima 51,47%, a žena 48,53%.
- iii. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.466,95 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 42,87 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,90 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 8,63 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 393,38 stanovnika.
- iv. *Vojni komunitet Petrinja* ima 687 kuća, 798 porodica i **3.193 stanovnika** (muškaraca 1.542 ili 48,29% i žena 1.651 ili 51,71%).
- v. *Vojni komunitet Kostajnica* ima 505 kuća, 516 porodica i **2.016 stanovnika** (muškaraca 934 ili 46,33% i žena 1.082 ili 53,67%).
- c) **Varaždinski Generalat** (Warasdiner Generalat) 1841. godine ima 64,5 austrijskih milja² ili 67,4 geografske milje² ili 3.711,7 kilometara², 2 grada ili 2 Vojna komuniteta (Bjelovar i Ivanić), 3 trgovišta, 366 sela, 11.811 kuću, 11.967 porodica i **132.113 stanovnika** (67.917 muškaraca i 64.196 žena). – *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.048,26 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 35,59 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 11,19 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 11,04 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 358,03 stanovnika. – *Broj i postotak muškaraca i žena*: muškaraca ima 67.917 ili 51,41% a žena 64.196 ili 48,59%. To je na tom prostoru slaba naseljenost stanovništva. Od toga u Regimentima:

⁴²⁹ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

- a. **Križevački Regiment** (Kreutz Regiment) 1841. godine ima 28,3 austrijske milje² ili 29,6 geografskih milja² ili 1.628,6 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, te 2 trgovišta, 190 sela, ukupno 193 naselja, 4.624 kuće, 4.679 porodica i 58.757 stanovnika (30.473 ili 51,86% muškarca i 28.284 ili 48,14% žene).
- Ukupno s vojnim komunitetom Ivanić taj Regiment ima 59.436 stanovnika** (30.845 muškaraca i 28.591 žena), te 4.760 kuća i 4.824 porodice.
 - Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.100,21 stanovnik. Na jednom kilometru² živi 36,50 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 12,49 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 12,32 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 309,56 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena:** Ukupno ima 59.436 stanovnika (30.845 ili 51,90% muškaraca, a žena ima 28.591 ili 48,10%).
 - Vojni komunitet Ivanić (Ivanicher Komunität)** ima 136 kuća, 145 porodicu i 679 stanovnika (muškaraca 372 ili 54,79%, a žena 307 ili 45,21%).
- b. **Đurđevački Regiment** (St. Georgen Regiment) 1841. godine ima 36,2 austrijske milje² ili 37,8 geografskih milja² ili 2.083,2 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet, 1 trgovište, 176 sela, ukupno 178 naselja, 6.740 kuća, 6.730 porodica i 70.856 stanovnika (36.178 ili 51,06% muškaraca i 34.678 ili 48,94% žena).
- Ukupno s vojnim komunitetom Bjelovar, Regiment ima 72.677 stanovnika** (muškaraca 37.072 i žena 35.605), 7.051 kuću i 7.143 porodice.
 - Gustoća naseljenosti stanovništva:** Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.007,65 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 34,89 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,31 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 10,80 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 410,60 stanovnika.
 - Broj i postotak muškaraca i žena:** muškaraca ima 37.072 ili 51,01%, a žena ima 35.605 ili 48,99%.
 - Vojni komunitet Bjelovar (Bellovarer Komunität)** ima 311 kuća, 413 porodica i 1.821 stanovnika (muškaraca 894 ili 49,09% i žena 927 ili 50,91%).

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama.

Tabela br. 292

Hrvatska Vojna krajina prema konskripciji 1841. godine							
Generalati i Regimenti	Grad	Vojni komunit.	Broj trgovišta	Broj sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Karlovački General.	2	2	3	615	22.780	22.954	256.102
1. Lički Regiment				103	6.558	6.613	67.868
<i>Vojni komunitet</i>	1	1			183	180	747
2. Otočki Regiment			1	83	4.998	5.002	62.123
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	480	597	2.937
3. Ogulinski Regiment			1	110	5.763	5.728	66.351
4. Slunjski Regiment			1	319	4.803	4.834	56.076
Banski Generalat:	2	2	5	275	12.154	12.420	116.172
5. I: Banski Regiment			1	129	5.610	5.676	57.952
6. II: Banski Regiment			4	146	5.352	5.430	53.011
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	687	798	3.193
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	505	516	2.016
Varaždinski Generl.	2	2	3	366	11.811	11.967	132.113
7. Križevački Regim.			2	190	4.624	4.679	58.757
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	136	145	679
8. Đurđevački Reg.			1	176	6.740	6.730	70.856
<i>Vojni komunitet</i>	1	1		0	311	413	1.821
UKUPNO	6	6	11	1.256	46.745	47.341	504.387

Broj porodica skoro posve odgovara broju kuća. To znači da u kućama žive po jedna i rijetko po dvije velike porodice. Ali zato, posve sigurno, ima više obitelji. Broj obitelji znamo ako u dokumentima imamo broj oženjenih muškaraca u pojedinim kućama i u naselju uopće.

Tabela br. 293

Vojna krajina 1841. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Hrvatska Vojna krajina Generalati i Regimenti		MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
Karlovački Generalat:		132.675	51,81	123.427	48,19	256.102
1	Lički Regiment	35.074	51,68	32.794	48,32	67.868
	<i>Vojni komunitet</i>	356	47,66	391	52,34	747
2	Otočki Regiment	31.898	51,35	30.225	48,65	62.123
	<i>Vojni komunitet</i>	1.517	51,65	1.420	48,35	2.937
3	Ogulinjski Regiment	34.587	52,13	31.764	47,87	66.351
4	Slunjski Regiment	29.243	52,15	26.833	47,85	56.076
Banski Generalat:		59.856	51,52	56.316	48,48	116.172
5	I: Banski Regiment	29.890	51,58	28.062	48,42	57.952
6	II: Banski Regiment	27.490	51,86	25.521	48,14	53.011
	<i>Vojni komuniteti</i>	1.542	48,29	1.651	51,71	3.193
	<i>Vojni komunitet</i>	934	46,33	1.082	53,67	2.016
Varaždinski Generalat:		67.917	51,41	64.196	48,59	132.113
7	Križevački Regiment	30.473	51,86	28.284	48,14	58.757
	<i>Vojni komunitet</i>	372	54,79	307	45,21	679
8	Đurđevački Regiment	36.178	51,06	34.678	48,94	70.856
	<i>Vojni komunitet</i>	894	49,09	927	50,91	1.821
UKUPNO		260.448	51,64	243.939	48,36	504.387

Analiza broja i postotka muškaraca i žena u hrvatskoj Vojnoj krajini, kako vidimo u toj tabeli, pokazuje da je u svim Regimentima broj muškaraca veći od broja žena, osim u četiri vojna komuniteta. I ovdje ti podaci iznenađuju. Zato, kako je rečeno, jer muškarci podliježu vojnoj obavezi, idu u rat, pogibaju ili su ranjeni. A ipak je u Vojnoj krajini muškaraca više nego žena. Prema dokumentima iz 1836-1841. godine, ali i dokumentima iz ranijeg razdoblja, možemo zaključiti slijedeće: tada se u Vojnoj krajini rađa nešto više muške djece nego ženske.⁴³⁰ No, čini se, prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba, da ženska djeca u ranijoj dobi, od jedne do desete godine, više umiru od muške djece. Osim toga, prema tim istim matičnim knjigama, žene u dobi od 20 do 30 godina, očito uslijed teškog rada i čestog rađanja, u prosjeku nešto više umiru nego muškarci u toj dobi. U svakom slučaju, kako je rečeno, žene su bile opterećene poslom u polju i kući, na njoj je ležala i briga oko djece. Uz to, životne prilike su i dalje bile dosta nepovoljne: loši uvjeti prehrane i stanovanja i liječničke zaštite. Tu valja potražiti odgovor zašto u tom vojnom društvu, u Vojnoj krajini, ima više muškaraca nego žena.

Upoznajmo podatke o odnosu rođenih i umrlih osoba, a time i o prirodnom prirastu i/ili padu broja stanovništva u hrvatskoj Vojnoj krajini 1841. godine u slijedećoj tabeli.

⁴³⁰ Usp. *Tafeln zur Statistik* od 1836. do 1841. godine.

Hrvatska Vojna krajina 1841. godine: prirodni prirast stanovništva

Tabela br. 294

Vojna krajina 1841. godine: broj rođenih i umrlih osoba i prirodni prirast stanovništva								
Generalati i Regimenti	Ukupno stanovnika	Rodene djece		Umrle osobe svih dobi		Prirodni prirast		
		Muške	Ženske	Muške	Ženske			
Karlovački Generalat:	256.102	6.194	5.786	3.495	3.651	+	4.834	
1. Lički Regiment	67.868	1.536	1.421	764	912	+	1.281	
<i>Vojni komunitet</i>	747	24	30	10	11	+	33	
2. Otočki Regiment	62.123	1.522	1.390	911	871	+	1.130	
<i>Vojni komunitet</i>	2.937	48	48	56	43	-	3	
3. Ogulinski Regiment	66.351	1.612	1.446	878	934	+	1.246	
4. Slunjski Regiment	56.076	1.452	1.451	876	880	+	1.147	
Banski Generalat:	116.172	2.933	2.853	1.859	1.835	+	2.092	
5. I: Banski Regiment	57.952	1.430	1.371	868	887	+	1.046	
6. II: Banski Regiment	53.011	1.363	1.347	874	855	+	981	
<i>Vojni komuniteti</i>	3.193	73	70	69	69	+	5	
<i>Vojni komunitet</i>	2.016	67	65	48	24	+	60	
Varaždinski Generalat:	132.113	3.844	3.585	2.404	2.408	+	2.617	
7. Križevački Regiment	58.757	1.869	1.753	1.122	1.165	+	1.335	
<i>Vojni komunitet</i>	679	14	11	10	8	+	7	
8. Đurđevački Regiment	70.856	1.935	1.788	1.240	1.203	+	1.280	
<i>Vojni komunitet</i>	1.821	26	33	32	32	-	5	
UKUPNO	504.387	12.971	12.224	7.758	7.894	+	9.543	

Statistički podaci o broju rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini za 1841. godinu također dosta iznenađuju. Očito je da je kolera, koja je na tom području harala od 1831. do 1833. godine, posve prestala. Jer, prema tim izvorima, u svim je Regimentima, osim u dva vojna komuniteta, sada pozitivni predznak: te se godine više djece rodilo nego je umrlo osoba svih uzrasta: u Karlovačkom Generalatu ukupno se rodilo 4.834 djece više nego je umrlo osoba svih uzrasta; u Banskom Generalatu rodilo se 2.092 djece više, a u Varaždinskom Generalatu se rodilo 2.617 djece više.⁴³¹ Te podatke o broju rođene djece i umrlih osoba (svih dobi) od 1836. do 1841. godine donosim u slijedećoj tabeli. Međutim, i dalje iznenađuju podaci da se u tom dijelu Vojne krajine više rađa muške djece nego ženske, dok gotovo jednaki broj muškaraca i žena umire. Otuda se u tom dijelu Vojne krajine pojavljuje, iz godine u godinu, i veći broj muškaraca. Pitanje je samo dobna struktura muškaraca i žena kada umiru. Prema matičnim knjigama umrlih, ženska djeca i žene u ranijoj dobi (između 18 i 30. godina) više umiru.

To stanje prirodnog prirasta i/ili pada broja stanovništva pokazuje i slijedeća tabela.

Upoznajmo sada broj rođenih i umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini od 1836. do 1841. godine. Ovdje donosim podatke o tome ukupno samo za Generalate, iako u izvorima ima svih tih podataka i za sve Regimente, i za hrvatsku i za slavonsku Vojnu krajinu.⁴³²

⁴³¹ Usp. Tafeln zur Statistik 1841. godine.

⁴³² Tafeln zur Statistik 1836-1841. godine.

Tabela br. 295

Vojna krajina 1836-41. godine: rođene i umrle osobe i prirast/pad stanovništva						
Generalati	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast/pad stanovništva	
Karlovački Generalat	1836.	243.202	10.761	9.375	+	1.386
Banski Generalat		112.518	6.392	3.768	+	2.624
Varaždinski Generalat		122.050	7.395	4.260	+	3.135
UKUPNO		477.770	24.548	17.403	+	7.145
Karlovački Generalat	1837.	248.571	10.025	6.094	+	3.931
Banski Generalat		115.960	4.779	4.216	+	563
Varaždinski Generalat		127.960	6.848	4.533	+	2.315
UKUPNO		492.491	21.652	14.843	+	6.809
Karlovački Generalat	1838.	246.521	11.251	6.194	+	5.057
Banski Generalat		117.333	4.777	4.765	+	12
Varaždinski Generalat		131.351	5.730	5.670	+	60
UKUPNO		495.205	21.758	16.629	+	5.129
Karlovački Generalat	1839.	250.581	11.447	8.719	+	2.728
Banski Generalat		117.432	5.193	5.351	-	158
Varaždinski Generalat		131.931	6.363	6.401	-	38
UKUPNO		499.944	23.003	20.471	+	2.532
Karlovački Generalat	1840.	253.857	10.784	8.357	+	2.427
Banski Generalat		117.315	4.966	6.118	-	1.152
Varaždinski Generalat		131.885	6.389	5.622	+	767
UKUPNO		503.057	22.139	20.097	+	2.042
Karlovački Generalat	1841.	256.102	11.980	7.146	+	4.834
Banski Generalat		116.172	5.786	3.694	+	2.092
Varaždinski Generalat		132.113	7.429	4.812	+	2.617
UKUPNO		504.387	25.195	15.652	+	9.543

Ta tabela pokazuje, iz godine u godinu, broj rođene djece i umrlih osoba (svih uzrasta) u Vojnoj krajini. U izvorima postoje podaci i za svaki Regiment, i još bolje pokazuju to stanje prirodnog prirasta broja stanovništva. Tu vidimo da od 1836. godine raste broj stanovništva i da u tom dijelu Vojne krajine, od 1836. do 1841. godine, prirodni prirast iznosi 26.617 stanovnika. Za demografsku analizu, kako smo vidjeli, veoma su važni podaci o prirodnom prirastu i/ili padu broja stanovništva, pogotovo ako to stanje možemo pratiti iz godine u godinu.

Prema tim dokumentima, u hrvatskoj Vojnoj krajini imamo slijedeće podatke.⁴³³

UKUPNO: hrvatska Vojna krajina 1841. godine ima:

- površina*: 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,79 kilometara²;
- naselja*: 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.256 sela, ukupno 1.273 naselja;
- broj kuća i porodica*: 46.745 kuća i 47.341 širu porodicu, ali obitelji znatno više;
- broj stanovnika*: 1841. godine **ukupno ima 504.387 stanovnika**.
- broj muškaraca i žena*: muškaraca ima 260.448 ili 51,64%, a žena 243.939 ili 48,36%;
- Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.830,14 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 31,80 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 10,79 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 10,65 stanovnika;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 398,10 stanovnika.

⁴³³ *Tafeln zur Statistik 1836-1841; Zagradiense Calendarium 1835-1842; Fényes (1842. i 1843); XXXX.*

- g) **Broj vjenčanih parova** u hrvatskoj Vojnoj krajini 1841. godine možemo upoznati prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik*. Međutim, taj broj vjenčanih parova, za svako naselje napose, možemo upoznati prema matičnim knjigama vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u hrvatskoj Vojnoj krajini 1841. godine se vjenčalo:
- u *Karlovačkom Generalatu* se vjenčalo 2.822 para;
 - u *Banskom Generalatu* se vjenčalo 1.800 parova;
 - u *Varaždinskom Generalatu* se vjenčalo 1.880 parova.
 - UKUPNO se u Vojnoj krajini 1841. godine vjenčalo 6.502 para. Ukupno su time u hrvatskoj Vojnoj krajini 1841. godine nastale 6.502 nove obitelji.
- h) **Broj rođene djece** također možemo upoznati prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*), ali to još više možemo upoznati, kako je rečeno, preko matičnih knjiga vjenčanih i rođenih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku, u hrvatskoj Vojnoj krajini je 1841. godine rođeno :
- u *Karlovačkom Generalatu* rođeno je 11.980 djece (6.194 muške i 5.786 ženske);
 - u *Banskom Generalatu* rođeno je 5.786 djece (2.933 muške i 2.853 ženske);
 - u *Varaždinskom Generalatu* rođeno je 7.429 djece (3.844 muške i 3.585 ženske).
 - UKUPNO je u hrvatskoj Vojnoj krajini 1841. godine rođeno 25.195 djece: muške 12.971 muško i 12.224 žensko. Rođeno je 747 muške djece više nego ženske djece.
- i) **Broj umrlih osoba**: broj i rod umrlih osoba u hrvatskoj Vojnoj krajini također možemo upoznati na temelju tog godišnjaka, ali još i od prije i kasnije za svako naselje prema matičnim knjigama rođenih i vjenčanih i umrlih osoba. Prema tom godišnjaku (*Tafeln zur Statistik*) u Vojnoj krajini 1841. godine umrle su osobe svih uzrasta/dobi:
- u *Karlovačkom Generalatu* umrlo je 7.146 osoba (3.495 muških i 3.651 ženska);
 - u *Banskom Generalatu* umrle su 3.694 osobe (1.859 muških i 1.835 ženskih);
 - u *Varaždinskom Generalatu* umrle su 4.812 osoba (2.404 muške i 2.408 ženskih).
 - UKUPNO je umrlo 17.403 osobe (8.814 muške i 8.589 ženske).
- j) **Prirodni prirast stanovništva**: prema tim izvorima, u Vojnoj krajini je 1841. godine ukupno rođeno 25.195 djece, a umrle su 15.652 osobe različite dobi. Prema tome, 9.543 djece je više rođeno nego što je umrlo osoba svih dobi. A to je bio povoljni prirodni prirast stanovništva.

Stanovništvo hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1841. godine

Tabela br. 296

Prirast/pad stanovništva: hrvatska Vojna krajina 1802-1841. godine				
Godina	Karlovački Generalat	Varaždinski Generalat	Banski Generalat	Ukupno stanovnika
1802.	182.733	101.902	91.545	376.180
1807/13.	183.130	107.911	95.442	386.483
1815.	194.395	107.589	97.181	399.165
1825.	216.025	112.542	103.949	432.516
1828.	207.589	139.857	96.552	443.998
1830.	232.874	124.544	110.276	467.694
1831.	236.056	125.778	111.496	473.330
1832.	231.034	120.569	106.706	458.309
1833.	230.763	119.358	105.953	456.074
1834.	232.802	118.844	106.952	458.598
1835.	235.473	120.337	108.767	464.577
1836.	243.202	122.050	112.518	477.770
1837.	248.571	127.960	115.960	492.491
1838.	246.521	131.351	117.333	495.205
1839.	250.581	131.931	117.432	499.944
1840.	253.857	131.885	117.315	503.057
1841.	256.102	132.113	116.172	504.387

Ti podaci pokazuju ritam prirasta/pada stanovništva hrvatske Vojne krajine od 1802. do 1841. godine u tim generalatima i ukupno. Taj prirast (i prirodni i mehanički) nije ravnomjeran: najviše iznenađuje, kako je rečeno, prirast od 1815. do 1825. godine, a još više od 1827/28. do 1831. godine. Nije lako objasniti taj prirast i/ili smanjenje broja stanovništva u tim Generalatima. Još bolje možemo pratiti taj ritam prirasta i/ili pada broja stanovništva iz godine u godinu od 1830. dalje. Taj ritam pokazuje da nikako ne možemo uzeti prosječni prirast stanovništva jedne/dvije godine i tako izračunati prosjek prirasta stanovništva za jedno desetljeće ili čak i duže razdoblje. U tom su razdoblju, od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, često harale bolesti kod stanovništva. Uz to, česte su bile nepogodne prilike za poljoprivredu (suše i poplave) i vladala je silna glad. To je nužno imati na umu kada raspravljamo o prirodnom prirastu broja stanovništva. Zato su potrebna daljnja temeljita istraživanja, i to manjih razdoblja, jednog/dva desetljeća.

Nadalje, u tim Generalatima postoji, kako vidimo, različiti ritam prirasta stanovništva. A najslabiji prirodni prirast stanovništva je u Banskom Generalatu, gdje 1839. i 1840. godine više osoba (svih uzrasta) više umire nego se rodilo djece. Smrtnost je tu bila veoma izražena.

19.3. Civilna i vojna Slavonija 1841. godine

19.3.1. Izvori

Sve ono što je rečeno za izvore pod naslovom „Civilna i vojna Hrvatska 1836. godine“ važi i ovdje, kad je dakle riječ o civilnoj i vojnoj Slavoniji 1841. godine. Ali i sada uz jedno važnu napomenu. Kako je rečeno, početkom tog desetljeća, od 1831. godine, na tom je području harala kuga, ali očito su tih godina, zbog suše ili poplava, bile česte nerodice u poljoprivredi pa je, uz tu pošast i bolesti, vladala silna glad. Smrtnost je bila velika, napose kod djece do deset godina života. U slavonskoj Vojnoj krajini je u tom desetljeću znatni pad stanovništva: 1831. godine slavonska Vojna krajina, bez Tschalkisten Distrikta, ima 233.217 stanovnika, a 1835. godine ima samo 212.846 stanovnika. Zbog te epidemije i silne smrtnosti ljudi, za tih pet godina u tom dijelu Vojne krajine, kako smo upoznali, pad prirasta iznosi 20.371 stanovnika. Posljedice u padu broja stanovništva, kada više ljudi (svih uzrasta) umire nego što se djece rađa, u Slavoniji će se osjetiti čitavo desetljeće, i kasnije. To stanje prirodnog prirasta i/ili pada broja stanovništva možemo pratiti na temelju obilja dokumenata do kraja 19. stoljeća i kasnije.

19.3.2. Ukupno civilna i vojna Slavonija 1841. godine

Civilna i vojna Slavonija (Königreich Slavonien), i Tschalkisten Distrikt, 1841. godine ukupno ima 297,8 austrijske milje² ili 17.137,33 kilometara², 8 gradova, 4 vojna komuniteta, 26 trgovišta, 884 sela, 74.292 kuće, 77.919 porodice i **599.525 stanovnika**.⁴³⁴

UKUPNO: Civilna i vojna Slavonija 1841. godine ima:⁴³⁵

- a) *površina*: 297,8 austrijske milje² ili 17.137,33 kilometra²;
- b) *naselja*: 8 gradova, 4 vojna komuniteta, 26 trgovišta, 884 sela; ukupno ima 922 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: 74.292 kuća i 77.919 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1836. godine **ukupno ima 599.525 stanovnika**.
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.074,18 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 36,04 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,07 stanovnik;

⁴³⁴ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828-1840).

⁴³⁵ Izvori za civilnu i vojnu Slavoniju: Fényes (1839, 1842. i 1843); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1836-1841); Fras (1835. i 1850); Franz Petter (1841. sv. I-IV); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866).

- d. na jednu porodicu prosječno dolazi 7,69 stanovnika;
- e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,05 porodica;
- f. na jedno naselje prosječno dolazi 670,85 stanovnika.

19.3.3. Civilna Slavonija (Provincijal) 1841. godine

Civilna Slavonija (slavonski Provincijal, Slawonisches Provinzial) prema konskripciji iz 1841. godine ima 164,8 austrijskih milja² ili 172,2 geografske milje² ili 9.483,7 kilometara², 3 grada, 41 trgovište, 572 selo, 53.600 kuća, 55.400 porodica i **336.200 stanovnika**.⁴³⁶

Prema tim izvorima, na prostoru civilne Slavonije nalazimo slijedeće pokazatelje

UKUPNO: Civilna Slavonija 1841. godine ima:

- a) **površina**: 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometra²;
- b) **naselja**: 3 grada, 41 trgovište, 552 sela; ukupno ima 595 naselja;
- c) **broj kuća i porodica**: 53.600 kuća i oko 55.400 porodica;
- d) **gradovi**: u tri slavonska grada (Osijeku, Požegi i Vukovaru) ima 18.550 stanovnika.
- e) **broj stanovnika**: civilna Slavonija 1841. godine **ukupno ima 336.200 stanovnika**.
- f) **Gustoća naseljenosti stanovništva**:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.040,05 stanovnik;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 35,45 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 6,27 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,17 stanovnika;
 - e. na jednu kuću prosječno dolazi 1,02 porodice;
 - f. na jedno naselje prosječno dolazi 565,04 stanovnika.

Od toga u slavonskim županijama:

- a) **Virovitička županija** (Veröczer Komitate) 1841. godine ima 80,1 austrijsku milju² ili 83,7 geografskih milja² ili 4.609,47 kilometara², 1 grad (Osijek, glavni grad županije), 16 trgovišta, 218 sela, 22.200 kuća, oko 22.800 porodica i **152.900 stanovnika**.⁴³⁷
 - a. *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine*, Virovitička županija ima 1 grad, 17 trgovišta, 231 selo, 33 zaselka, 23.385 kuća i 149.915 stanovnika.
 - b. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.908,86 stanovnika. Na jednom kilometru² živi 33,17 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,89 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,71 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 601,97 stanovnika.
- b) **Požeška županija** (Poseganer Komitate) 1841. godine ima 43,2 austrijske milje² ili 45,2 geografske milje² ili 2.486,01 kilometara², 1 grad (Požega, glavni grad županije), 10 trgovišta, 251 selo, 15.400 kuća, oko 16.100 porodica i **78.000 stanovnika**.
 - a. *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine*, Požeška županija ima 1 grad, 9 trgovišta, 252 sela, 16 zaselaka, 9.993 kuće i 78.049 stanovnika.
 - b. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: Na jednoj milji² živi 1.805,56 stanovnika. Na jednom km² živi 31,38 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 5,06 stanovnika. Na jednu porodicu dolazi 4,84 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 297,71 stanovnik.⁴³⁸
- c) **Srijemska županija** (Syrmier Komitate) 1841. godine ima 41,5 austrijskih milja² ili 43,3 geografske milje² ili 2.388,2 kilometara², 1 grad (Vukovar, glavni grad županije) i 15 trgovišta, 83 sela, 16.000 kuće, 16.500 porodica i **105.300 stanovnika**.

⁴³⁶ **Izvori za civilnu Slavoniju**: Fényes (1839, 1842-43, sv. I-II); Dóczy (1830. sv. IX i 1830. sv. VIII); *Tafeln zur Statistik* (1840. i 1841); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841. sv. I-II); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski *fondovi slavonskih županija* iz tog razdoblja.

⁴³⁷ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Virovitička županija ima 149.915 stanovnika, od toga: 106.294 Katolika, 40.097 Grko-istočna vjernika (Pravoslavna), 2.163 Protestanta i 307 Židova.

⁴³⁸ **Prema konskripciji iz 1827/28. godine**, Požeška županija ima 78.049 stanovnika, od toga 44.364 Katolika, 30.619 Grko-istočna vjernika, 4 Protestanta i 228 Židova.

- a. *Prema popisu stanovništva iz 1827/28. godine*, 15 trgovišta, 85 sela, 28 zaselaka, 16.145 kuća i 103.846 stanovnika.
- b. *Naseljenost i gustoća stanovništva*: U toj županiji na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.537,35 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 44,09 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 6,38 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,60 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 1.063,64 stanovnika.⁴³⁹

Upoznajmo sve te statističke podatke u slijedećoj tabeli:

Tabela br. 297

SLAVONSKI PROVINCIJAL: Civilna Slavonija u popisu stanovništva 1841. godine						
ŽUPANIJE	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Grad.	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Virovitička županija	1	16	218	22.200	22.800	152.900
Požeška županija	1	10	251	15.400	16.100	78.000
Srijemska županija	1	15	83	16.000	16.500	105.300
UKUPNO slavonske županije	3	41	552	53.600	55.400	336.200

Stanovništvo Slavonije od 1750. do 1841. godine

Tabela br. 298

Stanovništvo civilne Slavonije od 1750. do 1841.				
Godina	Virovitička županija	Požeška županija	Srijemska županija	UKUPNO stanovnika
1750.	74.570	41.040	49.320	164.930
1773.	92.852	54.108	63.532	210.492
1782.	106.562	58.914	75.593	241.069
1787.	116.990	64.417	82.261	263.668
1802.	129.641	65.344	89.721	284.706
1815.	139.502	71.517	95.861	306.880
1825.	167.990	85.267	111.676	364.933
1828.	149.915	78.049	103.846	331.810
1831.	158.050	88.900	110.109	357.059
1836.	154.550	85.400	106.609	346.559
1841.	152.900	78.000	105.300	336.200

I ova tabela pokazuje prirodni prirast/pad stanovništva civilne Slavonije od 1750. do 1841. godine. Prema tim izvorima, prirodni prirast stanovništva u Slavonije nije ravnomjeran. No, posebno je vidljiv pad broja stanovništva od 1831. do 1841. godine. Kako smo upoznali, 1831. godine civilnu i vojnu Slavoniju zahvatila je kuga i na tom je području harala par godina. Ostavila je traga u padu broja populacije. Međutim, iznenađuje i pad broja stanovništva od 1836. do 1841. godine i to posebno na području Požeške i Virovitičke županije.

Kako je više puta rečeno, na prirodni prirast/pad broja stanovništva svakako utječu: česte epidemije i razne bolesti, slaba kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljude, te prirodne nepogode (suše i poplave), ali i slaba produktivnost poljoprivrede. S tim nedaćama, stanovništvo na hrvatskom i slavonskom prostoru nosit će se i borit će se sve do kraja 19. stoljeća, ali i kasnije i do Drugog svjetskog rata, a

⁴³⁹ Prema konskripciji iz 1817/28. godine, Srijemska županija ima 103.846 stanovnika, od toga 30.968 Katolika, 70.908 Grko-istočnih vjernika, 1.926 Protestanata i 44 Židova.

na nekim mjestima i sredine 20. stoljeća. Za tu analizu, za analizu tog stanja, koje se sporo veoma sporo mijenja, imamo dovoljno dokumenata. Kada raspravljamo o rastu i razvoju stanovništva na hrvatskom prostoru, to stanje valja stalno imati na umu. Ništa se sporo, veoma sporo nije tako mijenjalo kao kultura stanovanja i prehrane i obrazovanja. Napose je (ne)kultura stanovanja poticala širenje bolesti među populacijom. Mnogi izvori ukazuju na veliku smrtnost djece i ali odraslih, napose mladih žena između 20-te i 30-te godine života.

19.3.4. Vojna Slavonija (slavonska Vojna krajina) 1841. godine

Vojna Slavonija (*Slawonische Gränze, Slavonisches Generalat*), ukupno s *Tschaikisten Bataillon-om*, 1841. godine ima 133 austrijske milje² ili 7.653,68 kilometara², 5 gradova, 4 vojna komuniteta (Sl. Brod, Petrovaradin, Karlovci i Zemun), 5 trgovišta, 317 sela, 29.764 kuće, 30.971 porodicu i **263.325 stanovnika** (135.750 muškarca i 127.575 žena).⁴⁴⁰

UKUPNO: vojna Slavonija 1841. godine ima:

- a) *površina*: 133 austrijske milje² ili 7.653,7 kilometra²;
- b) *naselja*: 5 gradova, 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 317 sela; ukupno 331 naselje;
- c) *broj kuća i porodica*: 29.764 kuće i 30.971 porodicu;
- d) *broj stanovnika*: slavonska Vojna krajina 1841. godine, s *Tschaikisten Batallion/Distriktom*, **ukupno ima 263.325 stanovnika** (135.750 ili 51,55% muškarca i 127.575 ili 48,45% žena).
- e) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.979,89 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 34,41 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 8,85 stanovnika;
 - d. na jednu porodicu prosječno dolazi 8,50 stanovnika;
 - e. na jedno naselje prosječno dolazi 812,73 stanovnika.⁴⁴¹
- f) *Broj vjenčanih parova*: u Vojnoj Slavoniji se 1841. godine ukupno vjenčalo 3.562 para.
- g) *Broj rođene djece*: ukupno se rodilo 13.837 djece (7.107 dječaka i 6.730 djevojčica). Od toga, 13.676 djece se rodilo u braku, a 161 vanbračno. Mrtvorodeno je 73 djece.
- h) *Broj umrlih osoba svih dobi*: 1841. godine u Vojnoj Slavoniji je umrlo osoba svih dobi 10.603 (5.442 muškarca i 5.161 žena).
- i) *Prirodni prirast broja stanovnika*: prema tim podacima, 1841. godine u Vojnoj Slavoniji se ukupno rodilo 13.837 djece, a umrlo je (svih dobi) 10.603 osoba. Prema tome, 3.234 djece se više rodilo nego je umrlo osoba svih dobi. Prirodni prirast iznosi: 3.234 stanovnika.

Od toga u Regimentima:

- a) *Gradiški Regiment* (Gradiskaner Regiment) 1841. godine ima 29 austrijskih milja² ili 1.668,85 kilometara², 1 grad, 1 trgovište, 140 sela, 5.760 kuća, 5.838 porodice i **60.166 stanovnika** (30.976 muškarca i 29.190 žene).
 - a. *Gustoća naseljenosti stanovništva*: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.074,69 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 36,05 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,45 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,31 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 426,71 stanovnika.
 - b. *Broj i postotak muškaraca i žena*: ukupno ima **60.166 stanovnika**: 30.976 ili 51,48% muškaraca i 29.190 ili 48,52% žena.

⁴⁴⁰ Izvori za površine i naselja: Lipszky (1808. i 1810.), Klenner (1833) i *Tafeln zur Statistik* (1828.-1840.).

⁴⁴¹ Izvori za vojnu Slavoniju: *Tafeln zur Statistik* 1836-1841; Fényes (1839, 1842-43, sv. I-II i 1843-44, sv. I-II); Fras (1935. i 1850); Schmidl (1839-1843, sv. I-III); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes* 1830-1851; *Schematismus cleri* 1839. i 1840. i 1841. i 1842; Dóczy (1830, 352-4); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841, sv. I-II); Stopfer (1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); arhivski fondovi *Vojne krajine* iz tog razdoblja.

- b) **Brodski Regiment** (Brooder Regiment) 1841. godine ima 34 austrijske milje² ili 1.956,58 kilometara², 1 grad ili 1 vojni komunitet (Sl. Brod), 1 trgovište, 97 sela, 6.594 kuće, 6.636 porodica i 71.855 stanovnika (36.106 ili 50,25% muškaraca i 35.749 ili 49,75% žena).⁴⁴²
- a. **Vojni komunitet Brod** (*Broder Komunität*) ima 491 kuću, 528 porodica i 3.055 stanovnika (1.774 ili 58,07% muškaraca i 1.281 ili 41,93% žene).
- b. **UKUPNO**: s Vojnim komunitetom, taj **Regiment ima 74.910 stanovnika** (37.880 ili 50,57% muškaraca i 37.030 ili 49,43% žene), 7.085 kuća i 7.164 porodice.
- c. **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² živi 2.203,24 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 38,29 stanovnika. Na jednu kuću dolazi 10,57 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 10,56 stanovnika. Na jedno naselje dolazi 756,67 stanovnika.
- c) **Petrovaradinski Regiment** 1841. godine ima 54 austrijskih milja² ili 3.107,51 kilometara², 3 grada ili 3 vojna komuniteta, 3 trgovišta, 60 sela, 10.103 kuće, 10.206 porodica i 78.120 stanovnika (40.633 ili 52,01% muškaraca i 37.487 ili 47,99% žena).
- a. Petrovaradinski komunitet ima 1 grad, 3 sela, 911 kuća, 957 porodice, 6.439 stanovnika (4.084 ili 63,43% muškaraca i 2.355 ili 36,57% žena).
- b. Karlovački komunitet (*Karlowitzer Kommunität*) ima 1 grad, 954 kuće, 1.126 porodica i 4.392 stanovnika (2.168 ili 49,36% muškaraca i 2.224 ili 50,64% žena).
- c. Zemunski komunitet (*Zemun, Semliner Kommunität*) ima 1 grad, 2 sela, 1.716 kuća, 2.354 porodice i 10.249 stanovnika (5.122 ili 49,98% muškaraca i 5.127 ili 50,02% žena).
- d. **UKUPNO**: s tri vojna komuniteta, taj **Regiment ima 99.200 stanovnika** (52.007 ili 52,43% muškaraca i 47.193 ili 47,57% žena), 13.684 kuća i 14.643 porodice.
- e. **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.837,04 stanovnika. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,92 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 9,82 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 9,72 stanovnik. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.550,00 stanovnika.
- d) **Tschaikisten Bataillon** (*Tschaikisten Distrikt*) ima 16 austrijskih milja² ili 920,74 kilometara², 15 sela, 3.235 kuća, 3.326 porodica i **29.049 stanovnika** (14.887 ili 51,25% muškaraca i 14.162 ili 48,75% žene).
- a. **Gustoća naseljenosti stanovništva**: Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.815,56 stanovnik. Na jednom kilometru² prosječno živi 31,55 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 8,98 stanovnika. Na jednu porodicu prosječno dolazi 8,73 stanovnika. Na jedno naselje prosječno dolazi 1.936,6 stanovnika.

Upoznajmo sve te statističke demografske podatke u slijedećim tabelama:

Tabela br. 299

Slavonisches Generalat: Slavenska Vojna krajina 1841. godine							
Regimenti	Vojni komunit.	Grad	Trgovište	Sela	Broj kuća	Broj porodica	Broj stanovništva
Gradiški Regiment	0	1	1	140	5.760	5.838	60.166
Brodski Regiment	1	1	1	97	7.085	7.164	74.910
Petrovaradinski Regiment	3	3	3	65	13.684	14.643	99.200
Tschaikisten Bataillon	0	0	-	15	3.235	3.326	29.049
UKUPNO	4	5	5	317	29.764	30.971	263.325

⁴⁴² Dóczy (1830, 352) navodi da Brodski Regiment 1830. godine ima 76.374 stanovnika.

Prirodni prirast/pad stanovništva u Vojnoj Slavoniji 1841. godine

Tabela br. 300

Vojna Slavonija (Slavonisches Generalat) 1841. godine: prirodni prirast broja stanovnika								
Regimenti i vojni komuniteti	Vjenčani parovi	Rođene djece		Umrlih osoba		više +		Broj stanovnika
		Muške	Ženske	Muške	Ženske			
Gradiški Regiment	910	1.711	1.588	1.096	1.014	+	1.189	60.166
Brodski Regiment	866	1.881	1.710	1.483	1.440	+	668	71.855
<i>Brodski komunitet</i>	13	52	41	30	31	+	32	3.055
Petrovar. Regiment	1.209	2.215	2.200	1.757	1.729	+	929	78.120
<i>Petrov. Komunitet</i>	57	111	101	106	92	+	14	6.439
<i>Karlov. Komunitet</i>	49	112	98	115	61	+	34	4.392
<i>Zemun. Komunitet</i>	93	174	182	193	139	+	29	10.249
Tschaikisten Bataill.	365	851	810	662	655	+	344	29.049
UKUPNO	3.562	7.107	6.730	5.442	5.161	+	3.234	263.325

Vojna Slavonija 1841. godine ima četiri grada/vojna komuniteta u kojima ukupno ima 24.135 ili 9,17% stanovnika, dok na selu žive 239.190 ili 90,83% stanovnika.

Prirodni prirast stanovništva 1841. godine prisutan je u svim regimentima i u vojnim komunitetima. Iako postoje razlike u tom prirastu. Međutim, kako pokazuje niže posebna tabela, 1840. godine je u svim regimentima došlo do pada broja stanovništva. To samo pokazuje da na ritam rasta broja stanovništva utječu mnoge (ne)pogode, od bolesti i raznih pošasti do kulture stanovanja i prehrane, na što sam stalno nailazio u izvorima. Tome valja posvetiti veću pažnju u daljnjem istraživanju strukture stanovništva na hrvatskom prostoru.

Tabela br. 301

Vojna Slavonija 1841. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Slavonisches Generalat Regimenti		MUŠKARCI		ŽENE		Ukupno stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1	Gradiški Regiment	30.976	51,48	29.190	48,52	60.166
2	Brodski Regiment	36.106	50,25	35.749	49,75	71.855
	<i>Brodski komunitet</i>	1.774	58,07	1.281	41,93	3.055
3	Petrovar. Regiment	40.633	52,01	37.487	47,99	78.120
	<i>Petrov. komunitet</i>	4.084	63,43	2.355	36,57	6.439
	<i>Karlov. komunitet</i>	2.168	49,36	2.224	50,64	4.392
	<i>Zemun. komunitet</i>	5.122	49,98	5.127	50,02	10.249
4	Tschaikisten Bataill.	14.887	51,25	14.162	48,75	29.049
	UKUPNO	135.750	51,55	127.575	48,45	263.325

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1841. godine⁴⁴³

Tabela br. 302

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1841. godine					
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	Tschaikisten Bataillon	UKUPNO
1802.	50.581	57.034	66.237	-	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	-	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	-	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	-	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	22.353	275.761
1830.	58.927	72.357	100.037	28.430	259.751
1831.	60.296	75.861	97.060	28.245	261.462
1832.	55.900	70.719	91.021	27.241	244.881
1833.	54.269	68.714	92.106	27.559	242.648
1834.	53.965	67.965	92.203	28.096	242.229
1835.	54.685	67.523	90.638	28.275	241.121
1836.	58.322	70.950	94.843	28.578	252.693
1837.	60.352	72.372	97.696	29.027	259.447
1838.	60.986	73.288	98.490	28.949	261.713
1839.	61.044	74.424	100.067	29.245	264.780
1840.	60.743	74.977	101.056	29.546	266.322
1841.	60.166	74.910	99.200	29.049	263.325

U toj je tabeli vidljivo da u desetljeću od 1831. do 1841. godine nije došlo do većeg pomaka u prirastu broja stanovništva u vojnoj Slavoniji. To će se i na tom području osjetiti i u slijedećem desetljeću, pa i kasnije. O uzrocima tog sporog prirasta već je rečeno.

⁴⁴³ Izvori: *Tafeln zur Statistik 1828-1836. godine.*

Stanovništvo Vojne krajine 1802-1841. godine bez Tschaikisten Bataillona

Tabela br. 303

Stanovništvo slavonske Vojne krajine od 1802. do 1841. godine				
Godina	Gradiški Regiment	Brodski Regiment	Petrovarad. Regiment	UKUPNO stanovnika
1802.	50.581	57.034	66.237	189.208
1813.	61.135	63.848	71.309	213.842
1815.	60.484	66.158	92.461	219.103
1825.	60.688	72.852	99.272	232.812
1828.	63.261	76.426	113.721	253.408
1830.	58.927	72.357	100.037	231.321
1831.	60.296	75.861	97.060	233.217
1832.	55.900	70.719	91.021	217.640
1833.	54.269	68.714	92.106	215.089
1834.	53.965	67.965	92.203	214.133
1835.	54.685	67.523	90.638	212.846
1836.	58.322	70.950	94.843	224.115
1837.	60.352	72.372	97.696	230.420
1838.	60.986	73.288	98.490	231.764
1839.	61.044	74.424	100.067	235.535
1840.	60.743	74.977	101.056	236.776
1841.	60.166	74.910	99.200	234.276

U toj tabeli, u kojoj je izostavljen Tschaikisten Bataillon, jasnije je vidljiv prirodni prirast stanovništva u vojnoj Slavoniji, u ta tri regimenta. Tu se još bolje vidi da od 1831. do 1841. godine prirodni prirast iznosi samo 1.059 stanovnika. A to je veoma slab prirodni prirast za jedno desetljeće. Budući da nije došlo do većeg prirasta, to je znatni gubitak broja stanovništva na tom prostoru Slavonije. Kako je rečeno, i kako ćemo vidjeti, taj će se gubitak osjetiti i kasnije.

Upoznajmo taj Prirodni prirast/pad broja stanovništva u slijedećoj tabeli.

Slavonska Vojna krajina 1836-1841. godine: prirodni prirast stanovništva

Tabela br. 304

Vojna krajina 1836-41. godine: rođene i umrle osobe i prirast stanovništva						
Regimenti	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Gradiški Regiment	1836.	58.322	4.045	2.723	+	1.322
Brodski Regiment		70.950	4.371	3.759	+	612
Petrovaradinski Regiment		94.843	5.865	4.267	+	1.598
Tschaikisten Bataillon		28.578	1.515	1.338	+	177
UKUPNO		252.693	15.796	12.087	+	3.709
Gradiški Regiment	1837.	60.352	2.745	3.642	-	897
Brodski Regiment		72.372	3.313	2.345	+	968
Petrovaradinski Regiment		97.696	3.708	3.087	+	621
Tschaikisten Bataillon		29.027	1.373	1.652	-	279
UKUPNO		259.447	11.139	10.726	+	413
Gradiški Regiment	1838.	60.986	3.002	2.749	+	253
Brodski Regiment		73.288	3.624	2.611	+	1.013
Petrovaradinski Regiment		98.490	5.510	4.685	+	825
Tschaikisten Bataillon		28.949	1.624	1.116	+	508
UKUPNO		261.713	13.760	11.161	+	2.599
Gradiški Regiment	1839.	61.044	2.768	3.750	-	982
Brodski Regiment		74.424	3.252	2.991	+	261
Petrovaradinski Regiment		100.067	5.116	4.884	+	232
Tschaikisten Bataillon		29.245	1.662	1.551	+	111
UKUPNO		264.780	12.798	13.176	-	378
Gradiški Regiment	1840.	60.166	2.626	2.639	-	13
Brodski Regiment		74.910	3.047	3.320	-	273
Petrovaradinski Regiment		101.056	4.393	5.913	-	1.520
Tschaikisten Bataillon		29.049	1.325	1.925	-	600
UKUPNO		263.325	11.391	13.797	-	2.406
Gradiški Regiment	1841.	60.166	3.299	2.110	+	1.189
Brodski Regiment		74.910	3.684	2.984	+	700
Petrovaradinski Regiment		99.200	5.193	4.192	+	1.001
Tschaikisten Bataillon		29.049	1.661	1.317	+	344
UKUPNO		263.325	13.837	10.603	+	3.234

Na temelju tih izvora možemo zaključiti da je u čitavom tom desetljeću bio slab prirodni prirast stanovništva. Važno je i ovdje odgovoriti na pitanje: koji su uzroci toj pojavi?

- Haraju li tada opasne zarazne bolesti i epidemije?
- Jesu li nastale velike suše ili poplave i nerodice u poljoprivredi, a onda i glad i bolesti?

Ovdje ponaovljam, uz neke promjene, odgovor na ta pitanja vezana uz demografiju.

Prirast i/ili pad broja stanovništva: Ti izvori jasno pokazuju da u svim dijelovima Vojne krajine, ali i u Provincijalu, u tom desetljeću, od 1830. do 1841. godine, nastaje pad ili veoma mali prirodni prirast broja stanovništva. Na takve slučajeve nailazimo ranije, kao i kasnije. Ali sada taj ritam prirasta/pada broja stanovništva možemo pratiti iz godine u godinu. Koji je uzrok tom padu ili veoma slabom prirodnom prirastu broja stanovništva na tom prostoru?

Prvo, prema izvorima i tabelama koje sam naveo, vidimo da su kritične 1831-1833. godine, kada je pad stanovništva izrazit. Međutim, gledajući u relativno dužem razdoblju, vidimo da kriza tog prirasta stanovništva traje u čitavom tom desetljeću, ali i duže ako računamo na izgubljeni broj stanovnika, a time i na ritam stalnog prirodnog prirasta broja stanovništva.

Drugo, uzrok tom padu i slabom prirodnom prirastu broja stanovništva su najčešće: bolesti i razne epidemije i uopće slaba kultura i stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljudi. Uz sve to, sada je, 1831.

godine, to područje zahvatila i kolera. Proširila se iz Bosne i zahvatila je cijelo područje zemalja ugarske krune, ali i šire. Nije bila golemih razmjera. No, ipak je ostavila posljedice u slabom prirastu stanovnika koje su se osjetile u čitavom tom desetljeću. Zbog te niske razine kulture i stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljudi, stanovništvo je bilo stalno izloženo zarazama i epidemijama i mnogim bolestima sve do sredine 20. stoljeća.

Treće, neosporno je da *klimatske promjene i prirodne nepogode* (i suše i poplave) koje su stalno prisutne na tom području – jer je regulacija rijeka slaba, a postoje i brojna močvarna područja – bitno utječu na i onako slabo razvijenu poljoprivredu, na njezinu produktivnost, a time i na bolju prehranu stanovništva. Te klimatske promjene (redovite izmjene kišnih i sunčanih dana i visine tjednih i mjesečnih temperatura) možemo pratiti već u tom razdoblju, jer se tada vrše mjerenja i temperature i padavina, kao i produktivnost poljoprivrede. Čak i kada u izvorima nemamo zabilježena ta mjerenja (visine temperature i količine kiše), prema visini i/ili padu poljoprivredne produktivnosti možemo lako odrediti stanje i utjecaj klimatskih promjena na razvoj poljoprivrede na određenom području. A dokumenta o poljoprivrednoj produktivnosti, o visini prinosa žitarica i svih usjeva u tom razdoblju, imamo dovoljno da zaključimo da je razvoj poljoprivredne produktivnosti, iz godine u godinu, relativno slab i da stanovništvu stalno prijete nestašice i glad, pogotovo onima koji imaju male posjede. A prema dokumentima (*conscriptio bonorum*), većina stanovnika/kmetova na selu imaju srednje ili male posjede ili ga uopće nemaju (inkvilini i subinkvilini). Mali je broj kmetova koji imaju velike zemljišne posjede, koji mogu osigurati veće poljoprivredne prinose i veći broj stoke, a time i život brojnijoj porodici.

Ritam prirasta broja stanovništva veoma je dakle važan za demografska istraživanja. Na taj ritam prirodnog i mehaničkog prirasta stanovništva utječu, kako vidimo, mnoge pojave. Tada se pojavljuju izvori na temelju kojih možemo, iz godine u godinu, pratiti taj ritam prirasta.

19.4. Naselja i stanovništvo Istre 1841. godine

Kako smo vidjeli, Istra (*Istrianer Kreis*) se 1831. godine u upravnom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre 1831. godine ima 86 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 36.021 kuću i 200.329 stanovnika (99.330 muškaraca i 100.999 žena).⁴⁴⁴

Istra (*Istrianer Kreis*) se i 1836. godine u upravnom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre i sada, 1836. godine, ima 86 austrijskih milja² ili 4.948,99 kilometara², te 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, ukupno 512 naselja, 36.196 kuća, 48.438 porodica i 208.806 stanovnika (102.977 muškaraca i 105.829 žena).⁴⁴⁵

ISTRA (*Istrianer Kreis*) se i 1840/41. godine u upravnom i političkom pogledu nalazi unutar Austrijskog Primorja (*Küstenland*). Okrug Istre 1840/41. godine ima 86,5 austrijskih milja² ili 4.977,77 kilometara², 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, ukupno 512 naselja, 36.739 kuća, 51.314 porodica i 216.557 stanovnika (106.734 muškarca i 109.823 žene).

UKUPNO: Okrug Istre 1840/41. godine ima:

- a) *površina*: 86,5 austrijskih milja² ili 4.977,77 kilometara²;
- b) *naselja*: 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela; ukupno ima 512 naselja;
- c) *broj kuća i porodica*: ima 36.739 kuća i 51.314 porodica;
- d) *broj stanovnika*: ukupno **ima 216.557 stanovnika**.
- e) *Broj muškaraca i žena*: ima 106.734 ili 49,29% muškaraca i 109.823 ili 50,71% žena.
- f) *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - a. na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.503,55 stanovnika;
 - b. na jednom kilometru² prosječno živi 43,50 stanovnika;
 - c. na jednu kuću prosječno dolazi 5,89 stanovnika;

⁴⁴⁴ *Tafeln zur Statistik* 1831; Schmidl (1842. i 1843); *Schematismus cleri* 1830.

⁴⁴⁵ **Izvori za Istru:** *Tafeln zur Statistik* od 1831-1841; Fényes (1839, 1842. i 1843); Fras (1835. i 1850); *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes* 1830-1851; *Schematismus cleri* 1830-1836; Dóczy (1830); Schmidl (1839-1843. sv. I-III); Becher (1841. i 1846); Springer (1840-1841); Stopfer (1838, 1840. i 1841); *Allgemeines geographisch-statistisches Lexikon aller Österreichischen Staaten* (1845.-1853); *A Dictionary, Geographical, Statistical, and Historical* (1841-1866); *arhivski fondovi*.

- d. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,22 stanovnik;
 e. na jedno naselje prosječno dolazi 422,96 stanovnika.
- g) *Broj sklopljenih brakova*: u Okrugu Istre 1840/41. godine sklopljena je 1.859 brakova. Na 116,49 stanovnika dolazi jedan brak.
- h) *Broj rođene djece 1840/41. godine*: na području Istre se te godine ukupno rodilo 8.092 djece (4.134 dječaka i 3.958 djevojčice). Od toga, 7.879 djece se rodilo u braku, a 213 djece izvan braka. Mrtvorođeno je bilo 177 djece.
- i) *Broj umrlih osoba svih dobi 1840/41. godine*: te godine je na području Istre umrlo osoba svih dobi 5.464 (2.819 muške i 2.645 ženske).
- j) *Priradni prirast stanovništva Okruga Istre 1840/41. godine*: prema tim izvorima, na području Okruga Istre je 1840/41. godine prirodni prirast stanovništva iznosio 2.628 stanovnika. To je prosječni godišnji prirast stanovnika na tom području. Ne znamo ni sada je li tada došlo i do mehaničke promjene broja stanovnika: iseljavanjem i useljavanjem stanovništva.

Prema tim podacima, od 1830. do 1840/41. godine stanovništvo Okruga Istre se povećao za 17.922 stanovnika: prosječni godišnji prirodni prirast iznosi 1.494 stanovnika. To je za 12 godina relativno slab prirast stanovništva na tom području. Nije lako objasniti taj slab prirast. No, kako sam kazao, ta su se područja Istre, njezine granice, početkom 19. stoljeća veoma često mijenjale. Zato je uvijek nužno istražiti političke i upravne i teritorijalne promjene.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja

Tabela br. 305

Okrug Istre 1840/41. godine: broj naselja, kuća i stanovništva						
ISTRA	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Ukupno	24	9	479	36.739	51.314	216.557

Tabela br. 306

Okrug Istre 1841. godine: udio muškaraca i žene u postocima						
ISTRA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Ukupno	4.977,77	106.734	49,29%	109.823	50,71%	216.557

Tabela br. 307

ISTRA 1830-41. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirodni prirast stanovništva						
Godina	Broj stanovnika	Broj sklopljenih brakova	Broj rođene djece	Broj umrlih svih dobi	Prirast stanovništva: više +, manje -	
1830.	198.635	1.354	6.396	5.170	+	1.226
1831.	200.329	1.332	7.199	6.347	+	852
1832.	201.114	1.803	6.980	6.191	+	789
1833.	201.848	1.601	8.270	5.505	+	2.765
1834.	203.811	1.713	7.763	5.455	+	2.308
1835.	206.072	1.769	8.076	5.342	+	2.734
1836.	208.806	1.673	8.462	6.466	+	1.996
1837.	211.020	1.685	8.443	5.694	+	2.749
1838.	213.769	1.613	7.763	5.408	+	2.355
1839.	216.124	1.852	8.200	6.488	+	1.712
1840.	215.689	1.613	7.997	7.129	+	868
1841.	216.557	1.859	8.092	5.464	+	2.628

Prirodni prirast stanovništva Istre pokazuje određenu krizu 1831/32. godine. Je li tada i to područje Istre zahvatila kolera? Po svemu sudeći jest, iako manjih razmjera.

Od 1830. do 1841. godine prirodni prirast iznosi 17.922 stanovnika. Kako vidimo iz te tabele, svake godine više se djece rodilo nego je umrlo osoba svih dobi. Broj sklopljenih brakova se iz godine u godinu mijenja. Posebno je velika promjena između 1832. godine.

19.5. Naselja i stanovništvo Dalmacije 1841. godine

19.5.1. Izvori

Ključni izvori za popis stanovništva Dalmacije 1841. godine su slijedeći:

- a) *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie*, Wien 1836-1841.
 - a. *Tafeln zur Statistik*, napose za razdoblje od 1836. do 1841. godine, sadrži brojne sjajne statistički podatke o mnogim pojavama iz života naroda u Habsburškoj monarhiji: o stanovništvu, o svim važnim granama privrede, o školstvu, novčarskim institucijama, upravi i sudstvu, o vjeri i crkvi i vjerskim institucijama, o bolestima i bolnicama, broju sklopljenih brakova, broju rođene djece i umrlih osoba svih dobi itd. *Tafeln* sve te pojave donosi i za Dalmaciju i Istru i Vojnu krajinu. Kada bi se temeljito prikazali svi ti podaci koji se tiču tih hrvatskih pokrajina, uz komparaciju tih podataka s podacima iz drugih pokrajina, uz korištenje arhivske građe, za svaku godinu bi se moglo objaviti opsežnu knjigu. Bili bi to veoma korisni podaci.
- b) *Almanacco della Dalmazia per l'anno 1836. i 1837. i 1838*, Zadar
- c) *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1839-1843*, Zadar
- d) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 121-158.
 - a. Autori prema *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1843*, Zadar 1843. godine, donose pregled broja stanovništva Dalmacije „obzirom na konfesiju“ na razini naselja i kotara. Ali iznenađuje, ponavljam i ovdje, da u svim tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge arhivske i objavljene izvore, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su svake godine objavljeni važni podaci o Dalmaciji. A podataka o tome u arhivskim i objavljenim izvorima ima mnogo. Oni donose samo vjersku strukturu stanovništva.

PRVI IZVOR: *Tafeln zur Statistik 1836-1841. godine*

19.5.2. Broj i struktura stanovništva u Dalmaciji 1841. godine

Dalmacija (Königreich Dalmatien) 1841. godine ima 222,3 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara², 15 gradova, 35 trgovišta, 824 sela, ukupno 874 naselja, 74.402 kuće, 66.157 porodica i **398.607 stanovnika** (209.498 muškaraca i 189.109 žena).⁴⁴⁶

UKUPNO: Dalmacija (Königreich Dalmatien) **1841. godine ima:**

- a) *površina*: 222,3 austrijske milje² ili 12.792,57 kilometara²;
- b) *naselja*: 15 gradova, 35 trgovišta, 824 sela – ukupno 874 naselja;
- c) *broj kuća i stanova*: 74.402 kuće i 66.157 porodica;
- d) *broj stanovnika*: 1841. godine **ukupno ima 398.607 stanovnika**, od toga 8.226 vojnika.
- e) *udio muškog i ženskog stanovništva u postocima 1841. godine*:
 - a. muškaraca ima 209.498 ili 52,56%, od toga 8.226 vojnika;
 - b. žena ima 189.109 ili 47,44%;
 - c. muškaraca ima 20.389 više nego žena.

⁴⁴⁶ Izvor: *Tafeln zur Statistik 1841.*

- f) **Gustoća naseljenosti stanovništva 1841. godine:**
- na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.793,10 stanovnika;
 - na jednom kilometru² prosječno živi 31,16 stanovnika;
 - na jednu kuću prosječno dolazi 5,36 stanovnika;
 - na jednu porodicu prosječno dolazi 6,03 stanovnika;
 - na jedno naselje prosječno dolazi 456,07 stanovnika.
- g) **Struktura i zanimanja muške populacije 1840. godine:**⁴⁴⁷
- svećenstva ima 1.643;
 - plemića muškaraca ima 344;
 - dužnosnika i uglednika ima 1.809;
 - trgovaca i umjetnika ima 3.000;
 - seljaka ima 78.161;
 - vojnika ima 9.456;
 - muškaraca koji ne spadaju ni u jednu prethodnu rubriku ima 22.100;
 - djece od rođenja do 15 godina ima 78.500;
 - djece od 16 do 18 godina ima 11.300.
 - Od ukupnog broja stanovništva (1840. godine u Dalmaciji, bez vojnika, ima 384.572 stanovnika) muškaraca ima 196.857, a žena (svih dobi) 187.715.
- h) **Vjerske/konfesionalne strukture stanovništva 1841. godine:**
- Rimokatolika (katholiken) ima 315.548;
 - Unijata (Unirte Griechen) ima 690;
 - Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen) ima 73.675;
 - Protestanta (Protestanten, helvetischer Confession) ima 22;
 - Židova (Juden) ima 446.
 - Ukupno, bez vojnika (kajih tada ima 8.226), ima 390.381 stanovnika/vjernika.
- i) **Broj sklopljenih brakova 1841. godine:**
- u Dalmaciji je 1841. godine sklopljeno 2.727 brakova.
 - Jedan sklopljeni brak u Dalmaciji 1841. godine dolazi na 146,17 stanovnika.
 - Prema sklopljenim brakovima 1841. godine, žene su ranije od muškaraca stupale u bračnu vezu: do 24 godine starosti stupilo u je bračnu vezu 1.590 žena dok je također do 24 godine života u bračnu vezu stupilo samo 653 muškarca.
- j) **Broj rođene djece 1841. godine:** rodilo 11.394 djece (5.755 muške i 5.639 ženske):
- u braku se rodilo 11.008 djece (5.590 muške i 5.418 ženske),
 - izvan braka se rodilo 386 (165 muške i 221 ženske),
 - mrtvorodeno je bilo 36 djece.
- k) **Broj umrlih osoba svih dobi 1841. godine:**
- u Dalmaciji su 1841. godine umrle 9.462 osobe (4.717 muške i 4.745 ženske). Od tog je prema dobnoj strukturi umrlo:
 - od rođenja do 1 godine umrlo je 1.985 djece;
 - od 1 do 4 godine umrlo je 1.240 djece;
 - od 4 do 20 godine umrlo je 1.257 djece i omladine;
 - od 20 do 40 godine umrlo je 1.259 osoba;
 - od 40 do 60 godine umrlo je 1.244 osoba;
 - od 60 do 80 godine umrlo je 1.825 osoba;
 - od 80 do 100 godina umrlo je 630 osoba;
 - preko 100 godina umrle su 22 osobe.
 - Prema tom izvoru, do 4 godine starosti umrlo je 3.225 ili 34,08%, a do 20 godina starosti umrlo je 4.482 ili 47,37% djece od ukupno umrlih osoba te godine. Kako vidimo, velika većina djece i omladine umire u najranijoj dobi. To je stalna pojava.
- l) **Prirodni prirast stanovništva u Dalmaciji 1841. godine:**
- Te se godine rodilo 11.394 djece, a ukupno je umrlo 9.462 osoba svih dobi.
 - Prema tom izvoru, prirodni prirast 1841. godine iznosi 1.932 stanovnika.

⁴⁴⁷ Ove podatke o strukturi stanovništva donosim prema *Tafeln zur Statistik* 1840. godine; *Tafeln* iz 1841. godine ne donosi te strukture stanovništva. Donosi samo strukturu muške populacije, a za žene donosi samo ukupni broj.

Upoznajmo to preko slijedećih tabela i kvantitativnih pokazatelja:

Tabela br. 308

Dalmacije 1836-1841. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
Godina	Broj naselja i kuća i porodica					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
1836	17	34	865	67.485	63.454	375.846
1837.	15	34	824	68.243	64.807	382.285
1838.	15	34	824	68.791	64.983	386.375
1839.	15	34	824	69.547	65.029	392.703
1840.	15	34	824	69.855	65.533	394.028
1841.	15	35	824	74.402	66.157	398.607

Tabela br. 309

Dalmacije 1836-1841. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
Godina	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	
1836.	12.890,40	197.408	52,52%	178.438	47,48%	375.846
1837.	12.890,40	198.610	51,95%	183.675	48,05%	382.285
1838.	12.890,40	201.683	52,20%	184.692	47,80%	386.375
1839.	12.890,40	205.431	52,31%	187.272	47,69%	392.703
1840.	12.890,40	206.313	52,36%	187.715	47,64%	394.028
1841.	12.792,57	209.498	52,56%	189.109	47,44%	398.607

19.5.3. Broj i postotak sklopljenih brakova, te rođenih i umrlih osoba⁴⁴⁸

Prema tim izvorima, za svaku godinu, od 1819. do 1841. godine, možemo pratiti ritam i promjene i broja i postotka triju vrijednosti važnih za demografsku analizu: broj i postotak sklopljenih brakova u određenoj godini i broj i postotak rođene djece i broj i postotak umrlih osoba svih dobi u odnosu na ukupni broj stanovnika. Broj i postotak sklopljenih brakova mijenja se iz godine u godinu. Iako je 1841. godine, u odnosu na 1819. godine, razlika u broju stanovnika skoro 100 tisuća (u Dalmaciji je 1841. godine 98.629 stanovnika više nego 1819. godine) ipak je mala razlika u broju sklopljenih brakova. Veće razlike pokazuje postotak sklopljenih brakova: 1819. godine od ukupnog broja stanovnika sklopljena su 0,83% braka, a 1841. godine sklopljeno je 0,68% brakova. Isto tako možemo pratiti broj i postotak rođene djece, kao i umrlih osoba svih dobi. No, slijedeća tabela pokazuje drugačiji postupak izračuna i drugačije rezultate. Vidi tabelu br. 310.

⁴⁴⁸ Podatke iz te tabele donosim prema godišnjaku *Tafeln zur Statistik 1828-1841. godine i mom izračunu.*

Tabela br. 310

Dalmacija 1819-1841. godine: Broj i postotak sklopljenih brakova i rođenih i umrlih							
Godine	Broj stanovnika	Sklopljeni brakovi		R O Đ E N I		U M R L I	
		Broj	Postotak	Broj	Postotak	Broj	Postotak
1819.	299.978	2.503	0,83%	9.034	3,01%	6.507	2,17%
1820.	303.600	2.467	0,81%	10.562	3,48%	5.572	1,84%
1821.	303.167	2.069	0,68%	9.082	2,99%	6.172	2,04%
1822.	309.155	2.190	0,71%	9.084	2,94%	5.268	1,70%
1823.	313.400	1.977	0,63%	9.956	3,18%	5.652	1,80%
1824.	320.124	2.007	0,63%	9.770	3,05%	5.872	1,83%
1825.	326.739	2.652	0,81%	10.723	3,28%	5.447	1,67%
1826.	332.700	2.593	0,78%	11.867	3,57%	5.996	1,80%
1827.	338.026	2.630	0,78%	11.374	3,36%	6.543	1,94%
1828.	341.321	2.623	0,77%	10.867	3,18%	6.705	1,96%
1830.	346.556	2.669	0,77%	9.768	2,82%	6.822	1,87%
1831.	350.588	2.318	0,66%	11.739	3,35%	7.753	2,21%
1832.	355.866	2.935	0,82%	9.970	2,80%	7.496	2,11%
1833.	358.294	2.982	0,83%	12.136	3,39%	7.715	2,15%
1834.	364.933	3.182	0,87%	13.193	3,62%	7.581	2,08%
1835.	367.587	2.466	0,67%	12.062	3,28%	7.579	2,06%
1836.	375.846	3.082	0,82%	12.335	3,28%	9.668	2,57%
1837.	382.285	2.845	0,74%	12.521	3,28%	8.740	2,29%
1838.	386.375	2.874	0,74%	11.565	2,99%	7.533	1,95%
1839.	392.703	2.699	0,69%	12.182	3,10%	9.131	2,33%
1840.	394.028	2.687	0,68%	11.635	2,95%	9.789	2,48%
1841.	398.607	2.727	0,68%	11.394	2,86%	9.462	2,37%

19.5.4. Stanovnika na 1 brak, 1 rođeno dijete i 1 umrlu osobu

Međutim, drugačije rezultate dobijemo ako broj sklopljenih brakova određene godine podijelimo s brojem stanovnika svih dobi. Na primjer, broj stanovnika 1841. godine iznosio je 398.607 : 2.727 (broj sklopljenih brakova) = 146,17. Prema tome, u Dalmaciji je 1841. godine na 146,17 stanovnika sklopljen jedan brak, dok je 1819. godine na 119,85 stanovnika sklopljen jedan brak. Na taj način možemo izračunati na koliko stanovnika dolazi jedno rođeno dijete, kao i jedna umrla osoba. Razlike su iz godine u godinu znatne.

Uzroke tih pojava valja potražiti u povijesnim izvorima. Ali je neosporno da na broj i ritam rođene djece i broj umrlih osoba, napose djece, utječe kako poljoprivredna produktivnost tako i broj stoke (prehrana ljudi), kao i vremenske nepogode (suše i poplave), ali svakako i kultura stanovanja i prehrane i liječničke zaštite ljudi. Ako iz godine u godinu pratimo razvoj poljoprivrede i stočarstva, a taj je razvoj vezan uz vremenske uvjete i razne bolesti, lako je zapaziti i ritam rađanja djece kao i smrtnosti ljudi. Usp. tabelu br. 311.

Dalmacija 1819-41. godine:

Tabela br. 311

Stanovnika na jedan brak i jedno rođeno dijete i jednu umrlu osobu							
Godine	Broj stanovnika	Broj stanovnika na 1 sklopljeni brak		Broj stanovnika na 1 rođeno dijete		Broj stanovnika na 1 umrlu osobu	
		Brakova	Broj st.	Br. djece	Broj st.	Umrlih	Broj st.
1819.	299.978	2.503	119,85	9.034	33,21	6.507	46,10
1820.	303.600	2.467	123,06	10.562	28,74	5.572	54,49
1821.	303.167	2.069	146,53	9.082	33,38	6.172	49,12
1822.	309.155	2.190	142,53	9.084	34,03	5.268	58,69
1823.	313.400	1.977	158,52	9.956	31,48	5.652	55,45
1824.	320.124	2.007	159,50	9.770	32,77	5.872	54,52
1825.	326.739	2.652	123,20	10.723	30,47	5.447	59,99
1826.	332.700	2.593	128,31	11.867	28,04	5.996	55,49
1827.	338.026	2.630	128,53	11.374	29,72	6.543	51,66
1828.	341.321	2.623	130,13	10.867	31,41	6.705	50,91
1830.	346.556	2.669	129,84	9.768	35,48	6.822	50,80
1831.	350.588	2.318	151,25	11.739	29,87	7.753	45,22
1832.	355.866	2.935	121,25	9.970	35,69	7.496	47,47
1833.	358.294	2.982	120,15	12.136	29,52	7.715	46,44
1834.	364.933	3.182	114,69	13.193	27,66	7.581	48,14
1835.	367.587	2.466	149,06	12.062	30,47	7.579	48,50
1836.	375.846	3.082	121,95	12.335	30,47	9.668	38,88
1837.	382.285	2.845	134,37	12.521	30,53	8.740	43,74
1838.	386.375	2.874	134,44	11.565	33,41	7.533	51,29
1839.	392.703	2.699	145,50	12.182	32,24	9.131	43,01
1840.	394.028	2.687	146,64	11.635	33,87	9.789	40,25
1841.	398.607	2.727	146,17	11.394	34,98	9.462	42,13

Prirodni i mehanički prirast stanovništva u Dalmaciji 1819-1841. godine

Tabela br. 312

Dalmacija 1819.-1841. godine: prirodni/mehanički prirast stanovništva							
Godine	Broj stanovnika	Gubici stanovništva		Prirast stanovništva		UKUPNI prirast	
		Umrli	Iseljavanje	Rođeni	Doseljenje		
1819.	299.978	6.507	-	9.034	-	+	2.527
1820.	303.600	5.572	-	10.562	-	+	4.990
1821.	303.167	6.172	740	9.082	88	+	2.258
1822.	309.155	5.268	376	9.084	8	+	3.448
1823.	313.400	5.652	463	9.956	29	+	3.870
1824.	320.124	5.872	346	9.770	66	+	3.618
1825.	326.739	5.447	44	10.723	71	+	5.303
1826.	332.700	5.996	85	11.867	50	+	5.836
1827.	338.026	6.543	179	11.374	54	+	4.706
1828.	341.321	6.705	148	10.867	152	+	4.166
1829.	345.487	9.034	1.517	9.941	375	-	235
1830.	346.556	6.822	498	9.768	168	+	2.616
1831.	350.588	7.753	112	11.739	45	+	3.919
1832.	355.866	7.496	27	9.970	77	+	2.525
1833.	358.294	7.715	78	12.136	11	+	4.354
1834.	364.933	7.581	5	13.193	24	+	5.631
1835.	367.587	7.579	8	12.062	13	+	4.488
1836.	375.846	9.668	0	12.335	7	+	2.674
1837.	382.285	8.740	12	12.521	8	+	3.777
1838.	386.375	7.533	8	11.565	114	+	4.138
1839.	392.703	9.131	0	12.182	70	+	3.121
1840.	394.028	9.789	1	11.635	18	+	1.863
1841.	398.607	9.462	6	11.394	27	+	1.953

U Dalmaciji od 1819. do 1841. godine nalazimo postupni prirast stanovništva, iako se i sada više ljudi iseljava nego što se useljava, iako to nisu bitne brojke. Svake godine se više djece rađa nego što umire osoba različite dobi. Ali i tada veliki postotak djece umire u ranoj dobi. Od 1819. do 1841. godine, u te 22 godine, stanovništvo Dalmacije je poraslo za 98.629 stanovnika. Prirast stanovništva je konstantan, iako, prema tim tabelama, nije ravnomjeran. I broj rođene djece, prema ukupnom broju stanovnika, ne odgovara uvijek u istom prirastu.

Ukupni prirast stanovništva, prirodni i mehanički, iz godine u godinu se mijenja. Najveći prirast stanovništva u Dalmaciji je 1826. godine (+ 5.836 stanovnika) a zatim slijedi 1834. godina (+ 5.525 stanovnika) i 1825. godina (+ 5.303 stanovnika). A najmanji prirast stanovništva je 1829. godine, kada je zapravo pad broja stanovništva (- 235 stanovnika) i zatim, upravo kada u tom razdoblju Dalmacija ima najveći broj stanovnika, je 1840. godine (+ 1.631 stanovnik) i 1841. godine (+1.901 stanovnik). Uzrok tome je razlika između broja rođene djece i umrlih osoba svih dobi, ali i razlika između doseljavanja i iseljenja. Ali i sada veliki postotak djece umire u ranoj dobi, najviše do četvrte godine života, dok je životni vijek ljudi relativno kratak.

19.5.5. Naselja i stanovništvo u dalmatinskim kotarevima 1841. godine

Upoznajmo broj naselja i strukturu stanovništva u dalmatinskim kotarevima. Dalmacija 1841. godine.⁴⁴⁹

- a) **Zadarski Okrug** (*Zara Kreis*) 1841. godine ima 98,5 austrijskih milja² ili 5.668,32 kilometra², te glavni grad pokrajine Zadar i još 3 grada, 10 trgovišta, 265 sela, ukupno 279 naselja, 23.034 kuće, 20.645 porodica i 136.586 stanovnika: 71.400 muškarca i 65.186 žene.
- a. Grad Zadar (*Zara Hauptstadt*) ima 1.054 kuće, 1.275 porodica i 6.637 stanovnika (3.262 muškarca i 3.375 žena); rođeno je 286 djece, a umrle su 263 osobe svih dobi.
 - b. **UKUPNO** Zadarski Okrug 1841. godine ima **143.223 stanovnika** (74.662 muškaraca i 68.561 ženu), te 24.088 kuća i 21.920 porodica.
 - c. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - i. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.454,04 stanovnika;
 - ii. na jedan kilometar² prosječno dolazi 25,27 stanovnika;
 - iii. na jednu kuću prosječno dolazi 6,22 stanovnika;
 - iv. na jednu porodicu prosječno dolazi 6,94 stanovnika;
 - v. na jednu porodicu prosječno dolazi 1,12 kuća;
 - vi. na jedno naselje prosječno dolazi 515,19 stanovnika.
 - d. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: muškaraca ima 74.662 ili 52,13%, a žena ima 68.561 ili 47,87%; muškaraca je 6.101 više nego žena.
 - e. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu su 1841. godine sklopljena 1.185 brakova.
 - f. *Rođeni*: rodilo se 4.766 djece (2.291 muško i 2.189 ženske); 4.642 djece se rodilo u braku, a 124 vanbračno, s tim da je u gradu Zadru u braku rođeno 213 djece, a 73 djece je rođeno vanbračno; ukupno je mrtvorodeno bilo 21 dijete.
 - g. *Umrli*: ukupno su svih dobi umrle 3.623 osobe (1.800 muške i 1.823 ženske).
 - h. *Prirodni prirast*: prirodni prirast 1841. godine iznosi 1.143 stanovnika.
- b) **Splitski Okrug** (*Spalato Kreis*) 1841. godine ima 89,1 austrijskih milja² ili 5.127,39 kilometara², te 5 gradova, 15 trgovišta, 271 sela, ukupno 291 naselje, 32.348 kuća, 28.533 porodice i **161.691 stanovnika** (83.781 muškaraca i 77.910 žena).
- a. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - i. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 1.814,71 stanovnika;
 - ii. na jedan kilometar² prosječno dolazi 31,53 stanovnika;
 - iii. na jednu kuću prosječno dolazi 4,99 stanovnika;
 - iv. na jednu porodicu prosječno dolazi 5,67 stanovnika;
 - v. na jednu porodicu prosječno dolazi 1,13 kuća;
 - vi. na jedno naselje prosječno dolazi 555,64 stanovnika.
 - b. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: muškaraca ima 83.781 ili 51,82%, a žena ima 77.910 ili 48,18%; muškaraca je 5.871 više nego žena.
 - c. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu 1841. godine sklopljena su 1.024 braka.
 - d. *Rođeni*: rodilo se 4.336 djece (2.171 muško i 2.165 žensko); 4.217 djece se rodio u braku, a 119 djece vanbračno; mrtvorodene je bilo 8 djece.
 - e. *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 3.713 osoba (1.843 muške i 1.870 ženske).
 - f. *Prirodni prirast*: prirodni prirast 1841. godine iznosi 623 stanovnika.
- c) **Dubrovački Okrug** (*Ragusa Kreis*) 1841. godine ima 23,7 austrijskih milja² ili 1.363,85 kilometara², te 3 grada, 5 trgovišta, 176 sela, ukupno 184 naselja, 11.123 kuće, 8.787 porodica i **51.534 stanovnika** (25.460 muškarca i 26.074 žene).
- a. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
 - i. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 2.174,43 stanovnika;
 - ii. na jedan kilometar² prosječno dolazi 37,79 stanovnika;

⁴⁴⁹ *Tafeln zur Statistik 1840-1841.*

- iii. na jednu kuću prosječno dolazi 4,63 stanovnika;
 - iv. na jednu porodicu prosječno dolazi 5,86 stanovnika;
 - v. na jednu porodicu prosječno dolazi 1,27 kuća;
 - vi. na jedno naselje prosječno dolazi 280,08 stanovnika.
- b. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: muškaraca ima 25.460 ili 49,40%, a žena ima 26.074 ili 50,60% ; žena je 540 više nego muškaraca.
- c. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu 1841. godine sklopljen 301 brak.
- d. *Rođeni*: rodilo se 1.490 djece (749 muške i 741 ženska); 1.388 djece se rodilo u braku, a 102 vanbračno; mrtvorodne je bilo 6 djece.
- e. *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 1.105 osoba (531 muška i 574 ženska).
- f. *Prirodni prirast*: prirodno prirast 1841. godine iznosi 385 stanovnika.
- d) **Kotorski Okrug (Cattaro Kreis)** 1841. godine ima 11.0 austrijskih milja² ili 633,01 kilometara², te 3 grada, 5 trgovišta, 112 sela, ukupno 120 naselje, 6.843 kuće, 6.917 porodica i **33.933 stanovnika** (17.369 muškarca i 16.564 žene).
- a. *Gustoća naseljenosti stanovništva*:
- i. na jednu austrijsku milju² prosječno dolazi 3.084,82 stanovnika;
 - ii. na jedan kilometar² prosječno dolazi 53,61 stanovnika;
 - iii. na jednu kuću prosječno dolazi 4,96 stanovnika;
 - iv. na jednu porodicu prosječno dolazi 4,91 stanovnika;
 - v. na jedno naselje prosječno dolazi 282,78 stanovnika.
- b. *Udio muškog i ženskog stanovništva u postocima*: 17.369 ili 51,19% muškarca, a žena ima 16.564 ili 48,81%; muškaraca ima 805 više nego žena.
- c. *Sklopljeni brakovi*: u tom Okrugu 1841. godine sklopljena su 203 braka.
- d. *Rođeni*: rodilo se 772 djece (392 muške i 380 ženske); 733 djece se rodilo u braku, a 39 djece se rodilo vanbračno. Ni jedno dijete nije bilo mrtvorodeno.
- e. *Umrli*: ukupno je svih dobi umrlo 874 osoba (405 muške i 469 ženske).
- f. *Pad broja stanovništva*: taj pad 1841. godine iznosi 102 stanovnika.

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama:

Tabela br. 313

Dalmacije 1841. godine: broj naselja, kuća, porodica i stanovništva						
DALMACIJA Okruzi/kotari	Broj gradova, trgovišta, sela i kuća					Broj Stanovnika
	Gradova	Trgovišta	Sela	Kuća	Porodica	
Zadarski Okrug	4	10	265	24.088	21.920	143.223
Splitski Okrug	5	15	271	32.348	28.533	161.691
Dubrovački Okrug	3	5	176	11.123	8.787	51.534
Kotorski Okrug	3	5	112	6.843	6.917	33.933
Vojnika	0	0	0	0	0	8.226
UKUPNO	15	35	824	74.402	66.157	398.607

Tabela br. 314

Dalmacije 1841. godine: udio muškog i ženskog stanovništva u postocima						
DALMACIJA	Km ²	MUŠKARCI		ŽENE		Broj Stanovnika
		Broj	%	Broj	%	
Zadarski Okrug	5.668,32	74.662	52,13%	68.561	47,87%	143.223
Splitski Okrug	5.127,39	83.781	51,82%	77.910	48,18%	161.691
Dubrovački Okrug	1.363,85	25.460	49,40%	26.074	50,60%	51.534
Kotorski Okrug	633,01	17.369	51,19%	16.564	48,81%	33.933
Vojnika	0	8.226	0	0	0	8.226
UKUPNO	12.792,57	209.498	52,56%	189.109	47,44%	398.607

Tabela br. 315

Stanovništvo Dalmacije od 1836. do 1841. godine						
Godina	Zadarski Okrug	Splitski Okrug	Dubrovački Okrug	Kotorski Okrug	Broj vojnika	UKUPNO
1836.	131.131	153.135	48.305	33.589	9.686	375.846
1837.	133.393	156.827	49.458	33.801	8.806	382.285
1838.	136.004	158.387	50.500	34.026	7.458	386.375
1839.	137.510	160.592	51.553	34.449	8.599	392.703
1840.	138.448	160.581	51.392	34.151	9.456	394.028
1841.	143.223	161.691	51.534	33.933	8.226	398.607

U Dalmaciji od 1836. do 1841. godine prirast (prirodni i mehanički) iznosi 22.761 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosi 3.794 stanovnika. U Dalmaciji je stalno veći broj kuća nego porodica, iako postoji različiti taj ritam prirasta kako od okruga do okruga, tako i od godine do godine. U Dalmaciji je u tom čitavom razdoblju, sve do revolucije 1848/49 godine kada veliki broj vojnika pogine na bojištu u Italiji i Mađarskoj, veći broj muškaraca nego žena, osim ponekad u nekom okrugu, kao u Dubrovačkom okrugu 1841. godine.

19.5.6. Prirast stanovništva u Dalmaciji 1836. do 1841. godine

Tabela br. 316

Dalmacija 1836-41. godine: rođena djeca i umrle osobe i prirast stanovništva						
DALMACIJA	Godina	Broj stanovnika	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirast stanovn. više +, manje -	
Zadarski Okrug	1836.	131.131	5.015	4.056	+	959
Splitski Okrug		153.135	5.081	3.905	+	1.176
Dubrovački Okrug		48.305	1.450	859	+	591
Kotorski Okrug		33.589	767	626	+	141
Broj vojnika		9.686	22	222	-	200
UKUPNO		375.846	12.335	9.668	+	2.667
Zadarski Okrug	1837.	133.393	4.974	3.773	+	1.201
Splitski Okrug		156.827	4.983	3.341	+	1.642
Dubrovački Okrug		49.458	1.650	848	+	802
Kotorski Okrug		33.801	896	669	+	277
Broj vojnika		8.806	18	109	-	91
UKUPNO		382.285	12.521	8.740	+	3.781
Zadarski Okrug	1838.	136.004	4.626	3.121	+	1.505
Splitski Okrug		158.387	4.648	2.958	+	1.690
Dubrovački Okrug		50.500	1.380	748	+	632
Kotorski Okrug		34.026	879	590	+	289
Broj vojnika		7.458	32	116	-	84
UKUPNO		386.375	11.565	7.533	+	4.032
Zadarski Okrug	1839.	137.510	5.210	3.759	+	1.451
Splitski Okrug		160.592	4.681	3.375	+	1.306
Dubrovački Okrug		51.553	1.424	1.150	+	274
Kotorski Okrug		34.449	834	693	+	141
Broj vojnika		8.599	33	154	-	121
UKUPNO		392.703	12.182	9.131	+	3.051
Zadarski Okrug	1840.	138.448	4.583	3.790	+	793
Splitski Okrug		160.581	4.721	3.857	+	864
Dubrovački Okrug		51.392	1.496	1.190	+	306
Kotorski Okrug		34.151	802	773	+	29
Broj vojnika		9.456	33	179	-	146
UKUPNO		394.028	11.635	9.789	+	1.846
Zadarski Okrug	1841.	143.223	4.766	3.623	+	1.143
Splitski Okrug		161.691	4.336	3.713	+	623
Dubrovački Okrug		51.534	1.490	1.105	+	385
Kotorski Okrug		33.933	772	874	-	102
Broj vojnika		8.226	30	147	-	117
UKUPNO		398.607	11.394	9.462	+	1.932

Kako vidimo u toj tabeli (br. 316) najveći prirast stanovništva je u zadarskom i splitskom Okrugu. Najslabiji prirast stanovništva je u Kotorskom Okrugu. To je stalna pojava. Nisu posve jasni uzroci tog stanja, ali je jasno da na slab prirast stanovništva utječu brojne nepogode: prije svega loša prehrana, slaba poljoprivredna produktivnost, loši uvjeti stanovanja i liječničke zaštite ljudi, ali i česte epidemije i zarazne bolesti. To još valja istražiti.

DRUGI IZVOR o popisu stanovništva Dalmacije 1841. godine:

- a) *Almanacco della Dalmazia per l'anno 1836. i 1837. i 1838*, Zadar 1836. i 1837. i 1838.
- b) *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1839-1843*, Zadar
- c) M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 121-158.
 - a. Autori prema *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1843*, Zadar 1843. godine, donose pregled broja stanovništva Dalmacije „obzirom na konfesiju“ na razini naselja i kotara. Ali iznenađuje, ponavljam i ovdje, kad je riječ i o 1841. godini, koju ovdje dajem, da u svim tim pregledima stanovništva Dalmacije, od 1828. do 1857. godine, ne koriste i druge arhivske i objavljene izvore, a napose ne koriste sjajni *Tafeln zur Statistik* u kojem su svake godine objavljeni važni podaci o Dalmaciji. A podataka o tome u arhivskim i objavljenim izvorima ima mnogo. Oni i sada, i dalje, donose samo vjersku strukturu stanovništva.
- d) Za površine i upravnu podjelu Dalmacije: *Tafeln zur Statistik 1836-41.* i Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834.
- e) Izvorni vjerski/konfesionalni nazivi:
 - a. *Cattolici* = Katolici
 - b. *Greci uniti* = Grko-katolici (Unijati)
 - c. *Greci non uniti* = Grko-istočni vjernici, Pravoslavni
 - d. *Protestanti* = Protestanti
 - e. *Ebrei* = Židovi

19.5.7. Stanovništvo Dalmacije 1841. godine: konfesionalne strukture

Tabela br. 317

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1841. godine: konfesionalne strukture								
KREIS Okrug	Kotarevi	Kilometri ²	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno
Okrug Zadar 15 općina i 292 sela	ZADAR Zara	1.496,2	36.967	3	3.906	0	0	40.876
	OBROVAC Obrovazo	909,2	4.656	0	7.368	0	0	12.024
	ŠIBENIK Sebenico	661,8	23.799	0	830	0	0	24.629
	KNIN Knin	1.047,3	6.852	17	20.305	0	0	27.174
	DRNIŠ Dernis	661,8	13.360	541	5.252	0	0	19.153
	SKRADIN Scardona	494,9	4.775	0	4.817	0	0	9.592
	PAG Pago	397,1	8.699	0	0	0	0	8.699
UKUPNO OKRUG ZADAR		5.668,3	99.108	561	42.478	0	0	142.147

Naselja i stanovništvo Dalmacije 1841. godine: konfesionalne strukture								
KREIS Okrug	Kotarevi	Kilo- metri ²	Katolici	Grko- katolici	Pravo- slavni	Protes- tanti	Židovi	Ukupno
34 općine i 268 sela Okrug Split	SPLIT Spalato	569,7	27.333	0	246	11	287	27.877
	TROGIR Trau	679,0	17.698	0	511	3	0	18.212
	SINJ Sign	1.404,1	24.811	152	5.161	0	0	30.124
	MAKARSKA Macarsca	713,6	14.613	0	0	0	7	14.620
	IMOTSKI Imoschi	633,0	20.101	0	868	0	0	20.969
	OMIŠ Almissa	345,3	10.216	0	0	0	0	10.216
	NERETVA Narenta	368,3	6.415	0	239	0	0	6.654
	BRAC Brazza	379,8	15.205	0	0	0	0	15.205
	HVAR Lesina	322,3	12.054	0	0	0	0	12.054
	VIS Lissa	109,3	5.962	0	0	0	0	5.962
UKUPNO OKRUG SPLIT		5.524,5	154.408	152	7.025	14	294	161.893
22 općine i 189 sela Okrug Dubrovnik	DUBROVNIK Ragusa	207,2	16.474	0	226	0	259	16.959
	KONAVLE Ragusavecchia	161,1	8.876	0	10	0	0	8.886
	SLANO Slano	523,7	8.399	0	7	0	0	8.406
	PELJEŠAC Sabioncello	166,9	8.339	0	9	0	0	8.348
	KORČULA Curzola	322,3	10.188	0	2	0	1	10.191
UKUPNO OKRUG DUBROVNIK		1.381,1	52.276	0	254	0	260	52.790
14 općina i 116 sela Ok. Kotor	KOTOR Cattaro	264,7	9.316	0	13.221	0	6	22.543
	HERCEG NOVI Castelnuovo	103,6	499	0	6.516	0	0	7.015
	BUDVA Budua	207,2	312	0	4.915	0	0	5.227
UKUPNO OKRUG KOTOR		575,5	10.127	0	24.652	0	6	34.785
UKUPNO DALMACIJA	Okrug ZADAR	5.668,3	99.108	561	42.478	0	0	142.147
	Okrug SPLIT	5.524,5	154.408	152	7.025	14	294	161.893
	Okrug DUBROVNIK	1.381,1	52.276	0	254	0	260	52.790
	Okrug KOTOR	575,5	10.127	0	24.652	0	6	34.785
Dalmacija 1841. godine: 4 okruga, 25 kotareva, 89 općina i 865 sela		13.149,4	315.919	713	74.409	14	560	391.615

Prema prvom izvoru (koji sadrži *Tafeln zur Statistik*), 1841. godine u Dalmaciji ukupno ima **398.607 stanovnika**: od toga ima 390.381 civila i 8.226 vojnika.

Prema drugom izvoru (*Almanacco*), 1841. godine u Dalmaciji ima **391.616 stanovnika**.

Razlika između ta dva izvora je 6.991 stanovnik.

U tom drugom izvoru nisu uračunat broj vojnika. Otuda ta razlika u broju stanovnika.

I jedan i drugi izvor su važni za demografska istraživanja Dalmacije 1836-1841. godine. Oni se dopunjuju. *Almanacco* donosi broj i vjersku strukturu stanovništva Dalmacije prema kotarevima i općinama. Pa ipak, *Tafeln zur Statistik* je znatno bogatiji statističkim podacima, koji su veoma korisni za demografska i ekonomska i svaka druga istraživanja. Ali je taj izvor i vjerodostojniji, jer su te brojne statističke podatke prikupljale svjetovne institucije i zatim ih slale u centralni bečki statistički ured, koji ih je svake godine objavljivao u tom godišnjaku.⁴⁵⁰

Komparacija – broj stanovnika dalmatinskih kotareva 1841. godine:

- a) *Tafeln*: **Zadarski kotar** ima 143.223 stanovnika;
- b) *Almanacco*: **Zadarski kotar** ima 142.147 stanovnika, od toga.
 - a. Razlika: *Tafeln zur Statistik* navodi 1.076 stanovnika više.
- c) *Tafeln*: **Splitski kotar** ima 161.691 stanovnika;
- d) *Almanacco*: **Splitski kotar** ima 161.893 stanovnika.
 - a. Razlika: *Almanacco* navodi 202 stanovnika više.
- e) *Tafeln*: **Dubrovački kotar** ima 51.534 stanovnika;
- f) *Almanacco*: **Dubrovački kotar** ima 52.790 stanovnika.
 - a. Razlika: *Almanacco* navodi 1.256 stanovnika više.
- g) *Tafeln*: **Kotorski kotar** ima 33.933 stanovnika;
- h) *Almanacco*: **Kotorski kotar** ima 34.785 stanovnika.
 - a. Razlika: *Almanacco* navodi 852 stanovnika više.
- i) *Tafeln*: za 1841. godinu navodi **8.226 vojnika**.
- j) *Almanacco*: ne navodi broj vojnika.

Ako se izuzme broj vojnika, između ta dva izvora nema velike razlike u broju stanovnika u Dalmaciji 1841. godine. Zato se ta dva izvora dosta dopunjuju. No, i *Tafeln zur Statistik* navodi broj vjernika, ali samo ukupno za čitavu Dalmaciju. I tu postoje neke razlike.

Upoznajmo vjerske/konfesionalne strukture u Dalmaciji od 1836. do 1841. godine.

⁴⁵⁰ *Tafeln zur Statistik 1836-41*; Anonim, *Historisch-statistischer Umriss von der österreichischen Monarchie*, Leipzig 1834; *Almanacco della Dalmazia per l'anno 1836. i 1837. i 1838*, Zadar 1836. i 1837. i 1838; *Schematismo dell' imperiale regio governo della Dalmazia per l'anno 1839-1843*, Zadar; M. Kozličić – A. Bralić, *Stanovništvo Kraljevine Dalmacije prema službenim izračunima i popisima 1828.-1857. godine*, Zadar 2012, str. 121-158.

Broj stanovnika prema *Almanacco* 1837-1842. godine

Tabela br. 318

Dalmacija 1836-41. godine: Vjerske/konfesionalne strukture							
DALMACIJA	Godina	Katolici	Grko-katolici	Pravoslavni	Protestanti	Židovi	Ukupno stanovn.
Zadarski Okrug	1836.	89.994	484	38.362	10	3	128.853
Splitski Okrug		150.774	136	6.600	14	309	157.833
Dubrovački Okrug		49.940	2	277	0	249	50.468
Kotorski Okrug		9.679	0	24.624	0	0	34.303
UKUPNO		300.387	622	69.863	24	561	371.457
Zadarski Okrug	1837.	94.940	674	40.379	10	1	136.004
Splitski Okrug		151.097	246	6.682	12	350	158.387
Dubrovački Okrug		49.968	0	268	0	264	50.500
Kotorski Okrug		9.859	0	24.167	0	0	34.026
UKUPNO		305.864	920	71.496	22	615	378.917
Zadarski Okrug	1838.	95.858	512	41.126	12	2	137.510
Splitski Okrug		153.354	146	6.786	14	292	160.592
Dubrovački Okrug		51.016	0	276	0	261	51.553
Kotorski Okrug		9.948	0	24.496	0	5	34.449
UKUPNO		310.176	658	72.684	26	560	384.104
Zadarski Okrug	1839.	95.989	525	41.176	10	0	137.700
Splitski Okrug		153.434	149	6.813	16	302	160.714
Dubrovački Okrug		50.884	0	277	0	261	51.422
Kotorski Okrug		9.752	0	24.093	0	6	33.851
UKUPNO		310.059	674	72.359	26	569	383.687
Zadarski Okrug	1840.	98.860	543	42.403	12	0	141.818
Splitski Okrug		154.197	148	7.032	14	300	161.691
Dubrovački Okrug		52.053	0	264	0	263	52.580
Kotorski Okrug		10.008	0	24.579	0	7	34.594
UKUPNO		315.118	691	74.278	26	570	390.683
Zadarski Okrug	1841.	99.108	561	42.478	0	0	142.147
Splitski Okrug		154.408	152	7.025	14	294	161.893
Dubrovački Okrug		52.276	0	254	0	260	52.790
Kotorski Okrug		10.127	0	24.652	0	6	34.785
UKUPNO		315.919	713	74.409	14	560	391.615

I za ovo razdoblje postoje razlike u broju stanovnika koje navode ta dva izvora. I za čitavo to razdoblje *Almanacco* ne navodi broj vojnika, dok ih *Tafeln* navodi. Ali i bez vojnika, koje *Almanacco* ne navodi, postoje neke razlike, ne velike. *Tafeln* za 1836. godinu navodi 375.846 stanovnika, a *Almanacco* 371.457 stanovnika; *Tafeln* za 1837. godinu navodi 382.285 stanovnika, a *Almanacco* 378.917 stanovnika; *Tafeln* za 1838. godinu navodi 386.375 stanovnika dok *Almanacco* 384.104 stanovnika; *Tafeln* za 1839. godinu navodi 392.703 stanovnika, a *Almanacco* 383.687 stanovnika; *Tafeln* 1840. godine navodi 394.028 stanovnika, a *Almanacco* 390.683 stanovnika; *Tafeln* za 1841. godinu navodi 398.607 stanovnika, a *Almanacco* 391.615 stanovnika.

19.6. Komparacije i kvantitativni podaci

19.6.1. Naselja i stanovništvo Provincijala 1841. godine

Tabela br. 319

PROVINCIJAL	Grad	Trgo- vište	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
							austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna Hrvatska	5	11	1.963	90.600	93.500	535.300	164,9	9.489,4
Primorje (<i>Maritim</i>)	2	3	38	7.300	7.500	44.800	6,2	356,8
UKUPNO	7	14	2.001	97.900	101.000	580.100	171,1	9.846,2
Civilna Slavonija	3	41	553	53.600	55.400	336.200	164,8	9.483,7
UKUPNO PROVINCIJAL	10	55	2.554	151.500	156.400	916.300	335,9	19.329,9
Dalmacija	15	35	824	74.402	66.157	398.607	222,3	12.792,6
Istra	24	9	479	36.739	51.314	216.557	86,5	4.977,8
UKUPNO	49	99	3.857	262.641	273.871	1.531.464	644,7	37.100,3

19.6.2. Hrvatska i slavonska Vojne krajine 1841. godine

Tabela br. 320

VOJNA KRAJINA	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Sta- nov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.256	46.745	47.341	504.387	275,6	15.859,8
Vojna Slavonija	5	4	5	317	29.764	30.971	263.325	133,0	7.653,7
UKUPNO	11	10	16	1.573	76.509	78.312	767.712	408,6	23.513,5

19.6.3. Ukupno sve hrvatske pokrajine 1841. godine

Tabela br. 321

Hrvatska i Slavonija	Grad	Vojni komn.	Trgo- višta	Sela	Kuće	Poro- dice	Stanov- ništvo	Površine	
								Austrij. milje ²	Kilo- metri ²
Civilna i vojna HRVATSKA	11	6	22	3.219	137.345	140.841	1.039.687	440,5	25.349,2
Civilna i vojna SLAVONIJA	8	4	46	870	83.364	86.371	599.525	297,8	17.137,4
UKUPNO	19	10	68	4.089	220.709	227.212	1.639.212	738,3	42.486,5
Primorje	2	-	3	38	7.300	7.500	44.800	6,2	356,8
Dalmacija	15	-	35	824	74.402	66.157	398.607	222,3	12.792,6
Istra	24	-	9	479	36.739	51.314	216.557	86,5	4.977,8
UKUPNO	60	10	115	5.430	339.150	352.183	2.299.176	1.053,3	60.613,7

19.6.4. Hrvatske pokrajine 1841. godine: naselja, porodice i kuće

Tabela br. 322

Hrvatske pokrajine 1841. godine: broj naselja, kuća, porodica, stanovništva i površine								
Hrvatske pokrajine	Gra-dovi	Vojni kom.	Trgo-višta	Sela	Kuće	Poro-dice	Stanov-nika	Kilome-tri ²
Königreich Kroatien	13	6	25	3.257	144.645	148.341	1.084.487	25.706,0
Civilna Hrvatska	5	-	11	1.963	90.600	93.500	535.300	9.489,4
a Zagrebačka županija	2	-	5	1.259	47.300	48.500	310.800	5.944,5
b Varaždinska županija	1	-	5	406	28.360	29.500	142.000	1.881,8
c Križevačka županija	2	-	1	298	14.940	15.500	82.500	1.663,1
Primorje – Ungar. Litorale	2	-	3	38	7.300	7.500	44.800	356,8
Vojna Hrvatska	6	6	11	1.256	46.745	47.341	504.387	15.859,8
<i>Karlovački Generalat</i>	2	2	3	615	22.780	22.954	256.102	9.397,3
1 Lički Regiment	1	1	-	103	6.736	6.793	68.615	2.612,6
2 Otočki Regiment	1	1	1	84	4.998	5.002	65.060	2.785,2
3 Ogulinski Regiment	-	-	1	110	5.763	5.728	66.351	2.532,0
4 Slunjski Regiment	-	-	1	319	4.803	4.834	56.076	1.467,4
<i>Banski Generalat</i>	2	2	5	275	12.154	12.420	116.172	2.750,7
5 I: Banski Regiment	1	1	1	129	5.610	5.676	57.952	1.392,6
6 II: Banski Regiment	1	1	4	146	6.544	6.744	58.220	1.358,1
<i>Varaždinski Generalat</i>	2	2	3	366	11.811	11.967	132.113	3.711,7
7 Križevački Regiment	1	1	2	190	4.760	4.824	59.436	1.628,6
8 Đurđevački Regiment	1	1	1	176	7.051	7.143	72.677	2.083,2
Königreich Slavonien	8	4	46	870	83.364	86.371	599.525	17.137,4
Civilna Slavonija:	3	-	41	553	53.600	55.400	336.200	9.483,7
a Virovitička županija	1	-	16	218	22.200	22.800	152.900	4.609,5
b Požeška županija	1	-	10	251	15.400	16.100	78.000	2.486,0
c Srijemska županija	1	-	15	83	16.000	16.500	105.300	2.388,2
Vojna Slavonija:	5	4	5	317	29.764	30.971	263.325	7.653,7
1 Brodski Regiment	1	1	1	97	7.085	7.164	74.910	1.956,6
2 Gradiški Regiment	1	-	1	140	5.760	5.838	60.166	1.668,9
3 Petrovarad. Regiment	3	3	3	60	13.684	14.643	99.200	3.107,5
4 Tschajkisten Distrikt	-	-	-	15	3.235	3.326	29.049	920,7
Königreich Dalmatien	15	-	35	824	74.402	66.157	398.607	12.792,6
a Zadarski kotar	4	-	10	264	23.034	20.645	143.223	5.668,3
b Splitski Kotar	5	-	15	271	32.348	28.533	161.691	5.127,4
c Dubrovački kotar	3	-	5	176	11.123	8.787	51.534	1.363,9
d Kotorski kotar	3	-	5	112	6.843	6.917	33.933	633,0
ISTRA	24	-	9	479	36.739	51.314	216.557	4.977,8
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60	10	115	5.430	339.150	352.183	2.299.176	60.613,7

19.6.5. Hrvatske pokrajine 1841. godine: naseljenost stanovništva

Tabela br. 323

Hrvatske pokrajina 1841. godine: Površine i gustoća naseljenosti stanovništva						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Prosječno/postotak (%) stanovnika na:				Broj stanovnika
		1 km ²	1 kuću	1 porodicu	1 naselje	
Königreich Kroatien	25.706,0	42,19	7,50	7,31	332,87	1.084.487
Civilna Hrvatska:	9.489,4	56,41	5,91	5,73	270,49	535.300
a Zagrebačka županija	5.944,5	52,28	6,57	6,41	245,50	310.800
b Varaždinska županija	1.881,8	75,46	5,01	4,81	344,66	142.000
c Križevačka županija	1.663,1	49,61	5,52	5,32	274,09	82.500
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	125,56	6,14	5,97	1.041,86	44.800
Vojna Hrvatska:	15.859,8	31,80	10,79	10,65	398,09	504.387
<i>Karlovački Generalat</i>	<i>9.397,3</i>	<i>25,88</i>	<i>10,81</i>	<i>10,66</i>	<i>391,63</i>	<i>256.102</i>
1. Lički Regiment	2.612,6	26,26	10,19	10,10	659,76	68.615
2. Otočki Regiment	2.785,2	23,36	13,02	13,01	756,51	65.060
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	26,05	11,51	11,58	588,75	66.351
4. Slunjski Regiment	1.467,4	38,21	11,68	11,60	175,79	56.076
<i>Banski Generalat</i>	<i>2.750,7</i>	<i>42,23</i>	<i>9,56</i>	<i>9,56</i>	<i>420,91</i>	<i>116.172</i>
5. I: Banski Regiment	1.392,6	41,61	10,33	10,21	445,78	57.952
6. II: Banski Regiment	1.358,1	42,87	8,90	8,63	393,38	58.220
<i>Varaždinski Generalat</i>	<i>3.711,7</i>	<i>35,59</i>	<i>11,19</i>	<i>11,04</i>	<i>358,03</i>	<i>132.113</i>
7. Križevački Regiment	1.628,6	36,50	12,49	12,32	309,56	59.436
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	34,89	10,31	10,80	410,60	72.677
Königreich Slavonien	17.137,4	34,98	7,19	6,94	646,04	599.525
Civilna Slavonija:	9.483,7	35,45	6,27	6,17	565,04	336.200
a Virovitička županija	4.609,5	33,17	6,89	6,71	601,97	152.900
b Požeška županija	2.486,0	31,38	5,06	4,84	297,71	78.000
c Srijemska županija	2.388,2	44,09	6,38	6,60	1.063,64	105.300
Vojna Slavonija:	7.653,7	34,41	8,85	8,50	812,73	263.325
1. Brodski Regiment	1.956,6	38,29	10,57	10,56	756,67	74.910
2. Gradiški Regiment	1.668,9	36,05	10,45	10,31	426,71	60.166
3. Petrovaradinski Regiment	3.107,5	31,92	9,82	9,72	1.550,00	99.200
4. Tschajkisten Distrikt	920,7	31,55	8,98	8,73	1.936,60	29.049
Königreich Dalmatien	12.792,6	31,16	5,36	6,03	456,07	398.607
a Zadarski kotar	5.668,3	25,27	6,22	6,94	515,19	143.223
b Splitski kotar	5.127,4	31,53	4,99	5,67	555,64	161.691
c Dubrovački kotar	1.363,9	37,79	4,63	5,86	280,08	51.534
d Kotorski kotar	633,0	53,61	4,96	4,91	282,78	33.933
ISTRA	4.977,8	43,50	5,89	4,22	422,96	216.557
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.613,7	37,93	6,78	6,53	409,47	2.299.176

19.6.6. Hrvatske pokrajine 1841. godine: prostorna/teritorijalna gustoća

Tabela br. 324

Hrvatske pokrajina 1841. godine: Prostorna/teritorijalna gustoća naseljenosti						
Hrvatske pokrajine	Kilometri ²	Na jednom kilometru ² broj:			1 naselje na km ²	Broj stanovnika
		kuća	porodica	naselja		
Königreich Kroatien	25.706,0	5,63	5,77	0,13	7,79 km²	1.084.487
Civilna Hrvatska:	9.489,4	9,55	9,85	0,21	4,80 km²	535.300
a Zagrebačka županija	5.944,5	7,96	8,16	0,21	4,70	310.800
b Varaždinska županija	1.881,8	15,07	15,68	0,22	4,57	142.000
c Križevačka županija	1.663,1	8,98	9,32	0,18	5,53	82.500
Primorje (Ungar. Litoral)	356,8	20,46	21,02	0,12	8,30 km²	44.800
Vojna Hrvatska:	15.859,8	2,95	2,98	0,08	12,41 km²	504.387
<i>Karlovački Generalat</i>	9.397,3	2,42	2,44	0,07	15,11	256.102
1. Lički Regiment	2.612,6	2,58	2,60	0,04	24,88	68.615
2. Otočki Regiment	2.785,2	1,79	1,80	0,03	32,01	65.060
3. Ogulinski Regiment	2.532,0	2,28	2,26	0,04	22,81	66.351
4. Slunjski Regiment	1.467,4	3,27	3,29	0,22	4,59	56.076
<i>Banski Generalat</i>	2.750,7	4,42	4,52	0,10	9,69	116.172
5. I: Banski Regiment	1.392,6	4,03	4,08	0,09	10,55	57.952
6. II: Banski Regiment	1.358,1	4,82	4,97	0,11	8,93	58.220
<i>Varaždinski Generalat</i>	3.711,7	3,18	3,22	0,10	9,95	132.113
7. Križevački Regiment	1.628,6	2,92	2,96	0,12	8,39	59.436
8. Đurđevački Regiment	2.083,2	3,38	3,43	0,09	11,64	72.677
Königreich Slavonien	17.137,4	4,86	5,04	0,05	18,47 km²	599.525
Civilna Slavonija:	9.483,7	5,65	5,84	0,06	15,89 km²	336.200
a Virovitička županija	4.609,5	4,82	4,95	0,05	19,61	152.900
b Požeška županija	2.486,0	6,19	6,48	0,11	9,49	78.000
c Srijemska županija	2.388,2	6,70	6,91	0,04	24,12	105.300
Vojna Slavonija:	7.653,7	3,89	4,05	0,04	23,12 km²	263.325
1. Brodski Regiment	1.956,6	3,62	3,66	0,05	19,57	74.910
2. Gradiški Regiment	1.668,9	3,45	3,50	0,09	11,75	60.166
3. Petrovaradinski Regiment	3.107,5	4,40	4,71	0,022	45,04	99.200
4. Tschajkisten Distrikt	920,7	3,51	3,61	0,016	61,38	29.049
Königreich Dalmatien	12.792,6	5,82	5,17	0,07	14,64 km²	398.607
a Zadarski kotar	5.668,3	4,06	3,64	0,05	20,39	143.223
b Splitski kotar	5.127,4	6,31	5,56	0,06	17,62	161.691
c Dubrovački kotar	1.363,9	8,16	6,44	0,13	7,41	51.534
d Kotorski kotar	633,0	10,81	10,93	0,19	5,28	33.933
ISTRA	4.977,8	7,38	10,31	0,10	9,72	216.557
UKUPNO sve hrvatske pokrajine	60.613,7	5,60	5,81	0,09	10,79	2.299.176

Prema tim izvorima vidimo da postoji velike razlike u gustoći naseljenosti stanovništva i u prostor-noj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, kao i u broju naselja i kuća i porodica.

Varaždinska županija ima najveću gustoću naseljenosti stanovništva (75,46 stanovnika na jednom kilometru²), dok Ogulinski Regiment ima najmanju (26,05 stanovnika na jednom kilometru²). Najgušće je naseljeno Ugar. Primorje (125,56 stanovnika na jednom kilometru²). Civilna Hrvatska je gušće naseljena (56,41 stanovnik na jednom kilometru²) od Istre (43,50 stanovnika na jednom kilometru²) i civilne

Slavonije (35,45 stanovnika na jednom kilometru²) i Dalmacije (31,16 stanovnika na jednom kilometru²), dok je vojna Slavonija gušće naseljena (34,41 stanovnik na 1 kilometru²) od vojne Hrvatske (31,80 stanovnika na 1 kilometru²). Najslabije je naseljen Karlovački Generalat (25,88 stanovnika na 1 kilometru²), a posebno su slabo naseljeni njegovi Regimenti: Otočki Regiment ima 23,36 stanovnika, Ogulinski Regiment ima 26,05 stanovnika i Lički Regiment ima 26,26 stanovnika na jednom kilometru².

Kao i ranije, donosim i prosječni broj stanovnika na jedno naselje. Civilna Hrvatska ima najmanji broj stanovnika na jedno naselje: Zagrebačka županija ima prosječno 245,50 stanovnika na jedno naselje, Križevačka županija ima prosječno 274,09 stanovnika na jedno naselje, dok Varaždinska županija ima prosječno 344,66 stanovnika na jedno naselje. Međutim, kako ćemo vidjeti u drugom i trećem tomu ove knjige, u kojima donosim popis stanovnika svih naselja u svim hrvatskim pokrajinama, za više godina, velika većina naselja ima manje od 100 stanovnika, a mnoga imaju i ispod 50 stanovnika. Štoviše, malo ima naselja koji imaju više od 500 stanovnika, a posve je malo naselja koja imaju preko 1.000 ili više stanovnika.

Tako možemo analizirati sve statističke podatke iz tih tabela. Posebno su zanimljivi podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naseljenosti, koji se dopunjuju s podacima o gustoći naseljenosti stanovništva. I tu vidimo znatne razlike od pokrajine do pokrajine, od regije do regije. Posebno su važni podaci o prostornoj/teritorijalnoj gustoći naselja. Najgušće je naseljena civilna Hrvatska: na jednom kilometru² ima 0,21 naselje ili **jedno naselje** dolazi na 4,80 kilometara². Vojna Hrvatska je slabije naseljena: na jednom kilometru² ima 0,08 naselja ili jedno naselje dolazi na 12,41 kilometru². Još slabije je naseljen Karlovački Generalat: na jednom kilometru² ima 0,07 naselja ili jedno naselje dolazi na 15,11 kilometara²; Otočki Regiment ima 0,03 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 32,01 kilometara²; Lički Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 24,88 kilometara²; Ogulinski Regiment ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 22,81 kilometara², dok je Slunjski Regiment bolje naseljen i ima 0,22 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 4,59 kilometara². Nešto bolje su naseljeni Banski i Varaždinski Generalati.

Civilna Slavonija ima 0,06 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 15,89 kilometara², a posebno su slabo naseljene njezine županije: Srijemska županija ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 24,12 kilometara², a Virovitička županija ima 0,05 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 19,61 kilometara². Još slabije je naseljena vojna Slavonija koja ima 0,04 naselja na jednom kilometru² ili jedno naselje dolazi na 23,12 kilometara². I dalmatinski kotarevi su posve različito naseljeni.

19.6.7. Stanovništvo hrvatskih pokrajina od 1785/87. do 1841. godine

Kao i u ranijim primjerima, i ovdje najprije upoznajmo statističke podatke o razvoju stanovništva u hrvatskim pokrajinama od 1785/87. do 1841. godine, a zatim analizirajmo te podatke i pratimo postupni prirodni prirast stanovništva.

Tabela br. 325

Godina	PROVINCIJAL		VOJNA KRAJINA		Dalma- cija	Istra	Ugarsko Primorje	UKUPNO
	Hrvat- ska	Slavo- nija	Hrvat- ska	Slavon- ska				
1785/7.	344.515	263.668	360.081	173.662	236.997	95.532	27.951	1.502.406
1802/5.	352.525	284.706	376.180	189.208	320.547	125.011	28.156	1.676.333
1815.	401.462	306.880	399.165	219.103	343.082	175.935	21.500	1.867.127
1825.	522.375	364.933	432.516	232.812	326.739	202.020	27.160	2.108.555
1828.	536.820	331.810	443.998	275.761	341.321	198.635	38.016	2.166.361
1831.	537.761	357.059	473.330	261.462	350.588	200.329	37.946	2.218.475
1836.	539.500	346.559	477.770	252.693	375.846	208.806	38.900	2.240.074
1841.	535.300	336.200	504.387	263.325	398.607	216.557	44.800	2.299.176

Analizirajmo ovdje postupni prirodni prirast stanovništva u hrvatskim pokrajinama. Kako vidimo, to je razvoj od 1785/87. do 1841. godine. To je razdoblje od 54 godina. Kao i ranije, i u ovom je razdoblju stanovništvo poraslo u svim pokrajinama. Upoznajmo taj prosječni prirodni prirast stanovništva u svim hrvatskim pokrajinama od 1785/87. do 1841. godine:

- a) U civilnoj Hrvatskoj (u Provincijalu) je u te 54 godine (od 1785/87. do 1841. godine) stanovništvo poraslo za 190.785 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 3.533,06 stanovnika. Za razliku od drugih pokrajina, u kojima možemo pratiti postupni prirast stanovništva, u Hrvatskoj se posebno izdvaja 1828. godina, jer je tada popis stanovništva obuhvatio sva naselja, pa se posebno izdvaja Zagrebačka županija.
- b) U civilnoj Slavoniji (u Provincijalu) je u te 54 godine stanovništvo poraslo za 72.532 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 1.343,19 stanovnika. A to znači da je u Slavoniji bio znatno sporiji prirodni prirast stanovništva nego u Hrvatskoj.
- c) U civilnoj Hrvatskoj i civilnoj Slavoniji ukupno (u hrvatskom i slavonskom Provincijalu), kako vidimo u slijedećoj tabeli, u te je 54 godine prirodni prirast iznosi 263.317 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 4.876,24 stanovnika.
- d) U vojnoj Hrvatskoj (u hrvatskoj Vojnoj krajini) u te je 54 godine stanovništvo poraslo za 144.306 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 2.672,33 stanovnika.
- e) U vojnoj Slavoniji (u slavonskoj Vojnoj krajini) u te je 54 godine stanovništvo poraslo za 89.663 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 1.660,43 stanovnika.
- f) U vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji (u hrvatskoj i slavonskoj Vojnoj krajini) ukupno u te je 54 godine stanovništvo poraslo za 233.969 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 4.332,76 stanovnika. A to znači da je u Vojnoj krajini bio nešto manji prosječni godišnji prirodni prirast stanovništva od prosječnog godišnjeg prirasta u Provincijalu.
- g) U Dalmaciji je u te je 54 godine stanovništvo poraslo za 161.610 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 2.992,78 stanovnika.
- h) U Istri je u te 54 godine stanovništvo poraslo za 121.025 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 2.241,20 stanovnika.
- i) U Ugarskom Primorju (Maritim) u te je 54 godine stanovništvo poraslo za 16.849 stanovnika. Prosječni godišnji prirodni prirast iznosio je 312,02 stanovnika.
- j) **U svim hrvatskim pokrajinama ukupno**, u te je 54 godine stanovništvo poraslo za 796.770 stanovnika. Prosječni godišnji prirast iznosio je 14.755 stanovnika.

19.6.8. Stanovništvo Provincijala i Vojne krajine od 1785/87. do 1841. godine

Tabela br. 326

GODINA	PROVINCIJAL			VOJNA KRAJINA		
	Hrvatska	Slavonija	UKUPNO	Hrvatska	Slavonska	UKUPNO
1785/87.	344.515	263.668	608.183	360.081	173.662	533.743
1802/05.	352.525	284.706	637.231	376.180	189.208	565.388
1815.	401.462	306.880	708.342	399.165	219.103	618.268
1825.	522.375	364.933	887.308	432.516	232.812	665.328
1828.	536.820	331.810	868.630	443.998	275.761	719.759
1831.	537.761	357.059	894.820	473.330	261.462	734.792
1836.	539.500	346.559	886.059	477.770	252.693	730.463
1841.	535.300	336.200	871.500	504.387	263.325	767.712

Ovo je prirodni prirast stanovništva u hrvatskim pokrajinama: u Provincijalu i u Vojnoj krajini. Kako vidimo, to je razvoj od 1785/87. do 1841. godine, razdoblje od 54 godine, dakle nešto više od pola stoljeća. U tom razdoblju stanovništvo je poraslo u svim pokrajinama. Tu vidimo kontinuitet tog prirasta. Jedino konskripcija 1827/28. godine, napose za Zagrebačku županiju, kako smo upoznali, pokazuje znatno veći broj stanovnika.

19.6.9. Kvantitativna analiza statističkih podataka

PROVINCIJAL 1841. godine:

- a) **Civilna Hrvatska:** 1841. godine ima 5 gradova, 11 trgovišta, 1.963 sela, 90.600 kuća, 93.500 porodica, 535.300 stanovnika, te 164,9 austrijskih milja² ili 9.489,4 kilometara².
- b) **Primorje** (Maritim) ili tzv. Ugarsko Primorje ima 2 grada, 3 trgovište, 38 sela i 20 zaselaka, 7.300 kuća, 7.500 porodica, 44.800 stanovnika, 6,2 austrijske milje² ili 356,8 kilometara².
- c) **Ukupno Civilna Hrvatska i Primorje** imaju 7 gradova, 14 trgovišta, 2.001 sela, 97.900 kuću, 1.01.000 porodica, 580.100 stanovnika, 171,1 austrijsku milju² ili 9.846,2 kilometra².
- d) **Civilna Slavonija:** 1841. godine ima 3 grada, 41 trgovište, 553 sela, 53.600 kuće, 55.400 porodica, 336.200 stanovnika, te 164,8 austrijskih milja² ili 9.483,7 kilometara².
- e) **UKUPNO:** Civilna Hrvatska i Slavonija, hrvatski i slavonski Provincijal, s **Primorjem**, 1841. godine ukupno imaju 10 gradova, 55 trgovišta, 2.554 sela, 151.500 kuća, 156.400 porodica, 916.300 stanovnika, te 335,9 austrijskih milja² ili 19.329,9 kilometara².

VOJNA KRAJINA (Militär-Gränze) 1841. godine:

- a) **Vojna Hrvatska** (*Kroatisches Militär-Gränze*): 1841. godine ima 6 gradova ili 6 vojnih komuniteta, 11 trgovišta, 1.256 sela, 46.745 kuća, 47.341 porodicu, 504.387 stanovnika, te 275,6 austrijskih milja² ili 15.859,8 kilometara².
- b) **Vojna Slavonija** (*Slavonisches Generalat*) i Tschaikisten Bataillon: 1836. godine imaju 5 gradova, 4 vojna komuniteta, 5 trgovišta, 317 sela, 29.764 kuća, 30.971 porodica, 263.325 stanovnika, te 133,0 austrijske milje² ili 7.653,7 kilometara².
- c) **Ukupno Vojna krajina:** Vojna Hrvatska i vojna Slavonija, cjelovita Vojna krajina 1841. godine ima 11 gradova, 10 vojnih komuniteta, 16 trgovišta, 1.573 sela, 76.509 kuća, 78.312 porodica i 767.712 stanovnika, te 408,6 austrijskih milja² ili 23.513,5 kilometara².

PROVINCIJAL I VOJNA KRAJINA UKUPNO 1841. godine:

Civilna i vojna Hrvatska i civilna i vojna Slavonija 1841. godine ukupno imaju 19 gradova, 10 vojnih komuniteta, 68 trgovišta, 4.089 sela, 220.709 kuća, 227.212 porodica, 1.639.212 stanovnika, te 738,3 austrijske milje² ili 42.486,5 kilometara².

GUSTOĆA naseljenosti stanovništva 1841. godine:

- d) **Civilna Hrvatska i Primorje:** u civilnoj Hrvatskoj 1841. godine na jednoj austrijskoj milji² 3.390,41 stanovnik, a na jednom kilometru² prosječno živi 58,92 stanovnika.
- e) **Vojna Hrvatska:** na području hrvatske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.830,14 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 31,80 stanovnika.
- f) **Civilna Slavonija:** u civilnoj Slavoniji 1841. godine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.040,05 stanovnika, a na jednom kilometru² 35,45 stanovnika.
- g) **Vojna Slavonija:** na području slavonske Vojne krajine na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.979,89 stanovnika, a na jednom kilometru² prosječno živi 34,41 stanovnik.

Kako vidimo, civilna Hrvatska je gušće naseljena (58,92 stanovnika na 1 km²) od civilne Slavonije (35,45 stanovnika na 1 km²). Dok je hrvatska Vojna krajine (31,80 stanovnika na 1 km²) slabije naseljena od slavonske Vojne krajine (34,41 stanovnik na 1 km²). Pogotovo su neki Regimenti hrvatske Vojne krajine veoma slabo naseljeni: na jednom kilometru² na području Otočkog Regimenta prosječno živi 23,36 stanovnika, Ogulinskog Regimenta 26,05 stanovnika, a Ličkog Regimenta 26,26 stanovnika. Tako da su ti Regimenti hrvatske Vojne krajine najslabije naseljeno područje ne samo u Hrvatskoj, nego i u Habsburškoj monarhiji uopće.

DALMACIJA 1841. godine ima 15 gradova, 35 trgovišta, 824 sela, 74.402 kuće, 66.157 porodica i 398.607 stanovnika, te 222,3 austrijskih milja² ili 12.792,6 kilometara². Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 1.793,10 stanovnika, na jednom kilometru² prosječno živi 31,16 stanovnika. Na jednu kuću prosječno dolazi 5,36 stanovnika, a na jednu porodicu prosječno dolazi 6,03 stanovnika. Od svih hrvatskih pokrajina, Dalmacija je najslabije naseljena.

ISTRA 1841. godine ima 24 grada, 9 trgovišta, 479 sela, 36.739 kuća, 51.314 porodica i 216.557 stanovnika, te 86,5 austrijskih milja² ili 4.977,8,0 kilometara². Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.503,55 stanovnika, na 1 kilometru² prosječno živi 43,50 stanovnika.

SVE HRVATSKE POKRAJINE: ukupno sve hrvatske pokrajine 1841. godine imaju 60 gradova, 10 vojnih komuniteta, 115 trgovišta, 5.430 sela, 339.150 kuća, 352.183 porodica i 2.299.176 stanovnika, te 1.053,3 austrijskih milja² ili 60.613,7 kilometara².

Gustoća naseljenosti stanovništva:

- Na jednoj austrijskoj milji² prosječno živi 2.182,83 stanovnika.
- Na jednom kilometru² prosječno živi 37,93 stanovnik.
- Na jednu kuću dolazi 6,78 stanovnika.
- Na jednu porodicu prosječno dolazi 6,53 stanovnika.
- Na jedno naselje dolazi 409,47 stanovnika.

19.6.10. *Gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji*

Tabela br. 327

Komparacije: gustoća naseljenosti stanovništva u Habsburškoj monarhiji 1841. godine					
Pokrajine (izbor)	Austrijske milje ²	Kilometri ²	Stanovnika na:		Broj stanovnika
			1 austrijskoj milji ²	jednom kilometru ²	
Oesterreich unter der Ens	343,8	19.784,5	4.102,5	71,29	1.410.448
Oesterreich ob der Enns	332,8	19.151,5	2.580,4	44,84	858.746
Steyermark	390,6	22.477,6	2.503,5	43,50	977.879
Kärnthen und Krain	353,8	20.359,9	2.148,2	37,33	760.017
Küstenland:	139,1	8.004,7	3.484,9	60,56	484.761
-Grad Trst i okolica	1,6	92,1	50.271,3	873,33	80.434
-Kotar Istra	86,5	4.977,8	2.503,5	43,50	216.557
-Kotar Gorica	51,0	2.934,9	3.544,2	61,59	180.753
Tyrol	500,1	28.778,9	1.682,8	29,24	841.566
Böhmen	901,8	51.895,4	4.681,3	81,35	4.221.588
Mähren und Schesien	476,6	27.426,6	4.602,9	79,99	2.193.749
Galizien	1.561,2	89.841,5	3.109,9	54,04	4.855.116
Ungarn	3.962,7	228.039,3	2.649,7	46,04	10.500.000
Siebenbürgen	954,8	54.945,3	2.191,6	38,08	2.092.526
Lombardie	375,1	21.585,7	6.850,2	119,04	2.569.520
Venedig	415,0	23.881,8	5.255,3	91,32	2.180.952
Hrvatske pokrajine:	1.053,3	60.613,7	2.182,8	37,93	2.299.176
Civilna Hrvatska i Primorje	171,1	9.846,2	3.390,41	58,92	580.100
Vojna Hrvatska	275,6	15.859,8	1.830,14	31,80	504.387
Civilna Slavonija	164,8	9.483,7	2.040,05	35,45	336.200
Vojna Slavonija	133,0	7.653,7	1.979,89	34,41	263.325
Dalmacija	222,3	12.792,6	1.793,10	31,16	398.607
Istra	86,5	4.977,8	2.503,55	43,50	216.557

Podaci i u ovoj tabeli donose upravnu i teritorijalnu i političku strukturu Habsburške monarhije 1841. godine, ali donose i njezine površine, kao i prirast/pad stanovništva.

I sada su pokrajine u Habsburškoj monarhiji, kao i hrvatske pokrajine, različito naseljene i imaju različitu gustoću stanovništva. I sada su najgušće naseljeni grad Trst i njegova šira okolica (873,33

stanovnika na 1 km²), zatim slijedi oblasti Lombardije (119,04 stanovnika na 1 km²) i Venecije (91,32 stanovnika na 1 km²), a onda slijede Češka (81,35 stanovnika na 1 km²) i Moravska i Šlezija (79,99 stanovnika na 1 km²), te austrijska pokrajina (71,29 stanovnik na 1 km²). Od hrvatskih pokrajina, samo je civilna Hrvatska (58,92 stanovnika na 1 kilometru²) nešto gušće naseljena, dok su ostale pokrajine, a napose hrvatska Vojna krajina, slabo naseljene: od 43,50 stanovnika (Istra) i 35,45 (civilna Slavonija) do 31,16 (Dalmacija) stanovnika na 1 km².

19.7. E. Fényes: Stanovništvo Hrvatske 1839/40. godine

19.7.1. *Schematismus cleri* kao povijesni izvor o stanovništvu

Schematismus cleri donosi, kako je rečeno, sjajne podatke o broju stanovništva prema vjerskoj pripadnosti u svim naseljima, i najmanjim, u kojima su svega dvije/tri kuće i jedna/dvije porodice i desetak stanovnika. Te podatke donosi prema crkvenoj organizaciji nadbiskupija i biskupija i župa i kapelanija. *Schematismus cleri* te podatke donosi iz godine u godinu na temelju matičnih knjiga rođenih/krštenih i vjenčanih i umrlih/pokopanih osoba. Uz to, *Schematismus cleri* sadrži, za svaku župu napose, i naziv jezika koji se u toj župi koristi. Prema tome donosi, uz vjersku, i jezičnu identifikaciju stanovništva u svim tim naseljima.

Schematismus cleri na početku svakog naselja na području civilne i vojne Hrvatske navodi *L. C. = Linguam Croatica*; a to je podatak koji kazuje da se u tim naseljima govori *hrvatskim jezikom*. Isto tako, na početku svakog naselja na području civilne i vojne Slavonije navodi: *L. S. = Linguam Slavonica*, a to je također podatak koji kazuje da se na području civilne i vojne Slavonije govori *slavonskim jezikom*. Ti su nazivi jezika, kao i etnija, prihvaćeni prema pokrajinskom načelu: u Hrvatskoj se za jezik i etniju koristio pojam *hrvatski*, a za Slavoniju *slavonski*. Iako su ti podaci o jezičnoj/etničkoj identifikaciji, prema pokrajinskom načelu, posve jasni, ipak je u historiografiji nastao silni problem oko naziva *Slavonaca*. Prvo, ako se prema nazivu jeziku tada određivalo naziv etnije, onda je čudno da mađarski statističar E. Fényes za Slavonce koristi pojam *Šokac (shokacz)* a ne, prema nazivu jezika, koji sadrži *Schematismus cleri*, pojam *slavonski jezik* i, po tome, *Slavonci* kao etniju. Drugo, još je veću pogrešku napravio Mladen Lorković u svom djelu⁴⁵¹ kada je sve Rimokatolike u Slavoniji nazvao Hrvatima, jer to izvori ne potvrđuju. Lorković nije koristio *Schematismus cleri*, već samo djelo E. Fényesa.

Većina mađarskih statističara i historičara iz tog razdoblja, i prije i kasnije, Slavonce nazivaju *Šokcima (Shokacz)*. Kako je došlo do toga? Slavonci tada žive, kako ćemo vidjeti i prema ovom djelu E. Fényesa, ne samo u Slavoniji nego i na području Mađarske. Kako Slavonce na području Mađarske nisu mogli imenovati prema pokrajinskom načelu, oni su prihvatili pojam etničke grupe *Šokaca*, koji su živjeli na širem području Slavonije i Banata i Baranje i Srijema i Bačke, pa prema tome, i Mađarske i tim pojmom (*Shokacz, Šokac*) imenovali i jezik i etniju. Ne upotrebljavaju pojam *Slavonac* i *Slavonci*, nego *Shokacz*, iako se na području Slavonije, prema *Schematismus cleri*, posve jasno za jezik koristi pojam *slavonski (Linguam Slavonica)*.

19.7.2. *Knjige Elek Fényesa* kao izvor o stanovništvu Hrvatske

Mađarski statističar Elek Fényes je 1842/43. godine objavio, na mađarskom jeziku, dvije knjige u kojima je donio - prema *Schematismus cleri* iz 1840. godine, ali i prema nekim drugim statističkim podacima iz tog razdoblja - sumarne podatke o stanovništvu svih ugarskih zemalja iz 1839/40. godine. U tim knjigama, koje su 1843/44. godine izišle i na njemačkom jeziku, donosi podatke i o stanovništvu civilne i vojne Hrvatske i Slavonije iz iste godine.⁴⁵² U tim je knjigama dao ne samo broj stanovnika za sve zemlje ugarske krune, pa tako i za Hrvatsku i Slavoniju, nego je dao i etničke strukture stanovništva, nazive naroda i njihovo brojno stanje.

⁴⁵¹ Lorković (1939. i reprint iz 2005, str. 87-88).

⁴⁵² Fényes (1842-43, sv. I-II i 1843-44, sv. I-II).

19.7.3. Provincijal: Stanovništvo civilne Hrvatske 1839/40. godine

Prema tim podacima koje donosi E. Fényes, civilna Hrvatska 1839/40. godine ima: 483.828 stanovnika pučkog porijekla, te 30.570 stanovnika plemićkog porijekla i 2.692 vojnika. Ukupno dakle **civilna Hrvatska 1839/40. godine ima 516.090 stanovnika.**

Od toga:

- a) **Zagrebačka županija 1839/40. godine ima:** 267.238 stanovnika pučkog porijekla, grad Zagreb ima 12.231 stanovnika, grad Karlovac ima 2.773 stanovnika, te 19.220 stanovnika plemićkog porijekla i 564 vojnika. **Ukupno ta županija ima: 302.026 stanovnika.**
 - a. **Konfesionalna struktura** stanovništva pučkog porijekla:
 - i. 280.722 Rimokatolika (Romai kathol, Römisch-katholisch),
 - ii. 119 Grkokatolika (Görög kathol, Griech-katholisch),
 - iii. 70 Protestanata (Agnostai, Lutheraner 50, Helvetiai, Reformite 20),
 - iv. 978 Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavni) i
 - v. 313 Židova (Juden).
 - b. **Jezična/etnička struktura** stanovništva pučkoga porijekla:⁴⁵³
 - i. 279.991 Hrvata (Horvát),
 - ii. 1.000 Nijemaca (Német),
 - iii. 978 Srba (Rác) i
 - iv. 313 Židova (Zsidó, Juden).
- b) **Varaždinska županija 1839/40. godine ima:** 122.279 stanovnika pučkog porijekla, grad Varaždin ima 9.026 stanovnika, te 3.216 stanovnika plemićkog porijekla i 564 vojnika. **Ukupno Varaždinska županija 1839/40. godine ima 135.085 stanovnika.**
 - a. **Konfesionalna struktura** stanovništva pučkog porijekla:
 - i. 130.668 Rimokatolika (Römisch-katholisch),
 - ii. 5 Grkokatolika (Griech-katholisch),
 - iii. 5 Protestanata (Lutheraner 2, Reformite 3),
 - iv. 153 Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavni) i
 - v. 474 Židova (Zsidó, Juden).
 - b. **Jezična/etnička struktura** stanovništva pučkoga porijekla:
 - i. 130.678 Hrvata (Horvát),
 - ii. 153 Srba (Rác) i
 - iii. 474 Židova (Zsidó, Juden).
- c) **Križevačka županija 1839/40. godine ima:** 63.187 stanovnika pučkoga porijekla, grad Koprivnica ima 4.122 stanovnika, a grad Križevci ima 2.972 stanovnika, te 8.134 stanovnika plemićkog porijekla i 564 vojnika. **Ukupno Križevačka županija ima 78.979 stanovnika.**
 - a. **Konfesionalna struktura** stanovništva pučkog porijekla:
 - i. 68.231 Rimokatolik (Römisch-katholisch),
 - ii. 122 Grkokatolika (Griech-katholisch),
 - iii. 14 Protestanata (Agnostai, Lutheraner 6, Helvetiai, Reformite 8),
 - iv. 1.769 Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavni) i
 - v. 145 Židova (Zsidó, Juden).
 - b. **Jezična/etnička struktura** stanovništva pučkoga porijekla:
 - i. 68.367 Hrvata (Horvát),
 - ii. 1.769 Srba (Rác) i
 - iii. 145 Židova (Zsidó, Juden).

PRIMORJE (Maritim, Ungarisches Küstenland) 1839/40. godine ima: 30.410 stanovnika pučkog porijekla, grad Rijeka ima 10.340 stanovnika, a Bakar 2.011 stanovnika, te 150 stanovnika plemićkog porijekla i 46 vojnika. **Ukupno Primorje ima 42.957 stanovnika.**

- a) **Konfesionalna struktura** stanovništva pučkog porijekla:
 - a. 42.552 Rimokatolika (Romai kathol, Römisch-katholisch),

⁴⁵³ *Schematismus cleri* 1840. godine.

- b. 38 Protestanata (Agnostai, Lutheraner 7, Helvetiai, Reformite 31),
 - c. 67 Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavni) i
 - d. 105 Židova (Zsidó, Juden).
- b) Jezična/etnička *struktura* stanovništva pučkoga porijekla:
- a. 40.390 Hrvata (Horvát),
 - b. 2.000 Nijemaca (Német),
 - c. 200 Mađara (Magyar, Ungarn),
 - d. 67 Grka (Görög) i
 - e. 105 Židova (Zsidó, Juden).

19.7.4. Provincijal: Stanovništvo civilne Slavonije 1839/40. godine

Prema tim podacima koje donosi E. Fényes, civilna Slavonija 1839/40. godine ima: 321.080 stanovnika pučkog porijekla, te 2.194 stanovnika plemićkog porijekla i 1.380 vojnika. Ukupno dakle **civilna Slavonija 1839/40. godine ima 324.654 stanovnika**. Od toga:

- a) **Virovitička županija 1839/40. godine ima:** 133.486 stanovnika pučkog porijekla, grad Osijek ima 12.562 stanovnika, te 850 stanovnika plemićkog porijekla i 631 vojnika. **Ukupno Virovitička županija ima 147.529 stanovnika.**
- a. *Konfesionalna struktura* stanovništva pučkog porijekla:
- i. 100.808 Rimokatolika (Romai kathol, Römisch-katholisch),
 - ii. 11 Grkokatolika (Griech-katholisch),
 - iii. 2.262 Protestanata (Agnostai, Lutheraner 151, Helvetiai, Reformite 2.111),
 - iv. 42.495 Grčko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavni) i
 - v. 472 Židova (Zsidó, Juden).
- b. *Jezična/etnička struktura* stanovništva pučkoga porijekla:
- i. 96.730 Slavonaca (shokacz),⁴⁵⁴
 - ii. 42.495 Srba (Rác),
 - iii. 2.451 Mađar (Magyar, Ungarn)
 - iv. 3.500 Nijemaca (Német),
 - v. 400 Slovaka (Tót, Slowaken) i
 - vi. 472 Židova (Zsidó, Juden).
- b) **Požeška županija 1839/40. godine ima:** 100.562 stanovnika pučkog porijekla, te 730 stanovnika plemićkog porijekla i 452 vojnika. **Ukupno, županija ima 75.381 stanovnika.**
- a. *Konfesionalna struktura* stanovništva pučkog porijekla:
- i. 42.030 Rimokatolika (Romai kathol, Römisch-katholisch),
 - ii. 0 Grkokatolika (Griech-katholisch),
 - iii. 2 Protestanata (Agnostai, Lutheraner 2, Helvetiai, Reformite 0)
 - iv. 32.215 Grko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavni) i
 - v. 223 Židova (Zsidó, Juden).
- b. *Jezična/etnička struktura* stanovništva pučkoga porijekla:
- i. 41.032 Slavonca (Shokacz),
 - ii. 32.215 Srba (Rác),
 - iii. 1.000 Nijemaca (Német),
 - iv. 223 Židova (Zsidó, Juden).
- c) **Srijemska županija 1839/40. godine ima:** 100.562 stanovnika pučkog porijekla, te 730 stanovnika plemićkog porijekla i 452 vojnika. **Ukupno ima 101.744 stanovnika.**
- a. *Konfesionalna struktura* stanovništva pučkog porijekla:
- i. 33.933 Rimokatolika (Romai kathol, Römisch-katholisch),
 - ii. 1.143 Grkokatolika (Griech-katholisch),
 - iii. 63.223 Grko-istočnih vjernika (Nicht unirte Griechen, Pravoslavni),
 - iv. 2.183 Protestanata (Agnostai, Lutheraner 75, Helvetiai, Reformite 2.108) i
 - v. 80 Židova (Zsidó, Juden).

⁴⁵⁴ Usp. *Schematismus cleri* od 1839. do 1842. godine.

b. *Jezična/etnička struktura* stanovništva pučkoga porijekla:

- i. 32.659 Slavonca (Shokacz),
- ii. 63.223 Srba (Rác),
- iii. 2.500 Mađara (Magyar, Ungarn),
- iv. 1.600 Nijemaca (Német),
- v. 500 Slovaka (Tót, Slowaken) i
- vi. 80 Židova (Zsidó, Juden).

Upoznajmo sve to u slijedećim tabelama.

19.7.5. *Provincijal: konfesionalne strukture 1839/40. godine*

Tabela br. 328

Županije i Primorje	Provincijal: konfesionalne strukture 1839/40. godine					Stanovništvo	
	Rimo-katolici	Grko-katolici	Grko-istočni vj.	Protestanti	Židovi	pučkoga porijekla	Ukupno
Zagrebačka	280.722	119	978	70	313	282.202	301.986
Varaždinska	130.668	5	153	5	474	131.305	135.085
Križevačka	68.231	122	1.769	14	145	70.281	78.979
Ukupno	479.621	246	2.900	89	932	483.788	516.050
Primorje	42.552	0	67	38	105	42.762	42.957
Ukupno HRVATSKA	522.173	246	2.967	127	1.037	526.550	559.007
Virovitička	100.808	11	42.495	2.262	472	146.048	147.529
Požeška	42.030	0	32.215	2	223	74.470	75.381
Srijemska	33.933	1.143	63.223	2.183	80	100.562	101.744
Ukupno SLAVONIJA	176.771	1.154	137.933	4.447	775	321.080	324.654
UKUPNO	698.944	1.400	140.900	4.574	1.812	847.630	883.661

19.7.6. *Provincijal: jezične/etničke strukture 1839/40. godine*

Tabela br. 329

Županije i Primorje	PROVINCIJAL: jezične/etničke strukture 1839/40. godine							Ukupno
	Hrvati Horvát	Slavonci Shokacz	Srbi Rác	Nijemci Német	Mađari Magyar	Slovaci Tót	Židovi Zsidó	
Zagrebačka	279.991	0	978	1.000	0	0	313	282.282
Varaždinska	130.678	0	153	0	0	0	474	131.305
Križevačka	68.367	0	1.769	0	0	0	223	70.359
Ukupno	479.036	0	2.900	1.000	0	0	1.010	483.946
Primorje	40.390	0	Grka 67	2.000	200	0	105	42.762
Ukupno HRVATSKA	519.426	0	2.900	3.000	200	0	1.115	526.708
Virovitička	0	96.730	42.495	3.500	2.451	400	472	146.048
Požeška	0	41.032	32.215	1.000	0	0	223	74.470
Srijemska	0	32.659	63.223	1.600	2.500	500	80	100.562
Ukupno SLAVONIJA	0	170.421	137.933	6.100	4.951	900	775	321.080
UKUPNO	519.426	170.421	140.833	9.100	5.151	900	1.890	847.788

19.7.7. *Vojna krajina 1839/40. godine: jezične/etničke strukture*

Tabela br. 330

VOJNA KRAJINA	VOJNA KRAJINA: jezične/etničke strukture 1839/40. godine							Ukupno
	Hrvati Horvát	Slavonci Shokacz	Srbi Rác	Nijemci Német	Mađari Magyar	Slovaci Tót	Židovi Zsidó	
Vojna Hrvatska	258.454	0	240.493	0	0	0	0	498.947
Vojna Slavonija	0	127.326	122.853	4.126	0	2.658	290	259.153
				+ Grka 300		Klementina 1.600		
UKUPNO	258.454	127.326	363.346	4.126	0	2.658	290	758.100

19.7.8. *Rimokatoličke biskupije 1839/40. godine: jezik i narodnosti*

E. Fényes u spomenutim knjigama donosi, prema crkvenom ustrojstvu (biskupija, župa i kapelanija), koje sadrži *Schematismus cleri*, broj župa u kojima je u upotrebi određeni jezik, te ukupni broj stanovnika određene biskupije (Diöcesen) i broj stanovnika pojedinih etnija.

- a) **Zagrebačka biskupija** (Agramer Diöcesen) 1839/40. godine:
 - a. *župe i jezik*: ima 343 župe, od toga u 286 župa je u upotrebi hrvatski jezik (*L. C. = Linguam Croatica*), u župama na području Hrvatske, a u 57 župa je u upotrebi slavonski jezik (*L. S. = Linguam Slavonica*), u župama na području Slavonije;
 - b. *broj stanovnika*: ta biskupija 1839/40. godine ima 737.137 Rimokatolika;
 - c. *narodnosti*: ima **651.005 Hrvata** (Croaten) i **86.132 Slavonca** (Shokzen).

- b) **Đakovačka biskupija** (Diakovar Diöcesen) 1839/40. godine:
 - a. *župe i jezik*: ima 82 župe, od toga u 76 župa je u upotrebi slavonski jezik (*L. S. = Linguam Slavonica*), u 4 župe je u upotrebi njemački jezik (*Deutsche Sprache*), a u 2 župe je u upotrebi jezik Klementinaca (*Clementinisch Sprache*);
 - b. *broj stanovnika*: ta biskupija 1839/40. godine ima 160.760 Rimokatolika;
 - c. *narodnosti*: ima **154.192 Slavonca**, 4.968 Nijemaca i 1.600 Klementinaca.

- c) **Senjska biskupija** (Zenger Diöcesen) 1839/40. godine:
 - a. *župe i jezik*: ima 131 župu u kojima je (u svim tim župama) u upotrebi samo hrvatski jezik (*L. C. = Linguam Croatica*);
 - b. *broj stanovnika*: ta biskupija 1839/40. godine ima 191.085 Rimokatolika;
 - c. *narodnosti*: ima **191.085 Hrvata**.

- d) **Biskupija Kalocsa** (Kalocser Diöcesen, Kalocsa) 1839/40. godine:
 - a. *župe i jezik*: ima 101 župu, od toga u 52 župe u upotrebi je mađarski jezik, u 30 župa u upotrebi je njemački jezik, a u 19 župa u upotrebi je slavonski jezik (*L. S. = Linguam Slavonica*);
 - b. *broj stanovnika*: ta biskupija 1839/40. godine ima 333.827 Rimokatolika;
 - c. *narodnosti*: ima 169.077 Mađara, 62.156 Nijemaca i **102.594 Slavonca** (Shokzen).

- e) **Biskupija Vác** (Diöcesen Waitzner, Vác) 1839/40. godine:
 - a. *župe i jezik*: ima 109 župa, od toga u 80 župa u upotrebi je mađarski jezik, u 3 župe u upotrebi je slovački jezik, u 5 župa u upotrebi je njemački jezik, a u 21 župu u upotrebi je slavonski jezik (*L. S. = Linguam Slavonica*);
 - b. *broj stanovnika*: ta biskupija ima 303.691 Rimokatolika.
 - c. *narodnosti*: ima 292.413 Mađara, 3.454 Slovaka i **57.163 Slavonca** (Shokzen).

- f) **Biskupija Győr** (Diöcesen Győr) 1839/40. godine:
 a. *župe i jezik*: ima 227 župa, od toga u 108 župa u upotrebi je mađarski jezik, u 96 župa u upotrebi je njemački jezik, a u 23 župe u upotrebi je hrvatski jezik (*L. C. = Linguam Croatica*);
 b. *broj stanovnika*: ta biskupija 1839/40. godine ima 290.891 Rimokatolika;
 c. *narodnosti*: ima 154.652 Mađara, 111.094 Nijemca i **25.145 Hrvata** (Croaten).
- g) **Biskupija Szombathely** (Diöcesen Szombathely, Sombotel) 1839/40. godine:
 a. *župe i jezik*: ima 183 župe, od toga u 108 župa u upotrebi je mađarski jezik, u 49 župa u upotrebi je njemački jezik, u 17 župa u upotrebi je slovenski jezik, a u 9 župa u upotrebi je hrvatski jezik (*L. C. = Linguam Croatica*);
 b. *broj stanovnika*: ta biskupija 1839/40. godine ima 268.864 Rimokatolika;
 c. *narodnosti*: ima 151.291 Mađara, 72.992 Nijemca, 28.163 Slovenaca i **16.418 Hrvata**.
- h) **Biskupija Csanád** (Diöcesen Csanád) 1839/40. godine:
 a. *župe i jezik*: 171 župu, od toga u 114 župa u upotrebi je njemački jezik, u 41 župi mađarski jezik, u 7 župa u upotrebi je slavonski jezik (*L. S. = Linguam Slavonica*), u 5 župa francuski jezik, u 2 župe bugarski jezik i u 2 župe rumunjski jezik (oláh);
 b. *broj stanovnika*: ta biskupija 1839/40. godine ima 389.779 Rimokatolika;
 c. *Narodnosti*: ima 134.042 Mađara, 226.417 Nijemaca, **9.132 Slavonca** (Shokacz), 12.000 Bugara, 6.150 Francuza i 2.038 Rumunja (Oláh, Walachen).

Na području tih Rimokatoličkih biskupija 1839/40. godine, uz biskupiju *Veszprim*, u kojoj ima samo jedna župa u kojoj je u upotrebi hrvatski jezik, s 2.426 Hrvata, prema jeziku koji je u upotrebi u župama ima: **886.079 Hrvata** (Croaten) i **429.868 Slavonaca** (Shokacza).

Na temelju tih izvora, koji su sadržavali podatke o upotrebi određenih „narodnih“ jezika u pojedinim župama, i na temelju vjerskih/konfesionalnih struktura, E. Fényes je izradio vjerske i etničke statističke podatke za sve zemlje ugarske krune.

Tabela br. 331

Zemlje ugarske krune: vjerske/konfesionalne strukture 1839/40. godine			
Mađarski nazivi	Njemački nazivi	Hrvatski naziv	Stanovnika
Romai katolikus	Römisch-Katholische	Rimokatolici	6.130.188
Görög katolikus	Griechisch-Katholische	Grkokatolici	1.322.344
Ágostai vallástételt tartó	Augsburger Confession	Luterani	1.006.210
Helvetiai vallástételt tartó	Helvetischer Confession	Helvećani	1.846.844
Unitarius	Unitarier	Unijati	47.280
Görög nem egyesült	Griechisch nicht Unirte	Grko-istočni vjernici	2.283.505
Zsidó	Juden	Židovi	244.035
U K U P N O			12.888.406

Tabela br. 332

Zemlje ugarske krune: jezične/etničke strukture 1839/40. godine			
Mađarski nazivi	Njemački nazivi	Hrvatski nazivi	Stanovnika
Magyar	Ungarn	Mađari	4.812.759
Tót	Slowaken	Slovaci	1.687.256
Német	Deutsche	Nijemci	1.273.677
Oláh	Walachen	Vlasi, Rumunji	2.202.542
Horvát	Croaten	Hrvati	886.079
Rác	Raizen	Srbi	828.365
Shokacz	Shokzen	Slavonci	429.868
Vindus	Winden	Slovenci	40.864
Orosz	Ruthenen	Rusini	442.903
Bolgár	Bulgaren	Bugari	12.000
Francia	Franzosen	Francuzi	6.150
Görög és Czinczár	Griechen und Zinzaren	Grci i Cincari	5.680
Örmény	Armenier	Armeni	3.798
Montenegrinus	Montenegriner	Crnogorci	2.830
Clemntinus	Clementiner	Klementini	1.600
Zsidó	Juden	Židovi	244.035
U K U P N O			12.880.406